

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hornsherred undersøgelsen

med indledende metodeafsnit

Item haffner kofschilde domkvinde xij bood Iude
poo duden i hornshred for som foddem war
ffone by. effis gamle traroge byllste
og hørde fone aff same by Bessen
ind or same rapret

*Det nordiske Ødegårdsprojekt
Publikation nr. 2*

DET NORDISKE
ØDEGÅRDSPROJEKT

Publikation nr. 2

Bekostet af

STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD

Trykt med støtte fra

LANDSDOMMER V. GIESES LEGAT

SPECIAL-TRYKKERIET VIBORG A/S

ISBN 87 980212 1 4

Hornsherred undersøgelsen

med indledende metodeafsnit

I kommission hos
LANDBOHISTORISK SELSKAB
København 1977

Forfattere

WERNER CHRISTENSEN
SØREN FRANDSEN
SVEND GISSEL
VIGGO HANSEN
BENTE HOLMBERG
THELMA JEXLEV
BENT JØRGENSEN
SØREN LUNDH
PER RASLOW
BJØRN OLUF WENDT
J. L. ØSTERGAARD CHRISTENSEN
samt
MERETE GEERT ANDERSEN

Redaktion

SVEND GISSEL

Billedredaktion

BENT JØRGENSEN
assisteret af
INGRID NIELSEN

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Forord.</i> Af Svend Gissel	5
<i>Det tværfaglige samarbejde.</i> Af Svend Gissel	9
<i>Forskningsmetodik i Ødegårdsprojektets danske afdeling</i>	
λ Historie. Af Svend Gissel	13
Stednavneforskning. Af Bente Holmberg og Bent Jørgensen	19
Arkæologi. Af J. L. Østergaard Christensen	22
Fosfatanalyse. Af Werner Christensen	27
Fosfatbestemmelse ved hurtigmetoden. Af Søren Lundh	30
Geografiske variabler. Af Viggo Hansen	32
<i>De danske undersøgelsesområders arealer og populationer</i>	
Af Viggo Hansen	36
HORNSHERREDUNDERSØGELSEN	41
<i>Forord til Hornsherredundersøgelsen.</i> Af Svend Gissel	43
<i>Indledende afsnit</i>	
Introduktion til Hornsherred. Af Bent Jørgensen og Svend Gissel	45
Geografisk beskrivelse af undersøgelsesområdet. Af Viggo Hansen	47
Areal etc.	47
Terrænforhold	47
Jordbundsforhold	48
Statistisk oversigt over Matriklen 1688	49
Brugen af geografiske variabler på undersøgelsesområdet.	
Af Viggo Hansen	50
<i>Kildeforhold</i>	
Stednavnematerialet. Af Bent Jørgensen	55
De nedlagte bebyggelses navne	62
Andre nedlagte bebyggelser?	64
Skriftlige kilder. Af Thelma Jexlev	66
Ekskurs: Svanholmmarkivet. Af Svend Gissel	72
Kortmateriale. Af Bente Holmberg	73
Arkæologisk fundmateriale. Af J. L. Østergaard Christensen	74
Gerlev sogn	74
Dråby sogn	75
Skibby sogn	76
Klippestrup	77
Krogstrup sogn	80
Kunderslev	80
Krogstrup	85
Svanholm-området	90
Ferslev sogn	92
Ulstrup	93
Vellerup sogn	95

<i>Sogneintroduktioner</i> (med kildehenvisninger og statistiske oplysninger)	
Af Bent Jørgensen og Svend Gissel	97
Gerlev sogn	99
Dråby sogn	103
Skuldelev sogn	106
Selsø sogn	109
Skibby sogn	111
Kyndby sogn	114
Krogstrup sogn	116
Ferslev sogn	120
Vellerup sogn	124
Orø sogn	126
<i>Oldenområdet.</i> Af Svend Gissel	129
Fosfatanalyser. Af Werner Christensen	142
Krogstrup kirke	142
Kunderslev	142
Fosfatbestemmelser og arkæologiske iagttagelser.	
Af Søren Frandsen	144
Klippestrup	144
Ulstrup	151
<i>De enkelte øde bebyggelser i Horns herred</i>	
Af Svend Gissel	161
Ferslevlille	161
Ginnerup	163
Klippestrup	163
Krogstrup	166
Kunderslev	169
Ekskurs: Det øde Kunderslevs jord	177
Lunderup	186
Ravnstrup	188
Ulstrup	191
Vejlebytorp	194
<i>Baggrunds- og kausalforhold</i>	195
Godsstruktur. Af Thelma Jexlev og Per Raslow	197
Indledning	197
Ejendomsfordelingen	198
<i>Verdsligt gods</i>	200
Krongodset	200
Den lokale lavadel	206
Svanholm	211
Andet adelsgods	220
Forbindelser mellem Hornsherred og købstadsaristokratiet	223
<i>Gejstligt gods</i>	227
Lundekirkens gods	227
Ekskurs: Provst Christians godsadministration og spørgsmålet om ornumbol	229

Roskildebispenss gods	231
Kilder	231
Godset	234
Bispernes personlige tilknytning til Horns herred	238
Roskilde domkapitels gods	239
Klostergods	244
Landsbystruktur. Af Svend Gissel	247
Ekskurs: Ordrup	264
Handels- og kommunikationsforhold (herunder herredsorganisation)	
Af Svend Gissel	266
Ekskurs: Skt. Dionysius i danske middelalderkalendarier.	
Af Merete Geert Andersen	285
Økonomiske forhold. Af Svend Gissel	287
<i>Afsluttende oversigt og konklusion</i>	
Af Svend Gissel	310
Liste over Ødegårdsprojektets arbejdspapirer vedrørende Hornsherred.	
Ved Lisbeth Kliim	317
Fortegnelse over kort, billeder, diagrammer, stamtavler og skemaer.	
Ved Svend Gissel	323
Fortegnelse over almindelige forkortelser.	
Ved Bent Jørgensen	326
Kilde- og litteraturfortegnelse. Ved Bent Jørgensen og Svend Gissel	329
Personnavneregister. Ved Bent Jørgensen	334
Stednavneregister. Ved Bent Jørgensen	337

Forord

Ved skrivelser af 7. marts 1969 og senere nedsatte Statens humanistiske Forskningsråd et udvalg til at gennemføre en undersøgelse af ødegårdsprocessen i Danmark i middelalderen og 1500-tallet som led i Det nordiske Ødegårdsprojekt, om hvis igangsættelse der blev truffet beslutning på de nordiske humanistiske forskningsråds møde i Stockholm den 13. januar 1969. Det danske forskningsråd har hidtil til danske og fællesnordiske formål i forbindelse med Ødegårdsprojektet bevilget ialt ca. 1.6 millioner kroner.

Ødegårdsudvalget havde i sin oprindelige sammensætning ialt 9 medlemmer, nemlig

professor, dr. phil. Aksel E. Christensen
redaktør, mag. art. C.A. Christensen
førstebibliotekar, dr. phil. Svend Gissel (formand)
professor, dr. phil. Kristian Hald
professor, dr. phil. Knud Hannestad
professor, dr. phil. Viggo Hansen
professor, dr. phil. Axel Steensberg
professor, dr. phil. J. Kousgård Sørensen
amanuensis, senere professor, dr. phil. Erik Ulsig

Hannestad repræsenterede i udvalget Statens humanistiske Forskningsråd. Efter sin død den 26. september 1972 afløstes han af professor, dr. phil. Kristof Glamann, ved hvis udtræden af rådet pr. 1. oktober 1974 overarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl blev Forskningsrådets repræsentant i Ødegårdsudvalget.

Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt var som Landbohistorisk Selskabs formand Selskabets repræsentant i udvalget fra efteråret 1969 til 9. september 1971, da formandshvervet i selskabet var overgået til Gissel. Efter dennes tilbagetræden fra samme formandspost pr. 1. februar 1976 er selskabet i udvalget som tidligere bl.a. repræsenteret af sin næstformand, Kousgård Sørensen.

30. maj 1972 udvidede Forskningsrådet efter indstilling fra Ødegårdsudvalget dette med to medlemmer, nemlig

statsgeolog Werner Christensen
seminarielektor, senere studielektor, dr. phil. H.V. Gregersen

Ødegårdsudvalget er det danske projekts højeste faglige instans, og alle beslutninger af betydning for projektets faglige arbejde træffes her. Udvalget har i den forløbne tid afholdt ialt 24 møder, og det er mig magtpåliggende her at bringe mine kolleger min hjerteligste tak for meget stor interesse og usvigelig loyalitet og støtte gennem de syv år, der er gået siden udvalgets nedsættelse. Flere af udvalgets medlemmer har været aktivt med i arbejdet, således Werner Christensen og Viggo Hansen, som er medforfattere af nærværende publikation. En enkelt er forfatterne dog en særlig tak skyldige, nemlig C.A. Christensen, som i 1964 offentliggjorde den første og grundlæggende behandling af Oldenområdet i Horns herred, og ham tilgænes derfor denne bog (jfr. nedenfor, s. 43).

Det skal yderligere kort oplyses, at Ødegårdsprojektet efter færdiggørelsen af de fire danske regionalanalyser (af Horns herred, af Falster, af Århusegnen og af et sønderjysk område), samt af tilsvarende analyser i de andre nordiske lande, agter at publicere en engelsksproget nordisk komparation af de indvundne resultater.

Projektets første publikation udkom i København 1972 og indeholder rapporter vedrørende nordisk og holstensk ødegårdsforskning indtil ca. 1970. Den har følgende titel:

Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1. Nasjonale forskningsoversikter.

Nærværende publikation nr. 2 består af en række indledende afsnit, (s. 9 - 39), især metodeafsnit, samt af Hornsherredundersøgelsen. De indledende afsnit gælder i princippet Ødegårdsprojektet som helhed, men bygger af naturlige grunde især på analysen af Hornsherred, hvorfor de må søges suppleret i de følgende publikationer. Forfatterne af den generelle del er alle medlemmer af Hornsherredgruppen, nemlig

statsgeolog Werner Christensen
førstebibliotekar, dr. phil. Svend Gissel
professor, dr. phil. Viggo Hansen
stud. mag., senere mag. art. Bente Holmberg
mag. art., senere dr. phil. Bent Jørgensen
læge Søren Lundh
museumsinspektør, cand. mag., senere stadsantikvar
J.L. Østergaard Christensen

Generelt kan det siges, at ødegårdsforskningen, for at den kan få den nødvendige bredde og dybde - inden for projektets rammer og ikke mindst i Hornsherredundersøgelsen - er udført på baggrund af den almindelige bebyggelseshistorie i videste forstand.

Det ville ikke have været muligt, hvis ikke en lang række forskningsinstitutioner beredvilligt havde ydet projektet en uvurderlig hjælp og støtte. Blandt disse skal allerførst nævnes Institut for Navneforskning i København, der gæstfrit åbnede sine lokaler, sine samlinger, sit bibliotek og sit fine forskningsmilieu for projektet, og som ofrede plads til dets medarbejdere og samlinger; en række af instituttets ansatte hører til projektets flittigste folk. Men også andre universitetsinstitutter skal takkes, især de historiske og geografiske institutter i København og Århus, samt Geologisk Institut i Århus. Megen tak skylder projektet ligeledes Danmarks geologiske Undersøgelse (D.G.U.), Nationalmuseet, Plovsekretariatet, Rigsarkivet, Det kongelige Bibliotek, landsarkiverne i København, Viborg og Åbenrå, Erhvervsarkivet i Århus, Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv i Slesvig, museerne i Holbæk, Maribo og Haderslev, samt på Moesgaard - for blot at nævne de institutioner, som har været mest behjælpelige. Det lader sig uden overdrivelse fastslå, at Ødegårdsprojektet uden denne institutionelle og kollegiale assistance dels var blevet langt mere kostbart for det bevillende forskningsråd, end tilfældet blev, og dels aldrig havde kunnet drage nytte af nær så megen sagkundskab, som nu blev inddraget i samarbejdet. På grund af kildeforholdene kom Fyn ikke med

som primært undersøgelsesområde for projektet; men desuagtet har Ødegårdsprojektet kunnet glæde sig over både interesse og inspiration fra Odense universitets og Stiftsmuseets side. Ødegårdsprojektets danske del har endelig kunnet drage fordel af lærerig kontakt med en lang række norske, svenske, tyske og engelske institutioner på historiens, navneforskningens, geografiens, arkæologiens og klimatologiens område.

Det skal sluttelig omtales, at jordbundskortet s. 140 f. er udarbejdet af Danmarks geologiske Undersøgelse og bringes med D.G.U.'s tilladelse, ligesom de fra Geodætisk Institut hidrørende kortudsnit bringes med instituttets tilladelse (A. 741/76), jfr. s. 325.

Til arbejdet med kortene er der iøvrigt modtaget bistand fra Geografisk centralinstitut i København og Special-Trykkeriet Viborg a.s. Godskort m.v. er udført af Ingrid Nielsen, tegninger af arkæologisk fundmateriale af Elisabeth Aino Sjöberg, sogne- og fosfatprøvekort af B. Sandbergh Stouge.

København den 15. oktober 1976.

Svend Gissel
Formand for Ødegårdsudvalget

De følgende bind i Det nordiske Ødegårdsprojekts skriftserie:

Publikation nr. 3: Eva Österberg, Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skatte-tryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca. 1300-1600. Lund 1977.

Publikasjon nr. 4: Helge Salvesen og Jørn Sandnes, Ødegårdstid i Norge. Det nordiske ødegårdsprojekts norske undersøkelser. Udkommer 1978.

Også disse bind forhandles af Landbohistorisk Selskab, H. C. Andersens Boulevard 38, DK-1553 København V.

Det tværfaglige samarbejde

Af Svend Gissel

Ødegårdsudvalget, om hvis nedsættelse 1969 og personsammensætning der henvises til forordet, består af 11 (oprindelig 9) erfarne forskere repræsenterende de vigtigste fag, som medvirker i Ødegårdsundersøgelsen, nemlig 6 historikere (heriblandt et medlem af Forskningsrådet), 2 stednavneforskere, 1 arkæolog og 1 geograf; de fleste af disse er medlemmer af Landbohistorisk Selskab. 1972 indtrådte tillige 1 fosfatanalytiker (D.G.U.). En historiker er formand for udvalget.

Til at varetage de for Ødegårdsundersøgelsen meget vigtige punktanalyser nedsatte Ødegårdsudvalget 4 studiegrupper for henholdsvis Sjælland, Falster, Nørrejylland og Sønderjylland. Der er i hver af disse grupper 5 faste medarbejdere, nemlig 2 historikere, 1 stednavneforsker, 1 arkæolog og 1 geograf (subsidiært 1 historiker med geografi som bifag); til de tre af grupperne (den sjællandske, falsterske og nørrejske) er der gennem årene blevet knyttet flere medarbejdere, nemlig såvel historikere som etnologer, fosfatanalytikere og arkæologer, og også pollenaanalytikere og botanikere har periodevis medvirket, ligesom der er blevet optaget luftfotografier og benyttet tidligere optagelser (fra Geodætisk Institut og Landinspektørernes Luftfotoopmåling). Formændene for grupperne er overalt historikere; fra 1972 er de alle medlemmer af Ødegårdsudvalget. Der er lagt vægt på til hver gruppe at udpege medlemmer med lokal tilknytning og lokalkendskab; i flere grupper medvirker således ledere af lokale museer som arkæologiske sagkyndige. Størstedelen af projektets medarbejdere er dog knyttet til universiteterne i København og Århus, og der har begge steder været arrangeret undervisning vedrørende Ødegårdsprocessen. Projektet nåede i 1975 op på ca. 75 medarbejdere og kontakter, fra ældre professorer til unge studerende, som tildels, men naturligvis i begrænset omfang blev aflønnet af Forskningsrådet i tiden 1970-75; også siden er forbindelsen blevet opretholdt gennem møder, ekskursioner og udsendelse af arbejdsrapporter, hvorom nedenfor.

Indsamlingen af historisk materiale er foregået på den måde, at det topografiske register i Institut for Navneforskning i København har dannet grundlaget. For hver indførelse i registret er vedkommende kildested blevet søgt frem i arkiver og biblioteker (ikke mindst i de trykte og utrykte samlinger i instituttets eget bibliotek) og i vidt omfang suppleret med andet materiale, især arkivstof fra 1500- og 1600-tallet. I princippet er alle relevante kildesteder før 1600 og adskillige fra 1600-tallet afskrevet på særlige blanketter. Hele dette finregistrerede materiale opbevares på Institut for Navneforskning og er der tilgængeligt i lighed med instituttets samlinger. Uden for finregistreringen står de stærkt udnyttede matrikler fra 1600-tallet og landsby- og sognekort fra ca. 1800, som findes i original i Matrikelarkivet (undertiden i andre arkiver) og i fotokopi i Navneforskningsinstituttet og Det kongelige Bibliotek.

som i de andre studiegrupper og i Ødegårdsudvalget bl.a. ved stor tilslutning til møderne og lyst til udarbejdelse af arbejdsrapporter. Udgangspunktet var især C.A. Christensens afhandling, der suppleret med luftfotos dannede en naturlig baggrund for den første ekskursion i 1970 til de steder, hvor der kunne formodes at have ligget bebyggelser i højmiddelalderen. Herved sattes en arkæologisk rekognoscering i gang, og hurtigt lokaliseredes ad denne vej flere øde landsbyer. I andre tilfælde kunne arkæologen ikke nå videre på egen hånd, og så satte stednavneforskeren ind med påvisning af navne som Gammelby (dette dog ikke almindeligt i Horns herred), Gadekær etc., hvilket gav arkæologen nye holdepunkter, nu i samarbejde med en fosfatanalytiker (D.G.U.) og en pollenanalytiker; i flere tilfælde har bl.a. en gårdejers fosfatkort over ejendommen været med til at vise vejen. Efterhånden er de eftersøgningsmetoder, som projektet har anvendt i marken, blevet udviklet til større konsekvens og effektivitet end i begyndelsen. Det er ofte (især vel på Falster) lykkedes at indkredse den eftersøgte landsbytomts mulige beliggenhed til et meget lille område, dels gennem stednavneforskning og dels gennem agrarstrukturelle studier i matrikler og kortmateriale. Centralt i undersøgelsen ligger historikernes nærlæsning af middelalderlige og eftermiddelalderlige kilder, der ved flere lejligheder har givet anledning til nytolkninger, som har ledet studiet ind i nye baner. Med en således forbedret udgangsposition - undertiden yderligere forbedret gennem overfladeindsamling af middelalderkeramik - er undersøgelsen i marken nogle steder blevet foretaget af fosfatanalytikere med anvendelse af den såkaldte hurtigmetode, som efter amerikansk mønster er udviklet og efterprøvet af det danske Ødegårdsprojekts medarbejdere. Ved denne metode kan jordens fosforsyreindhold efter få minutters forløb aflæses på et stykke lakmuspapir. Der tages prøver med fast afstand i en linje, og der suppleres dernæst med prøver i tværgående linje og parallellinje, således at eventuel kraftig fosfatreaktion følges. Undertiden er meget kraftig reaktion optrådt i forening med spor af kulturlag, og her graves der da prøvehuller i håb om fund af bygningsrester, eventuelt daterbare ved hjælp af keramikfund. Ad disse veje er en lokalisering opnået med større eller mindre sikkerhed, såvel i Horns herred som på Falster; det må understreges, at lokaliseringsforsøgene i marken er foretaget med små pengemidler og derfor har været meget kortvarige; de har derfor kun kunnet lykkes med en god portion held og kan sikkert suppleres senere.

I visse tilfælde såvel i Horns herred som på Falster og i Nørrejylland har en kombination af minutiøs kortlægning af marknavne med indtrængende studier af kulturlandskabet muliggjort en afgrænsning af øde bymarker. Herved muliggøres yderligere udforskningen af de geografiske variabler, der kan have dannet baggrunden for landsbyens ødelægning. Også på andre felter (godsstruktur, landsbystruktur, kommunikation) har der kunnet foretages sådanne baggrundsstudier, at der allerede ved afslutningen af denne første punktanalyse kan fremlægges væsentlige nye resultater, hvorimod en historisk analyse alene næppe kunne have bragt forskningen meget længere frem, end det var sket i C.A. Christensens afhandling fra 1964.

Hertil kan føjes, at det tværvidevidenskabelige samarbejde inden for rammerne af Ødegårdsprojektet har tilvejebragt et bebyggelseshistorisk forskningsmilieu, som hidtil har været ukendt i Danmark.

Forskningsmetodik

i Ødegårdsprojektets danske afdeling

Historie

Af Svend Gissel

Initiativet til Det nordiske Ødegårdsprojekt kom fra historisk hold, og faget historie spiller en central rolle i projektet. Det er dette fag, der frem for noget andet har angivet undersøgelsens emner, midler og mål, og som i de fleste tilfælde har formidlet det tværfaglige samarbejde. Selve etableringen af dette hviler imidlertid på en erkendelse af, at faget historie ikke magter alene at løse de mange problemer omkring ødegårdsproces og senmiddelalderkrise. Ja, man kan ikke engang hævde, at historie uden videre bør være højesteret m.h.t. de herhenhørende problemers løsning. For det danske projekts vedkommende har arbejdsdelingen været følgende:

Ødegårdsundersøgelsen i særdeleshed omfatter disse punkter:

- 1) Udarbejdelse af så fuldstændig en liste som muligt over højmiddelalderlige bebyggelser.
- 2) Udarbejdelse af en så fuldstændig liste som muligt over bebyggelser kendte 1682, øde som bestående.
- 3) Udarbejdelse af en så fuldstændig liste som muligt over bebyggelser, der blev øde i senmiddelalderen.

Disse tre arbejder påhviler i det danske projekt først og fremmest stednavneforskere, og det samme gælder

- 4) Udarbejdelse af lister over øde og bestående bebyggelser med bestemte stednavnetyper, eksempelvis -torpnavne.

Den næste gruppe af arbejder omfattende

- 5) lokalisering af øde bebyggelser ved hjælp af marknavne o.a. naturnavne,
- 6) lokalisering af øde bebyggelser ved hjælp af overfladefund og undersøgelser af prøvehuller og prøvegrøfter,
- 7) lokalisering af øde bebyggelser ved hjælp af fosfatanalyse,
- 8) lokalisering af øde bebyggelser ved hjælp af luftfotografier,

udføres ifølge sagens natur af henholdsvis stednavneforskere, arkæologer, fosfatanalytikere og luftfotografer i samarbejde med geografer og historikere. Det er netop i lokaliseringen, at det tværfaglige samarbejde frem for alt har vist sin styrke.

- 9) Når derimod størrelsen af de nedlagte bebyggelser har skullet vurderes ud fra boltal, gårdtal, landgilde m.v. i relation til forholdene i de bestående bebyggelser, har dette været historikernes opgave, og

10) bedømmelsen af årsagerne til ødelægningen har været overladt historikere, kulturgeografer og geologer i fællesskab, men således at den endelige fortolkning har påhvilet historikerne bl.a. med færdigbehandling af det statistiske (også navnestatistiske) materiale.

Endelig har

11) studiet af den agrarstrukturelle kontinuitet (retrospektion) såvel som af de under krisetilstandene fremkomne agrarstrukturelle ændringer været en fællesopgave for historikere og kulturgeografer.

Studiet af den senmiddelalderlige krise (evt. flere senmiddelalderlige kriser) som helhed omfatter følgende punkter:

- 1) Undersøgelse af ødelægningen (se ovenfor 1-11).
- 2) Undersøgelse af ændringer i godsstrukturen.
- 3) Undersøgelse af ændringer i landsbystrukturen.
- 4) Undersøgelse af ændringer i kommunikations- og handelsforholdene.
- 5) Undersøgelse af ændringer i de landøkonomiske forhold.
- 6) Undersøgelse af kronologiske holdepunkter.
- 7) Udfærdigelse af samlet konklusion.

Punkterne 2) - 7) er især overladt historikerne, og det ses således, at det fortrinsvis er baggrunds- og kausalforholdene, der er disses domæne, medens 1) »Undersøgelse af ødelægningen«, det centrale punkt for projektet, er det egentlige emne for det tværfaglige samarbejde.

De omtalte begrænsninger har imidlertid ikke betydet en indskrænkning i historikernes virkefelt som sådan. Historikerne har i høj grad medvirket ved indsamling og vurdering af det omfattende - ikke mindst utrykte - materiale, hvorpå stednavneforskere har bygget deres tolkning af navnestoffet; men denne tolkning er i intet tilfælde blevet anfægtet fra historisk side.

Selve den deskriptive virksomhed og bedømmelsen af ødelægningens omfang og årsagssammenhænge, som er historikernes hovedindsats i projektarbejdet, har hvilet på såvel samtidigt som retrospektivt materiale, begge med naturgivne svagheder m.h.t. 1) fuldstændighed og 2) dateringsmuligheder. 1) Den første komplette fortegnelse over bestående landbebyggelser er som bekendt Christian 5's matrikel; men det enorme forarbejde til denne, som er nedfældet i Markbøgerne, åbner kun adgang til gennem marknavne at erkende en del af de *øde* bebyggelser; der er mulighed for med nogenlunde sikkerhed at føre sognenes bebyggelsestal tilbage til landebøger o.a. kilder fra 1500-tallet. For det højmiddelalderlige maximums vedkommende er den eneste helt eller næsten komplette liste den til ca. 1240 daterede Falsterliste i Kong Valdemars Jordebog. 2) Dateringen af ødelægning i senmiddelalderen er meget vanskelig, hvad enten man benytter samtidigt eller senere materiale. Det er umuligt ud fra Markbøgerne alene at fastslå, hvornår et 1682 overlevet marknavn er ophørt med at være bebyggelsesnavn¹. Ligeledes kan man ikke se, hvornår et bebyggelsesnavn i Falsterlisten er blevet reduceret til marknavn (hvis det da ikke helt er gået tabt), og heller ikke Hornsherredkilderne fra 1300- og 1400-tallet reducerer dateringsmarginen til et enkelt århundrede, når bortses fra Kunderslev, der må være blevet øde mellem ca. 1370 og 1402. Kun ved inddragelse af

1. At det har været et sådant, er det uden ekstra oplysninger næsten umuligt at fastslå, hvis det ikke drejer sig om et -torpnavn.

samtlig relevante kilder fra området indeholdende oplysninger om stednavne, landgildehøjde m.v. kan man gøre sig håb om at indkredse tidspunktet for ødelægningen (alt under hensyntagen til jordebøgers og diplomers afvigende udsagnskraft i netop denne henseende), og der resterer endda den vanskelighed, at der meget vel kan være forekommet kronologiske forskydninger som følge af de enkelte godsers forskellige modstandskraft over for krisen.

Det vigtigste af de to problemer er dog nok fuldstændighedsproblemet. Det er afgørende for Ødegårdsprojektets udforskning af de øde bebyggelser og først og fremmest for en beregning af antallet af øde bebyggelser i forhold til de bestående, hvor stor den middelalderlige *kildedækning* er (I norsk terminologi bruges betegnelsen kildefrekvens), hvorved efter norsk definition forstås antallet af navnegårde omtalt i kilderne før 1550 sat i relation til det antagne totale antal bebyggelser ca. 1300 (Det højmiddelalderlige maximum). Nævnes 80 af 100 navnegårde i middelalderkilder, er kildedækningen (resp. kildefrekvensen) 80; det resterende antal navnegårde er rekonstrueret efter senere kilder. Højmiddelaldermaximumet som eksakt numerisk faktor anvendes fra dansk side kun for øen Falster, for hvilken der i den såkaldte Falsterliste foreligger et approksimativt navnemaximum dateret til ca. 1250, medens det beregnede maximum for andre områder normalt anses som alt for usikkert til at danne grundlag for procentberegninger.² Dertil kommer, at de danske navnelandsbyer med deres meget forskellige alder og størrelse ikke uden nærmere sortering synes egnede som statistiske enheder, hvorfor det for nærværende er tvivlsomt, om det norske kildefrekvensbegreb lader sig anvende på danske forhold; men det er en selvfølge, at en acceptabel kvantitativ vurdering af kildedækningen ville være meget væsentlig. Vedrørende den nordiske diskussion, der inden for projektets rammer har været ført om begreberne højmiddelaldermaximum og kildefrekvens kan bl.a. henvises til Jørn Sandnes: *Ødetid og gjenreisning*, 1971, passim, og Svend Gissel i NHT 1972, s. 186 ff.

Det givne udgangspunkt for en vurdering af kildedækningen for dansk middelalderbebyggelse er som anført Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog: Listen omfatter ialt 110 bebyggelsesnavne, af hvilke 96 forefindes i andre kilder, som er ældre end 1550. Kildedækningen er altså 87 (af 100); men det bør tillige noteres, at af de 96 kun 35 navne (32%) med sikkerhed findes omtalt før 1400.

Kildedækningen er af principiel og real betydning for beregningen af ødeprocenten (norsk: ødefrekvensen), og til belysning af dette forhold kan benyttes navnene på -torp, 1) fordi denne navnegruppe er meget talstærk, 2) fordi -torp-bebyggelser i stort tal er bukket under for krisen, og 3) fordi -torp-navnene af stednavneforskerne med særlig stor sikkerhed kan fastslås som tidligere bebyggelser efter marknavnestoffet.³ Blandt de i Falsterlisten omtalte 27 torper i Falsters Sønder herred blev 13 øde, altså 48%; men af disse findes kun en eller to (Bysæthorp og måske Haddæthorp) nævnt i andre kilder fra før 1550. Ialt tre (nemlig foruden Bysæthorp og Haddæthorp tillige Tokæthorp) kendes fra 1680'ernes Markbøger.⁴ Flere andre

2. Dette skyldes den formentlig usikre retrospektion, bl.a. p.gr.a. ny kolonisation, som f.eks. er forekommet på Falster.

3. Dette er især fremhævet af Kristian Hald.

4. Om fortolkningen af -torp.navne, der kendes fra markbøger, men ikke i Falsterlisten, henvises til Falsterundersøgelsen.

kan lokaliseres ved hjælp af marknavne; men kun de nævnte omtales i senere kilder på en sådan måde, at de ville blive regnet for nedlagte bebyggelser, hvis man ikke havde haft Falsterlisten. Det er i denne forbindelse yderligere af interesse, at de øde byers størrelse ikke har haft nogen betydning for deres overlevering i marknavnestoffet, thi hverken Bysæthorp, Haddæthorp eller Tokæthorp var ifølge Falsterlisten på mere end 1 bol (1 mark), hvorimod de (som torpnavne) helt forsvundne Dompnæthorp og Vggæthorp var på hver 4 bol (hhv. 4 og 5½ mark). Heller ikke de øde bymarkers senere benyttelse viser nogen klar forskel i sikkerhedsgraden for deres overlevering, idet af 8 med vished kendte nedlagte bebyggelser i Horns herred 4 1682 var indlemmet i andre landsbyers marker (Ferslevlille, Krogstrup, Kunderslev, Vejlebytorp), 2 i Oldenområdet, der lå til græsning (Klippestrup, Ulstrup) og 2 i Svanholm hovedgårdsmark (Ginnerup, Lunderup (Kundestop)); af de samme 8 indiceres en (Kunderslev) ved et marknavn, og en (Krogstrup) ved en kirke. Her er det den største nedlagte bebyggelse, Kunderslev på 9 bol, der er bevaret i marknavnet *Gundersløf Aas*, men altså ikke noget -torp; Det ligeledes ret store Klippestrup på mindst 12 gårde finder man ikke bevaret i marknavnestoffet.

Det må således beklageligvis erkendes dels 1), at et meget stort antal -torper tydeligvis er undsluppet marknavnematerialet, dels 2), at overleveringen synes meget tilfældig. Ødelægningstidspunktets eventuelle betydning lader sig ikke med sikkerhed fastslå, p.gr.a. dateringsvanskelighederne. Det må imidlertid understreges, at vanskelighederne ved en nøjere undersøgelse af andre stednavnegrupper end -torperne er endnu større, samt at der kan have været nedlagte bebyggelser, hvis navne ikke er overleveret. Det må derfor til trods for - måske også til dels på grund af - de ovennævnte vanskeligheder antages, at en speciel undersøgelse af -torpnedlægningen i forskellige egne må have væsentlig interesse til belysning af regionale forskelle i ødegårdsprocessen. Det må vel tillige kunne forudses, at en vis lovmæssighed efterhånden vil kunne aftegne sig i materialet, hvorved dettes værdi vil blive øget.

Som et indicium på, om rekonstruktionen af højmiddelalderbebyggelsen er fuldstændig eller ej, vil for nogle områder eventuelt kunne benyttes forholdet mellem bol og plove. Ca. 1250 var der på Falster henholdsvis 363 bol og 430 plove. I Horns herred var der ca. 1250 249 plove, hvorimod antallet af bol 1651 var ca. 175, hvortil må føjes ca. 20 bol, der blev øde i senmiddelalderen, og ca. 6 bol som tilliggende til hovedgårdene Abrahamstrup, Selsø og Svanholm (idet der også svarede plovskat af iøvrigt privilegeret gods). Herved bliver boltallet på sammenlagt ca. 201 bol. Forholdet bol/plove er herefter på Falster 1,21 og i Horns herred 1,24.

Det må imidlertid understreges, at en sikker anvendelse af en sådan prøve forudsætter et større kendskab til plovtales opståen, end man i øjeblikket er i besiddelse af.

Når stednavneforekomsten også i det historiske metodeafsnit må gøres til genstand for særlig indgående omtale, skyldes det naturligvis ødegårdsprocentens særlige interesse for et projekt, som i så høj grad er bebyggelseshistorisk. Men til forståelse af de forskellige aspekter af de senmiddelalderlige krisetilstande, der skal tjene til nærmere belysning af ødegårdsprocessen, er kildedækningen af stednavne kun et enkelt moment blandt adskillige. For baggrundsstudierne viser den kildemæssige svaghed sig for alvor, p.gr.a. det danske agrarsamfunds overvejende lands-

bystruktur. Med omtalen af en norsk navnegård i kilderne, omfattede den end flere brug, trænger man ofte dybere ned i strukturen end med omtalen af en dansk landsby, idet den eller de kildebelagte ejendomme (evt. anført som gårde) måske kun var en lille del af den samlede bebyggelse. Hvor meget ved man om Kunderslev i Horns herred på ialt 9 bol, fordi man i Roskildebispens Jordebog finder en omtale af bispens anpart, som bestod af $\frac{3}{4}$ bol? For forståelsen af ødegårdsprocessen er det til skade for det danske projekt, at de danske middelalderkilder oplyser meget lidt om den partielle ødelægning, der i Holsten og Småland kan ses at udgøre et vigtigt supplement til den totale ødelægning af landsbyen. Men desuden forringes vort kendskab til såvel landsbystruktur som godsstruktur af den samme mangel i kilderne.

For Horns herreds vedkommende haves kun for eet sogn, Selsø, kendskab til samtlige ejendomme og dermed mulighed for et virkeligt studium af gods- og landsbystruktur.⁵ For resten af herredet, især de vestlige sogne, Kyndby, Ferslev, Vellerup og især Orø, haves kun meget spredte oplysninger.

Hvor de middelalderlige kilder helt eller delvis mangler, kan man undertiden benytte retrospektion. På Orø lå byerne Bybjerg og Gamløse i flet sammen 1682, og det er muligt ved hjælp af agerstrukturerne at rekonstruere den tidligere hovedgårdsmark, der har ligget mellem de to byer; yderligere kan pengeafgiften af ejendommen ses at være beregnet i skilling grot, hvorfor den snarest er indført omkring 1400. For Venslevs vedkommende kan 1682 iagttages en gårdsædestruktur, som er kildemæssigt belagt 1364, og i Skuldelev omtales 1348 et bol, som kaldes Ornum, 1682 klart påviseligt som Ornebol. Det er således trods alt muligt gennem kombination af ældre og yngre kilder at trænge dybere ned i den senmiddelalderlige agrarstruktur. Sine vigtigste resultater har det retrospektive studium heraf nået på Falster, hvor Karl-Erik Frandsen i fortsættelse af Henrik Larsens og Frits Hastrups studier ud fra markbøger, matrikelkort o.a. kilder har kunnet kortlægge de øde bebyggelser Bisserup og Pederstrup (I Horns herred har Kunderslev bymark kunnet afgrænses) samt i andre tilfælde (landsbyerne omkring Sarup) har kunnet vise landsbyplanens sammenhæng med ejendomsforholdene i ældre tid. Endvidere skal omtales den vidtrækkende betydning, som Torben J. Grunddals nye tolkning af Falsterlisten måske vil få for forståelsen af udviklingen på Falster; Grunddals teori betyder tillige et metodisk fremstød ved sin vurdering af listens ubenævnte marktal ud fra rotationsmæssige og metrologiske synspunkter.

Hvad angår kommunikations- og handelsforholdene kan der peges på den af Per Raslow diskuterede flytning af Horns herreds tyngdepunkt fra egnen ved Skibby til Onsveds sydvestlige udkant, hvorved der metodisk bygges på et studium af herredets tingsvidner med registrering af deltagende mænds proveniens.⁶ Også dele af de ved hjælp af marknavnene 1682 og senere matrikelkort fastlagte vejforbindelser har kunnet føres tilbage til middelalderen (1482), hvorved det er blevet muligt at erfare hovedlinjerne i det middelalderlige vejsystem.

Hvad angår de økonomiske forhold er det blevet forsøgt at beregne kornlandgilden pr. bol i de enkelte byer, således at de meget partielle oplysninger kan udnyttes

5. Svend Gissel, Bol og by på Selsø. Bol og By 5, 1964, s. 7-35.

6. Undersøgelsen er senere suppleret med en stednavneanalyse af Bente Holmberg, Hanghøj og tinghus. Festskrift til Kristian Hald, 1974, s. 33-38.

mere generelt, omend det må erkendes, at den undertiden konstaterede inegalitet i landsbystrukturerne volder visse vanskeligheder for sådanne undersøgelser. Endelig er oplysningerne om korn- og pengelandgilde søgt koordineret gennem fornyede studier i datidens pengeværdier. Også for landgildestudiernes vedkommende er på de anførte punkter nye principper blevet bragt i anvendelse.

Der kan konkluderes, at manglerne i kildematerialet har voldt store vanskeligheder for Ødegårdsprojektets udforskning af de senmiddelalderlige krisetilstande, men at det ved nærlæsning og kombination af samtidige og senere kilder er lykkedes at klarlægge forskellige ikke tidligere erkendte forhold, som har været af betydning for udviklingen. Uden et meget vidtgående samarbejde med andre fag ville dette ikke have været muligt. Også til forståelse af årsagssammenhænge i forbindelse med ødegårdsprocessen, er der blevet leveret bidrag; men de herhenhørende resultater bør betragtes i et større perspektiv, end enkelte punktanalyser kan muliggøre. De vil derfor blive taget op til metodisk behandling i en senere publikation. En klar forudsætning for en årsagsvurdering er fremstillingen af et fintmasket net af kronologiske data dækkende samtlige aspekter med relation til kriseforholdene, samt forskellige regionale områder.

Supplementer fra de nørre- og sønderjyske punktanalyseområder, samt fra Falster, kan forventes i vedkommende publikationer.

Stednavneforskning

Af Bente Holmberg og Bent Jørgensen

I betragtning af Ødegårdsprojektets hovedopgave: at finde og beskrive årsagssammenhænge omkring nedlæggelsen af byer og gårde kan det ikke undre, at stednavneforskningen har været involveret i næsten alle faser af den fem år lange undersøgelse. I forhold til projektets overordnede formål har stednavneforskningen naturligvis kun fungeret som hjælpedisciplin, men dog ikke på en mere tilbagetrukket måde, end at der også fra denne side er udgået selvstændige initiativer til belysning af ødegårdsproblematikken.

Stednavneforskningen har rødder tilbage i forrige århundrede, men først gennem det omfattende arbejde med at udgive Danmarks Stednavne (påbegyndt 1922) er metoderne blevet skærpede og disciplinen blevet fastlagt som en først og fremmest sproglig disciplin. Dette indebærer, at identifikationer af navneformer med hinanden og af navneled med det appellative ordforråd ikke må stride imod sprogsystemet, således som det er deduceret gennem sproghistoriens undersøgelser, ligesom stednavneforskningens egne resultater skal kunne dække foreslåede nytolkninger. Stednavneforskningens mest centrale opgave i ødegårdsundersøgelserne har været at søge fastslået nedlagte bebyggelses identitet og placering. I de fleste tilfælde har der foreligget en række middelalderlige navneformer af den nedlagte bebyggelse. Disse former er så med henblik på lokalisering eftersøgt i yngre, lokaliserbart naturnavnestof, hovedsagelig kendt gennem matrikelforarbejderne fra 1680-erne (markbøger), udskiftningskort fra omkring år 1800 og lærerindberetninger og optegnelser i Institut for Navneforsknings samlinger, tilvejebragt igennem det meste af 20. århundrede.

Hvor denne ideelle situation for en identifikations-lokaliserings-proces virkelig har foreligget, har den nedlagte bebyggelses placering kunnet fastslås temmelig nøje. Det gælder f.eks. Bisserup i Idestrup sogn, Falsters Sønder herred, nævnt i Kong Valdemars jordebog, Niels Clementsens gældsboøger 1506-1515, i Markbogen 1682 og på udskiftningskort 1791. Når der ikke tør fastslås total overensstemmelse mellem det lokaliserede naturnavn og det dermed identificerede bebyggelsesnavn, skyldes det, at det ikke på forskningens nuværende stade er sprogligt muligt entydigt at bestemme det navnesemantiske forhold (betydningsforholdet) mellem et navns enkelte led. Markbogens »Gundersløf Aas« kan således tolkes f.eks. som »åsen som ligger, hvor Kunderslev lå« eller »åsen som støder op til det sted, hvor Kunderslev lå« eller »den ås som har tilhørt Kunderslev« eller »den ås hvorfra man kan se Kunderslev«. Her kan imidlertid andre discipliners feltmetoder sikre den rigtige tolkning.

Ikke sjældent vil der mangle et eller flere led i identifikations-lokaliseringskæden. Den usikkerhed som herved opstår kan dog mindskes i forskellig grad, alt efter manglernes beskaffenhed. Forekommer et fra middelalderen kendt bebyggelsesnavn kun som led i et naturnavn overleveret i markbogen, kan man gennem dennes egen disposition, dens egne beliggenhedsangivelser og eventuelt gennem de opgivne

arealstørrelser pejle sig frem til navnets omtrentlige lokalisering. En anden svaghed i identifikations-lokaliseringsskæden har i en række tilfælde været en tilsyneladende uforenelighed mellem visse af navneformerne.

I et tingsvidne fra 1632 omtales et Kundestrup, en form der svarer til et middelalderligt belæg »Kundestop«, hvis oprindelse ikke er sikker men sandsynligvis skyldes sammenblanding med et Lunderup og måske fejllæsning af Kunde(r)slev. Tingsvidnets Kundestrup kan gennem de givne grænsebeskrivelser stedfæstes til samme lokalitet som markbogens »Gundersløf Aas«, og der er derfor ingen tvivl om, at tingvidnets form kan identificeres med det gamle Kunderslev.

I en del tilfælde kan navnene på de i middelalderen nedlagte bebyggelser ikke genfindes i yngre kilder. I et forsøg på alligevel at lokalisere sådanne bebyggelser, er de yngre naturnavnekilder eftersøgt for navne, hvis indhold sigter/kunne sigte til, at der havde været bebyggelse på stedet tidligere. Herved er isoleret ord, som er direkte bebyggelsesbetegnende som 'torp' og 'by' og bebyggelsesindicerende ord som 'toft' og 'gadekær' samt sammensætninger med bl.a. adjektiverne 'gammel', 'forn' og 'øde'. På denne måde er det i enkelte tilfælde lykkedes at nærmere udpege mulige lokaliteter for i middelalderen kendte bebyggelser. Ved et således forefundet gadekær i Skibby Old kan feltvidenskaben samtidig sandsynliggøre forsvunden bebyggelse, og der synes herefter ikke at kunne være tvivl om, at det drejer sig om stedet for det nedlagte Klippestrup, hvoraf tidligere kun kendtes bymarkens sydlige og nordøstlige grænsepunkt (Skibby Sø hhv. Løvkær).

Fra disse mere bundne opgaver har det for stednavneforskningen ikke været noget langt skridt generelt at eftersøge vidnesbyrd om forsvundne bebyggelser i det yngre naturnavnstof, uden at det på forhånd var kendt, om der var nedlagt bebyggelser i de pågældende egne.

Sådanne bestræbelser på ud fra et stednavnemæssigt/sprogligt synspunkt at foretage tilbageslutninger om bebyggelsesforhold har sine klare begrænsninger. Hvis man vil have en rimelig sikkerhed for de derved excerperede muligheder, må en række af hinanden uafhængige betingelser være opfyldt. Bl.a. skal lokaliteten være mulig som bebyggelsesbærer, og den må ikke ligge umiddelbart op til senere bebyggelse, idet der i så fald vil kunne være tale om flytning af samme bebyggelse, især hvis den senere bebyggelse er af reguleret type. Desuden skal helst flere andre kilder pege på sandsynlighed for bebyggelse (stort fosfatindhold, høj bonitering, arkæologiske fund, umotiveret vejgaffel/vejkryds, beliggenhed ved reguleret skel).

Under hensyntagen til disse betingelser men uden mulighed for tilbunds gående alternative undersøgelser især i ekstensivt undersøgte områder er der fra stednavneforskningens side peget på en lang række mulige lokaliteter for ødelagte bebyggelser.

Størst sikkerhed for korrekt retrospektion har man i de tilfælde, hvor naturnavnet indeholder den (formodede) forsvundne bebyggelses navn. Her har stednavneforskningen kunnet isolere en række navne først og fremmest på forsvundne -torper, fordi leddet -torp er temmelig stabilt og normalt ikke vil falde sammen med andet appellativt ordstof. Arbejdet hermed har især båret frugt i et større midt-østjysk undersøgelsesområde, hvor x-antal forsvundne -torp-navne af ialt y-antal forsvundne -torper kun kendes fra markbogens naturnavne eller yngre kilder. Således isolerede bebyggelsesnavne kan dog af og til formodes at være »falske« i

den forstand, at de afspejler navnet på en anden således benævnt bebyggelse. F.eks. gennem en tilflyttet ejers proveniensangivende tilnavn eller gennem tilhørsforhold til bebyggelse af det pågældende navn.

Betydelig usikkerhed med hensyn til korrekt retrospektion hersker der i de mange tilfælde, hvor stednavneforskningen kun har kunnet uddrage bebyggelsesindicerende appellativer af naturnavnestoffet, og hvor der ikke er foretaget supplerende kontrol. Her såvel som generelt må dog gælde, at egentlig bebyggelsesbetegnende appellativer som f.eks. torp og (gammel) by afgiver større sikkerhed end indirekte bebyggelsesbetegnende ord som f.eks. gade og toft.

Som det vil være fremgået af gennemgangen af de forskellige momenter i stednavneforskningens rolle i Ødegårdsprojektet, kan stednavne og sprog i det hele taget ofte pege på nye muligheder inden for bebyggelseshistorien. Men det er klart, at mange af disse muligheder vil være behæftet med betydelig usikkerhed. Det gælder ikke blot problemerne ved sammenstilling af navne og appellativer eller realtolkningen af indicerende appellativer men også hele spørgsmålet om navnekontinuitet, navnekronologi og datering. Visse bebyggelsesnavne lader sig i det store og hele datere nogenlunde præcist, mens natur- og marknavne på grund af den næsten totalt manglende middelalderlige overlevering frembyder store vanskeligheder i så henseende. Der er fremført meget troværdige argumenter for at hele natur- og marknavnesystemet, som vi kender det fra markbogens tid, har været fuldt udviklet i middelalderen, men samtidig har forskellige kontinuitetsundersøgelser af gode grunde byggende på eftermiddelalderligt navnestof godtgjort, at natur- og marknavne kan tabes til forskellig tid og i forskelligt omfang samt at der tilsyneladende ikke er særlige navnetyper, som især er udsat for svind, og at svindet ikke i særlig grad rammer navne, hvis saglige baggrund er forsvundet.

For stednavneforskningen har deltagelsen i Ødegårdsprojektet været en værdifuld lejlighed til i praksis at få afprøvet forskellige teoretiske muligheder. Hvor udfaldet af disse har været positivt, har stednavneforskningen kunnet bidrage til afklaring af bebyggelseshistoriske problemer, og i de tilfælde, hvor udfaldet har været henholdende eller negativt, vil det give anledning til fornyede overvejelser for at søge de sproglige og navnesemantiske metoder skærpede. Navnlig på det sidste punkt er der håb om, at en intensivering af forskningen vil give udbytte til nytte også for kommende bebyggelseshistoriske undersøgelser.

Arkæologi

Af J. L. Østergaard Christensen.

Redegørelse for arkæologisk metode. Metodebeskrivelse og metodevalg.

Problemstillingen vedrørende det højmiddelalderlige bebyggelsesmaximum og den senmiddelalderlige regression er i meget høj grad bygget op over studier af samtidige og senere arkivalier. Gennem disse studier er det lykkedes agrar- og prishistorikere at påvise, at der er indtruffet en krise og at blotlægge mange af dens virkninger. Blandt andet tillader arkivalier i mange tilfælde historikerne at påvise detaljer i regressionsprocessen indenfor enkelte godskomplekser og indenfor enkelte landsbyer.

I det øjeblik, man ønsker at inddrage arkæologiske arbejdsmetoder som supplement for de resultater, som historikere, stednavneforskere og andre ud fra deres arbejdsgrundlag kan nå frem til, må man gøre sig klart, hvilke mål man vil sætte sig og derefter overveje, hvilke metoder der vil kunne føre til de ønskede mål.

For Hornsherredgruppen under den danske afdeling af Det nordiske Ødegårdsprojekt stod det straks klart, da man besluttede at inddrage arkæologisk undersøgelse i gruppens samlede arbejdsprogram, at sådanne undersøgelser kun kan praktiseres, hvor der er tale om totale landsbynedlæggelser af permanent karakter. Nedlæggelser af enkelte gårde i landsbyer, hvor andre gårde overlevede, eller nedlæggelser af landsbyer, som senere er blevet genopbygget, ville kun kunne påvises arkæologisk efter en overordentlig detaljeret udgravning. Indenfor gruppen gjorde man sig det klart, at forhold af denne karakter lå udenfor arkæologens erkendelsesmuligheder og alene måtte undersøges på arkivalisk grundlag. Til trods for denne indskrænkning af mulighederne besluttede Hornsherredgruppen at iværksætte en arkæologisk undersøgelse, idet man anså en eksakt lokalisering af områdets ødeblevne landsbyer for en væsentlig faktor i det samlede undersøgelsesprojekt, såvel ud fra en geografisk som ud fra en agrarteknisk vurdering.

Ved valget af arkæologisk arbejdsmetode var det nærliggende at rette opmærksomheden mod en geografisk-statistisk metode, som er udviklet af danske forhistoriske arkæologer, ganske vist med henblik på et forhistorisk materiale. Metoden er anvendt i stor skala af afd. overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassen ved hans bebyggelseshistoriske undersøgelser i Vestjylland¹ og Nordvestsjælland². Disse to store bebyggelseshistoriske undersøgelser er bygget op på registreringer af alt tilgængeligt fundmateriale, såvel jordfaste mindesmærker som udgravningsmateriale og løsfund, og registreringen af det i forvejen kendte materiale ledsages af gennemvandring af de pågældende områder med det formål at iagttage og opsamle overfladefund samt interviewe beboerne.

1. Therkel Mathiassen, Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række. II. 1948.

2. Samme, Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række. VII. 1959.

I kraft af de store områder, de nævnte undersøgelser har omfattet, har det været muligt at underkaste materialet en statistisk kontrol, som for Nordvestsjælland vedkommende er gennemført af museumsinspektør, dr. phil. Henrik Thrane³. Materialet er herved delt op i tre grupper, nemlig for det første materiale fra før Nordvestsjællandsundersøgelsen 1952/53, for det andet materiale tilvejebragt under undersøgelsen og for det tredje senere tilkommet materiale. Kontrollen er gennemført sognevis og viser i det store og hele god overensstemmelse mellem de tre materialegrupper, således at sogne, som i forvejen var fundrige i forhold til andre sogne, ved fundmængdens forøgelse under fase to og tre har bevaret eller forøget deres forspring. Der er således basis for at antage, at stor materialemængde i et givet område generelt vil afspejle sig i stor fundmængde og omvendt, og at øget efterforskningsaktivitet kun i ringe grad ændrer billedet.

At det samme også gælder for mindre områder, ja selv ganske små områder, er sandsynliggjort af universitetslektor Søren H. Andersen⁴, der under en arkæologisk udgravning har registreret alle oldsagsfund såvel i pløjelaget som i de urørte kulturlag under pløjedybden. Ved at sammenholde fordelingen af de to fundgrupper har Søren H. Andersen konstateret en meget betydelig grad af overensstemmelse. Frygten for, at fundmateriale ved jordbearbejdning spredes over store områder, således at overfladefund skulle kunne vise en anden fordeling af kulturlevn, end en udgravning af urørte lag ville vise, er således ubegrundet. Søren H. Andersens undersøgelse er udelukkende baseret på flintoldsager, men nærværende forfatter har haft lejlighed til at konstatere en lignende overensstemmelse for knoglemateriales vedkommende⁵.

Ved andre tidligere undersøgelser af nedlagte landsbyer har andre metoder været taget i anvendelse. For at lokalisere en tidlig-middelalderlig bebyggelse i Borup Ris anlagde professor, dr. phil. Axel Steensberg⁶ således over et område af adskillige hektarer et net (med en indbyrdes afstand på 5 meter) af prøvehuller, der blev ført ned til undergrunden. Prøvehullernes indhold af kulturlevn blev optalt for hvert hul og derefter plottet ind på oversigtskort. Denne metodes brugbarhed stod sin prøve, da tre således påviste fundkoncentrationer blev udgravet ved fladeafdækning og viste sig at svare til tre gårdtomter med syldstensrækker, brønde og ildsteder. Gravningen af prøvehuller lod sig i Borup Ris ikke erstatte af overfladeopsamlinger, idet jordarealet i Borup Ris var udlagt med skov og vedvarende græs. Og det er naturligvis en forudsætning for, at overfladeopsamling kan finde sted, at jorden dyrkes, således at den en del af året er vegetationsfri.

Beslægtet med den ovennævnte metode er en anden metode, som først er udviklet under Ødegårdsprojektet (ved Sven Thorsen) og taget i anvendelse af projektets Falstergruppe. For at undgå den tidskrævende og kostbare gravning af prøvehuller gennemføres i stedet - i forbindelse med den ordinære pløjning - en stedsvis lidt dybere pløjning, der bringer hidtil urørt materiale op til overfladen. Herved muliggøres iagttagelse af fyldskifter og fundkoncentrationer.

3. Henrik Thrane, Bebyggelsehistorie - en arkæologisk arbejdsopgave. Fortid og Nutid, bind XXV, p. 299-321. 1973.

4. Søren H. Andersen, Bro, en senglacial boplads på Fyn. KUML 1972, p. 7-60.

5. Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1969/70, p. 21-32.

6. Axel Steensberg, Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris skov ved Tystrup sø, Sjælland. 1968. Tekstbind, p. 25.

Den mest pålidelige påvisning af fortidige bosættelser opnås dog ved egentlige fladeafdækninger og derpå følgende nedskrabning i tynde lag. Erfaringer fra en række lokaliteter i Danmark, først og fremmest Store Valby⁷, viser, at man herved er i stand til at påvise de enkelte gårde inden for landsbyen, de enkelte bygninger inden for gårdskomplekset og endog de enkelte rum i bygningen. Desuden bliver man gennem fremdragelsen af et udtømmende fundmateriale i stand til at vurdere den pågældende bebyggelses begyndelses- og sluttidspunkt.

Ved starten af den arkæologiske undersøgelse af Hornsherreds Old-område i 1970 stod det klart, at fladeafdækninger ikke kunne komme på tale - dertil var metoden alt for kostbar og tidskrævende. Hornsherredgruppen måtte søge at fremskaffe brugbare resultater ad anden vej. Desuden skønnede man ikke at have brug for de mange detailoplysninger, en fladeafdækning kan give. Af tilsvarende grunde og af de ovenfor anførte grunde blev anlæggelse af et systematisk net af prøvehuller ligeledes anset for uoverkommeligt og tildels overflødigt. Tilbage stod den overkommelige overfladeopsamling, der blev valgt som gruppens basismetode.

Hjælpeværktøj« for den valgte metode

Af praktiske grunde er en forhåndsindsnævring af de mulige undersøgelsesområder værdifuld. Hertil kan arkivoplysninger af forskellig art bidrage, ligesom lokaliseringer af synlige spor eller levn i terrænet selvsagt er værdifulde.

Ved Hornsherredundersøgelsens start kunne der ud fra arkivalisk materiale påvises 8 middelalderlige landsbynavne, hvortil man kunne gøre sig forhåbninger om at lokalisere 8 fundpladser i og ved det gamle Old-område. Ved senere finlæsning og fortolkning er dette tal reduceret til 6.

Et sæt luftfotografier af det relevante område, optaget for Geodætisk Institut i målestokforholdet 1:20.000 (målebordsbladernes målestok) blev omhyggeligt undersøgt, men røbede kun i et enkelt tilfælde anomalier af værdi for den arkæologiske undersøgelse (Kunderslev). Den mulighed står stadig åben, om man ved optagelse af special-luftfotografier fra lavere højde og med særligt henblik på denne undersøgelse ville kunne nå til mere givtige resultater.

Tidligere arkæologiske iagttagelser fra området er nedfældet i Nationalmuseets 1. afdelings sognebeskrivelser, der konkret angiver iagttagelser i terrænet, som af lokale beboere var sat i relation til de nedlagte middelalderlige landsbyer, hvorom der endnu i forrige århundredes sidste halvdel, da berejsningen af landet og indsamlingen af stammaterialet til sognebeskrivelsen fandt sted, tilsyneladende har hersket en folkelig erindring.

Meddelelserne i sognebeskrivelsen har i enkelte tilfælde kunnet følges op med iagttagelser af endnu synlige levn i terrænet. Det mest iøjnefaldende tilfælde af denne art er Krogstrup, hvor landsbykirken endnu er bevaret, men desuden kan anføres, at i to tilfælde (Kunderslev og Krogstrup) har de nedlagte landsbyers gadekær kunnet erkendes. Trods ihærdig eftersøgning er det kun i disse to tilfælde lykkedes at erkende gamle gadekær.

7. Axel Steensberg og J.L. Østergaard Christensen, Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland, I-III. 1974, især I, p. 185 ff. og II, p. 9 ff.

Støttemetoder

I en vis udstrækning er overfladeopsamlingen blevet suppleret med andre undersøgelsesmetoder. Der er således i enkelte tilfælde blevet gravet prøvehuller, dog uden at noget systematisk prøvehul-net er blevet udlagt. I betydeligt større omfang er der på udvalgte lokaliteter blevet udtaget boreprøver, såvel for at få et indtryk af jordlagenes beskaffenhed som - hovedsagelig - for at tilvejebringe materiale til fosfatanalyse (jvf. p. 142).

Endvidere er der på enkelte lokaliteter, først og fremmest gadekær og formodede gadekær, udtaget prøver til pollenanalyse (ved geologen Jens Stockmarr), uden at der dog er opnået resultater, som det har været muligt at inddrage i en diskussion om middelalderforhold. Dette skyldes tilsyneladende, at gadekærene helt op til dette århundredes begyndelse er blevet anvendt som vandingssteder og derfor er blevet holdt rene for mudder og slam.

Det må her anføres, at de ovennævnte supplerende undersøgelser i denne sammenhæng kun kan tillægges værdi, forsåvidt positive udslag ledsages af daterende materiale. Fosfatanalysen er kronologisk neutral, og positive udslag kan således ikke i sig selv tages som indicium for middelalderlig bosættelse, ligesom manglende udslag af denne metode ikke kan afkræfte lokaliseringer på basis af daterende fundmateriale. Nøjagtig det samme forhold gør sig gældende for prøvehuller og borehuller og de derved påviste fyldskifter, lagtykkelser og kulturspor af ikke-daterende art som trækul, lerklining og lignende.

Undersøgelsesresultaternes bærekraft

Det er næppe muligt at opstille objektive kriterier for en definitiv lokalisering af en nedlagt bebyggelse ud fra de metoder, som Ødegårdsprojektets Hornsherredgruppe har anvendt; kun en egentlig udgravning ville kunne give fuld sikkerhed. Der kan i denne sammenhæng kun blive tale om en vurdering, der bevæger sig fra formodninger til mindre eller større grader af sikkerhed. Størst grad af sikkerhed opnås, hvor flere indikatorer peger i samme retning.

Ved sine beregninger af bebyggelsestæthed har Therkel Mathiassen for oldtidens vedkommende i Nordvestsjælland regnet på den måde, at antallet af bopladser og grave multipliceres med 5; til resultatet adderes antallet af fundne oldsager, idet dog antallet af ravperler og lerkarskår divideres med 10. Ud fra den således fremkomne sum beregnes sognevis en bebyggelseskvotient pr. km², der varierer mellem 0 og 71,9. Anvendes forsøgsvis samme beregningsmåde overfor det under Hornsherredundersøgelsen fundne middelalderlige lerkarskår-materiale fås følgende »bebyggelseskvotienter«:

for Kunderslev-området	36,7
for Krogstrup-området	35,0
for Klippestrup-området	85,0
for Ulstrup-området	45,0

De her anførte tal kan ikke uden videre sammenlignes med de af Therkel Mathiassen udregnede kvotienter, idet det til grund liggende materiale er tilvejebragt fra

væsentlig mindre områder, og fordi der ikke er foretaget korrektion for tidsfaktoren.

Som begrundelse for den opfattelse, at de fire ovenfor anførte bebyggelser er lokaliseret med en rimelig grad af sikkerhed skal anføres, at for Kunderslevs vedkommende peger både arkivalske oplysninger, oplysninger fra Nationalmuseets registreringer, iagttagelser af luftfotografier, fosfatanalyseresultater og tilstedeværelse af gadekær i samme retning som det beskedne fundmateriale. For Krogstrups vedkommende peger tilstedeværelse af kirke og gadekær samt i nogen grad de fosfatanalytiske resultater i samme retning som det også her beskedne fundmateriale. For Klippestrups vedkommende er forholdet det, at både iagttagelser fra prøvehuller og fosfatanalytiske resultater understøtter overfladeopsamlingen. For Ulstrups vedkommende peger Nationalmuseets registreringer og overfladeopsamlingen i samme retning, mens fosfatanalysen ikke har givet udslag.

Væsentlig mere usikkert er forholdet, når det drejer sig om arealer, hvortil der ikke kan knyttes bebyggelsesnavne. Det må her være indlysende, at »bebyggelseskvotienter« på under 10 (svarende til 1 skårfund pr. ha) må lades ude af betragtning, men allerede i tilfælde, hvor kvotienten 10 nås på indbyrdes tilgrænsende arealer, kan dette forhold muligvis opfattes som indikator for fortidig bebyggelse.

Det har ikke, indenfor den givne tidsramme, været muligt at lokalisere andre middelalderlige bebyggelser i Hornsherred til trods for, at store områder er blevet gennemløbet. Middelalderligt fundmateriale udenfor de ovenfor anførte fire lokaliteter mangler enten helt eller er til stede i så ringe omfang, at det kan tilskrives tilfældigheder.

Fosfatanalyse

Af Werner Christensen

O. Arrhenius iagttog i forbindelse med landøkonomiske undersøgelser over de dyrkede markers indhold af relativt letopløselige fosfater i Sveriges sukkerroeegne, at indholdet af fosfat hober sig op i bebyggede områder.

Han bemærkede, at hvor man undersøgte marker, hvor der tidligere havde været bebyggelse, der fandt man altid et forhøjet indhold af fosfat, og dermed var der skabt muligheder for gennem analyser af jordprøver at opspore og afgrænse forsvundne bopladser.¹

Ved Danmarks Geologiske Undersøgelse (D.G.U.) efterprøvedes Metoden gennem en undersøgelse på Eremitagesletten i Jægersborg Dyrehave nord for København. Her var landsbyen Stokkerup i 1670 blevet nedlagt og jævnet med jorden. Traditionen udpegede dens omtrentlige beliggenhed. Undersøgelsen gav meget fine resultater. Inden for det oprindelige landsbyområde (ca. 20 ha) viste 60 jordprøver fra ca. 50 op til 340 mg letopløselig P_2O_5 i 100 g jord. I de nærmeste marker fandtes ca. 10-15, længere ude 7-10 mg P_2O_5 i 100 g jord og længst ude (overdrev?) fandtes områder med kun 4-5 mg P_2O_5 .² Årsagen til det meget fine resultat vil nok skyldes, at området siden nedlæggelsen praktisk taget har henligget som græsslette.

Efter denne undersøgelse blev der i samarbejde med Nationalmuseet udført forskellige undersøgelser med varierende formål, hvoraf kun en mindre del er publiceret.³

Det faldt derfor naturligt, at Ødegårdsudvalget i 1970 henvendte sig til mig og udtrykte ønske om, at D.G.U. i tilknytning til de igangværende Ødegårdsundersøgelser kunne påtage sig ved hjælp af fosfatanalyser at medvirke ved eftersøgning og nærmere lokalisering af nedlagte landsbyer. Da ingen andre havde beskæftiget sig med sådanne undersøgelser, var det naturligt, at D.G.U. påtog sig denne opgave i et rimeligt omfang.

Det har givet anledning til, at der er foretaget mindre undersøgelser i Jylland, nogle på Falster, men dog flest i Hornsherred, som det vil fremgå af det følgende.

Baggrund for metodens anvendelighed.

Fosfater findes i mindre mængder i mineraljorden, og for en stor del i tungtopløselige former. Fosfat er et nødvendigt plantenæringsstof, og planterne er i stand til at mobilisere og optage det selv i meget svage koncentrationer. Ved planternes nedbrydning, hvad enten denne foregår biologisk ved formuldning eller fremmes ved at passere menneskers eller dyrs tarmkanal, vil fosfaterne koncentreres og minera-

1. Arrhenius 1929, 1931, 1934.

2. Werner Christensen, 1935.

3. Werner Christensen, 1941, 1951.

liseres og indgå i jordkomplekset i en relativt let opløselig form. Dette forhold medfører, at der må foregå en koncentration af fosfater omkring bopladser og bebyggelser, ikke mindst i forbindelse med husdyrhold. Selv om de ved denne omsætning mineraliserede fosfater er lettere opløselige end jordens andre fosfater, så synes de dog at være knyttet så fast til de øvre jordlag, at de kun i meget ringe grad udvaskes, hvilket bl.a. tydeligt fremgår af Arrhenius's undersøgelser, der viser meget højt indhold af fosfat i stenalderbopladser.

Helt op til nyere tid er de lokalt forhøjede indhold af fosfat alene fremkommet ved planternes mobilisering af jordens mere eller mindre tungt opløselige fosfater og ophobning af disses nedbrydningsprodukter, ikke mindst gennem dyrerigets omsætning i form af gødning og nedbrydning af ådsler. Dette århundredes stadig stigende brug af kunstgødning i form af fosfat har medført en stigning i fosfatindholdet i de dyrkede områder, og det betyder, at mens man i udyrkede områder normalt ved D.G.U.'s metode vil finde under 10 mg P_2O_5 i 100 g jord, så finder man i gode veldyrkede marker let 20-40 mg P_2O_5 . Det er derfor ikke det fundne indhold, der siger os noget, men de positive afvigelser i de enkelte områder.

Af nyere litteratur fremgår det, at metoden stadig interesserer forskere, og at der er udarbejdet metoder, der er egnet til gennemførelse i marken samtidig med prøveudtagningen, hvilket frembyder mange fordele. (Se side 30 f.).

Analysemetoder.

Ved anvendelse af fosfatmetoden til påvisning af forsvunden bebyggelse er det af betydning at anvende en metode, der fortrinsvis medtager den ophobede fosfat. Det gælder om at få prøver fra jordlag med optimal ophobning og anvende en analysemetode, der fortrinsvis viser den ophobede fosfat. O. Arrhenius benyttede en citronsyreopløsning og fik derved udmærkede resultater. Ved de landøkonomiske fosfatundersøgelser i Danmark blev anvendt fortyndet salpetersyre, og da dette opløsningsmiddel frembød fordele ved den kolorimetrisk bestemmelse valgte man her at bestemme den mængde fosfat, der gik i opløsning efter behandling med 1% salpetersyre.

Metoden er blevet varieret noget, idet oprindeligt 10 g jord i 500 ml 1% salpetersyre blev rystet i 1 time på et rysteapparat, mens man nu lader det stå i 1 døgn, den første tid under jævnlig omrystning og derpå natten over i ro. Det giver samme resultat og sparer en filtrering. Bestemmelsen af fosfat i udtræk foregår kolorimetrisk efter sædvanlige laboratoriemetoder.

Når man mest har holdt sig til behandling med 1% salpetersyre, er det fordi denne fremgangsmåde ved undersøgelsen på Eremitagesletten gav en særdeles tydelig variation med indhold fra 4 til 340 mg P_2O_5 i 100 g jord, og fordi man også ved andre undersøgelser har fået meget fine variationer, selv om de sløres noget af, at kunstgødning m.m. i gode veldyrkede jorder har sat de laveste indhold op til omkring 25-40. Men det der har særlig interesse er, hvor stor variationen er ved en lokalitet, når prøverne er behandlet ensartet.

Da der på mange ejendomme i Danmark er foretaget bestemmelser af fosforsyre-tal, er det et spørgsmål, i hvor høj grad disse bestemmelser kan have betydning ved eftersporing af nedlagt bebyggelse.

Medens D.G.U.s undersøgelser er knyttet til prøver fra et enkelt punkt (blanding af 3 stik med jordbor på $1/2$ m²), er de landøkonomiske prøver en sammenblanding fra måske 10 borer eller flere indenfor 1 eller flere ha. Herved vil variationerne tilsløres. Efter den oprindelige definition angiver fosforsyretallet, hvor mange mg PO₄, der går i opløsning, når 40 g jord rystes i 3 timer med 1 l fortyndet salpetersyre, således at pH til slut bliver 2,5. Ved denne behandling vil der, da syren er svagere, gå mindre fosfat i opløsning end ved D.G.U.s metode.

Omkring 1960 ændredes metoden, idet der som opløsningsmiddel blev anvendt 0,2 n svovlsyre. Ved sammenligning fandt man da, at der derved gik ca. 4 gange så meget fosfat i opløsning. Da man ønskede at bevare skalaen for fosforsyretal, valgte man nu som enhed efter denne metode 3 mg P i 100 g jord.

Det hele bliver derved ret indviklet. Når D.G.U. valgte at angive indholdet i mg P₂O₅ i 100 g jord, så var det for at kunne drage direkte sammenligninger med O. Arrhenius, og vi har stadig bibeholdt denne terminologi. Landøkonomerne ønsker variationen af »normale« indhold af fosfat inden for en skala på 10, således at den øvre del af denne skala nærmer sig optimale indhold, og den nedre del indicerer mangel. Når man ser de landøkonomiske fosfatkort, er det som sædvanlig variationen, man skal bemærke, men hvor man finder fosforsyretal på over 10, ja så er man ude over det »normale« og må være særlig opmærksom. Høje fosfatindhold siger intet om, hvorfra de stammer, og må derfor følges op af andre undersøgelser.

Da man anvender flere forskellige enheder, skal der gives en oversigt over forholdet mellem opgivelserne:

D.G.U.	svarer til mg i 100 g jord		
	P	PO ₄	P ₂ O ₅
mg P ₂ O ₅ /100 g jord- 1% salpetersyre Landøkonomisk enhed. Fosforsyretal før ca. 1960:	0,44	1,34	1
1 mg PO ₄ /40 g jord. Salpetersyre pH 2,5 efter 1960:	0,82	2,5	1,87
3 mgP/100 g jord. 0,2 n svovlsyre	3	9,2	6,87

Litteratur:

- O. Arrhenius, Die Phosphatfrage. Zeitschrift für Pflanzennahrung, Düngung und Bodenkunde. Teil A. Bd. 14. Berlin 1929.
- Markanalysen i Arkeologiens Tjänst. Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar. Stockholm 1931.
 - Fosfathalten i Skånska Jordar. Sveriges Geologiske Undersökning. Årsbog 28 Nr. 3, Stockholm 1934.
 - Markundersökning och Arkeologi. Fornvännen. Hefte 2. 1935.
- Werner, Christensen, 1935, Jordens Fosforsyreindhold som Indikator for tidligere Kultur og Bebyggelse. En Studie af Eremitageslettens Historie. Danmarks Geologiske Undersøgelse II. Række. Nr. 57. København 1935.
- 1941. Fosfatanalysen i Arkæologiens Tjeneste. Fortid og Nutid. Bd. XIII. København 1941.
 - 1951. Undersøgelse af Jordens Indhold af letopløselige Fosfater i Hejninge, Grøfte og Snekkerup. Det Kgl. Danske Vidensk.Selskab. Hist.fil.Skrifter, Bd. 2 Nr. 1 side 409-21. (findes som særtryk).

Fosfatbestemmelse ved hurtigmetoden

Af Søren Lundh

R. C. Eidt har i tidsskriftet »American Antiquity« Vol 38, 1973, beskrevet en metode til hurtig bestemmelse af fosfatindholdet i jord. Fremgangsmåden er på eet punkt ændret væsentligt i forhold til de sædvanlige laboratorie procedurer: i stedet for at kvantitere det blå reaktions-produkt i et spektrofotometer, måler man hvor meget det kan brede sig ud over et stykke filtrerpapir. Analysen bliver dermed så enkel, at den kan udføres på stående fod i en hvilken som helst pløjemark.

Man tager 100 milliliter destilleret vand og opløser heri 5 gram ammonium molybdat. Derefter tilsættes 30 milliliter, 5 normal saltsyre. Denne blanding kaldes A. Man tager nu igen 100 milliliter destilleret vand og opløser heri ½ gram ascorbinsyre (C-vitamin). Denne sidstnævnte blanding kaldes B. Da reagens B skal fremstilles frisk hver dag, kan det betale sig at afveje ascorbinsyren i portioner en gang for alle og indpakke pulveret i aluminiumsfolie. Såvel reagens A som B opbevares i små plastic-flasker med dryp-tud. Reagens A angives at kunne holde en måned. Både flasker og reagenser kan købes hos Struers kemiske handel, tlf. 70 80 90. Her købes også filtrerpapiret som skal være aske-frit og cirka 10 centimeter i diameter.

Med ryggen mod vinden og filtrerpapiret i venstre hånd anbringes med den fri hånd en knivspids jord midt på papiret. Herpå dryppes 2 dråber af reagens A. Man venter et halvt minut. Så tilsættes yderligere 2 dråber af reagens B. Såfremt der har været fosfat i jorden fremkommer nu en tydelig blå farve. Aflæsningen sker når reaktionen er tydeligst, som regel efter et par minutter. Den blå farve er da orienteret i en ring udenom jordprøven. Som mål for fosfatindholdet angives ringens bredde målt i millimeter.

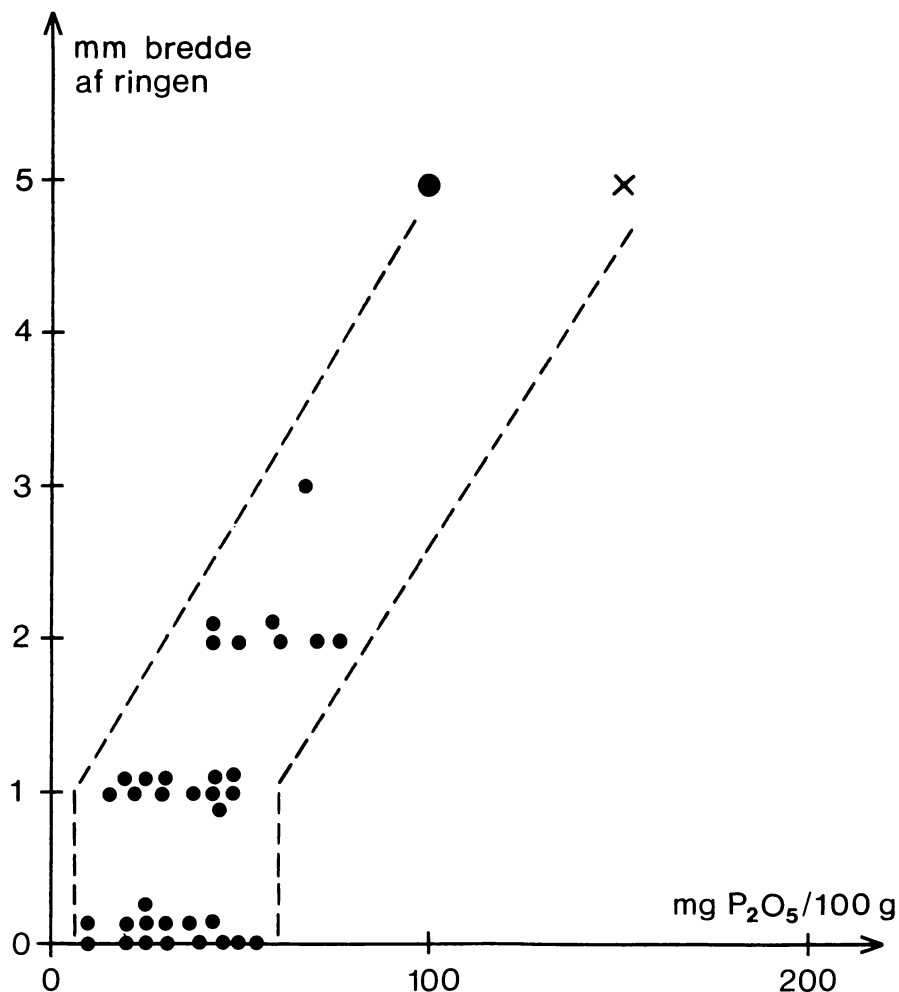
Vore undersøgelser i Hornsherred har ikke været særlig opmuntrende simpelt-hen fordi der ikke har været noget at finde. Nogle udpegede områder blev gennemtravet, et af dem endda særdele grundigt, uden at der blev fundet nogle udbredte, fosfatrige lokaliteter. Som kontrol på denne påstand, har vi, at de fleste prøveudtagninger også blev analyseret i laboratoriet ved den klassiske fosfatbestemmelse (DGU, Werner Christensen). De pågældende prøver blev udtaget under pløjelaget i en dybde af cirka 25 centimeter. Vore opgaver blev prioriteret således, at der desværre ikke blev tid til en gennemgang af den ny metode på allerede fundne, fosfatrige lokaliteter. Et par prøver udtaget i Kunderslev gav dog en kraftig reaktion (4-5 millimeter ringbredde).

Opmuntrende var derimod en gennemgang over den nedlagte landsby Stokkerup i Dyrehaven. Svarende til det af Werner Christensen fundne fosfatrige område omkring vandhullet fik vi med hurtigmetoden kraftigt udslag, nemlig 6 millimeter i alle analyser (5 stk.). Få hundrede meter fra vandhullet var reaktionen negativ d.v.s. der var ikke antydningen af en blå ring på filtrerpapiret.

De målte værdier er angivet i vedføjede diagram, hvor den vandrette akse er fosfatindholdet målt ved den klassiske metode og hvor den lodrette akse angiver

hurtigmetodens resultater. Den med X angivne måling er fra Dyrehaven, de øvrige fra Hornsherred. Som man ser, er der en lineær sammenhæng mellem de to metoder, men kun for fosfatindhold større end cirka 50 mg $P_2O_4/100$ g, hvilket svarer til 2 millimeters ring-bredde.

Konklusionen er derfor, at man kun ved udslag på 2 millimeter og derudover kan regne med at farve-ringens bredde ved hurtigmetoden er et mål for fosfatindholdet i jorden.

Fosfatdiagram. Hurtigmetoden.

Konklusion: Kun ved udslag på 2 millimeter og derudover kan man regne med at farve-ringens bredde er et mål for fosfatindholdet. Ved udslag over 2 millimeter er fosfatindholdet større end ca. 50 mg $P_2O_4/100$ g. Udslag på 1 millimeter siger ikke mere om fosfatindholdet end 0 millimeter (ingen reaktion).

Geografiske variabler

Af Viggo Hansen.

Brugen af geografiske variabler som forklaringsvariabel inden for landbrugets produktionsforhold er velkendt lige siden von Thürens og Ricardos dage. I sin simple model opererer von Thünen (1826)¹ alene med afstandsfaktoren som forklaring på ændringer i arealbenyttelsen, mens Ricardo (1817)² lægger vægt på forskelle i jordens bonitet. Begge modeller hviler på økonomiske betragtninger over rentabilitet og konkurrence mellem afgrøder i forbindelse med afstand til marked. Det er således en gammel erkendelse, at afstanden er en væsentlig omkostningsfaktor i det ældre landbrug på grund af det tidsforbrug, der medgår til transport. Som von Thünen på et senere tidspunkt fremholder det, spiller tidsfaktoren som et omkostningsled i landbrugsproduktionen også ind på andre felter, således på valget af afgrøder og landbrugstype, idet han konstaterer, at der inden for trevangsbruget sker en ændring i arealbenyttelse med stigende afstand fra landsby eller gård i retning af brugen af mindre arbejdskrævende afgrøder, d.v.s. at der sker en stigende ekstensivering af driften med øget afstand.

Først i nyere tid er afstandsproblematikken for landbrugets økonomi taget op igen, fortrinsvis af engelske geografer. M. Chisholm (1962)³ har således i en bredt anlagt analyse studeret afstandens betydning i det enkelte landbrugs økonomi, dels gennem en række nutidige eksempler, visende faldende udbytte med stigende afstand fra gård, dels gennem en afstandsanalyse af ændringer i arealbenyttelsesmønstret i syditaliensk landbrug. Han konstaterer endvidere, at afstanden mellem landsbyer i England viser en påfaldende ensartethed, uden at han dog giver en nærmere forklaring herpå, ud over at han bemærker, at der i engelsk landbrug sker en ændring (stigning) i omkostningsniveauet, når afstanden kommer i nærheden af 1000 meter. Spørgsmålet er senere taget op af A.R.H. Baker (1971)⁴, der fra en undersøgelse af franske landkommuner i det 19. århundrede konkluderer, at en måling af afstanden mellem gård og mark er en frugtbar måde at klassificere det rurale bebyggelsesmønster på.

En mere raffineret model er opstillet af W.C. Found (1970)⁵, der i nogle cost-kurver belyser relationen mellem landbrugstype, høstudbytte og afgrødevalg med hensyn til varierede afstande mellem gård og mark. Ændringer i afgrødevalg med

1. J. H. von Thünen (1826), *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*. Rostock. Samlet udgave (1875-76), Berlin.
2. D. Ricardo (1817), *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London. Edited by P. Saffra as Vol. 1, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Cambridge, 1951.
3. M. Chisholm (1962), *Rural Settlement and Land Use*. Hutchinson University Library, London.
4. A. R. H. Baker (1971), *Distance between farmstead and field in some nineteenth century French communes*. *Geography*, Vol. 56, Part 4, G. Philip and Sons, Ltd., London.
5. W. C. Found (1973), *Towards a general theory relating distance between farm and home to agricultural production*. *Geographical Analysis*, Vol. 2, Ohio State University Press, Columbus, Ohio.

stigende afstand fra gård fremgår også særdeles tydeligt af tyske undersøgelser over arealbenyttelsen i landbruget, og fra samme side foreligger også en række input-output analyser i forbindelse med den gennem de sidste 20 år forsiggående Flurbeirning. I det sidste tilfælde opererer man med sammenligninger af landbrugets driftsregnskab før og efter udskiftning og udflytning.

Fra dansk side har V. Hansen (1972)⁶ brugt afstanden mellem landsby/gård og mark i et forsøg på at forklare den middelalderlige bebyggelseekspansion. Udgangspunktet heri har været en betragtning af afstanden som en væsentlig omkostningsfaktor i det ældre landbrug, derved at transporten af personer, redskaber, såsæd og specielt gødning har været forbundet med et meget tidsrøvende arbejde og sat en grænse for indmarkens udstrækning. Grænsen mellem indmark og udmark har gennem studier af Christian 5's matrikel, kartografisk overført til udskiftningskort, herved kunnet sættes til 800-1000 meter, afhængig af jordens bonitet. Såfremt denne afstand kan sættes som ydergrænse for det område, inden for hvilket det med datidens teknik var rentabelt at investere en væsentlig arbejdsindsats, så kan teorien benyttes til at forklare, hvorfor en befolkningsekspansion i højmiddelalder har måttet resultere i anlæggelse af nye landsbyer på udmark. Afstanden til disse er empirisk sat til 2 x 800 til 1000 meter. Disse resultater stemmer godt overens med de værdier, som M. Chisholm har fundet for Englands vedkommende, som gennemsnitlig minimumsafstand mellem landsbyer, nemlig 1600-2000 meter.

De senere undersøgelser af afstandsvariablen betydning for bebyggelsesmønstret har fortrinsvis opereret med afstanden inden for det lokale territorium, men som allerede von Thünen og Ricardo var inde på er det lige så rimeligt at antage, at afstands faktoren har været et væsentligt moment i relation til den almindelige kommunikation mellem produktionsled og afsætningsled for landbrugets varer, under forudsætning af at selvforsyningsøkonomien har været et forladt stadium i landbrugets udvikling på et tidligt tidspunkt i historien. Det må anses for sandsynligt, at afstand til marked, til udskibningssted, til herregård, til købstad etc. har været udslagsgivende for det middelalderlige landbrugs økonomi. Den samme afstands faktor kan med en vis ret siges også at have været gældende over for tilvejebringelse af landbrugets ressourcebehov, foruden brændsel og bygningsmateriale alle de produkter, som landbruget skulle have leveret fra et fordelingscenter som en købstad eller et marked.

I et kommunikationsmæssigt afhængighedsforhold af denne art, der indbefatter såvel selve landbrugsarbejdet og driftformen som forbindelserne til omverdenen synes det indlysende, at afstanden har spillet en stor rolle for opretholdelsen af økonomien og dermed af eksistensmuligheden. Man kan derfor konkludere, at marginale bebyggelser i henseende til dyrkningsrentabilitet, f.eks. med knappe ressourcer, har været ringere stillet end mere begunstigede bebyggelser, på samme måde som perifere (med hensyn til afstandsomkostninger) har været det.

Disse vil være særlig følsomme i tilfælde af, at der indtræffer forandringer i det geografiske og økonomiske miljø. Selv kortvarige miljøændringer, f.eks. i form af en række dårlige høstår eller i en midlertidig afskæring af livsvigtige forbindelsesli-

6. V. Hansen (1973), Historisk kulturgeografi. Eksempel på arbejdsmetode med arkivmateriale. Geografisk Orientering, 3. Årgang, nr. 1 København.

nier, vil ramme marginale/perifere lokaliteter hårdere end de ressourcerige/nære og måske resultere i en midlertidig ødelægning. Tilsvarende vil klimaændringer, forandringer i den generelle markedssituation eller en sænkning af befolkningspotentialet som følge af krig, pest, migration etc. kunne føre til en permanent ødelægning.

Ud fra disse synspunkter og på baggrund af den konstaterede senmiddelalderlige krise har man i Det nordiske Ødegårdsprojekt besluttet at inddrage et sæt geografiske variabler i arbejdet. Anvendelsen heraf er i mindre grad tænkt som en metode til konstatering eller lokalisering af øde bebyggelser, selv om dens anvendelighed på dette punkt har vist en vis relevans i en tværfaglig sammenhæng. Det gælder i forbindelse med stednavnemethoden, fosfatmetoden og den arkæologiske metode (se disse), hvor den kan være vejviser i lokaliseringen af øde bebyggelser. Metoden skal i højere grad tjene komparationen, først på lokalt grundlag, dernæst på regionalt og nationalt plan og endelig på nordisk basis, som et forsøg på at opstille et forklarings sæt på den senmiddelalderlige krise.

Det første tilløb til et variabelskema til brug ved karteringen af øde bebyggelser skyldes tysk ødegårdsforskning. I begyndelsen af 1950'erne etableredes der på det geografiske institut ved universitetet i Göttingen en afdeling for Wüstungsforschung, og leder blev Helmut Jäger. Det her opstillede variabelskema var beregnet som en vejledning ved indsamlingen af geografiske data i felten. Skemaet tog dog højde for alle slags iagttagelser af såvel øde bebyggelser som den dertil hørende Flur og gik under betegnelsen: »Arbeitsanleitung für die Untersuchung von Wüstungen og Flurwüstungen«; det er gengivet i Berichte zur deutschen Landeskunde, 12 Band, 1 Heft, 1953.

Dette skema ses dog ikke at være fulgt op af andre tyske forskere som basis for en konsekvent komparation af øde bebyggelser.

I et bredere perspektiv og i en nogen anden udformning er ideen dog atten taget op på det geografiske institut i Göttingen i et arbejde af Dietrich Denecke betitlet: Die historisch-geographische Landesaufnahme, Aufgaben, Methoden og Ergebnisse (Göttinger geographische Abhandlungen, 1972).

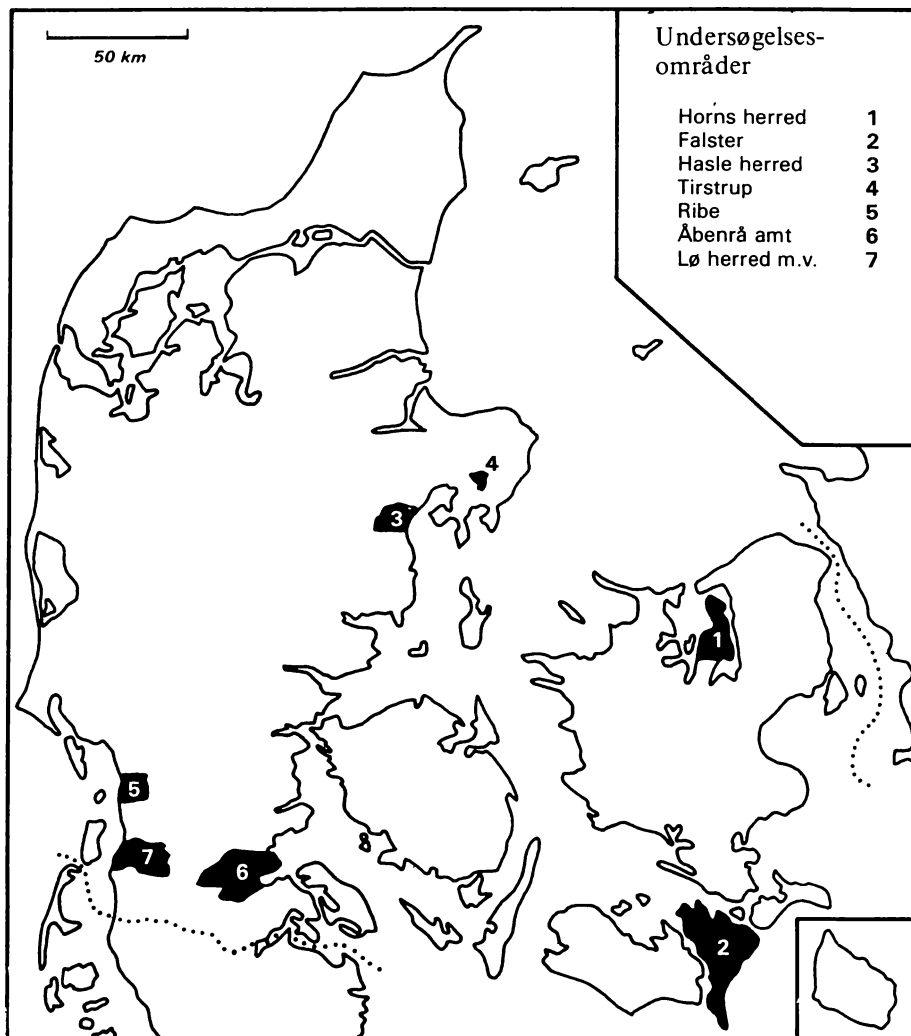
I mellemtiden har så et udvalg under Det nordiske Ødegårdsprojekt arbejdet med opstillingen af et variabelskema, der bygger på et omfangsrigt sæt af geografisk/økonomiske data. I sin sluttelige udformning opererer dette sæt af variabler med et datasæt, omfattende dels zonevariabler, der er generelle for undersøgelsesområdet, dels individvariabler, der beskriver de enkelte lokaliteter, og hertil yderligere visse tillægsvariabler, hvis forekomst varierer fra undersøgelsesområde til undersøgelsesområde. Nogle af disse variabler bygger på direkte anskuelige eller målelige resultater af arbejdet i felten og med topografiske og andre kort og indeholder således direkte iagttagelser i nutidsmiljøet af såvel øde som eksisterende bebyggelser. Hertil hører data for lokalitetens beliggenhed i landskabet som højde over havet og i forhold til højeste marine grænse, relieffets udformning, hydrografiske kendetegn, jordbundens beskaffenhed, en række afstandsvariabler, som omtalt side 50 f., 248, og i et vist omfang den nutidige arealbenyttelse som forekomst af skove, eng, mose, hede, klit etc. Hertil kommer indhentningen af andre relevante oplysninger som f.eks. klimatiske data. Det er et geografisk ønskemål for brugen af disse variabler, at de kan kvantificeres, idet det er forudsætningen for, at opera-

tionen skal kunne ske ved en korrelationsanalyse. Dette datasæt tjener til sammenlignende betragtninger og vurderinger af øde bebyggelser i forhold til overlevende og må derfor betragtes som relative i henseende til ødelægningsperioden, idet de fænomener, som de beskriver, kan være undergået forandringer i de mellemliggende århundreder. Det gælder blandt andet de klimatiske og visse afstandsvariabler, mens andre som terræn- og jordbundsvariabler kan tillægges større stabilitet. Men da eventuelle forandringer har ramt såvel øde som overlevende bebyggelser i undersøgelsesområdet, kan der trods alt tillægges disse variabler en værdi som middel til en komparation. Hvad kvantificering og korrelationsanalyse angår støder de på store praktiske vanskeligheder af terminologisk og arbejdsmæssig art.

Foruden på disse feltiagttagelser bygger variabelsættet på et stort antal data, der er resultatet af den historiske kildeforskning og stednavneforskningen. Herunder hører data for bebyggelsernes alder og størrelse, deres afgrænsning og ejerforhold, skatteansættelsesværdier, oplysninger om produktionens størrelse og indretning, dyrkningsmetode og agerstruktur. I mange tilfælde må man her se sig tilfreds med indirekte variabler som tiendeafgifter eller andre former for afgifter. Også i dette datasæt er der ofte tale om relative værdier, idet de oplysninger, man kan fremskaffe, måske kun er tilgængelige for en senere periode end senmiddelalderen, og man kan derfor tvinges til at anvende retrospektiv forskningsmetodik.

De danske undersøgelsesområders arealer og populationer

Af Viggo Hansen

Kort over danske undersøgelsesområder 1973. Der er siden kommet visse områder til, i Nørrejylland ved område 3 og 4, i Sønderjylland ved Haderslev.

Oversigt

I. De danske undersøgelsesområders arealer i km².

II. Arealbenyttelsen i Horns herred.

Kilden hertil er Det besaaede Areal og Udsæden i Kongeriget Danmark 1861 (Statistisk Tabelværk, Tredie Række, Femte Bind). Største delen af arealet under kolonne 1+2 skulle give det dyrkede areal. Forskellen på 5 og 6 er især skovarealer, bebyggede arealer og veje. Forskellen på 6 og 7 ligger i udgangsmaterialet, i første tilfælde matrikelkortene, i andet tilfælde de geodætiske kort.

III. De danske undersøgelsesområders populationer.

I. De danske undersøgelsesområders arealer i km²

	1960	1907	1860	1641
Horns herred	191	191	186	
Falster	501	502	458	
Hasle herred	77	76	74	
Gl. Åbenrå amt	422	423	415	351
Tirstrup sogn	28	28	27	
4 sogne ved Ribe	83	83	72	
Slogs herred	344	344	340	
Gl. Lø herred	220	217	217	

De ovennævnte tal er eksklusive købstadsarealer. Af selvstændige øsogne er kun medtaget Orø i Horns herred. Andre øer er kun indregnede, såfremt de er dele af et »fastlandssogn«.

Arealerne 1960 er taget fra Danmarks Areal (Statistiske Meddelelser 1968:4) og er baseret på en planimetrering af det senest udgivne kort fra Geodætisk Institut, der dækker følgende år: Horns herred ca. 1930, Falster 1942, Hasle herred 1952, Tirstrup sogn 1900, Gl. Åbenrå amt 1932/46, sognene ved Ribe 1938, Slogs herred 1931/35 og Lø herred 1936.

Arealerne 1907 er taget fra Folkemængden i det egentlige Danmark 1911 (Statistiske Meddelelser, 4 Række, XXXVII) og er baseret på planimetrering af Geodætisk Instituts opmåling i sidste halvdel af forrige århundrede, for Slesvigs vedkommende dog matrikuleringen. Arealerne ca. 1860 er hentet fra Trap, I. udgave, men korrigerede ud fra Det besaaede Areal og Udsæden i Kongeriget Danmark 1861 (Statistisk Tabelværk, Tredie Række, Femte Bind), hvori de ved matrikuleringen (1844) opmålte arealer er opført.

For Gl. Åbenrå amt er også anført arealet for 1641, som E. Nørlund har beregnet til 351 km² ud fra Johs. Meyers kort. Dette tal omfatter dog kun dele af Bjolderup og Bevtøft sogne.

II. Horns herred

Arealbenyttelse 1861 (ha)

Sogne	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Gerlev	1385	256	74	-	1715	1820	1851
Dråby	2271	720	138	53	3122	4889	5043
Skuldelev	1080	257	93	-	1430	1610	1643
Selsø	1150	194	177	34	1557	1858	1931
Skibby	1116	180	72	-	1368	1468	1481
Kyndby	661	164	14	15	854	918	930
Krogstrup	1296	305	36	-	1637	1698	1726
Ferslev	1657	345	23	-	2025	2563	2600
Vellerup	226	34	13	-	273	317	316
Orø	919	161	13	295	1388	1452	1542
Ialt	11735	2618	653	397	15403	18597	19063

1. :Besået og beplantet areal i agermarken
 2. :Græsgange i agermarken
 3. :Engarealer
 4. :Fældeled og overdrev
 5. :Ialt benyttet landbrugsareal
 6. :Matrikuleret areal (dyrkeligt og udyrkeligt)
 7. :Sogneareal 1906

Procentvis fordeling af areal

Procentvis fordeling på det matrikulerede areal af 1, 2, 3 og 4

Sogne	1.	2.	3.	4.
Gerlev	77	14	4	-
Dråby	46	14	3	1
Skuldelev	67	16	6	-
Selsø	62	10	9	2
Skibby	74	14	5	-
Kyndby	71	18	1,5	1,5
Krogstrup	76	18	2	-
Ferslev	66	13	1	-
Vellerup	71	11	4	-
Orø	63	11	1	20
Ialt	63	14	3	2

III. De danske undersøgelsesområders populationer 1688¹

Undersøgelsesområder	Enlige gde.		Lands- bygde.	Huse		antal byer
	1.	2.		3.	4.	
Horns herred	4	6	409	57	135	23
Falster	4	20	1342	152	94	99
Hasle herred	2	1	163	15	-	14
Tirstrup sogn	1	5	21	9	13	2
4 sogne v. Ribe (1861)	1	5	152	189		13
Gl. Åbenrå amt (1641)	2	2	519	109		45
Slogs herred (1861)	2	118	380	357	247	43
Gl. Lø herred (1861)	2	22	376	620		35

1) Tallene er fra matriklen 1688, hvor andet ikke er angivet.

De sønderjyske dele omfatter såvel de kongerigske som de slesvigske dele, og materialet er hentet fra Trap, I. udg. og Trap: Hertugdømmet Slesvig og er taget fra matriklen 1844. Johs. Meyers Atlas er kilden til bebyggelserne i Gl. Åbenrå amt. Kolonne 1 angiver herregårde, for Gl. Åbenrå amts vedkommende de som Meyerhöfe betegnede gårde.

Kolonne 2 er enligtliggende bøndergårde.

Kolonne 3 er gårde i landsbyer, dog sådan at en bebyggelse på mindre end 3 gårde er opført under enlige gårde.

Kolonne 4 er huse med hartkorn.

Kolonne 5 er huse uden hartkorn.

Kolonne 6 er landsbyer med mindst 3 gårde.

Hornsherredundersøgelsen

Forord til Hornsherredundersøgelsen

Den 18. april 1970 påbegyndte studiegruppen for Horns herred sin kollektive virksomhed med en ekskursion til Oldenområdet, hvorunder Skøneby-diskussionen straks kastede deltagerne in medias res og vakte den fælles ildhu, som har holdt sig til denne dag. Det er mig en glæde at bringe alle gruppens medlemmer en hjertelig tak for godt samarbejde (se herom ovenfor s. 10 ff), som dels har fremkaldt den lange række af arbejdsrapporter (forarbejder), der nævnes i slutningen af bogen (s. 317 ff.) - arbejdsrapporterne er som anført s. 10 tilgængelige på Institut for Navneforskning, Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket, samt Universitetsbiblioteket i Odense - og dels nærværende definitive arbejdsrapport.

I gruppearbejdet har medvirket

Statsgeolog Werner Christensen (medforfatter)
Stud.mag. Søren Frandsen (medforfatter)
Førstebibliotekar, dr.phil. Svend Gissel (medforfatter, redaktør)
Professor, dr.phil. Viggo Hansen (medforfatter)
Stud.mag., senere mag.art. Bente Holmberg (medforfatter)
Arkivar Thelma Jexlev (medforfatter)
Mag.art., senere dr.phil. Bent Jørgensen (medforfatter, billedredaktør)
Cand.phil. Niels Leif Larsen
Læge Søren Lundh (medforfatter)
Stud.mag., senere cand.mag. Ingrid Nielsen (assisterende billedredaktør)
Stud.mag., senere cand.phil., kandidatstipendiat Per Raslow (medforfatter)
Stud.mag. Ole Rud Nielsen
Videnskabelig assistent Jens Stockmarr
Stud.mag. Bjørn Oluf Wendt (medforfatter)
Stadsantikvar, cand.mag. J.L. Østergaard Christensen (medforfatter)

Desuden har medvirket bl.a.

Cand.theol. Merete Geert Andersen (medforfatter)
Stud.mag., senere cand.phil. Henrik Jensen
Assistent Lisbeth Kliim
Professor, dr.phil. Johan Lange
Assistent Irene Mikkelsen

Beslutningen om tilegnelse af bogen til C.A. Christensen er truffet enstemmigt af gruppens medlemmer og godkendt af Ødegårdsudvalget.

København den 15. oktober 1976.

Svend Gissel
Formand for Hornsherredgruppen

Hornsherred. Topografisk kort 1914 med enkelte rettelser 1929-30.

1:246.000

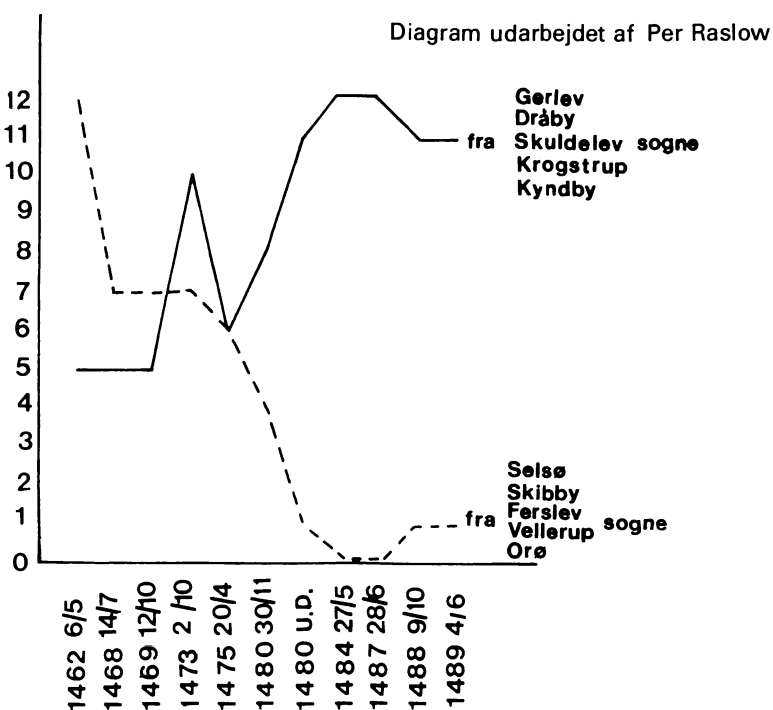
Introduktion til Horns herred

Af Bent Jørgensen og Svend Gissel

Horns herred udgør et velafgrænset, temmelig isoleret område. Det er på alle sider omgivet af vand, idet sydgrænsen mod Voldborg herred i Københavns amt udgøres af vandløb og mose, mens resten af herredet ligger ud til åbne farvande, mod vest Isefjord og mod øst Roskilde Fjord. Adgang til havet fandt bl.a. sted ved Vellerup Vig og området syd for Selsø samt tillige ved færgestederne mod Nordsjælland (Tørslev Hage) i Gerlev sogn og mod Orø i Ferslev sogn. Over land er herredet i middelalderen forsynet med mindst to sydgående veje, en østlig ved Skibby og en vestlig ved Vellerup; se om kommunikationsforhold videre p. 266 ff.

Grænsen til det syd for liggende Voldborg herred har ligget fast i hvert fald siden tiden for Roskildebispens Jordebog (ca. 1370), også selv om der sidenhen enkelte gange kan optræde tingsvidner fra dette herred på Horns herreds ting. Derimod kunne tingstedet synes at være flyttet i middelalderen fra en sydlig til en mere central placering. Dette kunne slutes dels af en undersøgelse af de enkelte danne- mænds sognetilhørsforhold, dels af eksistensen af to adskilte komplekser af ting- indicerende marknavne. Kombineres de to undersøgelser, bliver det resultat nær-

Antal
dannemænd

liggende, at tingstedet i slutningen af 1400-tallet er blevet flyttet fra den nordlige del af Skibby bymark (jfr. nuværende Hanghøjgård) til øst for Krogstrup kirke ved landevejen¹. Definitive beviser for en sådan flytning mangler dog (se s. 267 ff.).

Horns herred, der hørte til Sjællands Medelsyssel, udgjorde Abrahamstrup len (jfr. nedenfor under kilder). Det deltes 1660 i Jægerspris amt (=Gerlev og Dråby sogne), der 1681 lagdes til Frederiksborg amt, og Abrahamstrup amt (=resten af herredet), der 1675 lagdes til Roskilde amt. De to dele af herredet forenedes i 1808 under Frederiksborg amt².

Der oprettedes under den unge enevælde fire birker i Horns herred, Svanholm (1673), Jægerspris (1676), Egholm (1678) og Selsø (1686) birk. Egholm birk havde dog hovedsæde i Voldborg herred.

Benyttede kilder til (større eller mindre dele af) herredet:

ca. 1250 (VJb) 30, 32; 1468 21/6 (17. årh.) [Abrahamstrup og Selsø len]; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28 [Abrahamstrup og Selsø len]; 1535 ? 14/7 KancReg; 1557 1/11 Reg. nr. 10, s. 285 u. nr. Perg. Sjælland-Møn 120.

Statistiske oplysninger

Sognetal		Plovtaal		Decimanttal		Gårdtaal	
ca. 1290 ³	1567	ca. 1250	1660	1567	1651	1664 ⁷	1688
10	10	249	211 ⁴	362 ⁵	361 ⁶	419 ⁸	419 ⁹

Areal

1651 ca. 175 bol

+ Oldenområdet ca. 18 bol (øde bebyggelser)

Ialt ca. 193 bol (antaget antal ca. 1300)¹⁰

1664 (1672) 4.228 tdr. 5 skpr. 1 $\frac{5}{6}$ fj.k. htk.

1688 15.795,4 tønder land, 3.332,00 tønder hartkorn

1. Bente Holmberg, Hanghøj og tinghus i Festskrift til Kristian Hald. Kbh. 1974, s. 33 ff.
2. Svend Aakjær, Gejstlig og verdslig inddeling i Danmark Før og nu Øerne, bd. II. Kbh. 1955, s. 49.
3. Overleveret ca. 1370
4. 1 plov eller grunds eje = 20 tdr. korn (RA, Rtk. 311.1. Dokumenter vedkommende optagelse af en matrikel for Danmark if. kongebreve af 13. og 17. dec. 1660). Jfr. antal tønder land efter Matriklen 1664 (1672).
Henvísninger:
Kong Valdemars Jordebog ... ved Svend Aakjær Bind I, s. 82.
Sjællands Stifts Landebog ... ved Svend Gissel, s. 160-163.
Svend Gissel, Landgilde og udsæd, s. 371.
Henrik Pedersen, De danske Landbrug, s. 21 f. Om benyttelsen af dette værk se s. 71.
Endvidere RA:
Præstedesignationerne 1651.
Matrikelforarbejder 1660.
Matriklen 1664, 1672.
5. Tallet for Vellerup sogn, der ikke anføres i Landebogen, er hentet fra 1688, s. 22.
6. Tallet for Selsø sogn, der ikke anføres i Præstedesignationerne, er hentet fra 1664 (1672).
7. 1672.
8. Foruden huse.
9. + 57 huse med jord, 135 huse uden jord.
10. NB! + Ferslevlille, Vejlebytorp og hovedgårde.

Geografisk beskrivelse af undersøgelsesområdet

Af Viggo Hansen

Undersøgelsesområdet, der omfatter de nedennævnte sogne, er på 19.140 ha, hvoraf vandarealet udgør knap 200 ha. Det danner en halvø, der fra syd strækker sig ud i det beskyttede farvand Isefjorden og dens forgreninger, mod øst Roskilde fjord og mod vest Isefjord. Her ligger Orø, skilt fra det øvrige herred ved det smalle Østerløb. Kun ved Jægerspris bugt når det frie vandstræk op til 15 km, hvorved kraftige nordvestlige vinde kan skabe nogen bølgepåvirkning på kysten, der da også her kan opvise et flyvesandsbælte. Bortset fra korte klintestrækninger ved Neder Dråby og ved Kyndby, og hvis dannelse skyldes Stenalderhavets højere vandstand, er flade lækyster almindelige. De smalle fjordovergange til det øvrige Sjælland frembyder ingen trafikale vanskeligheder. Om vinteren fryser de brakke vande hurtigt til og åbner derved passage over isen. Selv om der kun er landforbindelse til det øvrige Sjælland mod syd, kan man ikke tale om nogen trafikal isolation, og hertil kommer, at der ad søvejen er gode sejlforbindelser gennem Isefjordens munding til det åbne Kattegat.

Sognestatistik

	Areal (ha)	deraf vand	Kystlinie i km
Gerlev	1853	2,4	10,3
Dråby	5042	27,6	43,0
Skuldelev	1649	4,0	5,9
Selsø	1936	111,8	27,8
Skibby	1486	4,4	2,6
Kyndby	940	4,1	7,0
Krogstrup	1722	9,7	2,1
Ferslev	2605	28,8	8,1
Vellerup	316	3,9	3,1
Orø	1593	0,5	24,0

Terrænforhold

Hornsherred hører til den del af Danmark, der er undergået landhævninger siden stenalderen. Den øvre marine grænse ligger ved +3,5 m i syd og ved +4,7 m i nord, mens de tilhørende strandlinier ligger i niveauerne +5,0 til +5,3 m over nuværende

havstand. Nord for Jægerspris, hvor terrænet i øvrigt er lavtliggende, udgør den hævede havbund ca. halvdelen af arealet, idet der her bl.a. strakte sig et sund tværs over halvøen. Længere mod syd, omkring Dråby, ligger et storformet bakkeland, hvori Tyrehøj når 52 m. Ved Krogstrup ligger et stærkt kuperet og uregelmæssigt bakkeparti med herredets højeste punkt (Julianehøj 69 m). Dette centrale parti er mod øst (ved Skuldelev) og mod vest (ved Kyndby) omgivet af mere jævnt terræn. Syd herfor er landskabet atter kuperet og delt op af et antal dybt nedskårne smeltevandsdale, stammende fra en gletsjer, der trængte frem fra syd. Den ca. 20 m høje Skuldelev rullestensås hører med til dette smeltevandskompleks. Ved sydenden af åsen har der i stenalderen strakt sig et sund fra bunden af Selsø sø mod nordøst til Roskilde fjord. Disse lavtliggende strøg har indtil nyere tid henligget som vanskeligt passable mosearealer. I øvrigt er istidslandskabet mange steder rigt på småøer og mosehuller, især i Ferslev og Skibby sogne.

Jordbundsforhold

Morænen er de fleste steder af sandet beskaffenhed, og det samme gælder de hævede, marine aflejringer, hvis ikke de er dækket af tørvelag. Moræneler optræder fortrinsvis i Skibby og Selsø sogne samt partielt i Skuldelev og Kyndby. Det er karakteristisk for de mere kuperede dele af herredet, at jordbunden veksler i beskaffenhed inden for korte afstande, et forhold der utvivlsomt har haft en negativ effekt på landbruget, såvel arealmæssigt som udbyttmæssigt. De for landbruget ødelæggende, erosive kræfter vokser med graden af kupering, ligesom vandbalancen bliver ugunstigere, når terrænkotienten vokser.

En planimetrering af jordbundsforholdene ud fra den geologiske overfladekartering giver som resultat, at morænesandet som den dominerende jordartstype dækker godt halvdelen af herredets areal (10.365 ha) og især præger Dråby og Gerlev sogne. Morænegruset dækker 1250 ha (6½ %), og heraf ligger halvdelen på herredets vestside i Ferslev og delvis Kyndby, mens det i øvrigt kun optræder pletvis, oftest sammen med moræneleret. Denne sidste jordbundstype dækker 4175 ha (22 %) og findes næsten udelukkende i herredets brede, sydlige del. Især er moræneleret udbredt på Orø, i Krogstrup, Selsø og det meste af Skibby sogn. Endelig udgør de hævede havbundsarealer 3350 ha (17 %), fortrinsvis i Hornswith-området og i sydøst i Selsø og Skuldelev sogne samt på Orø. Jfr. geologisk kort s. 140 f.

Oldenområdet i det centrale Hornsherred er terrænmæssigt karakteriseret ved nogle meget markante glaciale akkumulationsformer og mellemliggende afløbsløse lavninger. Det mere jævne terræn er ofte stenrigt (morænegrus), men også med pletter af moræneler. De høje bakker består af næsten rent, hvidt sand, og muldlaget er her meget tyndt eller mangler helt på grund af nedskridningsfænomener.

Vegetation. Ved tiden for Skovforordningen (1805) udgjorde fredskovsarealerne i Hornsherred 1833 ha, hvoraf de 1676 dækkedes af Nordskoven. Andre skovpartier var Færgelunden, Østskoven i Selsø og Sømmer skov i Venslev.

Statistisk oversigt over Matriklen 1688

Sogn	Antal gårde	Antal huse	Agers og engs hartkorn	Dyrket areal Tdr.ld.	Tdr.ld. pr.td.htk.	Dyrket areal i % af sogn
Dråby	52	31	432,5	1642,5	3,9	40*
Gerlev	57	22	458,9	2319,4	5,0	69
Skuldelev	48	16	316,1	1393,6	4,3	47
Selsø	33	22	363,0	1454,4	4,1	44
Skibby	43	11	366,6	1343,3	3,6	50
Ferslev	67	34	479,6	2939,9	6,1	62
Vellerup	8	6	81,2	395,0	5,0	69
Kyndby	35	16	201,9	1200,4	6,0	71
Krogstrup	28	13	363,4	1564,5	4,9	50
Orø	48	21	269,4	1542,4	5,7	55

* i tallet er fraregnet Hornswith

Beregningen af antal tdr. ld. pr. td. hk. er alene foretaget på grundlag af landsbyjorderne for at undgå andre hartkornansættelser som skovskyld, mølleskyld m.m. Tallene skulle derved stort set udtrykke tilstanden i landbrugsbedriften alene (agers, engs og kreaturgræsnings hartkorn).

I arealet af det dyrkede land og i arealudnyttelsesprocenten indgår det totale dyrkede areal uanset omdriftstypen, hvorved såvel landsbynære som landsbyfjerne jorder tæller lige meget, selv om deres nytteværdi er forskellig. Det ville være muligt at foretage reduktioner for åse med en længere hvileperiode, dog under forudsætning af at matriklens opgivelser på dette punkt korrekt afspejler de reelle omdriftsperioder. Formålet med en sådan beregning ville i så fald være, at man kunne beregne den årlige udsæd og sætte denne i relation til husstandstallet. Når dette ikke er sket, er det fordi arbejdet vil være yderst tidsrøvende, eftersom der ingen subtotaller af åsarealer er foretaget i markbøgerne for Horns herred, og eftersom ekstrakten for de samme sogne mangler.

Om landskiftesystemerne se under Landsbystruktur, s. 253.

Brugen af geografiske variabler på undersøgelsesområdet

Af Viggo Hansen

Som nævnt under det metodiske afsnit (s. 34 f.) har brugen af geografiske og økonomiske variabler spillet en betydelig rolle i den nordiske diskussion som en mulig vej til at konstatere sådanne sammenhænge, som skulle kunne lede frem til en mulig tolkning af årsagen eller årsagerne til den senmiddelalderlige krise, eller rettere til en mulig forklaring på, hvorfor nogle bebyggelser men ikke andre blev øde.

Man fæstnede sig, som det fremgår heraf, bl.a. ved en række kvantitative og kvalitative mål på landbrugsressourcerne, for herigennem forsøgsvis at belyse relative produktionspotentialer på de enkelte lokaliteter, øde såvel som overlevende. En anden gruppe variabler har været afstandsvariablerne, idet afstand måtte forventes at have betydning for opretholdelsen af produktionsbasis og for produktions afsætning i en markedssituation.

Brugen af sådanne variabler i Hornsherred-undersøgelsen har dog vist sig at støde på adskillige vanskeligheder. Næsten alle med sikkerhed konstaterede og lokaliserede ødelægninger er fundet i et sammenhængende område, Oldenområdet, hvor ødelægningerne har ramt såvel store som små og såvel ældre som yngre bebyggelser. Heller ikke kan der spores nogen korrelation mellem øde lokaliteter og de fysiske forhold i området, idet ødelægningerne har ramt såvel kuperet og jævnt terræn som lerede og sandede jorder.

Kun på et punkt har de geografiske afstandsvariabler i Oldenområdet vist en positiv korrelation, nemlig i forholdet til afstand til herregård. Ødebyerne ligger herregården Svanholm nærmere end de overlevende byer. Dette kunne måske tolkes derhen, at ødelægningen er sket på foranledning af Svanholms ejere, begrundet i en realisering af en bedre arrondering af godsstrukturen. Forudsætningerne for en sådan hypoteses sandsynlighed er dog, at Svanholm gods har haft midler og magt til at nedlægge bebyggelser, hvilket måske nok kan betvivles i betragtning af godsets historie (se Thelma Jexlev og Per Raslow: Godsstruktur).

Ud over de forsvundne landsbyer i Oldenområdet omfatter listen over ødebebyggelser i Hornsherred endnu et par stednavne, der har været genstand for opmærksomhed i Ødegårdsprojektet. Det drejer sig om Esbernetorp i Skuldelev, der dog formentlig er identisk med Torpegård, endvidere Vejlebytorp i Ferslev sogn samt Ferslevlille ligeledes i Ferslev sogn. Til disse navngivne steder må føjes et par bebyggelsesindicerende marknavne som Gamletofte Ager Aas i Dråby sogn og Gamblerups Agre i Gerlev sogn mellem Lyngerup og Landerslev. (Jfr. s. 64 f.).

For et par af de nævnte formodede ødelokaliteter har der været anvendt en speciel metode. Denne bygger på von Thünens model (1826), der udsiger, at dyrkningsintensiteten i landbruget på trevangsbrugets tid faldt med afstanden fra gård

/by. Denne »regel« har fundet rig bekræftelse gennem 1688-matriklens data for dyrkningspraksis. I særlig grad giver den sig udslag i skiftet i rotationsperiodens længde i det traditionelle trevangsbrug, som det er konstateret bl.a. i Hornsherred.

Dyrkningsmetoden med 2 afgrøder efterfulgt af et år med brak har været praktiseret overalt i landsbyernes nærhed, og den brydes kun i tilfælde af »høje bakker« eller særlig ugunstig jord. Dette 3-årige skifte er næsten identisk med hartkornsjorden, der har vist sig at strække sig ud til en afstand af gennemsnitlig 1000 meter fra by. Her uden for synker intensiteten i landbruget, idet man for Hornsherreds vedkommende fastholder 2 dyrkningsår, mens antallet af år, hvor marken hviler, stiger til 3 år, videre til 6, til 9 og op til 12-15 år i de fjernest liggende marker.

Foruden rotationsperiodens længde angiver 1688-matriklen også de enkelte skifters godhedsklasse af hensyn til hartkornsberegningen. Der viser sig her en overensstemmelse mellem rotationen 2:1 (1 hvileår) og følgende godhedsklasser: god og middel byg- eller rugjord, god og middel blandkornsjord samt god havrejord. Sidstnævnte angives i disse tilfælde at ligge »sidt«. Godhedsklasserne: god boghvedejord samt middel og ond havrejord (uden angivelse af »sid« beliggenhed) anføres overalt med rotationen 2:3, medens middel og ond boghvedejord angives at have rotationen 2:6, 2:9, 2:12 etc. og næsten altid ligger langt borte fra landsbyen.

Der ud over indeholder 1688-matriklen angivelse af jordens beskaffenhed, dvs. indholdet af uorganiske såvel som organiske bestanddele i hvert enkelt skifte eller del af skifte. I dette datasæt er der særlig grund til at fæstne sig ved muldindholdet, idet mængden heraf må betragtes som indikator for dyrkningens intensitet, dels over tid og dels ved tilførsel af gødning. Muldmængden udtrykkes i markbøgerne ved: »muld«, »nogen muld«, »lidt muld«, »ringe muld«, »Ganske lidet muld«, eller ordet mangler helt.

En analyse af forholdene i Neder Dråby, hvortil også de foregående oplysninger refererer, viser på dette punkt, at angivelserne »muld« og »noget muld« kun træffes i marker, der ligger inden for en afstand af ca. 1000 alen (600 m) fra byen, mens »lidet eller ringe muld« træffes på større afstand, men stadig inden for grænserne af hartkornsjorden. I marker, der ligger endnu længere borte, savnes betegnelse for muld.

Metoden til lokalisering af ødebyer og ødejord går nu ud på at konstatere afvigelse fra dette regelsæt, der har fundet sin bekræftelse fra andre byer også. Hvis det er muligt at konstatere høj godhedsklasse, den korte rotation 2:1, eller angivelse af muld i afstande fra en landsby, hvor disse kvalitetsbenævnelser ikke kunne forventes, kan man med rimelighed formode, at der er tale om levn efter en lang dyrkningsintensitet som følge af, at vedkommende marker engang har ligget i kort afstand fra en bebyggelse, der siden er forsvundet.

Metoden har været et af midlerne til lokalisering (indkredsning) af et forsvundet Ferslevlille ved siden af fosfatmetoden og den arkæologiske metode. I den sydlige del af Ferslev bys *Fauxhøjs* vang i en afstand af 1,2 til 2,0 km fra landsbyen og skilt fra vangsens øvrige skifter ved Maglemose, findes nedennævnte skifter. Lokaliseringen af disse er foretaget af Bente Holmberg på grundlag af marknavnene i 1688-matriklen og det senere udskiftningskort.

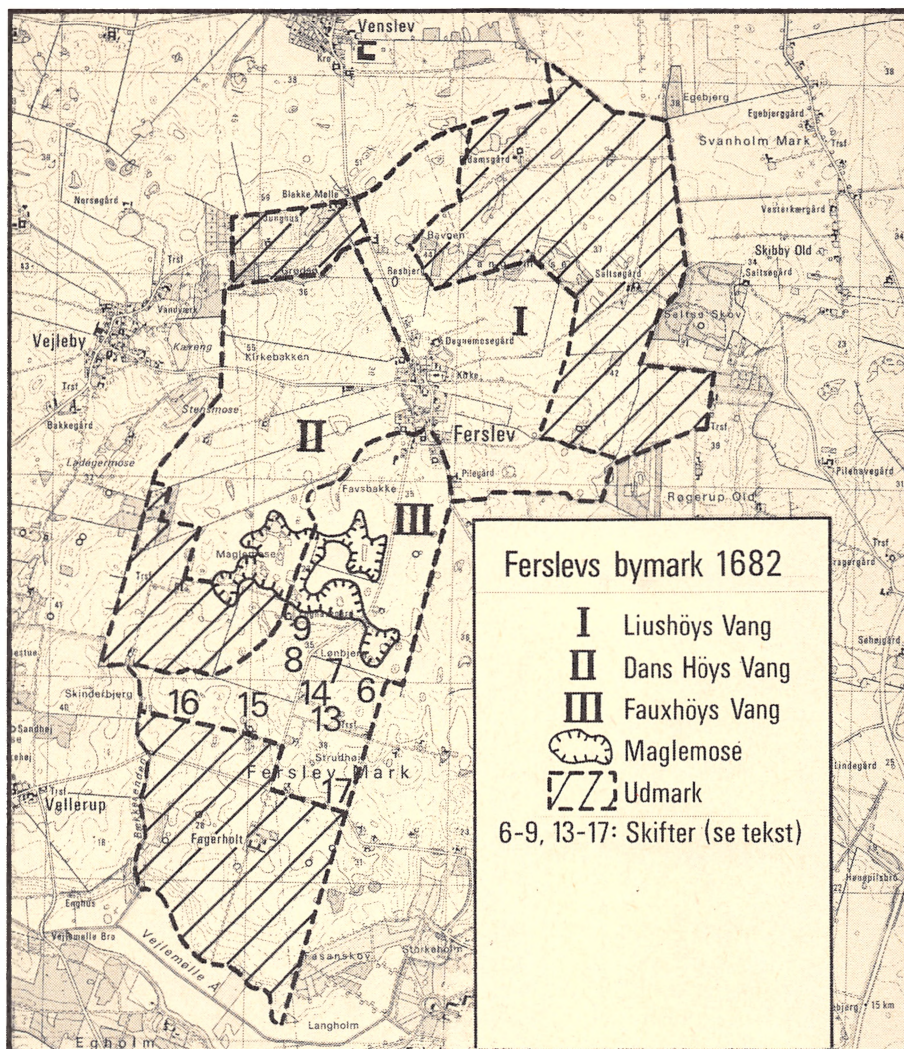
Marknavn	Godhed	Jordart
6. Hinderøysel	god blandkorn	ler og lidet muld
7. Østre Liungbjerg	middel byg	ler og noget muld
8. Westre Liungbjerg	middel byg	sort muld og ler
9. Humblegaards Stk.	god byg	sort muld og ler
13. Slagter Sties Ag.	god blandkorn	sand og ganske lidet muld
14. Sand Agerne	god blandkorn	sand og ganske lidet muld
15. Biug Agerne	god havre	sand og ringe muld
16. Maasbjergs Stk. Aas	god havre	sand og ringe muld
17. Striur Høys Ag.	god havre	sand og ringe muld

Alle de nævnte skifter har omdriften 2:1 og findes angivet på medfølgende kort, hvortil numrene refererer.

Kortet findes på s. 53.

Her er det særlig værd at bemærke navne som Biug Agerne og Humblegaards Stöcker, at skifterne 7-8-9 er vurderet til højeste godhedsklasse, og at skifterne 6-13-14 tilhører næsthøjeste klasse, at betegnelsen muld findes i alle skifter, særlig udtalt i skifterne 7-8-9, samt at alle de nævnte skifter har rotationen 2:1, d.v.s. at de dyrkes intensivt trods den store afstand fra Ferslev by. Ud fra disse præmisser er der grund til at formode, at Ferslevlilles nærmeste bymark er indkredset.

Man kunne måske ud fra det foreliggende hævde, at når indmarken i *Fauxhøys* vang strækker sig så langt mod syd i modsætning til, hvad der er tilfældet i nabovangen Dans Høys vang (se kortet), er det begrundet i, at *Fauxhøys* vang er mindre end de to øvrige vange, hvorfor man for at skaffe balance i den årlige høst måtte inddrage en større del til indmark. Herimod må dog bemærkes, at det havde været lettere at flytte vangeskellene end at intensivere langt borte liggende jord. Når man alligevel har udvidet indmarken i *Fauxhøys* vang, må det snarere ses som et bevis på, at disse fjerntliggende markers beskaffenhed i rigeligt mål betalte for den ekstra arbejdsindsats, der krævedes på grund af afstanden. Iøvrigt henvises der til de arkæologiske undersøgelser og fosfatanalyserne, s. 92, 94 f., 162.

1:37.000

Kildeforhold

Stednavnematerialet

Af Bent Jørgensen

Til udarbejdelsen er benyttet forarbejder af Svend Gissel, Kristian Hald, Bente Holmberg, Thelma Jexlev og Bent Jørgensen.

Horns herred har navn efter sin landskabelige form, idet det som et horn stikker frem mellem Roskilde Fjord og Isefjord. Herredsnavnet kendes allerede i det ældste, danske brev fra 1085, og der er god grund til at formode, at det indeholder et usammensat navn *Horn, som har været navn på en vis, nordfra afgrænset del af halvøen.

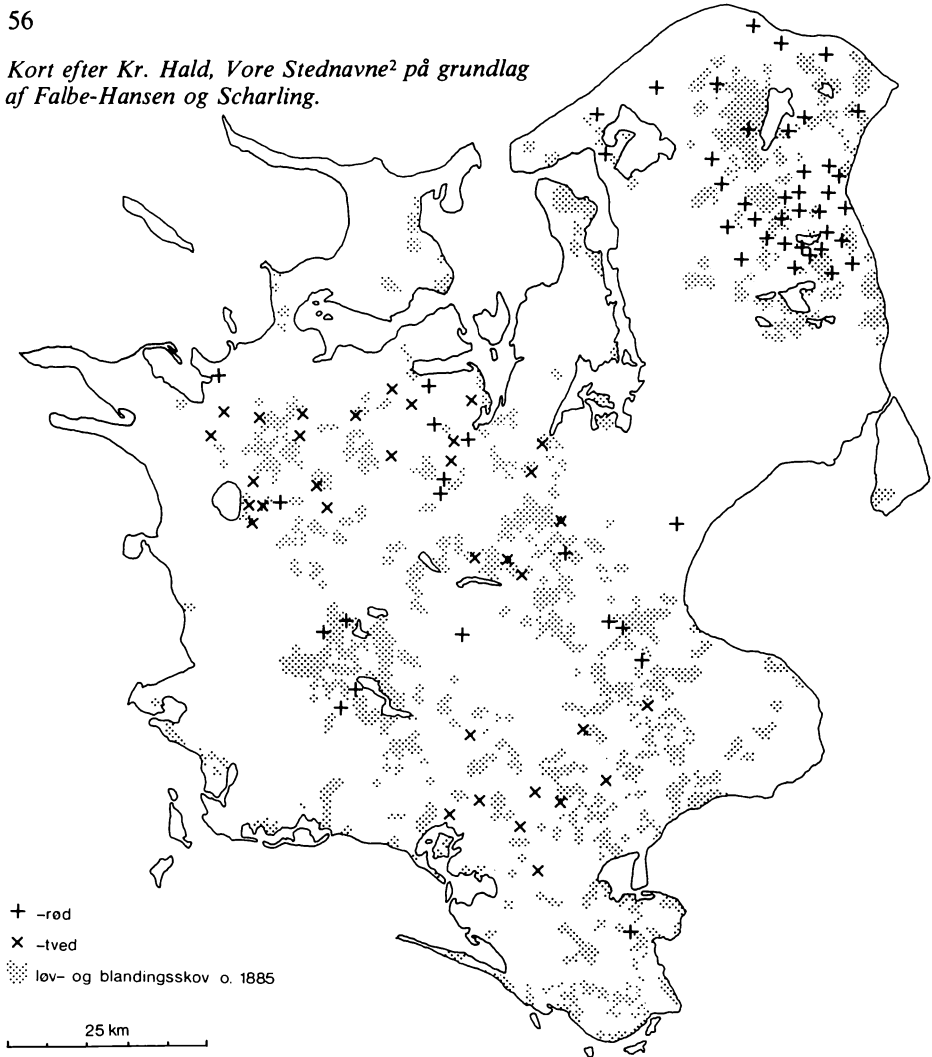
Navnet *Horn indgår tillige i navnet Hornsved, der indtil 1700-tallet var navnet på Nordskoven. Om herredets afgrænsning iøvrigt se p. 45.

Navnetyptologisk er bebyggelsessituationen i Horns herred meget simpel, idet tre stednavneefterled, nemlig -lev, -by og -torp, er næsten enerådende i landsbynavnene i det middelalderlige materiale, og bebyggelsesnavne uden efterled forekommer ikke. Denne navngivningsmæssige situation sætter i flere henseender herredet i modsætning til sine omgivelser. I f.eks. det syd for liggende Voldborg herred (København's amt), der ganske vist er noget større, findes foruden de tre i Horns herred kendte efterled, -sted, -tved, -rød, -løse¹, -holt, -inge, -høj. Også de øvrige, søværts omgivende herreder viser tilsvarende eller større spredning blandt efterleddene, idet ikke mindst oprindelige naturnavneefterled er repræsenteret blandt de middelalderligt overleverede bebyggelsesnavne. Suppleret efter herrederne Ods, Ølstykke og Lyng-Frederiksborg kan nævnes -bæk, -sø, -lund, -rum, -køb, -vig, -nakke, -bjerg, -kilde i rollen som sidste led i bebyggelsesnavn. Det er først og fremmest på denne negative indikation, der ud fra stednavnene kan gives en bedømmelse af herredets bebyggelsesmæssige situation. Et af de mest almindelige efterled i Frederiksborg amts stednavne er -rød ('rydning'), synonymt med 'tved', der anvendes i Vest-, Midt- og Sydsjælland.

Ingen af de to efterled kan etymologiseres på en måde, der begrænser deres betydning til 'rydning i skov', men ikke desto mindre er der på Sjælland så god korrelation mellem (formodet gammel) skov og 'rød'/'tved' som efterled (se kort p. 56), at denne mere begrænsede betydning af 'rød' og 'tved' tør antages frem

1. -løse kendes i Horns herred i Gamløse på Orø, men navnet er ikke overleveret i middelalderen, se nedenfor.

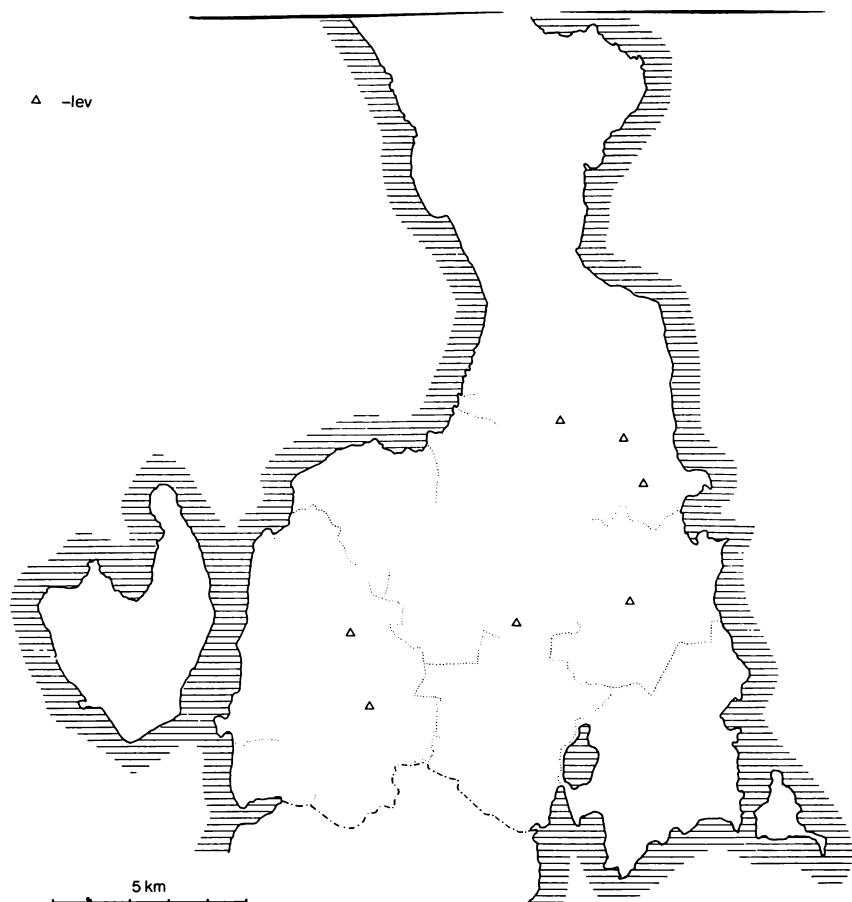
Kort efter Kr. Hald, *Vore Stednavne*² på grundlag af Falbe-Hansen og Scharling.

for f.eks. rydning (indtagning) af hidtil uopdyrket, ikke træbevokset område. Når ingen af disse efterled forekommer hverken i naturnavne² eller i bebyggelsesnavne ligger der derfor heri en vis indikation på manglende ekspansion i en vis periode i den skovklædte del af herredet. Da ekspansionen imidlertid ikke på nogen måde nødvendigvis medfører navne der betydningsmæssigt angiver nyrydningen, kan også andre navne optræde som navn på bebyggelser der er opstået som resultat af rydning. Dette gælder først og fremmest to typer, nemlig navnene på -torp og de oprindelige naturnavne. Navne på -torp forekommer i temmelig stor mængde i herredet (se kort p. 58) men ikke i eller ved de områder, som er/har været dækket af gammel skov, når bortses fra Abrahamstrup, hvorom nedenfor. Indirekte vidnesbyrd om rydningsaktivitet afgiver -torp-navnene Lyngerup og Ordrup, hvis første led betyder henholdsvis 'lyngbevokset strækning' og 'udmark'. Der er ikke i det skriftligt overleverede materiale ellers vidnesbyrd om 'lyng' eller 'udmark' i herredet, men hvor disse områder har ligget, kan man ikke slutte sig til af de to sted-

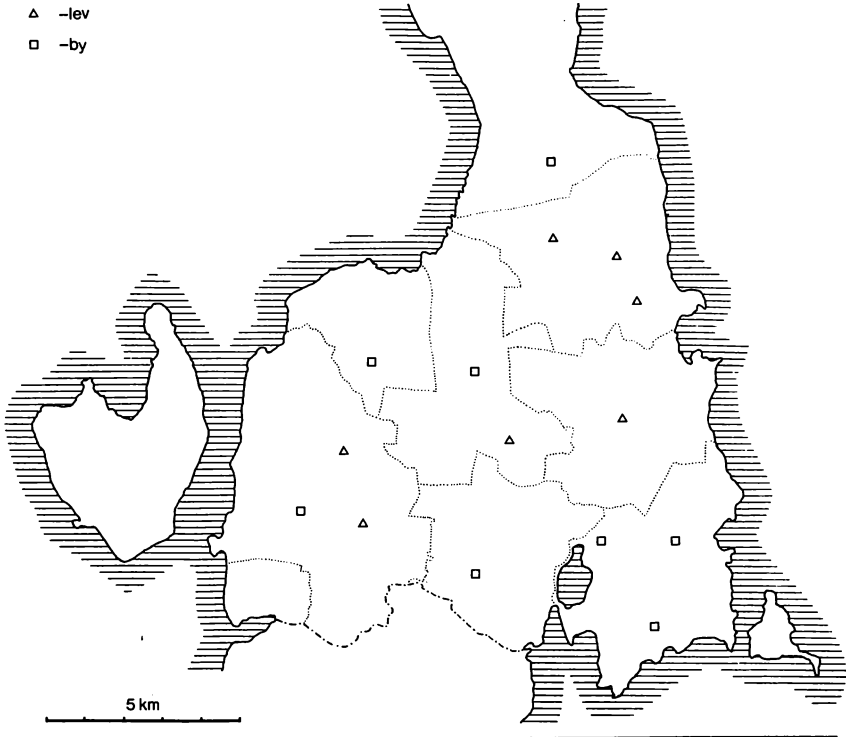
navne. Det er ingenlunde givet, at de (bare delvis) dækker de pågældende byers bymark.

Også i anvendelsen af naturnavne som (betydningssekundære) bebyggelsesnavne vil der som oftest ligge et vidnesbyrd om bebyggelsesekspansion, men navne af denne type er få og har en særlig funktion i herredet (se nedenfor).

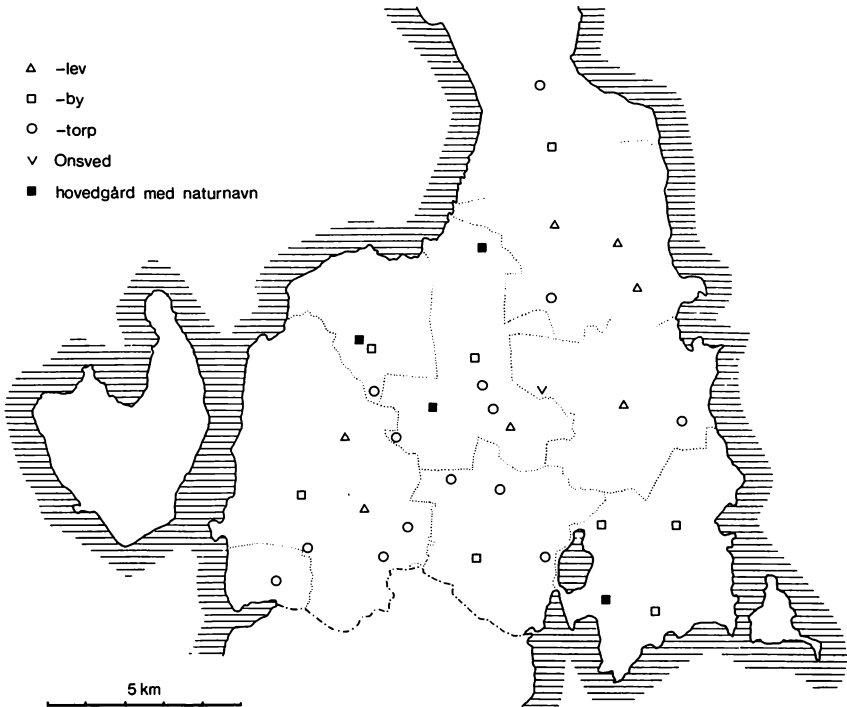

Forekomsten af kun tre forskellige efterled i herredet vidner om en ordnet og homogen, men trinvis udvikling. De to af efterleddene, nemlig -lev og -torp kan klart kronologiseres relativt og også så nogenlunde absolut. -lev er ældst, tilhører fortrinsvis folkevandringstiden, -torp er yngst med produktivitet i vikingetiden og den tidlige middelalder. -by er vanskeligere at bestemme og har måske været produktivt samtidig med -lev og fremover til nutiden. Af sognebyerne ender i nutiden tre på -lev, tre på -by og to på -torp + Selsø, men efter omstændighederne er det dog forsvarligt at indsætte Kunderslev for Krogstrup som hovedby i sognet. Bebyggelsesudviklingen kan da navnemæssigt illustreres med følgende kort, idet det postuleres, at -by er yngre end -lev, samt at vi kan projicere bagud fra et middelalderligt *navnemaksimum*.

- △ -lev
- -by

- △ -lev
- -by
- -torp
- ∨ Onsved
- hovedgård med naturnavn

Den lagdeling, som forekomsten af de forskellige stednavneefterled indicerer, vidner som nævnt om homogenitet på det synkrone plan men til gengæld så meget desto mere om indtrufne spring i den historiske udvikling. Fra denne tredeling af bebyggelsesnavnene afviger nogle få navne. Først er der Onsved i Skuldelevs. Dette navn er samtidig det eneste, der vidner om den førkristne religion, idet det indeholder gudenavnet Odin + et efterled, der er noget vaklende overleveret. At dømmes efter Knud den Helliges gavebrev (se om dette først og fremmest Kr. Halds rekonstruktion og bedømmelse APHS XXI) er efterleddet 'vi' (helligdom), jfr. Kr. Hald Vore Stednavne² p. 183 og 251. Den ældste originalform og overleveringen fremover peger imidlertid på en enkelt undtagelse nær på efterleddet -ved. Hele navnet har paralleller landet over (forudsætter tolkningen <'vi') og derforuden kendes en række lokaliteter med Odin = andre efterled. Disse Odin- lokaliteter findes spredt over hele landet og har i visse tilfælde været centerskabende Odense (købstad), Onsild (herred og sognebyer), Oddense, Oens, Vonsbæk og Vojens (sognebyer). På Sjælland er Onsved den eneste bebyggelse med Odin-, men byen ses ikke på nogen måde at have været noget center, hverken for sognet, herredet³ eller noget større område.

En anden undtagelse er Selsø, men her gør der sig særlige forhold gældende. Selsø er nemlig ikke noget bebyggelsesnavn i snævrere forstand, men derimod navn på hele det område, der udgør sognet⁴. Sognet ligger stadig landskabeligt afsondret fra omgivelserne og har da også tidligere udgjort en ø (se kort s. 109). Navnet Selsø (kirke/sogn og hgd) indicerer derfor på ingen måde en forsvunden bebyggelse, og den enligt beliggende kirke skal tolkes på anden måde - måske i forbindelse med hovedgården (se s. 109 f.). Afstanden fra resten af herredet indiceres også af sognets tre bebyggelsesnavne Østby, Sønderby og †Vestby. Navne med disse retningsangivende forled er overordentlig typiske for afsondrede områder, først og fremmest øer, mærk f.eks. sådanne på Samsø, Læsø, Rømø, Øland, Fejø. Sådanne steder kan den slags navne antages at være af anseelig alder, mens de tilsvarende navne i egne som de nord- og vestjyske enkeltgårdsområder som helhed vist nok er af temmelig ung dato.

Udover de allerede nævnte enkeltstående navne Onsved og Selsø skal nævnes endnu et, nemlig Gamløse på Orø. Det er ikke medregnet ovenfor, fordi det er ungt (ældst 1532 FrIReg Gamløse) overleveret. Der er dog meget gode grunde til at anse navnet for gammelt. Hvis det skulle være fra 1500-tallet måtte det nemlig være et bristnavn, d.v.s. et navn, hvor -løse angiver, at det der indeholdes i forleddet mangler det pågældende sted (f.eks. Pengeløse). Dette brist-løse har ingen umiddelbar forbindelse med det gamle stednavneefterled -løse. Brist-løse'erne er som hovedregel nedsættende, og antagelsen af et sådant navn måtte derfor forudsætte, at Gamkunne etymologiseres med en betydning af et eller andet alment antaget positivt indhold. En sådan etymologi kan ikke anvises for Gam-. Dette led er i DS II stillet

2. Marknavnet MB 1682 Dag(e)røds agre og MK 1802 Davreds agre indeholder ikke leddet -rød men er sandsynligvis en sammensætning med 'dovre'.
3. Herredstinget, der i hvert fald fra 17. årh. har været beliggende syd for Onsved men i Krogstrup sogn, har i middelalderen efter alt at dømmes ligget i Skibby sogn, se Bente Holmberg i Festskr. Hald p. 33 ff.
4. Navnet er tolket af Kr. Hald i Nudansk Ordbog. Forleddet er oprindeligt navn på vandet mellem sognet og fastlands-Horns herred; efterleddet er 'ø'.

sammen med subst. gamle, der betyder 'krybbe' og eventuelt 'simpel, primitiv fold'. Foruden denne mulighed må nævnes adjektivet 'gammel' med en udvikling svarende til den, dette led har gennemløbet i en række fynske navne (Gamby, Gamtofte) og i det sjællandske Gammerød, Borup s., Ramsø h. (1241 22/6 (Arne Magnussen) Gamelrwt). Begge disse tolkninger forudsætter, at -løse er det gamle -løse og dermed at Gamløse også har eksisteret hele middelalderen igennem.

Den skitserede tredelte lagdeling af bebyggelsesnavnene har således sine undtagelser; hvad den sidste angår, må der i det hele henvises til Orøs specielle stilling i forhold til resten af herredet. En stilling der navnemæssigt har den beklagelige følge, at der ikke fra middelalderen er overleveret navne udover selve øens.

I de sammenligninger, der ovenfor er foretaget med antallet af elementer i omliggende herreders bebyggelsesnavneefterled, indgår en lang række efterled, der oprindelig må have indgået i naturnavne. Dette forhold er nok i hovedsagen et yngre, middelalderligt træk, således som det omtales af Kr. Hald i Vore Stednavne² p. 182 ff, og det næsten totale fravær i Horns herred af den slags led må først og fremmest aflæses som en manglende ekspansion, d.v.s. en manglende udvikling som kan have forstærket den senere nedgang i herredet og i hvert fald gør tilbagegangen mere følelig.

Ud over de allerede nævnte har to bebyggelser i herredet gamle naturbetegnende efterled, men de indtager begge en særstilling ved at være hovedgårde. Det drejer sig om Svanholm og Kindholm med efterleddet -holm sigtende til anlæg på kunstig eller naturlig ø.

De ældste belæg på Orebjerg vedrører hovedgården i Peder Grubbes eje, men lidt yngre 1300-tals-belæg omtaler andres gods i Orebjerg på en sådan måde, at det forekommer nødvendigt at anse Orebjerg for en mere differentieret bebyggelse. Orebjerg bliver da ved siden af det tvivlsomme Onsved det eneste almindelige bebyggelsesnavn i herredet med et naturnavneefterled.

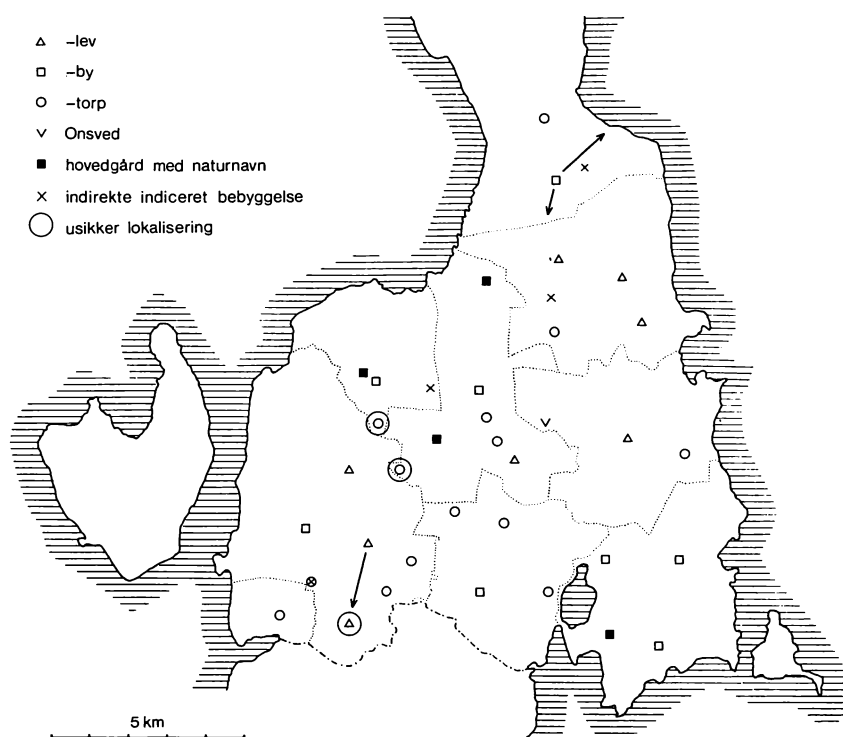
Den manglende tilstedeværelse af naturnavne til bebyggelsesnavne i middelalderen kunne naturligvis tænkes at skyldes forlænget produktivtetsperiode for det yngste navnelag, -torp-navnene. Dette er dog kun en betinget mulighed. Ganske vist *kan* mange af herredets -torp-navne være middelalderlige, men antallet af -torp-navne i Horns herred er på ingen måde unormalt stort. I følgende fem herreder er -torp-intensiteten (forsvundne iberegnet) således:

Voldborg herred	1 - torp pr.	647,5 ha
Ods herred	1 - torp pr.	1015 ha
Horns herred	1 - torp pr.	1252 ha
Lynge-Frederiksborg herred	1 - torp pr.	1314 ha
Ølstykke herred	1 - torp pr.	2854 ha

To -torp-navne må gå grund af forleddet være fra før middelalderen eller senest fra den meget tidlige middelalder. De indeholder som forled personnavne, der er ukendte i den danske middelalderoverlevering men som ikke desto mindre med bestemt må være personnavne, bl.a. fordi de har modsvarigheder i de øvrige nordiske lande.

Det gælder †Ginnerup og †Klippestrup⁵. Det eneste -torp-navn, der nødvendigvis må være middelalderligt, er Abrahamstrup. Det omtales i Peder Olsens *Chronica regum Danorum* (SRD I 128), idet Erik Menveds dronning Ingeborg i 1318 skal have tabt sit barn ud af en vogn på vej fra Abrahamstrup til Holbæk. Oplysningens ægthed kan ikke nærmere bekræftes. Sikker efterretning om Abrahamstrups eksistens haves først fra 1360 (1476) *ÆDA* I 111, og det ældste bevarede dokument, hvori Abrahamstrup omtales, daterer sig til 1382 31/10.

I navne på hovedgårde alene optræder efterledet -torp kun sjældent, og i de fleste tilfælde er der så langt et uoplyst tidsrum mellem terminus ante quem for -torp-navnets tilblivelse og sikre historiske efterretninger, at en udvikling fra landsby til hovedgård eller fra enkeltgård til hovedgård nemt kan have fundet sted. For navnet Abrahamstrups vedkommende gør der sig imidlertid det forhold gældende, at forledet Abraham først kan optræde efter kristendommens indførelse,

5. Navnet er overleveret ¹⁴/₄ 1456 som Gymerop og ²⁵/₁₀ 1456 som Gynnerop. Da forskellen mellem de to former palæografisk er minimal, idet 'm' og 'nn' meget let kan sammenblandes, må den, der giver den simpleste etymologisering foretrækkes. Det er Gynnerop, hvor -y- samtidig uden besvær kan anses for at stå for -i-. Dette navn har fire paralleller i Jylland, nemlig †Ginderup, Brande s., Nørvang h., Vejle amt; Ginnerup, s., Djurs Nørre h., Randers amt; Neder og Over Ginderup, Krejbjerg s., Rødding h., Viborg amt; Ginderup, Heltborg s., Refs h., Thisted amt. De kan alle antages at indeholde et mandsnavn gl'da. Ginni eller et kvindenavn gl'da. Ginna svarende til det fornsvenske kvindenavn Ginna. Forledet i Klippestrup er et mandsnavn svarende til Tullstorpstenens (Vemmenhøgs h., Skåne) klibiR. Dette personnavn er senest grundigt behandlet af Kr. Hald i *Personnavne i Danmark*, Oldtiden p. 74 ff., hvortil der henvises.

og det er iøvrigt så sjældent igennem hele den tidlige middelalder, at det er fristende at datere navnets dannelse så sent som muligt, også selv om kilderne til denne periodes personnavne er temmelig spredte. For bebyggelsen Abrahamstrups vedkommende får disse to modsat pegende indikationer den konsekvens, at enten er bebyggelsen ung og da sandsynligst grundlagt som enkeltbebyggelse, eller også er den gammel men har skiftet navn i sen tid.

Navneskifter er imidlertid yderst sjældne og en antagelse heraf er ingen farbar vej. Det er derfor sandsynligst, at Abrahamstrup er både grundlagt og navngivet i kristen tid.

De nedlagte bebyggelses navne

Det er ikke ganske sikkert, at navnene på alle i middelalderen forsvundne bebyggelser i herredet er kendte (se nedenfor p. 64, 139, 311). Følgende navne kendes, her opført i den form de efter sprogdvikelingsregler formentlig ville have haft i dag:

Ginnerup; Krogstrup, Kyndby eller Ferslev s.

Lunderup; Krogstrup eller Kyndby s.

Krogstrup; Krogstrup s.

Klippestrup; Krogstrup s.

Kunderslev; Krogstrup s.

Ulstrup; Ferslev s.

Ferslevlille; Ferslev s.

Vejlebytorp; Ferslev s.

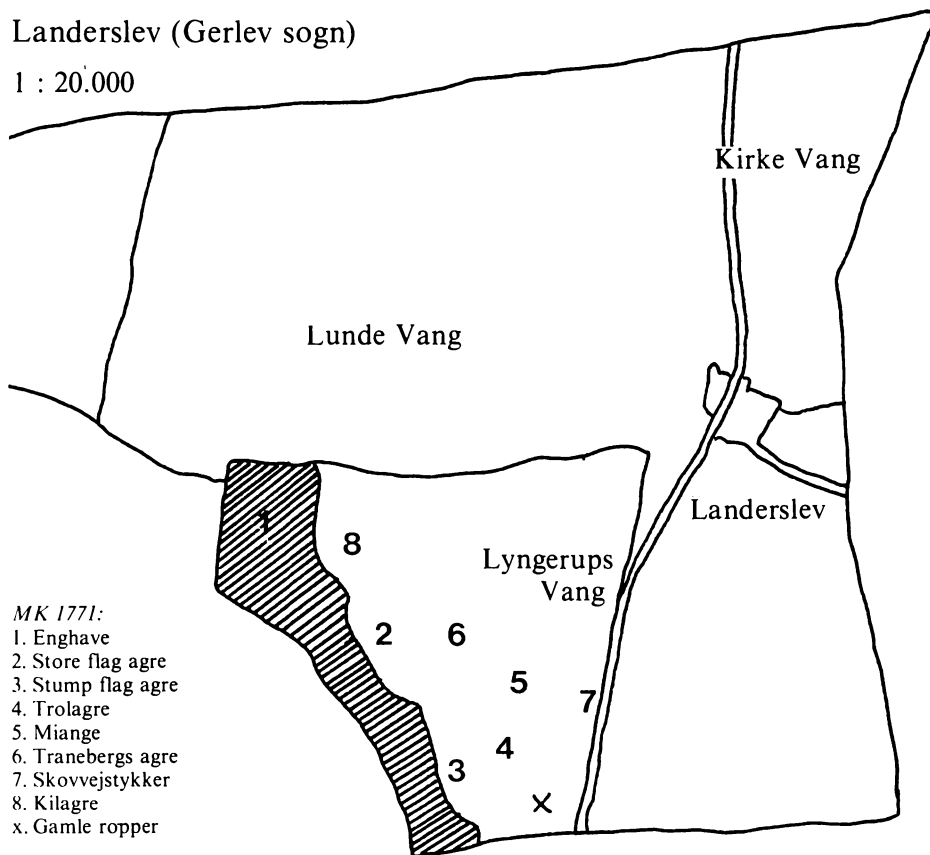
Af disse otte navne indeholder de seks efterleddet -torp og det ene (de to) efterleddet -lev, en fordeling der trods det begrænsede udvalg af efterled repræsenteret i herredet, tydeligt viser, at først og fremmest torp-bebyggelser er blevet nedlagt. Blandt disse -torp-navne må Ginnerup og Klippestrup være førmiddelalderlige (jfr. ovenfor), mens Lunderup, Krogstrup og Ulstrup er af ubestemmeligere alder, Lunderup dog ikke yngre end 14. årh. Udpræget ung er typen 'navn på eksisterende nabobebyggelse' + torp her Vejlebytorp. Dette navn kendes kun en gang, i et brev fra 1348 afskrevet i Vordingborgske registraturer 1476. Man kunne forestille sig formen repræsenterende en kontamination mellem Vejleby og Vellerup, i så fald gående tilbage til originalen, da afskriftens stednavneformer i det hele er gode. Om en mulig lokalisering af et forsvundet Vejlebytorp, se p. 64 og p. 92, 95. I Vejlebytorp nævner kilden en gård ved navn »Pærsbybook«, men heller ikke dette forekommer andre steder eller lader sig nærmere lokalisere. Navnet er i Frederiksborg amts Stednavne (DS II) foreslået tolket som 'Pers bybol' men et appellativ 'bybol' kendes ikke iøvrigt (ej heller i glda Ordliste), og det ville derfor være mere fristende at tolke navnet som 'Persby bol'. Under alle omstændigheder må stedet opfattes således, at den pågældende gård har udgjort et bol og at den samlede bebyggelse har været større end dette.

Foruden disse -torp-navne er et (to) navn(e) på -lev forsvundet i senmiddelalderen. Den største af disse bebyggelser er Kunderslev, der navnemæssigt må betragtes

som hovedbyen i Krogstrup sogn og i al fald som sognets alderspræsident. Man har i Danmark kun kendskab til yderligere to -lev-byers forsvinden, og af disse er Oxløv i Skåne en kun to gange belagt, ulokaliserbar bebyggelse, mens Østerlev i Sande- rum sogn nær Odense først nedlægges i 1500-tallet i forbindelse med dispositioner omkring Dalum kloster. Nedlæggelsen af -lev-byen Kunderslev er følgende særdeles bemærkelsesværdig og tegner også stednavnemæssigt toppen af Horns herreds bebyggelsestilbagegang. Den anden -lev-by der forsvinder i Horns herred er Ferslevlille. Den kan ikke regnes på linie med de øvrige, oprindelige -lev-byer, idet den utvivlsomt er opkaldt efter sognebyen Ferslev(magle). Dens status i bebyggelses- sammenhængen svarer temmelig sikkert til -torp-ernes.⁶

Landerslev (Gerlev sogn)

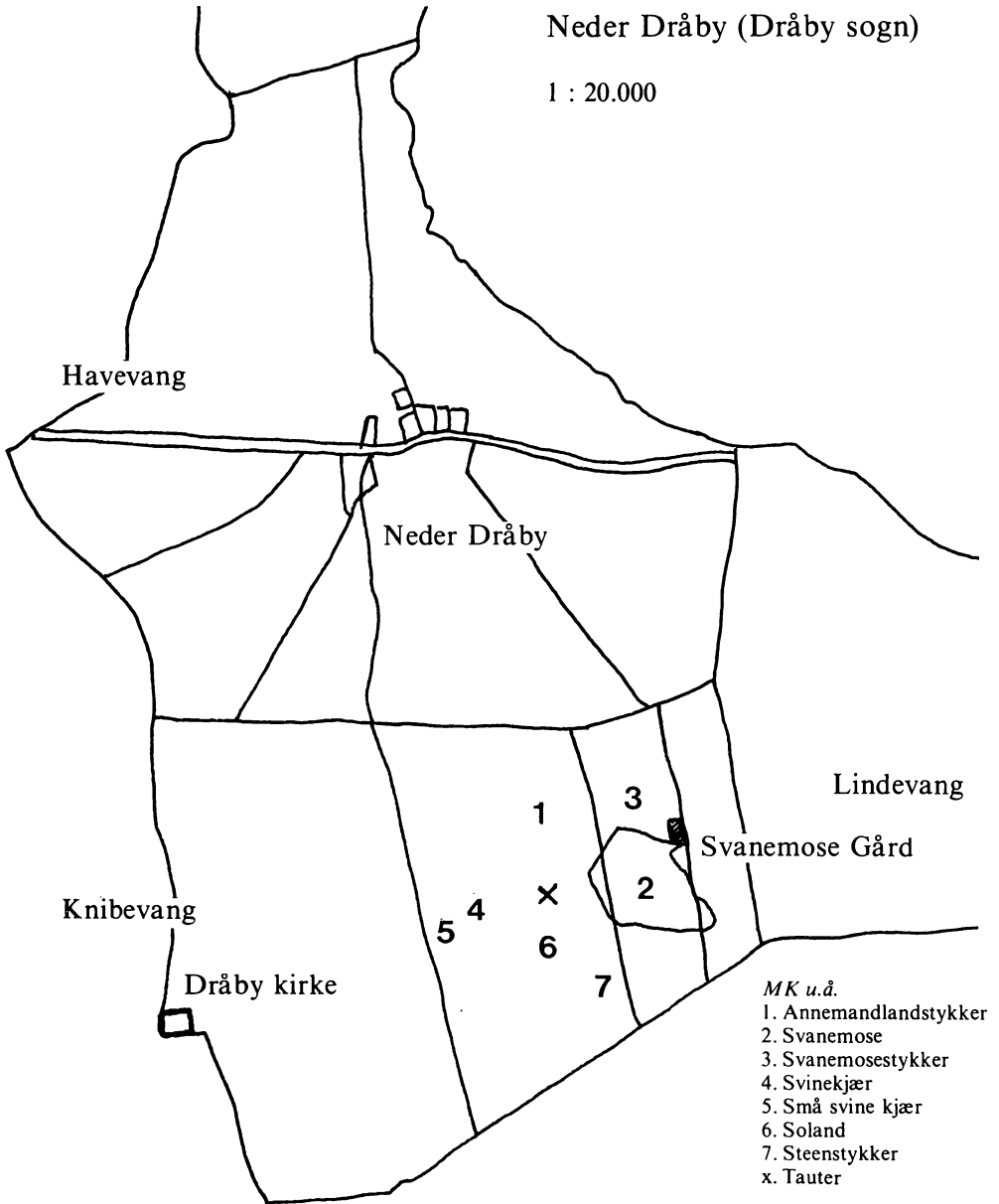
1 : 20.000

6. Udover disse bebyggelser regnede man tidligere med endnu en forsvunden navngiven by, nemlig Skøneby efter en marginalie i Roskildebispens jordebog. Marginalien (dateret til ca. 1500) gengives i udgaven ».....ther som fordom war Skøneby.....«. Læsningen »Skøneby« må imidlertid opgives, og der skal det pågældende sted læses ».....skøue by.....«. Derved kommer stedet til at svare til ».....som fordom haffue werrid skuff och byer.....« i Oluf Billes indlæg 1598 198 (RA Top. saml. på papir). Denne korrespondens kan ikke bero på 1598-brevets afhængighed af marginalien, og man nødsages derfor til at antage et ældre fælles forlæg. Hvordan dette forlægs formulering af det pågældende sted har været, kan kun vanskeligt opstilles og skal ikke forsøges her, men det tør bestemt afvises, at der skulle have stået et stednavn endende på -by.

Andre nedlagte bebyggelser?

Det er ikke alene gennem sikkert overleverede bebyggelsesnavne vi kan få kendskab til ødelagte bebyggelser. Også ad indirekte vej kan stednavne i området give oplysninger, som kan indicere eksistensen af tidligere bebyggelser. Med dette formål for øje er alt natur- og marknavnestof fra herredet blevet udskrevet, så vidt muligt tolket og så vidt muligt lokaliseret. På grundlag af det herved vundne overblik, har der på stednavnebasis kunnet peges på fire lokaliteter som mulige bytomter.

Først at nævne er en lokalitet ved Vellerup, Vejleby og Ferslev bymarkers sammenløb nordøst for Vellerup. Her forekommer både i Vellerup bymark og i Ferslev bymark men ikke umiddelbart ved siden af hinanden navnet Torpevrå, tidligst i MB 1682 og endnu som navn på en gård i formen Thorebogård. Dette marknavn kan kun indeholde substantivet 'torp' + 'vrå' i betydningen 'krog, afkrog, hjørne (af bymarken)'. Lokaliteten kan være stedet for det ovennævnte Vejlebytorp (se videre p. 92, 95).

Ligeledes beliggende ved ejerlaugsskel og endda nær den betydelige vej (Skibby - Krogstrup -) Lyngerup - Landerslev (- Jægerspris) er MB-navnene Gamlerupsagre (Landerslev-siden) og Gamlerumper (Lyngerup-siden). Disse navne kunne tildels udgå fra et glda. *Gamlathorp med en udvikling til Gamlerup der som navn på flere agre kan være blevet forsynet med pluralis-endelsen -(p)er; et fænomen der er forholdsvis almindeligt. Etymologiseringen dækker ikke Lyngerup-sidens MB-form med -mp- (MK har for begge sider: -pp-) og der kan kun skabes overensstemmelse, hvis -mp- anses for en hyperkorrekt form, d.v.s. for skriverens (fejlagtige) opløsning af et hørt »-pp-«. En sådan antagelse er ikke tiltalende, især ikke fordi det sjællandske ord rumpe 'hale' har en velbevidnet anvendelse som landbrugsteknisk term om de slangeformede haler, som sloden (> : løse og affaldne dele af korn efter at dette var bundet i neg og sat i hobe) blev revet sammen i mellem de enkelte hobe. Et sådant ord kan meget vel tænkes at indgå i det pågældende navn, og da tillige en sproglig udvikling -mp->-pp-lader sig vel bevidne, taler meget for at se bort fra den pågældende lokalitet som en mulig bytomt (jfr. under afsnittet om arkæologi). Da de to navne grænser op til hinanden har det været nærliggende at betragte dem som eet, men det kan naturligvis ikke afvises, at de har haft hver deres eksistens og muligheden for et *Gamlathorp må derfor indtil videre holdes åben.

Ordet 'gammel' indgår også i MB-navnet »Gamletofte ager Aaß«, der svarer til MK 1787 Gamletofte Ager. Den dermed betegnede lokalitet er beliggende øst for Dråby kirke og kan have forbindelse med den 1397 nævnte bebyggelse Kirke Dråby og længere tilbage med bebyggelsesforholdene før den formodede deling i Over og Neder Dråby (se side 75 f.).

Af indirekte antydede bebyggelser skal endelig nævnes en lokalitet i Kyndbys bymark nær skellet mod Dalby og nær den gamle direkte vej Kyndby-Dalby. Her findes i MB navnene Bykærstykker og Bykærstofter.

De indirekte antydninger af bebyggelse, som her er fremlagt, bygger dels på tilstedeværelse af ord, der éntydigt kan føres sammen med bebyggelsesnavneelementer (by, torp) dels på ord, der betegner kultur- og/eller naturfænomener som står i meget nær og nødvendig forbindelse med bebyggelse (toft, bykær).

Ødegårdsundersøgelserne i Horns herred har udover ved sådanne bebyggelsesindikationer også udnyttet det forhåndenværende mark- og natur-navnestof til oplysninger om mere generelle kulturforhold i herredet. Det gælder spørgsmålet om herredets ældre jurisdiktion (se s. 267 ff.), det gælder forsøget på at fastlægge et ældre vejnet for området (se s. 270 ff.) og det gælder i sammenhæng hermed det erhvervshistorisk vigtige problem om møllernes art og placering (se s. 272-277).

Skriftlige kilder

Af Thelma Jexlev

Det følgende er tænkt som en redegørelse i store træk for det skriftlige kildemateriale. Den er ikke begrænset til Horns herred-kilder i snæver forstand, men der er lagt vægt på at placere disse i forhold til et landsdækkende eller i alt fald for hele Sjælland gældende materiale.

Til alle middelalderundersøgelser findes for Sjællands vedkommende to hovedhjørnestene: *Kong Valdemars jordebog* fra 1230'erne og den knapt 150 år yngre *Roskildebispens joræbog*, altså begge kamerale kilder, den ene af verdslig og den anden af gejstlig proveniens. Da kronen og Roskildebispen er de to største godsbesiddere på Sjælland - også i højmiddelalderen - vil oversigter over deres godser dække en stor del af øens område.

Begge kilder kaldes traditionelt af historikerne for »jordebøger« men har jo en noget anden karakter end hvad vi almindeligvis forstår ved jordebøger, sådan som vi kender dem fra middelalderens slutning og 1500-tallet i form af lensjordebøger, gejstlige institutioners jordebøger og adelsjordebøger - for de sidstnævntes vedkommende oftest i forbindelse med arveskifter.

Overraskende nok befandt begge disse »nationalklenodier« sig i Sverige indtil arkivudvekslingen 1929, da Danmark erhvervede Kong Valdemars jordebog til gengæld for Sture-arkivet, men ikke kunne tilbyde passende erstatning for Roskilde-jordebogen, som fortsat befinder sig i Uppsala UB. Jordebogen indgår i den omfattende »De la Gardieske donation«, idet den var indkøbt af Magnus Gabriel de la Gardie på auktionen efter Stephanus. Trods håndskrifternes udlændighed har de dog været flittigt benyttet af den ældre forskning - trykt efter Langebekske afskrifter i *Scriptores rerum Danicarum*. Begge findes dog nu i moderne udgaver: Valdemars jordebog er udgivet af filologen, afdøde rigsarkivar Sv. Aakjær i en 3 binds udgave med meget fyldig indledning og kommentar samt suppleret med facsimiler og en moderne oversættelse af teksten. Roskildebogen er udgivet af hovedredaktøren ved *Diplomatarium Danicum* C.A. Christensen i *Kildeskriftselskabets serie Danske middelalderlige Regnskaber*¹

Begge kilder er skrevet af flere skrivere, men mens Valdemars j.b. er et udpræget samlingshåndskrift, som er meget andet - både mere og mindre end en jordebog i traditionel forstand, så er Roskildebispens jordebog i sit anlæg først og fremmest tænkt som en udførlig jordebog over biskoppens godser og indtægter; at visse afsnit aldrig er udfyldt, og at andre ting er kommet til er så en anden sag.

V. j.b's oplysninger om Horns h. er stort set begrænset til følgende: at Skibby med Hornsved er kongelev, at Skibby nævnes i »købstadslisten«, og at indtægten deraf

1. Kong Valdemars Jordebog I Indledning, tekst og facsimiler, II Kommentar, III Registre. Udg. v. Svend Aakjær, Kbh. 1926-45; Danske middelalderlige Regnskaber 3 rk. I Roskildekirkens jordebøger og regnskaber. Udg. v. C.A. Christensen, Kbh. 1956. Originalernes signatur er RA. Kbh. Egeskabene C og Uppsala UB. De la Gardie nr. 51.

både i »hovedstykket« og »indtægtslisten« angives som 40 mk. Orø (Warthærø) nævnes i ølisten med en rig fauna, foruden (jagt-)hus nævnes hjort, dådyr, hare, rå, kanin. Plovtalet for Horns h. er 249 - omtrent det samme som Ramsø (248) og Tuse h. (243) og nogenlunde »i midten«. Lavest er Skippinge h. med kun 121 plove, højest er naturligt nok det unormalt store Flakkebjerg h., men både Strø og Lyngø h. har over 500 plove.

Oplysningerne svarer til, at krongodset i højmiddelalderen stort set var begrænset til Skibby s., Orø s. og den nordlige del af Dråby s.

I disse kilder indtager Horns h. således ingen fremtrædende plads, men placeret tidsmæssigt midt imellem dem findes en kilde af speciel værdi for Horns h., nemlig det tillæg om biskoppens landgildeindtægter af Horns h. der er tilføjet i den såkaldte »Roskildebispens dombog« fra ca. 1290-1300².

Krongodsets omfang øgedes en del under Valdemar Atterdags og dronning Margretes omfattende godsreduktioner, således som det fremgår af de Kalundborgske og Vordingborgske arkivregistraturer, begge fra 1476 (trykt ÆDA. I, Kbh. 1854). Disse ældste arkivregistraturer er gennemgående meget udførlige og nøjagtige, desuden er en del af originalbrevene bevaret.

Abrahamstrup var i senmiddelalderen og fremdeles i Frederik 1.s og Christian 3.s tid fortrinsvis pantelen, og der findes derfor ingen godsoversigter i de forskellige lensregistre fra denne periode. Derimod er vi så heldige at have jordebog og regnskab for 1559 bevaret. Dette er held i dobbelt forstand, dels har vi ikke bevaret mange lensjordebøger ældre end 1600, dels ændredes krongodset i Horns h. betydeligt gennem en række mageskifter i årene 1561-63³. Noget *lensarkiv* findes ikke, og de senere *lensregnskaber* er kun mangelfuldt bevaret; selvstændige jordebøger findes kun 1624-31, og dertil kommer skattemandtal 1600-34, dog med adskillige huller i rækken. 1596-1650 var Abrahamstrup forenet med Frederiksborg, og for visse år findes der jordebøger og mandtal i dette lens regnskaber.

Andre vigtige kilder af statslig proveniens er:

1. En meget udførlig mageskiftebesigtigelse over gods i Horns h., bl.a. på Orø, foretaget i forbindelse med et mageskifte mellem kronen og Roskilde kapitel i april 1606⁴.

2. Håndskriftet findes i Linköping Stiftsbibliotek, fot. kopi Kgl. Bibl. Kbh., Ms. phot. fol. nr. 15.; landgildeafsnittet er udgivet af C.A. Christensen i DMR 3 rk. I s. 309.

3. a) Mageskifte 7. juli 1561 ml. kronen og Kbh. Universitet, der får Clara klostets gods mod at tilbagegive Knardrup klostets gods. Udtog i Kron. Skøder I 81-82 efter Registre o.a. lande VII 362; trykt i Norwin, Kbh. Univ. Hist. II 222-25 efter en afskrift i Kgl. Bibl. NKS. 1219,4°. b) Mageskifte 30. april 1562 ml. kronen og Roskilde kapitel af sjællandsk gods. Orig. i RA. C6 adk. landgods (gl. sign.: Mageskifter 172) og afskrift i Reg. VIII 258, Kron. Skøder 190 de godsrelevante oplysninger findes i udførligere form hos Arhning 1965- c) Mageskifte 14. februar 1563 ml. Kronen og Universitetet af gods i Horns h. Orig. Perg. i Universitetarkivet (VP 501), tr. Norwin II 225-26, afskr. i Reg. VIII 292v, Kron. Skøder I 94. - d) Mageskifte 27. februar 1563 ml. kronen og Roskilde kapitel af sjællandsk gods, fortrinsvis i Horns h. Orig. i RA. C6 (gl. signatur: Mageskifter 188), afskrift i Registre VIII 294, Kron. Skøder I 94-95. Mageskifte a) berører ikke Abrahamstrup len, det gør derimod mageskifterne b-d.

4. 18. april 1606 RA. C6 (gl. sign.: Mageskifter 695), Sjæll. Registre XV 97 v (med dato 204) Kr. Skøder I 352, med dertil hørende besigt. RA. Da. Kanc. B 94. Besigtigelser og andre indlæg til skøder og mageskifter 1572-1660 (V.A. I 25).

2. I Danske Kancellis »Indlæg og henlagte sager« findes en del dokumenter om bøndernes forhold, fortrinsvis i 1630'erne og 1640'erne.⁵

Heri findes bl.a. oplysninger om jordens (manglende) bonitet i skovene omkring Abrahamstrup, og om den af stormen ødelagte vejr mølle.

3. Sognepræsternes indberetninger om gårde, bol og tiendeydere 1651 (DK. B 121). Sådanne findes for hele Sjællands stift, mens f.ex. Skånes og Fyns stifter mangler. For sognene i Horns h. er indberetningerne gennemgående ret udførlige.⁶

4. Endelig skal nævnes endnu en kildegruppe af statslig proveniens og af overordentlig betydning for enhver demografisk undersøgelse; jeg tænker her på matriklerne 1664 og 1688. Disse og de dertil hørende arkivalier fulgte ikke med øvrige arkivalier fra Rentekammeret til Rigsarkivet, men blev først 1935 afleveret fra Matrikelarkivet, hvor matriklen 1844 fortsat befinder sig sammen med udskiftningskortene fra slutningen af 1700-tallet ff.

Frederik 3.s matrikel er for Abrahamstrup amt så sen som 1672 (nr. 1796 A). Ca. 1680 findes et bd. udat. matrikelekstrakter for Jægerspris (tidl. Abrahamstrup) sammen med Roskilde amt. Af markbøgerne 1681-83 omfatter nr. 109-117 Horns h., Jægerspris amt, modelbogen har nr. 1701 og matriklen nr. 1796 (sammen med Roskilde amt) i 2 ex, begge renskrifter fra 1690/91. I »Diverse«-gruppen findes nr. 1864A med Sjællands stifts tiendebog og hovedgårdstakster, nr. 1866 er en møllebog for Sjællands stift 1687-91. Rtk. 312.1919 er en pk. med korrektiver til matrikelbindet (nr. 1796); Rtk. 312.1956 er en hartkornsspecifikation for bl.a. Jægerspris gods 1695. Der synes ikke at være eng, skov- og græsningstaksationer for Horns h.⁷

Vender vi os dernæst til de gejstlige kilder, er det overfor nævnt, at vi for Horns h. har en speciel kilde fra ca. 1300 i fragmentet af Roskildebispens dombog, og at hovedkilden er Roskildebispens jordebog. Hvad jordebogen angår, så har hovedafsnittet en ret udførlig omtale af »Exactio Selsø« (Udg. s. 70-72); i den 1. sogneliste om bispetienderne er Horns h. tabt, mens den 2. sogneliste (Udg. s. 161) om sognekirkernes jordtilliggende nævner alle 10 sogne med »lidt jord« (Vellerup), »jord til 1/3 plov« (Krogstrup), »til ca. 1/2 plov« (Ferslev, Dråby og Skuldelev), de øvrige har til ca. 1 plov, på nær Skibby som har til 2 plove. Disse oplysninger er nogenlunde i overensstemmelse med den følgende vigtige kilde: Landebogen for Sjællands stift 1567. Bortset fra at Vellerup slet ikke er nævnt indeholder landebogen oplysninger om sognekirkernes, præsternes og degnenes jordbesiddelser samt antallet af tiendeydere (decimantes) i hvert sogn og oftest, hvem patronatsretten tilhører. Den er udgivet 1956 af Svend Gissel.⁸

Iøvrigt er der kun lidt materiale i stiftsarkivet, da det gik meget hårdt ud over Sjællands bispearkiv ved Københavns brand 1728. Det er dog uvist, om de middelalderlige breve var i behold til 1728, derimod vides det at de i 2. halvdel af 1500-

5. Kronologisk seddelkartotek med udtog af de enk. sager findes i RA.s registraturværelse og et to binds navneregister hertil er opstillet på læsesalen.

6. Da. Kanc. B 121 (V.A. I 27)

7. Matriklerne 1664 og 1688. Specialregistratur.

8. Sjællands stifts landebog 1567, Kbh. 1956. Originalen findes i Sjællands stiftsarkiv, LA. for Sjæll. Den tilsvarende landebog for Skåne er udgivet i serien »Från skånsk senmedeltid og renässans«.

tallet fortsat var på Roskildegård og blev registreret af kancelliskriver Jakob Vind m.fl. (trykt ÆA. III). Registraturen er bl.a. inddelt i afsnit efter herreder, men nogen afdeling for Horns herred findes ikke, og i virkeligheden omhandler kun to af de registrerede breve gods i Horns h. Horns herred-brevene kan være forblevet på Selsø eller være blevet udleveret ved overdragelsen til Anders v. Barby 1556.⁹

Blandt de håndskrifter, som gik tabt ved branden i 1728, må nævnes »gavebogen«. Alle stiftskirker førte i middelalderen bog over de anniversarier og andre sjælemesser, man var pligtige at lade holde for modtagne gaver, ofte nøjedes man ikke med at anføre navnet på den person, der skulle holdes messe for, men noterede tillige det gods, vedkommende havde skænket, og hvorledes indtægterne deraf skulle fordeles. Mens der for ærkestiftet er bevaret to originale gavebøger, er Alfred Ottos udgave af *Liber Daticus Roskildensis*¹⁰ en ufuldstændig rekonstruktion på grundlag af notitser hos Peder Olsen, Hamsfort og Bartholin. Ottos udgave har meget lidt stof, der tjener til at belyse Roskildekirkens forhold til Horns herred, bl.a. er Hamsfortnotitsen om kannik Jens Ulstrup så kortfattet, at Ulstrup i registret fejlagtigt blev henført til Merløse h. Senere er det lykkedes for C.A. Christensen i et tidligere upåagtet Bartholin håndskrift¹¹ at finde Bartholins oprindelige, fuldstændige afskrift af 114 notitser fra *Liber daticus*, deraf 53 hidtil ukendte plus en række vigtige suppleringer til Ottos udgave. Vigtigst for Horns herred-undersøgelsen er den fuldstændige ordlyd af notitsen om Ulstrup. Den giver os en væsentlig baggrundsviden om den senere øde landsby.

De to bevarede årsregnskaber fra 1520'erne for biskoppens fadeburslen omfatter ikke gods i Horns h. og kan derfor kun ved en parallel undersøgelse af et nærliggende område belyse forholdene umiddelbart før reformationen¹² En kortfattet oversigt over bispelenene, formentlig affattet i forbindelse med reformationen har kun helt summariske oplysninger om Selsø¹³.

Kapitlets breve er noget bedre bevarede end biskoppens - en del findes i RA. og hovedparten i Det Arnamagnæanske Institut, hvor også *kapitlets jordebog* 1568 befinder sig. Den er udgivet af J.O. Arnhung 1965. Den næste bevarede jordebog er fra 1614 og findes i RA.¹⁴

I Universitetets årlige regnskaber og jordebøger 1539-61 kan man følge de gårde i Gerlev s., Horns h., som kronen overlod Universitetet sammen med Knardrup klostres øvrige gods ved den fornyede fundats efter reformationen, men tog tilbage ved mageskiftet 1561 på nær en enkelt gård. Denne samt de 6 gårde i Skuldelev, som Universitetet modtog fra kronen 1563, kan bortset fra enkelte huller og en stor

9. Roskildegårds registratur findes i RA. Arkivvæsenets Arkiv, den er trykt i Ældste danske Archivregistraturer III 313-74.

10. *Liber daticus Roskildensis*, Roskilde Gavebog og Domkapitlets Anniversarieliste. Disputats, Kbh. 1933.

11. Supplement til *Liber daticus Roskildensis*, ved C.A. Christensen. Kirkehist. Saml. 6 rk. VI 359-83.

12. Orig. i Oslo UB., trykt af C.A. Christensen i DMR 3 rk. I 209-84.

13. RA. Reg. 108 A pk. 49 Regnskaber og jordebøger vedr. stiftsgodset nr. 6, tr. DMR 3 rk. I 327-32.

14. *Kapitlets breve* til 1559 - både brevene i AM. og RA. - er sammen med bispistolens brevregistreret i V.A. XVII Lokalarkiver til 1559 I, ved Thelma Jexlev Kbh. 1973(74). 1568 jb. har signaturen AM 76,4°, mens begge eksemplarer af 1614 jb. findes i RA. Da. Kanc. B 164 XII.

lakune i 1590'erne følges i jordebøgerne år for år frem til matriklerne; yderligere har vi fra ca. 1500-20 ret gode oplysninger om gårdene i Skuldelev¹⁵.

Roskilde domkirkes særformue, fabrica-godset, lå spredt i en række sogne og herreder; I Horns h. havde domkirken desværre kun herligheden af en gård i Onsved og patronatsretten til Skuldelev kirke, så det er en ringe hjælp, at der er bevaret 4 jordebøger fra tiden 1504-30.

Privatarkiver og godsarkiver. Af private arkiver har især slægten Billes omfattende arkiver interesse. Det drejer sig om flg. arkiver: *Torben Bentzen Bille* (død 1465) til Svanholm, R., rigsråd og lensmand, og hustru *Cecilie Ovesdatter Lunge* (død 1502). - Heri testamente og skiftesager.¹⁶

Deres søn *Peder Torbensen Bille* (død 1508) til Svanholm og hustru *Anna Knudsdatter Gyldenstjerne* (død 1521).- Heri testamente- og skiftesager, bl.a. den store skiftejordebog over Peder Billes gods (fra 1540'erne)¹⁷.

Deres sønner *Mogens Pedersen Bille* (død 1538), til Svanholm, R., rigsråd og lensmand, og hustru *Sofie Mogensdatter Gøye* (død 1537), hofmesterinde. - Heri dokumenter om arv og skifte efter ægteparret samt et regnskab.¹⁸

Esges Pedersen Bille (død 1552) til Svanholm, R., righofmester og lensmand, og hustru *Sofie Henriksdatter Krummedige* (død 1538). Det omfattende arkiv indeholder nogle optegnelser, regnskabsbrudstykker og kvitteringer.¹⁹

Sidstnævntes søn *Peder Esgesen Bille* (død 1580) til Svanholm, rigsråd og lensmand, og hustru *Birgitte Olufsdatter Rosenkrantz* (død 1592). - Foruden breve og dokumenter omfatter arkivet en del regnskaber.²⁰

Endelig er *Svanholm godsarkiv* ret velbevaret; det er et af de få arkiver, som fortsat er i privateje. Det opbevares nu på gården Vilhelmsborg på Fyn, men er registreret på foranledning af Arkivkommissionen i 1930'erne, da det endnu var på Svanholm.²¹ Se iøvrigt ekskurs om Svanholmmarkivet af Svend Gissel.

Til Selsøs historie efter 1559, da det kom i slægten Ulfeldts eje, findes udover de betydningsfulde dokumenter 1559 og 1572 i kancelliet og Rigens forfølgingsbog den allervigtigste kilde: Jakob Ulfeldts jordebog 1588. Den opbevares ligesom Svanholm-arkivet i et privat godsarkiv, nemlig på Holckenhavn²², og er udgivet af Svend Gissel 1964.

Jordebogen kan yderligere suppleres med skiftet efter rigsadmiral Mogens Ulfeldt (død 1616) til Selsø i hans privatarkiv i RA.²³

15. RA. Universitetsarkivet. og Da. Kanc. Indlæg.

16. RA. Pr. ark nr. 209. Oversigten over dette og de flg. privatarkiver findes i V.A. VI Privatarkiver ældre end 1660 ved E. Kroman, Kbh. 19.

17. RA. Pr. ark. nr. 5151.

18. RA. Pr. ark. nr. 5148

19. RA. Pr. ark. nr. 5150

20. RA. Pr. ark nr. 5149

21. Maskinskrevet registratur og fotostater af en del af brevene findes i RA.

22. RA. Da. Kanc. og Rigens Forfølgingsbog, Kgl. Bibl. ms mikro 344, jfr. Gissels udg. s. 42.

23. RA. Pr. ark nr. 2128.

Andre skriftlige kilder

I Nationalmuseet findes dels *sognebeskrivelser* i det topografiske arkiv, dels grundplaner og andre tegninger af kirkerne samt forarbejderne til *Danmarks Kirker*. Frederiksborg amt er under udgivelse, men er ikke nået til Horns h.

Et vigtigt materiale - ja, ryggraden i hele finregistreringen - har været de sognevis ordnede stednavneudskrifter i Institut for Navneforskning. I forbindelse med projektet har instituttet ladet en række markbøger fuldstændigt gennemgå og udskrive.

I denne oversigt over kildematerialet er nævnt forskelligt eftermiddelalderligt materiale, som ikke har kunnet udnyttes fuldt ud, mens der på den anden side er benyttet andre, mere begrænsede skriftlige kilder, som jeg for overskuelighedens skyld har udeladt.

Afslutningsvis er kommentarer til det middelalderlige brevstof måske på sin plads. Langt den overvejende del heraf er originalbreve suppleret med enkelte middelalderlige brevbogsafskrifter og nogle brevudtog. Udover de tidligere nævnte findes endnu nogle 1500-tals og 1600-tals arkivregistraturer, som har en vis betydning.

Om diplomerne som helhed gælder nok, at de både i antal og kronologisk fordeling ikke afviger meget fra gennemsnittet for Sjælland. I højmiddelalderen er dækningen måske lidt over middel, til gengæld er 1400-tals materialet ikke så stort som i andre sjællandske herreder. Det er en væsentlig hjælp ved de mange navneidentifikationsproblemer, at det i så høj grad drejer sig om originalbreve eller omtrent samtidige udtog; kun meget få breve findes udelukkende i sen overlevering.

For Horns herreds vedkommende synes at gælde, at selve diplomteksterne kun i ringe grad bærer vidnesbyrd om krise og ødelæggelse; men at dokumenterne dog gennem påskrifter, senere omtale og set i sammenhæng med andre vidnesbyrd bidrager til vor viden om krisens omfang og tidsmæssige forløb.

Komplette kildeoversigter forefindes i sogneintroduktionerne. M.h.t. benyttelsen af matriklen 1688 og forarbejderne dertil har projektet fulgt den praksis i alle detalundersøgelser (se f.eks. om Ornebol s. 258 ff.) at anvende vedkommende arkivalier i Rigsarkivet, hvorimod mere summariske oplysninger (eksempelvis i herreds- og sogneintroduktionerne) er hentet fra Henrik Pedersens tabelværk. Svend Gissel har indsamlet materiale til en vurdering af matrikelarbejderne for Horns herreds vedkommende, og en sådan vil blive publiceret på et senere tidspunkt.

Ekskurs: Svanholmmarkivet

Af Svend Gissel

Dette herregårdsarkiv, som er af væsentlig betydning for Hornsherredundersøgelsen, går tilbage til middelalderen, men blev beskadiget under Grevefejden. Det hedder i et brev af 1512 15/7 (Rep. II, nr. 12244), at brødrene Ove, Erik, Eske og Mogens Bille af nevøen Anders Bille bl.a. fik part i strandkværnen i Sonnerup (=: Englerup, Kirke-Sonnerup sogn). Dette brev blev 1547 22/7 stadfæstet af Ove og Eske Bille under henvisning til, at det »noget forderffuet bleff wdi then greffue Christophers feydhe« (Anders Billes arkiv. RA). Det er sandsynligt, at man 1547 har søgt de ældre adkomster bekræftet med henblik på det Bille-skifte, som fuldførtes 1549 (jfr. ovenfor, s. 70) til afløsning af det ældre skifte 1492 8/12 (Rep. II, nr. 7266); specielt kan her omtales tingsvidnet af 1547 30/6 (Omtalt nedenfor, s. 130, 182), som desværre synes tabt.

Der findes i Rigsarkivet en Fortegnelse over Svanholm Godsarkiv fra 1935. Arkivet fandtes da på Svanholm, men kom senere med baron Christian Bille Brahe til Hillerød; det opbevares nu efter baron Christians død på Vilhelmsborg ved Assens i broderen baron Fritz' sønnesøn baron Torben Bille Brahes eje.

Arkivalierne blev 27. og 28. februar 1973 gennemgået af Svend Gissel og sammenholdt med Rigsarkivets ovennævnte fortegnelse.

Følgende arkivalier forefandtes:

19 pergamenter med signaturen A

8 pergamenter med signaturen B

2 pergamenter uden signatur

29 pergamenter ialt, nemlig alle de i fortegnelsen anførte.

44 papirbreve med signaturen A, alle de i fortegnelsen anførte.

1 papirbrev med signaturen B (nr. 19). Ialt ses i fortegnelsen

42 papirbreve med signaturer B og 16 læg uden signaturen A eller B.

Endvidere fandtes en matriksekstrakt om Kyndby (B 44), skødet 1745 (B 31), trykt jordebog 1748 (B 43), jordebog 1823 (heri sager vedrørende Brahesminde m.v., overvejende fra 1860'erne), samt 1 pk. indeholdende Svanholm godsarkiv nr. 5: Jordebøger 1823-52.

De omtalte arkivalier (med segl) var alle i god stand.

Af en række af arkivalierne foreligger der ældre fotostatkopier i RA.

Nu er disse suppleret med mikrofilm, således at hele arkivet (de påtrufne dele deraf) findes kopieret i RA.

Kortmateriale

Af Bente Holmberg

Den vigtigste kortkilde, benyttet i Ødegårdsprojektets Horns-herredsundersøgelser, har været de kort, som i forbindelse med udskiftningen af landbrugsjorden blev udarbejdet i slutningen af 1700-tallet.

Hvert ejerlavs udskiftningskort udarbejdedes i to eksemplarer. Af disse opbevaredes det ene hos byens største lodsejer, mens det andet indsendtes til Rentekammeret i København, hvorfra kortene senere er overgået til Matrikelarkivet. Af de lokalt opbevarede udskiftningskort er en del endnu i privat eje, mens andre er overgået til landsarkiverne, og af de til København indsendte kort blev en del senere brugt som matrikelkort. For alle dele af Horns herred med undtagelse af Bonderup er der bevaret udskiftningskort. Størsteparten befinder sig i Matrikelarkivet, en del i Landsarkivet for Sjælland og et enkelt (Skibby, se omstændige) i Rigsarkivet.

Når disse kort har spillet en så stor rolle, skyldes det, at de i reglen er velforsynet med navne på de enkelte markstykker (udskiftningskortet over Røgerup indeholder dog kun 2 navne), og at de som oftest er vort eneste middel til at lokalisere de mark- og naturnavne, der er bevaret gennem markbøgerne. Derfor er der for Horns herreds vedkommende foretaget en systematisk kortlægning og udskrivning af mark- og naturnavne fra udskiftningskortene samt, hvor det har været muligt, en identifikation af disse navne med markbøgernes navnestof. Dette arbejde har tjent flere formål, bl.a. angivelse og lokalisering af ødeindicerende stednavne og kortlægning af forskellige kulturforhold i herredet (se s. 65).

I et forsøg på at opspore udskiftningskort har Jægerspris og Svanholm været besøgt, men uden at flere kort af betydning for undersøgelsen har kunnet fremdrages.

En anden vigtig kortkilde har været Videnskabernes Selskabs Kort, dels de originale målebordsblade (VSKOrig - for Horns herreds vedkommende udarbejdet i 1763 og 1765), dels de udgivne kort (VSK - »Den nord-østlige Fierdedeel af Siælland tegnet af Caspar Wessel 1768«).

Om brugen af VSK, VSKOrig og udskiftningskort i stednavneforskningen se Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen: Stednavneforskning I, København 1972, s. 64 f.

Desuden er der benyttet et herredskort fra 1818 (»Kort over Horns Herred paa Frederiksborg Amt, formindret og samlet Aar 1818 af Johnsen«), som befinder sig på Matrikelarkivet.

Og sidst men ikke mindst er der gjort flittig brug af forskellige nyere og ældre kort, udgivet af Geodætisk Institut.

Matrikelkort over Skibby (1779), Rigsarkivet. Kortet er lidt beskåret foroven.

Arkæologisk fundmateriale

Af J. L. Østergaard Christensen

Indledende bemærkninger

Nedenfor bringes en præsentation af det fundmateriale, der er tilvejebragt ved den arkæologiske undersøgelse i Hornsherred 1970-1974, af Det nordiske Ødegårdsprojekts danske afdelings Hornsherredsgruppe. Materialet forefindes indtil videre på Holbæk Museum.

En egentlig præsentation gives kun af det middelalderlige (og det formodede middelalderlige) fundmateriale, mens før- og eftermiddelalderligt materiale anføres summarisk.

Præsentationen (og referatet af gjorte iagttagelser) er opdelt sognevis, anført i samme rækkefølge som den, hvori sognene omtales i Trap's Danmark. Angivelse af fundsted er anført ud fra Landets Koordinatsystem, med bestemmelse af fundstedet indenfor 10 × 10 m felter.

De anførte dateringer af fundmaterialet er summariske. En nøjere datering er ikke mulig, idet lerkarskårene næsten alle er små, ukarakteristiske og afslidte. I en del tilfælde er det endog ikke muligt med sikkerhed at afgøre, om et lerkarskår er middelalderligt eller ikke; i disse tilfælde er anført en reservation eller en alternativ mulighed.

Den arkæologiske undersøgelse er udført af museumsinspektør J. L. Østergaard Christensen med sporadiske suppleringer (især fra Klippestrup-området i Skibby s.) ved stud. mag. Søren Frandsen og stud. mag. Bjørn O. Wendt. Bearbejdelse og manuskript ved J. L. Østergaard Christensen. Tegninger ved Elisabeth Aino Sjöberg.

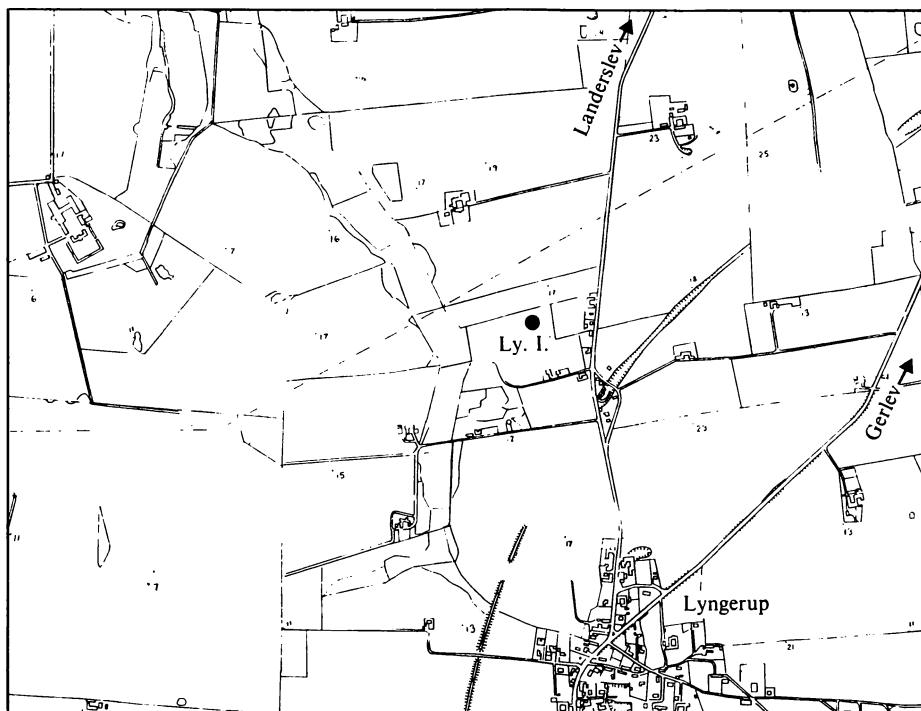
Om den metodiske anvendelse af materialet se s. 22 ff.

Gerlev sogn

Med udgangspunkt i stednavnet »gamle ropper«, der muligvis kan være bebyggelsesindicerende, er i efteråret 1971 gennemført en afsøgning af et mindre område nord for Lyngerup. I øvrigt er der ikke foretaget overfladeopsamlinger eller andre undersøgelser i Gerlev sogn.

- Ly. I. Uregelmæssigt, sortbrændt skår med rødbrændt overflade på den ene side. Groft magringsmateriale i leret.
Skåret er stærkt slidt.
Ældre middelalder eller oldtid.
L.: 0,028 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet på ejendommen matr. nr. 9 a, Lyngerup, efterår 1971.
Fundsted: 26 A 054/181.

Middelalderligt fundmateriale i Lyngerup-området, Gerlev sogn

1:20.000

Øvrige fund fra Gerlev sogn:

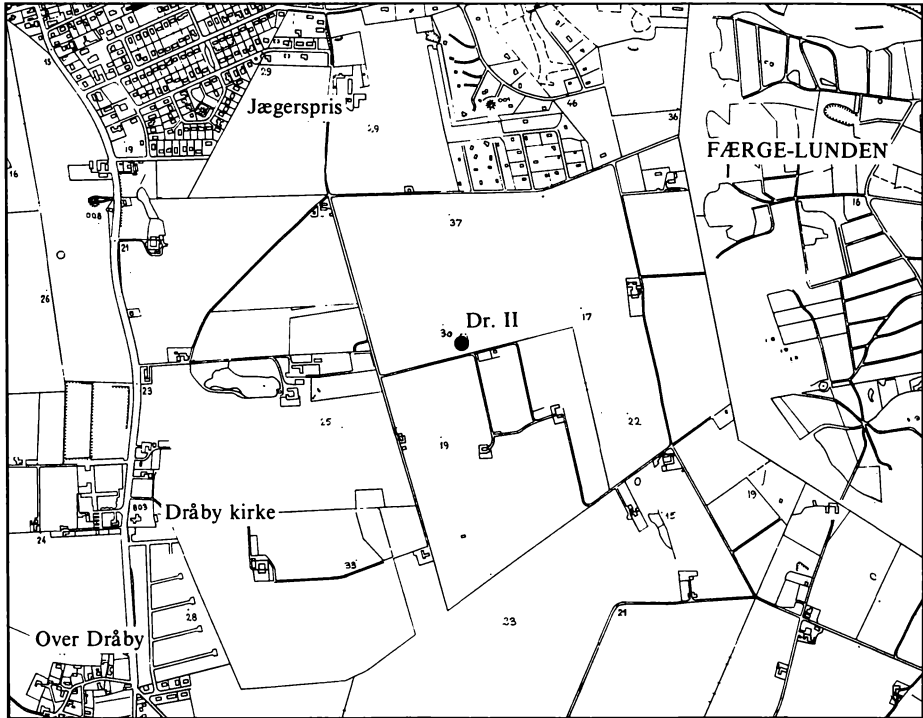
På de to naboejendomme matr. nr. 9 a og matr. nr. 14 a, begge af Lyngerup, mellem Lyngerup og Landerstev, er opsamlet 24 lerkarskår, 1 stentøjsskår og 1 teglstensfragment, alt fra renaissance og de følgende århundreder.

Dråby sogn

Med udgangspunkt i stednavnet »tauter«, der muligvis kan være bebyggelsesindicerende, er der gennemført en afsøgning af et mindre område mellem Toftekærgård og Svanemosegård syd for Neder Dråby. En tilsvarende eftersøgning er foretaget ved Dråby kirke, hvor arbejdet imidlertid - bortset fra et mindre område syd og øst for kirken - er umuliggjort af moderne bebyggelse. Færgelunden er besøgt under en ekskursion. I øvrigt er der ikke foretaget overfladeopsamlinger eller andre undersøgelser i Dråby sogn.

Dr. II. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider.
 Formentlig ældre middelalder.
 L.: 0,031 m. Br.: 0,025 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet øst for Toftekærgård, Neder Dråby, 1971.
 Fundsted: 26A 186/523.

Middelalderligt fundmateriale i Dråby-området, Dråby sogn

1:20.000

Øvrige fund fra Dråby sogn:

Ved eftersøgninger i området mellem Toftekærgård og Svanemosegård syd for Neder Dråby er opsamlet 3 oldtidsskår, formentlig neolitiske, samt 39 lerkarskår fra renaissance og de følgende århundreder. Ved eftersøgninger syd og øst for Dråby kirke er opsamlet 10 lerkarskår fra renaissance og de følgende århundreder.

Øvrige iagttagelser i Dråby sogn:

I den nordlige del af Færgelunden er lokaliseret en forekomst af højryggede agre.

Skibby sogn

Overfladeopsamlinger er foretaget i sognets nordøstlige del (med udgangspunkt i benævnelsen »Skøneby«) og dets nordvestlige del (med udgangspunkt i stednavnet Klippestrup). Et enkelt fund (anført under Ulstrup i Ferslev sogn) er gjort i en enklave af Skibby sogn mod vest, se nedenfor p. 93. I Klippestrup-området er endvidere gravet prøvehuller, udtaget boreprøver og foretaget fosfatanalyser.

KLIPPESTRUP

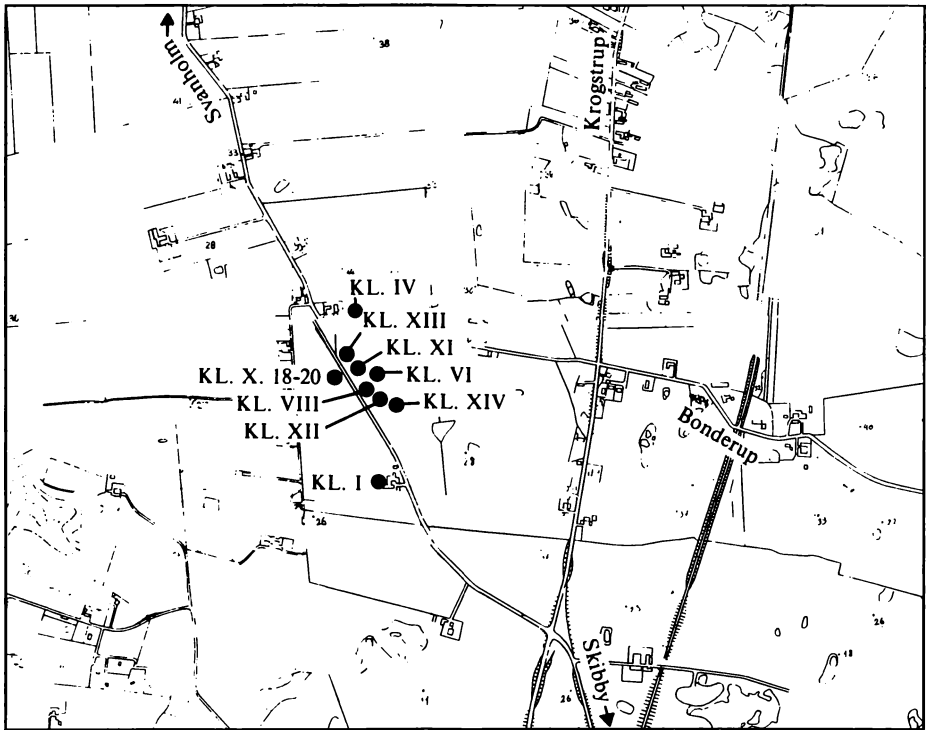
Fundmaterialet fra Klippestrup hidrører fra et ca. 2 ha stort område. Synlige spor af fortidig bebyggelse findes ikke i området.

- Kl. I. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på indersiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,033 m. Br.: 0,029 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet vest for Oldgården, forår 1970.
Fundsted: 25 K 873/627.
- Kl. IV. Sortbrændt bundskår med sortgrå, flammet overflade på ydersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,066 m. Br.: 0,043 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet nordøst for Vesterkærgård, forår 1972.
Planche I, nr. 1.
- Kl. VI, 1. Rødbrændt bundskår med fingerudknibninger langs bundfladens rand. Rester af grønlig blyglasur på yder- og inderside.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,043 m. Br.: 0,028 m. Tykk.: 0,020 m.
Fundet nordøst for Vesterkærgård, forår 1972.
Planche I, nr. 2.
- Kl. VI, 2. Rødbrændt skår med grålig overflade på ydersiden.
Rester af grønlig og manganviolet blyglasur på ydersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,035 m. Br.: 0,020 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Kl. VI, 3. Sortbrændt skår.
Ældre middelalder.
L.: 0,028 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.
- Kl. VI, 4. Sortbrændt randskår med hulkehl i randen. Rødbrun overflade på ydersiden. En uregelmæssig fordybning på ydersiden er muligvis rest af en indridset bølgelinie.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,023 m. Br.: 0,016 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
Planche I, nr. 3.
- Kl. VIII. Sortbrændt skår med brunsort overflade på ydersiden og gråsort overflade på indersiden. Ornamenteret på ydersiden med horisontale furer.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,049 m. Br.: 0,041 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet øst for Vesterkærgård, forår 1972.
Planche I, nr. 4.
- Kl. XI, 1. Fragment af rødbrændt hank. Hanken er båndformet, med en bred fure på ydersiden; lodretsiddende.

Klippestrup. Foto: marts 1975 ved Viggo Hansen.

Middelalderligt fundmateriale i Klippestrup-området, Skibby sogn

1:20.000

- Delvis dækket af brun og grønlig blyglasur.
 Senmiddelalder, efter ca. 1250.
 L.: 0,036 m. Br.: 0,039 m. Tykk.: 0,015 m.
 Fundet nordøst for Vesterkærgård, 1973. Fundsted: 25 K 862/663.
 Planche II, nr. 1.
- Kl. XI, 2. Rødbændt skår med rest af grønlig og manganviolet blyglasur på ydersiden.
 Formentlig senmiddelalder.
 L.: 0,028 m. Br.: 0,020 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet som foregående.
- Kl. XII. Rødbændt skår med brede, horisontale furer på begge sider. Formentlig fra en kande, der sandsynligvis har været glaseret.
 Senmiddelalder, efter ca. 1250.
 L.: 0,038 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet nordøst for Vesterkærgård, 1973. Fundsted: 25 K 865/660.
 Planche II, nr. 2.
- Kl. XIII. Fragment af rødbændt, båndformet hank; lodretflet.
 Senmiddelalder, efter ca. 1250.
 L.: 0,033 m. Br.: 0,030 m. Tykk.: 0,009 m.
 Fundet nordøst for Vesterkærgård, 1973. Fundsted: 25 K 862/664.
 Planche II, nr. 3.
- Kl. XIV. Rødbændt skår med rester af grønlig blyglasur på ydersiden.
 Senmiddelalder, efter ca. 1250.
 L.: 0,029 m. Br.: 0,016 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet nordøst for Vesterkærgård, 1973. Fundsted: 25 K 866/658.
- Kl. X 18. Sortbændt randskår med indfaldende rand.
 Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,027 m. Br.: 0,014 m. Tykk.: 0,006 m.
 Fundet i et prøvehul øst for Vesterkærgård; øvre lag 0,00 - 0,30 m. 1973.
 Planche II, nr. 4.
- Kl. X 19. 1. Sortbændt skår med svage, brede, horisontale furer på begge sider.
 Ældre middelalder.
 L.: 0,041 m. Br.: 0,031 m. Tykk.: 0,006 m.
 Fundet i samme prøvehul som foregående; dybde 0,30-0,40 m.
 Planche II, nr. 5.
- Kl. X. 19. 2. Sortbændt skår med gulgrå overflade på ydersiden. Ornamente-ret med en horisontal fure på ydersiden.
 Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,025 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,008 m.
 Fundet som foregående.
 Planche II, nr. 6.
- Kl. X. 19. 3. Sortbændt skår med gulgrå overflade på ydersiden. Formentlig fra samme lerkar som foregående.
 L.: 0,032 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,008 m.
 Fundet som foregående.

- Kl. X. 20. Sortbrændt skår med sort-rød overflade på ydersiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,028 m. Br.: 0,017 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet i samme prøvehul som foregående; dybde 0,90-1,00 m.

Øvrige fund fra Klippestrup-området:

Fundnumrene Kl. II og Kl. VII omfatter hver et oldtidsskår. I forbindelse med fundnumrene Kl. I, Kl. III, Kl. V, Kl. VI, Kl. IX, Kl. X, Kl. XIV, Kl. X 1, Kl. X. 2, Kl. X. 3 og som løsfund er opsamlet 27 lerkarskår og 3 teglstensfragmenter fra renaissance og de følgende århundreder.

Øvrige fund fra Skibby sogn:

Som løsfund er fra Ventegårds og Lindebjerggårds marker nord for Manderup opsamlet 1 flækkeskraber af flint, 2 flintflækker, 23 lerkarskår fra tiden efter renaissance, 2 teglstensfragmenter, 1 stykke lerklining og 1 sten.

Krogstrup sogn.

Overfladeopsamlinger er foretaget i sognets østlige del (Kunderslev-området), dets centrale del (Krogstrup-området) samt dets vestlige og sydlige del (Svanholm-området, hvor forsvundne bebyggelser ikke har kunnet lokaliseres). Fosfatanalyser er gennemført i Kunderslev-området og i Krogstrup-området. Prøver til pollenanalyse er udtaget i Krogstrup-området samt i området vest for Svanholm. Julianehøj skov er undersøgt for højryggede agre.

KUNDERSLEV

Fundmaterialet fra Kunderslev hidrører fra et ca. 9 ha stort område. Af synlige minder fra den nedlagte landsby findes et gadekær. Nationalmuseets sognebeskrivelse 1873/74 registrerer den nedlagte landsby (fejlagtigt benævnt Krogstrup). Tingsvidne 1632 angiver landsbymarkens samlede udstrækning.

- Ku. I. 1. Rødbrændt bundskår af kande, med fingerudknibninger ved bundfladens rand. Pletter af brun blyglasur på ydersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,063 m. Br.: 0,039 m. Tykk.: 0,015 m.
Fundet på Pagterolds mark, forår 1970. Fundsted: 26 F 033/779.
Planche III, nr. 1.
- Ku. I. 2. Mørkbrændt bundskår med plan bundflade. Skåret er af uens tykkelse.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,027 m. Br.: 0,020 m. Tykk.: 0,007 m (største tykkelse).
Fundet som foregående.
- Ku. I. 3. Rødbrændt skår med magringsmateriale i leret.
Muligvis fra senmiddelalder.
L.: 0,026 m. Br.: 0,012 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.

Planche I

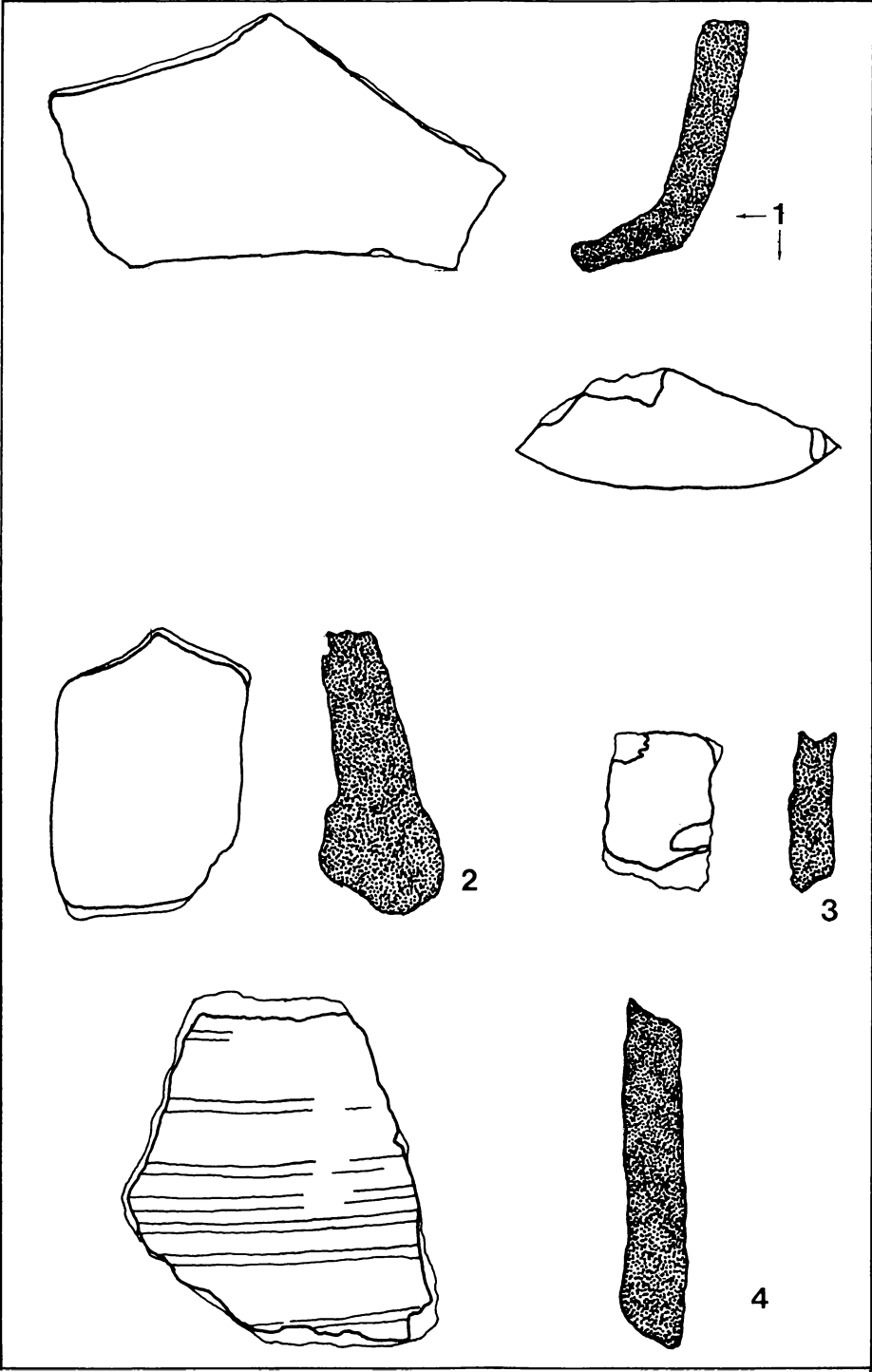

Planche II

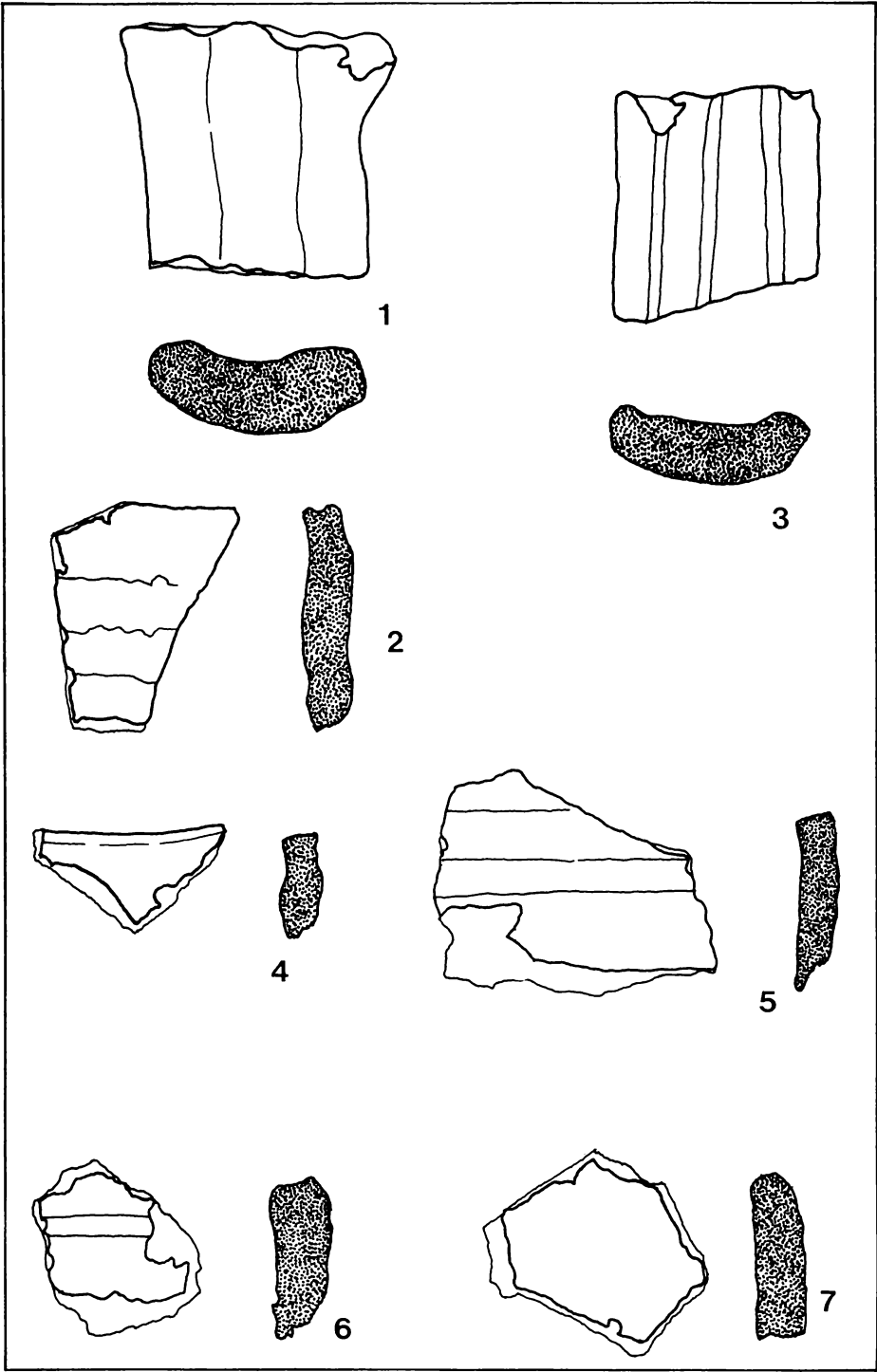

Planche III

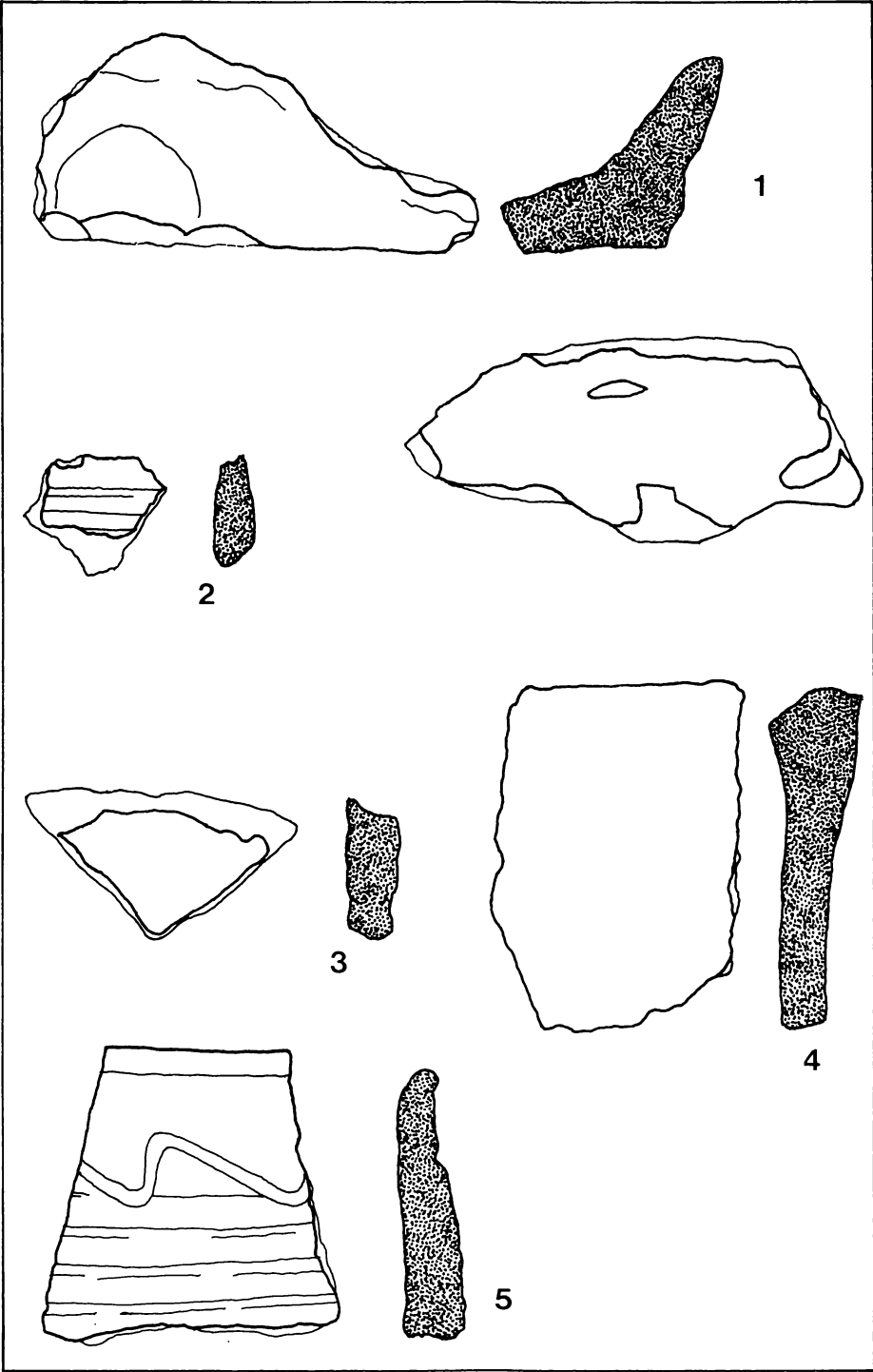

Planche IV

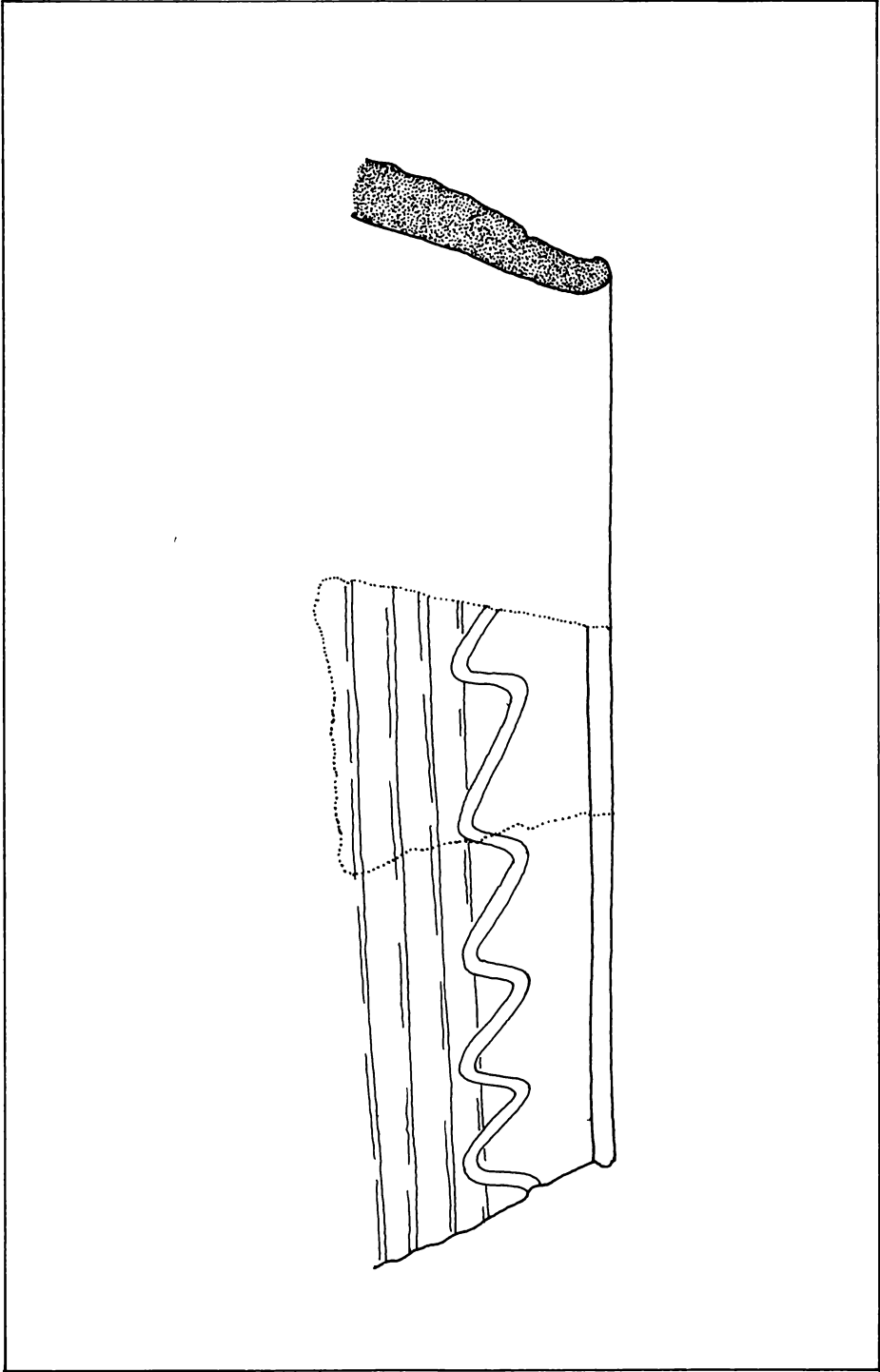

Planche V

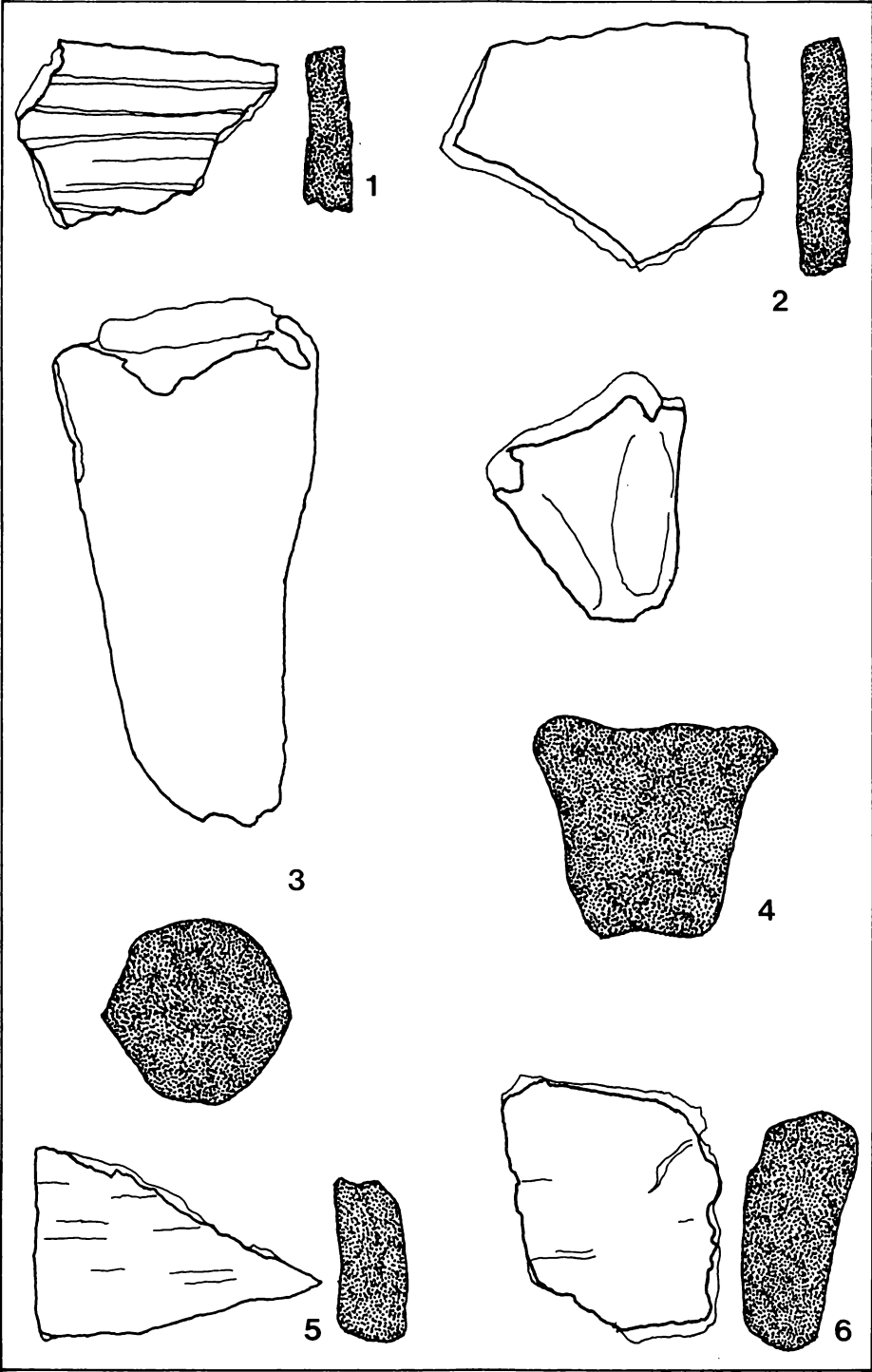

Planche VI

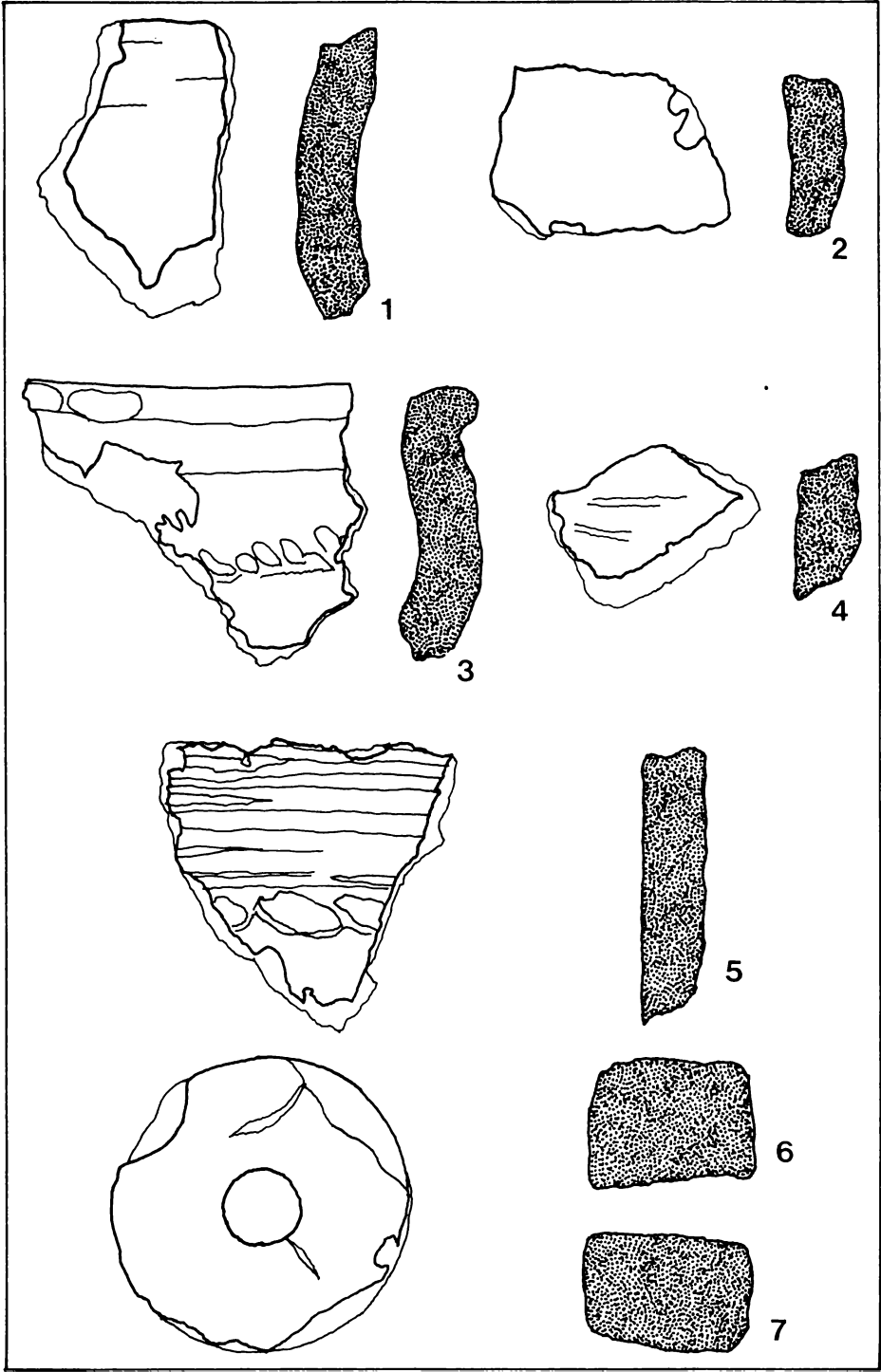

Planche VII

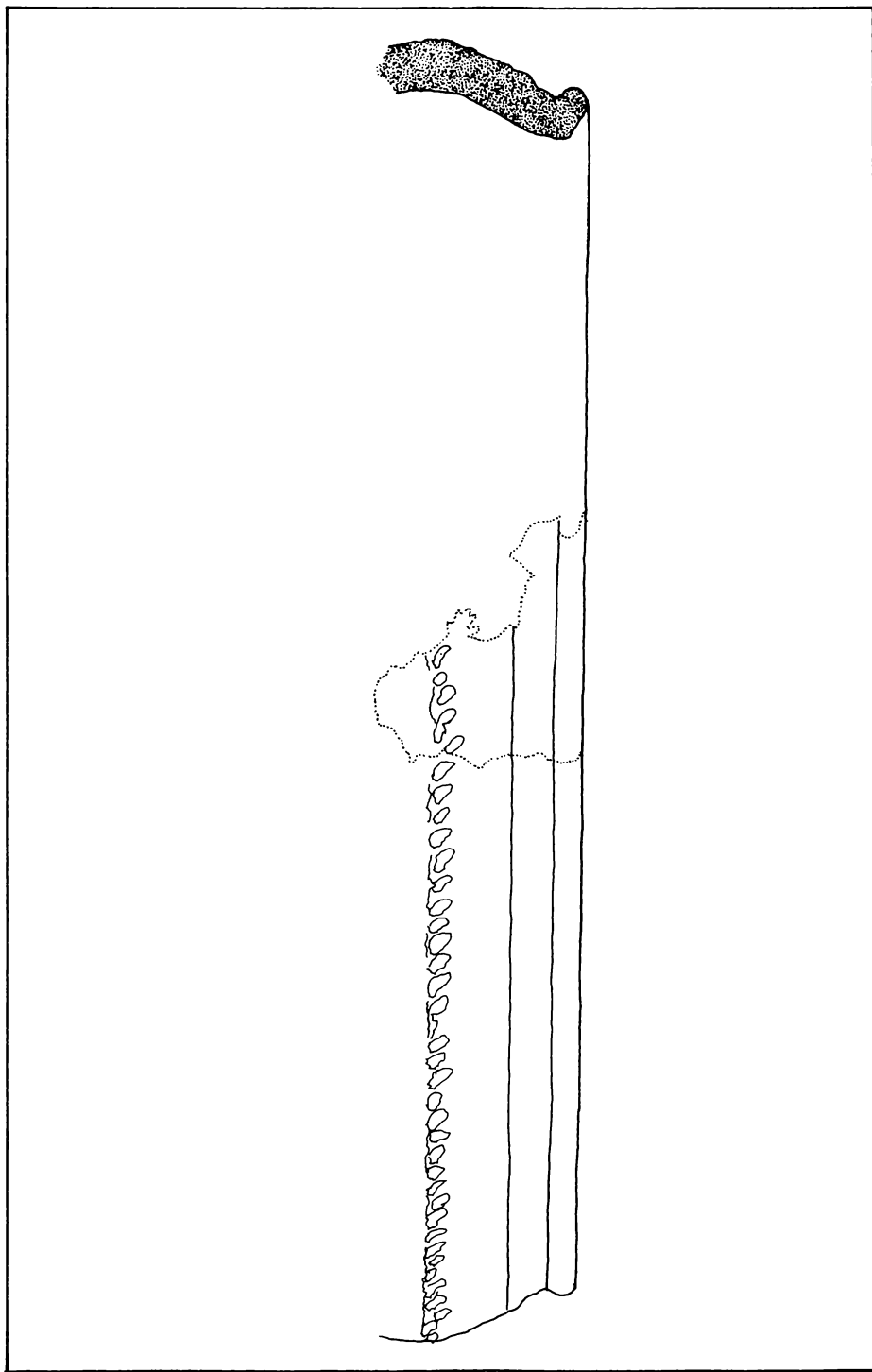

Planche VIII

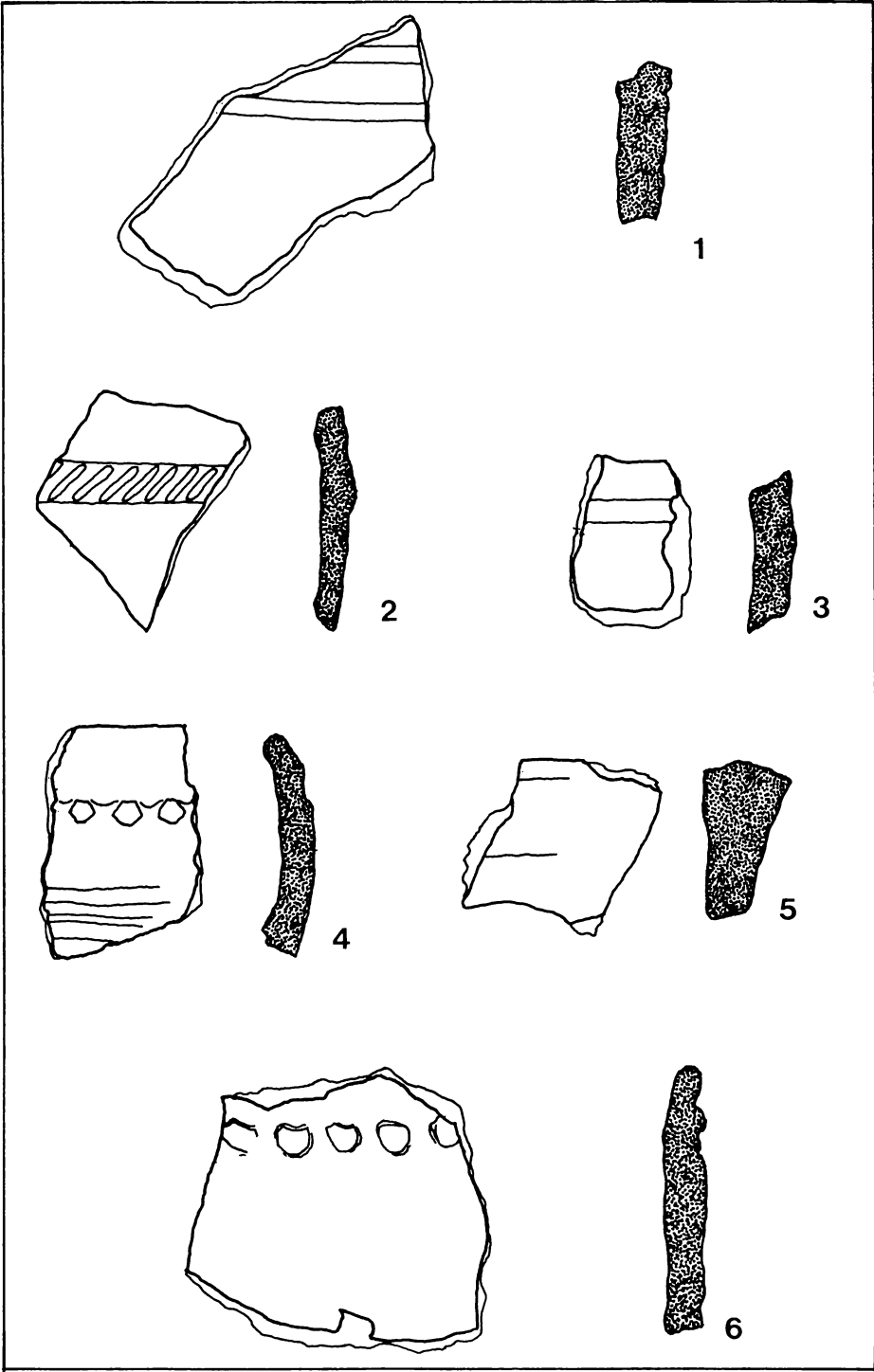
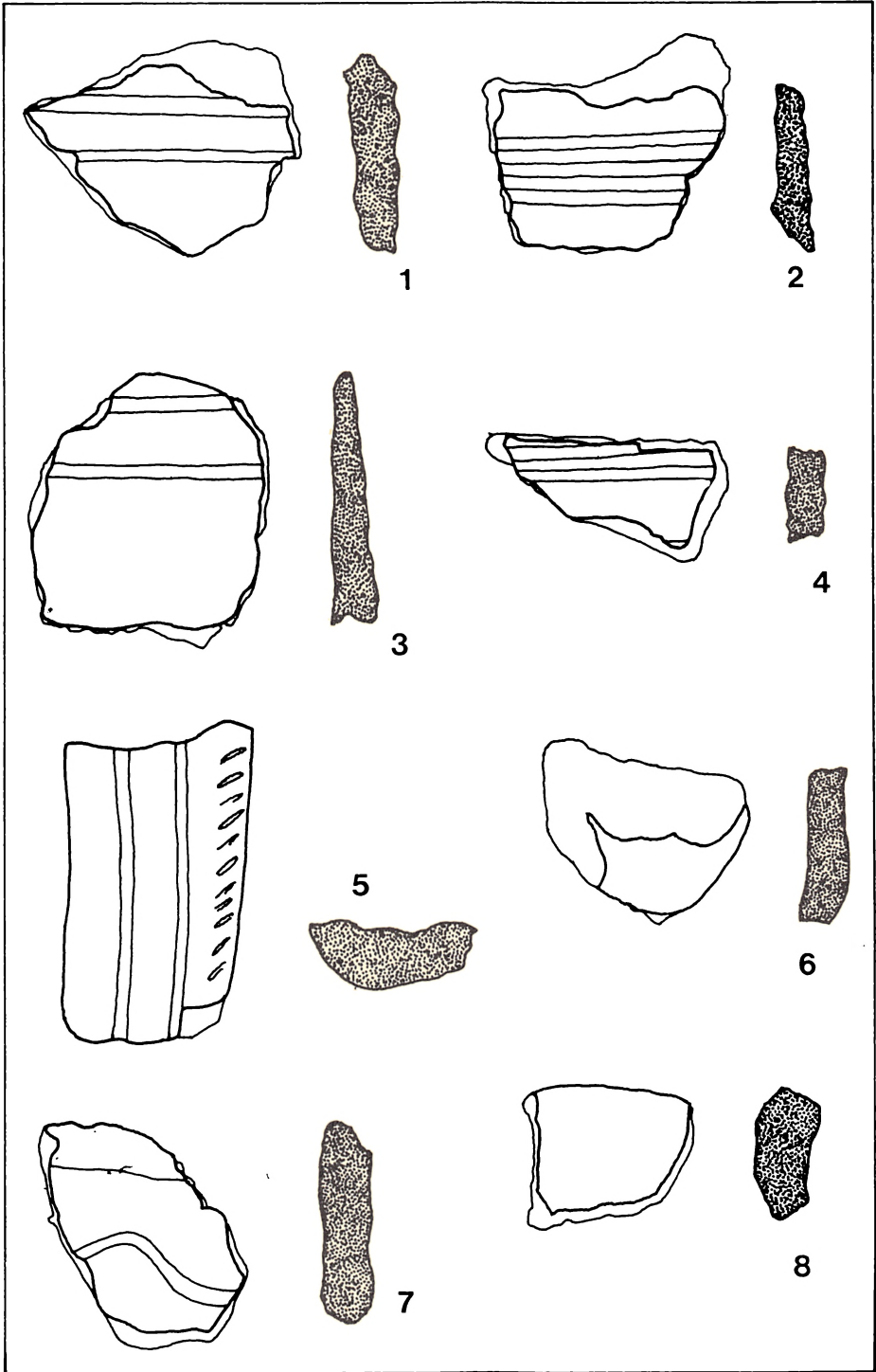
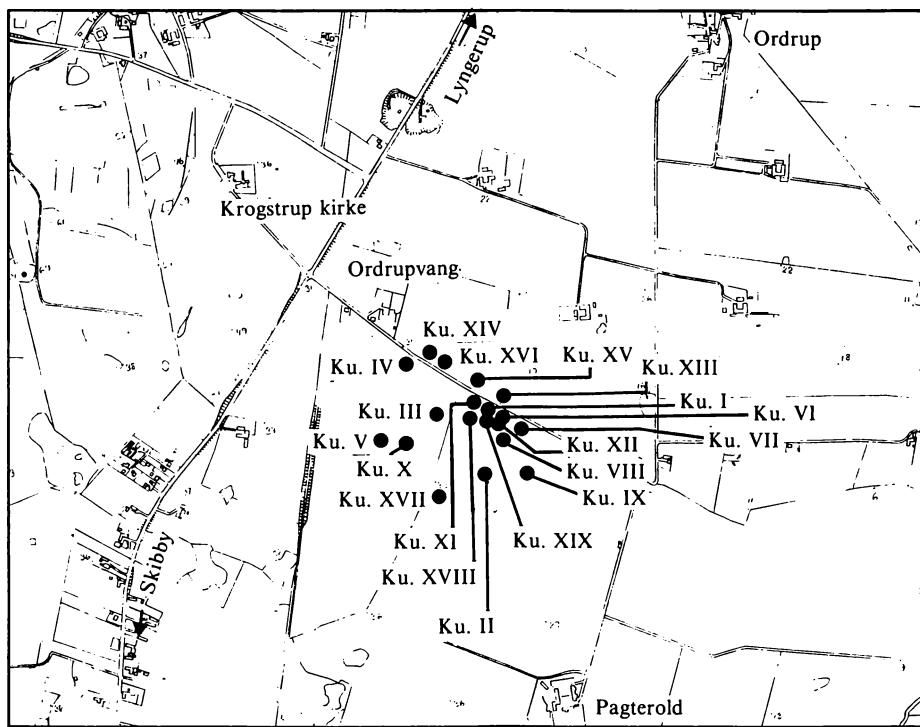

Planche IX

Middelalderligt fundmateriale i Kunderslev-området, Krogstrup sogn

1:20.000

- Ku. I. 4. Sortbrændt skår med grå overflade på ydersiden, sort overflade på indersiden.
 Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,014 m. Br.: 0,011 m. Tykk.: 0,006 m.
 Fundet som foregående.
- Ku. II. 1. Sortbrændt skår med brunsort overflade på ydersiden, rødbrun overflade på indersiden.
 Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,033 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet på Pagterolds mark, forår 1970. Fundsted: 26 F 032/766.
 Planche II, nr. 7.
- Ku. II. 2. Skal fra indersiden af sortbrændt skår med sortgrå overflade.
 Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,035 m. Br.: 0,025 m. Tykk.: 0,007 m.
 Fundet som foregående.
- Ku. II. 3. Sortbrændt skår med rødlig overflade på ydersiden, sort overflade på indersiden.
 Ældre middelalder, før ca. 1250.
 L.: 0,020 m. Br.: 0,012 m. Tykk.: 0,006 m.
 Fundet som foregående.

- Ku. III. Mørkbrændt skår med gulgrå overflade på begge sider. Groft magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,018 m. Br.: 0,012 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, forår 1970. Fundsted: 26 F 024/778.
- Ku. IV. 1. Sortbrændt skår med gråbrun overflade på ydersiden, rødbrændt overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,036 m. Br.: 0,031 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, forår 1970. Fundsted: 26 F 020/787.
- Ku. IV. 2. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden, gråsort overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,023 m. Br.: 0,018 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Ku. IV. 3. Sortbrændt skår med gråsort overflade på ydersiden, rødgul overflade på indersiden. Ornamenteret med to horisontale linier på ydersiden (en tydelig og en utydelig).
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1200.
L.: 0,020 m. Br.: 0,017 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
Planche III, nr. 2.
- Ku. V. Rødbrændt skår med rest af grønlig blyglasur på ydersiden, heri ses en lille rest af mørk, manganviolet glasur.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,038 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, efterår 1971. Fundsted: 26 F 008/774.
Planche III, nr. 3.
- Ku. VI. Sortbrændt bundskår med grå overflade på begge sider; på ydersiden en sort og en brunsort plet.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,049 m. Br.: 0,035 m. Tykk.: 0,012 m.
Fundet på Pagterolds mark, efterår 1971. Fundsted: 26 F 036/778.
Planche III, nr. 4.
- Ku. VII. Sortbrændt skår med brunsort overflade på ydersiden, rødbrun overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,030 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet på Pagterolds mark, efterår 1971. Fundsted: 26 F 039/774.
- Ku. VIII. Sortbrændt randskår med tynd, udfaldende rand. Brunsort, flammet overflade på ydersiden, sort overflade på indersiden. Ornamenteret på ydersiden med en bølgelinie og derunder 4 horisontale linier.

- Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1200.
L.: 0,041 m. Br.: 0,042 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet på Pagterolds mark, efterår 1971. Fundsted: 26 F 034/776.
Planche III, nr. 5, og planche IV.
- Ku. IX. 1. Rødbændt skår med ru overflade på ydersiden.
Formentlig senmiddelalder.
L.: 0,047 m. Br.: 0,039 m. Tykk.: 0,010 m.
Fundet på Pagterolds mark, efterår 1971. Fundsted: 26 F 039/769.
- Ku. IX. 2. Sortbændt skår med sort overflade på ydersiden, gråsort overflade på indersiden. Ornamentet på ydersiden med 7 smalle, horisontale linier.
Ældre middelalder, før ca. 1200.
L.: 0,038 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
Planche V, nr. 1.
- Ku. X. Rødbændt skår med brunlig blyglasur på ydersiden. Skærven er mørk på ydersiden, rød på indersiden. Enkelte glasurpletter på indersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,044 m. Br.: 0,035 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, forår 1973. Fundsted: 26 F 014/771.
Planche V, nr. 2.
- Ku. XI. Rødbændt, trind hank med rester af grønlig og brun blyglasur.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,075 m. Br.: 0,038 m. Tykk.: 0,026 m.
Fundet på Pagterolds mark, forår 1973. Fundsted: 26 F 032/781.
Planche V, nr. 3.
- Ku. XII. 1. Rødbændt, facetteret tå af lerkar, med enkelte pletter af grønlig blyglasur. Skærven er mørkgrå og overfladen rød til rødbrun.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,033 m. Br.: 0,035 m.
Fundet på Pagterolds mark, forår 1973. Fundsted: 26 F 034/780.
Planche V, nr. 4.
- Ku. XII. 2. Sortbændt skår med brunsort overflade på ydersiden, rød overflade på indersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,021 m. Br.: 0,017 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
- Ku. XIII. Rødbændt skår med fine, uregelmæssige, horisontale riller på ydersiden. Spor af glasurpletter på indersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,041 m. Br.: 0,028 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, 1973. Fundsted: 26 F 048/782.
Planche V, nr. 5.

- Ku. XIV. Rødbrændt bundskår med gulgrå overflade på indersiden, rødlig overflade på ydersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,036 m. Br.: 0,031 m. Tykk.: 0,015 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, 1973. Fundsted: 26 F 027/790.
Planche V, nr. 6.
- Ku. XV. Sortbrændt randskår med indvendig fals.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,042 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, 1973. Fundsted: 26 F 033/787.
Planche VI, nr. 1.
- Ku. XVI. 1. Rødbrændt bundskår med svajet side. Gulbrun overflade på ydersiden, rød overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,034 m. Br.: 0,025 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Ordrupvangs mark, 1973. Fundsted: 26 F 036/785.
Planche VI, nr. 2.
- Ku. XVI. 2. Sortbrændt skår med rødbrun overflade på ydersiden, sort overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,036 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet som foregående.
- Ku. XVII. 1. Sortbrændt skår med grå overflade på ydersiden og rødbrun overflade på indersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,033 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet på Pagterolds mark, 1973. Fundsted: 26 F 025/762.
- Ku. XVII. 2. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,032 m. Br.: 0,019 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Ku. XVII. 3. Rødbrændt skår med rød, stærkt afslidt overflade på ydersiden, grålig overflade på indersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,021 m. Br.: 0,014 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
- Ku. XVIII. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider. Ornamenteret med svage, uregelmæssige riller på ydersiden.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,028 m. Br.: 0,019 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Pagterolds mark, 1973. Fundsted: 26 F 032/780.
Planche VI, nr. 4.
- Ku. XIX. 1. Sortbrændt randskår med udfaldende rand. Karvæggen er svajet, ornamenteret med et par horisontale vulster, hvoraf den ene ledsages af en række skrånit. Rød- og sortflammet overflade på ydersiden, brun- og sortflammet overflade på indersiden.

- Østersø-type. Formentlig 1200-tallet.
L.: 0,046 m. Br.: 0,040 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet på Pagerolds mark, 1973. Fundsted: 26 F 034/781.
Planche VI, nr. 3, og planche VII.
- Ku. XIX. 2. Sortbrændt skår med rødbrun overflade på begge sider. Ornamenteret med horisontale riller og en række skråsnit på ydersiden. Østersø-type. Formentlig 1200-tallet.
L.: 0,041 m. Br.: 0,041 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet som foregående.
Planche VI, nr. 5.
- Ku. XIX. 3. Sortbrændt skår med rødbrun overflade på ydersiden. Ældre middelalder.
L.: 0,055 m. Br.: 0,025 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Ku. Løsfund. Tenvægt af brungrå sandsten. Keglestubformet, med plan over- og underside. Lodret centralhul, let dobbeltkonisk. Middelalder eller jernalder.
Diam.: 0,042 m. Tykk.: 0,023 m. Hullets mindste diam.: 0,007 m.
Løsfund fra Ordrupvangs mark, opsamlet af lodsejerens søn.
Planche VI, nr. 6.

Øvrige fund fra Kunderslev-området:

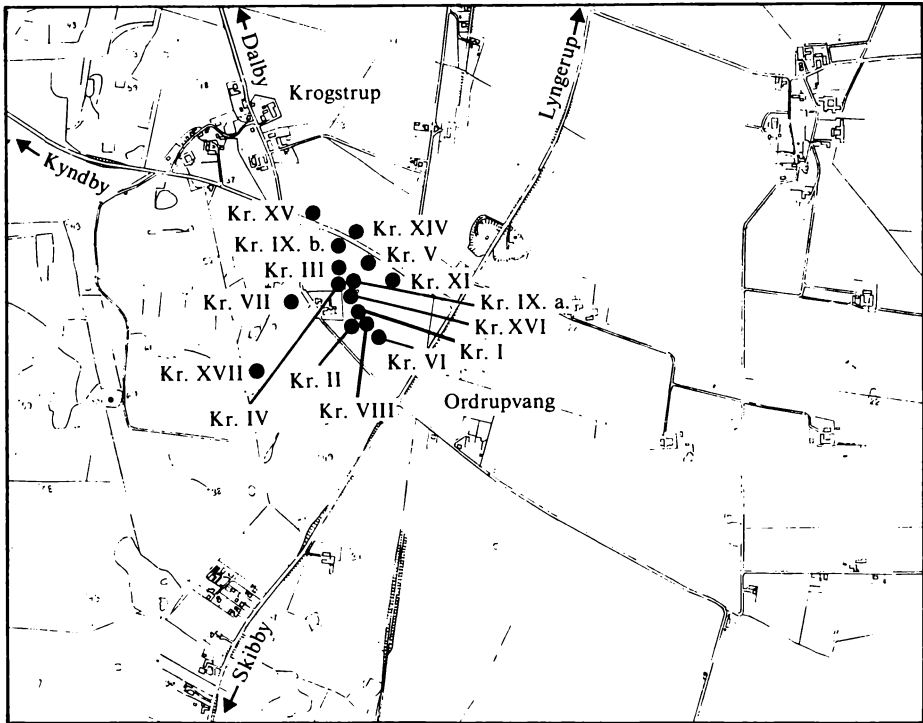
I forbindelse med fundnumrene Ku. I, Ku. II og Ku. XIV er opsamlet 7 stykker rødbrændt lerklining. Sammen med den løsfundne tenvægt er erhvervet et fragment af en hvæssesten med rektangulært tværsnit, glatslidt på alle fire sider, ligeledes fundet på Ordrupvangs mark af lodsejerens søn. Samme har forevist endnu en tenvægt af samme type som den på planche VI, nr. 6 afbildede.

KROGSTRUP

Fundmaterialet fra Krogstrup hidrører fra et ca. 8 ha stort område. Af synlige minder om den nedlagte landsby findes landsbykirken og et gadekær.

- Kr. I. Sortbrændt skår med rødbrun overflade på indersiden. Ornamenteret med horisontale furer på ydersiden. Østersø-type. Ældre middelalder.
L.: 0,052 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet øst for Krogstrup kirkegård, forår 1970.
Fundsted: 25 K 977/840.
Planche VIII, nr. 1.
- Kr. II. 1. Rødbrændt skår af kande. Grønlig og brunlig blyglasur på ydersiden. Ornamenteret med en skråriflet vulst med mørk glasur. Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,033 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet øst for Krogstrup kirkegård, forår 1970.
Fundsted: 25 K 978/836.
Planche VIII, nr. 2.

Middelalderligt fundmateriale i Krogstrup-området, Krogstrup sogn

1:20.000

- Kr. II. 2.** Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider. Ornamenteret med en horisontal fure på ydersiden. Østersø-type. Ældre middelalder.
L.: 0,024 m. Br.: 0,018 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.
Planche VIII, nr. 3.
- Kr. III.** Sortbrændt randskår med indfaldende rand. Brunsort overflade på ydersiden og rødbrun overflade på indersiden. Ornamenteret på ydersiden med en horisontal række ovale fordybninger; derunder svage, horisontale riller.
Ældre middelalder.
L.: 0,033 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet nordøst for Krogstrup kirkegård, forår 1970. Fundsted: 25 K 978/848.
Planche VIII, nr. 4.

- Kr. IV. 1. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider. Karvæggen er af uens tykkelse.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,035 m. Br.: 0,023 m. Største tykk.: 0,011 m.
Fundet nord for Krogstrup kirkegård, efterår 1971. Fundsted: 25 K 974/846.
- Kr. IV. 2. Skal af sortbrændt skår med rødbrændt overflade.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,011 m. Br.: 0,009 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
- Kr. V. 1. Sortbrændt bundskår med gråbrun overflade på begge sider.
Ældre middelalder.
L.: 0,024 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,013 m.
Fundet nordøst for gadekæret i Krogstrup, efterår 1971. Fundsted: 25 K 978/855.
Planche VIII, nr. 5.
- Kr. V. 2. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider.
Ældre middelalder.
L.: 0,026 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,005 m.
Fundet som foregående.
- Kr. V. 3. Mørkbrændt skår med brungrå skærv og overflade.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,024 m. Br.: 0,019 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.
- Kr. V. 4. Skal af sortbrændt randskår med grå overflade.
Ældre middelalder.
L.: 0,018 m. Br.: 0,013 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
- Kr. VI. Rødbrændt skår, stærkt slidt.
Formentlig middelalder.
L.: 0,022 m. Br.: 0,016 m. Tykk.: 0,004 m.
Fundet sydøst for Krogstrup kirkegård, efterår 1971. Fundsted: 25 K 980/833.
- Kr. VII. Mørkbrændt skår med brungul skærv og overflade.
Formentlig middelalder.
L.: 0,036 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet vest for Krogstrup kirkegård, efterår 1971. Fundsted: 25 K 961/842.
- Kr. VIII. 1. Mørkbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden. Grønlig blyglasur på indersiden og enkelte grønne-brune glasurpletter på ydersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,048 m. Br.: 0,039 m. Tykk.: 0,013 m.
Fundet sydøst for Krogstrup kirkegård, efterår 1971.
- Kr. VIII. 2. Mørkbrændt skår med brunlig skærv og overflade.
Ældre middelalder.

- L.: 0,037 m. Br.: 0,028 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.
- Kr. VIII. 3. Mørkbrændt skår med grå skærv og grårød overflade på begge sider.
Ældre middelalder.
L.: 0,029 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,005 m.
Fundet som foregående.
- Kr. VIII. 4. Mørkbrændt skår med rødflammet overflade på begge sider. Grønbrun blyglasur på begge sider. Horisontale riller på indersiden.
Muligvis senmiddelalder.
L.: 0,030 m. Br.: 0,025 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet som foregående.
- Kr. IX. 1. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider. Ornamenteret med en horisontal række af ovale fordybninger på ydersiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,043 m. Br.: 0,040 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet nordøst for Krogstrup kirkegård, efterår 1971.
Planche VIII, nr. 6.
- Kr. IX. 2. Mørkbrændt randskår med gråbrun skærv og overflade; lige afskåret rand.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,027 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Kr. XI. Rødbrændt skår, ornamenteret med to horisontale furer på ydersiden.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,040 m. Br.: 0,030 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet øst for gadekæret, efterår 1971.
Planche IX, nr. 1.
- Kr. XIV. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden, brunsort overflade på indersiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,038 m. Br.: 0,031 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet nord for Krogstrup kirkegård, 1973.
Fundsted: 25 K 976/859.
- Kr. XV. Sortbrændt skår.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,023 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet nord for Krogstrup kirkegård, 1973.
Fundsted: 25 K 969/861.
- Kr. XVI. Sortbrændt skår med brunsort overflade på ydersiden. Ornamenteret med horisontale riller på ydersiden.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,035 m. Br.: 0,029 m. Tykk.: 0,007 m.

- Fundet øst for Krogstrup kirkegård, 1973.
Fundsted: 25 K 976/841.
Planche IX, nr. 2.
- Kr. XVII. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden. Ornamenteret med horisontale riller på ydersiden.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,039 m. Br.: 0,033 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet ved foden af Stejlebakken sydvest for Krogstrup kirke, 1973. Fundsted: 25 K 951/831.
Planche IX, nr. 3.
- Kr. Løsfund. a. Sortbrændt skår med ru overflade.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,034 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet øst for Krogstrup kirkegård, forår 1970.
- Kr. Løsfund. b. Sortbrændt skår med brunlig overflade på indersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,030 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Kr. Løsfund. c. Sortbrændt, plant bundskår med rødbrændt overflade på undersiden, grålig overflade på oversiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,033 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet som foregående.
- Kr. Løsfund. d. Rødbrændt skår, ornamenteret med horisontale riller på ydersiden.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,034 m. Br.: 0,018 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet vest for Krogstrup kirke, forår 1970.
Planche IX, nr. 4.
- Kr. Løsfund. e. Sortbrændt skår med brunlig overflade på begge sider.
Ældre middelalder.
L.: 0,018 m. Br.: 0,016 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.

Øvrige fund fra Krogstrup-området:

I forbindelse med fundnumrene Kr. VIII, Kr. IX, Kr. X, Kr. XII, Kr. XIII, Kr. XVII og som løsfund er opsamlet 1 stykke rødbrændt lerklining, 1 rødbrændt teglstensfragment, 1 randskår fra stentøjskrus fra renaissance, 19 lerkarskår fra 1700-1800-årene samt 1 sten.

Øvrige iagttagelser indenfor Krogstrup-området:

Nord for Ordrupdal er i 1973 lokaliseret et område med talrige fragmenter af tagsten; vingetegl. Fundet opfattes som lokalisering af det i 1632 nævnte tinghus. Opsamling er ikke foretaget.

Syd for Krogstrup kirke er i 1973 på to adskilte bakketoppe, der tilsammen udgør lokaliteten Galgebakken, konstateret knoglefund fra mennesker. Opsamlin-

ger er ikke foretaget, men enkelte stykker opbevares af lodsejeren.

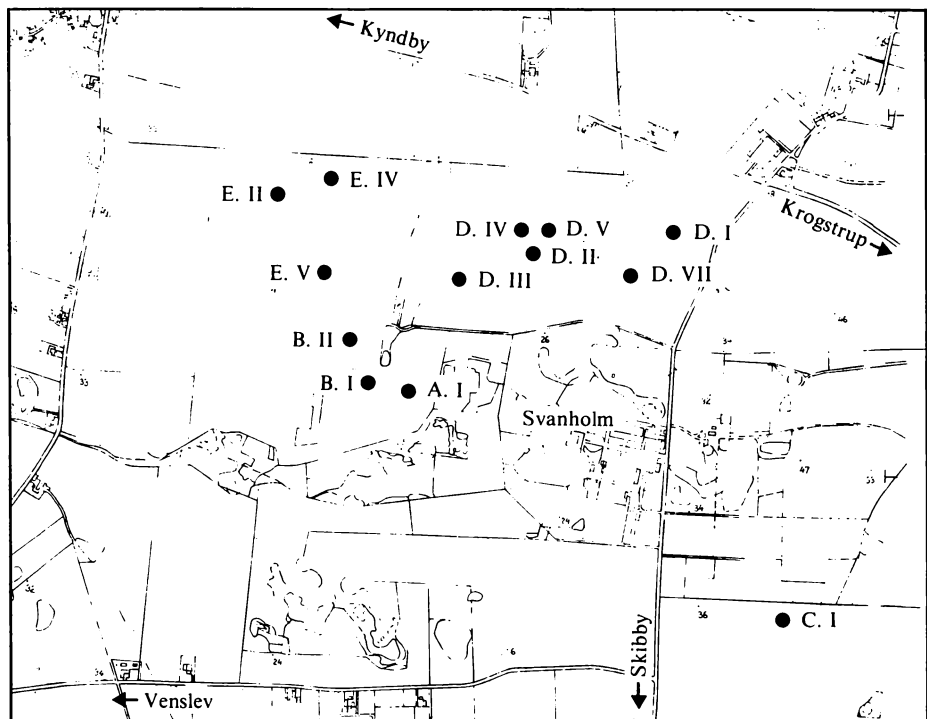
På Stejlebakken sydvest for Krogstrup kirke er der, ifølge oplysning fra lodsejeren, ligeledes fundet menneskeskeletter. Oplysningen har ikke kunnet bekræftes ved fund under Hornsherredundersøgelsen.

Gadekæret nord for Krogstrup kirke har, ifølge oplysning fra lodsejerens hustru, tidligere haft en regelmæssig stenkantning, som nu er skjult under påført fyldmateriale. Oplysningen har ikke kunnet bekræftes ved iagttagelser under Hornsherredundersøgelsen.

SVANHOLM-området

- A. I. 1. Sortbrændt skår.
 Ældre middelalder eller oldtid.
 L.: 0,032 m. Br.: 0,023 m. Tykk.: 0,009 m.
 Fundet vest for Svanholm, forår 1970. Fundsted: 25 K 759/848.

Middelalderligt fundmateriale i Svanholm-området, Krogstrup sogn

1:20.000

- A. I. 2. Sortbrændt skår.
Ældre middelalder.
L.: 0,022 m. Br.: 0,017 m. Tykk.: 0,005 m.
Fundet som foregående.
- B. I. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på indersiden.
Ældre middelalder eller oldtid.
L.: 0,020 m. Br.: 0,015 m. Tykk.: 0,011 m.
Fundet vest for Svanholm, forår 1970. Fundsted: 25 K 746/849.
- B. II. 1. Skal af sortbrændt skår med rødbrændt overflade på indersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,015 m. Br.: 0,013 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet vest for Svanholm, forår 1970. Fundsted: 25 K 760/846.
- B. II. 2. Skal af sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,012 m. Br.: 0,010 m. Tykk.: 0,004 m.
Fundet som foregående.
- C. I. Rødbrændt skår med finkornet magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder.
L.: 0,022 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet syd for Julianehøj skov, efterår 1970.
Fundsted: 25 K 862/791.
- D. I. Sortbrændt bundskår, med magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder.
L.: 0,026 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,013 m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1970. Fundsted: 25 K 829/892.
- D. II. Sortbrændt skår med brunsort overflade på ydersiden. Fint magringsmateriale i leret.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,030 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1971. Fundsted: 25 K 786/889.
- D. III. Rødbrændt skår.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,039 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1974. Fundsted: 25 K 772/874.
- D. IV. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,021 m. Br.: 0,018 m. Tykk.: 0,008-m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1974. Fundsted: 25 K 786/891.
- D. V. 1. Sortbrændt skår med magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder eller oldtid.
L.: 0,029 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,006 m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1974. Fundsted: 25 K 791/893.
- D. V. 2. Sortbrændt skår.
Formentlig ældre middelalder.
L.: 0,021 m. Br.: 0,019 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående.

- D. VII. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden.
Ældre middelalder.
L.: 0,027 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet nord for Svanholm, efterår 1974. Fundsted: 25 K 818/880.
- E. II. Fragment af sortbrændt hank med rødbrændt overflade på undersiden. Længderiller på hankens yderside, ledsaget af et skråriflet bånd. Lodretsiddende.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,045 m. Br.: 0,028 m. Tykk.: 0,010 m.
Fundet nordvest for Svanholm, efterår 1974.
Fundsted: 25 K 728/897.
Planche IX, nr. 5.
- E. IV. Rødbrændt skår med en grålig kerne i skærven.
Ældre middelalder.
L.: 0,027 m. Br.: 0,026 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet nordvest for Svanholm, efterår 1974.
Fundsted: 25 K 741/903.
- E. V. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider; udfaldende rand. Magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder eller oldtid.
L.: 0,024 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,011 m.
Fundet nordvest for Svanholm, efterår 1974. Fundsted: 25 K 736/880.

Øvrige fund fra Svanholm-området:

I forbindelse med fundnumrene A. I, B. I, D. II, D. V, D. VI, E. I, E. II, E. III, E. VI, E. VII, F. I, F. II, F. III og som løsfund er opsamlet 10 oldtidsskår, 1 flækkekniv af flint fra bronzealder, 14 lerkarskår fra renaissance eller senere tid, 3 teglstensfrågmenter, 2 stykker lerklining, 1 ubestemmeligt lerkarskår, 1 glasskår, 1 stykke trækul og 2 sten.

Øvrige fund fra Krogstrup sogn:

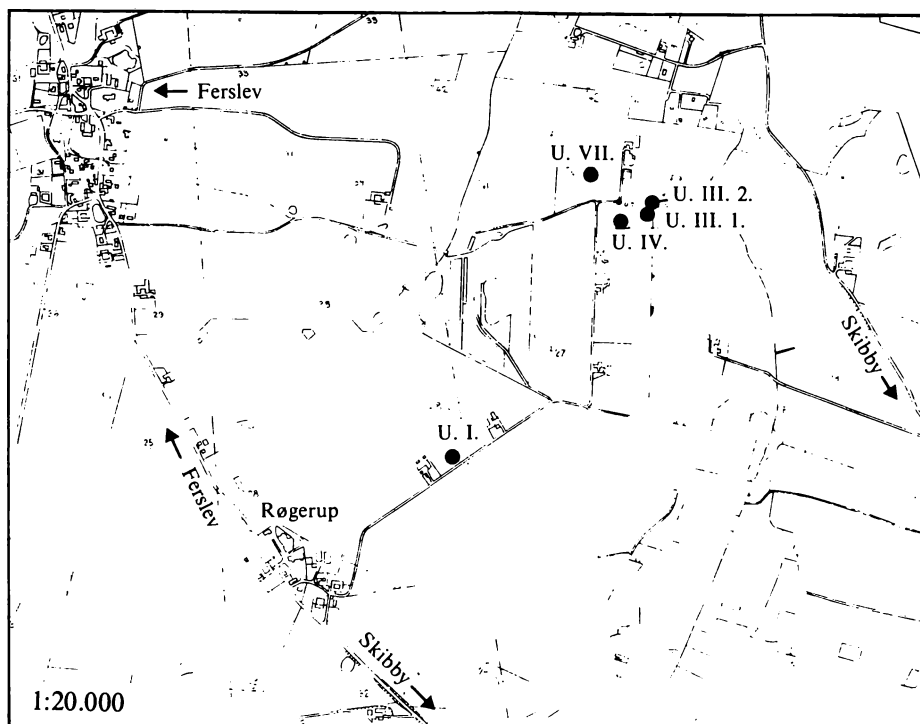
Fra »Skriverholmen« mellem Pagterold og Skuldelev hidrører et randskår fra 1700-1800-årene.

Ferslev sogn

Overfladeopsamlinger er foretaget i sognets østlige del (med udgangspunkt i stedsnavnet Ulstrup) samt mod nordøst (med udgangspunkt i benævnelsen Ravnstrup); her har eftersøgningen været resultatløs. Endvidere er foretaget opsamlinger i sognets sydvestlige del (med udgangspunkt i benævnelsen Torpevrå, der muligvis kan være bebyggelsesindicerende). I Ulstrup-området samt i sognets sydlige del (med udgangspunkt i det bebyggelsesindicerende stedsnavn Ferslevlille) er desuden foretaget fosfatanalyser.

ULSTRUP

Middelalderligt fundmateriale i Ulstrup-området, Ferslev sogn

Fundmaterialet fra Ulstrup hidrører fra et ca. 2 ha stort område (her ses bort fra det isolerede fundnummer U.I). Synlige minder om fortidig bebyggelse findes ikke i området. Ulstrup findes nævnt i Nationalmuseets sognebeskrivelse 1873/74.

- U. I. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på begge sider.
Ældre middelalder.
L.: 0,050 m. Br.: 0,047 m. Tykk.: 0,008 m.
Fundet på ejendommen matr. no. 8 e, Røgerup, Skibby s., forår 1970. Fundsted: 25 K 741/483.
- U. III. 1. Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden. Groft magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder eller oldtid.
L.: 0,032 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,011 m.
Fundet på ejendommen matr. no. 2 d, Røgerup, forår 1970. Fundsted: 25 K 792/551.
- U. III. 2. Sortbrændt skår med grå overflade på indersiden.
Ornamenteret med en horisontal vulst og en bølgerlinie på ydersiden.
Østersø-type. Ældre middelalder, før ca. 1250.

- L.: 0,038 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet som foregående, efterår 1970. Fundsted: 25 K 793/551.
Planche IX, nr. 7.
- U. IV. Rødbændt skår med grå partier i skærv og overflade på begge sider. Rester af grønlig blyglasur på begge sider.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,028 m. Br.: 0,026 m. Tykk.: 0,011 m.
Fundet på ejendommen matr. no. 2 d, Røgerup, efterår 1970.
Fundsted 25 K 786/550.
- U. VII. Rødbændt randskår med fint magringsmateriale i leret.
Ældre middelalder.
L.: 0,024 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,007 m.
Fundet på ejendommen matr. no. 2 d, Røgerup, 1973. Fundsted: 25 K 782/561.
Planche IX, nr. 8.
- U. Løsfund II. a. Sortbændt, svajet skår.
Ældre middelalder, før ca. 1250.
L.: 0,025 m. Br.: 0,024 m. Tykk.: 0,006 m.
Fund fra ejendommen matr. no. 2 d, Røgerup, og den tilgrænsende ejendom mod nord, forår 1970.
- U. Løsfund II. b. Rødbændt bundskår med brun overflade på ydersiden. Rester af brunlig blyglasur på ydersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,031 m. Br.: 0,022 m. Tykk.: 0,009 m.
Fundet som foregående.
Planche IX, nr. 6.
- U. Løsfund III. a. Skal af rødbændt skår med pletter af brun blyglasur på indersiden.
Senmiddelalder, efter ca. 1250.
L.: 0,040 m. Br.: 0,027 m. Tykk.: 0,004 m.
Fundet som foregående, efterår 1970.
- U. Løsfund III. b. Sortbændt skår.
Ældre middelalder.
L.: 0,015 m. Br.: 0,009 m. Tykk.: 0,004 m.
Fundet som foregående.

Øvrige fund fra Ulstrup-området:

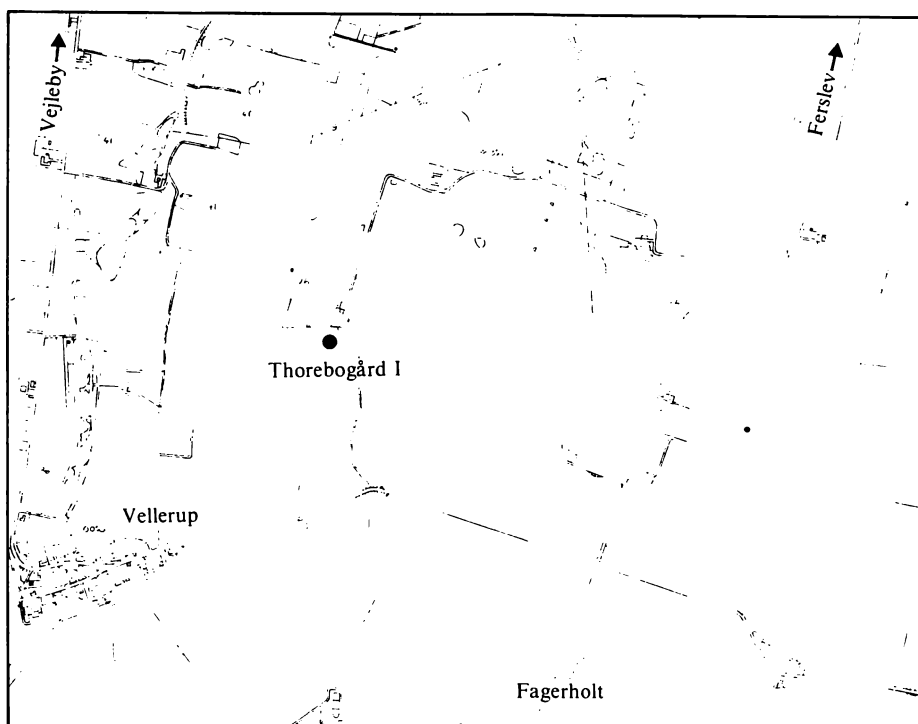
I forbindelse med fundnumrene U.I, U. II, U. III, U. V, U. VI, U. VII og som løsfund er opsamlet 20 lerkarskår fra renaissance eller senere tid, 2 fragmenter af kridtpibestilke fra 1700-tallet, 3 stykker teglstensfragmenter og lerklining, 1 formodet oldtidsskår samt 2 sten.

Øvrige fund fra Ferslev sogn:

Som løsfund er fra marken vest og nord for Thorebogård, nordøst for Vellerup (jvf. nedenfor under Vellerup sogn), opsamlet 6 lerkarskår, 4 fajanceskår og 1 porcelænsskår, alt fra tiden efter renaissance.

Vellerup sogn

Middelalderligt fundmateriale, Ferslevlille (?), Vellerup sogn.

1:20.000

Med udgangspunkt i benævnelsen »Torpevrå«, jvf. ovenfor under Ferslev sogn, p. 92, er der foretaget overfladeopsamlinger i sognets nordøstlige del. I øvrigt er der ikke foretaget overfladeopsamlinger eller andre undersøgelser i sognet.

Thorebogård I. 1.

Sortbrændt skår med rødbrændt overflade på ydersiden og delvis på indersiden.

Ældre middelalder eller oldtid.

L.: 0,027 m. Br.: 0,021 m. Tykk.: 0,008 m.

Fundet syd for Thorebogård, matr. no. 4 a, Ferslev by og s. (fundstedet er beliggende i Vellerup s.), 1973. Fundsted: 25 K 494/433.

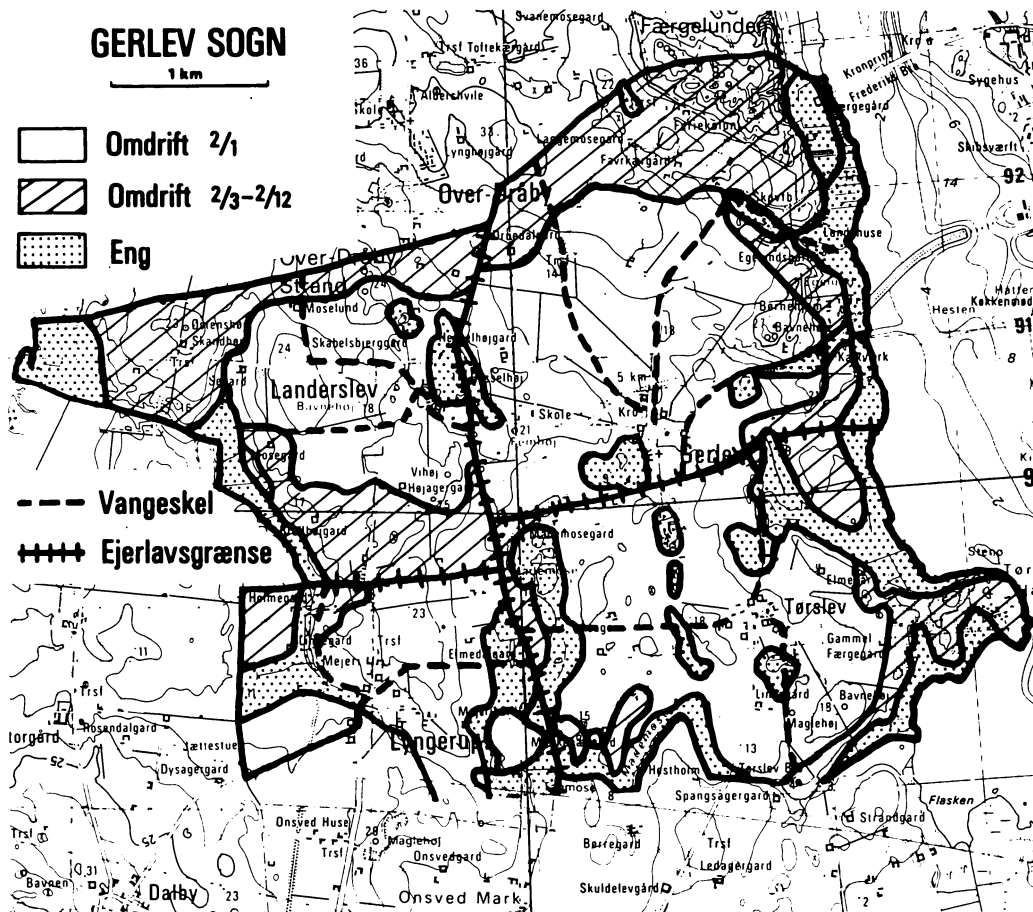
Øvrige fund fra Vellerup sogn:

Fra marken syd for Thorebogård er, dels i forbindelse med fundnummer Thorebogård I, dels som løsfund, opsamlet 23 lerkarskår (heraf 1 jydepotteskår) fra renaissance eller senere tid, 1 kakkelskår fra renaissance, 1 fajanceskår fra 1800-tallet og 2 glasskår.

Sogneintroduktioner

Af Bent Jørgensen og Svend Gissel

Dette og de følgende sognekort er udarbejdet af Viggo Hansen på grundlag af Geodætisk Instituts kort med benyttelse af markbøgerne 1682 og de senere udskiftningskort.

1:50.000

Gerlev sogn

Ejerlav:

Gerlev

Landerslev

Lyngerup

Tørslev

Gerlev sogn har fra gammel tid været udgangspunkt for herredets forbindelse over Roskilde Fjord mod Frederiksborg og København. Tidligst ved færgestedet på Tørslev Hage, senere som nu ved Sundby Færge (Kronprins Frederiks Bro) nordligst i sognet. Sognet passeres derfor af den vigtige nord-syd-gående vej, der i Lyngerup forgrener sig mod færgestedet og lokalt mod Jægerspris og Nordskoven (Hornsved). En østlig vej forbinder Selsø og Skuldelev med sognet og færgestedet, men en direkte forbindelse fra denne (og fra Tørslev Hage?) til Jægerspris over Over Dråby er gået tabt senest i 17. århundrede. Der er ikke fundet ødelagte bebyggelser i sognet, men nogle marknavne Gamlerups Agre og Gamleropper ved ejerlavsskellet mellem Landerslev og Lyngerup har været mistænkt for at indicere en forsvunden torp. En del af Lyngerup by hører til Krogstrup sogn.

Benyttede kilder. I [] anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: Ge (Gerlev), La (Landerslev), Ly (Lyngerup), Tø (Tørslev).

1171 u.d. (ca. 1450) SRD VI 134 [Tø]; 1257 13/8 [Tø]; 1288 27/7 (1290) [Ge]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Ge]; 1310 11/6 [Ly]; 1319 28/6 (ca. 1450) [Ge]; 1320 29/2 [Ge]; 1327 1/11 [Tø]; 1334 10/11 [Tø]; 1354 6/7 [La]; 1361 14/8 [Ge]; 1362 1/11 [Ge]; 1364 1/5 [Ly]; ca. 1370 DMR 3rk I 72, 161 [Ge]; 1387 22/1 [Tø]; 1396 u.d. (1476) ÆDA I 147 [La]; 1398 4/10 (LDipl) [Ge]; 1400 21/1 GldaDipl [her? Ge]; 1400 6/2 GldaDipl [La]; 1400 u.d. (1476) ÆDA I 42 [La]; 1402 23/9 [Ge]; 1403 28/10 GldaDipl [Tø]; 1408 23/6 Ryge P. Oxe 3 [Ge, Tø]; 1416 u.d. (ca. 1440) SRD IV 494 [Ge, Tø]; 1417 25/1 GldaDipl [Ge, Tø]; 1418 31/10 (1430) GldaDipl [Ly]; 1424 før 11/6 (1430) [Ly]; 1429 u.d. (ca. 1440) SRD IV 494 [Ge, Tø]; 1434 u.d. (1607) ÆDA IV 119 [Tø]; 1435 2/2 [Ge]; 1396-1439 (? 1424) u.d. Repl. Udat. nr. 412? = ÆDA III 285 [Ly]; 1442 7/1 el. 10/7 (1568 15/9) udtog i rettertingsdom. RA. TopSaml på papir. [Ge]; 1444 25/11 [Tø]; 1445 8/4 [Ge, Ly]; 1447 22/2 [Ge]; 1448 18/4 VSS 5rk I 125f. [Ge]; 1449 25/3 [Ge]; 1453 3/3 [Ge]; 1456 14/4 AnnNordOldk 1855 s. 23 [her? Ly]; 1456 3/10 [Ge]; 1456 17/11 [Ge]; 1457 17/3 [Ge]; 1460 24/6 [Ge]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Ge]; omtrent samtidig påskrift på 1464 3/2 [Ly]; 1465 1/9 [Ge]; før 1465 25/11 Rep2 nr. 12819 [Ge]; 1466 16/6 [Tø]; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28ff. [Ly] 1469 2/1 [Ly]; 1469 12/10 [Ge, La, Tø]; 1470 5/2 [Ly]; 1473 23/6 [Ly]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [Ge, Ly]; 1475 20/4 [Ge, La]; 1480 30/11 [La, Ly, Tø]; 1480 u.d. (1597) Rep2 nr. 4783 [La, Ly]; 1482 13/9 [Ge]; 1482 24/11 [Ge]; 1483 7/8 AnnNordOldk 1855 s. 37 [Ge, Ly]; 1484 27/5 [Ge, La, Ly, Tø]; 1487 28/6 DaMag 3rk V 20 [La, Ly]; 1487 u.d. (1528) SRD IV 350 [Ge]; efter 1487 u.d. (1528) SRD IV 358 [Ge]; 1488 9/10 DaMag 3rk V 21 [La, Ly]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 148 [Ly, Tø]; 1492 8/12 [La, Ly]; 1496 u.d. (1607) ÆDA IV 99 [La]; 1498 u.d. (1559 26/8) KancBr [Tø]; 1506 17/3 (Æbelholtbogen) SRD VI 207 [Ge, La, Tø]; 1507 23/7 [Ge]; 1508 25/2 [Tø]; 1510 u.d. Rep2 nr. 11677 [Ge, La]; 1510 u.d. (1607) ÆDA IV 75 [La]; før 1513 15-21/7 Rep2 nr. 12913 [Ge, La]; 1514 u.d. (1607) ÆDA IV 68 [La]; 1516 22/11 SuhmSaml II, 2 s. 75 [Ge]; 1516 u.d. (1607) ÆDA IV 97f. [La]; 1518 10/6 AnnNordOldk 1855 s. 52 [La]; ad 1519 28/1 RA. DaKanc B 46a nr. 32a [Ge, La, Tø]; 1521 9/5 RA. Rosk Kap. Lokalarck I [Tø]; 1529 14/8 RA. Mogens Bille privatark. Perg. [La]; 1532 (1552)

EGjb 301 [Ge, La]; 1539 23/2 RA. TopSaml på papir [Ge]; 1539 10/6 KronSk [La]; 1540 24/10 KancReg [La]; 1541 RigForf II 436 [Ge]; 1546 17/5 RA. Peder Oxe privatark. Perg. [Ly, Tø]; 1549 RA. Peder Bille (1508) ark. Skiftejb. [La, Tø]; 1552 EGjb 56 [La]; 1553 22/4 (LDipl) RA. Af Grinderslev klostres breve 1752 [Tø]; 1554 24/2 RA. Hans Barnekov privatark. Perg. [Ge]; 1556 24/2 AM. Fasc. XIII, 4 [Ly]; 1558 23/9 KronSk [Tø]; 1559 26/8 KancBr[Tø]; 1559 RA. Lensjb Abr [La, Tø]; 1560 1/7 KancBr/KronSk [La, Ly]; 1561 20/4 KronSk [La, Ly]; 1561 8/7 KronSk [Tø]; 1562 30/4 KronSk [Tø]; 1563 18/1 [La]; 1563 14/2 KronSk [Ge, La]; 1563 27/2 KronSk [Ge, La, Tø]; 1563 11/3 KronSk [Ge, La]; 1563 15/4 KronSk [Ge, Ly]; 1563 22/5 KancBr [Ge]; 1566 27/2 KancBr [Tø]; 1567 SSL 160f. [Ge, La]; 1568 13/9 Kolderup-Rosenvinge Gl.da. Domme III 83f. [Ge]; 1568 RKjb 19 [Ge]; 1568 RKjb 21, 141, 146, 157 [Ly]; 1568 RKjb 24, 52, 138, 159, 185 [Tø]; 1577 3/8 RA. Mageskiftebes. [Ly]; 1577 9/11 KronSk [Ly]; 1578 7/3 KancBr [Ly]; 1580 10/2 KancBr [La]; 1580 4/12 KronSk [La]; 1585 11/7 KancBr [Ge]; 1600 11/11 RA. LensR Abr Skattereg. [Tø]; 1606 16/4 RA. DaKanc B 94. Bes. og andre indlæg til skøder og mageskifter [Ly, Tø]; 1606 18/4 KronSk [Ly, Tø]; 1607 10/12 KancBr [Ly]; 1608 2/4 [Ly]; 1614 RA. RKjb fol. 26r., 81v [Ge]; 1614 RA. RKjb fol. 26v, 40r., 72v [Tø]; 1614 RA. RKjb fol. 82r. [Ly]; 1623 30/11 KancBr [Ly]; 1624-25 RA. Lensjb Abr [Ly, Tø]; 1630 18/2 KancBr [Ly]; 1630 28/8 KronSk [Ly, Tø]; 1630 31/12 KancBr [Ly]; 1631 25/7 KancBr [Ly]; 1630-31 RA. Lensjb Abr [Ly]; 1633 11/10 KronSk [Tø]; 1641 2/1 KancBr [Ly]; 1641 28/4 KancBr [Ly]; 1641 18/10 KronSk [Ly]; 1660 RA. LensR Abr 1634-65 [Tø]; 1660, 1661, 1662 RA. LensR Abr 1634-65 [Tø]; 1662 RA. 1662 Matr. Abr. [Ge, La, Ly, Tø]; 1665 19/10 KronSk [Tø]; 1667 30/8 KronSk [Tø]; 1670 28/7 SvanholmArk. A 15. [Tø]; 1670 30/7 KronSk [Tø]; 1671 18/1 KronSk [Tø]; 1671 8/12 KronSk [Ly]; 1671 9/12 SvanholmArk. A 19. [Ly]; 1671 30/12 KronSk [Tø]; 1672 30/5 KronSk [Ly, Tø]; 1672 2/9 KronSk [Ge]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [Ge, La, Ly, Tø]; 1673 20/1 KronSk [Ge]; 1673 28/11 KronSk [Ge]; 1673 29/11 KronSk [Ly]; 1674 17/11 KronSk [Ge, La, Ly, Tø]; 1675 4/2 KronSk [Tø]; 1682 RA. MB nr. 110 [Ge, La, Ly, Tø]; ca. 1685 RA. C 5 Modelbog nr. 1701 [Ly]; 1688 1/8 KronSk [Ge]; 1688 RA. Matr Abr [alle].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	52 decimanter
1651	93 decimanter (incl. Dråby sogn)
1664 (1672)	66 gårde (incl. 3 i Lyngerup, Krogstrup sogn, heraf 1 senere udstreget)
1688	57 gårde, 9 huse med jord, 13 huse uden jord.

Areal:

1651	21 bol 7½ otting
1664 (1672)	513 tdr. 1 skp. 3¼ fjk.htk. (Der er i denne sognesum talt 1 td. 4½ skp. for meget)
1688	2.319,4 tdr. land 458,86 tdr. htk.

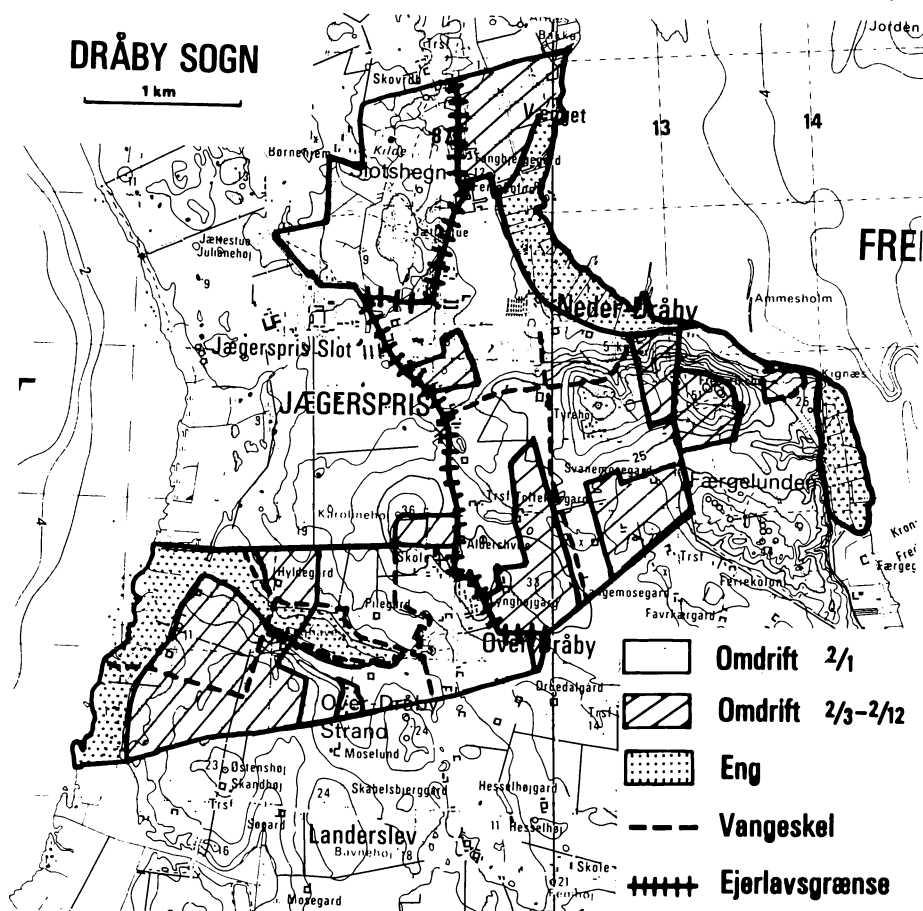
Tiende:

1664 (1672) krontiende 44 tdr. htk.

kirketiende 46 tdr. 1 skp. htk.*

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 3 tdr. havre, 2 skpr. boghvedegryn

1:50.000

Ejerlav:

Jægerspris Slot
Neder Dråby
Over Dråby

Herredets største og nordligste sogn, Dråby sogn, indeholder tre gamle ejerlav. Fra Jægerspris, det tidligere Abrahamstrup, er i nyere tid udskilt en række enkeltgårde og samlinger af gårde og huse. I ødegårdsundersøgelserne har kun den sydlige del af sognet, nemlig Over Dråby, Neder Dråby og området omkring selve Jægerspris Slot været inddraget. Dråby sogn har sin kirke liggende enligt ved vejen mellem Over Dråby og Jægerspris og med gammel direkte vej også til Neder Dråby. Kirkens beliggenhed umiddelbart ved ejerlavsgrensen mellem Over og Neder Dråby og de to kun ved tilføjelser adskilte bynavne tyder på ændring i bebyggelsesstruktu-

ren; enten i form af flytning eller nedlæggelse eller eventuelt en kombination heraf. I sognet samles herredets nord-syd-gående veje, der har forbindelse med Jægerspris Slots position som administrationscenter og med udnyttelsen af Nordskoven, den gamle Hornsved. Slottet (og neder Dråby) står endvidere i direkte vejforbindelse med overfartsstedet Sundby færge umiddelbart syd for sognegrænsen.

Benyttede kilder. I [] er anført ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: Abr (Abrahamstrup-/Jægerspris), ND (Neder Dråby), OD (Over Dråby).

Ca. 1300 DMR 3rk I 309 [ND]; 1334 10/11 [OD]; 1335 15/3 [ND]; 1346 13/4 [ND]; 1350 13/5 (17. årh.) [OD]; 1360 25/1 (1476) [Abr]; ca. 1370 DMR 3rk I 72 [ND]; ca. 1370 DMR 3rk I 161 [OD]; 1377 u.d. (1476) ÆDA I 54 [OD]; 1382 31/10 AnnNord Oldk s. 12 [Abr]; 1382 5/11 Suhm XIV 526f. [Abr]; 1392 u.d. (ca. 1580) ÆDA III 373 [OD]; 1393 19/2 [ND]; 1393 13/4 [ND]; 1396 3/5 GldaDipl [Abr]; 1396 u.d. (1476) ÆDA I 147 [OD]; 1397 18/1 [ND]; 1400 6/2 Glda Dipl [ND, OD]; 1400 18/3 [ND]; 1400 u.d. (1476) ÆDA I 41f. [ND]; måske ca. 1400 u.d. (1551) ÆDA IV 50 [ND, OD]; 1448 29/8 [OD]; 1449 25/1 [Abr]; 1456 4/10 [OD]; 1458 19/7 [OD]; 1458 24/8 [OD]; 1415-1458 u.d. (1541) AdelBr 135 [ND]; 1458 u.d. (ca. 1580) ÆDA III 329 [OD]; 1468 21/6 (17. årh.) (Abr); 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28ff. [Abr, ND]; 1469 12/12 (1509) AnnNordOldk 1855 s. 31 [Abr]; 1469 29/12 AnnNordOldk 1855 s. 32 [Abr]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [ND, OD]; 1475 17/3 [OD]; 1480 30/11 [OD]; 1486 1/12 Ann Nord Oldk 1855 s. 38 [Abr.]; 1487 28/6 DaMag 3rk V 20 [OD]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 147f. [Abr., OD]; 1496 u.d. DaMag 4rk II 151 [Abr]; 1498 22/7 [Abr]; 1502 5/3 (1520) [Abr]; 1502 u.d. DaMag 4rk II 151 [Abr]; 1503 13/4 AnnNordOldk 1855 s. 45 [Abr]; 1512 11/9 AnnNordOldk 1855 s. 49 [ND]; 1523-1533 (1541) AdelBr 150 [Abr]; 1541 2/8 KancReg [ND]; 1548 8/6 KancReg [ND]; 1548 15/11 (1652) RA. LDipl. [ND]; 1556 14/8 KronSk [ND]; 1557 29/4 RKjb 241 [ND]; 1558 2/2 KancBr [OD]; 1559 4/11 KancBr [ND]; 1559 RA. Lensjb Abr [ND, OD]; 1560 16/12 KronSk [ND]; 1563 18/1 KronSk [OD]; 1563 27/2 KronSk/RKjb 1568 s. 35 [OD]; 1563 27/2 Kron Sk/RKjb 1568 s. 160 [ND, OD]; 1563 4/12 KancBr [ND]; 1564 28/2 KronSk [OD]; 1567 SSL 161 [OD]; 1568 18/11 SvanholmArk. B 5. [Hornsved]; 1573 10/12 KancBr [ND]; 1577 28/7 KronSk [ND]; 1581 12/8 KancBr [ND]; 1584 8/10 KancBr [ND]; 1591 4/7 KancBr [ND]; 1600 11/11 RA. LensR Abr Skattereg. [Abr]; 1662 RA. 1662 Jb Abr [Abr, ND, OD]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [Abr, ND, OD]; 1674 17/11 KronSk [ND, OD]; 1682 RA. MB nr. 109 [Abr., ND, OD]; 1688 RA. 1688 Matr Abr.

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	26 decimanter
1651	93 decimanter (incl. Gerlev sogn)
1664 (1672)	26 gårde
1674 17/11	26 gårde, 20 huse og gårdsæder
1688	51 gårde, 11 huse med jord, 20 huse uden jord

Abrahamstrup (Jægerspris)

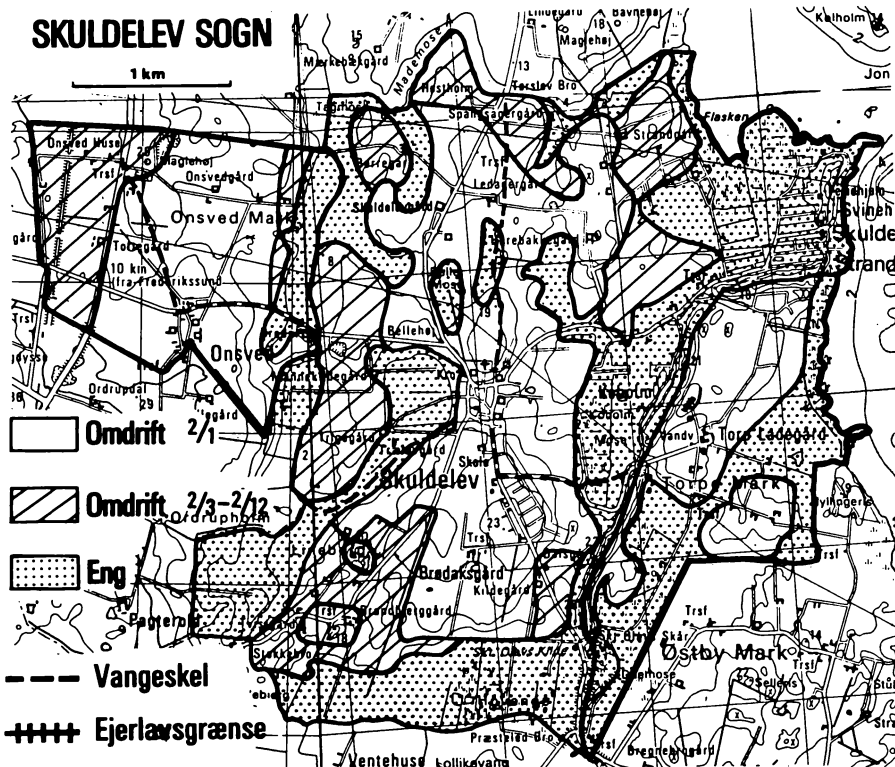
Areal

1651	ca. 15 bol
1664 (1672)	344 tdr. 1 skp. 1 fjk.htk.
1688	1.642,5 tdr. land 432,51 tdr. htk.

Tiende:

1664 (1672)	krontiende 25 tdr. 2 skpr. htk. kirketiende 25 tdr. 2 skpr. htk.
-------------	---

Om tiende se iøvrigt s. 297.

1:50.000

Skuldelev sogn

Ejerlav:

Onsved

Skuldelev

Torpegård

del af Pagterold

Skuldelev sogn grænser mod sydvest op til old-området, hvoraf en mindre del øst for Pagterold og vest for den forsvundne Mariboholms (vand)mølle hører til sognet. På grænsen til old-området ligger desuden landsbyen Onsved, men kun den del deraf, der hører til Krogstrup sogn, indgår direkte deri. Sognets østlige ejerlav, Torpegård, er identisk med det middelalderlige Esbnetorp, senere blot Torp(e)/Torup. Gennem sognets østlige del strækker Skuldelev Å sig, mod sydvest afsluttet ved Sankt Olavs Skår og Sankt Olavs Kilde, en tidligere velbesøgt helligkilde.

Egentlige landsbynedlæggelser kendes ikke i sognet, men Torpegård er opstået som en, ganske vist sen bebyggelseskoncentration.

Benyttede kilder. I [] er anført ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: On (Onsved), Sk (Skuldelev), To (Torpegård og Esbernetorp) desuden om Provstejorden forkortelsen Pr.

1085 21/5 (ca. 1123) [On, Sk]; 1257 13/8 [Sk]; 1291 17/9 (RegVat) [Sk]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Sk]; 1334 10/11 [On]; 1348 u.d. (1476) DiplDan 3rk III nr. 106 [Sk, To]; ca. 1370 DMR 3rk I 72 [Sk]; 1396 3/5 DaMag IV 299 [To]; 1402 10/5 [Sk]; 1402 23/9 [Sk]; 1408 23/6 Ryge. P. Oxe 3 [Sk]; 1420 7/9 [Sk]; 1420 27/10 [Sk]; 1445 8/4 [Sk]; 1447 4/3 [Sk]; 1448 18/4 VSS 5rk I 125f. [Sk]; 1448 29/8 [Sk]; før 1453 14/8 [Sk]; 1456 14/4 AnnNordOldk 1855 s. 23 [On]; 1456 25/10 [On]; 1456 17/11 [Sk]; 1457 17/3 [Sk, To]; 1459 4/4 [Sk]; 1459 16/4 el. 13/8 [Sk]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Sk]; før 1465 25/11 Rep2 12819 [Sk]; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28 [On, Sk]; 1469 12/10 [Sk]; 1471 u.d. (1597) Rep2 nr. 3016 [Pr, Sk]; 1472 29/6 [On]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [Sk]; 1474 3/2 [To]; 1480 u.d. (1597) Rep2 nr. 4783 [On, Sk]; 1483 7/8 AnnNordOldk 1855 s. 37 [Sk]; 1484 27/5 [Sk]; 1487 28/6 DaMag 3rk V 20 [On, Sk]; 1488 9/10 DaMag 3rk V 21 [On, Sk]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 147f. [Sk]; 1489 26/6 [On]; 1492 8/12 [On]; 1495 3/6 [On]; 1504 u.d. DMR 3rk I 340 [Sk]; 1506 17/3 (Æbelholtbogen) SRD VI 207 [Sk]; 1505-1511 [▷: 1508] DMR 3rk I 355 [Sk]; 1510 u.d. Rep2 nr. 11677 [Sk]; 1512 21/12 (Æbelholtbogen) SRD VI 213f. [Sk]; tidligst 1512 Rep2 nr. 12987 [Sk]; ad 1519 28/1 RA. DaKanc B 46a nr. 32a [Sk]; 1520 25/7 Heise, Rosenkrantz II 50 [Sk]; 1540 24/10 KancReg [On]; 1541 22/3 KancReg [Sk]; 1549 RA. Peder Bille († 1508) ark. Skiftejb. [On, Sk]; 1556 14/8 KancBr/ KronSk [To]; 1559 4/11 KancBr [To]; 1559 RA. Lensjb Abr [Sk]; 1563 14/2 KronSk [Sk]; 1563 27/2 KronSk [Sk]; 1563 11/3 KronSk [Sk]; 1567 SSL 161 [On, Sk]; 1568 RKjb 19 [Pr]; 1568 RKjb 21, 35, 52, 78 [On]; 1568 RKjb 18f., 35, 53, 108, 160 [Sk]; 1572 RA. RigForf 1570-76 fol. 107v-108r [To]; 1580 10/2 KancBr [Sk]; 1580 12/4 KronSk [Sk]; 1580 4/5 KronSk [On]; 1580 4/12 KronSk [On, Sk]; 1587 28/10 KronSk [On]; 1588 J. Ulfelds jb. 20 [To]; 1592 6/7 KronSk [On]; 1600 11/11 RA. LensR Abr. Skattereg. [Sk]; 1605 4/8 KancBr [On, Sk]; 1605 1/9 KancBr [Sk]; 1605 3/10 KancBr/ KronSk [Sk]; 1606 16/4 RA. DaKanc B 94. Bes. og andre indlæg til skøder og mageskifter [On, Sk]; 1606 18/4 KronSk [On, Sk]; 1609 10/4 SvanholmArk. A 6 [Sk]; 1614 RA. RKjb fol. 9r. [On]; 1614 RA. RKjb fol. 26v [Pr]; 1614 RA. RKjb fol. 4v, 9r, 26r, 26v, 61v, 90v. [Sk]; 1622 14/11 KancBr [Sk]; 1623 23/4 KronSk [Sk]; 1624-25 RA. Jb Abr [Sk]; 1626 17/6 VibSP 22/4 1626 [To]; 1626 6/10 KancBr [Sk]; 1627 25/9 KancBr [Sk]; 1629 25/9 KancBr [Sk]; 1630 18/2 KancBr [Sk]; 1630 28/8 KronSk [Sk]; 1630 31/12 KancBr [Sk]; 1631 25/7 KancBr [Sk]; 1633 11/10 KronSk [On, Sk]; 1633 18/11 KronSk [Sk]; 1650 12/4 KronSk [On, Sk]; 1662 RA. Jb [On, Sk, To]; 1664 20/10 KronSk [On]; 1665 19/10 KronSk [Sk]; 1666 7/8 SvanholmArk. A 13 [Sk]; 1667 18/7 KronSk [On]; 1667 30/8 KronSk [On, Sk]; 1669 3/11 KronSk [Sk]; 1670 28/7 SvanholmArk. A 15 [On]; 1670 30/7 KronSk [On, Sk]; 1670 17/12 KronSk-/SvanholmArk. A 17 [On]; 1671 18/1 KronSk/SvanholmArk. A 18 [On, Pr, Sk]; 1671 27/1 KronSk [On]; 1671 20/2 SvanholmArk. A 20 [On]; 1671 14/9 KronSk

[Sk]; 1671 8/12 KronSk [On]; 1671 30/12 KronSk [On, Sk]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [On, Sk, To]; 1682 RA. MB nr. 111 [On, Sk, To]; 1685 2/5 KronSk [Sk]; 1686 10/4 KronSk [On, Sk]; 1688 RA Matr Abr [On, Sk]; 1698 4/2 Svanholm Ark. A 24 [Sk].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	46 decimanter
1651	39 decimanter
1664 (1672)	48 gårde
1688	49 gårde, 3 huse med jord, 13 huse uden jord

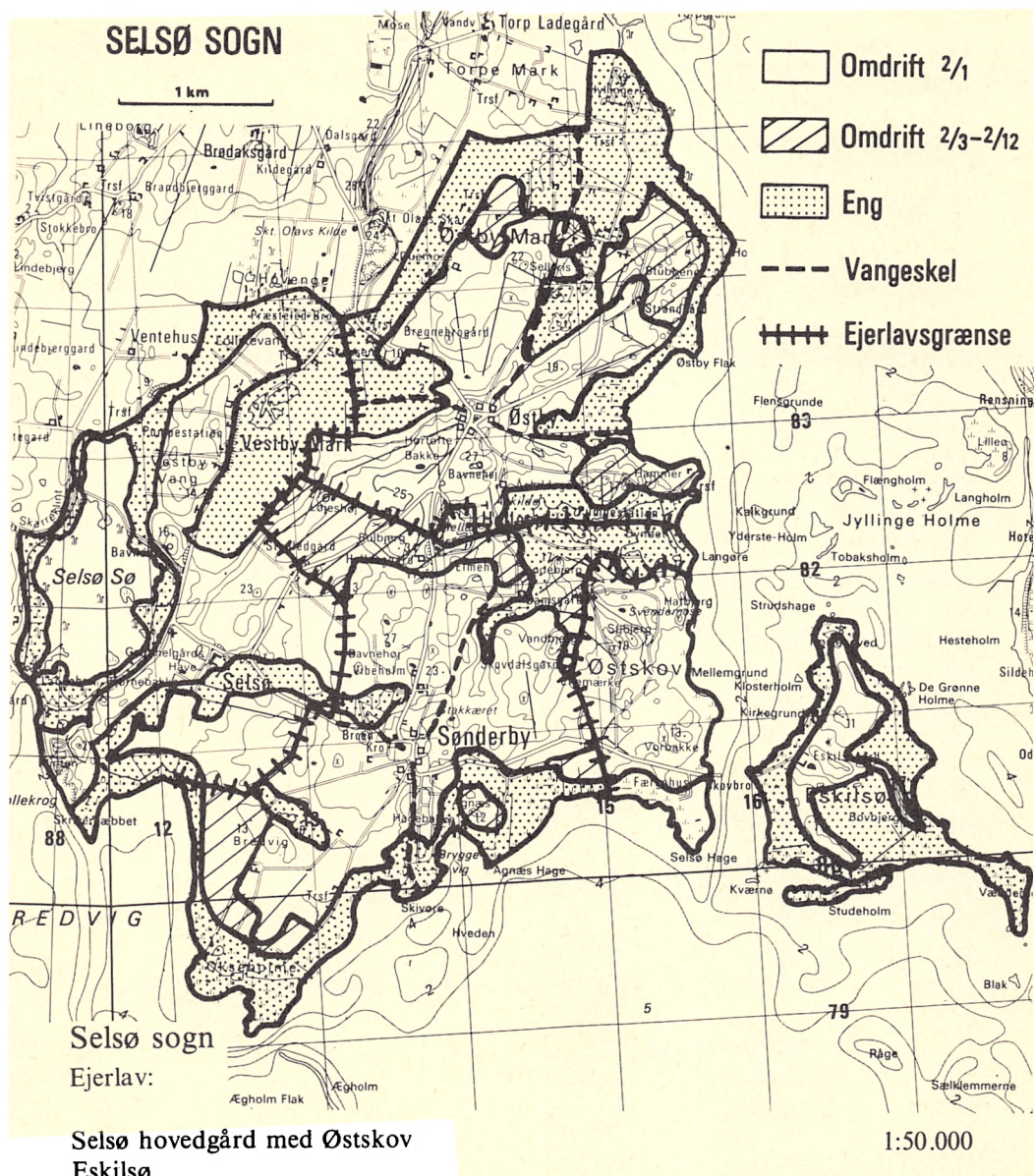
Areal

1651	17 $\frac{7}{8}$ bol
1664 (1672)	544 tdr. 1 skp. 3 $\frac{1}{8}$ fjk. htk.
1688	1.558,0 tdr. land 353,81 tdr. htk.

Tiende:

1664 (1672)	krontiende 44 tdr. htk.
	kirketiende 48 tdr. htk.

Om tiende se iøvrigt s. 297.

Selsø sogn ligger i herredets sydøstlige udkant omgivet af vand og lavninger på alle sider. Sognet har i stenalderen udgjort en ø, og endnu knytter kun to veje forbindelse til resten af herredet. Af disse er den sydlige muligvis først eftermiddelalderlig, men der kan til gengæld have løbet en vej nord om Selsø Sø i tilknytning til det nedlagte Vestby, hvis jord nu hører under Selsø Hovedgård. Sognekirken ligger enligt ca. 300 m vest for hovedgården, som dog synes oprindeligt at have ligget i

umiddelbar nærhed af kirkebygningen. Intet tyder derimod på, at der nogensinde skulle have været knyttet en landsbybebyggelse til kirken.

Benyttede kilder. I [] anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: Es (Eskilsø), Se (Selsø), Sø (Sønderby), Ve (Vestby), Øs (Østby).

1165 u.d. (ca. 1450) DiplDan 1rk II nr. 165 [Es]; 1171 u.d. (ca. 1450) SRD VI 134 [Sø]; ca. 1175 (ca. 1450) SRD VI 135 [Es]; ca. 1193 (ca. 1450) SRD VI 143 [Es, Sø]; 1218 16/5 (ca. 1450) [Es, Sø]; 1231 (ca. 1300) VJb 30 [Es]; 1241 15/6 (ca. 1450) BullDan [Es, Sø]; 1288 27/7 (1290) [Se]; 1290 21/3 (RegVat) [Se]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Se, Sø, Ve, Øs]; 1307 9/10 (ca. 1500) CodEsr 134 [Se]; 1340 25/4 [Es]; ca. 1370 DMR 3rk I 70 [Sø]; ca. 1370 DMR 3rk I 70f. [Øs]; ca. 1370 DMR 3rk I 70, 161 [Se]; ca. 1370 DMR 3rk I 71 [Ve]; 1434 8/7 Erslev Test. [Es]; 1457 17/3 [Se, Sø, Ve, Øs]; 1457 21/3 [Se]; 1474 3/2 [Sø, Øs]; 1475 20/4 [Sø, Ve]; 1480 30/11 [Sø]; 1480 u.d. (1597) Rep2 nr. 4783 [Sø]; 1495 u.d. Rep2 nr. 8034 [Es]; 1512 30/5 [Se]; 1512 u.d. DMR 1rk I 136 [Se]; 1548 15/11 (1652) RA. LDipl [Se]; 1556 14/8 KancBr-/KronSk [Sø, Ve, Øs]; 1559 4/11 KancBr [Sø, Ve, Øs]; 1567 SSL 162 [Se]; 1572 RA. RigForf 1570-76 fol. 107v-108r [Sø, Ve, Øs]; 1588 J. Ulfelds jø 24 [Ve]; 1588 J. Ulfelds jø 25 [Skræppenborg]; 1588 J. Ulfelds jø 25f. [Sø]; 1588 J. Ulfelds jø 27f. [Øs]; 1614 RA. RKj b fol. 34r. [Se]; 1626 17/6 VibSP 22/4 1626 [Øs]; 1662 RA. 1662 Se [Se, Sø, Ve, Øs]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [Se, Sø, Ve, Øs]; 1682 RA. MB nr. 112 [alle]; 1688 RA. Matr Abr [alle].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	32 decimanter
1651	32 decimanter
1664 (1672)	41 gårde
1688	30 gårde 1 hus med jord, 20 huse uden jord, samt Selsø mølle

Selsø hovedgård
Eskilsø gård
Torpegård

Areal

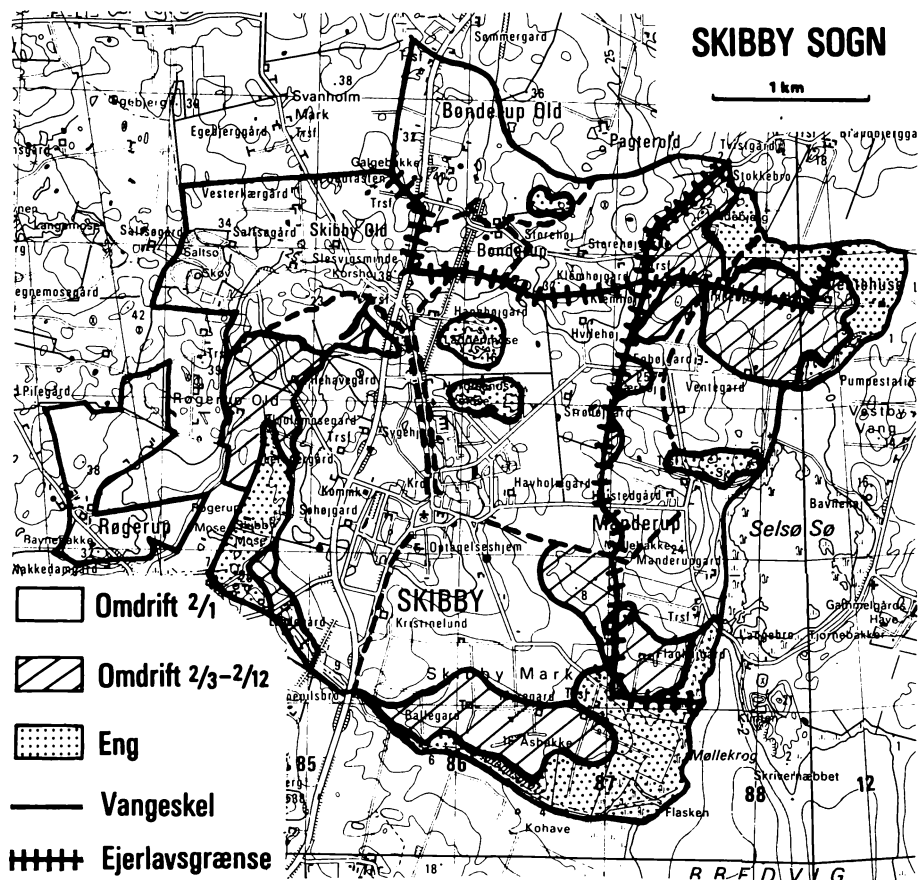
1651	15 $\frac{3}{8}$ bol
1664 (1672)	612 tdr. 1 fjk. htk.
1688	1.290,0 tdr. land 325,31 tdr. htk.

Tiende

1664 (1672)	krontiende 27 tdr. 2 skpr. htk.* kirketiende 29 tdr. 2 skpr. htk.
-------------	--

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 4 tdr. havre, 1 skp. gryn.

1:50.000

Skibby sogn

Ejerlav:

Bønderup

Mønderup

Skibby

Del af Røgerup

Skibby sogn ligger sydligt i herredet, hvor Hønepilgrøften danner sydgrænse mod Voldborg herred i Københavns amt. Det rummer herredets betydeligste by, Skibby, i tidlig middelalder regnet for en købstad. Den forsvundne bebyggelse Klippestrup har formentlig ligget på nuværende Skibby Old umiddelbart syd for sognegrænsen. Denne repræsenterer dog her en sen udvidelse, og Klippestrup omtales

derfor i nærværende arbejde som hørende til Krogstrup sogn. Klippestrups bymark må dog for en stor del have ligget på Skibby grund, idet den siges at støde op til Skibby Sø (kortets SØ). Til samme sø skal endvidere det forsvundne Ulstrup i Ferslev sogn have stødt, og denne by må derfor også have haft en mindre del af sit fang på nuværende Skibbyjord. Fra gammel tid hører to gårde i Røgerup i Ferslev sogn til Skibby sogn (se skravering på kortet). Horns herreds tingsted (med henrettelsesplads) kan antages i middelalderen at have ligget nord for Skibby omkring Hanghøjgård.

Benyttede kilder. I □ anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: Bo (Bonderup), Ma (Manderup), Sk (Skibby).

VJb kongelevs-, indtægts- og købstadslisten (ca. 1300) [Sk]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Ma]; 1326 16/8 [Ma]; 1362 1/11 [Ma]; ca. 1370 DMR 3rk I 71 [Ma]; ca. 1370 DMR 3rk I 72, 161 [Sk]; 1386 26/9 el. 3/10 [Sk]; 1402 23/9 [Sk]; 1403 28/10 Glda-Dipl [Sk]; 1417 25/1 GldaDipl [Sk]; 1421 28/2 DaMag V 299 [Bo]; 1424 2/4 KbhDipl II 47 [Sk]; 1432 3/3 ActaPontDan III nr. 1643 [Sk]; 1445 8/4 [Sk]; 1447 4/3 [Sk]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Bo, Sk]; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28 [Sk]; 1469 12/10 [Bo]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [Bo, Sk]; 1475 20/4 [Bo, Sk]; 1480 30/11 [Bo, Sk]; 1484 27/5 [Sk]; 1487 28/6 DaMag 3rk V 20 [Sk]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 147 [Bo, Sk]; 1512 25/7 [Sk]; 1517 14/4 (1758) BiblHersleb 544 [Sk]; 1517 u.d. (1758) BiblHersleb 544 [Sk]; 1526 4/9 FrI Reg 113 [Sk]; 1553 12/9 KancBr [Sk]; 1556 14/8 KronSk/KancBr [Bo, Ma]; 1559 4/11 KancBr [Bo, Ma]; 1559 RA. Lensjb Abr [Sk]; 1561 20/4 KronSk/RKjb 1568 s. 130, 146, 151, 162, 165, 173 [Sk]; 1562 30/4 KronSk/RKjb 1568 s. 146 [Sk]; 1566 4/5 KancBr [Sk]; 1567 SSL 162 [Ma, Sk]; 1568 RKjb 19, 62, 131, 146, 151, 162, 165, 173, [Sk]; 1570 6/1 KancBr [Sk]; 1572 RA. RigForf 1570-76 fol. 107v-108r [Ma]; 1572 RA. RigForf 1570-76 fol. 108r [Bo]; 1580 20/2 KronSk/Kanc Br/AarsberGehArk III 64 [Sk]; 1584 10/4 (1758) BiblHersleb 547 [Sk]; 1588 J. Ulfelds jb 21 [Bo]; 1588 J. Ulfelds jb 28f. [Ma]; 1598 19/8 AarsberGehArk III 78f. [Sk]; 1600 11/11 RA. LensR Abr Skattereg. [Sk]; 1614 RA. RKjb fol. 26r, 84r, 86r, 91r, 96v [Sk]; 1626 17/6 VibSP 22/4 1626 [Bo, Ma]; 1627 25/9 KancBr [Sk]; 1650 12/4 KronSk [Sk]; 1651 23/6 KronSk [Sk]; 1662 RA. 1662 Jb [Bo, Ma, Sk]; 1664 15/10 KronSk [Sk]; 1664 20/10 KronSk [Sk]; 1665 19/10 KronSk [Sk]; 1667 18/7 KronSk [Sk]; 1667 27/8 KronSk [Sk]; 1668 18/4 KronSk [Sk]; 1669 19/5 KronSk [Ma]; 1669 18/6 KronSk [Ma]; 1669 28/9 KronSk [Ma, Sk]; 1671 18/1 KronSk [Sk]; 1671 27/1 KronSk [Sk]; 1671 30/12 KronSk [Sk]; 1672 30/5 SvanholmArk. A 21/KronSk [Sk]; 1672 22/7 KronSk [Sk]; 1672 17/9 KronSk [Sk]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [Bo, Ma, Sk]; 1678 14/6 KronSk [Sk]; 1682 RA. MB nr. 113 [Bo, Ma, Sk]; 1687 2/11 KronSk [Sk]; 1688 12/3 KronSk [Sk]; 1688 RA. 1688 Matr Abr.

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	42 decimanter
1651	42 decimanter
1664 (1672)	45 gårde (heraf 2 i Røgerup)
1688	43 gårde, 1 hus med jord, 10 huse uden jord.

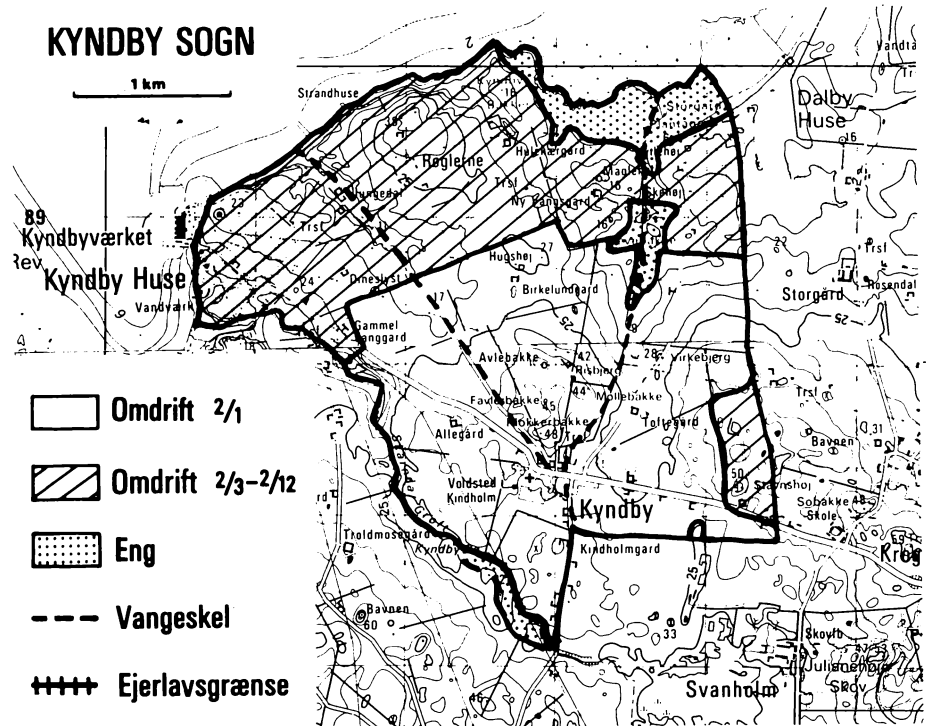
Areal

1651	21½ bol (heraf 1 i Røgerup)
1664 (1672)	494 tdr. 3 skpr. 1½ fjk. htk.
1688	1.343,3 tdr. land 366,62 tdr. htk.

Tiende

1664 (1672)	krontiende 44 tdr. htk. kirke tiende 29 tdr. 2 skpr. htk.
-------------	--

Om tiende se iøvrigt s. 297.

1:50.000

Kyndby sogn

Ejerlav:

Kyndby

Sognebyen Kyndby er den eneste bebyggelse i Kyndby sogn udover den helt moderne Kyndby Huse. Af nedlagte bebyggelser har det dårligt overleverede Lunderup været foreslået lokaliseret til sognet, i bekræftende fald sognets østlige eller sydlige del. Mod sydøst grænser Kyndby til Svanholm. Den retlinede grænse er fremstået ved en sen regulering, hvorved Svanholm har skudt sig frem mod Kyndby (jfr. under Krogstrup s.). Det østlige skel mod Dalby følger også for den sydlige dels vedkommende rette linier, men her har regulering efter MB 1682's tid ikke fundet sted. Mod syd-sydvest følger sognegrænsen vandløbet Skarndalsgrøften. Gennem sognet har løbet en gammel forbindelsesvej sydfra til Nordskoven i Dråby sogn, syd for Kyndby formentlig identisk med den nuværende vej. Den nuværende vej østpå fra Kyndby er ikke gammel; den har erstattet dels en vej til Dalby nord om Stavns-

høj dels en sydlig vej med endepunkt i Ordrup (Krogstrup) og Krogstrup kirke. Det er endelig sandsynligt, at en vej noget vestligere end den nuværende har forbundet Kyndby med Venslev krydsende Skarndalsgrøften ved Kyndby sø.

Benyttede kilder til Kyndby med Kindholm hgd.

1257 13/8; 1311 u.d. (1607) DiplDan 2rk VI nr. 384; 1311 u.d. (1607) Dipl Dan 2rk VI nr. 385; 1319 28/6 (ca. 1450); 1350 13/5 (17. årh.); 1364 1/5; ca. 1370 DMR 3rk I 72, 161; 1383 u.d. (1476) ÆDA I 147; 1396 u.d. (1476) ÆDA I 147; 1397 25/11; 1398 3/4; 1398 4/10; 1401 28/5; 1401 31/5 DaMag IV 309; 1401 2/6; 1402 23/9; 1402 u.d. (ca. 1440) SRD IV 493; 1416 25/2; 1416 18/11 GldaDipl; 1417 25/1 GldaDipl; 1420 2/1 GldaDipl; 1425 6/6 GldaDipl; 1445 8/4; 1448 29/8; 1456 14/4 AnnNordOldk 1855 s. 23; 1456 25/10; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28; 1469 12/10; 1473 20/1; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35; 1475 20/4, to breve; 1476 25/8; 1480 30/11; 1480 u.d. (1597) Rep2 nr. 4783; 1482 24/11; 1483 7/8 AnnNordOldk 1855 s. 37; 1488 9/10 DaMag 3rk V 21; 1489 4/6 DaMag 3rk V 148; 1492 8/12; 1496 u.d. (1607) ÆDA IV 99f.; 1498 5/11; 1510 u.d. Rep2 nr. 11677; 1511 u.d. DaMag 4rk II 299; 1512 u.d. DMR 1rk I 136; 1513 u.d. (ca. 1580) ÆDA III 373; 1529 14/8 RA. Mogens Bille privatark. Perg.; 1529 u.d. (1607) ÆDA IV 169; 1549 RA. Peder Bille (†1508) ark. Skiftejb.; ca. 1550 AdelBr 111; 1561 29/10 Svanholm Ark. B 3; 1567 SSL 163; 1600 11/11 RA. LensR Abr Skattereg.; 1614 RA. RKjb fol. 36r; 1630 28/8 KronSk; 1631 18/2 KronSk; 1662 RA. 1662 Jb Svanholm; 1672 RA. 1664 Matr Abr; 1682 RA. MB nr. 116; 1688 RA. Matr.

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	28 decimanter	Kindholm
1651	24 decimanter	
1664 (1672)	38 gårde	
1688	35 gårde, 12 huse med jord, 4 huse uden jord	

Areal

1651	10 bol
1664 (1672)	192 tdr. 2 skpr. 2 $\frac{6}{8}$ fjk. htk.
1688	1.200,4 tdr. land 201,92 tdr. htk.

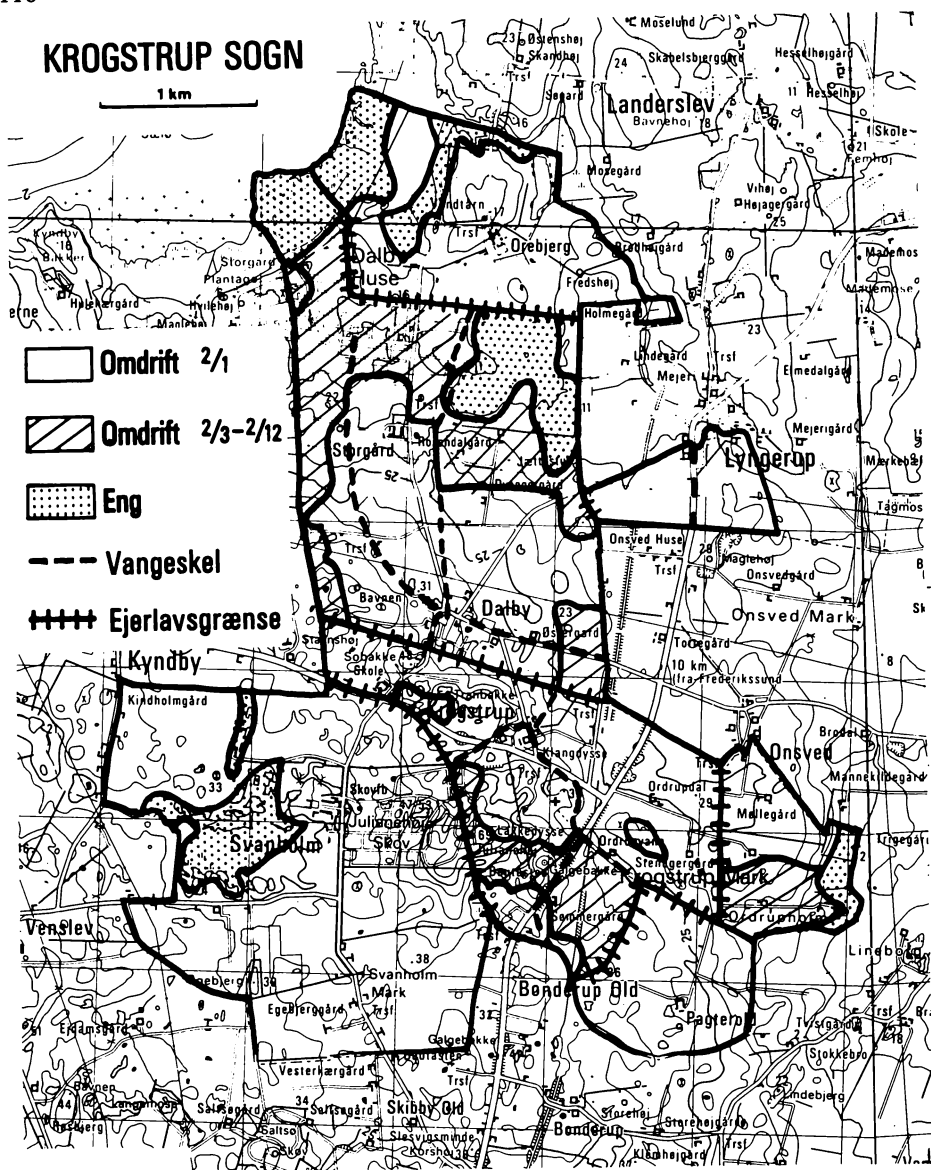
Tiende

1664 (1672) krontiende 26 tdr. 4 skpr. htk., 8 tdr. havre,*
kirketiende 19 tdr. 4 skpr. htk., 2 tdr. havre**

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 2 skpr. boghvedegryn

** 1 skp. boghvedegryn

1:50.000

Krogstrup sogn

Ejerlav:

Dalby

Ordrup (Krogstrup)

Orebjerg

Pagterold

Svanholm

del af Lyngerup

del af Onsved

Krogstrup sogn er centralt placeret i herredet. Det rummer i hvert fald siden 1600-tallet herredets tingsted med henrettelsesplads, og det rummer hovedgården Svanholm, der er centralt placeret i ødelægningsprocessen i Horn herred. Krogstrup sogn er centrum for de middelalderlige ødelæggelser. Størsteparten af oldenområdet (se særkort) rummes i sognet, der også har det største antal forsvundne bebyggelser, nemlig de sikkert lokaliserede Kunderslev, Krogstrup og Klippestrup samt muligvis tillige Lunderup og eventuelt Ginnerup. Adskillige af ejerlavenes skelforløb såvel indensogns som mod nabosogn bærer præg af regulering. Det gælder særlig hovedgården Svanholms grænser til næsten alle sider, jfr. at der er uoverensstemmelse mellem sogne- og ejerlavsskellet mod Venslev bymark, og det gælder ikke mindst Dalbys sydgrænse. Til sognet hører mindre dele af Lyngerup (Gerlev sogn) og Onsved (Skuldelev sogn).

Benyttede kilder. I [] anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Der anvendes følgende forkortelser: Da (Dalby), Gi (Ginnerup), Kl (Klippestrup), Kr (Krogstrup), Ku (Kunderslev), Lu (Lunderup), Ob (Orebjerg), Or (Ordrup), Sv (Svanholm).

1211-14 (ca. 1500) DiplDan 1rk V nr.7 [Kr]; 1288 27/7 [Kr]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Ku]; 1329 10/7 [Ob]; 1334 10/11 [Da]; 1336 8/6 [Ob]; 1337 2/2 [Da, Ob]; 1340 u.d. (1666) DiplDan 3rk I nr. 102 A [Sv]; 1348 u.d. (1476) DiplDan3rk III nr. 106 [Ku]; 1364 1/5 [Da, Ku]; 1364 u.d. (1476) DiplDan 3 rk VII nr. 190 [Sv]; 1370 24/5 Hanserecesse I 488f [Sv]; ca. 1370 DMR 3rk I 72 [Kr, Ku]; ca. 1370 DMR 3rk I 161 [Kr]; 1376 3/5 AarsberGehArk II 21ff. [Sv]; 1377 25/2 Suhm XIV 505 [Da, Ob]; 1385 2/12 [Da, Ob]; 1391 28/4 (ca. 1440) SRD IV 495 [Da]; 1396 u.d. (1476) ÆDA I 147 [Da, Ob]; 1397 5/5 (1476) ÆDA I 57 [Ob]; 1405 u.d. (Lucoppidans notitser) Repl 4bd 38 [Sv]; 1408 u.d. (ca. 1580) ÆDA III 329 [Sv]; 1413 23/6 [Sv]; 1432 28/10 [Da]; 1440 11/11 [Sv]; 1444 29/9 [Da]; 1445 8/4 [Da, Sv.]; 1451 25/2 [Sv]; 1452 11/10 [Sv]; 1452 17/12 [Or, Sv]; 1454 17/4 [Sv]; 1456 14/4 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Da, Gi, Kl, Kr, Ku, Lu, Or, Sv]; 1456, 25/10 [Da, Gi, Kl, Kr, Ku, Or, Sv]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Ob]; 1468 14/7 (17. årh.) [Da]; 1469 12/10 [Ku]; 1472 29/9 [Sv]; 1472 Rep2 nr. 3164 [Kl, Kr, Ku]; 1465-76 [? 1472] Rep2 nr. 13033 [Kr]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [Da, Ob]; 1474 3/2 [Kr]; 1475 20/4 [Kr, Ob]; 1475 23/8 [Kr]; 1475 5/11 [Sv]; 1480 30/11 [Da, Kr, Sv]; 1480 u.d. (1597) Rep2 nr. 4783 [Da, Ku]; 1482 1/7 (1597) [Ku]; 1483 7/8 [Kr]; 1485 31/1 [Da]; 1487 28/11 [Da]; 1488 9/10 DaMag 3rk V 21 [Da, Ob]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 148 [Da]; 1489 11 el. 18/7 [Da]; 1490 19/5 [Sv]; 1492 6/12 [Or, Sv]; 1492 8/12 [Sv]; 1492 u.d. Rep2 nr. 7282 [Sv]; 1495 3/6 [Or]; 1508 25/5 Mollerup Bille Ætters Historie I 274 [Sv];? 1508 u.d. (Ca. 1508) Rep2 nr. 12971 [Kr]; 1536 15/4 RA. MS XIII 32 L [Sv]; 1536 11 el 18/7 RA. Mogens Bille privatarkiv. Perg. [Da]; 1537 15/7 RA. Mogens Bille privatarkiv. Papir. [Or]; 1540 4/12 (18. årh.) RA.-Klevenfelds Samling [Sv]; 1543 18/2 (18. årh.) RA. Klevenfelds Samling [Or]; 1547 efter 28/3 udtog DaMag 4rk I 285 [Kr]; 1548 DaMag 4rk I 347 [Kr]; 1549 RA. Peder Bille (†1508). Skiftejb. [Or]; 1550 2/7 KancReg [Da]; 1556 24/2 AM. Fasc. 13 nr. 4 [?Lu]; 1559 RA. Lensjb Abr [Da, Ob]; 1561 29/10 Svanholm Ark. B 3 [Da, Or, Sv]; 1563 11/3 KronSk [Da]; 1567 SSL 163 [Da, Kr]; 1568 RKjb 52, 61 [Da]; 1568 RKjb 80 [Kl]; 1598 19/8

AarsberGehArk III 78f. [Kl, Kr]; 1600 11/11 RA. LensR Abr. Skattereg. [Da]; 1606 16/4 RA. DaKanc B 94. Bes. og andre indlæg til skøder og mageskifter [Da]; 1606 18/4 KronSk [Da]; 1614 RA. RKjb fol. 45 v. [Da]; 1632 23/2 Svanholm Ark. B 6 [Kl, Kr, Ku]; 1632 19/4 Svanholm Ark. B 8 [Kr, Ku, Or, Sv]; 1633 7/5 LAS. Orig. skøde på Egholm [Kr]; 1650 12/4 KronSk [Da]; 1662 RA Jb. Abr. Svanholm [Da, Kr, Ob, Or, Sv]; 1667 4/9 Svanholm Ark. A 14 [Kr]; 1671 18/1 KronSk [Kr]; 1671 9/12 Svanholm Ark. A 19 [Da]; 1672 30/5 Svanholm Ark. A 21 [Ob]; 1672 RA. 1664 Matr Abr [Da, Kr, Ob, Or, Sv]; 1682 RA. MB nr. 117 [Da, Ob, Or, Sv]; ca. 1685 RA. Matr 1688 modelbog [Da]; 1738 9/12 LAS. Selsø-Lindholm godser. Udskiftnings- og andre landvæsenssager 1738-1882 [Kr]; 1745 7/1 Svanholm Ark. A 28 [Kr]; udat. LAS. 1801-56 og udat. Diverse sager. Takst på Svanholms småredsler [Sv].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567 25 decimanter

1651 30 decimanter

1664 (1672) 33 gårde (incl. 1 i Onsved og 2 i Lyngerup)

1688 25 gårde, 5 huse med jord, 7 huse uden jord, samt Blakke mølle og Trælle mølle

Svanholm

Orebjerg

Areal

1651 12 $\frac{3}{4}$ bol (sammmentalt til 13 $\frac{1}{4}$ bol)

1664 (1672) 454 tdr. 1 skp. 2 $\frac{6}{8}$ fj.k. htk.

1688 1.564,5 tdr. land
363,40 tdr.htk.

Tiende

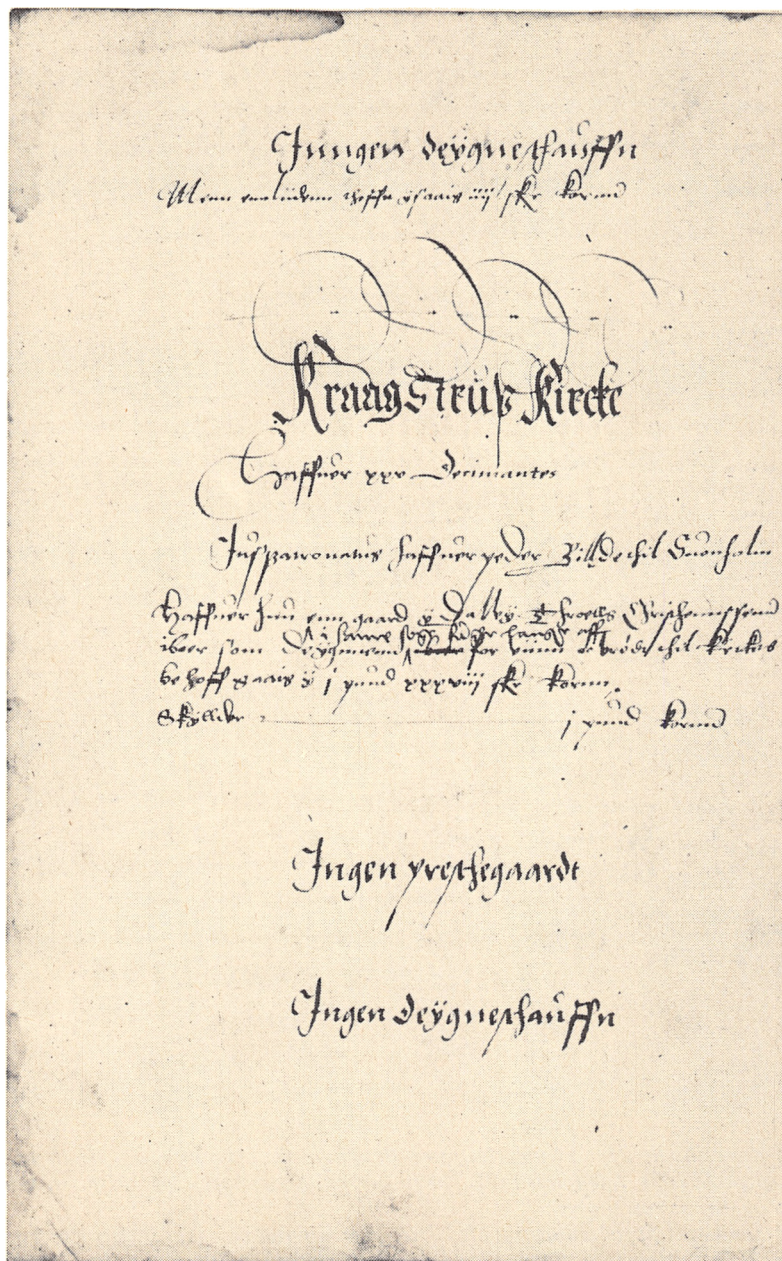
1664 (1672) krontiende 20 tdr. 4 skpr. htk.*

kirketiende 19 tdr. 4 skpr. htk.**

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 4 tdr. havre, 1 skp. boghvedegryn

** 2 tdr. havre, 1 skp. boghvedegryn

Sjællands Stifts Landebog 1567, Sjællands Stiftsøvrighedsarkiv, Landsarkivet for Sjælland
 m.v. S 230 v. Sluiningen af Kyndby sogn og hele Krogstrup sogn. Originalens størrelse 31
 × 19,5 cm.

Vdi Kyndby er en liden og tiuffur Decimantes, der aff
 en storlede gæsthus gaardes, og mange aff samme
 en forarmade, for fradinger, og siufft siandinger,
 som er ti Boel til sammen, og samme Decimantes gødes
 alle Well. Mand frantz Lyde paa Svanholm,

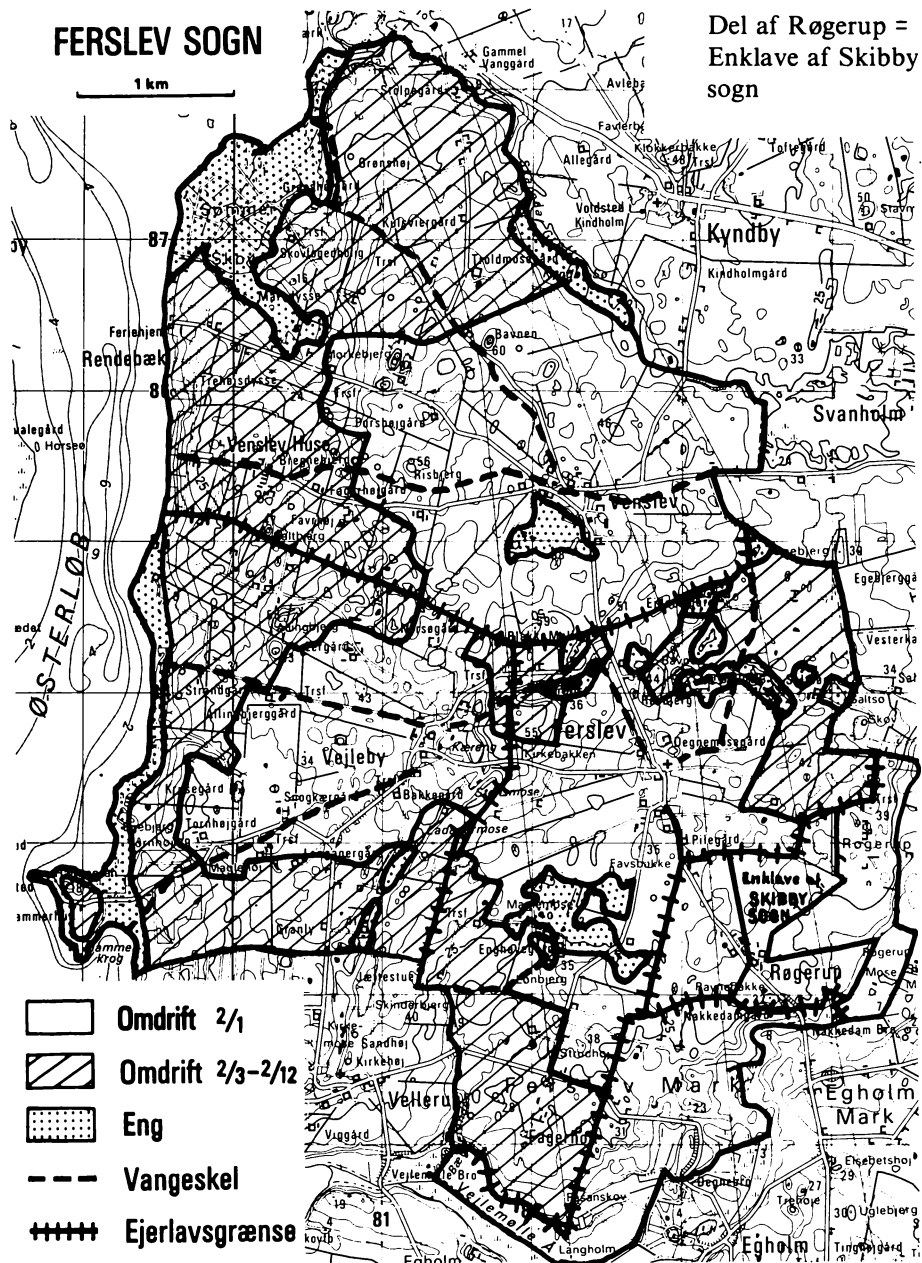
Krogstrup Sogn.

Vdi Krogstrup Sogn er tredie Decimantes, der aff
 en tiuffur gæsthus gaardes, og mange aff samme
 en meget forarmade, og ti siandinger, som er tielom:
 en tiufft Boel, og to siandinger, hvor ind en sianding
 som er det: og aff samme Decimantes tiegødes Conen
 ni Bønder, de fine gæsthus giær en gæst gaard, og
 de fine gæsthus giær en sianding: Og Well: Mand frantz:
 Lyde paa Svanholm tiegødes en og tiuffur Deciman:
 tes, der aff en storlede gæsthus gaardes, og same
 siandinger,

At dette er en rigtig fortegnelse paa alle Decimantes, gæsthus
 gaardes, fradinger, siandinger, og Boel, der er vdi Kyndby
 og Krogstrup Sogner vdi Horns herred, og giør mange
 aff samme Conen, og Well. Mand frantz Lyde paa
 Svanholm tiegødes, Vidnes ing med egen haand Underskrift,
 Kyndby Dand 8. Martij 1651.
 Hans Christen Winthor
 Svan frantz

Danske Kancelli. B 121a. Sognepræsternes designationer på gårde, bol og tiendeydere i deres sognekald 1651, Sjællands Stift, Horns herred, Krogstrup sogn. Udsnit af siden med Kyndby og Krogstrup sogne.

Medens Sjællands Stifts Landebog 1567 kun giver summariske tal for decimantes, specificerer decimanttallene 1651 tillige i helgårde, halvgårde, sjerdinger m.v. med sammertælling i bol pr. sogn, undertiden også landsby. Endvidere meddeles det her, hvor mange ejendomme, der ligger under Svanholm gods.

Ferslev sogn

1:50.000

Ejerlav:

Ferslev
Røgerup
Vejleby

Venslev
del af Egholm
del af Svanholm

Ferslev sogn i den sydvestlige del af herredet er blandt de sogne, der påviseligt mister bebyggelser i middelalderen. Nordøst for Røgerup men ikke nøjagtigt lokaliseret har landsbyen Ulstrup ligget, og i sognets sydlige del, måske omkring Enghavegård, har bebyggelsen Ferslevlille været beliggende. Herudover har Ferslev sogn muligvis rummet de uklart oplyste Ginnerup (måske øst for Venslev) og Vejlebytorp (måske ved grænsen til Vellerup. Omkring Røgerup findes to enklaver af Skibby sogn, og en stor del af området Ferslevmark syd for Ferslev hører under Egholm gods umiddelbart syd for herredetsgrænsen i Sæby sogn. I sognets nordøstlige udkant findes et mindre område, der siden 1700-tallet hører under Svanholm, men som tidligere indgik i Venslev bymark. I sognet findes herredets eneste overfartsmuligheder til Orø.

Benyttede kilder. I [] anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Følgende forkortelser er benyttet: Br (Bromølle), Fe (Ferslev), Fl (Ferslevlille), Rø (Røgerup), Vb (Vejleby), Vs (Venslev), Vt (Vejlebytorp), Ul (Ulstrup).

1253 ?/4 (ca. 1440) DiplDan 2 rk I nr. 101 [Vb]; 1257 13/8 [Fe]; 1270 3/2 (1598 19/8) AarsberGehArk III 78 [Ul]; 1278 6-11/6 DiplDan 2rk II nr. 335 [Vs]; 1279 8/8 (1586) [Fe]; ca. 1300 DMR 3rk I 309 [Fe]; 1315 28/3 [Rø]; 1329 3/10 (Bartholin) KirkehistSaml 6 rk VI 374 [Ul]; 1335 11/11 [Fl]; 1348 u.d. (1476) DiplDan 3rk III nr. 106 [Vt]; 1354 1/2 [Fl]; 1364 1/5 [Vs]; 1365 8/9 [Fl]; 1365 u.d. (udtog 1747) KirkehistSaml 3rk III 479 [Br]; ca. 1370 DMR 3rk I 71 [Fe, Ul]; ca. 1370 DMR 3rk I 72, 161 [Fe]; 1381 13/11 [Vb, Vs]; 1391 28/4 (ca. 1440) SRD IV 495 [Fe]; 1396 u.d. (1476) ÆDA I 147 [Vb]; 1397 5/5 (1476) ÆDA I 57 [Vb]; 1400 10/7 [Vb]; 1403 28/10 GldaDipl [Fe]; 1414 24/3 (1552) EGjb 213 [Vb]; 1417 u.d. (udtog 1747) KirkehistSaml 3rk III 479 [Fl]; 1427 u.d. (1578) Repl nr. 6341 [Fe]; 1436 25/8 (1552) EGjb 213 [Vb]; 1445 8/4 [Fe]; 1445 19/8 (1552) EGjb 213 [Vb]; 1448 29/8 [Vb]; 1453 1/8 (1552) EGjb 213 [Vb]; 1454 31/10 (18. årh.) NyeDaMag I 158f. [Fe]; 1455 13/3 (1552) EGjb 213f. [Vb]; 1455 11/8 (1552) EGjb 214 [Vb]; 1456 14/4 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Fl, Vs]; 1456 25/10 [Fl, Vs]; 1458 13/9 (1552) EGjb 214 [Vb]; 1459 u.d. (1552) EGjb 214 [Vb]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23 [Fe, Vb, Vs]; 1463 21/9 (LDipl) KbhDipl IV 77f. [Fe]; 1463 u.d. (udtog 1747) KirkehistSaml 3rk III 479 [Fl]; 1464 7/9 (Kall) KbhDipl II 118 [Fe]; før 1465 25/11, ? 1463 Rep2 nr. 12819 [Fl]; 1468 14/7 (17. årh.) AnnNordOldk 1855 s. 28 [Fe]; 1469 12/10 [Fe, Vb, Vs]; 1472 u.d. Rep2 nr. 3164 [Ul]; 1473 21/10 AnnNordOldk 1855 s. 35 [Fe, Vs]; 1475 20/4 [Fe]; 1475 5/11 [Vs]; 1475 u.d. (udtog 1747) KirkehistSaml 3 rk III 480 [Fe, Fl]; 1480 30/11 [Fe, Vb]; 1482 24/11 [Fe, Vb, Vs]; 1485 31/1 [Fe]; 1487 28/6 DaMag 3rk V 20 [Fe, Vb]; 1487 28/11 [Fe]; 1488 9/10 DaMag 3rk V 21 [Fe, Vb]; 1489 4/6 DaMag 3rk V 147 [Fe, Vb]; 1489 11 el. 18/7 [Fe]; 1492 9/1 (1552) EGjb 214 [Vb]; 1492 13/8 (1552) EGjb 214f. [Vb]; 1492 6/12 [Vs]; 1492 8/12 [Vb, Vs]; 1495 3/6 [Vs]; 1496 u.d. (1607) ÆDA IV 99 [Vb, Vs]; 1508 25/5 Møllerup. BilleÆttens Hist I 274 nr. 3 [Vs]; 1511 u.d. (1607) ÆDA IV 111 [Vb]; 1512 21/12 (Æbelholtbg.) SRD VI 214 [Fe]; ad 1519 28/1 RA. DaKanc B 46a nr. 32a [Fe]; 1529 ca. 2/2 RA. Johan Urne privatark. Perg. [Vs]; 1530 u.d. AM. Fasc. IX 22 [Fe]; 1532 u.d. (1552) EGjb 195 [Vb]; 1536 11 el. 18/7 (LDipl) RA. Mogens Bille privatark. Perg. [Fe];

1549 RA. Peder Bille (†1508) ark. Skiftejb. [Vs]; 1559 RA. Lensjb Abr [Fe]; 1561 29/10 SvanholmArk. B 3 [Vs]; 1563 18/1 KronSk [Fe]; 1563 14/2 KronSk [Fe, Vb]; 1563 27/2 KronSk [Fe]; 1563 11/3 KronSk [Fe]; 1566 27/3 RA. TopSaml. på papir. [Rø]; 1567 27/2 KancBr [Fe]; 1567 SSL 161ff. [Fe]; 1568 RKjb 60, 62, 95, 139, 160f. [Fe, Ul]; 1568 RKjb 24 [Rø]; 1568 RKjb 95 [Vb]; 1581 Kbhjb KbhDipl I 483ff. [Fe]; 1598 19/8 AarsberGehArk III 78f. [Ul]; 1606 16/4 RA. Da Kanc B 94. Bes. og andre indlæg til skøder og mageskifter. [Fe]; 1606 18/4 KronSk [Fe]; 1614 RA. RKjb fol. 34r [Vs]; 1614 RA. RKjb fol. 90v [Fe]; 1626 6/5 VibSP 5/4 1626 [Fe]; 1633 7/5 LAS. Skøde på Egholm gods [Rø]; 1633 11/10 KronSk [Fe, Vb]; 1650 12/4 KronSk [Fe, Vs]; 1662 RA. 1662 Jb Egholm, Svanholm [Fe, Rø, Vb, Vs]; 1665 10/5 Svanholm Ark. A 12 [Vs]; 1672 30/5 SvanholmArk. A 21 [Fe]; 1672 RA. 1664 Matr. Abr. [Fe, Rø, Vb, Vs]; 1672 RA. 1664 Matr. Egh. [Vb]; 1673 25/1 SvanholmArk. A 22 [Fe]; 1675 13/2 SvanholmArk. A 23 [Fe]; 1682 RA. MB nr. 114 [Fe, Rø, Vb, Vs].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567 62 decimanter

1651 63 decimanter

1664 (1672) 69 gårde (heraf 3 i Røgerup)

1688 67 gårde (heraf 3 i Røgerup), 10 huse med jord,
24 huse uden jord

Areal

1651 28 $\frac{1}{3}$ bol

1664 (1672) 607 tdr. 2 skpr. 2 $\frac{6}{8}$ fj.k. htk.

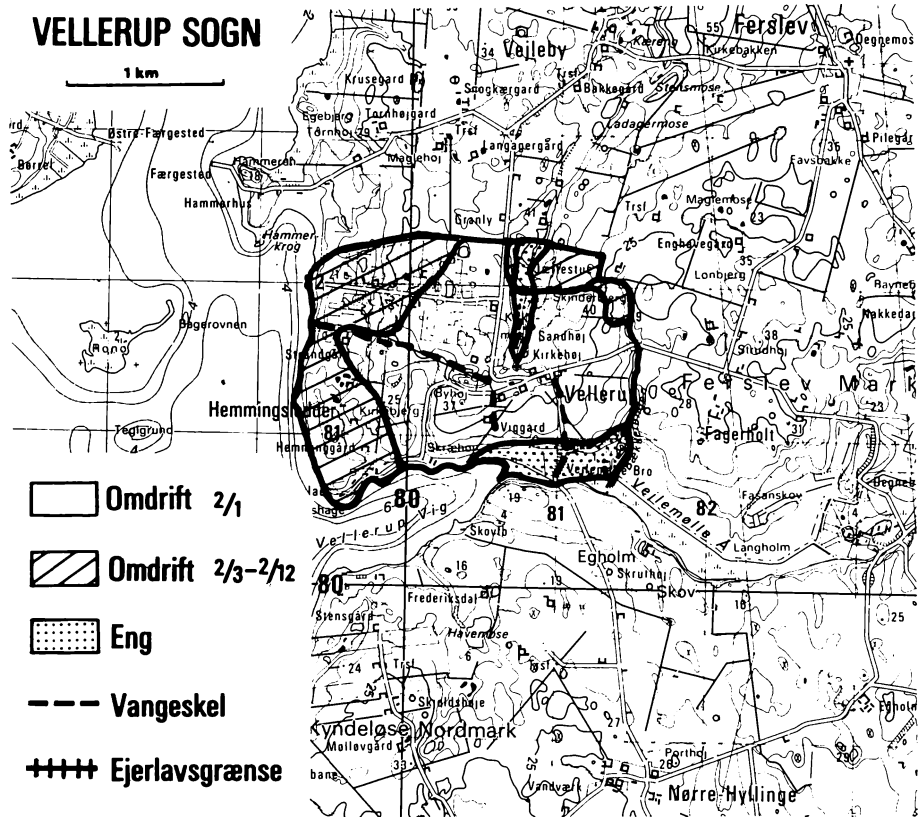
1688 2.939,9 tdr. land
479,60 tdr. htk.

Tiende

1664 (1672) krontiende 47 tdr. htk., 4 tdr. havre*
kirketiende 45 tdr. 4 skpr. htk.

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 3 skpr. boghvedegryn

Vellerup sogn

1:50.000

Ejerlav:

Vellerup

Vellerup sogn er herredets mindste og ligger placeret yderst mod sydvest. Det udgøres af Vellerup by og kan bortset fra en hovedgård beliggende i selve byen ikke påvises at have rummet flere bebyggelser. Dog kan den under Ferslev sogn nævnte bebyggelse Vejlebytorp have ligget på Vellerups grund, i påkommende tilfælde nordøst for byen.

Benyttede kilder.

1253 17/5 (1391); ca. 1370 DMR 3rk I 161; 1402 10/5; 1403 28/10 GldaDipl; 1407 29/6 (ca. 1450) GldaDipl; 1408 23/6 Ryge: P. Oxe 3; 1456 17/11; 1457 17/3; 1460 24/6; 1475 20/4; 1480 30/11; 1484 27/5; 1486 15/6 (Æbelholtbogen) SRD VI 193; 1534 og 1535 (1747) KirkehistSaml 3rk III 480; 1662 RA. Jb Egh; 1672 RA. 1664 Matr Egh; 1672 RA. 1664 Matr Abr.; 1682 RA. MB nr. 114.

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	-
1651	8 decimanter
1664 (1672)	8 gårde
1688	8 gårde, 6 huse uden jord

Vellerup gård er inkluderet i gårdtallet

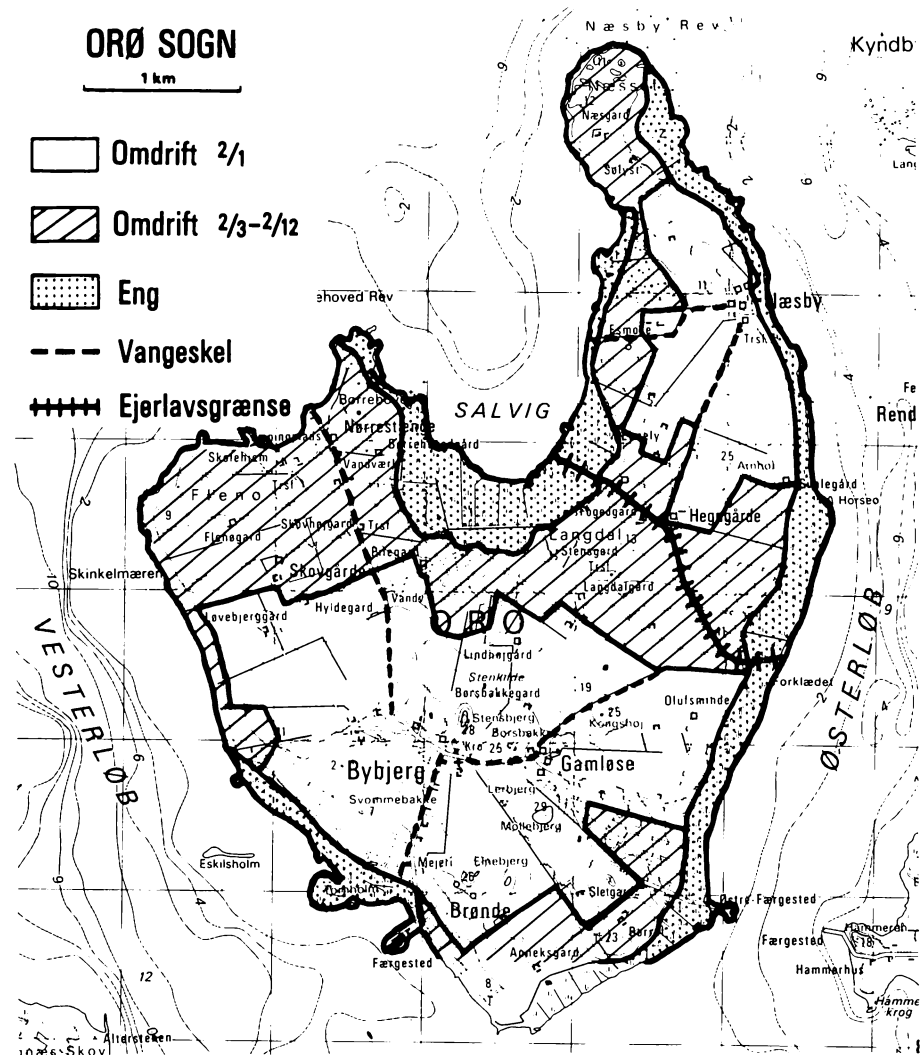
Areal

1651	4 bol
1664 (1672)	81 tdr. 1 skp. $3\frac{3}{4}$ fj.k.
1688	395,0 tdr. land 81,15 tdr. htk.

Tiende

1664 (1672)	krontiende	} 12 tdr.
	kirketiende	

Om tiende se iøvrigt s. 297.

1:50.000

Orø sogn

Ejerlav:

Bybjerg

Gamløse

Næsby

Orø, der fra 1933 har hørt til Holbæk amt, Tuse herred, indtager en særstilling blandt Horns herreds sogne. Dens isolerede beliggenhed i et af de centrale sjællandske farvande, Isefjord, har gjort dens tilknytning til Horns herred mere perifer,

og øens forhold blandt andet i henseende til forekomst i kilderne og til ejendoms- og bebyggelsehistorien er derfor atypisk. Øen har stået i overfartsforbindelse med resten af herredet ved færgesteder syd for Næsby og ved Børret øst for Gamløse, men der har også været forbindelse til Tuse herred (Holbæk) og Ods herred.

Benyttede kilder. I [] anføres ved hjælp af forkortelser, hvilke bebyggelser de enkelte kilder vedrører. Følgende forkortelser er benyttet: By (Bybjerg), Ga (Gamløse), Næ (Næsby), Or (Orø).

1253 17/5 (1391) [Or]; 1283 (∩:1293) (16. årh.) AnnDan 209 [Or]; 1292 (16. årh.) SRD VI 223 [Or]; 1293 (ca. 1300) AnnDann 126f. [Or]; 1293 (16. årh.) AnnDan 154 [Or]; 1293 († Univ.Bibl F 42⁴) AnnDan 167 [Or]; 1299 19/6 (16.-17. årh., Vedel) [Or]; ca. 1317 (17. årh.) SRD VI 322 [Or]; 1320 29/2 [Or]; ca. 1370 DMR 3rk I 161 [Or]; 1375 17/12 [Or]; 1375 23/12 Suhm XIV 495 [Or]; 1377 20/7 [Or]; 1462 6/5 AnnNordOldk 1855 s. 23ff.[Or]; 1466 11/3 Kolderup-Rosenvinge I 2ff. [Or]; 1557 3/8 [Ga]; 1559 RA. LensR Abr [By, Ga, Næ]; 1567 SSL 162f. [Or]; 1568 RKjb 100 [Or]; 1570 RKjb 222 [Or]; 1571 5/1 KancBr [Ga]; 1600 11/11 RA. LensR Abr. Skattereg. [By]; 1606 16/4 RA. DaKanc B 94. Bes. og andre indlæg til skøder og mageskifter. [By, Ga, Næ, Or]; 1606 18/4 KronSK [By, Ga, Næ, Or]; 1614 RA. RKjb fol. 27r, 27v, 28r, 31v, 45r, 45v, 62v, 80r, 88v, 89v [By]; 1614 RA. RKjb fol. 40r [Ga]; 1614 RA. RKjb fol. 31v, 40v, 45r, 45v, 84r, 89r [Næ]; 1614 RA. RKjb fol. 45v, 52v [Or]; 1651 6/3 RA. DaKanc B 121. Præstedesignationer [By, Ga, Næ, Or]; 1662 RA. 1662 Jb [By, Ga, Næ]; 1682 RA. MB nr. 115 [By, Ga, Næ, Or]; ca. 1685 RA. 1688 Matr C 5 Modelbog [By, Ga, Næ].

Statistiske oplysninger

Antal decimanter og gårde m.v.

1567	42 decimanter
1651	30 decimanter
1664 (1672)	45 gårde
1688	48 gårde, 3 huse med jord, 18 huse uden jord.

Areal

1651	28 bol
1664 (1672)	385 tdr. 2 ³ / ₄ skp. htk.
1688	1.542,4 tdr. land 269,42 tdr. htk.

Tiende

1664 (1672)	krontiende 41 tdr. 2 skpr. htk.* kirketiende 36 tdr. 4 skpr. htk.
-------------	--

Om tiende se iøvrigt s. 297.

* 2 skpr. boghvedegryn

Oldenområdet

Af Svend Gissel

Nærværende afsnit bygger på forarbejder af C. A. Christensen, Svend Gissel, Viggo Hansen, Bente Holmberg og Bent Jørgensen.

I

Oldenområdet i Horns herred er 1964 af C. A. Christensen karakteriseret som »Danmarks største og bedst kendte »Wüstung«. Siden højmiddelalderen forsvandt her på et areal af 15 km² 8 af 9 landsbyer«. ¹ C. A. Christensen henviser tillige til den samtidige afhandling, som gjorde ham til Oldenområdets historiker par excellence: Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede (DHT XII, 1, 1964, hvor området behandles s. 316-341). Denne indtrængende analyse fra C. A. Christensens hånd har dannet udgangspunktet og grundlaget for Ødegårdprojektets her fremlagte undersøgelser.

C. A. Christensen definerer »Olden« som området mellem Røgerup, Skibby og Manderup i syd, Svanholm, Krogstrup kirke og Onsved i nord, Ferslev og Venslev i vest og Skuldelev sognegrænse i øst; Christensen henviser til de stadig eksisterende stednavne Skibby Old, Røgerup Old, Bonderup Old og Pagterold.²

Som helhed kan C. A. Christensens afgrænsning af området fortsat betragtes som dækkende (se herom nedenfor) med det forbehold, at den antagne store landsby Skøneby på 12 bol er blevet opgivet (jfr. kortet over »Olden«), hvilket ændrer billedet af »Olden«s sydøstlige hjørne, trekanten Skibby, Skuldelev og Manderup. Bortset herfra har Ødegårdprojektets indsats i denne henseende bestået i en nærmere præcisering af områdets grænser. Det må understreges, at man først i eftermiddelalderlig tid finder helt sikre og præcise skel; men bl.a. den stedse forbedrede lokalisering af de øde bebyggelser har dog muliggjort forskellige fremskridt også for middelalderens vedkommende.

I 1680'erne, da der også om Oldenområdet foreligger oplysninger i forarbejderne til Christian 5's matrikel, var den daværende Olden delt i Havreolden mod øst og Grønolden mod vest. Tidligere havde endnu to tilstødende områder hørt til Oldenområdet, nemlig dele af Ordrup bys Hyrehøjsvang og Tinghusvang 1682, samt Provstejorden, som 1682 var indlemmet i Onsved Lillevang. I disse fire områder, samt Svanholms hovedgårds mark, havde de øde byer og deres marker ligget (Ulstrup bymark, som Ferslev mænd 1568 og senere havde brugsretten til og svarede afgift af, lå 1688 i Grønolden).

1. Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen. Danmark. Problemer i nordisk historieforskning, s. 11.

2. Anf. afh., s. 317.

Den nærmere lokalisering og afgrænsning af Oldens forskellige partier og af Oldenområdet som helhed må især bygge på de enkelte øde byers beliggenhed, samt på oplysninger i markeskelsforretningerne 1561 29/10 og 1632 19/4, markbøgerne 1682, takseringen 1688 16/3 med den samtidige decisionsprotokol og aftalen om Grønoldens deling mellem lodsejerne 1738 9/12, alt sammenholdt med matrikelkortene ca. 1800, som forefindes for hele området undtagen Svanholm hovedgårds mark (hvorover kun et summarisk kort er bevaret) og Bonderup mark.

I den senere Krogstrup Old, der helt eller delvis var identisk med Havreolden 1682, lå formentlig ca. 1300³ de senere øde byer *Krogstrup* og *Kunderslev*, som begge havde hørt til Krogstrup sogn. Grønolden var opstået på andre byers områder, nemlig *Klippestrups* og *Ulstrups*, hvorimod *Ginnerup* og *Lunderup* (*Kundestop*) sandsynligvis var blevet indlemmet i Svanholm hovedgårdsmark, således som C. A. Christensen har antaget (Anf. afh., s. 325). Uden for det egentlige Oldenområde lå *Ferslevlille* og *Vejlebytorp*, som hørte til Ferslev sogn. Ulstrup har sandsynligvis haft samme sognetilhørsforhold (se ovenfor), medens Klippestrup tomt idag ligger i Skibby sogn. 1598 antages såvel Klippestrup som Ulstrup at have hørt til Krogstrup Old og til Krogstrup sogn. Helt uoplyst er Ginnerups og Lunderups (*Kundestops*) sognetilhørsforhold. Af de byer, som C. A. Christensen regner med, beror eksistensen af de resterende, *Skøneby* og vist også *Ravnstrup*, på en misforståelse; se herom nedenfor - iøvrigt henvises til den kasuistiske behandling af de enkelte øde byer. Desværre har tingsvidnet af 1547 30/6, som beskrev beliggenheden af alle de øde byer på Krogstrup Old ved høje og kær, ikke kunnet opspores, men nogle af dets oplysninger om Kunderslev er gengivet i brevene 1632 23/2 og 1632 19/4.

Svanholms grænser mod vest og nord er kortlagt af Bent Jørgensen efter markeskelsforretningen 1561 29/10 som vist på kortet p. 132-133. Skelforretningen tog sit udgangspunkt ved Egebjerg Led sønden for Egebjerg. Oldingegangen har bevæget sig mod nord til Egebjerg og videre langs Ferslev skel til Venslev mark. Herfra er oldingene gået videre mod nordvest over Åsled på den gamle alvej Svanholm-Venslev og videre til Skarndal og frem til Lundeled syd for Kyndby, hvorved der fra Venslev bymark blev afskåret et stykke gårdsædejord (se herom nedenfor). Fra Lundeled drejede man mod øst ind mod Svanholm for senere igen at gå mod nord over Ålemosen og derpå mod øst til et punkt nord for Svanholm, i retning af Ørnekulen (fra Ålemosen og hertil fulgte skelforretningen gamle diger i terrænet). Derefter gik oldingene igen mod nord til den gamle Kyndby-Dalby-vej, som fulgtes til Lille Sobjerg tæt ved Dalby. Fra dette punkt fortsatte man til det vangeærde, som løb fra Dalby til Ordrup. Også i området mellem Ordrup og skellet til Kyndby forefindes 1682 gårdsæde- (husmands-)jord, bl.a. dyrket fra Dalby og Venslev.

Såvel til Venslev som til Ordrup (Sobjergvangen) har Svanholm mellem 1682 og 1791 afgivet gårdsædejord. Til gengæld har man erhvervet et hjørne af Kyndby mark og 1738 et stort stykke af Grønolden (Vestre Grønold, Løvkærs Old og Klarekærs Old), hvorom nedenfor.

3. Første omtale: Krogstrup 1201-50, Kunderslev ca. 1300, Klippestrup 1456, Ulstrup 1270, Ginnerup 1456, Lunderup (*Kundestop*) 1456, Ferslevlille 1335, Vejlebytorp 1348, »Skøneby« ca. 1500 (☞ ca. 1290), »Ravnstrup« 1472.

Gårdsædejorderne ved Venslev/ Kyndby og Ordrup/ Dalby er interessante, både fordi de endnu 1682 har tilhørt Svanholm men tillige fordi Svanholm allerede 1364 tilmageskiftede sig en hovedgård med tilhørende gårdsæder i Venslev. I flere breve fra 1492 omtales Svanholms gårdsæder i Venslev (her også: gårdsædejorder, øde og bygte) og Ordrup.

Kunderslevs⁴ (Havreoldens) grænser er kortlagt af Svend Gissel efter markeskelforretningen 1632 19/4, nemlig således (kort s. 132-133): I dette tilfælde begyndte oldingene deres tog ved Løvkær sydvest for Galgebakken. Derfra gik de mod sydøst til det nordvestlige hjørne af Egemosen, som derefter fulgtes over til Bonderups vangegærde (vangens nordvestlige hjørne). Oldingene gik så videre mod øst på nordsiden af Bonderups vangedige til Mariboholms vangs sydvestlige hjørne (i kroge), hvorpå de fortsatte langs Mariboholms vangegærde til dettes nordvestlige hjørne⁵ og videre mod øst - stadig langs Mariboholms vangegærde - til kroge ved Skriverholmen. Denne fulgtes mod nord og vest til det sydvestlige hjørne af Provstevangen (lidt sydøst for Tvedysse). Derfra gik de frem til det nordvestlige hjørne af Provstevangen »på tre plovs længe nær, som diget buer (bouffuer)«. Så fortsatte de mod nordvest - et bøsseskud syd for Onsved - tværs over den åbne (slette) mark til den store hvide sten ved det sydvestlige hjørne af tinghuset, og her endte toget. Nord for linjen tværs over Onsved mark fik Onsved mænd ca. 4 pund sæd under forbehold af rigshofmesterens (Svanholms ejers) samtykke, fordi oldingene ikke turde gå helt ind til Onsved bys huse og gadejord. Krogstrups markeskel befattede oldingene sig ikke direkte med, fordi det tilforn var indelukket (nemlig indlemmet i Svanholms enemærke); men det ses af tingsvidnet 1632 23/2, at Krogstrup vang var delt i to dele, af hvilken den største var indelukket, medens den anden del sammen med Kunderslev Nørrevang strakte sig nord på mod Onsved vang. Af tingsvidnet fremgår tillige Klippestrup bymarks udstrækning i nord-sydlig retning.⁶

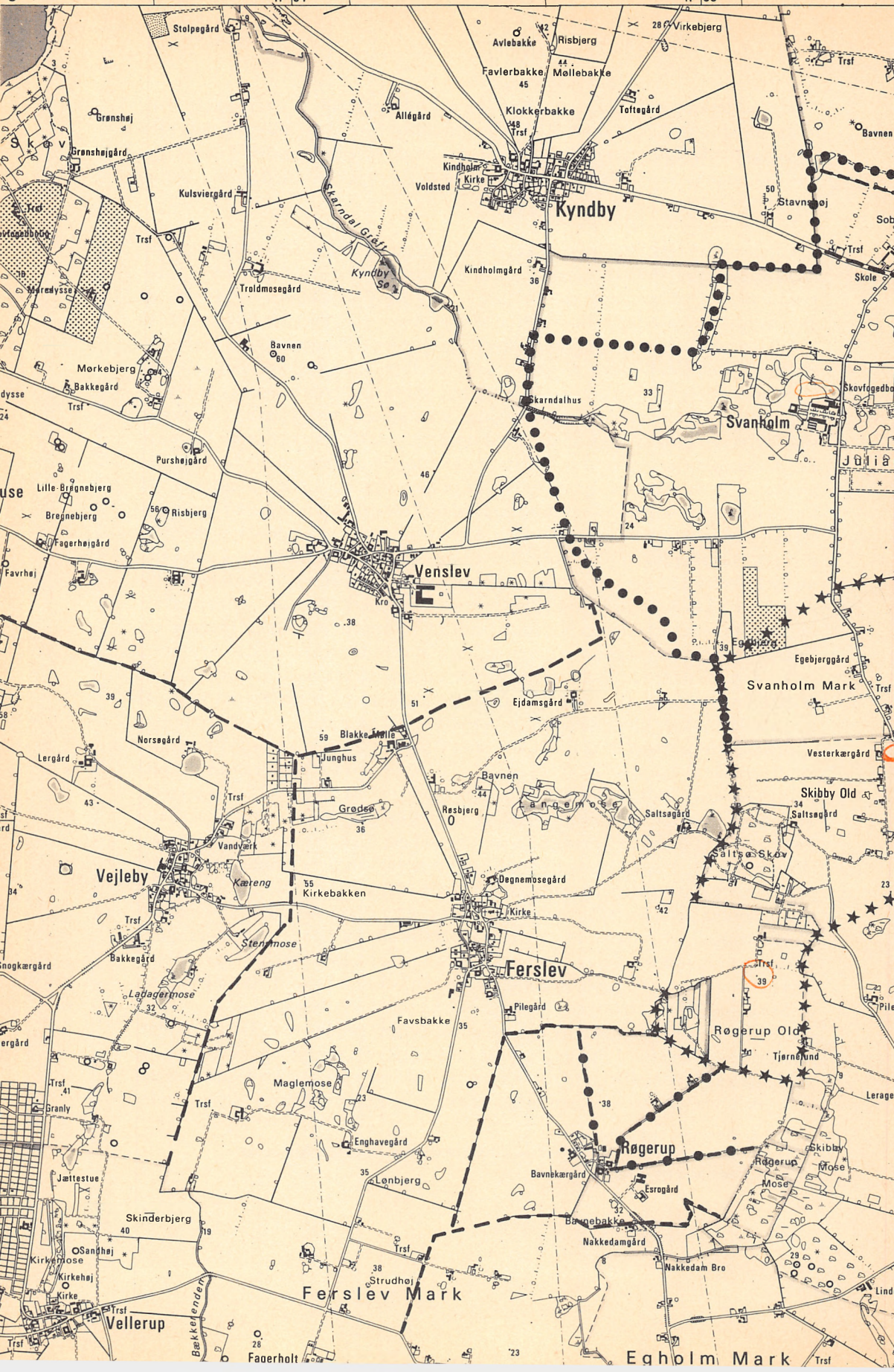
Grønoldens grænser er kortlagt af Svend Gissel og Bent Jørgensen efter aftalen om Grønoldens deling 1738 9/12 (kort s. 132-133), hvorved Selsøs ejer fik det område (Bonderup Old), hvis omkreds gik fra hjørnet af Bonderup Lillevangs gærde til Sønder Trykhøj, derfra til Svanholm hovmarks gærde mod nord og videre til Pagterold og Bonderup Tornevangs gærde mod øst. Egholms ejer fik det område (Røgerup Old), hvis omkreds gik fra Røgerup gærde - mellem Skibby vangegærde på den østre side og Ferslev vangegærde på den vestre side - til hjørnet af Nyvangs gærde norden forbi Bavnehøj, i lige linje lidt nord for Ferslev kirke. Svanholms ejer fik det område (Svanholm Mark), hvis omkreds gik fra Sønder Trykhøj i syd til Ferslev gærde i vest - i linje med den mellemste af de tre høje vest for Blakke mølle (Ferslev sogn) - og endelig til Svanholms hovmarks gærder i nord. Skibby by (incl. de Selsø og Egholm tilhørende ejendomme) fik resten (Skibby Old), hvis omkreds gik fra Skibby til Svanholms ny gærde i nord, Ferslev gærde i vest, Skibby Skuldelevvangs og Bonderup Lillevangs gærde i øst og gærdet for Egholms anpart i syd.

Medens Oldenområdets grænser i nyere tid ved de her gennemgåede dokumenter er nogenlunde klarlagt mod vest, nord og øst, er de mere uvisse mod syd og især for

4. Egl. Kundestrups: se kasuistikken.

5. Det forstås, at der kunne rejses tvivl om tilhørsforholdet af Mariboholms vænge.

6. Jfr. kasuistikken nedenfor.

Ferslev Mark

Egholm Mark

Vejleby

Venslev

Ferslev

Kyndby

Svanholm

Svanholm Mark

Skibby Old

Røgerup Old

Røgerup

Vellerup

Fauerholt

Lind

Mose

Lerage

Pile

23

34

Trsf

Skovfogedbo

Julia

Sob

Skole

Bavnen

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

42

Toftegård

44

Møllebakke

45

Favlerbakke

48

Klokkerbakke

48

Kindholm Kirke

48

Voldsted

48

Allégård

48

Kindholm

48

Kindholmgård

36

Kindholm

36

Kindholm

36

Kindholm

36

Skovfogedbo

Skole

Sob

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

Bavnen

Trsf

28

Toftegård

Møllebakke

Favlerbakke

Klokkerbakke

48

Kindholm Kirke

Voldsted

Allégård

Kindholm

48

Kindholmgård

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Skovfogedbo

Skole

Sob

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

Bavnen

Trsf

28

Toftegård

Møllebakke

Favlerbakke

Klokkerbakke

48

Kindholm Kirke

Voldsted

Allégård

Kindholm

48

Kindholmgård

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Skovfogedbo

Skole

Sob

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

Bavnen

Trsf

28

Toftegård

Møllebakke

Favlerbakke

Klokkerbakke

48

Kindholm Kirke

Voldsted

Allégård

Kindholm

48

Kindholmgård

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Skovfogedbo

Skole

Sob

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

Bavnen

Trsf

28

Toftegård

Møllebakke

Favlerbakke

Klokkerbakke

48

Kindholm Kirke

Voldsted

Allégård

Kindholm

48

Kindholmgård

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Kindholm

Kindholm

Kindholm

Kindholm

36

Skovfogedbo

Skole

Sob

Trsf

28

Stavnøvej

Virkebjerg

Bavnen

Trsf

28

Toftegård

Møllebakke

Favlerbakke

Klokkerbakke

48

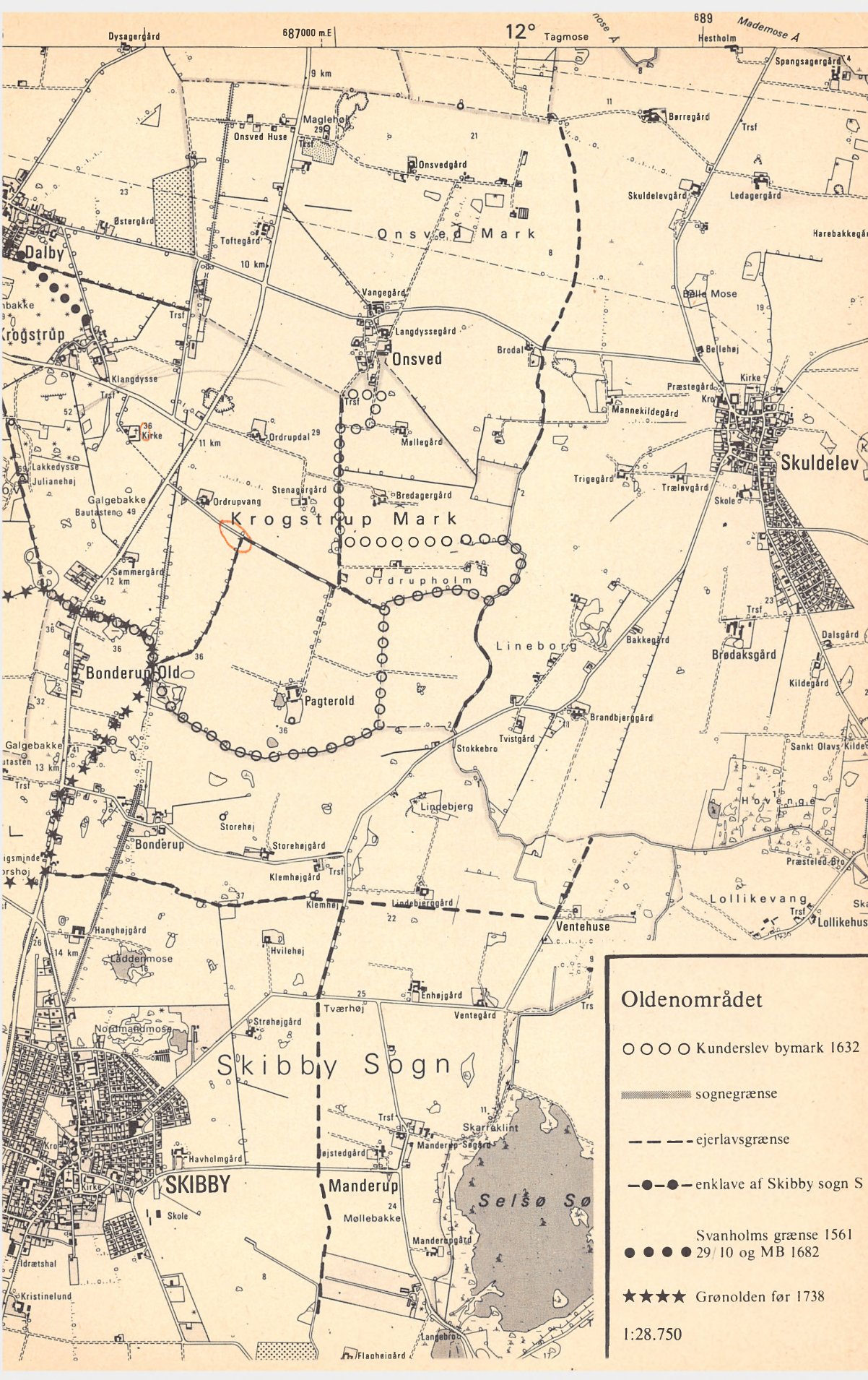
Kindholm Kirke

Voldsted

Allégård

Kindholm

48

Oldenområdet

- ○ ○ ○ Kunderslev bymark 1632
- sognegrænse
- · - · - ejerlavsgrense
- ● - ● - enklave af Skibby sogn S
- ● ● ● Svanholms grænse 1561
- ★★★★ Grønolden før 1738

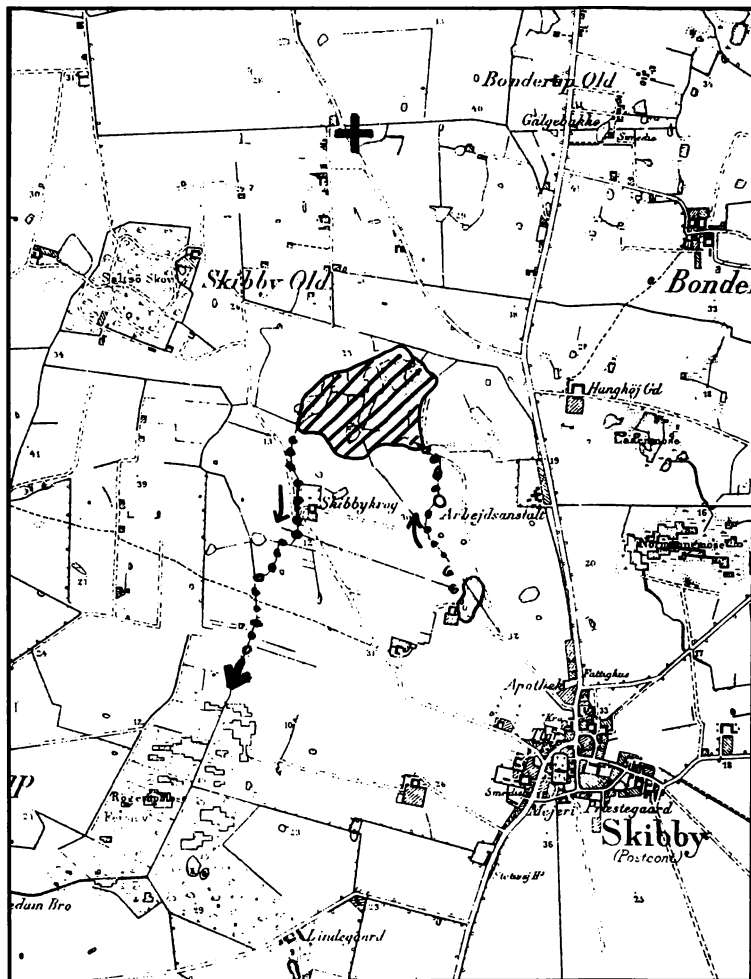
1:28.750

Bonderups vedkommende, fordi intet udskiftningskort over denne by har kunnet opspores, hvorfor placeringen af Bonderups 1682 dyrkede åse ikke kan foretages med samme sikkerhed som af åsene til de øvrige byer i herredet. Afgrænsningen af Bonderup Old mod syd kan dog med ret stor sikkerhed antages nogenlunde at have fulgt en strækning med nogle småsøer fra Pagterolds sydvestligste punkt (ovenfor: Tornevangsgærdet) til spidsen af den vinkel, som Skibby marks skyder ind i Bonderup mark (ovenfor: hjørnet af Bonderup Lillevangs gærde).

Skibby marks afgrænsning mod Grønolden før 1738 kan foretages med større klarhed, p.gr.a. den foretagne indplacering (ved Bente Holmberg) af marknavnene 1682 på matrikelkortet 1779. Det ses ved sammenstillingen af de to sæt marknavne, at navnene Store Old Agre, Nord Agre, Smaae Old Agre, Søe Spield, Salte Søe, Huuss Lodder, Store Boun Agre, Smaae Boun Agre, Dyss Agre, Smaae Dyss Agre, Søe Lodder, Havre Old og Øde Jord, som findes 1779, mangler 1682, og de hertil svarende områder ligger alle nord for en linje omtrent fra vejkyrdsset s.f. Korshøj i øst til hjørnet af Nyvangs gærde (se ovenfor), som lokaliseres ved forekomsten af åsene Smaae og Store Nyewang Stykker, der må have ligget syd for gærdet. Til Grønolden må naturligvis også have hørt Grønolden og Olden. De nordligste agre i Skibby mark før 1738 må da have været Gundel Bierg og Pryds Holm, hvortil kommer Old Søe, Gamle Søe og Svan Enge, som formentlig bærer vidne om den udtørrede Skibby sø (se s. 135). Kortet 1779: Se planche efter s. 73.

Er således Oldenområdet i Nyere tid med visse forbehold velafgrænset, er det dog hermed langt fra givet, at området i senmiddelalderen ikke har været større; der ses her bort fra den andetsteds omtalte genopdyrkning af Provstevangen (Provsteholmen, Provstejorden), Havreolden og Pagterolden. Derimod er det et problem, om nogle af de omkring Olden liggende bymarker har været temporært øde i senmiddelalderen. C.A. Christensen betragter det⁷ som sandsynligt, at foruden de tidligere omtalte ødebyer også de øvrige i låsebrevet på Svanholm 1456 25/10 omtalte torper på dette tidspunkt har været øde. Opmærksomheden retter sig her især mod Ordrup, der ikke omtales i det (dog mangelfuldt overleverede) Bille-skifte af 1492 8/12, i hvilket derimod nævnes en Jes Ordrup i Onsved, hvilket kunne tyde på, at Ordrup på dette tidspunkt har været lagt sammen med Onsved (Se nedenfor, s. 264 f.). Sikkert er det, at Ordrup bymark endnu 1682 har været af betydeligt mindre omfang end senere (jfr. ovenfor). I Dalby lå der 1432 28/10 en gård øde; men om der her er tale om mere end en partiel ødelægning, er usikkert. På områdets vestside har nogle af Venslevs gårdsædejorder været øde (se ovenfor), og på sydsiden vides det, at der i Røgerup 1568 lå 5 øde jorder, som der ikke blev givet landgilde af (der lå 1633 5 gårde i byen). Allerede 1315 omtales i Røgerup en »fundus«, af hvilken der i øjeblikket ikke blev betalt årlig landgilde. Byen som helhed kan imidlertid ikke have ligget øde så længe, fordi Jens Hemmingsen i Røgerup 1566, 27/3 blev erklæret fredløs på Sjællands landsting; han havde tidligere mistet sin mandhelg på Hornsherreds ting og var altså rømt fra godset (forlenet til professor Hans Guldsmid). Øst for Oldenområdet er det sandsynliggjort af Thelma Jexlev, at Skuldelev har været helt eller delvis øde ca. 1400 (se nedenfor, s. 228, 243).

7. DHT XII, 1. s. 321.

Skibby sø omtales med dette navn i kommissionsdom 19/8 1598, hvoraf det bl.a. fremgår, at kun byerne Skibby, Klippestrup og Ulstrup havde påløb på denne sø. Søen er på kortet vist med skravering; dens til- og fraløb med prikker og retningspile.

At der med Skibby Sø her og i enkelte andre samtidige dokumenter menes det her skraverede område, som i slutningen af 1700-tallet kaldes Oldesø, fremgår dels af at Røgerup ikke har påløb på søen dels af selve retstvistens og dens afgørelse. Stridsspørgsmålet var, om godset Svanholm qua ejer i det nedlagte Klippestrup og - afledt deraf - i Oldenområdet havde ret til fiskeri i Skibby Sø, som Svanholm hævder hører til Oldenområdet. Kommissionsdommen giver Svanholm medhold, men selve det forhold at der har kunnet rejses tvivl, bekræfter lokaliseringen på grænsen til Olden. Begge de her anførte omstændigheder udelukker, at den nuværende Røgerup Mose, som også førhen var sø, skulle være den tidligere Skibby Sø.

✚ angiver Klippestrups placering.

Kortets målestok er 1:26.000.

Udsigt fra sydvest ned over den næsten helt udtørrede Skibby sø. Jorderne i for- og mellemgrunden har tilhørt henholdsvis Ulstrup og Klippestrup og været dem der gav disse forsvundne landsbyer rettigheder i søen.
Foto marts 1975 ved Viggo Hansen.

Ved en sammenstilling af 1757-indberetningerne med rotationen 1682 er det blevet påvist, at der allerede 1682 har været udbredte vangelag i området⁸. Om hovedgårdene Abrahamstrup, Egholm, Selsø og Svanholm (med Pagterold og Havreolden) har været inddraget i vangelagssystemet, vides ikke. At Provstevangen blev indhegnet i begyndelsen af 1400-tallet, og også var indgærdet 1682, er sikkert, ligesom væsentlige dele af Oldenområdet synes at have haft gærder mod de omliggende bymarker (se ovenfor).

For Bonderups og Skibbys vedkommende gjaldt dette allerede henholdsvis 1469 og 1475. Det er imidlertid utvivlsomt, at græsningsområdet i Horns herreds midte gennem vangelagene alligevel har fået et betydeligt større omfang gennem inddragelse af den del af bymarkerne, der hvert år lå som fællede. Vangelagene må tillige have haft væsentlig kommunikationsmæssig betydning mellem byerne indbyrdes (se s. 257, 277 f.) og i forholdet til omverdenen (se s. 277). Der henvises til omstående kort. M.h.t. spørgsmålet om, hvor gamle disse vangelag er, kan først omtales, at de er hjemlede i Eriks sjællandske lov III, 20; men desuden er vangelag dokumenteret på Sjælland 1431, da Sjællands landsting forbød innam af fremmed kvæg i folden, når fællede lå mod fællede, græsbed mod græsbed, korn imod korn (Matzens Panteret 1869). 1472 omtaler hr. Tetz i sine klager bl.a., at de øde torper i Hornsherred »skyder ind på« andre marker. Det må betragtes som en mulighed, at udtrykket »skyder ind på« her kan vidne om virksomhed på tværs af markeskellene, altså en form for fællig, som netop er sandsynlig som baggrund for de omfattende kvægdrifter, der må være foregået i 1400-tallet. Noget sikkert lader der sig dog ikke påvise herom.

II

Efter ovenstående afgrænsning af Oldenområdet i terrænet skal der så vidt muligt redegøres for de forsvundne bebyggelsers omfang.

C. A. Christensen har⁹ beregnet de forsvundne landsbyers størrelse som i nedenstående tabel, hvor tillige Ødegårdsprojektets reviderede tal er indsat:

	C. A. Christensen		Ødegårdsprojektet	
	Bol	Gårde	Bol	Gårde
Bonderup*	1	[3]	1	
Ginnerup	[1]	[3]	[1]	
Klippestrup	[4]	12	[4]	12
Krogstrup	[1]	[3]	[2]	
Kunderslev	9	[27]	9	
Lunderup (Kundestop)	[1]	[3]	[1]	
Ravnstrup**	[1]	[3]	-	
Skøneby***	12	[36]	-	
Ulstrup	[1]	[3]	[1]	
Ialt	[31]	[93]	[19]	
Uden Bonderup	[30]	[90]	[18]	

* Medregnes af C. A. Christensen til Oldenområdet, da den antagne store landsby Skøneby tænkes placeret ved Ventehuse og altså da skulle udgøre den sydøstlige del af Olden.

** Dennes eksistens tvivlsom.

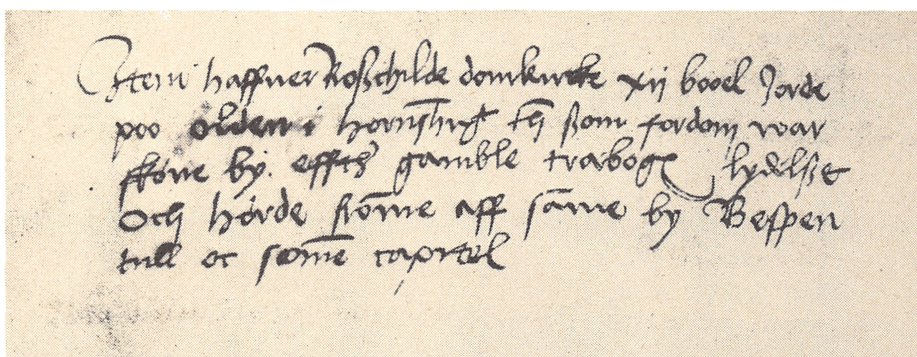
*** Denne kan næppe have eksisteret.

[] Sandsynlighedsberegning.

Som det ses, fremkommer differencen i boltal ved, at Ødegårdsprojektet fradrager de tvivlsomme Ravnstrup (1) og - især - Skøneby (12) og tillægger 1 bol for Krogstrups vedkommende, hvilket C. A. Christensen iøvrigt også¹⁰ anser for rimeligt. M.h.t. Christensens omregning til gårde kan dennes udgangspunkt (gennemsnitlig 8½ ørtug jord pr. gård) og talmæssige resultat anses for meget passende. 1651 er de fleste specificerede gårde halvgårde og fjerdinge.

Alligevel må der ved en sådan kalkulation regnes med ret store fejlmuligheder, især da en ejendomsstørrelse på 1 bol i Horns herred ses ikke at have været helt ualmindelig i senmiddelalderen (se s. 249). Omregningen er derfor ikke medtaget her. Botallene i [] beror naturligvis ligeledes på et skøn byggende på pladsforholdene, især ved Svanholm.

Det statistisk set afgørende punkt er, hvorledes Skøneby's 12 bol skal fortolkes.

Tilføjelsen om »Skøneby« i Roskildebogen. Kildedstedet findes behandlet nedenfor; jfr. s. 63 note 6.

I Roskildebispens jordebog ca. 1370 findes f. 62 v.¹¹ følgende tilføjelse, af udgiveren C. A. Christensen dateret til ca. 1500:

»Item haffuer Roschilde domkirche XII bool jorde poo olden i Hornshæret ther som fordom war Skøneby effther gamle træbogs lydelse och hørde somme aff samme by bespen till oc somme capitel«.

Skøneby (således også SRD VII, 1792, s. 49) findes kun omtalt dette ene sted. Landsbyen, der altså har været på hele 12 bol, må være nedlagt inden ca. 1300¹², da den ikke er omtalt i Roskildebispens dombog ca. 1300, og placeres af C. A. Christensen¹³ i nærheden af Manderup (omkring de nuværende Ventehuse) i den sydøstlige del af det senere Oldenområde.

Læsning af kildedstedet¹⁴ på Det kongelige Bibliotek har dels vist, at der før

8. Om vangelagene i Horns herred se tidligere: Povl Hansen: Bidrag til den danske Landbrugshistorie, 1889, s.

9. DHT XII, 1. s. 326 f.

10. S. 327.

11. Udg., s. 72.

12. Den gamle træbog var fra ca. 1290.

13. DHT XII, 1. s. 320.

14. Efter Ms. phot. 14 fol.

»olden« har stået et andet længere ord (måske Krogstrup Old), dels at der ikke står »Skøneby«, men »skøue by« (først læstes »skøne by«).

Antager man, at der ikke er tale om et proprium, men om et appellativisk substantiv med foranstillet adjektiv, må »by« være pluralisform, hvilket korresponderer med det følgende udtryk »*somme aff samme by*« men ikke godt med propriet »Skøneby«; »somme« kan dog eventuelt opfattes som korresponderende med »book«. Pluralisformen »by« er¹⁵ den almindelige i middelalderligt sprog; bl.a. skriver Christian Pedersen om Valdemar Sejr, at denne »brende mange by og torp« (V, s. 438). If. Henrik Bertelsen¹⁶ brugtes henimod 1500 verbet (her «war») mere og mere i singularisform, omend subjektet (»by«) var i pluralis.

Læsningen »skøne by« (skønne byer) er som omtalt forladt til fordel for »skøue by« som da også korresponderer med formuleringen »skuff och byer (evt. byee)« i Oluf Billes indlæg 1598 19/7. Hvorledes »skøue«/»skuff och« skal fortolkes, er i højeste grad problematisk; men der kan i hvert fald ikke være tale om et stednavn endende på -by. De to kilder har - som anført af Bent Jørgensen s. 63 - sandsynligvis haft et fælles ældre forlæg.¹⁷ Som et yderligere moment i sagen kan anføres, at kantoren 1555 29/11 fremførte, at Roskilde domkirke havde ret til 12 bol jord i Oldenområdet, altså ikke i nogen bestemt landsby.

Det meddeles altså, at det drejede sig om 12 bol jord, at de lå på Olden¹⁸, at de stod omtalt i den gamle træbog fra ca. 1290, og at de tilhørte dels bispens og dels kapitlet. M.h.t. dateringen kan det bemærkes, at der kan være tale om en (senere) tilføjelse til træbogen. Det bør også understreges, at de pågældende byer ikke i deres helhed behøver at have tilhørt bisp og kapitel; 1555, under en strid om Provsteholmen, der var en del af Kunderslevs øde bymark, fremførte domkapitlet netop sin ret til de 12 bol jord på Olden (iøvrigt uanset, at bispestolen også havde andel i dem), og hermed må menes, at de 12 bol jord bl.a. omfattede rettigheder i Kunderslev - her havde bispestolen i årene 1300 og 1370 3 fjerdingen jord, medens hovedparten af byen tilhørte andre.

Det må efter det anførte være rimeligt at antage, at de 12 bol har omfattet rettigheder i Klippestrup, Kunderslev og Ulstrup, måske tillige Røgerup, Dalby m.fl. Da Roskildekirkens andele i de permanent øde Klippestrup, Kunderslev og Ulstrup næppe har udgjort mere end ca. halvdelen af de 12 bol, nødes man nemlig, såfremt adkomsten ikke skal betragtes som et falsum, til at antage, at flere byer end disse tre har været temporært øde.

I forbindelse med Skøneby-problemet bør det endvidere omtales, at det til bebyggelsen udpegede område ved Ventehuse næppe har været velegnet til agerbrug (se s. 48, 140 f.), samt at der trods eftersøgning¹⁹ ikke som i Kunderslev o.a.st. har kunnet gøres arkæologiske fund på pladsen.

15. Gammeldansk Grammatik III, s. 37.

16. s. 171.

17. Evt. de tabte kapiteljordebøger fra henholdsvis 1406-31 og 1470-78 - se herom Roskilde kapitels jordebog 1568, 1965, s. XI-XIII, samt J. O. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie I, 1937, s. 192-197.

18. Rettet, måske fra Krogstrup Old.

19. Ved J. L. Østergaard Christensen.

C. A. Christensen antager i det senere Oldenområde tillige²⁰ eksistensen af landsbyen Ravnstrup som nævnes et enkelt sted i kilderne, nemlig vistnok 1472²¹. Originalen er hullet på det sted, hvor landsbyens navn forekommer. Ifølge Rep. II, nr. 13033 bør der læses (R)awns(trøp), efter C. A. Christensen og Thelma Jexlev (for Ødegårdsprojektet) Rawns(-). Man må stille sig tvivlende over for, om der hermed er tale om en landsby (se facsimile og transskription s. 189 f.). Der regnes i nærværende publikation ikke med Ravnstrup som øde bebyggelse.

På baggrund af ovenstående konkluderes, at de permanente øde byer i Oldenområdet har omfattet ialt omkring 18 bol, af hvilke 17 (Ginnerup, Klippestrup, Krogstrup, Kunderslev, Lunderup (Kundestop)) sandsynligvis har hørt til Krogstrup sogn (Klippestrup tomt ligger som anført på jord, der nu hører til Skibby; men indlemmelsen skete først 1738), og 1 (Ulstrup) til Ferslev sogn.

III

En undersøgelse af anvendelsen af ordet »Old«, specielt med henblik på dets forekomst i Horns herred, er foretaget af Bent Jørgensen, til hvis sproglige fortolkning af »Old« der her henvises²². Af Oldområder på Sjælland kendes foruden Krogstrup Old tillige en Old ved Holbæk²³ samt en Old ved Egholm hovedgård 1682 (måske identisk med »Puggens Oldt«, som 1633 7/5 tilhørte Egholm (Orig. skøde på Egholm gods, LA for Sjælland). Holbæk Old kaldes 1454 2/9 »Lowsore«, men 1492 »Old« og »Olden«.

For Krogstrup Olds vedkommende er de ældste belæg følgende:

- u.d. 1472 Rep. 3164 Orig: »... Krogstrup fæled ...«
 »... på forskrevne fæled og mark...«
- 1465-1476 (snarest 1472) Rep.
 13033 Orig: »fornævnte marker, som kaldes »ollen« (Krogstrup mark, Ulstrup mark etc.)«
- 1475 20/4 Rep. 3605 Orig: »... den nye sø ... mellem Skibby mark og »ollen«.
 1475 20/4 Rep. 3606 Orig: »... den øde mark som kaldes »oollen«.
 1475 23/8 Rep. 3685 Afskr.
 1632: »... Krogstrups old.«
- 1480 30/11 Rep. 4725 Orig: »... den øde mark, som kaldes Krogstrups old.«
 ca. 1500 RJB DMR I, 3, s. 72: »12 bol jorde paa olden i Hornsherred«.

Kildestederne er indsamlet af Bent Jørgensen, som understreger, at kilderne 1454 og 1472 (Rep. 3164) klart og temmelig detaljeret omtaler Holbæk og Krogstrup »old«-områder uden at anvende selve ordet »old«, selv om man kunne have ventet, at det var anvendt. Bent Jørgensen drager af dette forhold den slutning, at man her er ved den ialt fald (skrift-) sproglige genesis for ordet »old«, og denne kronologiske iagttagelse stemmer godt med den historiske viden om forholdene i området (se s. 269, 277, 309, 315 f.).

20. DHT XII, 1. s. 321.

21. Rep. II, nr. 13033, jfr. 3164.

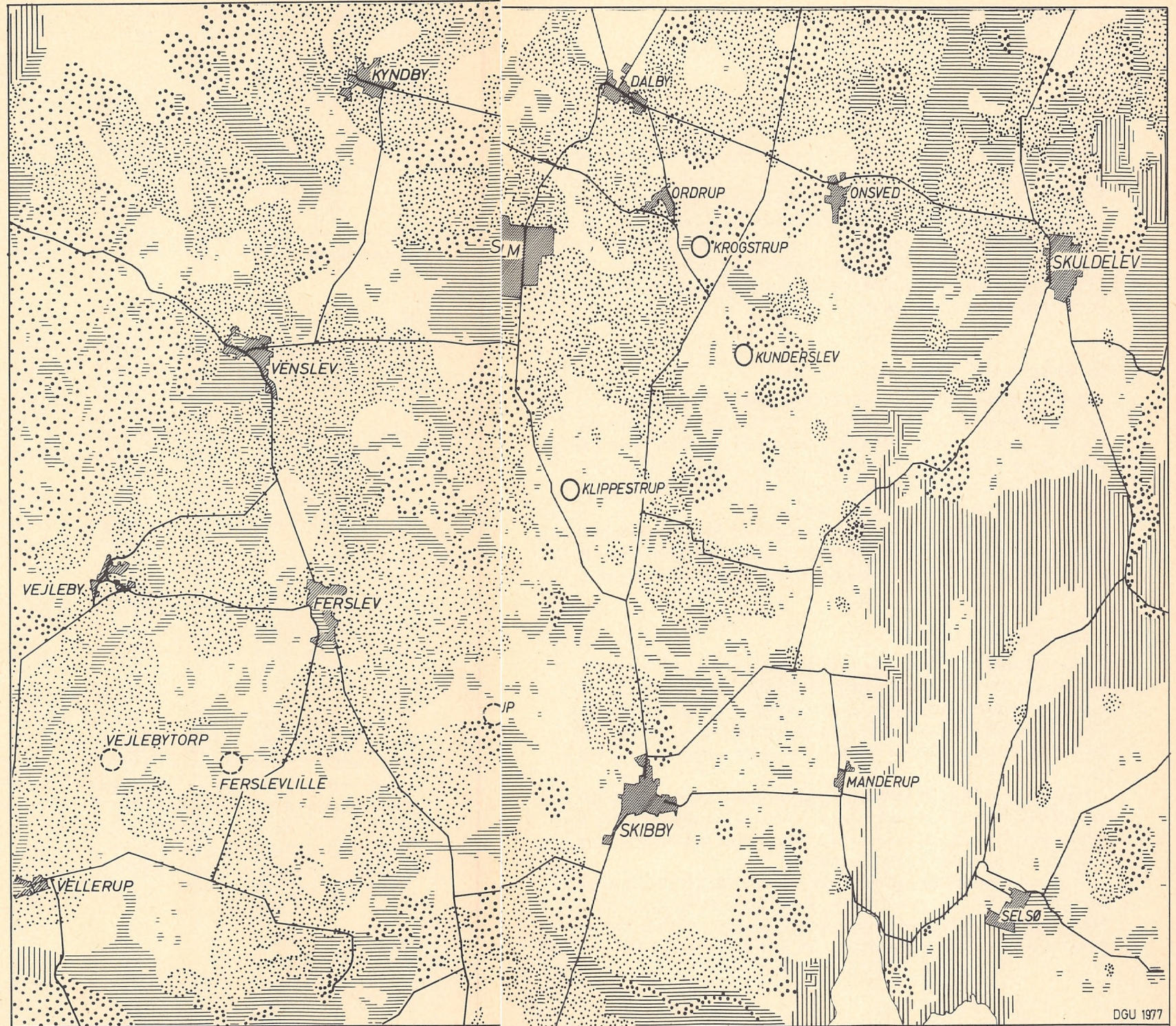
22. Om ordet »old«. Arbejdsrapport 1972-73 nr. 4 H.

23. Omtalt 1492 12/7.

SIGNATURFORKLARING

- Postglaciale ferskvandsaflejninger
- Postglaciale saltvandsaflejninger
- Smeltevandssand
- Smeltevandsgrus
- Moræner
- Sikkert lokaliseret bebyggelse
- Omtrentligt lokaliseret bebyggelse
- Eksisterende bebyggelse

DGU 1977

500m 0 0.5 1 1.5Km

DGU 1977

Fosfatanalyser

Af Werner Christensen

I Oldenområdet er der ved samarbejde mellem J. L. Østergaard Christensen og Werner Christensen i november 1970 udtaget jordprøver til fosfatbestemmelser ved Krogstrup Kirke og Ulstrup (Røgerup Old) samt i foråret 1972 omkring Kunderslev, og der er foretaget bestemmelse af letopløselig fosfat i prøverne på Geokemisk Afdeling ved D.G.U. Endvidere er der analyseret et betydeligt antal indsendte prøver udtaget i forbindelse med undersøgelser ved Klippestrup (se s. 144 f.) Videre er der foretaget analyser til kontrol og sammenligning med (feltmetoden) »hurtigmetoden« (Jfr. nedenfor).

Krogstrup Kirke

Variationen af indholdet af fosfat i de udtagne jordprøver fremgår af kortet s. ... Indholdet af fosfat ligger i de fleste prøver ret højt, idet kun 5 af de 32 prøveudtagningssteder viser under 50 mg P_2O_5 i 100 g jord, nemlig de sydligste og østligste prøver. De største indhold med over 100 mg P_2O_5 finder man ind mod kirkemuren, og det må skyldes særlige årsager, da en landsby næppe har været anbragt tæt på kirkegårdsmuren (jfr. s. 85 ff., 269, samt kortet s. 170).

Selvom man ikke her finder så store fosfatindhold som ved Kunderslev, tyder dog meget på, at der i et ret betydeligt område er foregået en ophobning af fosfat, idet indholdet gennemgående er dobbelt så stort, som i de perifert udtagne prøver.

Kunderslev

Der blev her udtaget 100 prøver, de fleste på Ordrupvangs marker, men dog også en del i øst på marker tilhørende Pagterold. Dette område var ad andre veje lokaliseret som tidligere landsbyområde, og dette var også bekræftet af landøkonomiske undersøgelser, der havde vist fosforsyretil, der varierede fra omkr. 5 til 20, det mest sigende landøkonomiske fosfatkort, som jeg har set; kortet er gengivet s. 11.

Resultatet af vore fosfatbestemmelser fremgår af skitsen: indholdet ligger i næsten alle tilfælde på over 100, og kun længst i syd synes man at være i kanten af bebyggelsens påvirkning, idet man her finder indhold nede på 30-50 mg P_2O_5 i 100 g jord, hvilket synes at være normalt i området.

Det store område med høje indhold af fosfat, helt op til 260 mg P_2O_5 i 100 g jord, tyder på, at det har været en stor landsby, der har eksisteret i en lang årrække. Forsvundne landsbyer af en sådan type lader sig let efterspore ved hjælp af fosfatmetoden, sikkert også ved hurtigmetoden. (Der henvises til kortet s. 170).

Resultaterne af bestemmelserne af fosfat i prøver fra Ulstrup og de indsendte prøver fra Klippestrup omtales i det følgende afsnit. I forbindelse med foranstående kan der måske være grund til at pege på, at undersøgelsen ved Klippestrup tyder på en ret betydelig ophobning af fosfat, og kun i den østlige del af det undersøgte område finder man områder med lavere indhold, omkr. 20-40 mg P_2O_5 i 100 g jord, hvilket synes at være det »normale« for de dyrkede ikke berigede arealer på egnen.

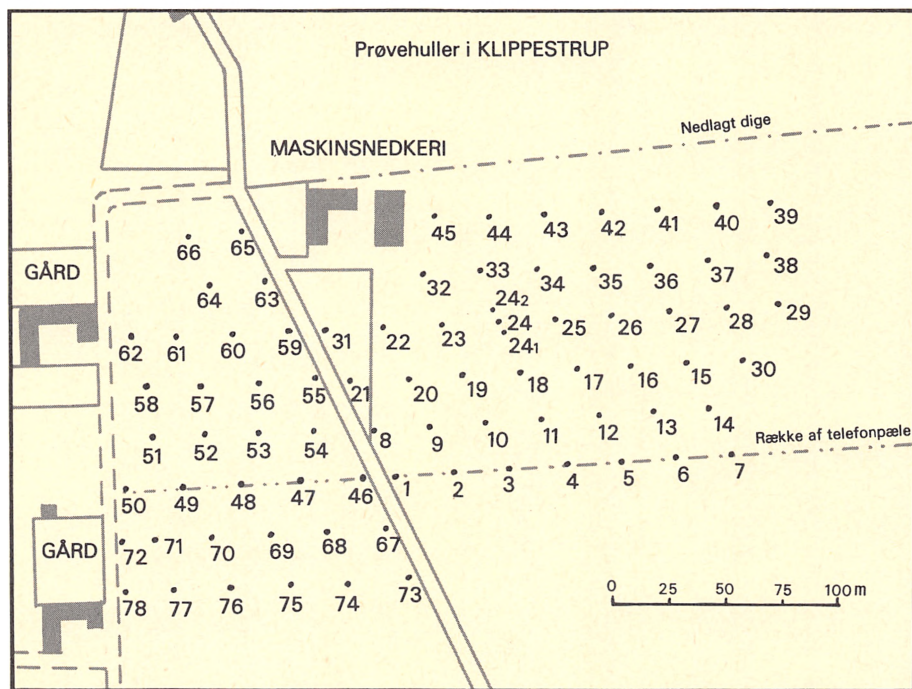
Fosfatbestemmelser og arkæologiske iagttagelser

Af Søren Frandsen

De her fremlagte feltundersøgelser og analyser er foretaget af Werner Christensen, Søren Frandsen, Søren Lundh og Bjørn Oluf Wendt.

Klippestrup

Kort 1.

Fosfatprøvernes numre og placering i terrænet er angivet på kort 1. Prøverne blev udtaget under pløjelaget ved anvendelse af jordbor og består hver især af blandet materiale fra 3 prøver udstukket i en trekant, hvor hver side er ca. 1 meter. Werner Christensens analyseresultater foretaget på D.G.U. ses på kort 2.

Følgende kommentarer skal knyttes til de enkelte prøver:

1 - 14: 0 - ca. 30 cm: Muld.

15: 0 - 30/40 cm: Muld.

30/40 - 80/90 cm: Sort muld.

16: Mange sten i jorden. I det ene af de tre prøvehuller var fundforholdene som ved 15. I de øvrige 2 huller fandtes blot muld fra 0 - ca. 30 cm.

17 - 18: 0 - ca. 30 cm: Muld.

19: 0 - 30/40 cm: Muld.

30/40 - 80/90 cm: Sort muld med lidt svagt rødber.

20 - 21: 0 - ca. 30 cm: Muld

22: 0 - ca. 75 cm: Muld.

23: 0 - ca. 30 cm: Muld.

ca. 30 - ca. 75 cm: Delvis sort muld.

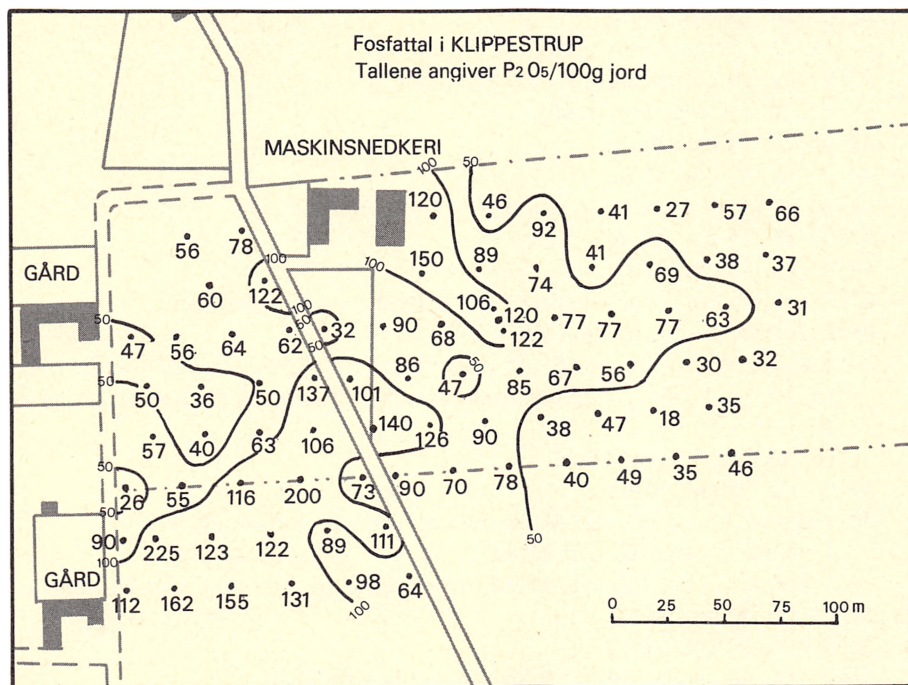
ca. 30 cm. nede (regnet fra overfladen) fandtes mange sten.

24: 0 - ca. 40 cm: Muld.

ca. 40 - 190 cm:

Næsten sort, fedtet, slimet materiale. Kun materiale fra et borehul.

Kort 2.

- 24₁: 0 - ca. 130 cm: Muld.
 ca. 130 - ca. 190 cm:
 Næsten sort, slimet, fedtet materiale. I hullets bund hørtes vand. Kun materiale fra et borehul. - Kan være aflejringerne i et gadekær.
- 24₂: Som 24₁.
- 25-30: 0 - ca. 30 cm: Muld.
 31: 0 - 35/40 cm: Muld.
 32: 0 - 30 cm: Muld.
 33: 0 - ca. 30 cm: Muld (2 boreprøver).
 0 - ca. 60 cm: Muld (1 boreprøve).
 I lagets nederste del fandtes lidt trækul.
- 34: 0 - 30/40 cm: Muld.
 Dog med lidt rødbr. ler i den ene boreprøve.
 30/40 cm: Sten, som boret ikke kunne trænge igennem. Boring af et fjerde hul i nærheden (ikke medtaget i fosfatprøven) viste:
 0 - ca. 70 cm: Muld.
- 35: 0 - ca. 60 cm: Muld.
 ca. 60 - 90 cm: Sort muld.
- 36: 0 - ca. 25 cm: Muld.
- 37: 0 - 30/40 cm: Muld.
 30/40 - ca. 50 cm: Sort muld.
- 38: 0 - ca. 50 cm: Muld.
- 39: 0 - ca. 20 cm: Muld.
- 40: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 41: 0 - ca. 25 cm: Muld.
 ca. 25 - 85 cm: Sort muld.
- 42: 0 - ca. 20 cm: Muld.
 ca. 20 - 50 cm: Sort muld.
- 43: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 44: 0 - ca. 45 cm: Muld.
 ca. 45 - 85 cm: Delvis sort muld.
- 45: 0 - ca. 25 cm: Muld.
- 46: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 47: 0 - ca. 70 cm: Muld iblandet lidt trækul og rødbrændt ler.
- 48: 2 prøver: 0 - ca. 65 cm: Muld.
 1 prøve: 0 - ca. 30 cm: Muld med meget lidt trækul og rødbrændt ler.
 ca. 30 - ca. 50 cm: Svagt rødbrændt sand opblandet med lidt sodet materiale.
 ca. 50 - ca. 75 cm: Muld.
- 49: 0 - ca. 35 cm: Muld.
- 50: 1 prøve: 0 - ca. 80 cm: Muld med meget lidt rødbrændt ler.
 1 prøve: 0 - ca. 100 cm: Muld.
 1 prøve: 0 - ca. 100 cm: Muld, nederste 30 cm lidt mere sort end øvrige.
- 51: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 52: 0 - ca. 50 cm: Muld.
- 53: 0 - ca. 40 cm: Muld (i 1 prøve meget lidt trækul).

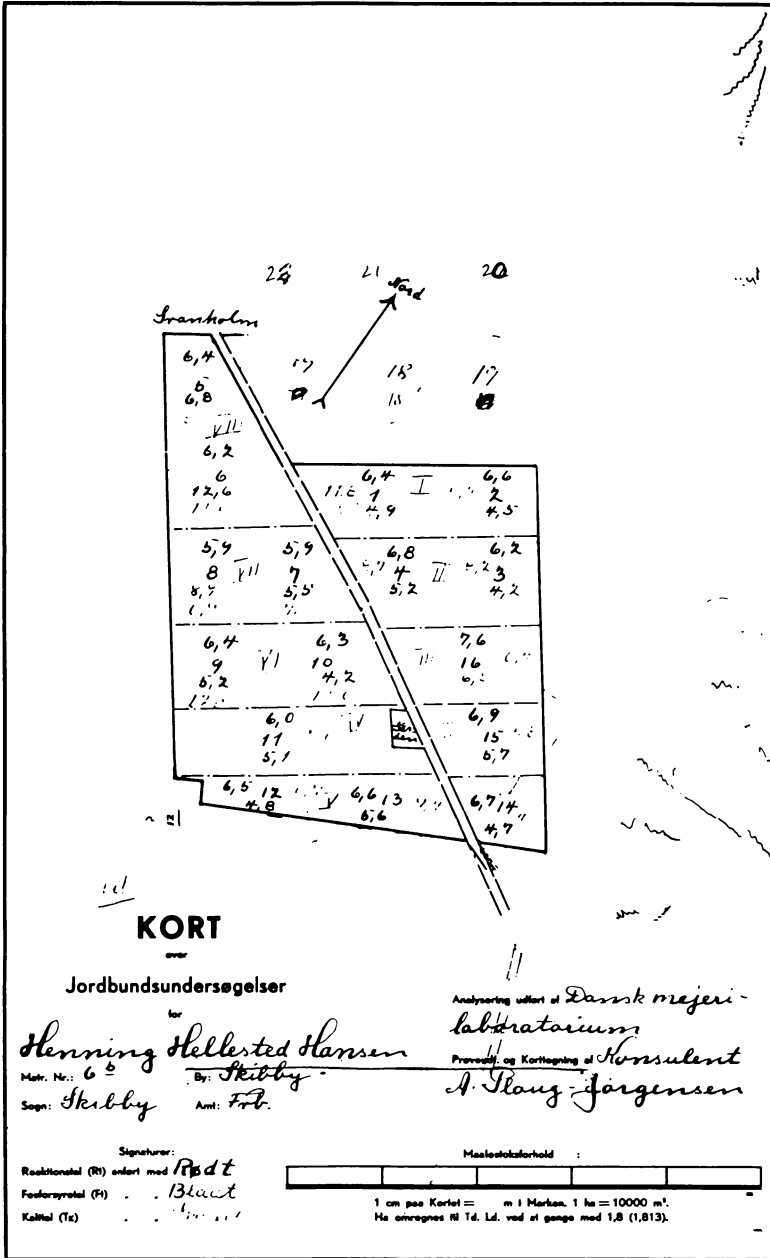
- 54: 0 - ca. 55 cm: Muld.
 ca. 55 - ca. 75 cm: Lidt mørkere muld med lidt rødbrændt ler.
- 55: 0 - ca. 90 cm: Muld.
- 56: 0 - ca. 45 cm: Muld.
- 57: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 58: 0 - ca. 35 cm: Muld.
- 59: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 60: 1 prøve: 0 - ca. 75 cm: Muld, dog ildskørnet stenmateriale i ca. 30 cms dybde.
 2 prøver: 0 - ca. 55 cm: Muld.
- 61: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 62: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 63: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 64: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 65: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 66: 0 - ca. 30 cm: Muld.
- 67: 0 - ca. 55 cm: Muld.
- 68: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 69: 0 - ca. 35 cm: Muld.
- 70: 0 - ca. 55 cm: Muld.
- 71: 0 - ca. 65 cm: Muld.
- 72: 0 - ca. 90 cm: Muld.
- 73: 0 - ca. 60 cm: Muld.
- 74: 0 - ca. 40 cm: Muld.
- 75: 0 - ca. 35 cm: Muld.
- 76: 0 - ca. 50 cm: Muld.
- 77: 0 - ca. 35 cm: Muld.
- 78: 0 - ca. 40 cm: Muld.

De høje fosfattal findes omkring en diagonal fra SV mod NNØ gennem undersøgelsesområdet. På arealet vest for landevejen Skibby-Svanholm er alle prøver undtagen nogle enkelte i områdets vestligere del over 50, mens det areal øst for landevejen, der ligger over denne fosfatværdi, nogenlunde er afgrænset. Prøver på 100 og derover har deres hovedområde vest for landevejen med en placering, der viser, at bebyggelsen fortsætter endnu et stykke mod SV, men hvor langt? I stedet for at udtage flere prøver i området syd, sydvest for det allerede undersøgte, kontaktede undersøgerne gårdejer Henning Hilleström Hansen på Oldgården, der venligst stillede to fosfatkort over sin jord til rådighed (kort 3 og 4).

Kortene dækker kun undersøgelsesområdet vest for landevejen, hvor et analyseresultat (understreget) henholdsvis kan aflæses i den nordlige og sydlige del af det areal, vi har arbejdet med (områdets østlige og sydlige begrænsning er optegnet på kortene og angivet ved et A):

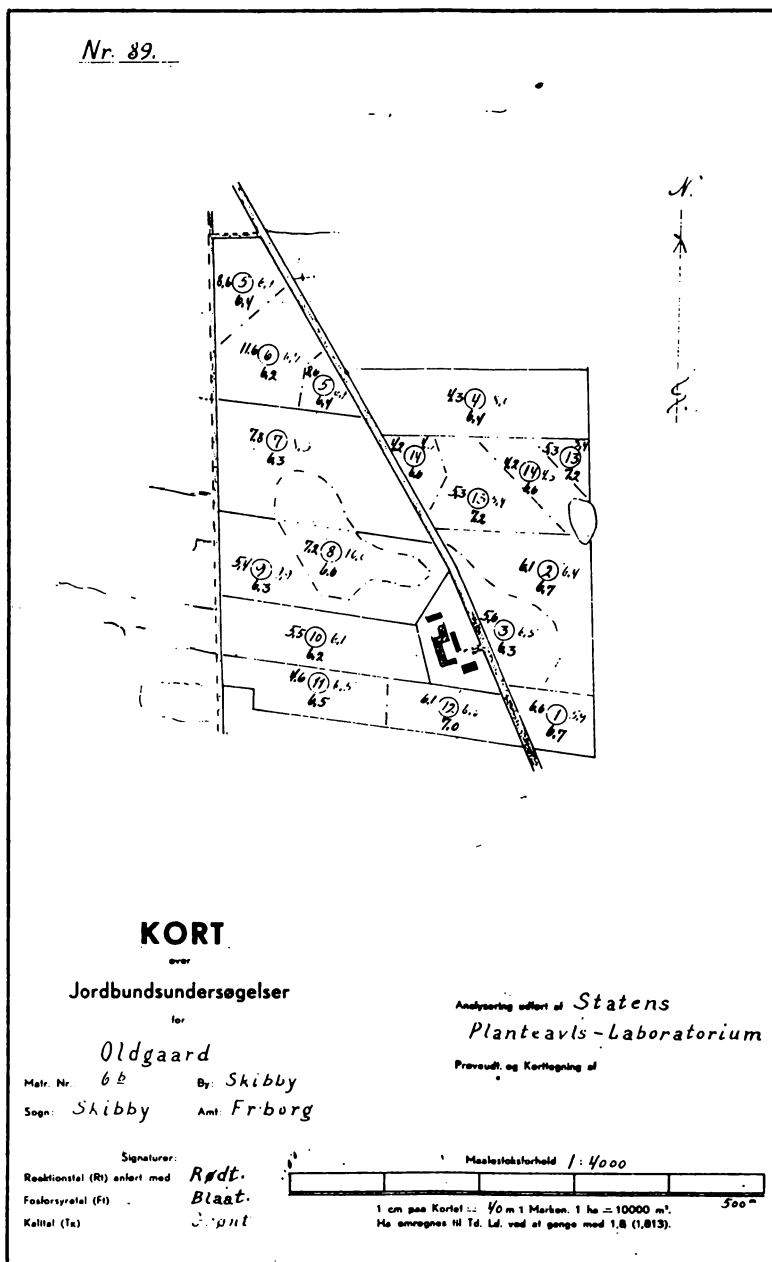
	Nord	Syd
Kort 1:	6,8	12,6
Kort 2:	8,6	11,6 (B)

Kort 3: Fosfatkort, Klippestrup.

Selv om prøver til landbrugsmæssige formål udtages ved overfladen og samtidig indeholder jord fra hver af den pågældende marks 4 hjørner, bør man alligevel fæste lid til disse resultater, idet overensstemmelsen med projektets er slående. Netop i markens sydlige del, hvor hovedvægten af prøverne over 100 falder, viser

Kort 4: Fosfatkort, Klippestrup.

kort (3) et resultat på 12,6, mens den nordlige del af marken helt på linie med projektets analyser ligger på noget nær det halve; kort (4) viser dog en noget mindre relativ forskel mellem de to prøver. Det væsentlige må imidlertid være, at de øvrige fosfatbestemmelser på de to kort er ret konstante fra henholdsvis 4,2 til 6,5 og fra

4,2 til 6,6, begge med et gennemsnit på 5,4, hvilket giver en relativ stor forskel sammenholdt med de anførte værdier for det nordlige markstykkets nordlige og sydlige del (B).

Kort (3) og (4) bør herefter kunne anvendes til at afgøre, hvorvidt det bebyggede område har fortsat mod syd. Kort (3) viser her en værdi på 8,9, mens de to tilstøden-

Analyse af prøvehul ved punkt 47:

LAG / EMNE	Fosfat-tal	Rødb. ler i gram	Trækulsstykker ca. 3 cm ³	Keramik	Ildskørnet stenmateriale	Diverse			
DYBDE									
0-30cm	148	62	2	Randskår af vendisk type	3 stk à cm ³	Slibestens fragment, jernstykke og kobberstykke			
30-40cm				Sandet/Leret			3 sideskår af vendisk type	2 stk. à 1 cm ³	
40-50cm									
50-60cm	126	4			1 stk. ildskørnet flint 2 cm ³ stort				
60-70cm					Gult		89		4 jernstykker, 3 benstykker
70-80cm					undergrundsler		21		
80-90cm	57	182			1 stk. 12x7x5 cm stort	Flere knyt-nævestore sten			
90-100cm					Gult undergrundsler med store kalkstumper		48	227	1 sideskår af vendisk type
100-105cm	(Omrodet)	19							

de markstykker ligger helt nede på 5,2 og 5,5. Kort (4) viser noget nær det samme med et resultat på 7,8 umiddelbart syd for, men har tillige en prøve på 7,2 på markstykket lidt længere mod syd-sydøst. - Alt ialt ser landsbyområdet ud til at fortsætte 100 til 150 m længere mod syd end det af projektet undersøgte område. Formodningen om en SV-NNØ orientering af landsbyen bekræftes således af fosfatkortene (3) og (4). Den sydvestligste begrænsning af landsbyarealet er derimod ikke fundet endnu, men da der er påvist fosfattal over 50 på en strækning af ca. 250 m, hvoraf ca. 125 m viste over 100, og da der er sikkerhed for, at høje fosfatværdier yderligere findes på en strækning af ca. 125 m, hvilket tilsammen giver 375 m, kan kulturlaget ikke strække sig meget længere.

Den 22/6-73 gravedes et prøvehul ved punkt 47, (fosfattal på 200). Materialet fra hullet, der målte 50×50 cm, blev sigtet, således at skår, rødbrændte lerstykker og trækulstumper samt andre genstande, som indicerer menneskelig aktivitet, kunne tages fra (se foregående side).

Den 10/9-73 foretog Bjørn Oluf Wendt en gravning af prøvehuller i det område øst for landevejen, der havde vist høje fosfattal.

Ved punkt 33 (fosfattal på 89) udlagdes en prøvegrøft på 100 × 40 cm. De øverste 30 cm bestod af muld (pløjedybden), men under denne fremkom et ca. 40 cm tykt lag af meget kraftigt ildskørnede sten, der lå sammenrodet mellem hinanden. Mellem stenene, der målte ca. 20 cm i tværmål, fandtes kun meget lidt rødbrændt ler samt noget trækulssmulder (nærmest sod). Det kompakte stenlag lå direkte på undergrunden.

Ved punkterne 8 og 9, der henholdsvis havde fosfattal på 140 og 126, gravedes ligeledes prøvehuller, som målte 50 × 50 cm. Over undergrunden fandtes kun et pløjelag på 30-40 cm. Årsagen til den totale mangel på kulturprodukter kan eventuelt skyldes, at punkterne 8 og 9 ligger netop dér, hvor man skulle vente at finde landsbyens gade, hvis man antager, at et gadekær er beliggende ved punkt 24 (se prøveliste), samt at bebyggelsen har den ovenfor skitserede SV-NNØ orientering. Man kan herefter undre sig over de høje fosforsyretal i punkterne 8 og 9, men da man befinder sig i pløjelaget, må man regne med en vis jordflytning fra de tomtområder, der kan antages at ligge umiddelbart i nærheden.

Det billede, som fosfatanalyserne giver af det bebyggede areals udstrækning, underbygges i det store og hele af prøvehullerne. Som det ses af skemaet s. 4 er fundmængden ved punkt 47 overbevisende. De lag, der ligger *under* pløjedybden, indeholder klare kulturspor. Forekomsten af vendisk keramik, som ikke kan være meget yngre end år 1200, giver en tidsfornemmelse. Fundet af ildskørnede sten ved punkt 33 bekræfter, at kultur-laget fortsætter i området øst for landevejen.

Ulstrup

Området regnet fra Røgeruplandevejen i syd til og med Saltø Skov i nord blev undersøgt. Det skal tilføjes, at enkelte prøver tillige blev udtaget på markstykket umiddelbart nord for skoven. - Kortet dækker den sydlige del af dette område.

Kortet skal kun opfattes som en skitse, men da dette er forsynet med mål (skridtmål, 1 skridt = ca. 1 m), skulle det dog alligevel være muligt senere at finde tilbage til de enkelte lokaliteter. P = prøver. U = undergrund.

Prøve nr.	Klassisk fosfatmetode (mg. P ₂ O ₅ /100 g).	Ny metode til fosf. bestemmelse (mm udslag).	Arkæologiske kommentarer
19		0	Dybde til U=30.
20a		0	Undergrunden ikke nået. 60-
20b		0	80 cm: mørk jord med lidt trækul og rødbr. ler. 20a udtaget i 30 cm's dybde, 20b i en dybde af 75 cm.
21	17	0	Undergrunden ikke nået. 80-?: sort jord. Dybde til P=85 cm.
22		0	Dybde til U=90. 75-90: mørkere jord, dybde til P=80.
23		0	Dybde til U=50, dybde til P=35.
24	46	I	Dybde til U=80. 60-80 cm grålig jord. Dybde til P=70 cm.
25		+	Dybde til U=50, dybde til P=40.
26		0	Dybde til U=70, 55-70: mørkere jord. Dybde til P=60 cm.
27a		II	Dybde til U=60, dybde til P=40.
27b	43	II	Dybde til U=60, dybde til P=40.
28	33	II	Dybde til U=50, dybde til P=40.
29		+ og I	Dybde til U=65, 2 analyser udført i en dybde af 5 cm.
30a	28	0	70-75: sort jord med lidt trækul
30b	28	0	rødbr. ler, 75-?: sten. - Ved fornyet boring, 70-120: sort jord, undergrunden ikke nået. Dybde til 30a=65 cm, dybde til 30b =70 cm.
31		0	70-75: sort jord (muligvis gytje) 75-?: muligvis undergrund. Dybde P=72 cm.
32		0	Dybde til U=50, nederste 5 cm lidt mørkere jord, dybde til P=40.
33		0	Dybde til U=70, 65-70: mere grålig jord, dybde til P=67 cm.
34		II	Dybde til U=50, dybde til P=45.
35a	74	III	85-? muligvis undergrund. Imel-

Prøve nr.	Klassisk fosfatmetode (mg. P ₂ O ₅ /100 g).	Ny metode til fosf. bestemmelser (mm udslag).	Arkæologiske kommentarer
35c		II	lem 60 og 80 cm fandtes et grønt kobberstk. og flere grenstumper. 35a udtaget i en dybde af 60 cm, 35c ved 80 cm.
36		I	Dybde til U=45, dybde til P=40.
37a		0	Dybde til U=80, jorden mørkere ved bunden. 37a udtaget i en dybde af 55 cm, 37b ved 75 cm.
37b	19	+	
38		0	Dybde til U=30, dybde til P=28.
39a	23	0	85-100: mørkere jord; 100-?: muligvis underg. 39a udtaget i en dybde af 50 (lidt trækul i samme dybde), 39b i en dybde af 90.
39b		0	
40		II	Dybde til U=40, dybde til P=38.
41	36	0	Dybde til U=30, dybde til P=25.
42a		0	0-60: alm. jord (dog lidt rådb.
42b		0	ler i en dybde af 55 cm): 60-175: sort jord; 175-?: ? 42a udtaget i en dybde af 55, 42b i en dybde af 70.
43		+	Dybde til U=40, dybde til P=35.
44a		0	35-44: mere gråt lag; 44-?: sten.
44b		0	44a udtaget i en dybde af 40. Nyt hul 1 m fra gl.; 0-95: alm. jord. 44b udtaget i en dybde af 90.
45		0	Dybde til U=40, dybde til P=35.
46		0	Dybde til U=40, dybde til P=25.
47		0	Dybde til U=30, dybde til P=25.
48		0	Dybde til U=35, dybde til P=30.
49		0	0-50: alm. jord; prøven udtaget i en dybde af 30 cm. 50-?: sort jord (rimeligvis mosejord).
50a		0	0-50: alm. jord; 50-70: mere gråligt lag; 70-?: undergrund.
50b		+	50a udtaget i en dybde af 50 cm, 50b i en dybde af 60 cm.
51		0	0-30: alm. jord; 30-?: undergrund. Ret fugtig prøve skyldes vandhuls nærhed (se s. 152 ff.).
52	7,5	0	0-45: alm. jord; 45-100: mere grålig jord; 100-?: ikke undersøgt. Prøven udtaget i en dybde af 50 cm.

Prøve nr.	Klassisk fosfatmetode (mg. P ₂ O ₅ /100 g).	Ny metode til fosf. bestemmelser (mm udslag).	Arkæologiske kommentarer
53		+	Dybde til U=50, dybde til P=45.
54	33	II	0-75: alm. jord: lidt trækul i en dybde af 65 cm; 75-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 65 cm.
55		I	2 m vest for 54, derfor do. 54, dog også lidt rødbr. ler.
56	82	II	Dybde til U=65, dybde til P=60.
57		0	Dybde til U=55, dybde til P=50.
58		prøven bortkommet	Dybde til U=45, dybde til P=40, lidt trækul i samme dybde.
59	17	+	Dybde til U=65, dybde til P=55.
60		0	Dybde til U=40, dybde til P=35.
61		+	Dybde til U=35, dybde til P=30.
62		0	0-60: alm. jord; 60-70: mørkere gråligt lag; 70-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 65 cm.
63		I	0-50: alm. jord; 50-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 45 cm lidt rødbr. ler i samme dybde.
64	19	0	Dybde til U=65, dybde til P=60.
65		0	Dybde til U=70, dybde til P=65.
66		0	Dybde til U=70, dybde til P=55.
67		-	0-40: alm. jord; 40-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 35, lidt trækul i samme dybde.
Prøverne 68-88 blev udtaget med 100 meters mellemrum langs nord-sydgående vej i Saltsø Skov, men gav alle 0 ved anvendelse af hurtigmetoden.			
89	36	I	0-70: alm. jord; 70-90: mørkere lag med lidt rødbr. ler 90-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 80 cm.
90		+	0-75: alm. jord; 75-?: undergrund. Lidt trækul i en dybde af 60 cm. Prøven udtaget i en dybde af 70 cm.
91		+	0-75: alm. jord. i en dybde af 60 cm, lidt trækul. Prøven udtaget i en dybde af 60 cm.

Prøve nr.	Klassisk fosfatmetode (mg. P ₂ O ₅ / 100 g).	Ny metode til fosf. bestemmelser (mm udslag).	Arkæologiske kommentarer
92		I	Dybde til U=70. dybde til P=60.
92	24	+	Dybde til U=70, dybde til P=55.
94a		II	0-60: alm. jord; 60-?: sort jord.
94b		0	94a udtaget i en dybde af 50, 94b i en dybde af 70.
95		I	0-75: alm. jord, do. i en dybde af 55, lidt trækul; 75-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 60.
96		II	Dybde til U=65, dybde til P=50.
97		0	Dybde til U=55, dybde til P=45.
98		I	Dybde til U=50, dybde til P=40.
99		0	Dybde til U=50, dybde til P=40.
100a		I	0-65: Alm. jord; 65-70: mørkere ler, 70-?: undergrund
100b		0	10a udtaget i en dybde af 55 cm, 100b i en dybde af 67.
101		+	Dybde til U=60, dybde til P=50.
102a		0	0-60: alm. jord; 60-70: lidt mørkere lag (mere fugtigt). 102a udtaget i en dybde af 55, 102b udtaget i en dybde af 65.
102b		0	
103a		IV	Dybde til U=65, dybde til 103a=55, dybde til 103b=50.
103b	58	III	
104a		I	0-60: alm. jord; 60-70: lysere sandlag; 70-?: gråligt muldlag.
104b		0	Boret til 90 cm dybde uden at nå bunden. 104a udtaget i en dybde af 55, 104b i en dybde af 65 og 104c i en dybde af 75.
104c		0	
105		0	0-60: leret muld med gule klatter (ler): undergrunden ikke nået. Prøven udtaget i en dybde af 55.
106		0	Dybde til U=45, dybde til P=40.
107		II	Dybde til U=50, dybde til P=45.
108		0	Undergrunden ikke nået i en dybde af 90 cm. Hertil bestod laget af jord. med opblandede en dybde af 50 cm fandtes tillige rødbr. ler. Den nederste del af

Prøve nr.	Klassisk fosfatmetode (mg. P ₂ O ₅ /100 g).	Ny metode til fosf. bestemmelser (mm udslag).	Arkæologiske kommentarer
			borekærnen var mere grålig end den øvrige. Prøven udtaget i en dybde af 55.
109		0	Dybde til U=60, dybde til P=45.
110		0	0-60: alm. jord, dog flere trækulstkt. opbl. 60-?: undergrund. Prøven udtaget i en dybde af 55.
111		0	Dybde til U=35, dybde til P=30.
112		0	Dybde til U=70, dybde til P=60.
113a	57	V	0-60: alm. jord, 113a udtaget i 50 cm's dybde; 60-?: undergrund
113b		V	113b udtaget helt.
114		I	Dybde til U=60, dybde til P=50.
115a		0	0-65: alm. jord, 65-95: mørkere lag; 95-?: undergrund. 115a udtaget i en dybde af 60, 115b i en dybde af 7.
115b	11	0	
116		0	Dybde til U=65, dybde til P=60.
117a		IV	0-60: alm. jord, 117a udtaget i en dybde af 50: 60-?: gulligt undergrundssand prøven (117b) udtaget i en dybde af 65 cm.
117b		III	
118		0	Dybde til P=80, dybde til U=65.
119		II	Dybde til U=60, dybde til P=50.
120		I	Dybde til U=60, dybde til P=50.
121		0	Dybde til U=45, dybde til P=40.
122		0	Dybde til U=40, dybde til P=35.
123		+	Dybde til U=50, dybde til P=35.
124		I	do.
125		prøven bortkommet.	0-60: alm. jord: 60-65: mørkere lag med lidt trækul; 65-?: undergrund.
126		II	0-65: alm. jord, prøven udtaget heri; 65-?: undergrund.
127		0	Dybde til U=60, dybde til P=55.
128a		I	0-65: alm. jord, 128a udtaget i en dybde af 60 cm; 65-?: undergrund, 128b udtaget i en dybde af 7.
128b		0	

På kort (5) er angivet 4 områder A-D, hvis fosfattal gør en nærmere omtale rimelig.

Buerne A_1 og A_2 skitserer to arealer, hvor udslagene efter den ny metode er på II eller derover. Skønt retningen af fosfatudbredelsen i A_1 og A_2 umiddelbart peger mod en sammenhæng, viser de mellemliggende prøver ikke udslag, der underbygger denne hypotese. - Det største udslag fandtes i A_2 , hvor prøverne 113 a og b begge gav V; efter den klassiske metode viste a en værdi på 57. Denne blev udtaget i laget over undergrunden, som havde en tykkelse på 60 cm, men ikke viste kulturspor. Af denne årsag blev analyse b udført på materiale fra det underliggende gullige undergrundssand, der også gav et udslag på V. Da der således kan være tale om et geologisk fænomen, bør man ikke tillægge disse høje tal betydning. Noget lignende gælder antagelig for nr. 103 a og b, hvor begge prøver dog stammer fra laget over undergrunden, samt for nr. 117 a-b. I sidstnævnte tilfælde gav overfladematerialet IV, mens undergrunden viste et udslag på III (på planen er kun angivet overfladelagets udslag).

Umiddelbart syd for prøve 103 opnåedes et udslag på II, hvor værdien efter den klassiske metode var 60. Da der samtidig i denne og prøverne nr. 23 og 25 fandtes kulturspor bl.a. lidt trækul, må det anses for givet, at der på et eller andet tidspunkt har boet mennesker i nærheden. Da sporene er meget dybtliggende, er der snarere tale om oldtidsbebyggelse end middelalderbosættelse.

Buerne B_1 , B_2 og B_3 antyder, at der øst for A muligvis findes et område med lidt højere fosfattal end de omliggende arealer. Lokaliseringen bygger indtil videre kun på 4 prøver foretaget med den ny metode, hvoraf to viste et udslag på II, mens de resterende gav I. Ved nr. 95 (se kort 1) blev der i en dybde af 55 cm konstateret lidt trækul. - Det er indlysende, at der kræves yderligere undersøgelser, hvis område B's eksistens enten skal bekræftes eller afkræftes. Udover det indtegnede markstykke ville det være hensigtsmæssigt at udvide undersøgelsen til området øst for den N-S gående sognevej.

Under arbejdet i områderne A og B forsøgte gruppen at finde skårmateriale på overfladen, der kunne pege mod middelalderlig bebyggelse, men uden resultat. Tværtimod virkede de to markstykker meget sterile, idet stenmateriale kun forekom i meget ringe omfang.

I *område C* viste den nye fosfatmetode udslag på II og III. Sidstnævnte resultat, der stammer fra prøve nr. 35, havde efter den klassiske metode en fosfatværdi på 74. Af markens ejer fik vi imidlertid forklaret, at der netop ved punkt 35 i slutningen af forrige århundrede var gravet ler, hvorefter man havde fyldt det fremkomne hul med forskelligt affald. En hurtig prøvegravning på stedet kunne kun bekræfte dette. - I et område sydvest for punkt 35, der skønsomt blev angivet til at ligge på grænsen til C, oplyste ejeren dog, at man gentagne gange ved pløjningen var stødt på sten. - Heller ikke på denne mark blev fundet skår eller andet.

Område D markeres af to udslag på II, hvoraf den ene prøve efter den klassiske metode havde en værdi på 82. Ved arbejdet på marken fandt gruppen imidlertid så mange teglstensstumper og skår fra nyere tid, at der ligeledes i dette tilfælde må være tale om forurening af en eller anden art. Ikke et af skårene kunne med rimelighed karakteriseres som middelalderligt.

De enkelte øde bebyggelser i Horns herred

Af Svend Gissel

Ferslevlille

Der henvises generelt til kildeoversigten i indledningen til Ferslev sogn (se s. 121 f.) og desuden til det arkæologiske fundmateriale, samt til feltagttagelser og feltanalyser (se s. 92 og 162).

Til udarbejdelsen er benyttet forarbejder og oplysninger ved C. A. Christensen, Søren Frandsen, Viggo Hansen, Bente Holmberg, Bent Jørgensen, Søren Lundh, Ingrid Nielsen, Bjørn Oluf Wendt og J. L. Østergaard Christensen.

I

Stednavnet Ferslevlille findes tidligst omtalt i et originalt skiftebrev af 1335 11/11. Primærnavnet Ferslev betegner sognet og dets hovedby, når bortses fra en enkelt omtale af Ferslev by som Ferslevmagle, nemlig 1391 28/4¹. Der henvises herom til Lis Weise: Efterstillet adjektiv i danske stednavne, 1969, s. 18, 84 etc. Der findes ingen holdepunkter for datering af det sekundære stednavn Ferslevlille.

Derimod er der visse holdepunkter for beregning af Ferslevlilles størrelse før ødelægningen; men størrelsen lader sig dog ikke med sikkerhed præcisere nærmere end til 1½-3 bol (se nedenfor).

II

At Ferslevlille har grænset til Ferslev fremgår af en regest af et markeskelsbrev 1475 i arkivet på Egholm, som periodevis ejede i alt fald en del af Ferslevlille, et indicium for, at byen har ligget mellem Ferslev og den omtalte hovedgård i Sæby sogn, Voldborg herred.

En sådan beliggenhed sandsynliggøres tillige af afstandskriterier. Ifølge markbogen 1682 lå der i en afstand af ca. 1,6 km syd for Ferslev en række åse, der dyrkedes med omdriften 2:1, medens åse med denne rotation normalt ikke optræder, længere borte end 1,0 - 1,2 km. Ferslevs søndre vang hed 1682 Fauxhøys vang og eksisterede allerede 1567. Den centrale del af Fauxhøys vang karakteriseres i markbogen som god bygjord, medens de øvrige åse deromkring siges at være enten god blandkornsjord eller god havrejord. Vestligst blandt åsene og skilt fra Ferslev ved Maglemose lå 1682 »Bygagre« (ved den nuværende Enghave Gård). Det er sandsynligt, at Ferslevlille by har ligget enten her² eller ved vejkrydset nord for den

1. I Sorø Gavebog ca. 1440.

2. Ligeledes indiceret ved det på udskiftningskortet angivne vejforløb mellem Vellerup og Ferslev. Se iøvrigt Viggo Hansen, s. 51 ff.

senere Fagerholt Gård. Det sidstnævnte sted er der visse fosfatindikationer, som kunne pege på en tidligere kulturkoncentration; men der kan ikke drages sikre slutninger af de tagne fosfatprøver. Der er ikke gjort arkæologiske middelalderfund i området.

III

De oplysninger, som haves om Ferslevlilles ejendomshistorie, går tildels tilbage til tre breve (1335 - se herom ovenfor, 1354, 1365), som viser, at de omhandlede ejendomme på denne tid havde tilhørsforhold til slægten Mule af Falkendal. De pågældende ejere havde tilknytning til Roskilde, og nogle af dem betegnede sig som borgere i denne købstad. En anden del af Ferslevlilles ejendomshistorie (i 1400-tallet) er som ovenfor berørt knyttet til hovedgården Egholm og findes hovedsagelig bevaret gennem en indberetning 1747 19/12 om Egholm-arkivet fra pastor P. Gødesen i Skibby til biskop Peder Hersleb³. Denne tradition omhandler gods, som sluttelig 1463 tilfaldt Egholm, og var på 3, 4 eller 5 fjerding jord⁴.

Beregningen af byens størrelse er afhængig af, om det i 1300-tallet og i 1400-tallet anførte gods er helt eller delvis identisk, eller om der er tale om forskellige gods-komplekser. Spørgsmålet lader sig ikke besvare med sikkerhed, fordi de 1747 omtalte låsebreve fra 1470, 1471, 1513 og 1525 desværre er gået tabt.

Udtømmende oplysninger om Egholms ejendomme i området haves i markbogen 1682 samt i skødet på Egholm gods 1633 7/5. Det fremgår af kilderne fra 1600-tallet, at Egholm da ejede 3 bol i Ferslev. Da de 9½ agerbol i Ferslev 1682 indbefattede Ferslevlille, må Egholms gårde i Ferslevlille mellem 1475 og 1567 formentlig være blevet genopbygget i Ferslev kirkeby, hvorefter Ferslev kan betragtes som en Ballung.

IV

Ferslevlille har antagelig været øde 1463, da der omtales rettigheder i byens mark, men ingen bebyggede ejendomme. Det samme gælder iøvrigt allerede 1417, da Knud Andersen (Panter) sælger jord i Ferslevlille til Roskildebispens. Det er derfor sandsynligt, at ødelægningen af byen er sket i årtierne omkring 1400.

V

Ferslevlille bymark kan ved jævnførelse med kort udarbejdet af Danmarks geologiske undersøgelse antages at have ligget på moræneler og smeltevandssand.

Om de specielle årsager til Ferslevlilles ødelægning kan intet oplyses. I en del af den kritiske periode har byen (eller en del af den) tilhørt det kriseramte Svanholm gods.

Bymarkens anvendelse i ødetiden er ukendt.

3. Trykt Kirkeh. Saml. III, 3, 1881-82, s. 478-486.

4. Rep. II, nr. 12819.

Til illustration af ejendomsforholdene kan yderligere oplyses, at fogeden på Egholm optræder som dannemand på Horns herreds ting 1468 14/7 og 1469 12/10. Da han vist ellers ikke havde nogen adkomst hertil, må der formentlig heraf kunne slutes, at han optræder som repræsentant for det øde Ferslevlille (eventuelt Røgerup). Fra 1473 fungerer Egholmfogeden ikke mere som dannemand i Horns herred.

Ginnerup

Kun omtalt 1456. Se om denne lokalitet s. 61 f., 130, 247 f.

Klippestrup

Der henvises generelt til kildeoversigten i indledningen til Krogstrup sogn (se s. 117) og desuden til det arkæologiske fundmateriale, samt til feltagttagelser og feltanalyser (se s. 77 ff. og 142 ff.).

Til udarbejdelse benyttet forarbejder og oplysninger ved C. A. Christensen, Werner Christensen, Søren Fransen, Svend Gissel, Viggo Hansen, Bent Jørgensen, Bjørn Oluf Wendt og J. L. Østergaard Christensen.

I

Stednavnet Klippestrup findes først omtalt i to diplomer fra 1456, nemlig 14/4¹ og 25/10², begge på Svanholm gods, hvortil da hørte 4 gårde i Klippestrup. Stavemåden var 14/4 *Cleppæstorp* og 25/10 *Cleppestorp*. Navnet hører til -torp-gruppen, og forleddet er et mandnavn (se s. 61), som har paralleller i runesprog og levnavne, men ikke med sikkerhed kendes som personnavn i middelalderlige kilder.³ Det er derfor sandsynligt, at Klippestrup ved sin nedlæggelse i senmiddelalderen har nået en alder af flere århundreder (Klippestrup præbende er formentlig oprettet allerede på biskop Svend Nordmands tid, 1074-1088⁴, og byen har da også med sine mindst 12 gårde haft en ikke ringe størrelse, 1472 u.d. omtales »Klepstrop« sammen med flere torper på Krogstrup Fælle og har vel da været øde. Derimod nævnes Klippestrup ikke i Billeskiftet 1492 8/12. 1568 anføres i Roskilde domkaptels Jordebog, udg. af J. O. Arhning 1965, s. 80, at præbendet Klippestrup i Klippestrup by havde 8 øde gårde; der blev ikke givet landgilde af disse gårde. 1598 19/8 omtales Klippestrup endelig i en kommissionsdom, hvori Svanholms ret til 4 gårde i byen og dermed til fiskeri i Skibby sø anerkendes. Klippestrup bymark må derfor have strakt sig fra Skibby-området nordpå til området omkring Løvkær,⁵ jfr. 1632 23/2.

II

Klippestrup bys beliggenhed er af C. A. Christensen angivet til den vestlige del af Krogstrup Old, syd for Svanholm mellem Bonderup og Venslev⁶. Ved Ødegårdsprojektets undersøgelser synes en nogenlunde sikker lokalisering opnået, nemlig til

1. 4. dombrev.

2. Låsebrev.

3. Kr. Hald, Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. 1971, s. 74-76.

4. J. O. Arhning, Roskilde Domkaptels Historie, I, 1937, s. 98 f.

5. MK Krogstrup 1798 Løvekær, jfr. Maalebordsblad 1932, 3026.97.

6. DHT XII, 1, s. 325.

området øst for Vesterkærgård mellem Skibby og Svanholm. Udgangspunktet for lokaliseringen var marknavnestudier i Institut for Navneforskning ved Bent Jørgensen.

Der ses ingen spor i terrænet, der vidner om den fortidige bebyggelse; men ved overfladeopsamlinger og ved gravning af enkelte prøvehuller er der tilvejebragt et materiale, der omfatter 20 middelalderlige lerkarskår. Fundområdet har en udstrækning på ca. 200 × 100 m.

Fundmaterialet dækker her - ligesom ved Kunderslev og Krogstrup - såvel ældre middelalder som høj- og senmiddelalder. 5 af de 20 lerkarskår er fundet i et prøvehul, der viste et kulturlag af omkring 100 cm's mægtighed, hvoraf dog laget under 65 cm's dybde var omrodet undergrundsmateriale. De fundne 5 skår var alle tidlig-middelalderlige skår af »vendisk« type; 1 blev fundet i pløjelaget, 3 lige under dette lag og det sidste i henved 100 cm's dybde i det omrodede undergrundsmateriale. I et andet prøvehul fandtes ildskørnede sten tilligemed lidt rødbrændt ler og ganske lidt trækul, men intet daterende materiale, medens endnu et par prøvehuller var fundtomme.

Inden for undersøgelsesområdet er der endvidere i en del tilfælde, ved udtagning af boreprøver til fosfatanalyse, påtruffet spor af rødbrændt ler og af trækul. Boringerne viste i enkelte tilfælde et usædvanligt tykt muldlag - op til 190 cm. - der muligvis kan tolkes som et senere opfyldt gadekær. Til udtagning af prøvene blev anvendt jordbor. Der blev ialt udtaget 78 × 3 prøver under pløjelaget.

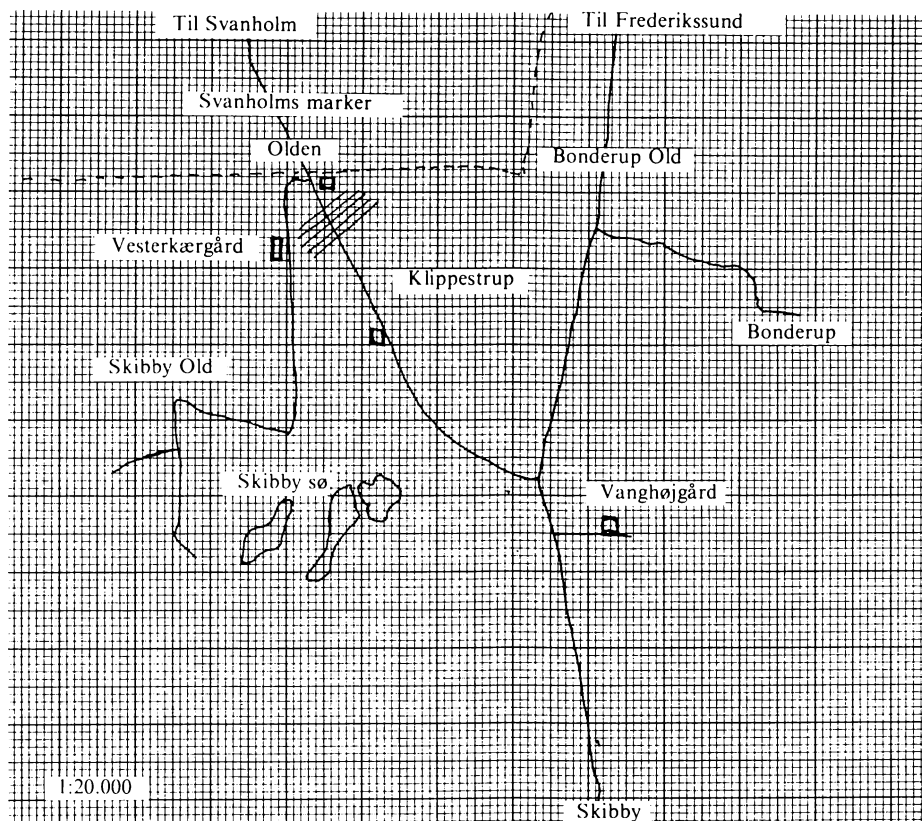
Fosfatprøver tagne i området på begge sider af landevejen har været til undersøgelse i Danmarks geologiske Undersøgelse. Desuden har gårdejereren på Oldgården stillet to fosfatkort til rådighed. Analyserne, hvis detaljer fremgår af den udførlige behandling s. 144 ff., viser ret højt fosfatindhold, som indicerer, at man må stå over for en nedlagt bebyggelse. Størst interesse samler sig om en diagonal fra SV mod NNØ. En række af prøverne (især vest for landevejen) viser over 100 mg P₂O₅ pr. 100 g. jord. Enkelte af disse ret store værdier (som dog ikke kan måle sig med Kunderslevs) kan skyldes nyere påvirkning; men der kan næppe være tvivl om, at de store indhold i overvejende grad skyldes en tidligere bebyggelse. Det er sandsynligt, at landsbytomten har strakt sig ud over det hidtil undersøgte område.

De omtalte terrænundersøgelser er foretagne af Werner Christensen, Søren Frandsen, Bjørn Oluf Wendt og J. L. Østergaard Christensen. Den her givne fremstilling bygger på skriftlige redegørelser fra de pågældende (jfr. ovenfor, s. 77 ff., 142 ff.).

Der kan konkluderes, at omend lokaliseringen af Klippestrup ikke er så sikker som den af Kunderslev, er det dog efter det ovenfor anførte en rimelig antagelse, at Klippestrup har ligget som angivet, og der vil i det følgende blive regnet hermed.

III

Som ovenfor anført findes Klippestrup først omtalt i kilderne 1456; men der er som nævnt flere grunde til at antage, at denne torpbebyggelse har eksisteret i flere hundrede år. Hvad byens ejendomsstruktur angår, er det ovenfor oplyst, at 2/3 af de kendte gårde (8) har tilhørt Roskilde kapitel (Klippestrup præbende), medens 1/3 (4) har hørt til Svanholm.

Klippestrup omtales endnu i kapiteljordebogen 1568 og yderligere i dokumenter fra 1598 19/8 og 1632 23/2. Traditionen om byen har da ligesom Kunderslevs (og Ulstrups) tilfælde været levende i århundreder efter ødelægningen, og det må understreges, at det drejer sig om en tradition af ret minutøs karakter.⁷ Hvorvidt man kan tillægge det nogen betydning, at ejendommene i Klippestrup betegnes som gårde og ikke som ejendommene i Kunderslev regnes i bol eller mark skyldjord, er usikkert.

IV

Ca. 1470⁸ skyder Bonderup og Skibby mænd deres markeskel frem på Klippestrup mark, og på dette tidspunkt må byen da have været øde. Det må anses for sandsynligst, at dette allerede har været tilfældet 1452 og 1456; men det må understreges, at medens det om Kunderslev vides, at denne by har været øde ca. 1400, haves en tilsvarende datering ikke for Klippestrups vedkommende, og den mulighed kan derfor ikke afvises, at der ved Klippestrups nedlægnings har gjort sig andre årsags-

7. Se 1598 19/8 og 1632 23/2 om bymarkens grænser.

8. Se 1469 12/10, 1475 20/4 etc.

faktorer gældene end for Kunderslev og iøvrigt også for de små torper, af hvilke Svanholm var eneejer.

I århundrederne efter ødelægningen anvendtes Klippestrup bymark til græsning. Byerne Bonderup og Skibby forsøgte som anført at udstrække deres rettigheder over området, hvilket i alt fald for Bonderups vedkommende har haft den ejendomshistoriske baggrund, at byen ligesom Klippestrup havde forbindelse med Roskildekirken. Nogen genopdyrkning fra Skibby eller Bonderup foretoges foreløbig ikke.

V

Jordbunden i Klippestrups tidligere bymark består overvejende af moræneler, undertiden morænegrus (jfr. kort s. 140 f.).

Krogstrup¹

Der henvises generelt til kildeoversigten i indledningen til Krogstrup sogn (se s. 117) og desuden til det arkæologiske fundmateriale, samt til feltagttagelser og feltanalyser (se s. 85 ff. og 142).

Til udarbejdelsen er benyttet forarbejder og oplysninger ved C. A. Christensen, Werner Christensen, Søren Frandsen, Svend Gissel, Viggo Hansen, Bente Holmberg, Thelma Jexlev, Bent Jørgensen, Jens Stockmarr, Bjørn Oluf Wendt og J. L. Østergaard Christensen.

I

Stednavnet Krogstrup findes tidligst omtalt i et diplom fra årene 1211-14, som kun kendes fra afskriften i Esrombogen ca. 1497, s. 129 r (Dipl. Dan. I 5 nr. 7) med stavemåden *Crocstorp*. Om dateringen af stednavnetypen - torp (900-1100 med fortsættelse til ca. 1300 forskellige steder, bl.a. i Nordsjælland) henvises til Kristian Hald: *Vore Stednavne* 2. udg., 1965, s. 140 f.

Krogstrups størrelse, før ødelægningen satte ind, er ukendt. C. A. Christensen kalkulerer (DHT XII, 1, 1963-66, s. 327) med 1 bol; men Christensen tilføjer - antagelig med rette, at dette »rimeligvis er for lavt«; et par bol er nok sandsynligere, da der er tale om en kirkeby (jfr. Idestrup på Falster). Kirken bærer efter byens ødelægning fortsat navnet Krogstrup kirke (Endnu 1456 omtales en præstegård og en degnegård i Krogstrup), ligesom den store del af Krogstrup sogn, som indgik i Oldenområdet, gennem århundreder blev kaldt Krogstrup Old, også Kunderslev-jorden. I det ovenfor omtalte diploma princeps skænker Niels Grevesen (Niels, søn af vicegreve Niels) en pengegave til en række kirker, deriblandt Krogstrup kirke som den eneste i Horns herred; den hallandske greveslægt må derfor have haft kontakt med sognet. Når kirken blev placeret i Krogstrup og ikke i det efter alt at

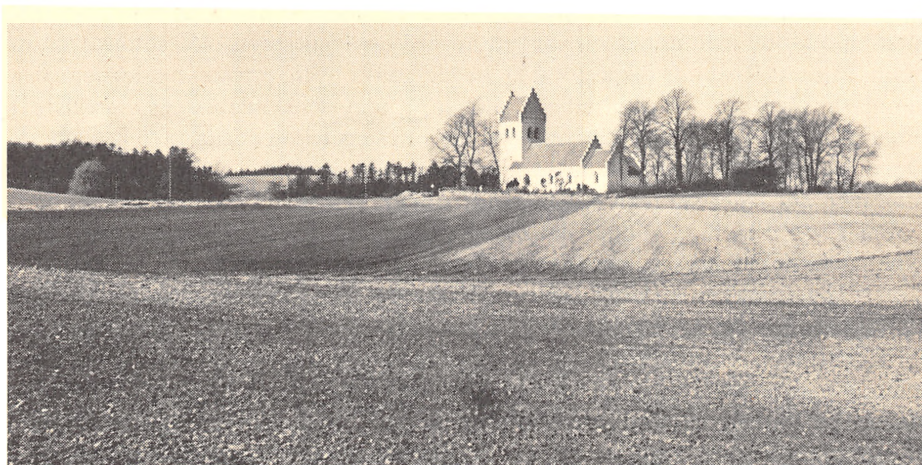
1. At navnet Krogstrup atter findes som landsbynavn i Horns herred, skyldes, at Ordrup 1927 har skiftet navn til Krogstrup.

dømme større Kunderslev (se dette), som Krogstrup formentlig er flyttet ud fra, kan den specielle grund dertil have været, at Krogstrup har ligget mest centralt i sognet (hvilket ikke forekommer sandsynligt), eller måske at der i Krogstrup har ligget en hovedgård. En tredje mulig årsag, nemlig at Krogstrup (ligesom Idestrup på Falster) har været centrum i en større bebyggelsesmæssig enhed, som er splittet op i en række torper, synes at støde på den vanskelighed, at Krogstrup som anført må opfattes som udflyttertorp fra Kunderslev (se s. 171 og s. 247).

II

Det klareste vidnesbyrd om Krogstrups beliggenhed er kirkebygningen med tilhørende kirkegård, som idag ligger alene i terrænet. C. A. Christensen skriver (DHT XII, 1, s. 324) herom, at der sydøst for den ensomt beliggende kirke er påtruffet spor af landsbyens hustomter. C. A. Christensen bygger her på den i Trap: Danmark, 5. udg. udnyttede sognebeskrivelse (sign. Henry Petersen og E. Løffler 1873-74) i Nationalmuseet. Imidlertid er der efter Christensens egne og Ødegårdsprojektets undersøgelser ikke nogen tvivl om, at der med de omtalte fund sigtes til Kunderslev (For C. A. Christensens vedkommende henvises til DHT XII, 1, s. 323, for projektets til nærværende publikation, s. 80), hvorimod landsbyen Krogstrups mark har ligget lige ved kirken (DHT XII, 1, s. 325 n. 4). Beliggenheden af Krogstrup by er af J. L. Østergaard Christensen, Søren Frandsen og Bjørn Oluf Wendt gjort til genstand for nøjere prøvelse gennem arkæologisk besigtigelse for Ødegårdsprojektet (Den følgende redegørelse bygger på en skriftlig beretning fra den førstnævnte).

Kirkens ældste dele stammer fra romansk tid, før ca. 1250. Nordvest for kirken ses fortsat gadekæret, som sandsynligvis hidrører fra tiden før landsbyens nedlægning, der antagelig har fundet sted før 1456, omend præstegård og degnegård det anførte

Den enligt liggende Krogstrup kirke set fra sydøst. Bag træerne til højre for kirken har den forsvundne landsby ligget.

Foto: marts 1975 ved Viggo Hansen.

år fortsat eksisterende. En pollenanalytisk undersøgelse af gadekæret (ved Jens Stockmarr) har dog kun bragt nutidigt materiale - fra indeværende århundrede - for dagen, sandsynligvis som følge af oprensninger. Der er foretaget overfladeopsamlinger inden for et ca. 400 × 200 m. stort område omkring kirken. Herved er tilvejebragt 27 lerkarskår, hvoraf de fleste er fra ældre middelalder; men også høj- og senmiddelalder er repræsenteret (om kriterierne herfor se nærmere s. 172 f. (Kunderslev)).

Krogstrup-området har i nyere tid og sikkert også tidligere været sæde for Horns herreds ting. Herom, samt om tingplads, tinghus, galgebakke og stejlebakke, henvises til s. 267 ff.

Werner Christensen har ledet projektets fosfatanalytiske undersøgelser ved Krogstrup kirke. Der er (ifølge beretning fra Werner Christensen) udtaget 32 jordprøver omkring kirken og i linier ud derfra. Prøverne viser en variation på 24-148 mg P₂O₅ i 100 g jord. De største fosforsyrekvotienter (114-148) er iagttaget ved kirkegårdsmuren i øst og nord, lavest længst ude i øst og syd (24-42 mg). Omend fosfatindholdet bortset fra det sydøstlige område, ligger ret højt i forhold til det normale indhold på jorderne, er det dog væsentlig lavere end i Kunderslev (se s. 142). Det kan ikke afvises, at et fosfatindhold som det omtalte kan have andre årsager end en bebyggelse, eventuelt markeder o.l.

Det fundne arkæologiske materiale (se ovenfor) indikerer imidlertid, at landsbyen har ligget ved selve kirken, bl.a. fordi fundene udelukkende er middelalderlige og derfor næppe kan hidrøre fra et efter landsbyødelægningen etableret marked. If. tingsvidne af 1632 23/2, som citerer et nu ukendt tingsvidne af 1547 30/6, skal Krogstrup by da også have ligget netop der, hvor man har konstateret de største fosfattal, nemlig nord og øst for kirken. Jfr. s. 269.

III

Om ejendomsforholdene i Krogstrup vides med sikkerhed kun, at hele den (formentlig øde) by med undtagelse af præstegård og degnestavn 1456 tilhørte Svanholm, samt at Roskilde bispestol ikke havde gods i byen; præste- og degnejorden var måske identisk med den tredjedel plov jord, som i Roskildebogens sogneliste II omtales under Krogstrup. 1567 eksisterede præstegård og degnestavn ikke mere. Det er tænkeligt, at den hallandske greveslægt har ejet gods i Krogstrup (se ovenfor); men der lader sig ikke oplyse noget sikkert herom.

Om Krogstrup fang hedder det i tingsvidnet 1632 23/2, at størstedelen deraf synes at være indelukket, medens den anden del med Kundestrup (=: Kunderslev) Nørrevang strækker sig mod nord mod Onsved fang. I markeskelsforretningen 1632 19/4 siges det mere summarisk, at man ikke har befattet sig med Krogstrup, fordi det tilforn er indelukket. Sammenholder man oplysningerne 1456 og 1632, må man antage, at indlemmelsen i Svanholms enemærke (indelukningen) har fundet sted inden 1456 og har omfattet hele byen (Krogstrup altsammen) med undtagelse af præstegårdens og degnestavnens jord, der har ligget sammen med Kunderslev Nørrevang. En del af Krogstrupjorden må 1682 have hørt til Ordrup Hyrehøjs Vang og resten samt Kunderslevs antagne Nørrevang til Ordrup Tinghus Vang; grænserne 1682 kan dog næppe have været identiske med grænserne 1632 og tidli-

gere. Markeskelsforretningen 1561 29/10, der er udnyttet af Bent Jørgensen, viser også mod Ordrup et i forholdet til de senere forhold afvigende markeskel, idet Ordrup bymark må være blevet udvidet efter 1561.

IV

Om tidspunktet for Krogstrups ødelægning vides med sikkerhed kun, at den må være sket inden 1456 14/4. Se endvidere s. 131. Genopdyrkningen fra Ordrup påbegyndtes mellem 1561 og 1632 (Hyrehøjs Vang) og fuldførtes mellem 1632 og 1682 (Tinghus Vang), hvorom henvises til de ovenfor givne oplysninger.

V

Krogstrup by lå ifølge kort udarbejdet af Danmarks geologiske Undersøgelse (se s. 140 f.) på en jordbund af moræneler, som i det hele taget dominerer det område, der må antages at have hørt til byen. Efter ødelægningen (før 1456) anvendtes til liggendet hovedsagelig til græsning (tidligst dokumenteret 1472). Om de specielle årsager til denne bys ødelægning kan der intet direkte oplyses; men medens Kunderslev (se s. 175) antagelig må være blevet øde temmelig pludseligt, ser det ud til, at præste- og degnegård i Krogstrup fortsat har bestået til et tidspunkt mellem 1456 og 1567.

Der er derfor ingen grund til for denne bys vedkommende at regne med klimatiske forhold eller pest som årsag til ødelægningen; snarere kan man tænke sig godstilhørsforholdet som afgørende faktor, og det er derfor beklageligt, at dette, når bortses fra præste- og degnejorden, er uoplyst.

Kunderslev

Der henvises generelt til kildeoversigten i indledningen til Krogstrup sogn (se s. 117) og desuden til det arkæologiske fundmateriale, samt til feltagttagelser og feltanalyser (se s. 80 ff. og 142).

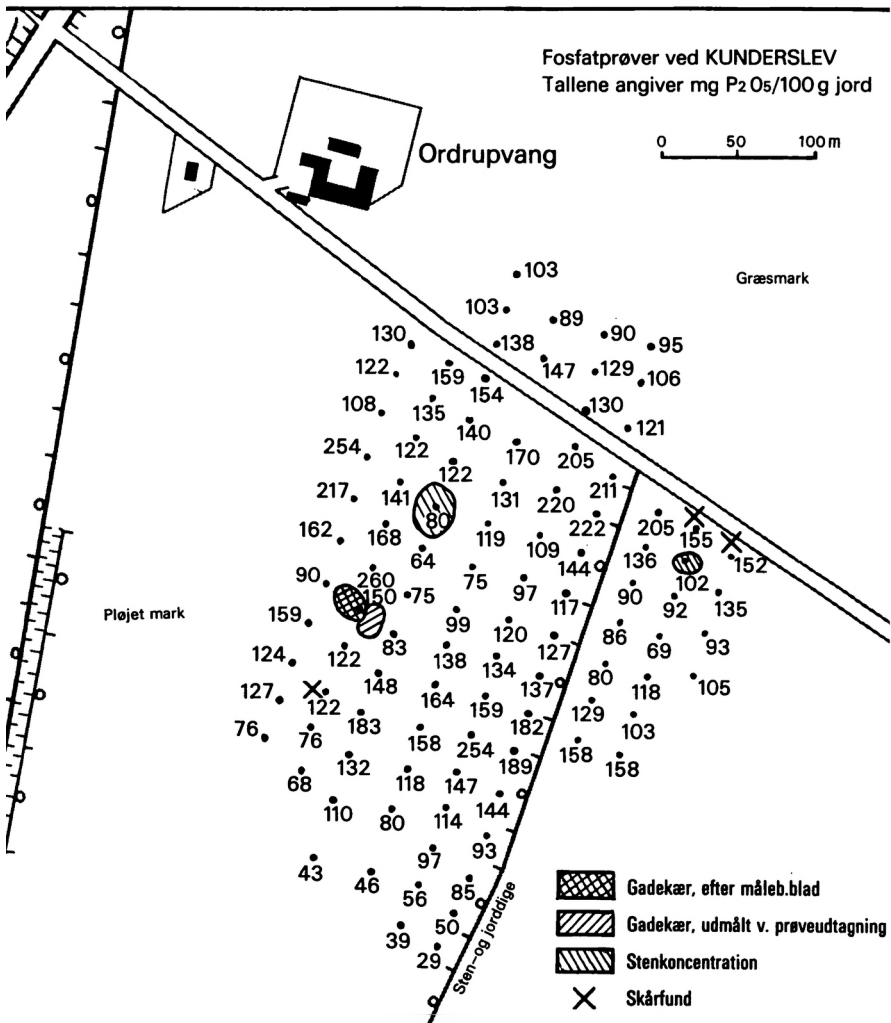
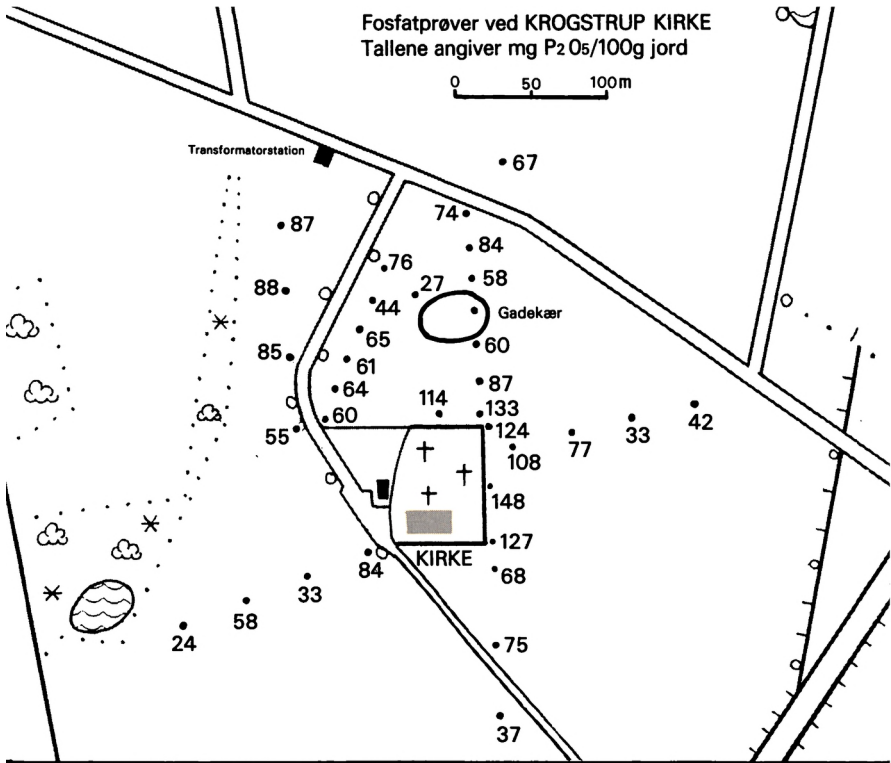
Til udarbejdelsen er benyttet forarbejder af C. A. Christensen, Werner Christensen, Svend Gissel, Viggo Hansen, Bente Holmberg, Thelma Jexlev, Bent Jørgensen, Jens Stockmarr og J. L. Østergaard Christensen.

I

Stednavnet Kunderslev findes tidligst omtalt i det bevarede fragment af Roskilde-bispens dombog fra ca. 1300, hyppigt tidsfæstet til 1290'erne.¹ med stavemåden *Kundærlef*. Navnet er af -lev-typen (stort set daterbar til Folkevandringstid), formentlig med personnavneforled². Navneformens tidlige datering stemmer overens

1. Det kongelige Bibliotek, ms.phot. nr. 15, DMR III 1, s. 309.

2. Se sidst Bent Søndergaard, Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv), 1972, s. 90.

med landsbyens størrelse, af C. A. Christensen³ anslået til 9 bol. Byen er den største dokumenterede øde bebyggelse i Danmark (om Skøneby se s. 137 ff.), i Hornsherred på størrelse med byer som de bestående Ferslev og Tørslev; i hele herredet havde fire byer af 21 større boltal end Kunderslev. Det er bemærkelsesværdigt, at værdigheden som sogneby ikke tilfaldt Kunderslev, men det yngre Krogstrup, som efter det foreliggende (se s. 137, 166) må have været væsentligt mindre end Kunderslev. Krogstrup har formentlig været udflyttertorp fra Kunderslev (de to bebyggelser lå tæt ved hinanden), og da kirken blev lagt i Krogstrup, må torpet af andre grunde end de størrelsesmæssige have haft et fortrin frem for Kunderslev, som ikke fremgår af kilderne, enten en central placering i sognet eller - snarere - en hovedgård; i selve Kunderslev findes ingen hovedgård omtalt.

II

Kunderslev bys beliggenhed indiceres ved marknavnet *Gundersløf Aas* omtalt i MB 1682 nr. 117⁴. Den pågældende ås er stedfæstet for Ødegårdsprojektet af Viggo Hansen, Bente Holmberg og Bent Jørgensen til ejendommen Ordrupvang s.ø. for Krogstrup kirke⁵. Da marknavnet ikke forekommer på matrikelkort, foretoges lokaliseringen foruden ved markbogens egne oplysninger ved hjælp af følgende angivelse i tingsvidnet 1632 23/2: Da befindes Kundestrup [= Kunderslev] at have ligget øster fra Galgebakken [Målebordsblad 1932, 3026.97. Jfr. MK 1798 Krogstrup R 58, R 59 - således nummereret af Bente Holmberg på målebordsblad i Institut for Navneforskning] og sønder op fra en mose, kaldes Todemosen [MK 1798 Krogstrup R 41 (Bente Holmberg), således stedfæstet af Viggo Hansen og Bent Jørgensen], ved et kær kaldes Kundestrup gadekær [Stedfæstet på marken ved Ordrupvang i tilslutning til Kunderslev by. Der er ingen mulighed for pollenanalyse, da bunden af vandhullet på ekskursion 1971 27/5 af Jens Stockmarr konstateredes at bestå af moræneler. Gadekærret må derfor være blevet oprenset i nyere tid.]. Lokaliseringen af »Kundestrup« 1632 foretoges på grundlag af et tingsvidne af 1547 30/6 (Torsdagen næst for Vor Frue dag Visitationis), som desværre ikke har kunnet opspores og måske er gået tabt. At »Kundestrup« 1632 rettelig skal være Kunderslev er påvist af C. A. Christensen⁶ og bekræftet ved projektets undersøgelser (se herom under Lunderup/Kundestorp).

Beliggenheden af Kunderslev er af J. L. Østergaard Christensen og Werner Christensen yderligere dokumenteret ved fund i terrænet og ved fosfatanalyser (Redegørelsen for resultaterne af arkæologiske besigtigelser og fosfatanalyser bygger på skriftlige beretninger fra J. L. Østergaard Christensen og Werner Christensen, hvormod henvises til s. 80 ff. og s. 142, samt til kortet s. 170).

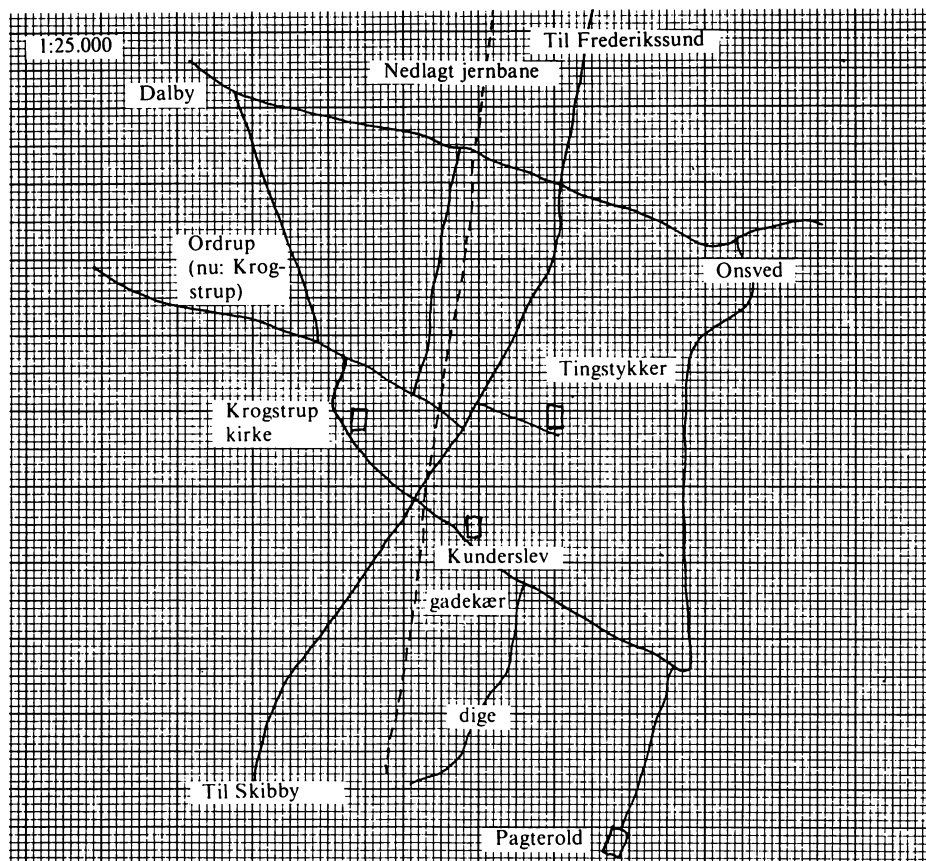
J. L. Østergaard Christensens undersøgelser har deres baggrund i det omtalte skriftlige kildemateriale, i Nationalmuseets sognebeskrivelse og i Geodætisk Instituts luftfotografier, som viser anomalier sammenfaldende med de øvrige indicier

3. DHT XII, 1, s. 323 f.

4. Se allerede C. A. Christensen i DHT XII, 1, s. 323. Jfr. ovenfor s. 10.

5. Målebordsblad 1932, 3026.08

6. DHT XII, 1, s. 322 n. 1, 339 f.

for det øde Kunderslevs beliggenhed; sognebeskrivelsen, som fejlagtigt navngiver den forsvundne landsby som Krogstrup, omtaler foruden gadekæret også fund af grundstensrækker og jernslagter.

J. L. Østergaard Christensen har i perioden 1970-73 foretaget overfladeopsamlinger over et ca. 300 × 300 m. stort område, især nord og øst for gadekæret. Herfra foreligger 32 middelalderlige lerkarskår samt en hvæssesten og 2 tenvægte af sandsten. Tenvægtene og hvæssestenen kan ikke ud fra form og materiale dateres nøjere; de kan - ligesom navnet Kunderslev - være fra jernalderen, og de kan være middelalderlige (de 3 stenoldsager er fundet ved markarbejde af lodsejerens søn som velvilligt har overladt hvæssestenen og den ene tenvægt til Ødegårdsprojektet). Derimod er lerkarmaterialet tydeligt middelalderligt, medens jernalderskår ikke forekommer.

Lerkarmaterialet omfatter sortbrændte skår (herunder også ornamenterede skår og profilerede randskår), som hidhører fra »vendisk« keramik, der forekommer almindeligt i sjællandske fund fra vikingetiden frem til omkring 1200. Den følgende periode - 1200-årene - er repræsenteret ved sortbrændt keramik, der dog ofte har en rødbrændt »kappe« på begge sider af den sorte kerne i skærven. Også senmiddelalderens rødbrændte, glasserede keramik, der især kendes fra kander med fingerud-

knibninger ved overgangen mellem bund og side, er repræsenteret i fundene fra Kunderslev. Denne keramiktype begynder at dukke op i sjællandske fund i sidste halvdel af 1200-tallet, og den dominerer de følgende par århundreder.

Lokaliseringen af Kunderslev bekræftes som ovenfor berørt ikke alene af overfladefund, men tillige ved fosfatanalyse af optagne jordprøver. På dette punkt gav gården Ordrupvangs egne fosfatkort det første fingerpeg⁷, idet kortet viser stærk fosforsyreholdighed i den pågældende jord, omend analysen såvel som andre tilsvarende er af summarisk karakter og ikke har lagt vægt på en differentieret bestemmelse. De undersøgelser, som Werner Christensen har udført og overvåget, og som tog deres begyndelse på en ekskursion 27/5 1971, har derimod netop bygget på svingninger i fosfatholdigheden over små afstande (kvadratnet med 25 m mellemrum), da sådanne svingninger er et vigtigt indicium på en øde bebyggelse. De på dette sted iagttagne fosforsyrekvotienter er de højeste, som er opnået ved Ødegårdsprojektets sjællandske undersøgelser, op til 260 mg P₂O₅ i 100 g jord (Werner Christensen i Arbejdsrapport 1974-75 nr. 9 H, s. 1 f.), hvilket naturligvis står i forbindelse med, at der her er tale om en stor gammel bebyggelse. Der henvises til det hidsatte kort over Werner Christensens analyser, som viser variationerne og tillige omfanget af det undersøgte område.

Omkring Kunderslev lige så lidt som de øvrige øde byer, som det danske projekt har forsøgt at stedfæste, kan direkte iagttages i terrænet, kan der konkluderes, at byens lokalisering er så sikker, som en sådan lokalisering overhovedet kan blive. Det bør tilføjes, at Kunderslevs enestående placering i Ødegårdsprocessen, p.g.a. alder, størrelse og pludselig ødelægning - hvorom nedenfor, gør den til et oplagt emne for udgravning, et af de mest oplagte, som projektet kan fremvise. Blandt de opgaver, som projektet kan pege på, men ikke selv løse, må udgravningen af Kunderslev indtage en fremtrædende plads.

III

Medens to bebyggelser i byens umiddelbare nærhed, Skuldelev og Onsved, nævnes allerede 1085, findes Kunderslev som anført først omtalt ca. 1300 (se ovenfor, s. 169). Byens tidligst dokumenterede ejendomskomplekser var ikke dens største, idet Roskildebispens ca. 1300 og 1370 belagte gods i byen (før 1288 måske i domprovstiets besiddelse. I brev af 1288 27/7 overlod biskop Ingvar af Roskilde med kapitlets samtykke domprovst Jens Grand godserne Selsø og Gundsømagle, samt gods i Gerlev, og tienden af Krogstrup sogn på livstid til gengæld for jordegods, som Jens Grand havde skænket Roskilde domkirke. Det gods, som Jens Grand nu fik til fri rådighed, altså bl.a. Selsø gård og gods, hvortil ca. 1300 hørte Kunderslev, tilhørte Roskilde bispestol (således præciseret i pavens bekræftelsesbrev af 1290 21/3); men allerede før 1288 havde domprovsten ladet bygge huse derpå.) var på 6 øre terra in censu og Torups (Strø herred) 1364 1/5 belagte på 5 øre. En gård, som fra 1348 tilhørte kronen, findes ikke vurderet i terra in censu. Med disse ejendomme er listen over de før byens ødelægning omtalte komplet (se

7. Kort over Jordbundsundersøgelser for Ordrupvang, Matr.nr. 8a og 21 af Krogstrup. Analysering udført af Statens Planteavlslaboratorium. Udateret. Kortet er gengivet s. 11.

nedenfor). Herefter er der et stop i overleveringen indtil 1456 25/10, da det oplyses, at 1 fjerding jord (2 øre) tilhørte Svanholm. Først 1482 1/7 optræder byens største ejendomskompleks, 6 bol jord fordelt på flere - måske mange - gårde (»Gaarde og øde Byggesteder«) og tilhørende Aksel Valckendorff, som nævnte dato skødede dem til Johan Jepsen Ravensberg. Uspecificerede andele i Kunderslevs bymark tilhørte 1472 Egholm (Mogens Hak) og Kindholm (Johan Jepsen Ravensberg). C. A. Christensen beregner⁸ Kunderslevs samlede størrelse til mere end 8 bol jord og kalkulerer med 9 bol, »da så store byer i middelalderen altid ses at have hele boltal«. Da alene de specificerede ejendomme kommer på 7 5/8 bol, kan byen meget vel have været på mere end 9 bol (Skuldelev var på 12 bol jord); men det synes efter det foreliggende rigtigst at fastholde C. A. Christensens beregning.

Kunderslev i de bevarede skriftlige kilder. Oversigt

	1300-tal	1400-tal	15-1600-tal
Roskildekirken	6 øre (ca. 1300, ca. 1370)	x (ca. 1410, 1471)	x (1555)
Kronen	x (1348)	x (1472)	x (1555)
Torup	5 øre (1364)	x (1472) ¹	
Svanholm		2 øre (1456)	
Kindholm I		x (ca. 1420, 1472) ²	
Kindholm II		48 øre (1482)	48 øre (1547, 1555, 1624)
Egholm		x (1472) ³	x (1555) ⁴

1) Slægten Oxe.

2) Slægterne Krag og Ravensberg.

3) Mogens Hak.

4) Ejler Krafse.

1632 kunne man i det øde Kunderslevs bymark iagttage flere gamle diger, som i tingsvidnet 1632 23/2 opfattedes som vangediger. Da digerne beskrives som radier med byen som centrum og synes at have inddelt den tidligere bymark i en sydøstre, vestre og nordre vang⁹, er det fristende med tingbønderne at antage, at der før Kunderslevs ødelægning har eksisteret tre vange i byen. Det kan dog ikke helt afvises, at digerne kan stamme fra en senere fordeling af arealet mellem lodsejerne. Der findes nemlig fra tiden efter ca. 1380, da Kunderslev må være nedlagt, klare vidnesbyrd om indhegning af dele af bymarken til hævvelse af ejendomsforholdene. Den tidligst kendte indhegning er den, provst Christiern foretog af Provstehol-

8. DHT XII, 1. s. 324.

9. Se fortsat tingsvidnet 1632 23/2.

men, som var beliggende i det område, som i en senere tid hørte til Onsved bymark, men til Krogstrup sogn, og som 1632 19/4 holdtes ude fra »Kundestrup« bymark; provst Christierns indhegning må være sket omkring 1410. Omkring 1470 gives oplysninger om endnu en række indhegninger. 1469 12/10 klagede Svanholms daværende ejer Peder Bille over, at Bonderup mænd havde påført Peder Billes grund et ulovligt gærde, hvilket bekræftedes ved et herredstingsvidne. Dette viser, at Peder Billes interesseområde ikke alene var Oldenområdets nordlige del, hvor det meste af Krogstrup fang blev indelukket til Svanholm, men strakte sig ned til dets sydlige del. Ca. 1472¹⁰ ankede Selsøs herre, ærkedegnen Tetz Tetzen Rosengaard, over, at Peder Bille lod hans øksne og kvæg drive ind i sin fold og tiltog sig rådighed over græsningsretten til en stor del af Krogstrup Fællede, nemlig de Selsø (ærkedegnen), Torup (Johan Oxe), Kindholm (Jep Jensen Ravensberg) og Egholm (Mogens Hak) tilkommende dele af Kunderslev, Klippestrup, Ulstrup m.fl. torper¹¹. I overensstemmelse hermed strakte den til Svanholms torp Ordrup liggende Hyrehøjsvang sig sydpå til Egemosen, hvor der på matrikelkort 1798 findes aftegnet et gærde. I den tilgrænsende del af Havreolden (1667 4/9: Grønolden) havde Ordrup 1682 yderligere 5 åse. Hvorvidt de på MK iagttagne gærder er vidnesbyrd om vange - eller ejendomsinddeling er uvist; deres forløb er tildels sammenfaldende med de anførte grænser for Svanholms (usurperede?) græsningsrettigheder og peger ikke entydigt på, at gærderne har været vangediger. Det kan således ikke med fuldstændig sikkerhed fastslås, at Kunderslev i 1300-tallet har haft 3 vange; det bør i denne forbindelse understreges, at tingbønderne 1632 ikke udtaler sig kategorisk om spørgsmålet, men i hvert enkelt tilfælde kun udtrykker en antagelse.

IV

Kunderslev blev øde i slutningen af 1300-tallet, efter ca. 1370 og før provst Christiern ca. 1410 (1402-18) indhegnede Provsteholmen i ødemarken syd for Onsved. At Kunderslev endnu ikke var øde ca. 1370 (RJB), bekræftes af et diplom fra 1364. Udviklingen i Gershøj hvor genopbygningen begyndte 1380, og en kort tid efter påbegyndt genopbygning andre steder i Voldborg herred indicerer, at Kunderslevs ødelægning kan være sket snart efter 1370¹² og i hvert fald ret pludseligt; men noget nærmere kan ikke oplyses herom. I tiden 1300-70 viser landgilden på bispegodset i byen formentlig nogenlunde konstans (se herom afsnittet om landgilden).

Kort tid efter 1402 begyndte Roskildekirken igen at udnytte sit gods i Kunderslev i forbindelse med den større aktivitet i Skuldelev. Den ovennævnte Provsteholm dyrkedes fra Skuldelev (1614 fra Skuldelev og Tørslev), og driften må p.gr.a. de ret store afstande formentlig have været ekstensiv¹³; at området i den følgende tid har været betragtet som udmark, indikeres af, at der 1568 ikke svaredes fast landgilde af det; afgiften ydedes, når jorden var i vang. 1614 oplyses det direkte, at der såedes havre - ikke rug eller byg - i Provstejorden. En forandring heri skete først, da jorden

10. Rep. II 13033. Se s. 189 ff.

11. Rep. II, 3164. Se s. 188 ff.

12. Der kan i denne forbindelse tillige henvises til landgildeudviklingen i Skuldelev, som efter nedgang i 1300-tallet viser begyndende opgang fra ca. 1400.

senere i 1600-tallet (før 1671) blev indlemmet i Onsved Lillevang; 1682 såedes der hartkorn i Brede Provstager Ås og Lille Provstager Ås, men fortsat havre i Store Provstager Ås. I 1600-tallet (tidligst 1672) ses byerne Onsved, Dalby og Ordrup, samt Mariboholm møller, desuden at have haft jord i Havreolden, som lå øst for Ordrup Hyrehøjs vang (se ovenfor). Den årlige afgift af Provsteholmen og Havreolden var på henholdsvis 6 og 8 pund korn, hvorved det skal bemærkes, at landgilden pr. bol var 6 pund korn i størstedelen af Skuldelev efter år 1400 mod 8 pund korn før 1400 og i Kunderslev 6 pund korn før 1400. Såvidt vides¹⁴, har der ikke været præsteret andre kornnydelser end de omtalte af Kunderslev øde bymark efter år 1400, og det kan derfor tænkes og til en vis grad sandsynliggøres 1), at Provsteholmen har været det i agerbrugsmæssig henseende bedst udnyttede område, som har hørt til Kunderslev, og 2) at selv dette efter byens ødelægning ikke har været dyrket intensivt. For Kunderslev som for Oldenområdet iøvrigt er tiden 1400-1450 *terra pæne incognita*, og spørgsmålet om en eventuel mere omfattende genopdyrkning af Kunderslev mark i de kildefattige årtier lader sig derfor ikke afgøre med sikkerhed. Nogle oplysende punkter kan dog fremføres: 1) Såfremt hr. Tetz's klager mod Peder Bille med rette er dateret til 1472, kan påbegyndelsen af Svanholmmandens overgreb i Oldenområdet dateres til ca. 1468 (4 år tilbage), og der er i så fald nogenlunde tidsmæssig sammenhæng med sagen om Bonderups gærde¹⁵. Peder Bille synes da at have indtaget en mere aggressiv holdning end faderen Torbern Bille, der døde 1465 og som lensmand på Abrahamstrup havde forenet kronens rettigheder i Kunderslev med sine egne. - 2) Det ses endvidere af klagerne, at allerede Torbern Bille ikke havde svaret bispetiende af Svanholm, hvormed formentlig tænkes på de ødemarker, der var lagt ind under hovedgården. Til disse hørte Kunderslev næppe; men tidsbestemmelsen¹⁶ synes signifikant, omend misligholdelsen af tiendepligten kan gå længere tid tilbage. - 3) Aksel Valckendorff, som 1482 overdrog Kunderslevs største ejendomskompleks, gårde og øde byggesteder med ialt 6 bol jords tilliggende, til Johan Jepsen Ravensberg, havde arvet sine rettigheder i Kunderslev fra faderen Hemming (Henning) Valckendorff (1475), som havde erhvervet et åbent brev derpå, hvorfra formentlig beskrivelsen af ejendommene (gårde og øde byggesteder) må stamme; en beskrivelse, som ikke udelukker, at der ca. 1450 har været bebyggelse i Kunderslev. - 4) Efter provst Christierns genopdyrkning af Provsteholmen ca. 1410 kan det noteres, at Kindholms ejere af slægten Krag daterede deres rettigheder i Kunderslev tilbage til Albret Hemmingsens tid, d.v.s. ca. 1420. Om Hemming Valckendorffs ret til de 6 bol jord kan anføres, at hans fader Peder Valckendorffs hustru hed Mette Mandrup, fra hvem slægten Valckendorffs adkomst til Kunderslev eventuelt kan hidrøre. Om slægterne Krag og Valckendorffs hævvelse af deres rettigheder tilbage til tiden efter provst Christierns overtagelse af Provsteholmen står i forbindelse med stedfundne genopdyrkningsforsøg, er uvist.

13. Jfr. C. A. Christensen i DHT XII, I, s. 323: »Hans (: Christierns) efterfølgere som domprovster benyttede lejlighedsvis samme område til agerbrug«.

14. Men kildematerialet er meget ukomplet. En mere indgående behandling af Provsteholmens historie er givet i nedenstående ekskurs om det øde Kunderslevs jord.

15. Rep. II: 1469 12/10.

16. Torbern Bille fik Svanholm senest 1452.

16. Se herom den følgende ekskurs om anvendelsen af det øde Kunderslevs jord.

V

Kunderslev by (samt Provsteholmen) lå ifølge kort udarbejdet af Danmarks geologiske Undersøgelse på en jordbund af morænegrus omgivet af moræneler. Det er bemærkelsesværdigt, at sognebyen Krogstrup (tæt efterfulgt af Ordrup og det større Dalby) lå meget nær Kunderslev (få hundrede meter) i nordvestlig retning. Bymarken havde derimod stor udstrækning mod syd, og bebyggelsen har derfor ligget i bymarkens ene hjørne, hvorved Kunderslev adskiller sig fra de til Oldenområdet grænsende bestående lev-byer Skuldelev, Venslev og Ferslev. Efter ødelægningen, formentlig kort før 1400, anvendtes tilliggendet hovedsagelig til græsning (tidligst dokumenteret 1472), samt i mindre omfang til ekstensivt agerbrug; genopdyrkningsforsøg i tiden 1400-1450 er dog tænkelige (se ovenfor). Ejeren af de to trediedele af jorden, medlem af den til Lolland-Falster knyttede slægt Valckendorff,¹⁶ har formentlig bedre kunnet udnytte området til kvægavl end til agerbrug. Selve ødelægningen, der må være sket ret pludseligt, har næppe sammenhæng med klimatiske forhold, snarere med en epidemi eller med bortvandring til bebyggelser i Voldborg herred, som på denne tid vides at have været under genopbygning, og hvor forholdene kan have været mere tillokkeende end i Kunderslev, p.gr.a. bedre beliggenhed og med rigeligere midler disponible til godsdriften (se s. 299). Eventuelt kan landsbyen være blevet ødelagt af brand (Jfr. bl.a. det gamle Ravnsø på Falster, hvorom henvises til Falsterundersøgelsen).

Ekskurs: Det øde Kunderslevs jord

En af de berømteste milepæle i Oldenområdets historie er provst Christierns indhegning og genopdyrkning af Provsteholmen eller Provstevænget, som er skildret af C. A. Christensen i afhandlingen *Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede*¹. Christierns initiativ må dateres til perioden 1402-18, da han var provst i Roskilde og besad Skt. Laurentii Kapels gods i Skuldelev (fra 1402 23/9). Det hedder i et tingsvidne af 1471, at han brugte den omtalte mark, »Proustevengitt«, så længe han »uar proust y Roskildt och holltt affuell y Skudeløff«.² 1418 blev han biskop i Ribe.

1568 omtales Provsteholmen i Roskilde kapitels jordebog under Skt. Laurentii Kapel (s. 19); der svaredes da 6 pund korn af marken, når den lå i vang og brugtes. Omtrent samme landgilde, ca. 6 pund 12 skpr. rug og byg, blev givet deraf if. kapiteljordebogen 1614, og den fordelte sig da med 2 pund 4 skæpper korn på Tørslev og ca. 4 pund 8 skæpper på Skuldelev. Jorden tilhørte fortsat Skt. Laurentii Kapel, hvorimod dettes egentlige Skuldelev-gods var bortmageskiftet til kronen

1. DHT XII, 1, 1964, s. 322 f.

2. Rep. II, 3016.

1606 18/4. I 1614 var Provstejorden if. den ydede landgilde fordelt mellem 4 Tørslev mænd og 7 Skuldelev mænd. Tørslev-mændene og 5 Skuldelev-mænd ydede hver 5 skæpper rug og 6 skæpper byg, en mand i Skuldelev $7\frac{1}{2}$ skæpper rug og 9 skæpper byg og to mænd i Skuldelev hver $3\frac{1}{2}$ skæppe rug og $4\frac{1}{2}$ skæppe byg. I jorden såedes havre, nemlig af hver bonde 5 tønder, af den Skuldelev-mand, som gav mest i landgilde, dog $5\frac{1}{2}$ tønede. 1671 18/1 bortmageskiftedes Provstejorden til Søren Jensen på Hellestrup og 1671 20/2 videre til Friedrich von Arenstorff til Overgaard (Udbyneder sogn), og landgilden af denne del var da 4 pund korn.

I markbogen 1682 (nr. 111) var Provstejorden (Provsteagrene) indlemmet i Onsved Lillevang, og tilhørsforholdet til Skuldelev og Tørslev lader sig derfor ikke undersøge i detaljer. Allerede 1671 brugtes Provstejorden iøvrigt af 9 Onsvedmænd. Der hørte 1614 ialt $60\frac{1}{2}$ tønede havreland til Provstejorden. 1682 fandtes i Onsved Lillevang Brede Provstager Ås på 110.428,875 □ alen eller 7,89 tønder byg, Lille Provstager Ås på 83.784,875 □ alen eller 5,98 tønder byg og blandkorn og Store Provstager Ås på 131.236,125 □ alen eller 29,41 tønder havre. Ialt kunne der i de tre Provstager-åse sås 43,28 tønder byg, blandkorn og havre.

Omfangsmæssigt ville altså de tre Provsteageråse 1682 omtrent svare til Skuldelevdelen af Provstejorden 1614; derimod var der som anført tale om en forskel i bonitering. If. markeskelsforretningen 1632 19/4 skulle der mellem tinghuset og gadejorden i Onsved være udlagt 4 pund sæd til Onsved, og der skulle være taget »tre plovslængde« af Provstevangen i det nordvestlige hjørne; sammesteds anvendes den formulering, at markeskelsforretningen lader Provstevangen ophøre et bøsse-skuds afstand fra Onsved. Alle disse oplysninger om det aktuelle skel mellem Provstevangen og Onsved er imidlertid så upræcise, at de næppe lader sig sætte i relation til markbogens data.

Der findes endnu en mulighed for omfangsberegning af Provstejorden, nemlig ved hjælp af besigtigelsen 1606 16/4 til mageskiftet 1606 18/4, 20/4, hvorved Roskilde kapitel bl.a. overdrog 4 gårde i Onsved til kronen; i denne besigtelse anføres nemlig gårdenes udsæd i de enkelte vange. De fire gårdes udsæd i Lillevang kommer på $2\frac{1}{2}$ pund 8 skæpper + 1 pund 10 skæpper + 1 pund 10 skæpper + $\frac{1}{2}$ pund 5 skæpper = ialt $25\frac{1}{2}$ tønede hartkorn, samt 0 + $1\frac{1}{2}$ tønede + $1\frac{1}{2}$ tønede + 1 tønede = 4 tønder havre. Da de fire gårdes hartkornslandgilde var sammenlagt 7 pund mod 23 pund i hele byen 1672, burde Lillevang, hvis alle gårdene havde de samme rettigheder deri have været på ca. 84 tønder hartkorn og ca. 13 tønder havre i 1606. Det må derfor vække opmærksomhed, at den del af Lillevang, der har ligget nord for Provstejorden (og som vel at mærke ikke alene lå syd, men også øst for Onsved by), 1682 må have haft væsentlig mindre udsæd end denne, dog kun for så vidt angår hartkornsæd.

I de tre Provstager åse havde 1682 alle gårdene andel; undtagen er kun Skuldelevs øde kirkegårds jord (nr. 6).

Spørgsmålet om Provstejordens nøjere tilhørsforhold til Skuldelev og Tørslev 1614 er ikke ganske entydigt. Den bedste mulighed for en detailundersøgelse af spørgsmålet byder en konfrontation af kapiteljordebogen med ekstraskattemandtallerne for Abrahamstrup len 1613 og 1614 og papirer fra mageskiftene 1605 3/10 (Sk), 1606 18/4 (Sk), 1609 10/4 (Sk), 1623 23/4 (Sk), 1627 25/9 (Sk), 1630 28/8 (Sk), 1633 11/10 (Sk), 1633 18/11 (Sk), 1650 12/4 (Sk), samt Abrahamstrup lens

jordbog 1624-25. For Tørslevs vedkommende er mageskiftematerialet 1606 18/4, 1630 28/8, 1633 11/10. Omend det ikke lader sig gøre at identificere alle bønder og deres godsmæssige tilhørsforhold, er det dog sikkert, at omend Provstejorden har tilhørt Skt. Laurentii Kapel (således 1568 og 1614), et forhold, der må gå tilbage til prost Christierns dage, har jorden i alt fald efter 1606 kunnet tillægges andre gårde end dem, der havde tilhørt kapellet. Ganske vist hørte vistnok mindst tre mænd (Per Hansen, Niels Holst, Rasmus Holst) i Skuldelev til denne kategori; men Jens Smed hørte formentlig under Abrahamstrup og Oluf Ibsen under Svanholm. I Tørslev tilhørte Laurids Olsen Skonning og Hans Rasmussen Glostrup præbende (tidligere Tørslev præbende).

Hvornår Provstejorden er blevet indlemmet i Onsved Lillevang, er ikke ganske sikkert. Det må efter det ovenfor anførte være sket før 1671 og kan for Tørslevs vedkommende måske stå i forbindelse med denne bys egalisering o. 1629 (jfr. Abrahamstrup lens jordebøger). Det må bemærkes, at man i Skuldelev også i de følgende årtier - i hvert fald til 1650 - finder en afgift af den karakter og størrelse (5 skæpper rug, 6 skæpper byg), der kendetegner lejerne af Provstejorden.

Rent teknisk gør der sig det interessante forhold gældende, at Skuldelevs Lunde-
vang (Strandvang) lå i vangelag med Tørslevs vang af samme navn og Skuldelevs Kirkevang tillige i vangelag med de tilstødende vange i Onsved og Tørslev³, hvilket i praksis har muliggjort, at en del af Provstejorden kunne dyrkes fra Tørslev.

Som antydnet er det uvist, om Tørslevs andel i Provstejorden er af gammel oprindelse. Den kan som anført stamme fra tiden efter 1606, da det Skt. Laurentii Kapel tilhørende ældre godskompleks blev splittet, og derfor behøver heller ikke vangelaget mellem Skuldelev og Tørslev at gå længere tid tilbage. På den anden side udelukker materialet heller ikke den mulighed, at såvel udejerforholdet som vangelaget i denne egn kan gå tilbage til middelalderen.

De fire gårde i Onsved, som 1606 gik over til kronen fra Roskilde kapitel, tilhørte if. kapiteljordbogen 1568 Vor Frue Kapel (1 gård, jfr. Arhnungs udgave, s. 21), Glostrup (Tørslev) præbende (2 gårde, jfr. udg., s. 52) og Klippestrup præbende (1 gård, jfr. udg., s. 78). Tørslev præbende fik 1334 10/11 annekteret Glostrup kirke og Klippestrup præbende 1342 19/7 Strø kirke, p.gr.a. ringe indtægter. Det er Thelma Jexlevs fortjeneste inden for Ødegårdsprojektets rammer at have peget på muligheden af, at disse annekteringer kan bære vidnesbyrd om begyndende krise. Det er i denne forbindelse ikke uinteressant, at gårde tilhørende de ramte præbender åbenbart har haft uforholdsmæssigt store rettigheder i Onsved Lillevang. Det må her pointeres, at ikke alene Provstejorden tilhørende Skt. Laurentii Kapel, men hele det område, der 1682 tilhørte Onsved, og som lå syd for denne by, den dag i dag ligger i Krogstrup sogn, omend Onsved iøvrigt hører til Skuldelev sogn. De pågældende åse med ialt 157,76 tønder land må formentlig have tilhørt Kunderslev (eller Krogstrup) før Oldenområdets opståen.

Hertil kommer imidlertid at følgende byer i matriklen 1672 (1664) oplyses at have andel i Havreolden (1667 4/9: Grønolden): Onsved mod en landgilde på 2 pund 8 skæpper byg, Dalby mod 2 pund 16 skæpper byg og Ordrup mod 2 pund 16

3. RA. Rtk. 431.12, landvæsenskommissionen af 1757. A Sjælland, III Roskilde amt 1757-58, Nr. 4: Selsø Stamhus, jfr. tilsvarende rotation i markbøgerne 1682.

skæpper byg; hertil kommer Mariboholms møller (Hans Møller) med 8 skæpper byg. Sammen med rettighederne i Havreolden omtales en gård i Onsved, hvoraf fæsteren Jørgen Olsen giver en landgilde på 1 pund 7 skæpper rug, 1 pund 8 skæpper byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns. Det er endnu uvist, om denne gård har haft særlig tilknytning til Oldenområdet; ejendommen gik 1650 12/4 fra Roskilde kapitel over til Svanholm. Gården såvel som de omtalte andele i Havreolden, der ialt var på 8 pund korn 1671, hørte 1672⁴ under Svanholm. Hvad angår Havreoldens beliggenhed, skal det omtales, at Ordrup 1682 i Havreolden havde åsene Sencke Kiers Aas, Grafue Aas, Bounerloder Aas, Ege Mose og Ege Mose Aas beliggende mellem sin sydligste vang Hyrehøjsvang og Pagterolds mark.

Det er derfor sandsynligt, at Svanholms indelukke (Ordrups egentlige bymark i tre vange medregnet) på dette tidspunkt har strakt sig ned til Havreoldens vestgrænse. Da de to øvrige byers andele i Havreolden ikke omtales, slutter jeg, at disse mellem 1671 og 1682 er indlemmet i Pagterolden, der 1682 optræder som 5. vang under Svanholm. Videre antager jeg, at rettighederne til Havreolden er gået over til Svanholm med Kindholm gods 1624 14/7, da bl.a. 6 bol jord på Olden, hvis historie i dokumenterne kan følges tilbage til 1482 1/7⁵, kom i Svanholms eje. Tingsvidnet 1632 23/2 og markeskelsforretningen 1632 19/4 kan stå i forbindelse med dette ejerskifte og eventuel planlagt genopdyrkning af en del af den gamle Kunderslev (Kundestrup) bymark. Noget af det interessanteste ved de her fremlagte oplysninger er formentlig, at de omhandler nogle af de byer, som tilhørte præbendet Tørslev (Glostrup), hvis indtægter af Tørslev, Dalby, Onsved og Dråby 1334 10/11 (DD) som anført meddeles at være ringe; dette præbende er et af dem, der af Thelma Jexlev er sat i forbindelse med den begyndende krise (se ovenfor), uden at man har kendt andet hertil end netop brevet af 1334. Interessant er det ligeledes, at præbendet 1334 var tillagt magister Henrik, som var provst ved Roskildekirken og altså en af provst Christiern's forgængere. Naturligvis bør man i denne forbindelse også have opmærksomheden henvendt på Dalby præbende. Den eneste individuelle ødegård, der er belagt i Horns herred, lå netop i Dalby (1432 28/10). De rettigheder, som disse præbender besad i Oldenområdets østlige del i 1600-tallet, kunne eventuelt være et tegn på, at de har haft del i Kunderslevs bymark, inden denne by blev øde.

Desværre er oplysningerne om Tørslev (Glostrup) præbende og Skt. Laurentii Kapel meget sparsomme, især i middelalderen, hvor der næsten ikke foreligger andet end det ovenfor omtalte (1453 13/8 meddeler biskop Oluf Daa, at han som provst i Roskilde fik Skt. Laurentii Kapel efter Hans Gerekssen). For Skt. Laurentii Kapels vedkommende bedres forholdene i så henseende efter Reformationen, og Henning Matzen har⁶ kunnet opstille følgende liste over præbendets indehavere⁷:

Christoffer Jepsen Ravensberg indtil 1543

Andreas von Barby indtil 1559

Corfits Knudsen Ulfeldt indtil 1563

Niels Nielsen Kolding indtil 1578

Niels Kaas indtil 1594

4. Se Matrikel nr. 1796 a/ Matriklen 1672 (1664), s. 46 v - 47 r.

5. Rep. II, 5047.

6. På grundlag af H. Fr. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie I, 1868-69, passim.

7. Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I, 1879, s. 132 nr. 1.

Fra Niels Kaas' tid var præbendet fast forlenet til kongens kansler, idet dog Christian Holck sad inde med det under kanslervakancen 1594-96. Listen over indehavere af domprovstembedet i Roskilde er langt mere komplet. Efter 1450 kendes således (for tiden efter Reformationen med henvisning til Matzen, loco cit.):

Oluf Mortensen (Baden) indtil 1461

Christoffer Jensen til 1482 eller senere

Odde Hansen indtil 1490

Hans Clausen til 1499 eller senere

Erik Valckendorff o. 1505

Erik Krabbe indtil 1543

Andreas von Barby indtil 1559

Hans Skovgaard indtil 1580

Elias Eisenberg indtil 1590

Christian Holck indtil 1596

Holger Gagge indtil 1630

Data vedrørende Kunderslev bymarks (herunder Provstejordens) vekslende skæbne under de omtalte besiddere (provsterne har næppe alle haft rettigheder i området) kendes ikke, og der kan således ikke på dette grundlag skaffes nye oplysninger om datering af vangelag og udejerforhold. Derimod er det tankevækkende, at brevet 1334 10/11 kun omtaler gods i Tørslev, Dalby, Onsved og Dråby som hørende under Tørslev præbende. Kunderslev nævnes ikke, og da byen først blev øde efter 1370, er det derfor sandsynligst, at Tørslevs mænds senere rettigheder i Provstejorden ikke står i forbindelse med ejerforhold, der går tilbage til tiden for Kunderslevs ødelægning.

Det er endvidere ønskeligt, at man følger de 6 boljerd i Krogstrup Old, »som och ligger til Kindholm«, tilbage i tiden fra 1624 da de af Mogens Pax tilskødedes Frants Rantzau til Rantzausholm og Svanholm⁸.

1482 1/7 udstedte Aksel Valckendorff skøde på 6 boljerd i Kunderslev (Krumsløff) mark, Krogstrup sogn, »og alle mine Gaarde og øde Byggesteder i forskrevne Krommersloff By, til hvilke Gaarde eller øde Byggesteder forskrevne 6 Boljerd tilligger«. De 6 boljerd blev tilskødet Johan Jepsen (Ravensberg) kaldet Præst, som 1485 blev kannik i Roskilde, 1499 dekan og 1500 biskop s.st.; han døde 1512. Det hedder videre i brevet: »Afvindes forskrevne Byggesteder eller 6 Boljerd ham, tilbinder jeg mig at vederlægge så »megell« Jord inden ½ Aar. Og kendes jeg mig at have oppebaaret fuld Værd for forskrevne Jorder efter min Nøje«. Brevvidnerne havde ligesom Aksel Valckendorff selv tilsyneladende ingen tilknytning til Horns herred, men fortrinsvis til Lolland-Falster, og brevet blev udstedt i Nykøbing.⁹

Med Kunderslev-jordens overgang til Johan Jepsen, blev den knyttet til Kindholm og lå til denne hovedgård indtil 1624, omend der i den følgende tid fra flere sider rejstes krav på jorden, således 1547 og senere fra Erik Urne til Hindema og Joachim Beck til Førslev; de nævnte mænd begrundede begge deres fordringer ved tilhørsforhold til slægten Ravensberg, Erik Urne som arving efter Johan Jepsens broder Albert Jepsen Ravensberg,¹⁰ Joachim Beck som arving efter endnu en

8. Svanholm-arkivet på Vilhelmsborg, pergament nr. A 8 - Fotostat i RA.

9. Rep. II, 5047.

10. Danske Magazin N, 1, 1864, s. 285.

broder, Jakob Jepsen Ravensberg hvis datter han havde taget til ægte. Erik Urne rejste 1547 sit krav over for Eske Bille til Svanholm, og dette har formentlig været medvirkende til udstedelsen af »et gammelt pergaments tingsvidne, som ved hr. Eske Billes fuldmægtig af Svanholm forhvervet er, dateret Horns herreds ting torsdagen næst for Vor Frue dag Visitationis 1547, dets indhold: hvor alle de øde byer på Krogstrup Old ligget haver, ved høje og kær (kierde) afvist og navngivet, som tingsvidnet videre i sig formelder« (Således omtalt i markeskelsforretningen af 1632 19/4).

Tingsvidnet af 1547, der vel er det mest savnede og eftersøgte dokument, som har interesse for Ødegårdsprojektet, har trods en betydelig indsats ikke kunnet findes. Om de omtalte retsstridigheder henvises til C. A. Christensens behandling,¹¹ samt til bilaget.

Forud for skødet 1482 blev det 1480 u.d. fastslået på Horns herreds ting, at ejerne af Kyndby (Kindholm) gennem 60 år uimodsagt på herredstinget havde hævdet deres andel i Kunderslev old og mark.¹² Det gjaldt hr. Johan Præst på Kyndbyholm, der havde opkrævet tingsvidnet, og det gjaldt hans moder Ellen Krag og fader Jep Jensen Ravensberg som tidligere fru Ellens fader Albret Hemmingsen Krag og moder Elsef Present. Kunderslev er da måske blevet øde i Albret Hemmingsens tid, da han begyndte at hævde ejendomsretten på tinge, og Albret Hemmingsen var som anført ejer af Kindholm. Det var ikke uden grund, at en senere ejer af samme hovedgård, Christoffer Pax, i 1597 fik udfærdiget vidisser af dette vigtige dokument tillige med flere andre, deriblandt skødet 1482 på de 6 bol jord.¹³

Spørgsmålet om, i hvilket forhold 1480 de 6 bol jord har stået til Kindholms rettigheder i »Krummersløff old og Mark« er af Ødegårdsprojektet blevet gjort til genstand for indgående overvejelser, men finder formentlig sin afgørelse i tingsvidnets afsluttende sætninger: »Item vidnede disse 12 Dannemænd, at Hemming Walckendrup's Bud havde været der til Tinget med deres aabne beseglede »breff och kiendis then [!]« ved deres Ejendom efter deres »breffs« Lydelse, og ingen har kunnet fange der nogen Hævd paa forskrevne Axells [!] Del efter Loven«.

De citerede vendinger må formentlig tolkes sådan, at hvis Ravensbergerne har gjort fordring på de 6 bol jord, må den ved denne lejlighed være blevet afvist. Hemming (Henning) Valckendorff var død 1475, og omtalen af ham, må derfor skyldes, at sønnen Aksel Valckendorff's rettigheder stammede fra et åbent brev fra Henning Valckendorff's tid. Som tidligere anført havde Aksel Valckendorff især tilknytning til Lolland-Falster, og det samme gjaldt hans fader og bedstefaderen Peder Valckendorff; men det er sidstnævntes hustru Mette Mandrup¹⁴, hvis navn tilvejebringer den eneste kendte slægtsforbindelse med Horns herred. Mette Mandrup er ikke overleveret i anden forbindelse; men navnet Mette kendes i Mandrup-slægten; idet en Mette Mandrup 1510 var i Skt. Agnete kloster i Roskilde¹⁵. Det må herefter antages, at de 6 bol jord havde været i Valckendorff'ernes eje i et

11. DHT XII, 1, 1964, s. 323.

12. Rep. II, 4783.

13. RA. Rigens Forfølgningssbog 1592-98, s. 261 v og 263 v.

14. Optegnet i Klevenfeldts samlinger med hånd fra begyndelsen af 1600-tallet. Overleveringen er korrupt, dog næppe m.h.t. slægtskabsforbindelserne.

15. Danmarks Adels Aarbog 1903, Stamtavler, s. 312.

par generationer, vel fra årtierne omkring 1400. Det er ligeledes værd at bemærke, at Johan Oxe, Jep Jensen (Ravensberg) og Mogens Hak, men *ikke* Valckendorff'erne havde udlejet deres rettighed i Kunderslev mark i 1472.¹⁶ Jeg mener derfor på det nu tilvejebragte grundlag, at C. A. Christensen med rette har lagt vægt på, at ejeren af de 6 bol jord, den største lodsejer i det øde Kunderslev, var fjerntboende med de virkninger, som dette kunne medføre; dog har jeg ikke fundet tegn til, at han har mistet sine ejendomsrettigheder, snarere tværtimod.¹⁷ Det bør tilføjes, at foruden domprovsten Erik Valckendorff, søn af Aksel Valckendorff, også broderen Knud 1505 21/5 var medlem af Roskilde kapitel; men det er naturligvis højst usikkert, om dette kan have betydning i nærværende sammenhæng.

Skal der drages en generel konklusion af ovenstående undersøgelse, må det blive den, at 1600-tallets forhold i dette tilfælde ikke synes at kunne bidrage meget til belysning af ejerforholdene i Kunderslev før nedlæggelsen. En række ejerforhold synes at være af nyere dato. Specielt gælder dette Tørslev præbende.

Sammentællinger og beregninger efter markbog nr. 111 (Skuldelev sogn) er foretaget af fru Irene Mikkelsen.

Bilag

RA. Roskilde kapitels arkiv. 1555 29/11. Reg. Lokalkarkiver I, s. 182 nr. 878.

Anno D. MDLV fredagen: nest epter Sancte Catharine dag epter kon: m:t. wor: kier:te naad:e h:r:s obne beffaling: br:ff woor: thesse effter:ne erliige oc welburdige mend: *her Niels Frijs* cantor, *Jens Rosengord*, *Claus Rosengord* oc hederlig mandt *mester Oluff*, canicker wor: kier: mettbrød: wduelde oc forskikede aff capitell att møde poo then: trette emellem: erliig oc welburdig mand: *mester Anders Barby* (dette sidste ord tilføjet over linjen), *p:uest her i Rosk:e*, poo then: ene oc erliige oc welburdige mend: *Herløff Schaffue*, som: ther (eller: thaa) heffde *Sielsø gard oc leen*: i pantt oc wære, oc *Peder Godske*, høffuitzmannnd: poo Køpenhaff:slott oc beffaling: tiill Ambrømstrops gord oc leen:, poo then:anden:siide, for ett stycke jord oc egedom: kallend: Provesteholm:, oc liigger weed Kroxstrøps Old i Horns h:t, som: sa:me mester Andrijs Barby heffde nogre aar ladt indhegnet ept: gamble

16. Rep. II, 3164.

17. Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1. Nasjonale forskningsoversikter, 1972, s. 71.

grøpter oc heffdt oc ledt pløge oc th: wdj saatt korn:, som: nogher hans forfed: domp:ueter i Rosk:e oc heffde Sti: Laurentij Capels i Rosk:e domkyrcke gods i forlening, oc holde affuell i Schulleløff i fo:ne Horns h:r: liiggend: till fo:ne capell nogen: tidt lang for: henom: giort haffde, oc laadt for:ne mester Andrijs Barby fuldmyndiige foget Bent Geress: leße en: vidisse wnder riigens cancellers indsegle fornyett poo permen: lyend: att om wed LX aar oc lenger wor en: *p:uest i Rosk:e wed naffn:* her (dette ord tilføjet over linjen) *Chr:stiern:som:süden:bleffodualt till biskop i Riipe* heffde St: Laur:ntij Capells gods i forlening oc holdt affuell i Schulleløff brugede sa:me Prouisteholm: som:th: andre godt: oc egendom: hans forlening at (?) heffue i vanlig heffdt oc war weldet (?) oc kiert till h:ting, land:ting ell: for nogh: and: i rett:gang. Siist i sa:me vidisse bemeles att h:num (?) sa:me grundt schulle tillhørd aff r:ttthe wiiste ther icke v:-Suar:de fo:ne H:luff Skaffue: Jeg viiste weel, att then:dums (?) schulle kom:e epter. Atspurde erlige oc welburdig mand: *Peder Oxe*, som wor tiltagen: aff mester And:s Barby mett *Eschild Oxe* oc Corfiit: *Uldfeld*, kon:m:t: secreter att weer: poo hans wegner, om: th: wor: nogen:, som: heffde noget th: vdj att siige. Th: till suar:de for:ne h: canth: beger:nd: tha gode mend: loff att talle i then: sag atspurde hand: alle thee gode mend: som: ther tilstede war: oc heffde kendt them: loed oc deell i Krogstrøps Old, om: thee heffde hørt ell: affuiste aff th: gode forelderne ell: aff andh:wor: vitt:ligt, at th: haffuir nogen: tiidt ildet, tiltaget ell: kert poo for:ne P:uesteholm:, th: fo: ne h: Chrestiern: p:uest i Rosk:e holdt affuell i Schuldølff vedt LX aar oc lenger, ell: oc siden: att thee wele som: gode mend: giffue th: vedskab tilkende enthen: (udstregt) met (udstregt) at (?) weer: (?) som (?) heffde (reffue; dette ord, som på den benyttede kopi kun er delvis læseligt, er som de tre foregående tilskrevet i marginen. Der skal sandsynligvis stå breffue) breffue ell: and: gode vitnesbyrd i th:n: sag. Th: tiill suar: de (udstregt) thee att (udstregt) eller forthij thee icke heffde noget hørt th: om: ell: th: affuiste taffde (?). Tilskrevet over linjen) att schulle wer:t ildet ell. kert poo sa:me P:uesteholm:, thaa saugde h: cantor, epterthij h: Christiern: p:uest heffde sa:e holm: i syn frij brug ther oc wor: aldriig claget ell: poothallet, er ioo wiist tegn:, att sa:me p:uesteholm: mett syn:r:tte grund oc egedom: hørde ioo hanom: tiill poo St: Laur:ntij Capels wegne tiill th: andet gods sa:me capell heffuer i Schuldølff, som: hand loed holde affuell, oc th: foor: forheffues h: cantor oc thee and: gode mend: wdsende wor: aff capitell att mesth: Andrijs Barby prouest i Rosk:e nyder oc beholder for:ne P:uesteholm: epter lagen: (?) oc mere (?) rette h:ept: som: altiidt tilfor:n:

It: frem: kom *Joachim Beck*, kende seg wed lod i vj booll jorde poo Krogstrøps Old, som: biscop Jehan: Jeps: met salig hukommelse schulle haffue køpt aff Axell (dette ord tilføjet i åben plads) *Walkendorff* etc. Atspurde h: cantor henom:, om (ordet rettet) hand haffde br:ffue ell: nogen: beuisning poo, Thaa saugde hand ney. It: atspurde, om: biscop (ordet rettet) Johan: ell: nogen: anden: poo hans vegne nogen: tiidt haffue haffue (ordet gentaget ved sideskifte) hafft for:ne vj booel i th: frii brug oc hefft, huerchen: (overstregt) enthen: Axell (dette ord tilføjet som ovenfor) *Walkendorff*, biscop (ordet rettet) Johan: ell: nogen: anden: poo th: vegne, thaa kunde *Joachim Beck* ey giør:t bewiislig met br:ffue ell: i and: mode att thee haffde lood, dell ell: anpart i Krogstrøps Old ell: thee ell: and: poo th: haffde ildet claget th: poo i mande myn:de. Oc taffde *Joachim: Beck* oc wiiste inthet yd: mer: att ber:tte i th:n: sag.

Lunderup

I sin afhandling *Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede*¹, hvis afsnit om Oldenområdet i Horns herred danner grundlaget for den under Ødegårdsprojektet foretagne punktanalyse af Horns herred, lokaliserer C. A. Christensen² ved markbogens³ omtale af Gundersløf ås i Ordrup Tinghusvang den nedlagte landsby Kunderslev temmelig nøjagtigt omkring landevejen fra Krogstrup kirke til Ordrupholm nord for Pagterold. Lokaliseringen er i tiden 1970-74 blevet bekræftet og udbygget gennem Ødegårdsprojektets undersøgelser. Se ovenfor under Kunderslev.

I samme afhandling⁴ henledte C. A. Christensen opmærksomheden på, at Kunderslev i et tingsvidne af Horns herreds ting »utvivlsomt med urette« er betegnet som Kundestrup. Det har af projektets medarbejdere ved studium af herredstingsvidnet, der er dateret 1632 23/3, og som findes i Svanholm godsarkiv, kunnet fastslås, at »Kundestrup« har ligget øst for Galgebakken og syd for Todemose, altså nøjagtigt på Kunderslevs plads, således at det kær, der i tingsvidnet kaldes »Kundestrups gadekær«, må være Kunderslevs gadekær. Også på dette punkt kan da C. A. Christensens opfattelse påvises at være korrekt. Kundestrup må søges andetsteds.

Bortset fra tingsvidnet 1632 og senere, deraf afhængige, kilder omtales Kundestrup (Kundestop) kun eet sted, nemlig i låsebrevet på Svanholm 1456 25/10, der ligeledes findes i Svanholm godsarkiv - eller strengt taget kun i Repertoriets gengivelse af brevet. Det er af C. A. Christensen⁶ påvist, at låsebrevets tekst er korrupt, idet navnet Kunderslev er fejlagtigt gengivet deri; hvad angår »Kundestop«, er første del af ordet rettet, og det første bogstav kan vistnok med lige så stor ret læses »l« som »k«.

Det er imidlertid en nærliggende mulighed, at 4. dombrev (6-ugers-brevet) af 1456 14/4 i Torbern Billes arkiv i RA kan betragtes som et forlæg til låsebrevet. I dombrevet læses det til »Kundestop« svarende ligeledes rettede navn »Llvnnerop«⁷. Det er derfor tænkeligt, at »Kundestop« er sekundært, hvorfor interessen naturligt må koncentrere sig om Lunderup.

C. A. Christensen har i sin omtalte afhandling⁸ anført, at Lunderup ikke kan være identisk med Lyngerup, fordi Svanholm, der 1456 opgives at eje hele Lunderup, aldrig har ejet hele Lyngerup by.

Der er imidlertid forskellige omstændigheder, som komplicerer forholdet mellem Lunderup og Lyngerup.

En del af Lyngerup lå ikke i Gerlev sogn, men i Krogstrup sogn, hvorfor det på forhånd ikke helt kan udelukkes, at betegnelsen »Llvnnerop al samen« 1456 14/4 angiver den del af Lyngerup, som (i alt fald på matriklens tid) hørte til Krogstrup

1. DHT XII 1, 3, 1964.

2. S. 323.

3. Nr. 117, for Krogstrup sogn.

4. Side 322 note 1.

5. 2.r. 657.

6. Anf. arb., side 322 note 1.

7. Således Thelma Jexlev; af C. A. Christensen læst »Llvnnerop«.

8. Se 322 note 1.

sogn. I dombrevet omtales nemlig kun Lunderup, men ikke Lyngerup, som heller ikke forefindes i låsebrevet. En sådan tolkning er dog mindre sandsynlig, fordi de ejendomme i Lyngerup, der lå til Svanholm i 1600-tallet, ikke var identiske med den del af Lyngerup, der lå i Krogstrup sogn.

I samme forbindelse skal omtales et mageskifte af 1556 24/2⁹, hvorved Hartvig Bille får en gård i Lumeruppe i Horns herred. Der er ladet plads åben til fæsternavnet, hvilket kunne betyde, at gården var øde. Landgilden 3½ pd. byg, 3½ mk. penge svarer nøjagtigt til den, der tyve år senere blev ydet af en af gårdene i Lyngerup¹⁰; denne gård var da bortfæstet.

Endnu en komplikation skaber Oluf Billes brev af 1598 19/8,¹¹ som bl.a. gennemgår låsebrevet eller (mindre sandsynligt) 4. dombrev, nemlig således: »Lunderop ald sammen, som en part aff Lunderops æiendom endnu brugis till Swonholm epter gode mendtz dom...«, et dokument, som ikke er fundet under Ødegårdsprojektets undersøgelser.

Omend de anførte kildesteder fortsat kan lade tvivl tilbage om forholdet mellem Lunderup og Lyngerup, synes det dog rimeligst at antage, at der er tale om to forskellige lokaliteter, og det bør her ligeledes fremføres, at en identifikation af Lunderup med Lyngerup ud fra et stednavnemæssigt synspunkt er mindre acceptabel. På denne baggrund skal følgende yderligere betragtninger fremføres:

C. A. Christensen mener¹², at hele landsbyen sammen med to andre forsvundne bebyggelser, Ginnerup og Ravnstrup, er blevet inddraget under Svanholm hovedgårds jord, og denne opfattelse må anses for den naturligste.

I Svanholm godsarkiv opbevares blandt en række andre dokumenter en markskelsforretning af 1561 20/10 (og 30/10), hvor der måske ses et spor af det nedlagte Lunderup. Der omtales nemlig her en lokalitet »Lundeled« ved Kyndby, liggende på skellet til Svanholms jorder.

Der er antagelig en sammenhæng mellem Lundeled og »Lundemark«, der i markbog nr. 117 (1682 29/8) optræder som en af Svanholms fem vange grænsende mod vest og nord til Kyndby mark, mod øst til Svanholm sø og mod syd til Venslev mark. Det kan være signifikant, at Lundemark som Kyndby mark og Venslev mark betegnes som »mark« og dermed som selvstændigt dyrkningsområde; Svanholms øvrige vange hed Maglemosevang, Hyrehøjsvang, Egebjergvang og Pagterold, de tre første altså med betegnelsen »vang«, der angiver en del af en »mark« (i en bymark). Det ca. 1669 nedlagte Vesbys område betegnes ligeledes som Vesby »mark« under Selsø hovedgård.

Lunderup, som bl.a. Bent Jørgensen har beskæftiget sig med i sine studier over Svanholms grænse mod vest og nord i 1561¹³, har ikke i det ovenfor angivne område kunnet stedfæstes ad arkæologisk og fosfatanalytisk vej, og landsbyens identifikation er derfor stadig åben for fortolkning.

9. AM, fasc. 13, nr. 4.

10. Se magesk. 1577 9/11, 1578 7/3.

11. RA Topografisk samling på papir. Horns herred.

12. Anf.arb., side 325.

13. Se herom s. 130.

Ravnstrup

C. A. Christensen omtaler under sin behandling af Oldenområdet i Horns herred også landsbyen Ravnstrup,¹ som nævnes et enkelt sted i kilderne, nemlig vistnok 1472.² Originalen i Roskilde kapitels arkiv i RA er hullet på det sted, hvor landsbyens navn forekommer. Ifølge Rep. II, nr. 13033, bør der læses (*R*)*awns*(trøp), idet man har suppleret med to afskrifter af C. Plesner i Langebeks Diplomatarium bag 1472, dog med den bemærkning, at suppleringerne efter Plesner »for den ganske overvejende Del skyldes hans Gisning«. Efter C. A. Christensens opfattelse³ er læsningen *Rawns*(trøp) sikker nok.

Forfatteren af dette afsnit har som led i Hornsherredgruppens undersøgelser sammen med Thelma Jexlev underkastet original og afskrifter, samt Rep. II, nr. 3164, en fornyet prøvelse og fremlægger herved de heraf resulterende iagttagelser.

Konteksten er som bekendt ærkedegnen hr. Tetz's klager over Peder Bille til Svanholm, som bl.a. »trænger mig mine marker og min græsgang af, som jeg har af den hellige kirke og af mange gode mænd besynderlig i min befaling, som er Vlstrøpss mark, Klepitstrøpss mark, Krogstrøpss mark og Kwnnersløffs mark og andre flere marker, som hører til de øde torper og skyder ind på fornævnte marker, som er ... *Rawns*(trøp) og flere andre torper«. Det skal indledningsvis bemærkes, at Plesners to forsøg giver følgende resultater: 1) »*rawnst[røp]*« og 2) »*rawns[-]*«.

Thelma Jexlev har til brug for projektet foretaget en fuldstændig nylæsning af Rep. II 3164 og Rep. II 13033. Teksterne gengives nedenfor som bilag 1 og 2. Forudsat at der i bilag 2 har stået *Ravnstrøp*, ses det af bilag 1, at dette i forbindelse med de øde torper i Horns herreds kunne forekomme i sammenhængen »jep jensß aff rawenstrop«, hvor *Ravnstrup* formentlig er en fejl for *Ravnborg*, som Jep Jensen havde i forlening, og som slægten efter 1526 tog navn efter. Endvidere må den mulighed omtales, at stavelsen »*rawns*« slet ikke indgår i noget stednavn. Hornsherredgruppen har efter det foreliggende ment, at eksistensen af et øde torp med navnet *Ravnstrup* hviler på et så usikkert grundlag, at det bør lades ude af betragtning, og det har da heller ikke sat sig spor i marknavnestoffet. De af C. A. Christensen med forbehold anførte *Rafnebechs Agre* (DHT XII 1, 1964, s. 321) kan næppe komme på tale, da de ligger centralt i Ferslev bymark og tæt ved Ferslev by.

Ravnstrup er derfor i nærværende publikation udeladt af listen over øde torper.

Bilag 1

(1472, uvis dag) Rep. 3164 - RA. Rosk. kap., ærkedegnens arkiv.

Wii Christiern met gwtz Nathe Danmarcks Sueriges Norges Vendes oc Gottes koning hertug j Sleszuig Greffue j Holsten Stormarn oldenborg oc delmenhorst Hilse ether oss elskelige her abbet vdi Ringstade her Jep jensß wort Riges Cantzsel-ler Henrich meynstrop landz dommere j Sieland oc her Daudid aff ryde kerlige met

1. DHT, 1, 1964, s. 321.

2. Rep. II, nr. 13033, jfr. 3164.

3. Loco cit., nr. 3.

gud oc wor Nathe Vither kere wanner at oss elskelige Capellan her thetz erchedeghen vdi roskyldde haffuer her berett fore oss at hanom er stor vrett skeet aff pedher bille wor elskelige man oc thienere vpa krogstrop fælet vdi Hornsheret kunnersleff klepstrop vlstrop oc flere ødhe torpe Oc Haffuer ther aff dreffuet oc Jnnnwmmeth hans øxen oc hans thieneres aff syælsø aff hans rette græsgang oc marck Som ether yther mere han berette kan Huilket then samme tiidh wor elskeligh man oc radh her Jehanne oxen jep jensß aff rawenstrop oc maghens Hack illede oc kerde At Han oc theres rættughet¹ vdi for:ne kunnesleff marck vdi Leye Ladher hwem hanom løster oc holler thet fore siith eghet Thii bethe wii ether kerlige befale oc fuldmacht giffue at J thage ther tiidh oc stedh till Oc steffner fore ether for:ne her tetz oc pedher bille och hører the trette oc skyldninger som them emellom ære Oc skylgher them at met rette effter theres bewisninghe som the fore ether (fri² slettet) framførendes wordhe som J wele antware for gudh oc wære bekenne for oss oc ladher thet engelunde Oc bethe wii oc by[u]de ether ke[r]lige³ her thetz oc pedher bille ati met ether bewisning møde for for:ne w... oc gode men Hwor oc nar the ether her om tilbyudendes worde o[c...] hwer vdi syn stedh hwes the ether for rette sighendes worde Oc ladhe[r] thet engelunde Thi] forbyude wii alle oc serdeles tig for:ne pedher bille at I eyncthe hi[nder ..] gøre for:ne her thetz eller hans thienere pa for:ne fælede oc marck [...] rette haffuer waret oc at skild nær Oc ladher thet engelunde vnder [wor hylleste oc] nathe Thog wor kere hwsfroes oc alle andre gode mentz rettug [het i for:ne fælede oc] marcke yforsømme i alle made Jn Christo valet ex Castro nostro Haffnensi in profesto [...]Su[b secreto nostro?]

Bilag 2

[Forår 1472?] Rep. 13033 - samme arkiv som ovenfor; begge dok. reg. Lokalarkever I, s. 126 nr. 479-80.

[Thette er th]e skyllinger Jegh tetsz ærkædyengh j Roskyllæ³ ...[hawer tiil wel] boryn ...an [Pedher] billæ aff swanholm³

[Først kyerer jegh hardel?]jige[n at ha]n stor jgen⁴ met syn Beskøpss tyndhe aff swanholm⁵ ...h]wikket Jegh begærer thet som reth eer oc kræwer⁵ ...] beskopss tynde som hans fader oc Jgen stoth⁶

[Jtem kyærer jegh at han træn]ger migh myne marker oc gresgon aff som jegh⁷ ha[wer he]llighe kirkæ oc aff mong[ee] gode men besynderlig⁷ wdi myn befaly[n [g æ]ræ ti (el. k)[.. m]ark klepitstrøpss m[ark] krogstrøpss mark oc⁷ kwanner-sløfss mar[k] oc fe[let ? ... m]arkæ som [høræ? tjil ødhæ torpæ oc skyude⁷ jn po for:de m[ens markæ/gotz? swa som ? jep jenssen] rawns... flere andre [t]orp.⁶

1. Evt. rættughet.

2. Evt. fra... Underprikning af bogstaver kan ikke gengives her. Eks. l. 4: klepstrop vlstrop...

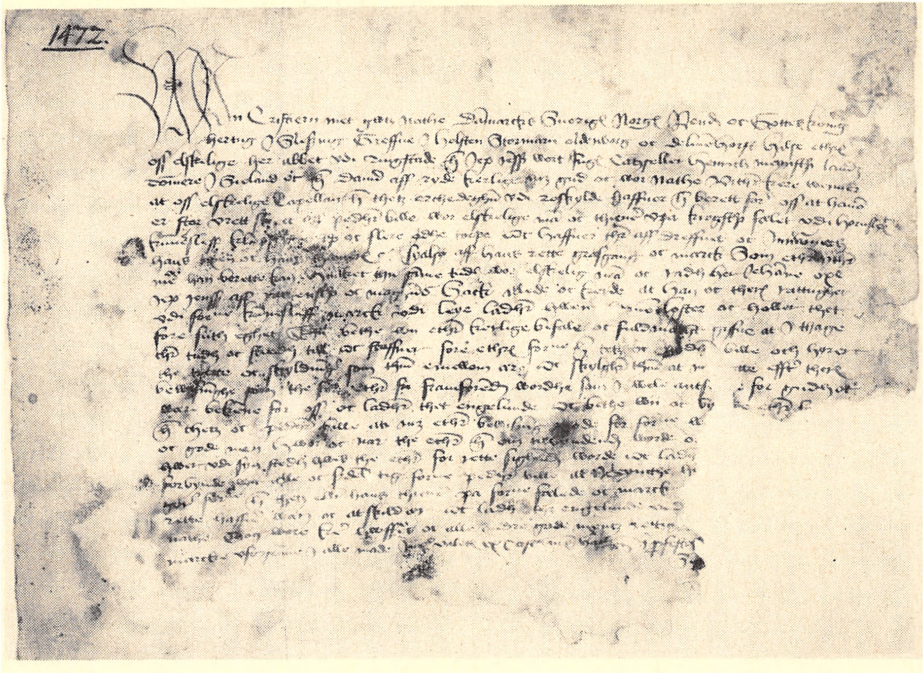
3. Herefter ny linje. Disse to linjer er at opfatte som overskrift, hvorfor de ikke er skrevet helt ud.

4. Evt. Igen.

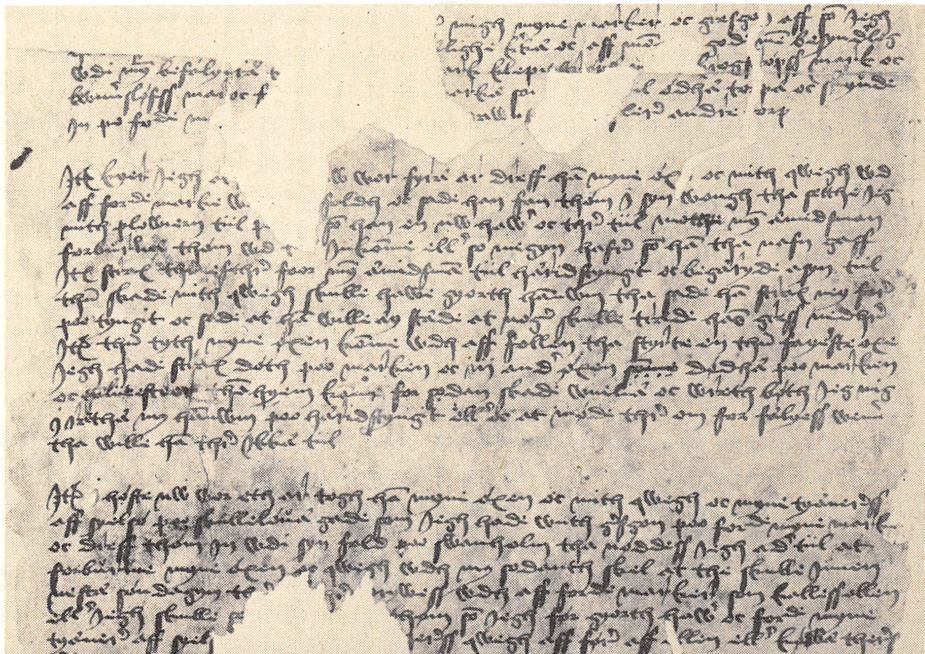
5. Herefter ny linje, hvoraf første halvdel er gået tabt.

6. Herefter nyt afsnit.

7. Herefter ny linje. Også her er nogle bogstaver underprikkede, således klepitstrøpss, krogstrøpss, rawns.

Kongebrevet 1472. Papir: Rep. 2. rk. nr. 3164. Orig. 29 × 20,5 cm.

Hr. Tetz kæremål. Papir: Rep. 2. rk. nr. 13033. Orig. 19 × 22 cm. Udsnit.

Jtem kyerer jegh oc (a[t]?) s? [... n]w wor fyræ ar dreff *han* myne øx[en] oc mith qwegh wd⁷ aff for:de marke w[...] foldh oc sade han fan thøm j syn wongh tha setthe jeg⁷ mith plowiern tiil p[anth]som han en n̄w hawer oc ther tiil motthe⁸ myn æmidsman⁷ forburwæ thøm wd t[ha?] jnkomme eller so megyn hafre som han tha nafn gaff⁷ Jtem strax ther efther foor myn æmidsman tiil hæridstyngit och begæryde asyn till⁷ then skade mith qwegh skulle hawe gyorth hannwm tha sade han strax ney fore⁷ poo tyngit oc sade at han wille stæde at noger skulle træde hans gress nedher⁷ Jtem then tytt myne øxen komme wd aff follen tha styrte en then fæyerste ox^e Jegh hade strax døth poo marken oc iij andre øxen (somme *streget*, *derpå underprikket*, dvs. *slettet*) dødhæ poo marken⁷ oc en liit (? *rett. fra* somme) efteer then hyem kom (*rett. fra* komme) for sodan skade wuilæ oc wreth bøth jeg mig⁷ j ræthæ met hannwm poo hæridstyngit eller oc at møde ther om for fælyess wener⁷ tha wille han ther jkkæ tiil⁶

Jtem høste nw wor eth ar togh *han* myne øxen oc mith qweqh oc myne tyæneress⁷ aff syelsø poo skulleløuæ gade som jegh hade wnth gresgon poo for:de myne marke⁷ oc dreff thøm jn wdi syn fold poo swanholm tha nøddess jegh ader tiil at⁷ forburue myne øxen oc qwegh wd met sodant skel at the skulle jnnen⁷ nestæ søndagyn ther [eft]her [d]rywess wd aff for:de marker som kalless ollen⁷ eller jegh skulle se[te pant for?] thøm som jegh før gyorth hawer oc for:de myne⁷ tyænere aff syelsø skulle oc ?t]heress qwegh aff føre aff ollen eller kowæ theres⁷ gresgan aff hann[wm]⁶

Jtem skyller jegh [hannwm at han?] sææl then hælīgæ kirkess oc mith gress oc gresgon⁷ poo for:de mark[er oc tagher t ?] her jn alle the som wille gywæ hafre oc⁷
røps[s] mark.

Ulstrup

Der henvises generelt til kildeoversigten i indledningen til Ferslev sogn (se s. 121, 123) og desuden til det arkæologiske fundmateriale, samt til feltagttagelser og feltanalyser (se s. 93 f. og 151 ff.).

Til udarbejdelsen er benyttet forarbejder og oplysninger af C. A. Christensen, Werner Christensen, Viggo Hansen og J. L. Østergaard Christensen, samt Søren Frandsen og Bjørn Oluf Wendt.

I

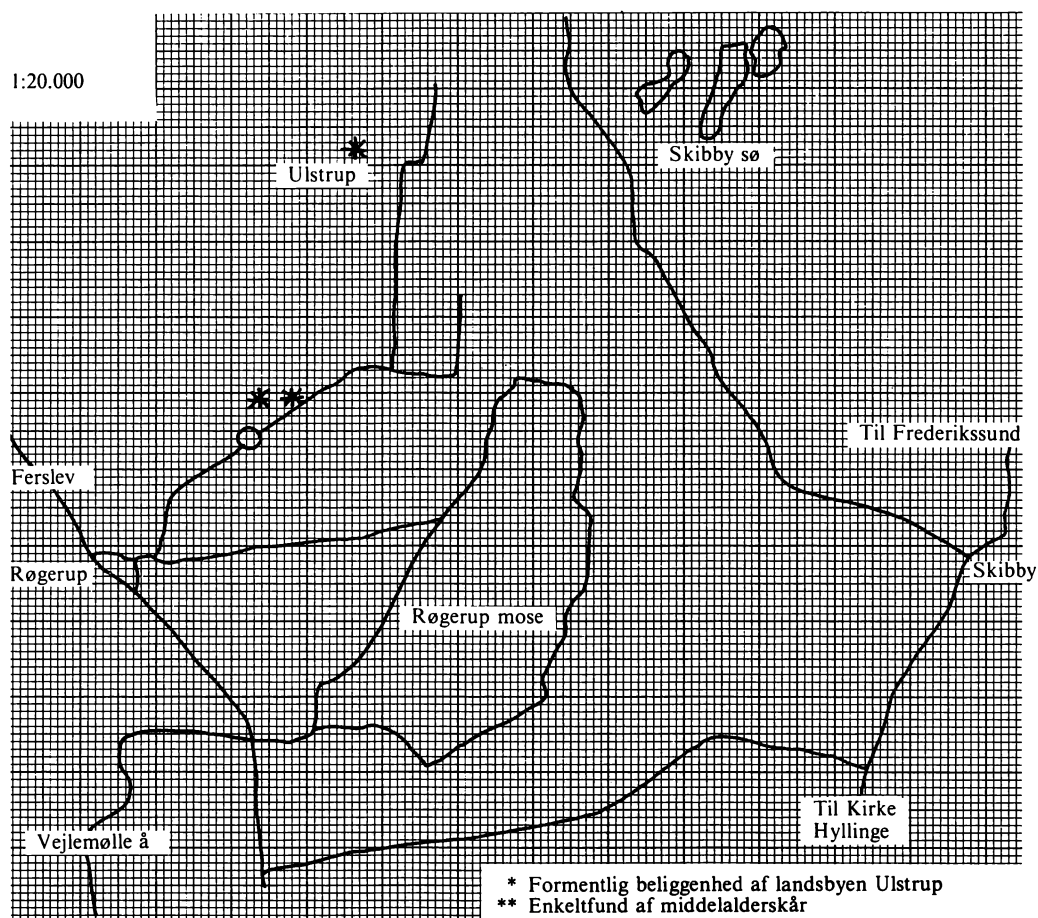
Stednavnet Ulstrup optræder første gang 1270 3/2 med stavemåden *Willstrup*. Dette -torp-navn har som forled mandsnavnet Ulf, der optræder i tidlig middelalder¹. 1598 19/8 synes det at fremgå, at ikke alene Klippestrup, men også Ulstrup, hørte til Krogstrup Old, fordi de engang havde hørt til Krogstrup sognekirke. Denne kon-

8. Rettelse i ordets slutning.

1. Se Frederiksborg Amts Stednavne, 1929, s. 145, samt Danmarks gamle Personnavne I, Fornavne, 1936-48, sp. 1520 ff.

klusion kan dog bero på, at korrekte oplysninger om sogneforholdet manglede i 1598. Rettighederne til Ulstrup-jorden var 1568 overgået til Ferslev mænd, af hvilke en betalte afgift deraf (se herom nedenfor). Om byens størrelsesforhold vides kun det usikre, at en del af indtægterne derfra 1329 beløb sig til 10 mark penge, og at samtlige indtægter at den øde bymark 1568 kom på 1 pund byg. 1598 var hertil føjet »andenn herlighed«. Hvad angår værdien af 10 mark penge, kan henvises til et brev af 1328 17/3, da 1 mark sølv sættes lig med 10 mark sjællandsk. 1330 4/2 var 1 mark sølv 10 ørtug korn (ganske vist i Jylland), og de 10 mk. penge kan derfor næppe have ligget langt fra 10 ørtug eller 5 pund korn i værdi, uagtet pengeværdien i første halvdel af 1300-tallet iøvrigt stadigvæk må betragtes som højst usikker.² Landgilden af et bol i Ferslev var 1370 - sandsynligvis efter at være blevet sat ned i 1300-tallet - 4 pund korn og 1391 6 pund korn. Det er derfor nok sandsynligst, at Ulstrup ikke har været større end 1 eller 2 bol.

II

2. Se herom s. 292 f.

Ulstrups beliggenhed indiceres af bymarkens senere tilhørsforhold til Ferslev, samt af, at dens øde bymark 1598 19/8 ligesom Klippestrups ses at »støde paa Skiby søe«; men der var 1682 ikke overleveret marknavne, som i dag kan muliggøre en nærmere lokalisering.

Ulstrup bytomt har været søgt flere steder, især på to punkter beliggende henholdsvis 500 og 1500 m. NØ for Røgerup. Der ses ikke disse steder noget omhelst spor af fortidig bebyggelse; men i Nationalmuseets sognebeskrivelse anføres, at man ved pløjning skal være stødt på hustomter fra byen. Overfladeopsamlinger har på den omtalte plads 1.500 m fra Røgerup resulteret i et fundmateriale bestående af 9 lerkarskår fra såvel tidlig som sen middelalder. Det må imidlertid anføres, at fundmaterialet desuden omfatter renaissancefund såvel som materiale fra nyere tid. Tilstedeværelsen af renaissancematerialet forekommer gådefuld, idet der ikke ellers haves oplysninger om bebyggelse på stedet mellem senmiddelalder og udskiftningstid. Jordprøver fra det samme område og fra strækningen mod nord til Saltsø skov har kun vist ringe fosfatindhold.

De omtalte undersøgelser er foretagne af Werner Christensen, Søren Frandsen, Bjørn Oluf Wendt og J. L. Østergaard Christensen. Der henvises til redegørelsen for fosfatundersøgelserne s. 155 ff. og til s. 93 f., hvor det arkæologiske fundmateriale findes fortegnet.

III

Om ejendomsforholdene i Ulstrup vides, at byen 1270 3/2 af prioren i Antvorskov blev overdraget til Niels Hermansen, der var borger i Roskilde. 1329 3/10 disponerede kanniken Jens Ulstrup over indtægterne deraf, således at kannikens årtid skulle bekostes af de tidligere omtalte 10 mk. penge, medens de øvrige indtægter tilfaldt domkirkens fabrica. 1568 og senere (således 1598 og 1614) tilhørte retten til den øde bys område Skt. Dorotheæ Alter, der sandsynligvis er stiftet 1448.³

De anførte ejerskifter og tilhørsforhold omfatter alle byen som helhed.

Denne omstændighed styrker den antagelse, at Ulstrup har været en bebyggelse af beskedent omfang (jfr. ovenfor).

Om byens interne strukturelle forhold findes intet oplyst.

IV

Ødelægningen af Ulstrup må være sket mellem 1329 og 1472. I Roskildebispens Jordebog ca. 1370 omtales en ejendom i Ferslev med en hovedlandgilde på 1 pund korn, som kort tid efter er rettet til 2 pund korn (Hertil kommer allerede i originalteksten 1 lam, 1 gås, 1 høne og ½ svin). Denne rettelse fører til samme hovedlandgilde som 1568 for den gårds vedkommende, hvortil retten til Ulstrup-jorden hørte, nemlig 1 pund korn af gården (med 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 sk. grot), samt 1 pund korn af Ulstrup mark. Der er en mulighed for, at der kan være tale om samme ejendom som i Roskildebogen, og i så fald må Ulstrup være nedlagt ca. 1400; men det må understreges, at gårdens ejendoms historie ikke kan følges i detaljer. Iøvrigt

af ROS

3. Roskilde kapitels jordebog 1568, udg. J. O. Arhning, 1965, s. 160, 241.

var afgiften af Ulstrup-jorden 1568, 1598 og 1664 i realiteten delt mellem Ferslev mænd (1664: alle Ferslev bymænd), som i fællesskab svarede afgiften.

V

Ulstrup by må ifølge kort udarbejdet af Danmarks geologiske Undersøgelse have ligget i et område, hvor moræneler veksler med morænesand og morænegrus.

Vejlebytorp

Kun omtalt 1348. Se om denne lokalitet s. 62, 130, 248.

Baggrunds- og kausalforhold

Godsstruktur

Af Thelma Jexlev og Per Raslow

Indledning

Ejendomshistorie og godsstruktur kan behandles ud fra flere forskellige synsvinkler. Den egentlige ejendomshistorie omfatter de enkelte gårdes historie, hvilket kræver undersøgelser af gårdenes landgilde og tilliggende areal, deres ejendoms-mæssige tilhørsforhold, deres fæstere m.v. For udarbejdelsen af nærværende kapitel har ejendomshistorien spillet en stor rolle i undersøgelsesfasen, specielt med henblik på identifikation af de enkelte gårde og deres godsmæssige tilhørsforhold. Derimod spiller ejendomshistorien en underordnet rolle i selve fremstillingen, dels af pladmæssige og redaktionelle grunde, men først og fremmest fordi en ejendoms-historie må opbygges kasuistisk, medens formålet med nærværende kapitel er at give et samlet overblik. Hovedvægten er derfor lagt på godsstrukturen, som vi har valgt at opfatte som spørgsmålet om den til enhver tid rådende balance mellem de forskellige ejerkategorier: kirke, krone og adel, hvorimod godsstruktur, opfattet som de enkelte godsers rent geografiske og driftsmæssige struktur, er behandlet mere sporadisk.

Spørgsmålet om selvejere er helt ladt ude af betragtning, da de kun har spillet en beskedent rolle på Sjælland, og desuden kan der ikke med sikkerhed påvises selvejerbønder i kildematerialet for Horns herred.

Den godshistoriske udvikling i Horns herred hænger nøje sammen med, at både kirken og kronen må anses at have indtaget en stærk position i herredet tilbage til den tid, der går forud for de skriftlige kilder. Dette har bidraget til at sætte en grænse for adelsgodsets ekspansionsmuligheder. Krongodsets udvidelse i anden halvdel af 1300-tallet begrænsede yderligere muligheden for dannelse af større adelsgodser, så at kun to adelige hovedgårde, Svanholm og Kindholm, ved middelalderens slutning var beliggende i Horns herred og iøvrigt havde hele deres godsmasse inden for herredets grænser, mens en tredje hovedgård, Egholm, placeret lige syd for herredets grænser, også disponerede over en vis godsmasse i Horns herred. Alt det øvrige adelsgods var strøgods tilhørende personer, hvis hovedgårde og øvrige gods oftest lå ijernt fra Horns herred.

Det er yderligere et karakteristisk træk ved herredets godshistorie, at den gamle adel med udspring i Horns herred var helt forsvundet omkring 1500. Mandrupslægten, den eneste højadelsslægt fra herredet, uddøde for de sjællandske grenes vedkommende allerede i 1300-tallet, mens den lokale lavadel forsvandt i løbet af 1400-tallet som så mange andre steder.

I nærværende kapitel har Per Raslow behandlet kronens og adelens gods, mens Thelma Jexlev har affattet afsnittene om det gejstlige gods og købstadgodset; indledningen er skrevet af Per Raslow og den efterfølgende oversigt over ejendomsfordelingen af Thelma Jexlev.

Det forberedende arbejde til fremstillingen har været præget af et nært samarbejde dels mellem de to forfattere indbyrdes, dels mellem disse og Svend Gissel.

Ejendomsfordelingen

Ejendomsfordelingen falder naturligt i tre sektorer:

1. Krongods og eventuelle selvejere.
2. Adelsgods, hvori medregnes gods, som tilhører købstadsborgere, da det næppe er muligt at skelne skarpt mellem bypatriciat og (lav)adel.
3. Gejstligt gods - omfattende bispegods, kapitelgods, klostergods og gods tilhørende sognekirkerne.

I løbet af middelalderen sker der en række forskydninger i ejendomsfordelingen, dels inden for de enkelte sektorer, dels mellem sektorerne indbyrdes.

Til og fra *krongodssektoren* er der tale om bølgebevægelser, idet kronen i visse perioder i mangel af likvid kapital afgiver gods, evt. i form af pant, til både adelige og gejstlige til gengæld for ydede tjenester; i andre perioder med en stærk kongemagt søger denne ved reduktioner og køb at generhverve tidligere krongods. Endelig spores der gennem hele middelalderen en trang hos kongemagten parallelt med en tilsvarende trang inden for adelssektoren til ved hjælp af godsgaver til gejstlige institutioner at sikre sig sjælefred i det hinsidige eller på denne måde at sone begåede brøder. Gennemgang af et meget omfattende kildemateriale synes at afsløre tendenser til, at man i nogen grad bortskænker det gods, hvortil ens ejendomsret af den ene eller anden grund kan anfægtes.¹

I Horns herred har krongodset ved udgangen af middelalderen fået en pæn nettotilvækst i forhold til status i Valdemars jordebog. (jfr. Per Raslows redegørelse i det følgende afsnit). Vi har så at sige ingen konkrete eksempler på afståelse af krongods i denne periode, men adskillige i modsat retning.² I det 16. årh. er forholdene langt mere komplicerede. Først øges krongodset betydeligt, da bispegodset inddrages ved reformationen, og senere kommer hertil yderligere klostergodset. Men samtidig og især lidt senere gør en modsat tendens sig gældende, idet kronen både afhænder større godskomplekser og enkelte gårde. Det er ikke helt let at gøre op for afgang og tilgang gennem det 16. århundrede, og det forekommer vanskeligt at opfatte de talrige mageskifter som et entydigt udtryk for en bevidst godspolitik - bortset fra bestræbelserne på at udvide krongodset i Abrahamstrups nærhed. For at opnå dette skete der imidlertid indhug i store velarrangerede godskomplekser. Når godstransaktionerne i Horns herred i nogle tilfælde kan virke forvirrende, og ikke alle forekommer lige velmotiverede set fra et snævert Abrahamstrup/Horns herred-synspunkt, skyldes det nok, at disse mageskifter skal ses i en større sammenhæng. Ønsket om at samle alt gods omkring Kronborg og Frederiksborg (samt København) under kronen blev i løbet af 1560'erne det primære, mens områder som Horns herred blev af mere sekundær interesse.

Ser vi dernæst på *adelssektoren*, så er bevægelserne inden for denne også nogenlunde ensidig, nemlig i form af en aristokratisering, således at væbnergårde og andet lavadeligt gods samt det gods, der havde tilhørt bypatriciatet, ved udgangen af middelalderen stort set er gået over i højadelig besiddelse.

Hvis vi vil afveje tilgang og afgang, indicerer det bevarede kildemateriale, at sektoren i løbet af middelalderen har afgivet mere gods til kirke og krone end det, den på forskellig vis har modtaget.

Men afspejler dette de faktiske forhold?

Spørgsmålet er dels, om kildematerialet er tilstrækkeligt stort til at der kan drages generelle slutninger ud fra det, dels om bevaringsfrekvensen er nogenlunde ligeligt fordelt. Det sidste kan der i høj grad sættes spørgsmålstegn ved; igen rammes vi af, at kronens og gejstlige institutioners arkiver har en procentvis langt højere bevaringsgrad end adelsarkiverne. - Man kan nok aflæse visse tendenser og karakteristika knyttet til bestemte tidsperioder, vanskeligere er det at få absolutte tal frem.

For det 16. århundrede får vi sikrere grund under fødderne. Her som andetsteds sker der en fremgang for adelsgodset, idet det på længere sigt blev adelen, der fik den største bid af den kage, som kirkegodset udgjorde. Adelsgodsets vækst ligger i Horns herred dog under middel på grund af hård konkurrence fra to store gods-ejende institutioner: Roskilde kapitel og Københavns Universitet.

Inden for den *gejstlige sektor* er forholdene anderledes end i de to verdslige sektorer, idet bevægelser i alle retninger er mulig. Bispegods kan fra bispebordet overføres til såvel kapitel som sognekirker og klostre, men en modgående strøm er lige så sandsynlig - i alt fald i form af mageskifter.

Udadtil er udviklingen adskilligt mere enkel, idet der ikke kan være tvivl om, at den samlede gejstlige godsmasse voksede støt helt frem til reformationen. Kun undtagelsesvis - og her er der ikke specielt tale om forholdene i Horns h., men om hele Sjælland - mistede kirken gods i større omfang, som da Roskildebispen måtte trække det korteste strå i striden med kongemagten om byen København. Lignende tilfælde kendes af gode grunde ikke fra Horns herred, men et andet forhold gjorde sig gældende, de mange landsbynedlæggelser medførte nogen usikkerhed i ejendomsforholdene, og i de senmiddelalderlige retstrætter herom blev kirken undertiden den tabende part.¹

Teoretisk set kunne det gejstlige gods have indtaget en vigende position i Horns herred. Under den forudsætning, at Roskilde bisp og kapitel havde været mere interesseret i at udvide godsmassen i Sømme og Voldborg herred, ville dette måske have været gennemført mod, at man til gengæld afgav dele af godset i Horns herred.

Godstransaktioner inden for den gejstlige sektor er langt de bedst oplyste, men alligevel indgår krisen og dens forløb kun glimtvis i argumentationen i forbindelse med godsoverdragelser. I en del af kildematerialet giver ødelæggelser dog tydeligt genklang - både explicit og implicit.

I det følgende skal der gøres rede for de bevægelser, som kan konstateres.

1. Flere eksempler herpå findes mellem det gods, dronning Margrethe skænkede til kirker og klostre, og ved en kursorisk gennemlæsning af Ribe og Roskilde kapitels lange brevrækker noteres adskillige tilfælde af retstrætter i kølvandet på godsgaver.

Verdsligt gods

Krongodset

Kronen er den enkeltgodsejer, der fra midten af middelalderen og frem til slutningen af 1500-tallet ekspanderer kraftigst i Horns herred, idet krongodset i denne periode forøges med omkring 50 gårde. Der er dog ikke tale om en gradvis udvidelse af krongodset, idet langt de fleste erhvervelser finder sted i to, relativt korte perioder, dels under Valdemar Atterdag og dronning Margrete i sidste halvdel af 1300-tallet, dels under Frederik 2., fortrinsvis i 1560'erne.

Vor viden om kronens gods i ældre middelalder er yderst spinkel, men det er dog ikke uden interesse at se, at der blandt Knud den Helliges godsgave til Lundekirken 1085 21/5 omtales 1 bol i Skuldelev og 1 bol i Onsved. På dette tidspunkt har kronen altså besiddet gods i herredet, og det er videre rimeligt at antage, at en del af det ældste kirkegods i herredet skyldes kongelige donationer. Direkte omtale af krongods i højmiddelalderen har vi dog kun i Kong Valdemars Jordebog, hvor Skibby (sammen med skoven Hornsved) og Orø er nævnt.

Den stærke udvidelse af krongodset, der er et karakteristisk træk ved kongemagtens styrkelse under Valdemar Atterdag og Margrete¹, kom også til udtryk i Horns herred. Fra Valdemars regeringstid kendes dog kun to tilfælde, hvor kronen erhvervede gods, nemlig 1348 u.d. og 1354 6/7; en større udvidelse af krongodset forekom imidlertid i slutningen af 1300-tallet, da dronning Margrete udover Orebjerggodset, der behandles nærmere i afsnittet om lavadelen, foretog en del godserhvervelser, fortrinsvis i Dråby sogn.

Der synes ikke at have ligget en samlet plan bag kronens godsmæssige ekspansion i denne periode, princippet synes at være, at krongodset udvidedes, hvor dette var muligt. I denne retning peger, at kronen kun i et enkelt tilfælde erhvervede et større, samlet godskompleks, nemlig 1396 u.d., da Margrete købte hovedgården Orebjerg med tilliggende gods, ialt godt 4 bol. Herudover indskrænkede kronens godserhvervelser sig normalt til at gælde en enkelt eller ganske få gårde. Dette hænger sammen med, at kronen øjensynlig i første række erhvervede gods fra den mere godsfattige adel; adskillige af de personer, der foretager godshandler med kronen, kendes således kun som godsejere i herredet på grund af deres godstransaktioner med denne. Udover at kronen således fortrinsvis synes at have handlet gods med den lavere adel, er det et karakteristisk træk, at kronen ofte erhvervede gods ved at overtage andre godsejeres panterrettigheder, en fremgangsmåde, der også anvendtes andre steder i Danmark.

De fleste af kronens godserhvervelser skete ved køb eller overtagelse af andres panterrettigheder, men i enkelte tilfælde erhvervede kronen også gods ved mere eller mindre maskerede godskonfiskationer. Da fru Christine af Lov 1348 u.d. således afstod gods i Skuldelev, Esbernetorp, Kunderslev og Vejlebytorp til Valdemar Atterdag, skete det efter hendes eget udsagn på grund af hendes forældres brøde

1. Se Kr. Erslev, Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, 1882, s. 13 f., 292 ff.; Erik Ulsig, Danske adelsgodser i middelalderen, 1968, s. 195 ff., 198.

mod kronen. Dronning Margretes erhvervelse af $\frac{1}{2}$ bol jord i Gerlev 1400 21/1 fra Niels Ågesen Galen kan også have været en maskeret konfiskation².

Centrum for krongodset i Horns herred blev Abrahamstrup, nævnt første gang 1360 25/1. I slutningen af 1300-tallet var denne hovedgård genstand for pantsættelse. 1382 31/10 indløste dronning Margrete Abrahamstrup med tilliggende gods fra væbnerne Henrik Wardenberg og Paschedach, der havde haft godset i pant for 400 mark sølv; dog henstod stadig en gæld på 100 mark sølv, hvorfor de to væbnere foreløbig blev siddende på Abrahamstrup, og i de følgende år ses Henrik Wardenberg at have fået pant i enkelte gårde i herredets nordlige del. På et ukendt tidspunkt blev disse to væbnere dog sat ud af Abrahamstrup, for 1396 3/5 kunne dronning Margrete indløse godset fra nye panthavere, væbneren Herman Fleming og dennes hustru Ingerd, der havde haft det i pant for en ukendt sum. Muligvis har den da nyudnævnte Roskildebisp Peder Jensen Lodehat, en af Margretes vigtigste økonomiske støtter³, forstrakt dronningen med penge til indløsningen, for samme dag fik han landsbyen Esbernetorp i pant af kronen for den høje pantesum af 130 mark sølv, et pant der forøvrigt aldrig synes indløst⁴. Også Orø var i perioder bortpantet af kronen, således indtil 1375 17/12, for straks derefter, 1375 23/12, at blive pantsat påny til drosten Henning Podebusk. I 1370'erne var Orø dog ikke bortpantet sammen med Abrahamstrup, men med Holbæk len.

Pantsættelsen af Esbernetorp er den eneste godsafståelse, der i denne periode er belagt i kildematerialet⁵, men en sammenligning af kronens middelalderlige adkomstbreve og Abrahamstrup lens jordebog 1559 viser, at kronen også har mistet gods i Gerlev og Vejleby; afhændelsen af dette gods kan ikke dateres nærmere.

Hvor omfattende var kronens godserhvervelser under Valdemar Atterdag og Margrete? Et skøn herom får man ved at sammenholde kronens middelalderlige adkomstbreve med 1559-jordebogen, der stort set gengiver krongodsets omfang og placering ved Margretes død 1412, idet ændringerne i krongodsets omfang kun var ganske ubetydelige i perioden 1412-1559. Et nøjagtigt gårdtal kan ikke anføres for den godsmæssige ekspansion i perioden frem til 1412, men der synes ikke at være tvivl om, at langt den overvejende del af kronens gods - når der ses bort fra de ældre besiddelser i Skibby og på Orø - skyldes Valdemars og Margretes godspolitik. Tager man hensyn til det senere tabte gods i Gerlev og Vejleby samt til kronens gods i de nedlagte byer Kunderslev og Vejlebytorp, må kronen have udvidet sit gods i nævnte periode med henvend 30 gårde.

Med Margretes død 1412 blev kronens godseksponering i Horns herred som i resten af landet bragt til ophør, og for 1400-tallets vedkommende er der kun grund til at nævne, at Torbern Bille til Allinde, den senere ejer af Svanholm, fik Abraham-

2. Erik Ulsig, *anf. arb.*, s. 104 f., 188.

3. Se bl.a. Michael Linton, *Drottning Margareta, fullmäktig fru och rätt husbonde*, 1971, s. 139, 145 f.; *Erslev, anf. arb.*, s. 310 ff.

4. C. F. Wegener, *Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid*. *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1855, s. 15 ff.

5. Det 1397 13/10 nævnte Esbønderup, som Peder Sten af Huseby denne dag oplod kronen, kan ikke være Esbernetorp, skønt brevet, der forefindes i original, placerer bebyggelsen i Horns herred. Der er givetvis tale om Esbønderup i Holbo herred, der indtil 1496 var i kronens eje; se *Codex Esromensis*, udg. af Oluf Nielsen, 1881-82, nr. 176.

strup i pant. Han nævnes hertil første gang 1449 25/1 og beholdt pantelenet til sin død 1465, hvorefter hans enke Cecilie Lunge og hans sønner søgte at beholde pantet. 1469 12/12 og 29/12 måtte de imidlertid oplade kronen Abrahamstrup for pantessummen på 4000 mark »eller mere« mod at få overdraget kronens ret i Iver Axelsen Thotts gods⁶.

Også i første halvdel af 1500-tallet var kronens godsbesiddelse i herredet præget af stabilitet. Kun i to tilfælde foretog kronen mindre erhvervelser, idet den 1518 10/6 købte en mølle i Landerslev, og 1558 23/9 ved mageskifte erhvervede en gård i Tørslev. Kronen ses derimod ikke at have afhændet gods i denne periode⁷.

Endnu en godstransaktion, der berørte kronen i dette tidsrum, skal nævnes. Fra 1519 28/1 findes en besigtigelse til mageskifte mellem kronen og Æbelholt kloster, der blandt andet skulle afhænde alt sit gods i Horns herred. Godset bestod af 12 gårde og 2 huse, fordelt på byerne Gerlev, Landerslev, Tørslev, Skuldelev og Ferslev. Forholdene omkring dette påtænkte mageskifte er imidlertid uklare, idet intet af det 1519 nævnte gods omtales i lensjordebogen fra 1559. Mageskiftet synes således ikke bragt til udførelse, men et studium af kronens mageskifter i 1560'erne viser, at enkelte af Æbelholt klostrets gårde indgik i det gods, som kronen afhændede. På grund af disse uklare forhold, er der i den følgende gennemgang af kronens mageskifter efter 1559 set bort fra Æbelholt klostrets gårde, hvor disse indgår i mageskifterne.

Fra 1559 har vi som tidligere nævnt bevaret den ældste jordebog over Abrahamstrup len, hvorved det er muligt at beskrive krongodsets omfang umiddelbart før de store mageskifter, der for Horns herreds vedkommende indledtes 1560⁸. Godsets geografiske fordeling 1559 fremgår af kortet s. 204, der viser tre større godskoncentrationer, dels de gamle kronbesiddelser i Skibby og på Orø, dels godset omkring Abrahamstrup i herredets nordlige del; resten af krongodset havde karakter af strøgods. Ialt ejede kronen 94 gårde, svarende til 25-30% af herredets samlede gårdtal, hvis decimantallene i Sjællands Stifts Landebog 1567 anvendes som sammenligningsgrundlag⁹.

Den mageskiftepolitik, som kronen allerede 1560 iværksatte, medførte væsentlige ændringer i godsstrukturen¹⁰. Fra 1560'erne findes ikke mindre end 12 mageskifter, heraf 7 med adelige, 4 med Roskilde kapitel og 1 med Københavns Universitet, hvortil kommer, at kronen 1566 27/2 inddrog 9 gårde fra Roskilde Frue kloster og lagde dem under Abrahamstrup. Fra årene 1577-1592 findes yderligere 6 mindre mageskifter, der berørte kronens gods i Horns herred.

6. Cecilie Lunge og hendes sønner synes allerede 1468 at være sat ud af Abrahamstrup, idet Jep Jensen (Barritsen) 1468 14/12 omtales som høvedsmand på slottet.

7. Der ses her bort fra kronens afhændelse af Selsø gods, da dette var gammelt bispegods; se nedenfor s. 232 f.

8. Man kan ikke se bort fra den mulighed, at 1559-jordebogen er anlagt for at have en oversigt over kronens gods umiddelbart før iværksættelsen af de store mageskifter i 1560'erne.

9. Ialt 355 decimanter 1567, hvortil skal lægges tallet for Vellerup sogn, der ikke nævnes i Landebogen. Sognet havde 1682 8 gårde.

10. Se om mageskiftepolitikken i denne periode Thomas B. Bang, Kronens mageskifter under Frederik 2. Hist. Tidsskr. 9. r. I, 1918; Horns herred behandles her s. 11, men Bang medregner ikke mageskifterne mellem kronen og Roskilde kapitel.

11. Kronens samlede kornlandgilde stiger i den pågældende periode fra knap 222 pund korn i 1559 til knap 243 pund korn i 1600.

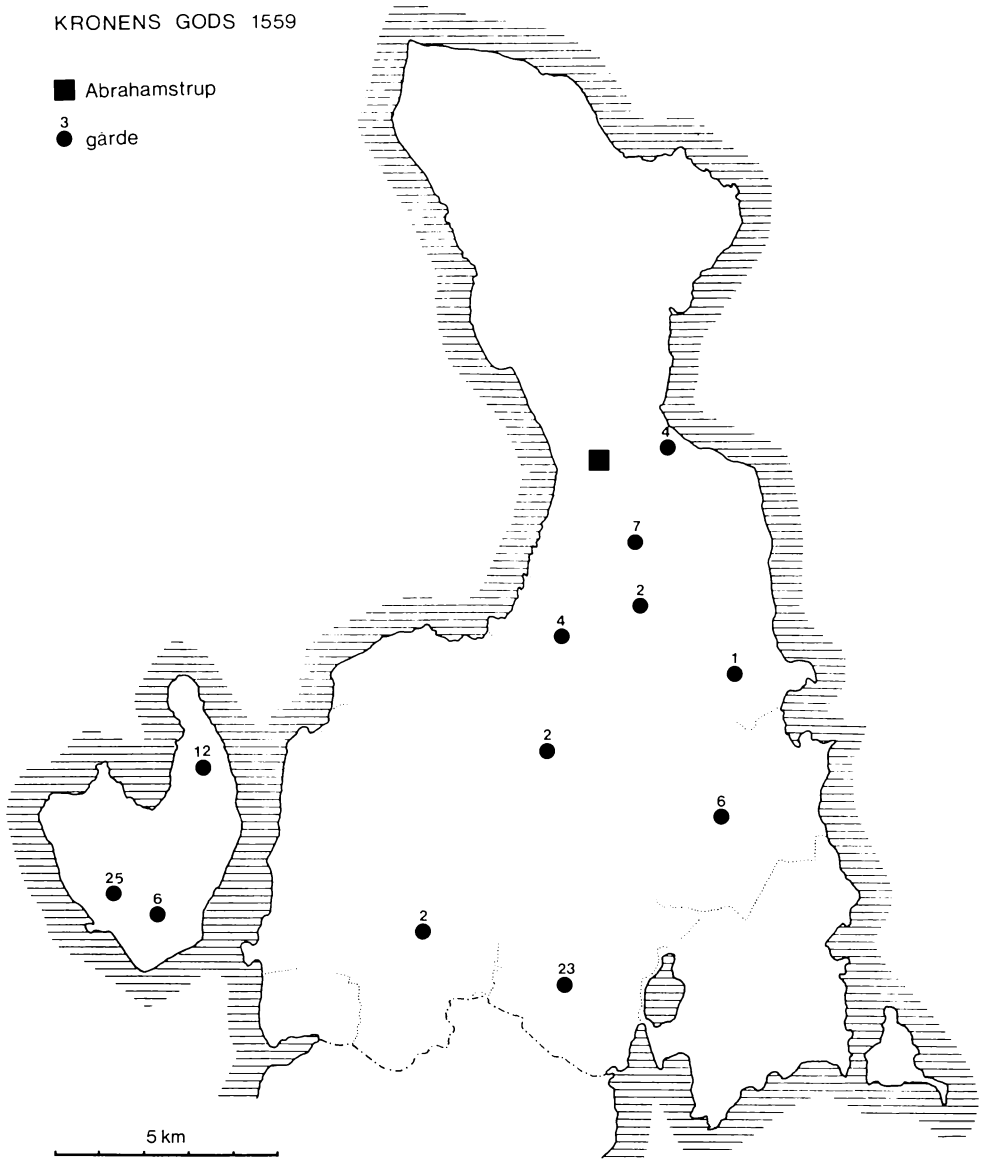
Kronens mageskifter med Roskilde kapitel og Universitetet samt inddragelsen af Roskilde Frue klostres gårde havde ikke større betydning for kronens samlede godsmasse i herredet, idet kronen ved disse mageskifter erhvervede 33 gårde og afhændede 32. Mageskifterne havde derimod stor indvirkning på krongodsets geografiske struktur, idet kronen i første række erhvervede gods i sognene Dråby og Gerlev, mens den vigtigste afståelse af gods var, at hele Skibby 1561 20/4 og 1562 30/4 blev afhændet til Roskilde kapitel.

Større betydning for kronens samlede gårdtal havde mageskifterne med adelen, hvorved kronen erhvervede 26 gårde og til gengæld kun afstod 7. Langt størstedelen af disse erhvervelser var adeligt strøgods i den nordlige og østlige del af herredet, mens afhændelsen af de 7 gårde skete ved mageskifte med Peder Bille til Svanholm 1563 11/3, og denne har naturligvis ikke været interesseret i at modtage gods, der lå mere ubelejligt for Svanholm end det gods, han afstod.

Krongodsets udvikling i anden halvdel af 1500-tallet er illustreret ved følgende opstilling, der viser forholdene i 1559 og i 1600. Opstillingen er dog behæftet med et par usikkerhedsmomenter. Mageskiftet med Københavns Universitet 1563 14/2 opgiver således intet gårdtal for det af kronen erhvervede gods i Gerlev og Landerslev, men oplyser kun, at den samlede landgilde var 24½ pund korn. Universitetet havde overtaget dette gods fra Knardrup kloster, og da det indgår i den fornyede universitetsfundats af 1539, er det muligt at fordele godset 1563 med 9 gårde (21½ pund korn) på Gerlev og 1 gård (3 pund korn) på Landerslev. Videre oplyser kilderne intet direkte om landgilden af det gods, som kronen 1566 inddrog fra Roskilde Frue kloster. Endelig tager opstillingen ikke hensyn til eventuelle ændringer på det gods, der ikke berørtes af mageskifterne 1559-1600; således var der 1606 18/4 ikke 25, men kun 24 gårde i Bybjerg.

Bebyggelse	Antal krongårde	
	1559	1600
Gerlev	-	16
Landerslev	2	9
Lyngerup	-	2
Tørslev	1	7
Neder-Dråby	4	14
Over-Dråby	7	11
Skuldelev	6	2
Onsved	-	4
Skibby	23	-
Dalby	2	-
Orebjerg	4	4
Ferslev	2	2
Bybjerg	25	25
Gamløse	6	6
Næsby	12	12
Ialt (11)	94	114

Mageskifterne betød således ikke en radikal nettotilvækst i kronens gårdtal, idet kronen kun erhvervede tilsammen 20 gårde, hvorved omkringen en trediedel af herredets gårde var i kronens eje omkring 1600. Derimod viser kortet over krongodset i 1600, at dettes geografiske fordeling var ændret ganske meget siden 1559. Der var således sket en kraftigere koncentration af krongods omkring Abrahamstrup, idet hele Dråby sogn og henved $\frac{2}{3}$ af Gerlev sogn var i kronens eje 1600. Videre knyttede krongodset i sognene Krogstrup og Skuldelev sig tæt til godset omkring

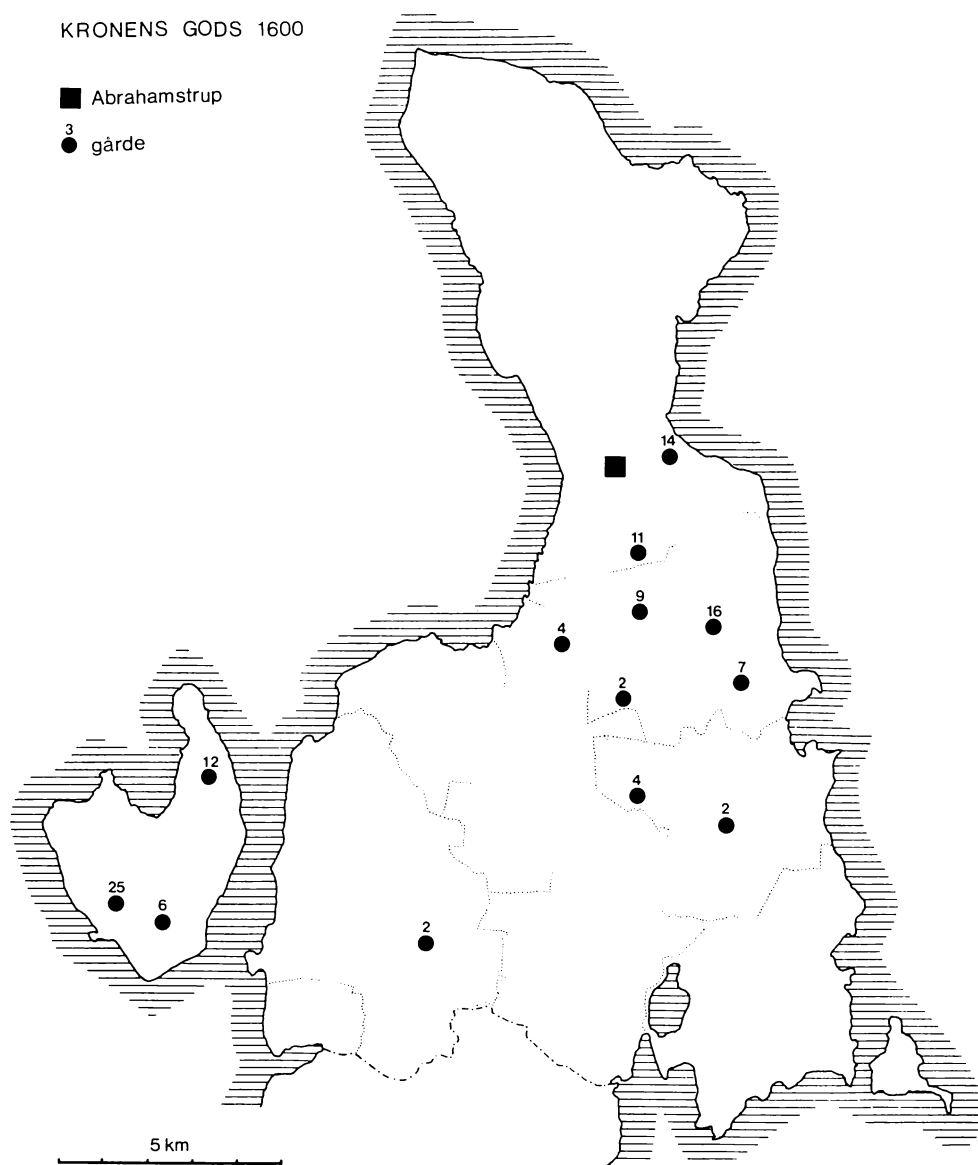
Abrahamstrup, mens de 2 gårde i Ferslev, kronens eneste besiddelse i denne del af herredet, netop ikke var et resultat af mageskiftepolitikken.

Endelig hørte hele Orø endnu 1600 under kronen, men allerede 1606 18/4 afstod kronen alle 42 gårde på øen ved et mageskifte med Roskilde kapitel og erhvervede i stedet 3 gårde i Lyngerup, 7 i Tørslev, 13 i Skuldelev, 4 i Onsved, 6 i Dalby og 5 i Ferslev, ialt 38 gårde. Resultatet af dette mageskifte blev således en endnu stærkere koncentration af krongods i herredets nordlige og østlige del.

KRONENS GODS 1600

■ Abrahamstrup

● 3 gårde

Den lokale lavadel

Mens kronen som godsejer ekspanderede i Horns herred, var den lokale lavadel omvendt i stadig tilbagegang i løbet af senmiddelalderen, og de lokale væbnere var helt forsvundet omkring år 1500. Da senmiddelalderen var en generel nedgangsperiode for den danske lavadel, adskiller udviklingen i Horns herred sig ikke fra det almindelige mønster.

Vor viden om Horns herreds lavadel er ikke stor, men det noget spredte kildemateriale tillader os dog at tegne et groft billede af udviklingen. Indledningsvis gives en kortfattet redegørelse for de væbnere, der i middelalderen nævnes i Horns herred.

Gerlev

Mogens Pedersen (ukendt slægt) nævnes 1361 14/8 og 1362 1/11. Førstnævnte år fik han 4 gårde i Ramsø og Stevns herred i pant af sin »broder« *Henneke Andersen Skytte*, og *Henneke Skytte* forestod 1362 1/11 et mageskifte, hvorved *Mogens Pedersen* erhvervede Roskildebispens gods i Gerlev mod at afhænde sit gods i Manderup. Muligvis har *Mogens Pedersen* været bosat i Gerlev endnu i 1387, idet *Ingrid Lysdahl* antager, at han er identisk med den *Mogens Lang*, der med sin hustru *Cecilie* 1387 22/1 fik Roskilde Frue klostres gods i Tørslev i leje¹.

Peder Truelsen (ukendt slægt) nævnes 1417-1435. 1417 25/1 fik han en gård i Gerlev i pant af *Knud Andersen Panter* til Svanholm, og 1435 2/2 lod han pantet gå videre til *Peder Oxe* til Asserbo.

Barvid Pedersen (Barritsen) nævnes i ovennævnte pantebrev 1435 2/2, således at der på dette tidspunkt med sikkerhed har været to væbnere i Gerlev, idet begge udtrykkeligt henføres til denne by. *Barvid Pedersens* enke *Marine* skødede 1487 u.d. en gård i Gerlev til sine sønner *Knud* og *Jeppe Barvidsen (Barritsen)*, der ellers ikke ses at have haft nærmere tilknytning til herredet.

Peder Jensen (Jernskæg) omtales adskillige gange i Gerlev i årene 1445 8/4 - 1473 21/10. Hans søn *Herlug Pedersen (Jernskæg)* nævnes 1482 24/11 - 1484 27/5. Muligvis var en anden søn væbneren *Mads Pedersen*, omtalt 1473 21/10, men denne lader sig ikke slægtsbestemme nærmere.

Endnu en væbner omtales i Gerlev i slutningen af middelalderen, nemlig *Lars Bille*, der nævnes 1483 7/8. Hans tilknytning til Bille-slægten er uklar. *A. Thiset* antager - omend med usikkerhed - at han var søn af *Herluf Poulsen Bille (Solbjerglinien)*, bispelensmand på Rollerup, mens *W. Mollerup* helt opgiver at placere *Lars Bille* nærmere på Bille-slægtens stamtræ².

Der nævnes således ganske mange væbnere i Gerlev, men kildematerialet tillader ikke at afgøre med sikkerhed, hvor mange selvstændige væbnergårde, der har ligget

1. *Ingrid Lysdahl*, Bypatriciatet i Roskilde og Ribe og dets besiddelse af landgods indtil slutningen af det 15. århundrede. Specialeafhandling, Århus Universitet, september 1973.

2. *A. Thiset* i DAA 1890, s. 60; *W. Mollerup*, Bille-Ættens Historie. Første Del. Første Afdeling, 1893, s. 169, 195.

i byen. Det turde dog være sikkert, at ikke alle de omtalte væbnere kan have besiddet selvstændigt gods i byen. Mindst en af væbnerne må dog antages at have været selvstændig godsejer i byen, idet der i skiftet 1507 23/7 efter Cecilie Ovesdatter Lunge nævnes en øde hovedgård i Gerlev, der skulle give 4 pund korn³; muligvis hørte 1 gård og 2 huse i byen, der omtales i samme skifte, til denne hovedgård. Som nævnt nedenfor (s. 217) havde Cecilie Lunge sikkert erhvervet dette gods fra Mogens Krabbe, men dennes adkomst til godset er usikker.

Tørslev

Alexander Jensen (Griis) nævnes 1403 28/10 - 1417 25/1.

Offe Pedersen (ukendt slægt) omtales 1408 - 1416. 1408 23/6 pantsatte han 2 brydegårde i Tørslev og Gerlev til Peder Oxe, og 1416 u.d. skødede han 2 gårde i Tørslev og 1 gård i Gerlev til Sorø kloster. Herefter forsvinder Offe Pedersen fra kilderne, men hans enke Inger Jensdatter nævnes endnu 1434 u.d.

Lyngerup

Olaf Andersen, der førte *Skytte-våben*⁴, nævnes en enkelt gang 1445 8/4. Vi har dog ikke kendskab til lavadelgods i Lyngerup.

Onsved

Poul Lille skøder kort før 1320 29/2 gods i Gerlev til bisp Oluf i Roskilde. Som i Lyngerup har vi ikke oplysninger om nogen hovedgård i Onsved, og selv om Poul Litle betegnes som »dominus«, er det nok tvivlsomt, om han har været adelig. Måske indikerer titlen »dominus« snarere gejstlig stand.

Skuldelev

Niels Esbernsen (Godov) nævnes 1402 10/5 og broderen *Jens Esbernsen (Godov)* 1408 23/6 - 1420 27/10. Sønner af sidstnævnte var *Jes Jensen (Godov)*, nævnt 1445 8/4, og *Niels Jensen (Godov)*, der omtales 1447 4/3 - 1459 16/4 eller 13/8. *Saxe Pedersen* (ukendt slægt) nævnes 1448 18/4 - 1457 17/3.

Vi kender ikke med fuld sikkerhed til væbnergods i Skuldelev, men det er sandsynligvis et lavadelsgods, som Anders Henriksen (Dresselberg) til Lille-Lyngby 1506 17/3 mageskiftede til Æbelholt kloster. Godset bestod da af 6 gårde i Skuldelev⁵, 1 gård i Gerlev, 2 gårde i Landerslev og 1 gård i Tørslev med en samlet landgilde på 16¹/₂ pund korn og 4 skilling grot. Godsets størrelse og arrondering gør det rimeligt at identificere det med et lavadelsgods. Dets ejendomsrættelige tilhørsforhold før 1506 er uklart, blandt andet fordi vi ikke kender Anders Henrik-

3. Den ene halvdel af hovedgården tilfaldt Sten Bille, mens den anden halvdel arvedes af andre, sandsynligvis Torbern og Johan Oxe, se nedenfor s. 217 f.

4. Sven Tito Achen, *Danske adelsvåben*. En heraldisk nøgle, 1973, s. 215.

5. Den ene af gårdene i Skuldelev, der gav 4 pund korn og 1 lybsk mark, kan være den tidligere hovedgård.

sens adkomst til godset, men det har vel antagelig tilhørt slægten Godov, hvis tilstedeværelse i Skuldelev kan dokumenteres over en længere periode i 1400-tallet.

Orebjerg

Peder Grubbe nævnes 1329 10/7 - 1336 8/6.

Peder Pedersen Grubbe omtales 1383 u.d., da han skødede Orebjerg med tilliggende gods til Hemming Jensen Krag i Kyndby.

Orebjerg-godset er det eneste lavadelsgods i Horns herred, hvis størrelse vi kender med sikkerhed. Det gods, som Peder Pedersen Grubbe afhændede, bestod af 1 bol i Orebjerg, 5/8 bol i Vejleby, 6 øre jord i Landerslev, 3/4 bol i Over-Dråby samt 1 bol i Dalby, tilsammen et ikke ganske ubetydeligt og ganske velarronderet gods på lidt over 4 bol. Hemming Jensen synes dog at have overvurderet sine økonomiske ressourcer, da han købte godset, for mellem 1383 og 1396 måtte han pantsætte godset i Landerslev til Henrik Wardenberg på Abrahamstrup for den lave sum af 6 mark sølv, og 1396 u.d. afhændede han hele godset til kronen. Hovedgården i Orebjerg blev herefter nedlagt, og 1559 var byen fordelt på 4 lige store gårde med en samlet landgilde på 6 pund korn.

Kyndby

Hemming Jensen (Krag af Sjælland) nævnes 1383 u.d. - 1401 2/6. Hans kortvarige besiddelse af Orebjerg-godset er omtalt ovenfor. Hans far var sikkert væbneren *Jens Nielsen*, der nævnes i Kyndby 1364 1/5. Hemming Jensens søn var *Albrecht Hemmingsen Krag*, der omtales 1416 25/2 - 1425 6/6. En datter af denne var gift med Knud Andersen Panter til Svanholm, mens en anden datter ægtede ridderen *Jep Jensen Ravensberg*. Krag-slægtens hovedgård i Kyndby kom herved i højadelig besiddelse, og dette må være baggrunden for, at den som den eneste lavadelige hovedgård i Horns herred endnu eksisterede ved middelalderens slutning. Jep Jensen stod bag opførelsen af det befæstede Kindholm omkring 1475⁶, og hans tilknytning til Kyndby fremgår yderligere af, at han blev begravet i Kyndby kirke⁷. Kilderne giver ikke mange oplysninger om Krag-slægtens og Kindholms gods, hverken i middelalderen eller i 1500-tallet. Jep Jensen erhvervede dog 1476 25/8 en gård i Kyndby ved mageskifte med Roskilde Clara kloster, og 1473 21/10 gjorde han forgæves krav på Orebjerg overfor kronen, sikkert på baggrund af Hemming Jensen Krags kortvarige besiddelse af dette gods i slutningen af 1300-tallet. Jep Jensens sønner var *Erik Jepsen Ravensberg*, der 1498 5/11 skrev sig til Kindholm, samt den senere Roskildebisp *Johan Jepsen Ravensberg*. Sidstnævnte købte 1482 1/76 bol jord i Kunderslev af Aksel Valckendorff, men i forbindelse med stridighederne om denne nedlagte by ses dog af brev 1480 u.d., at allerede Krag-slægten havde ejet gods i Kunderslev.

Krag-gården var ikke den eneste lavadelige hovedgård i Kyndby, idet *Margrete Grubbe*, enke efter Henrik Skytte, 1402 u.d. skødede et lille gods i Kyndby til Sorø kloster. Godset bestod af 1 hovedgård, 1 gård, hvor Margrete Grubbe selv boede,

6. Vilh. la Cour, Om studiet af vore danske voldsteder. Hist. Tidsskr. 12. r. I, 1963, s. 163 ff.

7. Trap, Danmark, bd. 6, s. 289.

samt yderligere 5 gårde. Denne hovedgårds samt Kindholms jordtilliggende i Kyndby bymark er behandlet nedenfor, s. 256, 263.

Endelig omtales væbneren *Ingemar Grubbe* i Kyndby 1473 20/1 - 1475 20/4.

Vellerup

Bo Herlugsen (Grubbe af Særslev) nævnes 1402 10/5 - 1408 23/6. *Jon Jensen Iis* omtales 1456 17/11 - 1460 24/6 og sønnen *Bo Jonsen Iis* 1480 30/11 - 1486 15/6⁸.

Udover de i det foregående omtalte væbnere kan muligvis andre af de smågodsejere, der i middelalderen omtales i Horns herred, have været hjemmehørende i herredet, men vi ved intet herom med sikkerhed. Det er dog rimeligt at antage, at den lavadelige gren af Mandrup-slægten har hørt hjemme i Horns herred, uden at vi dog er i stand til at udpege en hovedgård i dens eje. Videre er det muligt, at den Niels Todde, der sammen med sin hustru Gunhild 1319 28/6 skødede gods i blandt andet Kyndby og Gerlev til Æbelholt kloster, havde tilknytning til Horns herred, idet hans søn Lars Todde, der nævnes blandt beseglerne af dette skøde, optræder på Horns herredsting 1327 1/11.

Kildematerialet vidner således om eksistensen af ganske mange lavadelige væbnere i Horns herred i middelalderen, specielt i 1400-tallet. Der kan næppe herske tvivl om, at adskillige af disse ikke har været selvstændige godsejere, men har fungeret som fogeder, i første række på gejstligt gods⁹, men det kan dog ikke med sikkerhed afgøres, hvor mange af væbnerne, der har fungeret som fogeder, og hvor mange der har været selvstændige godsejere. Med udgangspunkt i den ovenfor anførte oversigt over de enkelte væbnere, kan man imidlertid regne med følgende lavadelige hovedgårde i Horns herred i middelalderen: 1 hovedgård i Gerlev, omtalt 1507 23/7, 1 gård i Tørslev, ejet af Offe Pedersen, et lavadels gods med centrum i Skuldelev, Orebjerg samt Krag-gården (Kindholm) og Grubbe-gården i Kyndby. Det er sandsynligt, at disse 6 lavadelige hovedgårde er et minimumstal.

Ligesom det er vanskeligt at angive det nøjagtige antal lavadelige hovedgårde, er det problematisk at afgøre, hvor godsrig lavadelen har været. Der kan kun blive tale om et løst skøn, men kildematerialet viser dog, at Orebjerg var et gods på godt 4 bol, mens hovedgårdene i Kyndby, Skuldelev og Tørslev havde et samlet tilliggende på mindst 22 gårde. Man skønner næppe helt galt, hvis man antager, at den lokale lavadel i slutningen af 1300-tallet har ejet 10-12% af herredets samlede gårdtal, en procentdel der er stadig faldende i de følgende 100 år. Den lokale lavadel har således ikke været et dominerende element i den middelalderlige godsstruktur, men har trods alt haft en betydning, der ikke helt kan overses.

Hvad de lokale væbners funktion angår, er det ovenfor nævnt, at flere af dem antagelig har fungeret som fogeder på gejstligt gods, men at det ikke kan afgøres, hvor mange der har haft denne funktion. Derimod viser kilderne, at væbnerne i første række optræder på herredstinget eller som medbeseglere af breve, oftest

8. Ridderen Per Nielsen af »Velderop«, der nævnes 1407 29/6 (se DS II, s. 146), hører ikke hjemme i Vellerup. Ifølge Niels Leif Larsen er der tale om ridderen Peder Nielsen Present til Vollerup.

9. Se om denne fogedadel Troels Dahierup, Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder. Hist. Tidsskr. 12. r. IV, 1969, s. 1-41.

breve der vedrører andre adelige med tilknytning til Horns herred. Der synes dog ikke at være tegn på, at disse væbnere har haft en nærmere tilknytning til specielt højadelen, omend det er interessant at konstatere, at Peder Jensen Jernskæg i Gerlev i 7 af de ialt 8 tilfælde, hvor han omtales, optræder som medbesegler af breve, der berører Torbern Bille til Svanholm.

Næste spørgsmål, der kort skal berøres, er eventuelle forbindelser mellem de enkelte lavadelige. Her kan man konstatere, at slægten Grubbe-Orebjerg må have en vis tilknytning til slægterne Mandrup og Uldsax, idet Troels Dahlerup har henledt opmærksomheden på, at uldsakse indgår i alle tre slægters våben¹⁰. Den nærmere forbindelse mellem disse tre slægter, som denne våbenlighed indicerer, lader sig imidlertid ikke udrede, dog har alle tre deres udspring i egnen vest for Roskilde¹¹. Videre ses en kontakt mellem Krag-gården i Kyndby og Svanholm, idet Knud Andersen Panter var gift med en datter af Albrecht Hemmingsen Krag. Endelig kan der være en forbindelse mellem Grubbe-gården i Kyndby og Mogens Pedersen i Gerlev, idet sidstnævntes mageskifte med Roskildebispen 1362 1/11 blev udført af hans »bror« Henneke Andersen Skytte, og denne kan være identisk med den Henrik Skytte, hvis enke Margrete Grubbe 1402 u.d. skødede gods i Kyndby til Sorø kloster.

Til slut skal lavadelsgodsernes senere skæbne kort omtales. Knud Prange har påpeget, at lavadelsslægter kunne miste deres privilegier og synke ned i selvejerbøndernes rækker¹², men dette kan ikke være forklaringen på lavadelens forsvinden i Horns herred, hvor kilderne aldrig omtaler selvejere. Lavadelsgodset må derfor være erhvervet af kronen, kirken og højadelen. Dette kan dokumenteres i nogle tilfælde. Således købte kronen Orebjerg-godset under dronning Margrete; hovedgården i Gerlev kom i højadelig besiddelse, formodentlig i slutningen af 1400-tallet, mens Jep Jensen Ravensberg ved sit ægteskab bragte Krag-gården i Kyndby i højadelig eje. Også gejstlige institutioner erhvervede lavadelsgods, dog ikke Roskildekirken, herredets største gejstlige godsejer. Derimod kom Æbelholt kloster i besiddelse af (et formodentligt) lavadelsgods i Skuldelev, mens Sorø kloster erhvervede Grubbe-gården med tilliggende i Kyndby samt dele af Offe Pedersen af Tørslevs gods.

10. Troels Dahlerup, anmeldelse af Erik Ulsig, Danske adelsgodser i middelalderen, 1968. Hist. Tidsskr.

12. r. VI, 1972, s. 221 n. 6. Våbnene afbildet Tito Achen, anf. arb., s. 248, 254, 302.

11. Ulsig, anf. arb., s. 71 ff.

12. Knud Prange, Bonde af Thy. En standshistorisk studie. Bol og By, bd. 5, 1964, s. 66 ff.

Svanholm

Svanholm var den eneste hovedgård i Horns herred, der i middelalderen og 1500-tallet blev centrum for et større adeligt godskompleks. I tiden frem til 1450, hvor slægterne Mandrup og Panter ejede hovedgården, er oplysningerne om det tilliggende gods ret fåtallige, mens vi har langt bedre oplysninger fra tiden efter 1450, da hovedgården kom i slægten Billes besiddelse. I denne periode giver specielt Torbern Billes låsebrev på Svanholm 1456 25/10 samt skifterne efter denne 1492 8/12 og efter sønnen Peder Bille 1549 u.d. gode oplysninger om Svanholms tilliggende.

Svanholms ældste ejere tilhørte slægten Mandrup, der havde sit udspring i egnen vest for Roskilde¹. Slægtens tilknytning til specielt Horns herred synes at fremgå af slægtsnavnet, der må have en forbindelse med landsbyen Manderup i Skibby sogn, selv om vi ikke har oplysninger om, at slægten skal have ejet gods i byen. Endvidere ligger et af slægtens ældste medlemmer, Niels Mandrup (død 1305), begravet i Skibby kirke². Mandrup-slægtens tilknytning til Svanholm er dog først dokumenteret fra 1340 u.d., da hovedgården nævnes første gang.

Det første kendte medlem af Mandrup-slægten var Niels Mandrup, der nævnes 1278-1302. Han synes at have haft en nær tilknytning til junker Jakob Nielsen, den senere greve af Nørrehalland, idet Niels Mandrup i et par tilfælde forestod godstransaktioner på junkerens vegne. 1278 12/5 skødede han således gods i Kyndeløse (Kirke Hyllinge sogn, Volborg herred) til Roskilde Clara kloster. Dette gods havde junkeren ved mageskifte erhvervet fra Niels Mandrup, der til gengæld havde fået udlagt gods i Venslev 1278 6-11/6. Dette var ikke sidste gang, at Niels Mandrup optrådte på junkerens vegne, idet han 1286 5/2 for denne pantsatte gods i Ormeslev (Vemmelev sogn, Slagelse herred) til Sorø kloster.

Allerede Niels Mandrup havde været ridder, men Mandrup-slægten kom frem i forreste række med hans sønnesøn Knud Nielsen og dennes søn Niels Knudsen. Knud Nielsen var således rigsråd under Kristoffer 2., mens sønnen i flere tilfælde, hvor han optræder som brevidne, må forudsættes at have haft en fremtrædende stilling i samfundet³; desuden indgik han et fornemt ægteskab, idet han ægtede en datter af Niels Eriksen Saltensee til Hørsholm.

Mandrups-slægtens fornemme sociale position må have haft en vis godsrigdom som grundlag, men desværre kender vi ikke meget til slægtens gods i Horns herred. Som ovenfor nævnt erhvervede Niels Mandrup 1278 6-11/6 gods i Venslev, og sammesteds mageskiftede Niels Knudsen Mandrup sig 1364 1/5 til en hovedgård på 1 bol samt en søsterlod i en vindmølle fra Folmer Klausen af Torup; til gengæld afstod Niels Knudsen gods i Lyngerup, Dalby og Kunderslev. Muligvis har vi en

1. Om Mandrup-slægten se Erik Ulsig, anf. arb. s. 71 ff., 88, 155, 162, 169. Mandrup-slægtens mulige forbindelse med slægterne Uldsax og Grubbe-Orebjerg er berørt i afsnittet om lavadelen.

2. J. B. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889, s. 22, 25, Tavle XVIII figur 91. Løffler henfører fejlagtigt Niels Mandrup til slægten Uldsax.

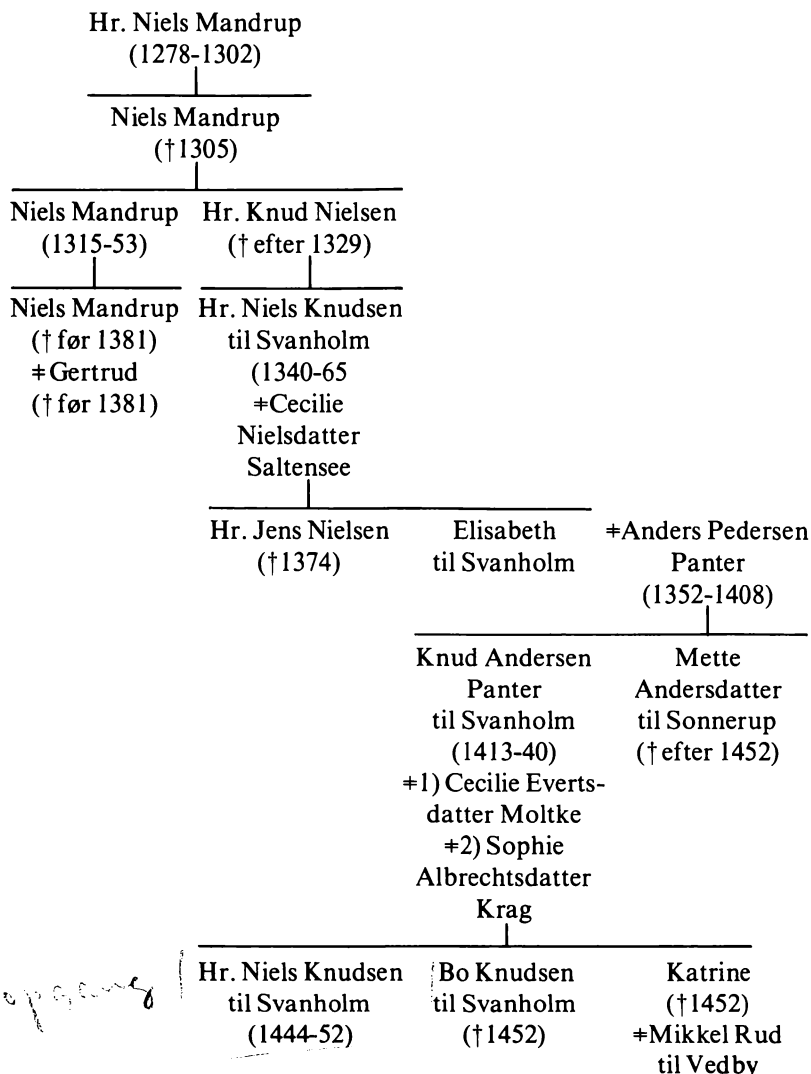
3. Se f.eks. Dipl. Dan. 3. rk. V, nr. 325, 352. I sidstnævnte brev vidneliste nævnes Niels Knudsen således før den højadelige Erik Barnumsen til Skarsholm.

yderligere oplysning om slægtens ældste gods i herredet. Knud Nielsen (Mandrup) blev efter 1329 1/5 dræbt af sin bror Niels Mandrup, og efter drabet indstiftede Knud Nielsens enke og hans søn et alter i Roskilde domkirke, kaldet »Hr. Knud Nielsens alter«, der sikkert er identisk med St. Thomas apostels alter⁴. Dette alter ejede 1563 18/1 og 1568 3 gårde i Tørslev, Landerslev og Over-Dråby, og da der ikke findes adkomstbreve på dette gods, er det muligt, at disse 3 gårde indgik i den oprindelige donation til alteret, og således har tilhørt Mandrup-slægten.

Ved siden af den hidtil omtalte højadelige gren af Mandrup-slægten, havde også en lavadelig gren af slægten gods i Horns herred, der dog kun omtales i et par tilfælde. Niels Mandrup, Knud Nielsens drabsmand, erhvervede 1327 1/11 en ejendom på knap 1 mark skyld i Tørslev⁵, mens der ved skiftet efter hans svigerdatter Gertrud 1381 13/11 nævnes gods på 13 øre jord i Venslev og 30 øre jord i Vejleby.

Vor viden om Mandrup-slægtens gods i Horns herred er således begrænset, men den ses dog at have ejet gods i flere landsbyer, fortrinsvis i herredets centrale del.

Stamtavle over Svanholms ejere I

vedgang

opg. 208

Udover det her omtalte gods er der dog næppe tvivl om, at størstedelen af det gods, som Torbern Bille erhvervede 1456, havde tilhørt Mandrup-slægten. For det første er det på baggrund af Panter-slægtens økonomiske vanskeligheder lidet sandsynligt, at denne skulle have udvidet Svanholms gods i Horns herred i nævneværdigt omfang, og videre synes også selve godsets geografiske struktur i 1456 at pege et godt stykke tilbage i tiden. Godsets struktur med hovedgården omgivet af småtorper, der alle tilhørte hovedgården (Ginnerup, Lunderup, Krogstrup og Ordrup), var af udpræget højmiddelalderlig karakter, og har rimeligvis allerede haft dette udseende, mens Mandrup-slægten ejede Svanholm.

Efter Niels Knudsen Mandrups død gik Svanholm over til hans svigersøn Anders Pedersen Panter, idet sønnen Jens Nielsen, det sidste mandlige medlem af Mandrup-slægtens højadelige gren, var død i en ung alder⁶. Med Anders Pedersen Panters overtagelse af godset indtrådte en nedgangsperiode for Svanholm, idet han ses at have haft vanskeligt ved at klare sig økonomisk⁷. Dette bygger på den kendsgerning, at Anders Pedersen foretog omfattende godsafståelser og ingen erhvervelser, en udvikling der i mindre omfang fortsatte under sønnen Knud Andersen. Det er ganske vist indlysende, at godsafståelser i sig selv ikke behøver at indicere en anstrengt økonomi, men på den anden side er det lige så klart, at det må være udslag af økonomiske vanskeligheder, når godsafståelserne blev så omfattende, som det var tilfældet under Anders Pedersen og Knud Andersen, hvortil kommer, at pantsættelser i adskillige tilfælde gik forud for den definitive afståelse af godset⁸. Baggrunden herfor må være, at Svanholms ejere havde vanskeligt ved at få indtægterne til at slå til.

Spørgsmålet er nu, hvilke konsekvenser disse økonomiske vanskeligheder fik for Svanholm gods. En undersøgelse af Anders Pedersens gods uden for Horns herred viser, at der skete indskrænkninger i bebyggelsen i flere landsbyer i det sydlige Volborg herred, hvor han i begyndelsen af 1400-tallet afhændede gods, og det er derfor nærliggende at antage, at det omfattende ødegods omkring Svanholm er blevet til i samme tidsrum. Ganske vist savner vi direkte vidnesbyrd herom, men ialtfald Kunderslev synes at være blevet øde omkring år 1400⁹. I det hele taget savner vi oplysninger om Anders Pedersen Panters godspolitik i Horns herred, men det er dog bemærkelsesværdigt, at ingen af hans mange godsafståelser omfattede gods i dette herred. Måske har han søgt at opretholde sin sociale position på det lokale plan ved at undgå at afhænde gods i hovedgårdens nærmeste omegn. Hvis dette har været hensigten, kunne ønsket herom ikke opretholdes under sønnen Knud Andersen, blandt hvis godsafståelser vi også træffer gods i Horns herred. 1417 25/1 pantsatte han 1 gård i Gerlev til Væbneren Peder Truelsen sammesteds, et pant der aldrig synes indløst. Videre fremgår det af et herredstingsvidne 1445 8/4, at Knud Andersen også havde pantsat 1 gård i Dalby, og endelig solgte han 1417 u.d. jord i Ferslevlille til Roskildebispen Jens Andersen.

4. J. O. Arhning, Roskilde Domkapitels Historie I. Tiden indtil 1416, 1937, s. 170 ff.

5. Niels Mandrup indstiftede en årtid for sin dræbte bror i domkirken i Lund. Det er overraskende at se, at han skænkede skånsk gods til et alter sammesteds; Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. ved C. Weeke, 1884-89, s. 226 med note 3.

6. Om Panter-slægten se Ulsig, anf., arb., s. 169 f., 199, 276.

7. Per Raslow, Ødegårde og landgilde i Ods herred i det 14. århundrede. En studie i Roskildebispens jordebog. Hist. Tidsskr. bd. 75, 1975, s. 20 f.

8. Som et eksempel på en godsejerfallit i slutningen af 1400-tallet kan henvises til Oluf Johansen Oxe, se Ulsig, anf. arb., s. 298 ff.

9. Se ovenfor s. 175.

Den økonomiske nedgangstid for Panter-slægten standsede først med Knud Andersens søn Niels Knudsen Panter. Godt nok afhændede denne i enkelte tilfælde gods, men for første gang i over 80 år har vi nu vidnesbyrd om, at Svanholms ejer atter erhvervede gods. Blandt Niels Knudsens erhvervelser var 5 gårde i Over-Dråby, Kyndby og Vejleby, som han havde købt af en forøvrigt ukendt fru Arine¹⁰; han fik indførsel i godset 1448 29/8. Endnu et forhold tyder på, at Panter-slægten gik lysere tider imøde, idet Niels Knudsen opnåede riddertitel, mens Anders Pedersen og Knud Andersen forblev væbnere. Niels Knudsen døde imidlertid 1451 eller 1452, og da hans bror Bo Knudsen døde samtidig, udslykkedes Panter-slægtens mandslinie.

Svanholm kom da atter i en ny slægts eje, idet godset erhvervedes af Torbern Bille, en af det 15. århundredes store godssamlere. Dennes interesse for Svanholm kan være vakt ved, at han tidligere havde handlet gods med Knud Andersen Panters søster, Mette Andersdatter til Sonnerup, samt at han siden 1449 var lensmand på Abrahamstrup¹¹. Allerede 1452 11/10 og 1452 17/12 købte Torbern Bille flere af Niels og Bo Knudsens arvinger ud af Svanholm, mens han 1454 17/4 erhvervede en ukendt rettighed, som kronen havde i hovedgården¹². Torbern Bille kom dog ikke i besiddelse af hele arven efter Niels og Bo Knudsen; således erhvervede han ikke de 3 gårde i Over-Dråby og gården i Vejleby, som Niels Knudsen havde købt 1448 29/8.

Helt sikker må Torbern Bille dog ikke have følt sig i besiddelsen, idet han indledte forfølgning til lås på godset. To af brevene fra denne forfølgning er bevaret, nemlig fjerde dombrev af 1456 14/4 og selve låsebrevet af 1456 25/10. Låsebrevet opregner følgende gods: Svanholm hovedgård, 9 bol jord i Venslev, Ginnerup al sammen, Kundestop al sammen, Krogstrup al sammen undtagen præste- og degnegård, Ordrup al sammen, 1 øre korn i Dalby, 4 pund skyld i Onsved, i Kunderslev 1 fjerding jord, 1 pund skyld og 1 gård, der gav 1 skilling grot, i Kyndby, 1 fjerding jord i Dalby og i Klippestrup 4 gårde. Fjerde dombrev af 1456 14/4 opregner samme gods, men de to breve afviger dog fra hinanden på et par punkter. Mens låsebrevet nævner torpen Kundestop, taler dombrevet om Lwannerop, og her må læsemåden Lunderup foretrækkes¹³; videre angives landgilden af den ene gård i Kyndby i dombrevet til 2 pund skyld, mens låsebrevet kun angiver en landgilde på 1 pund skyld; her må låsebrevets oplysning være den rette, da den pågældende gård 1492 8/12 og senere ses at yde 1 pund korn. Endelig nævnes i dombrevet 3 fjerding

10. Navnet Arine forekommer i slægterne Lunge og Saltense; Danmarks gamle Personnavne. Fornavne. I, 1, 1936-40, sp. 51 f.

11. Der er næppe tvivl om, at det i første række er stillingen som lensmand på Abrahamstrup, der har bidraget til Torbern Billes erhvervelse af Svanholm. Også andre af de middelalderlige lensmænd på slottet erhvervede gods i form af pant i Horns herred, nemlig Henrik Wardenberg, der i 1390'erne fik pant i flere gårde i den nordlige del af herredet, og Truid Andersen Thott, der i 1490'erne ses at have erhvervet panterrettigheder i et par gårde i Vejleby. Ingen af disse lensmænd havde i forvejen godsmæssig tilknytning til Horns herred. Dette gælder derimod Torbern Bentsen Bille til Sandholt, lensmand på Abrahamstrup 1503-12, der som omtalt havde lidt arvegods i Horns herred. - Lensmandsembedets betydning for den middelalderlige godsomsætning kunne nok fortjene en nærmere analyse.

12. Ulsig, anf. arb., s. 254; W. Møllerup antager anf. arb., s. 187, at kronen havde erhvervet fru Mette Andersdatter Panters part i Svanholm.

13. Se ovenfor s. 186.

jord i Ferslevlille, der ikke omtales i låsebrevet. Denne udeladelse kan muligvis sættes i forbindelse med et brev, der i Repertorium dateres før 1465 25/11, Torbern Billes dødsdag. I dette brev omtales, at Jens Due Thott på Egholm anfægtede Torbern Billes rettighed i Ferslevlille, der ifølge dette brev bestod af 5 fjerding jord, mens Jens Due selv havde brev på 1 bol, givetvis det brev, hvorved Knud Andersen Panter 1417 u.d. havde skødet gods i Ferslevlille til Roskildebispens Jens Andersen. Herredstinget tilkendte Torbern Bille det pågældende gods, som han dog 1463 u.d. afhændede til Jens Due. Retssagen lader sig ikke nærmere datere, ligesom den taler om 5 fjerding jord mod dombrevets 3 fjerding, men alligevel forekommer det ikke urimeligt at sætte den i forbindelse med forfølgningen til lås i 1456. Under alle omstændigheder må retssagen dog være foregået før 1463.

Efter erhvervelsen af Svanholm giver kilderne ikke mange oplysninger om Torbern Billes aktivitet i Horns herred, dog ses han 1457 17/3 at have taget mandhelg af en halv snes bønder i Selsø sogn, uden at brevet beretter nærmere om anledningen hertil; brevet behøver imidlertid ikke at berøre Svanholm, men kan hænge sammen med Torbern Billes stilling som lensmand. Under alle omstændigheder må han dog have erhvervet gods i perioden 1456-65, hvilket fremgår af en sammenligning af låsebrevet 1456 og skiftet efter Torbern Bille 1492.

Efter Torbern Billes død 1465 overtog sønnen Peder Bille Svanholm. Denne kom dog først sent i fuld besiddelse af Svanholm gods, idet det endelige skifte efter faderen først blev foretaget 1492 8/12. En snes år i forvejen havde Peder Bille og hans brødre Bent og Sten dog fordelt hovedgårdene Søholm, Svanholm og Allinde mellem sig; således oplod Bent og Sten Bille deres rettigheder i Svanholm til Peder Bille 1472 29/6 og 1475 5/11¹⁴. Først 1490 19/5 fik han udlagt moderen Cecilie Lunges lod i Svanholm, og den fulde ejendomsret til hovedgården opnåede han, da hans tre søstre 1492 6/12 og 1492 u.d. oplod ham deres parter i gården.

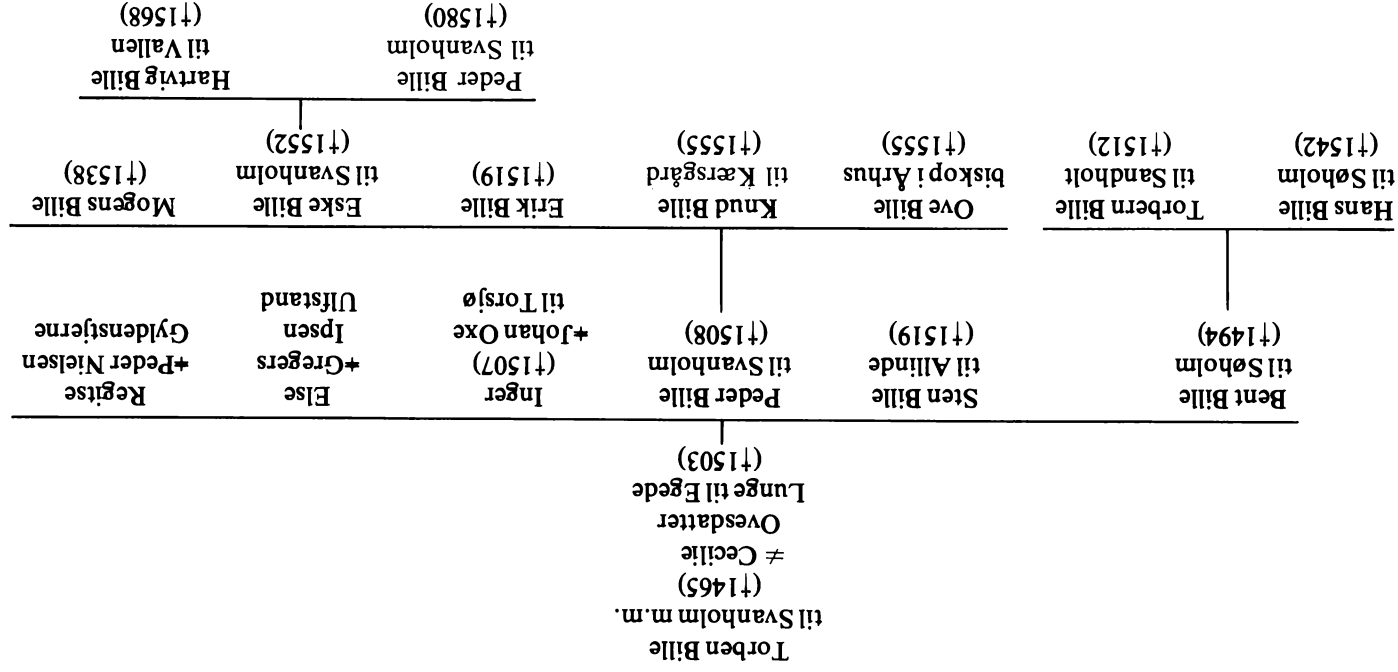
Det endelige skifte 1492 8/12 opregner ud over Svanholm 29 gårde og et ukendt antal gårdsædestavne i Horns herred med en samlet landgilde på knap 67 pund korn. Hovedparten af dette gods tilfaldt Peder Bille, der erhvervede 18 gårde og 1 øde ejendom i Venslev, 4 gårde i Onsved, 1 gård i Lyngerup, 1 ejendom i Kyndby samt Svanholms gårdsæder i Venslev (og Ordrup, der ikke nævnes i skiftet men omtales i brevene 1492 6/12). Moderen Cecilie Lunge arvede 1 gård i Kyndby, Bent Bille fik 1 gård i Landerslev, mens Sten Bille arvede 2 gårde, der på grund af skiftetbrevets noget beskadigede tilstand ikke lader sig lokalisere nærmere. Sammenholder man skiftet med låsebrevet 1456 25/10, ser man, at Torbern Bille må have erhvervet gods i Lyngerup og Landerslev, uden at vi kender hans adkomst hertil nærmere. Videre bemærker man, at ingen af de øde byer nævnes i skiftet, dog med en enkelt undtagelse, idet der i Peder Billes lod nævnes«balle smør, 1 fed ko og 4 får, om byen var bygt«, men det beskadigede brev tillader ikke at afgøre, hvilken af de øde byer der er tale om.

Svanholms tilliggende fæstegods i Horns herred var således ikke af imponerende størrelse, hvorimod hovedgårdens egne marker, vel dyrket ved hjælp af gårdsæderne i Venslev og Ordrup, havde et stort omfang¹⁵. Endnu større betydning må man

14. Ulsig, anf. arb., s. 321.

15. Gunnar Olsen, Hovedgård og bondegård. Studier i stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774, 1957, s. 183.

Stamtavle over Svanholms ejere II

dog tillægge Svanholms store græsningsarealer i Olden-området, hvor Peder Bille i 1470'erne og 1480'erne førte langvarige og bitre retssager med de andre godsejere i området¹⁶. Disse stridigheder skal ikke refereres her, men de vidner om den store rolle, som græsning af øksne må have spillet for Svanholms økonomi i denne periode. Uden for Olden-området var Peder Billes aktivitet mindre; kun i et enkelt tilfælde ses han at have erhvervet gods, idet han 1508 25/2 mageskiftede sig til 1 gård i Tørslev fra Johan Oxen til Nielstrup. Skiftet efter Peder Bille viser dog, at han yderligere havde erhvervet et par gårde i Landerslev, Skuldelev og Kyndby.

Peder Bille døde 1508 og efterlod sig flere sønner, men kun 1 hovedgård, Svanholm. Dette bidrog til, at der gik 41 år, før der blev skiftet efter ham, idet specielt to af sønnerne, Mogens og Eske, var særligt interesseret i at komme i selvstændig besiddelse af Svanholm¹⁷; en tredje søn, Knud Bille, blev tilfredsstillet på anden vis, idet han oprettede Kærsgård på Fyn som sin egen hovedgård¹⁸. Først 1549 u.d. foretog man det endelige skifte efter Peder Bille. Udover Svanholm bestod godset i Horns herred af 26 gårde samt 5 ødejorder, hvoraf der dog erlagdes afgifter af 4. Godset, der havde en samlet landgilde på knap 68 pund korn, bestod af 18 gårde og 3 ødejorder i Venslev, 1 gård i Ordrup, 2 gårde i Kyndby, 2 gårde og 2 ødejorder i Onsved, 1 gård i Skuldelev, 1 gård i Tørslev og 1 gård i Landerslev. Udvidelsen af Svanholms tilliggende under Peder Bille havde således været ret begrænset.

Endnu et skifte indenfor Bille-slægten må omtales, nemlig skiftet 1507 23/7 efter Torbern Billes år 1503 afdøde enke, Cecilie Ovesdatter Lunge, selv om hendes gods i Horns herred kun havde et beskedent omfang. Ved skiftet 1492 8/12 havde Cecilie Lunge arvet 1 gård i Kyndby, mens hun på egen hånd havde erhvervet gods i Gerlev og Landerslev fra Mogens Krabbe¹⁹, hvorimod et påtænkt mageskifte mellem hende og Axel Lagesen Brok om gods i Gerlev blev annulleret 1482 13/9. Skiftet 1507 23/7 er stærkt beskadiget og oplyser kun en enkelt arvelod med sikkerhed, nemlig Peder Bille til Svanholms, der overraskende nok slet ikke arvede gods i Horns herred. Det eneste gods i herredet, der omtales i skiftet, lå i Gerlev og bestod af 1 øde hovedgård samt yderligere 3 ejendomme. Disse 3 ejendomme samt halvdel af den øde hovedgård tilfaldt sønnen Sten Bille, hvorimod det ikke klart fremgår af det beskadigede brev, hvilke arvinger der kom i besiddelse af den anden halvdel af den øde hovedgård, der nævnes i slutningen af brevet. Det er dog vistnok muligt at afgøre dette problem, idet der på det pågældende sted i brevet tales om den ret, som »vor mormor« havde i hovedgården. De pågældende arvinger må altså søges blandt Cecilie Lunges i skiftet nævnte dattersønner, og da formuleringen »vor mormor« yderligere indikerer, at flere arvinger har fået den halve hovedgård i

16. C. A. Christensen, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede. Hist. Tidsskr. 12. rk. 1, 1964, s. 329 ff.

17. W. Møllerup, anf. arb., s. 357 f., 464 ff., 506, 686 ff.

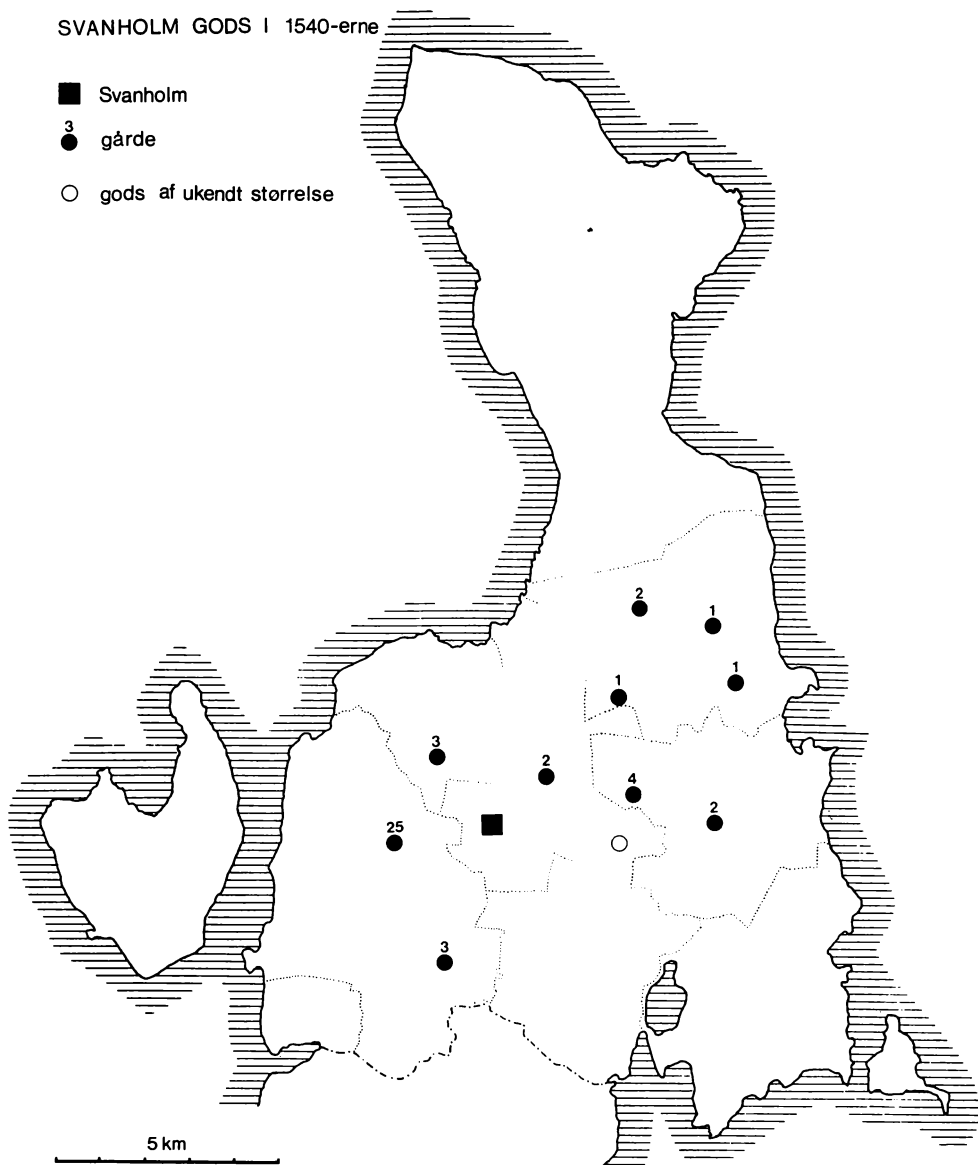
18. Ulsig, anf. arb., s. 256; W. Møllerup, anf. arb., s. 275.

19. Repertorium 2. rk., nr. 12913 angiver intet årstal for skødet, der således kun kan dateres til før 1503; Mogens Krabbe døde 1505, DAA 1928, s. 11. Mogens Krabbes godsbesiddelse i Gerlev og Landerslev er lidt overraskende, idet han ejede hovedgården Bustrup i Midtjylland. Det er dog muligt, at godset tilhørte hans hustru Elsebe Tygesdatter Lunge, en broderdatter til Cecilie Lunge. Yderligere er det interessant, at Axel Lagesen Brok også ejede gods i Gerlev, idet han var gift med Cecilie Lunges søster Ellen Ovesdatter Lunge, se DAA 1902. s. 311. Måske har Lungeslægten tidligere ejet det pågældende gods, selv om kilderne ikke giver direkte oplysninger herom.

fællesskab, er arvingerne sikkert identiske med brødrene Johan og Torbern Oxe. Som nævnt er kun godset i Gerlev omtalt i skiftebrevet, Cecilie Lunges gods i Kyndby og Landerslev nævnes ikke, men dette gods er sikkert tilfaldet Torbern Bille til Sandholt, hvis lod ikke fremgår af brevet. Torbern Bille ses nemlig 1510 u.d. at være i besiddelse af den gård i Kyndby, som Cecilie Lunge havde arvet 1492 8/12, og videre fremgår det af breve 1510 u.d., 1514 u.d. og 1518 10/6, at han ialt ejede 2 gårde og 1 mølle i Landerslev. En af gårdene var arv efter hans far Bent Bille, mens den anden gård og møllen må være erhvervet ved skiftet efter Cecilie Lunge i 1507.

SVANHOLM GODS I 1540-erne

- Svanholm
- 3 gårde
- gods af ukendt størrelse

Som tidligere nævnt bestod Svanholms tilliggende ved Peder Billes død 1508 kun af ialt 31 ejendomme, heraf 5 ødejorder, der dog med rimelighed kan betragtes som ødegårde. I årene frem til skiftet 1549 erhvervede hans sønner dog noget gods i herredet. Således mageskiftede Ove, Erik, Eske og Mogens Bille sig 1510 u.d. til 4 gårde i Skuldelev, Gerlev, Kyndby og Landerslev fra fætteren Torbern Bille til Sandholt, og desuden må Eske Bille have erhvervet en gård i Lyngerup, som han 1546 17/5 kunne bortmageskifte til Peder Oxe.

Også godshandler med kirken bidrog til at udvide Svanholms tilliggende i denne periode. 1509 u.d. erhvervede Peder Billes sønner 4 gårde i Venslev ved mageskifte med Antvorskov kloster; resten af klosterets gods i herredet, bestående af 6 gårde og 1 marsvinesætte i Kyndby samt 1 gård i Landerslev, fik Mogens Bille 1529 14/8 i leje for en årlig afgift på 16 pund korn. Samme Mogens Bille købte videre 1536 11/7 eller 18/7 3 gårde i Ferslev og 2 gårde i Dalby af Sorø kloster. Dette gods havde dog været knyttet til Svanholm i en længere periode, idet Peder Bille 1485 31/1 havde fået de 5 gårde i leje af klostret. Hans lejemål skabte dog stridigheder med Sorø kloster, fordi han 1487 28/6 anklagede to af klostrets fæstere i Ferslev for ulydighed imod ham, og 1488 9/10 lod dem udvise af deres gårde²⁰. Dette skabte vanskeligheder for Peder Bille, idet spørgsmålet om hans rettighed til godset blev forelagt det kongelige retterting, der dog 1489 11/7 eller 18/7 anerkendte hans lejemål. Gårdene forblev sandsynligvis under Peder Bille, for 1510 20/9 lovede abbeden i Sorø, at den af Peder Billes sønner, der overtog Svanholm ved skiftet efter faderen, skulle have de pågældende gårde i leje af klostret for livstid.

Afslutningsvis skal forsøges en vurdering af Svanholms størrelse i 1540'erne. Kernen i godset var de 31 ejendomme, som Peder Bille havde efterladt sig, hvortil kom de 14 gårde, som hans sønner havde erhvervet. Alligevel er det vanskeligt at angive nøjagtigt, hvor mange gårde der i begyndelsen af 1540'erne hørte til Svanholm. For det første kan det ikke afgøres med sikkerhed, hvor mange gårde, der lå i Ordrup, som Svanholm ejede i sin helhed. Skiftet efter Peder Bille nævner 1 gård i byen, men af breve 1537 15/7 og 1543 18/2 fremgår, at både Mogens og Ove Bille hver ejede en gård i byen; på kortet er der ikke angivet noget gårdtal for Ordrup. Videre er der problemer forbundet med at afgøre, hvor mange gårde Svanholm ejede i Gerlev. 1563 11/3 mageskiftede Peder Bille til Svanholm 5 gårde i Gerlev og 2 gårde i Landerslev til kronen, hvoraf gårdene i Landerslev og den ene gård i Gerlev var arv efter hans far, Eske Bille; derimod er det uvist, hvornår og hvordan de sidste 4 gårde i Gerlev er kommet i Billernes eje; disse gårde er derfor heller ikke medtaget på kortet.

Med en vis usikkerhed kan Svanholms tilliggende i begyndelsen af 1540'erne opgøres til omkring 50 gårde, svarende til omkring 15% af herredets samlede gårdtal. Svanholm havde således langt færre gårde i Horns herred end både kronen og Røskildekirken. Godset var fortrinsvis beliggende i og omkring Olden-området, og dets kerne var stadig det gods, der helt tilbage fra højmiddelalderen havde ligget til Svanholm.

20. Sagen refereret af Aksel E. Christensen, Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste 1523. Festskrift til Erik Arup, 1946, s. 138 f.

Andet adelsgods

Kirken, kronen og Svanholms ejere var i middelalderen og frem til midten af 1500-tallet de dominerende godsejere i Horns herred. Udover Svanholms ejere havde andre adelige naturligvis gods i herredet, men dette adelsgods havde karakter af strøgods til hovedgårde, der ofte lå fjernt fra Horns herred. Vanskelighederne ved at samle større adelsgodser illustreres bedst ved en sammenligning af de i dette kapitel gengivne kort over kronens, Svanholms og Roskildekirkens gods ved midten af 1500-tallet¹. For det første omfattede disse godser langt over halvdelen af herredets samlede gårdtal, og dernæst havde disse godser deres centrum forskellige steder. Svanholm dækkede den centrale del af herredet i og omkring Oldenområdet, kronens gods udviste tre centre: Abrahamstrup, Skibby og Orø, mens Roskildebispens gods var koncentreret omkring Selsø i herredets østlige del; Roskilde kapitels gods var derimod mere spredt. Konsekvensen heraf var, at der ingen steder i herredet var udgangspunkter for dannelse af nye, adelige godskoncentrationer². Adelsgodsets karakter af strøgods kan eksempelvis illustreres ved en kort betragtning af kronens mageskifter 1560-1592. I denne periode erhvervede kronen ialt 26 gårde fra adelen, fortrinsvis i sognene Dråby, Gerlev og Skuldelev, men disse 26 gårde erhvervedes fra ikke mindre end 13 forskellige ejere, og tilmed stammede 7 af gårdene fra Peder Bille til Svanholm.

Den samme spredning af adelsgodset på mange forskellige ejere gjorde sig gældende i middelalderen. Specielt fra perioden frem til 1400 kender vi ganske mange adelige, der har ejet gods i herredet, men deres besiddelser synes aldrig at have haft et større omfang. Behandlingen af det øvrige adelsgods vil derfor indskrænke sig til omtale af nogle enkelte godsejere, specielt dem, der har haft rettigheder i Kunderslev.

En enkelt adelig hovedgård må på forhånd antages at have haft særlige interesser i Horns herred, nemlig Egholm, der ligger umiddelbart syd for herredsgrænsen. Denne hovedgård synes fra gammel tid at have ejet gods i herredet, omend dettes omfang er uklart. Egholms ejerhistorie er på visse punkter uklar i middelalderen³, men det er af stor betydning, at C.A. Christensen har dokumenteret, at junker Jakob Nielsen, den senere greve af Nørrehalland, har ejet hovedgården i slutningen af 1200-tallet⁴. Junker Jakob ses nemlig at have ejet gods i Horns herred, idet han 1278 6-11/6 mageskiftede gods i Venslev til Niels Mandrup, hvis tilknytning til junkeren er berørt i afsnittet om Svanholm; junker Jakob ejede desuden gods i Ferslev, hvor han 1279 8/8 pantsatte en gård til Roskilde Clara kloster. Greveslægstens tilknytning til Horns herred er dog antagelig endnu ældre. Junker Jakobs far,

1. Kortene gengiver også i store træk situationen omkring 1450, idet godsstrukturen i de mellemliggende 100 år kun undergik relativt få ændringer.

2. Der er her set bort fra Anders Barbys erhvervelse af bispegodset Selsø; se nedenfor s. 233.

3. Se Trap, Danmark, bd. 5, s. 1166.

4. C. A. Christensen, Grev Jakob af Halland - Egholm - Henning Podebusk. Hist. Tidsskr. 12. r. I, 1966, s. 652 ff.

grev Niels, skænkede nemlig 1211-1214 gods og pengegaver til forskellige sjællandske klostre og kirker, før han drog på pilgrimsfærd, og blandt de kirker, der ved denne lejlighed blev betænkt med pengegaver, nævnes Krogstrup kirke. Dette må indicere, at greveslægten har haft tilknytning til den centrale del af herredet, men det er umuligt at afgøre, om denne tilknytning hænger sammen med større godsbesiddelser på stedet. Kun de to ovennævnte breve vedrørende Venslev og Ferslev har positive oplysninger om slægtens gods, men det er værd at mærke, at en senere ejer af Egholm, Mogens Hak, 1472 u.d. ses at have rettigheder i det tæt ved Krogstrup liggende Kunderslev. Det er ikke utænkeligt, at Egholms rettigheder i Kunderslev kan gå tilbage til 1200-tallet.

Nærmere oplysninger om Egholms gods får vi først i 1400- og 1500-tallet. Før 1400 havde hovedgården ejet nogle gårde i Vejleby, men disse blev ved nogle yderst udviklede pantetransaktioner i løbet af 1400-tallet afhændet til Engelbrecht Bydelsbak til Torbenfeld⁵. En snes år senere kom Egholm dog atter i besiddelse af gods i Vejleby, idet Anne Nielsdatter Present 1511 u.d. mageskiftede sig til 2 gårde fra Antvorskov kloster. I samme del af herredet erhvervedes desuden 1534 og 1535 nogle gårde i Vellerup fra Sortebrødreklostret i Roskilde. Egholms vigtigste godsudvidelse var dog nok erhvervelsen 1463 u.d. af Ferslevlille mark, som Torbern Bille til Svanholm afstod til Jens Due Thott, efter at disse to adelige tidligere havde ligget i strid om ejendomsretten. Erhvervelsen af Ferslevlille betød, at Egholm fik et større græsningsområde i hovedgårdens umiddelbare nærhed, og det er værd at bemærke, at de gårde, Egholm senere erhvervede, lå i landsbyer, der stødte umiddelbart op til Ferslevlille mark. Som nævnt ovenfor havde Egholm også rettigheder i Kunderslev, hvilket fremgår af brevet 1472 u.d., og endelig fik Anne Nielsdatter Present 1520 25/7 testamenteret lidt gods i Skuldelev fra Århusbispens Niels Klausen Skade.

Egholms gods i Horns herred fik aldrig større omfang, men det er bemærkelsesværdigt, at erhvervelse af og adgang til græsningsområder synes at have spillet en ganske stor rolle for hovedgårdens godspolitik.

I en periode af henvend 150 år ejede også slægten Oxe gods i Horns herred, der dog aldrig fik noget større omfang. Når slægten alligevel skal behandles her, skyldes det, at Johan Oxe til Torsjøl ses at have haft rettigheder i Kunderslev.

Slægtens første medlem i Danmark, Peder Oxe, erhvervede i et par tilfælde gods i herredet i begyndelsen af 1400-tallet. 1408 23/6 fik han 2 brydegårde i Gerlev og Tørslev i pant af væbneren Offe Pedersen af Tørslev for 10 mark sølv, og 1435 2/2 fik han pant i en gård i Gerlev af væbneren Peder Truelsen. Sidstnævnte havde 1417 25/1 fået gården i pant af Knud Andersen Panter til Svanholm for 4 lødigmark. Ingen af gårdene synes at være blevet indløst. Peder Oxes søn, Johan Oxe til Torsjøl, foretog ikke selvstændige godserhvervelser i herredet, men 1466 16/6 fik han Roskilde Frue klostres gods i Tørslev i leje for livstid mod en årlig afgift på 1 læst korn. Mest interessant er, at Johan Oxe 1472 u.d. sammen med Mogens Hak til Egholm hævdede sine rettigheder i Kunderslev overfor Peder Bille. Johan Oxes part i den nedlagte by byggede på et mageskifte, som Folmer Klausen til Torup 1364 1/5 havde foretaget med Niels Knudsen Mandrup til Svanholm. Dette mageskiftet brev

5. Egholms ejere udsteder pantebreve på gårdene i Vejleby 1414 24/3, 1453 1/8, 1455 13/3, 1459 u.d. Gårdene afhændedes ved breve 1492 9/1 og 1492 13/8.

var på ukendt måde kommet i Johan Oxes besiddelse⁶, men han ses dog ikke at have ejet gods i Dalby og Lyngerup, hvor Folmer Klausen også havde erhvervet gods i 1364. Johans søn, Johan Oxe til Nielstrup, handlede en enkelt gang gods i herredet, idet han 1508 25/2 ved mageskifte med Peder Bille til Svanholm afhændede en gård i Tørslev, men som nævnt i afsnittet om Svanholm er det sandsynligt, at Johan Oxe sammen med broderen Torbern erhvervede halvdelen af den øde hovedgård i Gerlev ved skiftet efter deres mormor Cecilie Lunge 1507 23/7. Endelig ses også rigshofmester Peder Oxe at have ejet gods i Horns herred, idet han 1546 17/5 mageskiftede sig til en gård i Lyngerup fra Eske Bille mod at afstå tjeneste og herlighed af en gård i Tørslev. Gården i Lyngerup afhændede Peder Oxe 1556 24/2 til Hartvig Bille til Vallen. Slægten Oxe havde således mindre interesser i Horns herred over en længere periode, fortrinsvis i Gerlev sogn, men kilderne viser, at rettighederne i Kunderslev ikke suppleredes af nogen større godsmasse i herredet.

Endnu en adelig ses at have haft part i Kunderslev, nemlig Aksel Valckendorff, der 1482 1/7 skødede 6 bol jord i den nedlagte by til Johan Jepsen Ravensberg. Det kan ikke med sikkerhed afgøres, hvorledes Aksel Valckendorff er kommet i besiddelse af dette gods, men Svend Gissel har anført, at Aksel Valckendorffs farfar, Peder Valckendorffs hustru hed Mette Mandrup, fra hvem slægtens adkomst til Kunderslevgodset kan hidrøre.

To af de betydeligste godssamlere i tiden omkring 1500, Poul Laxmand og Mogens Gøye, ejede også gods i Horns herred. Førstnævnte mageskiftede 1496 u.d. gods til Antvorskov kloster. Godset bestod af 2 gårde i Landerslev (6 pund korn), 5 gårde og 1 vejmølle i Kyndby (godt 13 pund korn), 4 gårde i Venslev (8 pund korn) og 2 gårde i Vejleby (4 pund korn). Kildematerialet giver imidlertid ikke den mindste antydning af, hvordan Poul Laxmand var kommet i besiddelse af disse 13 gårde.

Også Mogens Gøye ejede gods i herredet, men hans besiddelser skyldtes ikke selvstændige erhvervelser, men var arv efter hans mor Mette Albrechtsdatter Bydelsbak til Torbenfeld. Fru Mette ejede 3 gårde i Vejleby (12 pund korn), der 1492 9/1 og 13/8 var erhvervet af hendes farfar Engelbrecht Bydelsbak, og videre havde hun fra sin mor Pernille Axelsdatter Brok arvet 2 gårde i Gerlev (4 pund korn) og 1 gård i Landerslev (2 $\frac{1}{2}$ pund korn); godset i Gerlev havde Pernille Broks far, Axel Lagesen Brok, allerede været i besiddelse af 1482 13/9. Disse 6 gårde i Horns herred var således kommet i Mogens Gøyes besiddelse takket være de heldige arveforhold og ægteskabsforbindelser, der gjorde ham til Danmarks rigeste godsejer⁷.

De sidste adelige, der skal nævnes i nærværende forbindelse er ægteparret Mikkel Jensen Rud og Anna Pedersdatter Jernskæg til Skjoldenæs og Vognerup, der 1391 28/4 i fællesskab skænkede 1 gård i Dalby (3 pund korn) og 5 gårde i Ferslev (11 pund korn) til Sorø kloster, mens Anna Pedersdatter som enke 1432 28/10 skødede Roskilde Clara kloster en øde gård i Dalby.

Udover de her anførte synes ingen andre adelige uden for herredet at have ejet mere end en enkelt eller nogle ganske få gårde i Horns herred i løbet af middelalderen⁸.

6. C. A. Christensen, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i 14. og 15. århundrede. Hist. Tidsskr. 12. r. I, 1964, s. 323 med note 4.

7. A. Thiset (udg.), Fru Eline Gøyes Jordebog, 1892, s. 1 ff.

8. Se dog nedenfor s. 234 om Hvide-slægtens mulige besiddelser i Horns herred.

Forbindelser mellem Hornsherred og købstadsaristokratiet

Da Skibbys status som købstad synes særdeles diskutabel, er der i selve herredet næppe basis for forekomsten af et egentligt bypatriciat. Derimod er slægtsforbindelser mellem herredet og de omkringliggende købstæder meget vel tænkelige, og dels gennem sådanne slægtsforbindelser og dels gennem jordkøb skulle det være muligt for borgere at opnå indflydelse i Horns h.

De nærmeste købstæder er Holbæk og Roskilde, og i anden række kan der være tale om forbindelser til Nykøbing og Slangerup samt i senmiddelalderen til København og Helsingør. Desværre er kildematerialet overordentligt sparsomt, kun rent undtagelsesvist lader det sig gøre at dokumentere en sådan forbindelse, oftest må man nøjes med indicier.

Problemet om borgeres besiddelse af landgods er behandlet af *Ingrid Lysdahl* i specialeafhandlingen »Bypatriciatet i Roskilde og Ribe og dets besiddelse af landgods indtil slutningen af det 15. århundrede« (Århus 1973, utrykt). Da begge byer er bispebyer med ret velbevarede gejstlige arkiver, er kildesituationen væsentlig bedre end normalt. Forholdene kan imidlertid ikke anses som typiske for danske købstæder i almindelighed, da bl.a. de store muligheder for at forpagte gejstligt gods kan have givet borgerne øgede chancer for selv at erhverve landgods og dermed fremmet etableringen af en købstadsoverklasse.

Det tidligst kendte eksempel på en forbindelse mellem Horns h. og Roskilde er slægten *Todde*. I sin oprindelse synes slægten at være en lavadelsslægt med tilknytning til Nordsjælland.

Niels Todde, som i 1319 sammen med sin hustru Gunhild skænkede Æbelholt kloster en ikke ubetydelig mængde jordegods i Lyngø, Horns og Merløse herreder, nævnes uden titel, men må opfattes som landadelsmand. Han må have været ret formuende, da han jo højst kunne bortskænke sin halve hovedlod til kirken. På dette tidspunkt var han formentlig en aldrende herre, da to myndige sønner og en svigersøn samt en stedsøn dels gav deres samtykke til og dels deltog i gavebrevets affattelse. Hans handlemåde kan således ikke skyldes mangel på arvinger, men synes udsprunget af en ægte religiøs iver måske ledsaget af ønsket om at henleve en problemfri alderdom som pensionær i Æbelholt kloster.

Godset i Horns h. omfattede $7\frac{1}{2}$ ørtug jord i Kyndby og alt det gods, han havde i Gerlev. Nogen forbindelse til Roskilde fremgår ikke af dette brev, men den ene søn, Laurits, blev gejstlig og træffes som vikar i Roskilde. Han nævnes 1345 og 1348 i forbindelse med sone for det drab, som hans broder, dvs. stedbroder, afdøde Niels Thyrgisen havde begået i Roskilde domkirke. Den gejstlige Laurits Todde nævnes i begge tilfælde med patronymikon Nielsen, så han må være identisk med Niels Toddes søn, der i 1319-dokumentet er til stede sammen med Niels Thyrgisen. I samme tidsrum optræder der en anden person ved navn Laurits Todde. Han er til stede på Horns herredsting i 1327 og må derfor have haft tilknytning til dette

herred. Han nævnes uden titel, men kan ifølge placeringen næppe være gejstlig, men kan med rimelighed antages at være en brodersøn af Niels Todde, hvilket indicerer, at Kyndby- og Gerlev-godset er del af Toddernes fædrene gods. Navne-kombinationen er så sjælden, at det vil være urimeligt at regne med endnu en Laurits Todde på denne tid. Derfor må den Laurits Todde, der i 1346 nævnes på fremtrædende plads blandt borgere i et vidne fra Roskilde byting, være den samme person, som 20 år tidligere optrådte på Horns herredsting. Efter den fremtrædende placering i 1346 kan der næppe være tale om far og søn, med mindre Laurits Todde i Horns h. 1327 tilhører en ældre generation end Niels Todde 1319.

En yngre Niels Todde, som meget vel kan være søn af borgeren Laurits Todde, optræder 1380 med tilknytning til Roskilde (og København) mens Mogens Todde, der en enkelt gang benævnes væbner, forekommer på Sjællands landsting flere gange i perioden 1322-37. Han synes at have en vis forbindelse til Roskilde, da 3 af de 4 breve gælder Skt. Agnete og Skt. Clara klostre. Desuden er han i 1350 eneste verdslige eksekutor i biskop Jakob Poulsens testamente. Han er rimeligvis broder el. fætter til Laurits Todde, selv om de anvender forskellige motiver i deres segl¹. Det ene våbenmærke, et skrådelt skjold med bjælke, kendes ikke fra andre slægter, mens det andet, to vesselhorn, føres af andre slægter med tilknytning til Roskildeggen.²

En spinkel, men sikker forbindelse mellem Horns herred og Roskilde kan påvises i begyndelsen af 1300-tallet, men ikke senere og slægten, eller ialt fald navnet, forsvinder før år 1400.

Det nævnes af Ingrid Lysdahl, at Gotskalk Hemmingsen Degn der både optræder som justitiar hos Valdemar Atterdag og som borger i Roskilde, og hvis slægtskab til slægten Mule af Falkendal synes utvivlsomt, over for ridderen Oluf Pedersen af Nyrup gjorde krav på gods i Orebjerg og Dalby i Horns herred, men ikke fik medhold. Nogen sikker tilknytning til Horns herred er således ikke bevist, derimod ejede han landgods i Ods herred og ved Slagelse.

Mule-slægtens gods fandtes fortrinsvis i Smørum herred som det bl.a. fremgår af skiftet efter Claus Gyncelinsen 1335³; mellem det gods, som Claus' enke Katrine fik udlagt, var 1½ bol i Ferslevlille, Ferslev s. I begge skiftebrevene benævnes dette gods som »unus mansus cum dimidio in Fersleef lillæ«. Dette gods tilfaldt senere hendes søn Gynceke Clausen, der også var borger i Roskilde. Han døde no-

1. Repertoriet opfatter Lars Todde og Lars Nielsen Todde som 2 personer, mens Arnhung i disputatsen i forbindelsen med omtalen af oprettelsen af Skt. Vilhelms alter slår dem sammen til een person, Arh 1, s. 19.

2. S.T. Achen, Danske Adelsvåbener 453, anfører på grundlag af Nyt dansk Adelsleksikon både Niels Todde 1319 og Mogens Todde 1337 under våbnet skrådelt skjold med deroverliggende skråbjælke. For Mogens Todde kan våbnet verificeres gennem hans bevarede segl (DAS 264) under 1336 19/7 og 1337 18/6, mens der intet vides om Niels Toddes våben. Han kendes kun fra 1319-brevet, der er bevaret i afskrift i Æbelholtbogen (der ikke har nogen form for segltegninger). Achen s. 99 under Todde II anfører kun Niels Todde 1380 med henv. til NDA, 293 og Da. Adels Aarb. 1891 s. 144. Oplysningen har ikke kunnet verificeres; Niels Todde forekommer i Rosk. bp.jb. i Københavnsafsnittet (1377) som indehaver af en gård i Nørregade. Derimod forekommer våbnet med de to »vesselhorn« - tilsvarende våben føres bl.a. af medlemmer af slægterne Dyre og Taa - i Lars Toddes segl 1346 13/11 (DAS)

3. 1335 11/11 Dipl. Dan. 2 rk. XI nr. 234-35, AM. XXXVII, 2-3 (Catherine alter).

get før 1354, da hans enke Katrine Gudmundsdatter (borgerdatter fra Roskilde) i nyt ægteskab med Karl Nilsen af Hørby (i Tuse h.) skiftede med sin datter Margrethe og dennes ægtemand Esbern Nielsen (Bille). Esbern Nielsen overlod bl.a. Ferslevlille godset til svigermoderen og hendes nye mand, det betegnes i dette brev som »unus mansus in censu terre in Ferslølflitlæ in Hornshæret«. ⁴ Ægteparret Karl og Katrine må kort tid derefter være kommet i vanskeligheder, for 1365 overlader de et betydeligt antal gårde til Esbern Nielsen mod et årligt underhold og giver ham samtidigt fuldmagt til at indløse en del pantsat gods deriblandt i Ferslevlille. ⁵ Om en sådan indløsning kom i stand er usikkert, i alt fald indgik Ferslevlille godset ikke i sønnen Niels Esbernsen Billes mødrene arv, som han i 1436 skænkede til Roskilde kapitel til oprettelse af det Katrine-alter, der ikke uden grund blev indviet til hans formødres navnehelgen. ⁶

Mens forbindelsen mellem Roskilde og Horns herred tydeligt fremgår af skiftet efter Claus Gyncelinsen, er forholdene omkring et andet skifte mere uklare. 1463 4/10 blev på Roskilde landemode afgjort en sag mellem Sorø kloster og arvingerne efter Anders Jepsen. Han havde været værge for sine søsterbørn hr. Peder Svendsen og hr. Hemming Svendsen, vikarer i Roskilde, og deres søster Mette Svends datter, gift med Roskildeborgeren Peder Jepsen, da deres forældre var døde, mens de var små. De blev anerkendt som arvinger og fik overdraget Anders Jepsens gård i Slagelse mod at Sorø kloster fik godtgørelse for hans »plejehjems« ophold i klostret. Deres fædrene og mødrene arv omtales i brevet men specificeres ikke. Den må bl.a. have omfattet andele i en gård i Lyngerup, for 5 år senere ved Mette Svendsdatters død opstod der strid om arven mellem hendes mand og hendes brødre. 2. jan. 1469 blev der opnået forlig mellem parterne, hvorved svogeren overlod de to præster Mettes del + $\frac{1}{3}$ i en gård i Lyngerup, Gerlev s., Horns h., til den del som de selv havde, mod at hr. Peder og hr. Hemming skulle yde Mettes og Peder Jepsens datter Karine 10 lodige mark penge ved hendes bryllup, og hun skal beholde et forgyldt sølvbælte. ⁷ Forældrene til de 3 søskende må således have besiddet landgods i Horns h., og deres tilknytning til borgerstanden forekommer sandsynlig, derimod kan de ikke med sikkerhed henføres til Roskilde. Faderen kunne dog evt. være den Svend Brun der 1414 boede i en gård i Skt. Botulfs s.

De to præstebrødre synes selv efter forliget med svogeren kun at have haft begrænsede rettigheder i gården i Lyngerup, mens andre rettigheder tilhørte Niels Portman, som var borger i Slagelse og rimeligvis beslægtet med Falkendal-Mulernerne. ⁸

Niels Portman gjorde 5. febr. 1470 et mageskifte med hr. Peder og hr. Hemming Svendsen og overdrog dem gården i Lyngerup, den nævnes med samme fæster og samme ydelse som året før, og fik til gengæld den gård i Slagelse, de havde arvet efter Anders Jepsen, og som han og hans hustru da boede i. Niels Portman benæv-

4. 1354 1/2 Dipl. Dan. 3 rk. IV nr. 97, AM. XXXVII, 4.

5. 1365 8/9 Dipl. Dan. 3 rk. VII nr. 288, AM. XXXVII, 5.

6. 1436 1/5 Rep. 6820-22, AM. XXXVII, 19-21, Lokalarkiver I Rosk. bisp og kap. nr. 303-05.

7. 1463 4/10 og 1469 2/1 Rep. 1649 og 2541 AM. XL, 3-4 (Ivonis alter), Lokalarkiver I Rosk. bisp og kap. 432 og 464.

8. Et muligt slægtskab mellem familierne Mule og Portman nævnes af Ingrid Lysdahl og forudsættes af Achen, Da. Adelsvåben s. 129.

nes iøvrigt »a wapn« i mageskiftebrevet.⁹ Da skiftebrevene findes blandt St. Ivos alters breve, og altret iflg. 1568-jordebogen ejede en gård i Lyngerup, der ydede 2 pd. skyld, er det rimeligt at antage, at de to vikarer har skænket gården til Roskilde kapitel, selv om et sådant overdragelsesbrev ikke kendes.¹⁰

Den Mogens Lang, der i 1387 sammen med sin hustru forpagtede Roskilde Frue klostergods i Tørslev, var som påpeget af Ingrid Lysdahl utvivlsomt identisk med Roskildeborgeren af samme navn. At han var en mand med position synes at fremgå af, at en af hans sønner var biskop i Århus.¹¹ M.h.t. Tørslev-godset er der kun tale om ejendomsbesiddelse, ikke om ejendomsret.¹² Som påvist af Ingrid Lysdahl er Mogens Lang/Mogens Pedersen i Roskilde identiske, det synes derfor ikke urimeligt at antage, at Mogens Pedersen i Gerlev g.m. Cecilie er samme person som Mogens Lang g.m. Cecilie. Er hypotesen korrekt, har den senere Roskildeborgmester i 1362 sammen med sin hustru ejet gods i Manderup og samtidig været bosat i Gerlev. Senere må han være flyttet til Roskilde, hvor han i 1380 erhvervede en gård. Han nævnes som borger 1378-80 og derefter i 1383 som borgmester og i slutningen af 1380'erne som rådmand, men i 1390'erne igen som borgmester.¹³ Fast bopæl i byen må have været forudsætning for at kunne opnå borgmester- og rådmandsværdigheden. Om Mogens Lang i Roskilde vides med sikkerhed, at han en årrække ejede gods i Hersted, som han afhændede til Agnete kloster.

De foranstående eksempler på, at borgere har haft gods i Horns h., er få og i et vist omfang behæftet med usikkerhed. Muligheden for kapitalstærke borgere til at erhverve kriseramte adelsgoods kan derimod ikke ses at være udnyttet, snarere synes borgerne at have opgivet rollen som jorddrotter længe før kong Hans' håndfæstning satte en stopper derfor.

9. 1470 5/2 Rep. 2711, AM. XL. 5 Lokalkarkiver I Rosk. bisp og kap. 467.

10. Rosk. Kap. jb. 1568 s. 141.

11. Ingrid Lysdahls specialeafh. s. 41 og 57.

12. Det forpagtede Tørslev-gods er det eneste ex. på gods i Horns h., som nævnes i Ingrid Lysdahls bilag 3, der anfører Roskildeborgernes landgods.

13. Anført i Ingrid Lysdahls bilag 1.

Gejstligt gods

Lundekirkens gods

Henimod slutningen af 1000-tallet lægges grundstenen til opbygningen af de enkelte stifters økonomi, bl.a. gennem store donationer fra kongeslægten. På dette tidlige tidspunkt var domkapitlerne endnu ikke organiserede, så gaverne gjaldt domkirkerne som sådan. Om gaven til Roskilde siges dog, at den var tiltænkt »brødrene ved Roskildekirken«, altså det senere kannikebord. Hvad enten giveren var Svend Estridsens mor eller Harald Hens dronning Margrete - hvorefter de lærde fortsat strides - så omfattede gaven 50 bol i Göinge herred, Roskildekrøniken anvender den gængse latinske betegnelse »mansus«, som i dette tidlige stadium rimeligvis betyder bebyggelsesenhed snarere end et bestemt areal.¹ Til støtte herfor kunne tale, at Roskilde kapitel (procuratorium commune) endnu i 1614 netop havde 50 gårde i Göinge h., omend det er påfaldende, at antallet af bebyggelsesenheder skulle slutte med samme tal, da det næppe kan have været konstant gennem 500 år. Selv om denne godsmasse lå fjernt fra Roskilde, synes den at være forblevet intakt gennem ca. 550 år - kapitlet beholdt godset til 1633 - måske takket være koncentrationen til to sogne i et enkelt herred, hvilket lettede administrationen deraf gennem en samlet bortforpagtning.²

Mens vi kun kender gaven til Roskildekirken fra en notits i (den rekonstruerede) Liber daticus og Roskildekrønikens beretning, kender vi Knud den Helliges gave til Lundekirken i 1085 i detaljer, da teksten til dette vort ældste diplom er sikkert overleveret, selv om originalen gik tabt ved slotsbranden i Stockholm 1697. Både tidsmæssigt og omfangsmæssigt er der næsten overensstemmelse mellem de to gaver. Men de 52 bol, som Lundekirken fik, var spredt over en lang række lokaliteter, kun de 32 var i Skåne, mens de resterende 20 fandtes på Sjælland, deriblandt to bol i Horns herred, 1 i Skuldelev og 1 i Onsved.

1. Jfr. artiklen »bol« i Kult. Leksikon, C. A. Christensen. Estrids og dronnings Margretes gaver til Roskilde kapitel (specielt s. 460-61), i H T. 11 rk. III s. 450-62, 1951; Torsten Karlson, Roskilde domkapitel och Göinge, V. Göinge Hembygdsför. Skriftserie XIII, 1965; Arhnungs noter i udg. af Rosk. Kap. jb. 1568 s. 180, 1965. C. A. Christensen regner med to gaver: Estrids på 50 bol (formentlig på Sjælland) og Margretes (væs. mindre) gave af gods i Göinge h. Torsten Karlsons artikel og Arhnungs udgave kom samtidigt; Karlson fastholder Arhnungs gl. opfattelse, at Göinge godset er skænket af Estrid/Margrete og identisk med de 50 bol, Arhnung selv reviderer sin opfattelse i overensstemmelse med C. A. Christensen, så at godset i Göinge må anses for skænket af Harald Hens dronning, men går ikke ind på det meget problematiske i en gave fra Estrid på 50 bol, som aldrig specificeres eller antydes i andre forbindelser.
2. I 1568 var godset i Göinge h. bortforpagtet (og pantsat) til Eiler Grubbe og i 1614 forpagtet af Sivert Grubbe, Karlson s. 13 og 15.

Hvad skete der siden med dette gods? Ved middelalderens slutning havde Lundekirken kun lidt gods på Sjælland, og en nærliggende mulighed er, at der på et tidligt tidspunkt skete mageskifte med Roskildebispen om dele af det sjællandske gods. For 3 af de sjællandske lokaliteter fremgår det af Roskildebispens jordebog, at han på en eller anden måde må have overtaget godset. I Øm, Ramsø h., Tollerup Jørlunde h., og Sundbyvester på Amager er bispen ejer af hele byen.³ Da vi ikke senere hører om nogen forbindelse mellem ærkesædet og Horns herred, er det fristende at antage, at Roskildebispen også havde overtaget de 2 bol der.

Selv om bolene i Knuds gavebrev måske ikke svarer til landgildebol, agerbol, må der utvivlsomt være tale om ejendomme af en vis størrelse. Derfor kan Lundekirkens gods næppe være identisk med det $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{8}$ bol, som er anført i Roskildebispens jordebog fra 1370'erne, men ikke er medregnet i dombogens landgildespecifikation fra ca. 1300.⁴ Konklusionen bliver da, at et mageskifte mellem Lundekirken og Roskildebispen må have fundet sted forud for år 1300. Det er vel sandsynligt, at bolet i Skuldelev og bølet i Onsved har udgjort en sammenhængende godsmasse, som tilsammen evt. var lig med de 3 bol, hvoraf der o. 1300 ydes 24 pund korn; det kunne være forklaringen på, at Onsved ikke nævnes i dombogen. I 1370'erne regnes disse 3 bol for en gård (med 8 gårdsæder) og landgilden er i mellemtiden reduceret med 25% til 18 pd. korn.

Muligvis er ændrede landgildeindtægter medvirkende årsag til, at biskop Niels Jakobsen (Ulfeldt) efter at have stiftet Skt. Laurentii kapel 1384 flere gange foretog ændringer i det dertil henlagte gods og desuden inkorporerede kapellet med tilhørende alterstiftelse i det gamle Osted præbende. Denne inkorporation blev gentaget i 1402 af efterfølgeren, dronning Margrethes kansler, biskop Peder Jensen (Lodehat). Samtidig foretog han - med kapitlets samtykke - påny ændringer i kapellets godstilliggende. I stedet for gods i Nordvestsjælland fik kapellet overladt bispebordets gård i Sæby, Voldborg h., og alt det gods sammesteds, som biskop Røder havde købt. Dette specificeres ikke ud i et bestemt antal gårde, men omtales dog som *gods* (omnia bona). Med hensyn til bispebordets gods i Skuldelev bruges en anden formulering »totum jus et dominium nostrum in Skuldeløf in Horns h. cum decimis episcopalibus totius illius parrochie«⁵. Desuden fik kapellet tillagt bispetienderne af Gerlev, Kyndby og Skibby. Bispens udtryksmåde er næppe tilfældig; når han anvender udtrykkene »ret« og »herlighed« om gods, som ifølge den lidt ældre jordebog tilsammen udgjorde mere end $3\frac{1}{2}$ bol, må der være noget galt - sandsynligvis menes »vort øde gods«.

3. DMR. 3 rk. I s. 91, 97 og 134.

4. DMR. 3 rk. I s. 72 og 309.

5. Rep. 4527 (1402 22/9 i vidisse 1408 21/5, kun bevaret i Bartholins afskrift (F)).

Ekskurs: Provst Christierns godsadministration og spørgsmålet om ornumbol

Måske havde biskop Peder lagt mærke til en ung energisk kannik, Christiern Hemmingsen. Sandsynligheden taler for, at det blev ham, der fik tildelt det vakante præbende. Den 25 årige vestsjællænder, der nylig var vendt hjem fra studier i Paris, må utvivlsomt have forenet en god portion ærgærrighed med fremragende evner som godsadministrator. I de følgende 10-15 år møder vi ham gentagne gange som den, der påtager sig at genopbygge dette eller hint ødelagte kirkegods, - og som oftest har han heldet (og konjunkturerne?) med sig.

Første gang hans navn forekommer er i efteråret 1404, da han som provst i Roskilde lejer Skt. Agnete klostres gods i Provstrup, Osted s., for $\frac{1}{2}$ tønne smør årligt og forpligter sig til at genopbygge »predicta bona pronunc desolata«; - og det er ikke nok at sætte køer på græs, han lover højtideligt, at han vil »eisdem familias institurus«, og ved hans død skal klostret have godset tilbage med bygninger og forbedringer. Han synes at have holdt ord, 1508-15 kan Agnete kloster i alt fald indkassere 3 fjerdinge smør af sit gods i Provstrup.⁶

Et par måneder senere udsteder provst Christiern et brev, at han har fået en gård Jonstrup i Osted s. i pant af Henneke Mule, borger i Roskilde, for 12 mark sølv, som skal afdrages med en mark årligt, så at gælden er ude af verden i løbet af 12 år. Henneke Mule skal da have sin gård gældfri tilbage med bygninger og landboer. Det synes at fremgå af brevets formulering: »curiam suam Jonstorp, quam de novo edificavi« at provst Christiern allerede i nogen tid har været i besiddelse af godset, og at dette ved overtagelsen var øde.

Også denne gang fik provst Christiern godset bragt på ret køl. I 1437 fik Henneke Mules enke gården overladt i 6 år af Henneke Mules arving Niels Esbernsen Bille, som efter de 6 år ville overdrage gården til det Skt. Katrine alter, han havde indstiftet året før. Afgiftens størrelse nævnes ikke, men gården må efter den måde den omtales på forudsættes besat. I kapitlets jordebog 1568 står Jonstrup opført med en afgift på 3 fjerdinge smør.⁷

Provst Christiern fortsatte støt sin samfundsnyttige gerning. I 1408 stod Henneke Mules gård i Særløse, Voldborg h., øde, og denne gang var Mule ikke i penge-trang, så provsten fik gården på normal lejekontrakt for 12 år mod en årlig afgift på 4 pund korn og 1 sk. grot. Derefter skulle gården »cum edificiis et meliorationibus in ea constructis et familia ibidem instituta« frit vende tilbage til Henneke Mule.⁸

16 år senere disponerede Henneke Mule således over gården, at hans hustru for sin levetid skulle have ret til den årlige indtægt på 4 pund korn af gården, som efter hendes død skulle tilfalde hans arvinger. Ligesom Jonstrup kom gården senere til

6. RA. Rosk. Agnete kl. L 44-186.

7. Rosk. Kap. jb. 1568, udg. s. 67.

8. Rep. 4957 (1408 22/3, AM. XXXVII, 13 (Katherine alter)).

Skt. Katrine alter og er i 1568-jordebogen opført blandt dettes gods. Den er nu delt i to gårde, hver med en afgift på 2 pund korn.

I de tre nævnte tilfælde ser vi provsten virksom i Osted præbendes gamle område, men han overkom også at tage sig af Laurentii kapels nye besiddelser i Horns herred. Dette gods hørte jo til hans præbende, så derfor har vi ingen breve derom fra disse år. 1418 blev provst Christiern forfremmet til biskop af Ribe, men Skt. Laurentii kapels præbende blev også fremover knyttet sammen med præposituret, som først beklædtes af Hans Gerekesen og efter hans død af den senere Roskildebiskop Oluf Daa.

Biskop Oluf Daa meddelte 1453, at der en tid var opstået tvivl vedrørende Laurentii kapels skovlodder, og han forklarede at han, mens han var provst, havde ladet tage syn derpå. Videre forklarede han, at biskop Christiern var kommet fra Ribe til Frue kloster i Roskilde og havde gjort rede for et mageskifte, han som provst havde gjort med klostrets daværende forstander Peder Mortensen, uden at der var blevet opsat brev derom. Frue kloster skulle have en brydegård i Søndersted (Merløse h.) med 6 pund korn i landgilde og småredsel samt to bebyggede gårdsædegårde til gengæld for en brydegård i Skuldelev med kun een gårdsædestavn og en landgilde på 3 pd. korn eller allerhøjest 4 pd. Provst Christiern havde accepteret de ulige vilkår, fordi de var gode venner, og fordi gården i Skuldelev lå belejligt for ham, da han for nylig »havde sat avl i Skuldelevgård«.

At få den kriseramte Skuldelevgård sat på fode havde været både en ret og en pligt for provst Christiern. Når han derudover lod indgærde et stykke jord syd for Onsved ned mod Krogstrup old, det såkaldte »Provstevænget«, senere kaldet »Provsteholmen«, er det nok muligt, at han i nogen grad udnyttede Svanholms og dets ejers vanskelige situation. Da Billerne havde konsolideret sig på Svanholm, anfægtede de i alt fald berettigelsen heraf. Ærkedegnet Tetze måtte i 1470'erne føre proces mod Peder Bille. Ærkedegnet sejrede tilsyneladende, men striden brød op igen i 1550'erne, da måtte Anders v. Barby i sin egenskab af provst påny forsvare kapitlets rettigheder. I 1568-jordebogen er Provsteholmen anført med en afgift på 6 pund korn, ikke som man kunne have ventet med en smørafgift; samtidig tilføjes det »når den er i vang« - den kunne altså ikke udnyttes hvert år.¹⁰

Det er næppe muligt at knytte nogensomhelst forbindelse mellem den nuværende Skuldelevgård og den middelalderlige hoved-, foged- eller brydegård, men en beliggenhed nordvest for landsbyen Skuldelev er tænkelig, selv om der evt. ikke er identitet med de to bol fra 1085. En (anden) fristende mulighed er at se en forbindelse mellem den kongelige gave og betegnelsen orne/ornumbol, da kongen meget vel kunne have sikret sig den bedste agerjord. Ornebol-problematikken er behandlet af Svend Gissel og Bent Jørgensen (jfr. s. 257 ff.) men der er fortsat visse uløste spørgsmål. Bent Jørgensen har konstateret en vis afstand mellem to grupper marknavne, hvori ornebol indgår; heraf kunne den vestlige gruppe svare til et ornum lig med 1085-gaven. Det stemmer med, at gårdene nr. 32-33 (hver på ½ bol) havde andel i ornebol og deraf følgende høj landgilde, samt at de stam-

9. Rep. 280 (1453 14/8, AM. XXIV, 28).

10. Rosk.Kap. jb. 1568 udg. s. 61.

mer fra Laurentii kapels gods, som kronen fik ved 1606-mageskiftet.¹¹ Denne teori medfører, at man må operere med to forskellige ornumbol, idet det gods, som kronen 1348 afkøbte/aftvang fru Christine af Lov, udtrykkeligt benævnes 3 gårde i Skuldelev og et bol kaldet ornum.¹² Herudfra kan forklares, at gård nr. 22, der havde været gammelt krongods, har andel i Ornebol. Derimod synes det ikke muligt at finde nogen forklaring på, at gård nr. 6 tilhørende Universitetet også havde andel i ornebol. Universitetets 6 gårde var identiske med de gårde kronen erhvervede ved mageskifte 1519 eller senere ved inddragelse af klostergodset fra Æbelholt kloster, men som ikke blev lagt til Abrahamstrup len; de havde indtil 1506 været i adelig besiddelse. Det synes ikke muligt i det overleverede kildemateriale på noget tidspunkt at finde en fælles proveniens for de 4 gårde med andel i Ornebol, og en evt. ændret jordfordeling i det 16. el. 17. århundrede kan være sket uden hensyn til ejerforholdene.

Der er fremkastet adskillige hypoteser i denne digression, lad mig slutte den med at opstille en sandsynlig ejerrække for det gods i Horns herred, som indgik i Knud d. Helliges gave 1085:

Kongen - Lundekirken - Roskildebispens - Roskilde kapitel (Skt. Laurentii kapel)
- Kronen - Selsø.

Roskildebispens gods

Kilder

Hovedkilderne til vor viden om bipestolens gods på Sjælland i middelalderen og det 16. århundrede er:

- 1) Det bevarede fragment af Roskildebispens dombog omfattende årene 1290-99, hvortil er føjet en samtidig oversigt over landgildeindtægterne i Horns herred.¹³
- 2) Roskildebispens jordebog, skrevet af 7 skrivere i 1370'erne plus diverse senere tilføjelser.¹⁴

11. Jfr. s. 67 note 4.

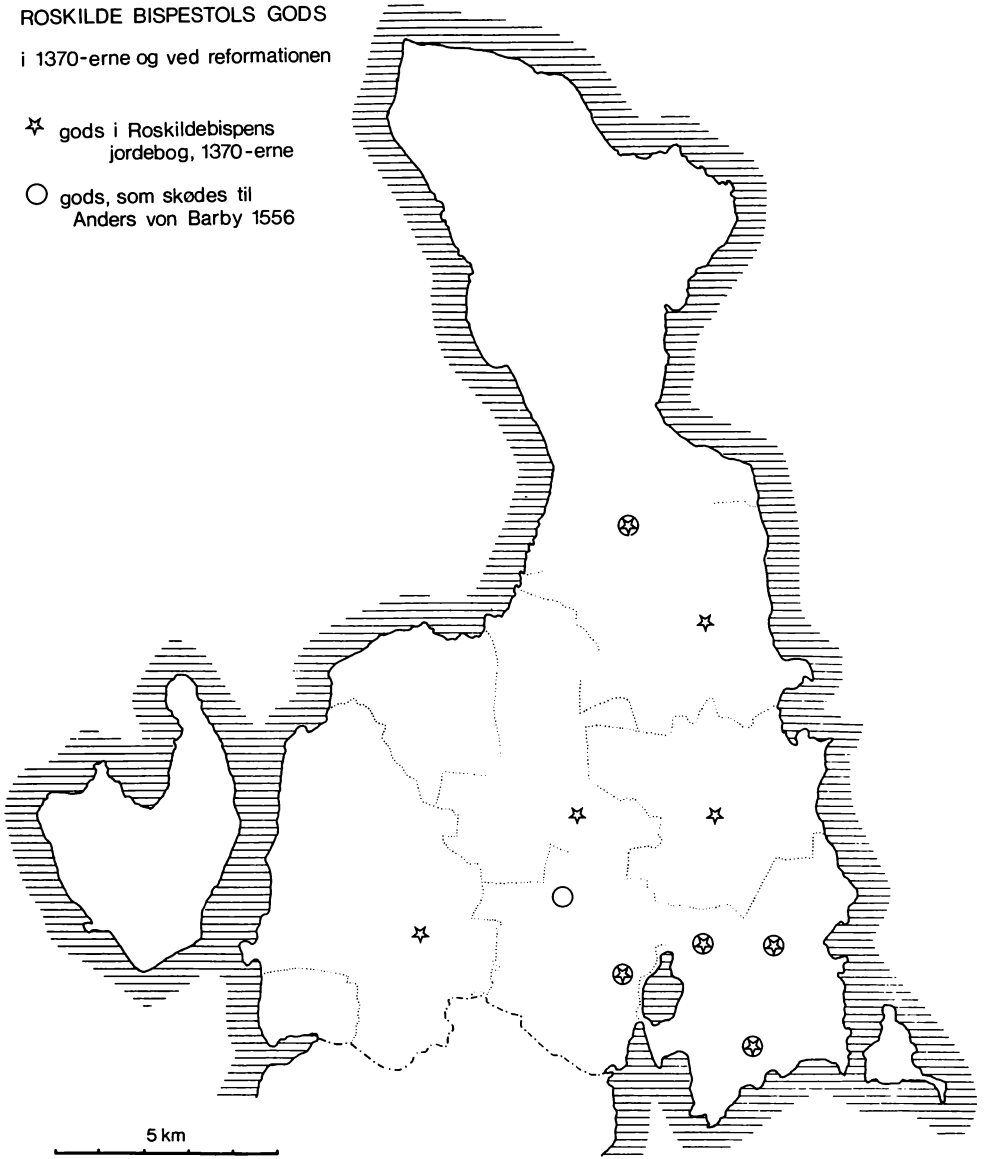
12. Dipl.Dan. 3 rk. III nr. 106 (Vordingborgske reg. (1476), s. 293).

13. DMR. 3 rk. I s. 309. Facsimile s. 291.

14. Uppsala UB., de la Gardie nr. 51. Udgivet 1956 af C. A. Christensen som bd. I i 3 rk. af Danske middelalderlige regnskaber. Facsimile s. 291.

ROSKILDE BISPESTOLS GODS
i 1370-erne og ved reformationen

- ☆ gods i Roskildebispens jordebog, 1370-erne
- gods, som skødes til Anders von Barby 1556

- 3) Bevarede dokumenter i bispearkivet, nu i Rigsarkivet. Hovedparten af Sjællands ældre bispearkiv gik tabt ved Københavns brand 1728; det er imidlertid uvist, hvor mange middelalderbreve, der da var bevaret. Relativt få af de ca. 180 bevarede breve (frem til 1559) er registreret i den under 4) nævnte arkivregistratur, og kun ganske få vedrører gods i Horns herred.¹⁵
- 4) Registratur over Roskilde bispestols breve. Original arkivregistratur over brevene på Roskildegård, skrevet ca. 1570 af to kancelliskrivere.¹⁶ Denne registratur omfatter næsten 600 breve, deraf er langt de fleste fra det 15. århundrede; næppe mere end 10% vedrører gods, som er opført i Roskildebispens jordebog. - Selv om en del breve ikke er adkomstdokumenter, bærer det høje antal breve dog vidnesbyrd om talrige godstransaktioner både under agrarkrisen og den efterfølgende reorganiseringsperiode. Brevene er i registraturen stort set grupperet herredsvis, men en overskrift »Horns herred« findes ikke.
- 5) For bispens fadeburslen, hvis gods fortrinsvis lå i Sømme og Tune herreder, findes to års jordebogsregnskaber fra 1520'erne, men heri indgår intet gods i Horns h.
- 6) Oversigt over afgift og tjeneste, som ydes af slotte og gårde, der er bortforlemede af Sjællands bispedømme, 1536. Her nævnes indehavere af og lensvilkår for ca. 30 len, deriblandt Selsø. Hovedparten af lenene er afgiftslen, kun 5 er på regnskab.¹⁷
- 7) Efter bispegodsets inddragelse ved reformationen blev Roskildegård sæde for den fælles lensadministration af bispestolens gods og det gamle kronlen Haraldsborg i Roskildes nordlige udkant. En del af de tidligere bispelen fortsatte dog som selvstændige len. For årene 1555/56 og 1556/57 er der bevaret jordebøger og regnskaber, dog ikke for Selsø, der var særskilt forlenet indtil salget til Anders von Barby.¹⁸
- 8) Skøde 14. august 1556 til Anders von Barby på Selsø med tilliggende gods. Barby, der fra 1543 var leder af Tyske Kancelli og som løn derfor havde fået domprovstiet i Roskilde, havde endvidere fra 1545 Clara kloster i forlening og fik i 1547 tilskødet Faurholm. Barby fik ret til at gøre Selsø til stamhus, men ved hans død 3 år senere solgte hans nevø godset til Corfitz Ulfeldt.¹⁹
- 9) Jacob Ulfeldts forfølgning til lås på Selsø 1572.²⁰
- 10) Jacob Ulfeldts jordebog 1588 over hans tre hovedgårde, Ulfeldtsholm, Bavelse og Selsø.²¹

Af disse kilder er nr. 1, 8 og 9 (for det tidligere bispegods' vedkommende) begrænset til Horns herred. I nr. 2 indtager Horns herred-godset sin naturlige plads i en større sammenhæng omfattende Roskildebispens godsmængder mod slutningen af 1300-tallet. Noget tilsvarende gælder for nr. 6, mens numrene 3-4 har meget lidt stof vedrørende Horns herred, og nr. 5 og 7 slet intet.

15. RA. Roskilde bisps arkiv (L 3) registreret sammen med kapitlets breve i Lokalarhiver I, s. 55-186.

16. Original i RA. Arkivvæsenets arkiv, udg. i Ældste danske Archivregistraturer III, s. 313-74.

17. DMR. III, 1, s. 329-32 (Selsø, s. 332).

18. RA. Reg. 108 A, pk. 61-62.

19. Registre o. alle lande VI, s. 85 v, RA Kronens skøder I s. 52.

20. Rigens forfølgningbog 1570-76, s. 107 v-108r. RA.

21. Orig. på Holckenhavn, Kgl. Bibl. Ms. mikrofilm 344. Udg. af Svend Gissel for Landbohistorisk Selskab, Kbh. 1964.

Godset

Roskilde bispestols godserhvervelser i den ældre middelalder er dårligt oplyst, så hvorledes og hvornår godset i Horns herred er erhvervet, ved vi meget lidt om. Af Æbelholtbogen fremgår, at Sønnerby havde hørt til klostrets tidligste gods, dvs. skænket sammen med Eskilsø til oprettelsen af klostret der. Da Eskilsø hurtigt viste sig uegnet til opretholdelse af et større klostresamfund, lykkedes det ved nye gaver og mageskifter at flytte over på fastlandet til Tjæreby sogn. Jeg anser det derfor for mest sandsynligt, at besiddelsen i Sønnerby var begrænset til denne by og ikke omfattede hele Selsø sogn. Hvis det nye klostresamfund havde kunnet disponere over hele Selsø-halvøen, kunne klostret være flyttet dertil, og man havde ikke behøvet at gennemgå besværlige mageskifter for at opnå et mere velegnet sted at placere klostret. Jeg tror endvidere, at besiddelsen af Sønnerby blev kortvarig.

I det første af biskop Absalons beskyttelses- og stadfæstelsedokumenter for det nye kloster efter overflytningen til Tjæreby, er godset i Horns herred tydeligt opregnet. Foruden Eskilsø nævnes *Mansionem quam apud Synderby habetis cum agris et pratis et ea parte quam in silva ejusdem villæ hactenus habuistis. Terram qua est apud Thuresløwæ...* Sønnerby-godset er også nævnt i den første pavebulle, Alexanders fra 1175, i formen *Mansionem in Synderby cum silvis agris et pratis*. Samme form genfindes i de følgende pavelige stadfæstelser af Celestin og Honorius III. I Innocens III's bulle fra 1218 opregnes godset ikke, det sker næste gang i Gregors fra 15. juni 1241, og da er Sønnerby udeladt. Dette må derfor være terminus ante quem for Roskildebispens erhvervelse af Sønnerby-godset, men rimeligvis er det sket langt tidligere. Det er nemlig påfaldende, at Sønnerby ikke nævnes i Absalons to sidste stadfæstelsesbreve, der iøvrigt opregner de enkelte godser. Det første af brevene er nok udstedt kort før han forlod Roskilde, måske 1178, og det andet er fra begyndelsen af hans ærkebispetid. Det kunne tyde på, at pavebullerne fra 1190'erne og kort efter 1200 har haft Alexanders bulle som forlæg. Hvis Selsø er gammelt Hvide-gods, er det rimeligst at antage, at Absalon i sin Roskildetid i slutningen af 1170'erne har foretaget et mageskifte med Æbelholt kloster og yderligere skænket bispestolen sit privatgods i Østby og Vestby og dermed skabt grundlaget for bispelejet Selsø.²²

Fra slutningen af det 12. århundrede var centrum for Roskildebispens Hornsherred-besiddelser således forrykket til herredets sydligste del, mens det i det 11. århundrede må have ligget i det centrale Horns h., indtil Svend Normand grundlagde præbenderne Dalby, Tørslev og Klippestrup af bispestolens gods og derved overlod dette gods til kapitlets bestyrelse. Større ændringer i løbet af 1200-tallet kender vi intet til, så det omfang vi lærer at kende i notitsen i bispens dombog har muligvis ikke blot aktuel værdi for tiden o. 1300 og fremover, men også 100 år tilbage.

Ifølge dombogen bestod godset af:

- 1 bol i Gerlev med en indtægt på 7 øre pr korn (= 10½ pund).
- 2 bol i Dråby, hvoraf indtægten også kun var 7 øre korn.
- 3 bol i Skuldelev, hvoraf der blev ydet 2 mark korn (= 24 pund).

22. SRD. VI 132 ff.

I Selsø sogn

6 bol i Sønderby gav 7 mark korn (= 84 pund) og 2 bol, som Oluf Krage gav 11 øre korn af (= $16\frac{7}{2}$ pund),

i Østby 6 bol med en ydelse på 6 mark korn (= 72 pund)

og i Vestby 3 bol, hvoraf der gives 84 mark penge (måske = 42 pund korn).

2 bol i Manderup med 18 øre korn (= 27 pund).

3 fjerding jord i Kunderslev, hvoraf der ydes 7 mark penge og 1 øre korn (= $3\frac{1}{2}$ pund korn + $1\frac{1}{2}$ pund = 5 pund).

1 fjerding jord i Ferslev giver 4 mark penge (= 2 pund korn).²³

Med hensyn til det varierende landgildeniveau i de forskellige sogne og byer henvises der til Svend Gissels behandling af landgildeudviklingen i Horns herred (s. 295 etc.).

De ialt 26 bol må formodes at repræsentere Roskildebispens samlede godsmasse i Horns herred ved 1300-tallets begyndelse, dvs. ca. 10 bol færre end kronen og kun ca. $1/7$ af den samlede godsmasse i herredet. Betingelsen for, at Roskildebispen i konkurrence med kronen kunne udøve en dominerende indflydelse i Horns herred, var derfor, at han havde et enigt domkapitel bag sig. Kronens godseksansion under Valdemar Atterdag og Margrete forrykkede yderligere magtbalancen til kronens fordel, men det ses indtil videre ikke at have haft nogen betydning for Roskildebispens position.

De trekvart århundrede, indtil biskop Niels Jakobsen (Ulfeldt) lod jordebogen affatte, er en stabil periode for bispegodset i Horns h. Vi har bevaret et enkelt mageskifte fra hans forgængers, biskop Henriks tid. 1. nov. 1362 gav Mogens Pedersen af Gerlev sin halvbroder Henneke Skytte fuldmagt til for sig og sin hustru Cecilie at skøde deres gods i Manderup til biskop Henrik og til gengæld modtage bispebordets gods i Gerlev.²⁴ Om de mageskiftede godsers omfang eller afkastning siges der intet i brevet, men det fremgår delvis af den få år yngre jordebog. I den nævnes intet gods i Gerlev, til gengæld er godset i Manderup forøget med $7/8$ bol, fordelt på en gård på $1/2$ bol, en gård på $1/4$ bol og en på $1/8$. Hvadenten Mogens Pedersen kan identificeres med Mogens Pedersen Lang eller ej, er der rimelig grund til at antage, at han i forvejen var foged på eller forpagter af bispegodset i Gerlev, da han kalder biskop Henrik for »dominus meus«.²⁵

Dernæst kan det være rimeligt at se, hvorledes Horns herred er placeret i forhold til det øvrige Sjælland i Roskildebispens jordebog. Denne begynder med en fortegnelse over Sjællands herreder. Horns herred er placeret nogenlunde i midten, som nr. 15 af de ialt 28 herreder plus Møn. Udgangspunktet synes at have været bispeborgen Gjorslev, da jordebogen starter med Stevns h. og de godser, der år 1370 hører til Gjorslev. Mens de følgende afsnit vedrørende Stevns herred er yngre, henholdsvis fra ca. 1400 og 1405, er det første blandt jordebogens tidligste. Alligevel nævnes der både i Sigerslev og L. Heddinge øde jorder, og der tales - dog fortrinsvis i tilføjelser - om stor tilbagegang i indtægterne. Den katastrofale ødelæg-

23. Omregningen fra mark penge til pund korn bygger på Svend Gissels redegørelse for pengeværdierne.

Se s. 292 f. med Gissels forbehold s. 293.

24. Dipl. Dan. 3 rk. VI nr. 234 (RA. Roskilde bisp. L 3-24).

25. Da Mogens Pedesen i alle tilfælde må opfattes som en verdslig person, indicerer udtrykket et vassalforhold.

gelse, der kommer til orde i de yngre afsnit er jo malende beskrevet af C. A. Christensen. Jeg har blot villet nævne det her for at minde om, at jordebogen straks fra begyndelsen lader os forstå, at det er galt fat, og Stevnsherredsafsnittene lader formode en voldsom tilbagegang i tidsrummet 1370-1400.

Jordebogen fortsætter efter planen med Lekkende len/Bårse og Hammer herreder (skriver VI), derpå vender skriver I tilbage med Arløse len/Flakkebjerg h., afløses af skriver II (Bråde len) og skriver VII (Fodby len), men tager igen fat med Rollerup len/Slagelse h. For Ars herred har skriver III nøjedes med en fortegnelse over landsbyerne og henvist til Dragsholm len. Tilsvarende har en af de senere hænder gjort for Skippinge h., mens de mellemliggende udførlige afsnit om Tuse herred/Mose len og Merløse herred/Tølløse len igen skyldes skriver I, der slutter af med det store Dragsholm afsnit.

I alle de nævnte jordebogsafsnit findes en del oplysninger om ødegods og en række sammenligninger med forholdene tidligere - oftest med henvisning til Træbogen. Sammenligningerne skyldes dels de oprindelige skrivere og dels senere tilføjelser. De følgende afsnit om det pantsatte krongods i Ods herred og biskop Niels Jakobsens arve- og købegods er skrevet af skriver III og svarer i udførlighed til de tidligere afsnit, men er af en anden karakter og kan jo ikke sammenlignes med forholdene tidligere.

Så følger overskrifterne til Tybjerg og Alsted herreder, men afsnittene er aldrig blevet udfyldt. Vi er dermed nået til Horns herred afsnittet, det første som er skrevet af skriver IV. Han har desuden skrevet Ringsted herred og den anden sognelistes venstre del, d.v.s. ikke oplysningerne om mensalgods. Om det efterfølgende Ramløse-afsnit siges direkte i overskriften, at det er skrevet på grundlag af den gamle træbog, men der findes ingen sammenligning mellem før og nu, og disse sammenligninger synes opgivet for resten af jordebogen. Derimod omtales der også i de følgende afsnit adskillige eksempler på øde gårde og øde jorder.

Vender vi tilbage til det egentlige, Horns herred afsnittet, er der to bemærkelsesværdige ting, for det første er det et af de meget få herreder - måske endda det eneste - uden omtale af ødegods, for det andet er landgildenedgangen hverken generel eller særlig markant. Den sammenligning, som skrivers her har undladt at foretage, er vi jo heldigvis i stand til at gennemføre takket være dombogsfragmentet.

Mest bemærkelsesværdigt er, at Kunderslev i Krogstrup sogn har opretholdt sit landgildniveau på 6 pund korn pr. bol, nøjagtig samme ydelse som blev givet af den ene fjerding o. 1300, mens de to andre må formodes at have ligget en smule højere, vel på 7 pund korn pr. bol. Krisen synes således ikke at være nået til Kunderslev - i alt fald ikke til bispens del. 40 år senere var den store landsby så totalt øde, at provst Christiern, da han lod Provsteholmen indhegne, uden indsigelser kunne tage lidt mere jord til sig end der nok rettelig tilkom domkapitlet (og tidligere bispens).²⁶

Samtidig viser Skuldelev sogn, hvor bispens efter 1300 havde erhvervet yderligere $\frac{1}{2}$ bol og $\frac{1}{8}$, den største nedgang, nemlig fra 8 til 6 pund korn for de 3 »gamle« bol; af det $\frac{1}{2}$ bol blev der kun ydet 2 pund korn, men det hang sammen med, at gården fungerede som fogedgård, ottingsgården ydede derimod en landgilde,

26. Rosk. Kap. j.b. 1568, Udg. s. 204 og C. A. Christensen i DHT XII i s. 322 ff.

der svarede til de 8 pund pr. bol. Det er svært at læse nogen truende fare ind i disse tal. - Ikke desto mindre var problemerne i 1404 vokset bispens over hovedet, så at han ved en mageskiftetransaktion skyndsomst fik givet sorteper videre til den unge, energiske provst Christiern, der som før omtalt i høj grad viste sig opgaven voksen.

Jordebogens Hornsherred-afsnit slutter med at opregne de bispetiender, der er henlagt til Selsø len, nemlig Skibby, Kyndby, Krogstrup, Gerlev og Skuldelev hver med 3 pund korn, Ferslev med 5 pund korn og Dråby med $\frac{1}{2}$ pund korn. Afsnittet slutter nederst på en højre side i håndskriftet, og øverst på næste side er så o. 1500 tilføjet den famøse »skøneby«-notits (se herom s. 137 ff). Hvad enten *skøne* /*skøue* by skal forklares som »skønne byer«, »skov og byer« eller noget helt tredje, så forekommer det vanskeligt at få regnestykket til at gå op med de 12 bol. Svend Gissel har revideret C. A. Christensens tal og når til ialt 18 øde bol på Olden, når Bonderup ikke regnes med. Herfra går først Ginnerup og Lunderup (Kundestop), da disse to bol fuldt ud tilhørte Svanholm. Krogstrups 2 bol må også regnes fra, selv om præste- og degnegård jo var gejstligt gods. Tilbage bliver 3 af Klippestrups 4 bol, et enkelt - eller højst et par stykker - af Kunderslevs 9 bol samt Ulstrup ene bol. Hvor kommer da de sidste 6 bol fra? Man kommer næppe udenom at regne med tab også indenfor det præbendegods, som grænsede op til Oldenområdet, således at de 6 bol ikke stammer fra øde byer, men fra byer med temporære og/eller delvise ødelæggelser f.ex. Skuldelev, Onsved, Ordrup, Dalby og Røgerup.

Mens 1400-tallet generelt medførte betydningsfulde ændringer i bispegodset omfang og sammensætning, blev ændringerne i bispegodset ejendomsstruktur i Horns herred kun få og små. Bispens erhvervede gods i Bonderup og fik muligvis i forbindelse med genopbygningen i Skuldelev sogn de to Torpegårde, selv om Skuldelevgodset iøvrigt var overgivet til kapitlet. Iberegnet disse udvidelser svarer det gods, som kronen ved skøde 14. august 1556 overlod Anders v. Barby, ret nøje til omfanget af det gods, der findes i Roskildebispens jordebog, men med hensyn til gårdenes antal og størrelse er den af C. A. Christensen skildrede udvikling henimod en mellemstørrelse tilendebragt. I skødet til Anders von Barby nævnes en øde jord, men den ligger i Dråby, altså uden for Oldenområdet. Barby var i forvejen for sin kancellitjeneste belønnet med præposituret i Roskilde kapitel og havde som provst været nødt til at forsvare kapitlets rettigheder på Olden.²⁷ Ved Barbys død 3 år senere overgik Selsø til hans nevø, som straks solgte godset til Corfitz Ulfeldt. Det gamle bispegods' videre skæbne kan derpå følges i salgsdokumenter og arveskifter, således som det fremgår af Svend Gissels udgave af Jakob Ulfeldts jordebog fra 1588 og af Gissels studier over bol og by på Selsø.²⁸ For Selsø sogn er det muligt - i alt fald i store træk - at følge udviklingen fra ca. 1300 frem til matriklerne i slutningen af 1600-tallet. Men forholdene på Selsø afspejler kun en enkelt side af de mangeartede forhold i Horns herred, og vi kan kun beklage, at Roskildebispen ikke havde endnu en exactio i dette herred.

27. Roskilde kapitels jordebog 1568 udg. v. J. O. Arhning, s. 204 f.

28. Jacob Ulfeldts Jordebog 1588, udg. s. 42 ff., Bol og By 5, 1964.

Bispernes personlige tilknytning til Horns herred

I den lange række af Roskildebisper kan der næppe påvises nogen med hjemsted i Horns herred, men flere synes at have haft familiemæssig tilknytning dertil.

Færdigbygningen af den store teglstenskirke, som var blevet påbegyndt i Absalons bispetid, havde været en kraftanstrengelse for Roskilde bispestol; dertil kom Roskildebispernes indblanding i striden mellem konge og ærkebiskop fra midten af 1200-tallet, så en pause i byggearbejderne på domkirken var naturlig. Biskop Peder Bang, der havde delt ærkebiskop Jakob Erlandsens udlændighed, døde få år efter sin tilbagekomst til sit stift. Han var den sidste af Skjalm Hvides ætlinge, som i over 100 år beklædte Roskilde bispestol. Han havde fået sin søstersøn, den stridbare Jens Grand valgt til domprovst. Som provst lå denne i strid med Erik Klipping om Skt. Mikkels kirke i Slagelse, og efter kongemordet regnedes han nærmest til kongemordernes parti, men blev trods modstand valgt til ærkebiskop, og dermed brød striden mellem konge og ærkebiskop påny ud. Denne gang synes Roskildebisperne dog snarere at have stået på kongemagtens parti, det gælder både Ingvar Hjort, Jens Krag og Oluf, som blev biskop år 1300.

Mens domprovst Jens Grands grundlæggelse af de 6 præbender kan ses som slutstenen på en udvikling, begyndte en ny fase i domkirkens historie med biskop Olufs grundlæggelse af Vor Frue kapel i 1310. I løbet af 1300-tallet og 1400-tallet blev domkirken udvidet med en række kapeller og våbenhuse, og desuden steg antallet af altre betydeligt. Kun undtagelsesvis fulgte der med en sådan grundlæggelse oprettelse af et egentligt præbende; det normale blev, at de nye altre, kapeller m.v. blev annekteret til eksisterende præbender for derved at rette op på en svigten i indtægterne, som synes at være blevet mærkbar fra o. 1330.

Vi kender ikke biskop Olufs nærmere slægtskabsforhold, og mærkeligt nok hører vi intet om hans arvegods, men derimod om meget omfattende købegods. Da gods først og fremmest skulle tilbydes slægten, kan det, at biskoppen ved flere lejligheder erhvervede gods i Horns herred, bl.a. af en hr. Poul Lille, måske være et fingerpeg om, at biskop Oluf var i slægt med adelige i eller med tilknytning til Horns h.

Biskop Jakob Poulsen, der med nogen usikkerhed regnes til slægten Grubbe, kunne eventuelt være søn af foged Poul Jakobsen (Grubbe) i Roskilde og dennes hustru Bodil, der 1320 som enke indgav en datter i Skt. Agnete kloster. Da biskop Jakob i 1350 kort før sin død i Stralsund udfærdigede sit testamente, indsatte han Roskilde kapitels prælater som eksekutorer og som den eneste verdslige Mogens Todde.²⁹ - Blandt testamentets bestemmelser er, at bispens navnebroder (evt. en brodersøn) skal have halvdelen af det gods, de har i fællesskab i Torup (på Halsnæs) og en grund og en mølle i Kyndby. Blandt det gods, som Niels Todde og hustru i 1319 skænkede til Æbelholt kloster, var der gods i Kyndby, og Margrete (Grubbe) var i 1402 enke efter Henrik Skytte i Kyndby. Biskop Jakobs tilknytning til Kyndby kan meget vel skyldes slægtskab med Grubber'ne og med slægten Todde, der ligesom Poul Jakobsen synes hjemmehørende i Jørlunde herred.

Peder Jensen (Lodehat) blev som Roskildebisp efterfulgt af sin nevø Jens Andersen, og efter denne fulgte Jens Pedersen (Jernskæg), der således havde visse slægt-

29. Rep. 2256, kun bevaret i Bartholin F, trykt Erslev, Testamenter nr. 45 og Dipl. Dan. 3 rk. III nr. 287.

skabstråde til Horns herred. - Derimod synes det ikke muligt at påvise slægtskab mellem slægterne Bille, Godov, Lunge, Mandrup, Panter eller Saltensee og indehavere af bispeværdigheden eller prælaturer i Roskilde.

En af de sidste biskopper, Johan Jepsen (Ravensberg), var broder til ejerne af Kindholm, Erik og Jakob Jepsen (se s. 208), uden at der dog kan spores en mere livlig forbindelse mellem bispestolen og Horns herred i årene umiddelbart efter 1500.

Roskilde domkapitels gods

Mens Roskilde domkapitels arkivskab endnu findes i domkirken, og en stor del af de middelalderlige dokumenter er bevaret i den Arnamagnæanske diplomsamling og i Rigsarkivet, findes der fra middelalderen ingen samlet oversigt over det gods, som domkapitlet havde rådighed over. Man kunne godt forestille sig, at en samlet jordebog heller ikke havde eksisteret, da der ikke er tale om en godsmasse undergivet kapitlets fælles overbestyrelse, men om flere corpora - såsom fabrica-gods, præbendegods med tilhørende fællesgods og altergods med tilhørende fællesgods - hvoraf hver enkelt corpus havde sin egen administration, og den besluttende myndighed var ikke udelukkende forbeholdt kapitlet som collegium. Ikke desto mindre har vi kendskab til, at der må have eksisteret mindst to middelalderlige jordebøger. Den ene omtales i et originalbrev fra 1431, hvori det omtales, at præsten Hans Hennikesen frembar »eth gammelt registrum war screfuet paa perment som man kaller iorthebok, i hwilken bogh stander screfne alle gotz och ingeld, bothe pa land och i køpstæther, som ligge til allæ kanike dømme och altære i Roskilde domkirke.« Videre meddeler brevet, at jordebogen var på latin, og gengiver derfor i oversættelse dens oplysninger om Skt. Lucii alters stiftelse og dets gods, som altret har besiddet i 66 år uden kære. Den latinske jordebog må således have været yngre end 1365, og Arhning mener, at den er affattet kort efter dette år.³⁰

Arhning knytter ikke biskop Niels Jakobsen (Ulfeldt)s navn til den latinske kapitels jordebog og antyder ingen sammenhæng mellem eller fælles baggrund for denne og den bevarede »Roskilde bispens jordebog«, men det er rimeligt at placere den tabte jordebog i Niels Jakobsens bispetid og med ham som initiativtager, selv om hans interesse i kapitlets gods var knap så vital som i bispegodset. Udover redegørelsen for Skt. Lucii alters gods kender vi ikke den tabte jordebogs indhold, og vi ved intet om dens senere skæbne. Den kunne muligvis være identisk med en af de tre middelalderlige jordebøger, som historikeren Morten Pedersen, der var præst og kannik i Roskilde i slutningen af det 16. årh., omtalte som befindende sig i

30. Roskilde Domkapitels Historie I, s. 192 f., og Rosk. Kap. jb. 1568, Udg., s. XII.

Roskilde kapitels arkiv: *Palthe, Trebok og Styfingher*. Af den første har han meddelt et udtog af afsnittet om København, hvoraf fremgår, at den kunne være den samme som den bevarede »Roskildebispens jordebog«; denne har flere steder henvisninger til træbogen, som dels viser, at den er ældre, dels sandsynliggør, at den ligesom palthe har været en jordebog ikke over kapitlets gods, men over bispegodset. Om den tredje jordebog »styfingher« mangler vi alle oplysninger. Da disse 3 jordebøger ca. 1600 var i kapitlets arkiv, er det rimeligt at antage at de skal medregnes i de »4 gl. jordebøger«, som nævnes i en nu tabt registratur over kapitlets arkiv. Den kendes i to 1700-tals afskrifter og er i den overleverede form ret summarisk, om de 4 jordebøger siges, at de omfatter kapitlets gods og andet tilliggende. Nogle af dem må utvivlsomt gælde kapitelgods, men selv om de kaldes gamle, behøver de ikke at have været middelalderlige. Een kan evt. være den bevarede 1568-jordebog, en anden måske dens tabte forgænger (fra reformationstiden?), hvoraf enkelte udtog findes i rektor Iver Stubs universitetsjordebog fra 1605.³¹

Hovedkilden bliver derfor J. O. Arhnings udgave af kapitlets jordebog fra 1568, nedskrevet umiddelbart efter de store mageskifter i 1560erne. Takket være hans redegørelse for de mageskiftede gårde og udnyttelsen af brevstoffet i indledningerne til de enkelte præbender og kommentarerne giver denne udgave mange muligheder for retrospektion. Dette er af stor betydning, for i modsætning til de ret beskedne ændringer, der kan påvises i bispegodset fra o. 1300 til middelalderens slutning, så udviser kapitelgodset et ganske andet billede. Ligesom kapitlet kunne bevillige mageskifter mellem bispegods og kapitelgods, var mageskifter mellem kapitelgods indbyrdes meget vel tænkelig, selv om vi ingen kender fra Horns herred.

Det ligger i sagens natur, at den stadige forøgelse af alterstiftelser og indstiftelser af anniversarier og sjælemesser måtte medføre en fortsat vækst i kapitlets godsbestand. Her synes godset i Horns herred at følge det almindelige mønster, selv om vi stort set kun har brevstoffet til at kaste lys over den middelalderlige udvikling.

Ingen af domkirkens 4 digniteter kan med sikkerhed siges på noget tidspunkt at have ejet gods i Horns herred. Når ærkedegn Tetz i 1470'erne forsvarede kirkens gods, var det næppe på ærkedegnedømmets vegne.³²

Men da hverken dekanat, provsti, ærkedegnedømme el. kantori var forsynet med betydelige godsmængder, var det normalt, at man ved udnævnelse til en af digniteterne enten beholdt sit hidtidige kanonikat eller fik tillagt et kannikepræbende, og således kom bestemte præbender ofte i lange tider til at følge et bestemt embede.

Domkirkens bygningsfond »fabrica« skulle bestride udgifterne til vedligeholdelse og forøgelse af kirkebygningerne. Denne særformue bestod af en række gårde og grunde i Roskilde samt landgods i de omkringliggende herreder. I Horns h. ejede fondet ingen jord, men havde ifølge 1568-jordebogen kun herlighedsindtægter af en bonde i Onsved; måske havde dette forbindelse med, at Skuldelev kirke var annekteret til fabrica.³³

31. Nu i RA., Universitetets arkiv 18.06.01.

32. Jfr. C. A. Christensen i DHT XII, 1, s. 335.

33. Rosk. kap. jb., s. 35 og 208. Når Lage Beck angives som patronatsindehaver i Landebogen 1567, s. 161, må det være qua kannik i Roskilde, ikke i egenskab af privat godsejer.

ROSKILDE KAPITELS GODS

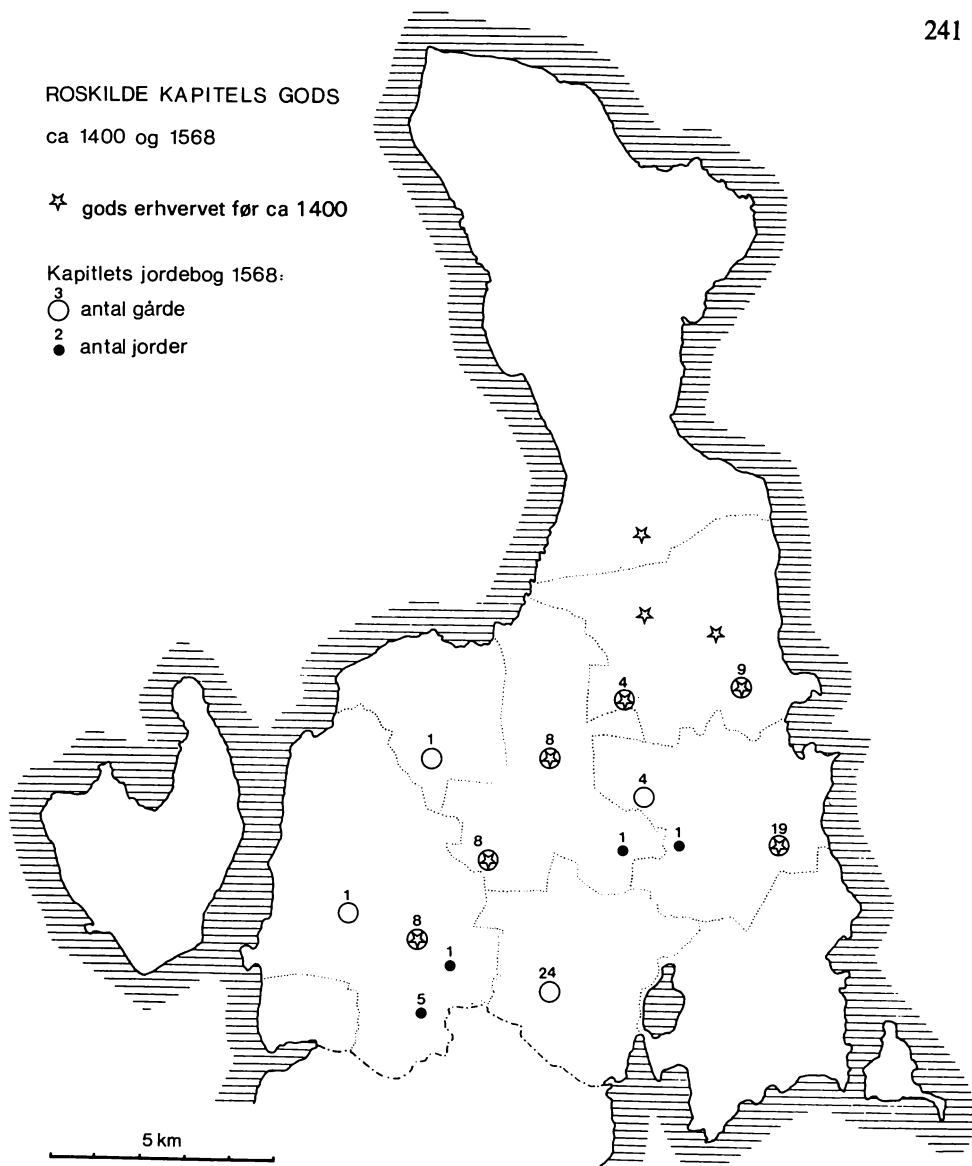
ca 1400 og 1568

☆ gods erhvervet før ca 1400

Kapitlets jordebog 1568:

○ antal gårde

● antal jorder

Blandt den allerældste gruppe præbender, der var grundlagt før 1074, havde kun Serridslev præbende gods i Horns h., dog næppe som del af det oprindelige gods efter dets placering i jordebogen at dømme. Det drejede sig om 2 gårde i Ferslev, hver med en afgift på 2 pund korn.³⁴

Helt anderledes er forholdet med den næste gruppe præbender, nemlig de 6, som biskop Svend Normand formodes at have grundlagt mellem 1074 og 1088. Ikke mindre end 3 af dem fik navne efter landsbyer i Horns herred: Dalby, Klippestrup og Tørslev. Deres godstilliggende må fortrinsvis have været gods i dette herred, og da det tidligere havde tilhørt bispestolen, er det rimeligt at antage, at »Skøneby«-

34. Sst., s. 60 og 214.

notitsen om de 12 bol på olden (jfr. s. 35) har relation til bl.a. disse præbender. Som et af de første får Tørslev præbende i 1334 Glostrup kirke annekteret til sig med den begrundelse, at det var det allerringeste præbende m.h.t. indtægter. Samtidig oplyses, at præbendet var doteret med gods i byerne Tørslev, Dalby, Onsved og Dråby, hvilket bekræftes af 1568-jordebogen.³⁵ 11 gårde ydede da tilsammen 26 pund korn, og en gård i Dråby var blevet mageskiftet til kronen i 1563. Mellem 25 og 30 pund korn er jo ikke nogen helt ringe indtægt, så hvis godset er identisk med præbendets gods i 1334, må der have været noget galt fat. En temporær ødelægning forårsaget af krigsbegivenhederne i 1330'erne, kan være blevet forlænget på grund af begyndende krisefænomener. At der ikke er tale om noget enkeltstående fænomen fremgår af 5 andre kirkeannekteringer i tidsrummet 1331-1351, bl.a. blev Strø kirke 1342 annekteret til Klippestrup præbende. I 1568 havde dette præbende kun en enkelt gård i Onsved tilbage i Horns herred, men det nævnes, at præbendet har navn efter 8 øde gårde på Krogstrup Old.³⁶ I begge de nævnte tilfælde er annekteringen motiveret med ringe indtægter, men uden omtale af øde gods. Forekomsten af øde gods nævnes derimod i andre breve fra samme periode, således før 1334 et øde bol i det nærliggende Gundsøllille i Sømme herred, og ved annekteringen af Skt. Andreas alter til Janua præbende i 1343 siges udtrykkeligt, at det på grund af godsets tilstand næsten ingen indtægter har - »quia nunc desolata redditus penitus nullos habet.«³⁷

Om Dalby præbende har vi ingen middelalderlige oplysninger, men de 4 gårde i Dalby, som står øverst i jordebogen 1568, må være del af det oprindelige gods; det samme kan gælde 2 gårde i Ferslev.³⁸

Af de øvrige gamle præbender - man nåede med domprovst Jens Grands grundlæggelse af »de 6 præbender« 1290 op på tallet 30 - synes ingen oprindeligt at have besiddet gods i Horns h. I de næste 200 år blev der kun yderligere oprettet 4 præbender, deraf 2 i anden halvdel af 15. årh. Jens Grands 6 præbender er afslutningen af en epoke. Forøgelsen af kapitlets gods skete i det 14. og 15. århundrede i stedet ved oprettelse af altre og kapeller eller i form af mindre sjælegaver. Mens der ved grundlæggelsen af præbenderne ofte havde været tale om sammenhængende godsmængder, består de nye foundationer oftest af strøgods - også i tilfælde af store eengangsdonationer. Men et almindeligt træk er iøvrigt, at en oprindelig gave senere forøges af givener selv, hans slægtninge eller andre.

Således indstiftede biskop Oluf i 1310 Vor Frue kapel og knyttede et eksisterende præbende dertil, men skænkede desuden forskelligt gods, bl.a. godt og vel et bol skattejord i Lyngerup, som han havde købt. I 1320 forøgede han gaven med gods i Gerlev og det gods i Onsved, han fornylig havde erhvervet fra hr. Poul Lille³⁹ 1568 havde præbendet intet gods i Onsved, og en gård i Gerlev var i 1563 afgivet til gengæld for en gård i Tørslev.

Den fra Roskildebispens jordebog bekendte biskop Niels Jakobsen Ulfeldt indstiftede i 1384 et kapel viet til Skt. Laurentius, hvortil Osted præbende blev annek-

35. Dipl. Dan. 2 rk. XI nr. 165 og Rosk. kap. jb. s. 51 og 213.

36. Sst., s. 78-80 og 215.

37. Dipl. Dan. 3 rk. I nr. 350.

38. Rosk. kap. jb., s. 61-62.

39. Dipl. Dan. 2 rk. VIII nr. 184; jfr. ovenfor, s. 207.

teret før 1395. Denne annektion blev fornyet af efterfølgeren biskop Peder Jensen Lodehat, dronning Margretes kansler, i 1402. Samtidigt forøgede han godsmassen med bispebordets andel i Skuldelev, hvilket bør svare til det i Roskilddispens jordebog opregnede, dvs. 2 store gårde, en lille gård og 8 gårdsæder. Som foran nævnt (s. 237) peger visse forhold mod, at Skuldelevgodset temporært var øde, men senere påny kom under plov. I 1568 havde Skt. Laurentii kapel 10 gårde i Skuldelev og en øde jord opført med småredsler, altså formentlig en forhenværende gård, desuden Provsteholmen, der ikke til stadighed var i vang.⁴⁰ Udover gaverne til Skt. Laurentii kapel stiftede bisp Peder selv et kapel i 1405 indviet til den svenske helgen Skt. Sigfred fra Växjö, hvor bisp Peder havde været bisp. Kapellet fik ikke gods i Horns h., men året efter blev det annekteret til præbendet Euerbolda, som enten fra sin oprettelse kort før 1300 eller i perioden med kirkeannekteringer havde fået patronatsret til Selsø kirke.⁴¹

Det synes rimeligt at antage, at det ca. 1330 indstiftede »hr. Knud Nielsen (Mandrup)s alter,« som var indviet til apostlen Thomas, fra begyndelsen har ejet gods i Horns herred. 1568 havde altret kun en gård i Tørslev tilbage, medens 1 gård i Dråby og 1 gård i Landerslev 1563 blev mageskiftet til kronen.⁴²

Det gamle Helligtrekongersalter, der var grundlagt 1310, fik i 1317 tillagt gods i Kamstrup. I jordebogen 1568 følger umiddelbart efter Kamstrup godset en gård i Lyngerup med den usædvanlige ydelse 19 skæpper rug og 20 skæpper byg (+teje). Tidspunkt og vilkår for erhvervelsen af denne gård kendes ikke, men der synes at være tale om en middelalderlig erhvervelse.⁴³

Flere andre altre er i jordebogen opført med spredte godsbesiddelser i Horns h., men enten drejer det sig om gods erhvervet gennem mageskifterne i 1560'erne, eller også kendes adkomsten ikke.

Et enkelt af de sene altre skiller sig ud fra mængden, Skt. Dorothee alter. Det synes oprettet 1448 - muligvis af dronning Dorothea og Roskilde kapitel i forening for nogle af de midler Christoffer af Bayern havde testamenteret domkirken. Det forekommer lidet sandsynligt, at det ved midten af det 15. århundrede kunne lykkes for Roskilde kapitel at erhverve et samlet godskompleks på 6 gårde - man kan blot tænke på hvilket besvær den pengestærke Eggert Frille havde for at få et mageskifte i stand med Roskilde Frue kloster. Snarere bestod Christoffers pompøse gave på 1000 rinske gylden, ikke udelukkende af kontante penge, men også af jordegods. De 6 gårde i Dråby + gården i Landerslev kan være udskilt fra Abrahamstrup i forbindelse med, at lenet blev pantsat til Torben Bille (se Raslows afsnit, s. oo) Et indicium for, at Dråbyerne for største delen har været krongods er, at vi aldrig træffer på adelige i Dråby. 100 år senere var Abrahamstrup regnskabslen og kronens godspolitik ændret i overensstemmelse dermed, således at de 7 gårde (gen)erhvervedes ved mageskifte 1563 fra sognepresteembedet ved domkirken, dette havde i 1546 fået tillagt Dorothee alters gods. Eksemplet er enestående og kan eventuelt tolkes som et vidnesbyrd om, at stabile forhold er genindtrådt ved midten af 1400-tallet. Vor eneste positive viden er, at godsmassen, som må have været uforandret i

40. Rosk. kap. jb. s. 19 og 204 f; jfr. ovenfor, s. 177.

41. Sst., s. 26 og 206.

42. Arhning I s. 170 og Rosk. kap. jb., s. 158-59.

43. Arhning I s. 161 ff. og Rosk. kap. jb., s. 145-46.

over 100 år, kunne forsørge en vikar. I 1563 ydede hver af de 6 gårde i Dråby 2 pund korn og gården i Landerslev 1½ pund, om tidspunktet for egaliseringen er det svært at gætte.⁴⁴

Endnu nogle andre og distributionsfond havde forud for mageskifterne enkelte gårde spredt rundt i Horns herred. Som helhed kaster de intet lys over godsudviklingen, men enkeltvis kan de bidrage til at lægge brikkerne på plads.

Ved mageskifterne 1561-63 fik kapitlet intet gods i Gerlev by, men måtte tværtimod selv afgive en gård. Gerlev sogn synes at have fået øget interesse for kronen i disse år, der erhvervedes gods fra flere ejere, og 1 gård i Landerslev, som kronen afgav 1561, blev taget tilbage i 1563. Derimod fik kapitlet i alt fald een gård i Lyngerup og 3 gårde i Tørslev, Gerlev sogn.

Fremdeles måtte kapitlet afgive gods i Dråby sogn og fik til gengæld gods i Skuldelev og Ferslev sogne samt hele byen Skibby, hvis gårde fordeltes på en række af domkirkens institutioner.⁴⁵

I den følgende periode sker der visse ændringer i kapitlets godsmasse, bl.a. på grund af at flere og flere præbender blev inddraget til aflønning af universitetslære-re. Universitetets eget gods findes som nævnt i de årlige jordebøger, derimod ikke præbendernes. For at få oplysninger om præbendegodset må vi frem til Iver Stubs jordebog 1605. Vigtige kilder er derefter mageskiftebesigtigelsen 1606, kapiteljordebogen 1614, præsteindberetningerne 1651, nogle forudgående kirkeregnskaber og endelig universitetets jordebog over prokuratoriegodset 1662. Spredt i universitetsarkivet og i breve indført i Konsistorii kopibog kan der dog hentes en del oplysninger om den mellemliggende tid. Godsmassen i Horns herred undergår så store forandringer i 1500- og 1600-talet, at vi for at få det fulde udbytte af matriklerne må stykke vor viden sammen af det spredte - og ganske store kildemateriale.

Klostergods

Med undtagelse af det beskedne klostresamfund på Eskilsø, hvis afsondrethed og fattige ressourcer ikke faldt i de indkaldte franske munkes smag og hvis levetid derfor blev kort, har der aldrig været klostre i Horns herred, men derimod nok adskilligt klostergods. Middelalderen igennem var tallet af godsejende klostre i Nordsjælland stort, så konkurrencen om folks gunst og ledigt bøndergods var hård. Et ikke ukendt fænomen er, at klostrenes godsudvidelser i senmiddelalderen ofte

44. Rosk. kap. jb. s. 160 og 241, jfr. også Raslows afsnit om krongodset.

45. Detaillerede redegørelser for mageskifterne findes i Arhnings noter i udgaven af 1568-jordebogen.

sker gennem erhvervelse af kriseramt gods; de hidtige ejere har vel ikke magtet en genopbygning. Yderligere synes det at være et generelt træk ved det bevarede kildemateriale, at klostrenes procentvise andel i ødegods har været stor, måske delvis forårsaget af, at fromme gaver let havde en tilbøjelighed til at bestå i marginalgods, således at klostrene ikke blot fik kriseramt gods, men at deres gamle godsmasse var særlig udsat for at blive kriseramt.⁴⁶ Noget af forklaringen ligger dog igen i *arten* af det bevarede kildemateriale. Dette fremgår klart af oplysningerne om klostergodset i Horns herred. Ganske vist vides der ikke at have været klostergods inden for Oldenområdet, men alligevel kan det virke påfaldende, at vi ikke hører om kriseramt klostergods i Horns herred. Det forekommer mig indlysende, at en del af forklaringen ligger i, at vi for intet af de klostre, der ejede gods i Horns herred, har bevaret middelalderlige jordebøger.

Det mest omfattende klostergods tilhørte rimeligvis Eskilsøs afløser Æbelholt kloster i Tjæreby sogn. Når overflytningen til fastlandet skete til Tjæreby og ikke til Sønderby i Horns h., skyldes det formentlig som foran omtalt (s. 234), at omfanget af Selsø-besiddelserne var mindre end tidligere antaget. Formuleringen i Absalons brevudkast fra 1171⁵⁷ tyder på, at det kun drejer sig om hovedgården ved Sønderby med marker, enge og skovparter, evt. gælder det også landsbyen Sønderby. Dette kan formentlig afgøres gennem en detailundersøgelse af de øvrige apud-konstruktioner i forbindelse med gods, som Æbelholt beholdt middelalderen igennem. I alt fald synes det sikkert, at klostret aldrig besad de øvrige Selsø-byer og iøvrigt tidligt afstod Sønderbygodset. Derimod beholdt man Eskilsø og erhvervede senere ved køb, gaver og mageskifte forskelligt gods (jfr. Per Raslows afsnit og s. 234 f.).

Bl.a. fik klostret i 1319 som omtalt gods i Kyndby som gave fra Niels Todde og hustru, det betydelige antal gårde, som man i 1518-19 forhandlede om mageskifte med kronen om, var erhvervet så sent som 1506.

Af cistercienserklostrene vides Esrom og Slangerup ikke at have haft gods i Horns herred, mens Knardrups 9 gårde i Gerlev formentlig var en gammel erhvervelse, selv om vi først hører om den, da dette klostres gods blev overdraget Universitetet 1539.⁴⁸

Af Roskilde-klostrene havde kun de 3 nonneklostre landgods af betydning. Det ældste af dem, Vor Frue kloster, havde før midten af det 13. århundrede erhvervet gods i Horns herred, som det fremgår af den pavelige stadfæstelse. Det er ikke helt lille gods-kompleks i Tørslev ydede både i 1300- og 1500-tallet, 1 læst korn i landgilde og var normalt bortforpagtet til en adelsmand for denne afgift.

Agnete og Clara-klostrene blev først grundlagt midt i 1200-tallet, og da der ikke blandt deres fundationsgods var gods i Horns herred, har de næppe på noget tidspunkt besiddet større godsmængder i herredet. For Agnete klostres vedkommende kender vi intet til en sådan godsbesiddelse, mens Clara kloster ved mageskifter i 1400-tallet afgav et par gårde bl.a. en gård i Kyndby. I 1561 havde klostret ikke mere gods i Horns herred.

46. Emnet er behandlet på flere steder i Thelma Jexlev, *Fra dansk senmiddelalder*, Odense 1976.

47. Dipl. Dan. 1. rk. III nr. 20.

48. Senest trykt i Norvin, Københavns Universitet II, s. 45.

Små gejstlige institutioner i Roskilde som Duebrødre, Helligåndshuset og Knudsgildet havde spredte godsbesiddelser i Horns herred.

Af de store sjællandske landklostre har vist kun Sorø og Antvorskov haft gods af betydning i Horns herred. Adelige gaver til Sorø kloster er omtalt foran (s. 207 f.); men selv om der var tale om flere sammenhængende gårde, var det dog meget små godskomplekser fjernt fra klostrets centrale godsmasse, så gårdene i Horns herred må antages at have været bortforpagtet. Sorø kloster har næppe haft mulighed for eller interesse for at udøve nogen indflydelse på, hvad der skete i Horns herred.

Mere interessant forekommer Antvorskov kloster godshistorie m.h.t. Horns herred. Det fremgår ikke umiddelbart af registraturen over klostrets breve, om klostret på et tidligt tidspunkt har erhvervet gods i Horns herred. Mod middelalderens slutning fik Antvorskov derimod gennem mageskifter og gaver adskilligt gods, som man imidlertid søgte at skille sig af med hurtigst muligt. 1496 erhvervede man fra Poul Laxmand ikke mindre end 13 gårde og en mølle i Vejleby, Venslev, Landerslev og Kyndby. Ved mageskifter afgav man de 4 gårde i Venslev til Billerne 1509, den ene af Landerslev-gårdene til Morten Jensen af Havelse 1510 og Vejlebygodset 1511 til Eiler Haks enke. Det var nok de samme to gårde, som Universitetet fik fra kronen 1563. 1514 fik man som sjælegave fra Billeslægten en gård i Landerslev med en landgildeydelse på 3 pund korn, den mageskiftede man i 1516 til Roskilde kapitel.⁴⁹

Det gods, som man endnu havde tilbage blev i 1529 bortforpagtet for 5 år til Mogens Bille på Svanholm for en årlig afgift på 16 pund korn. Det drejede sig vel om gårdene i Kyndby og den ene gård i Landerslev det synes at passe med afgiften.⁵⁰ Det sidste, vi hører om Antvorskovs gods i Horns herred, er et tingsvidne fra Horns herredsting 1537, hvor klostrets fuldmægtig klager over, at mens prioreren var fange i København, blev godset bortsolgt uden hans samtykke.⁵¹

De mange mageskifter er nok ikke udelukkende udtryk for en aktiv godspolitik. I alt fald kan man ikke lade være med at bide mærke i, at samtlige omtalte gårde i Horns herred var besat med fæstere, men både ved mageskifterne med Morten Jensen og med Roskilde kapitel fik klostret til gengæld øde gårde. De lå ganske vist ikke så langt fra Antvorskov, og den landgilde, de *skulle* yde, når de var bebyggede, var på højde med de afståede gårde - men alligevel var fordelene vel tvivlsomme.

49. ÆA IV, s. 67-68 (A 16), s. 75 (B 43), s. 97-98 (H 22), s. 99 (H29) og s. 121.

50. Sst., s. 169 (H 81).

51. Sst., s. 262 (XVIII, 4).

Landsbystruktur

Af Svend Gissel

Dette afsnit bygger på forarbejder af C. A. Christensen, Svend Gissel, Viggo Hansen, Bente Holmberg, Bent Jørgensen og Irene Mikkelsen.

I

Et relativt uopdyrket emne, som Ødegårdsprojektet har taget op i forbindelse med sin undersøgelse af ødegårdsprocessen i senmiddelalderen, er spørgsmålet om de øde bebyggelsers og bymarkers struktur i relation til de omgivende strukturer, samt om ødelægningens indvirken på de sidstnævnte.

For Falsters vedkommende, hvor en kombination af Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog med markbøger og matrikelkort fra henholdsvis 1682 og ca. 1800 åbner særlige muligheder for agrarstrukturel retrospektion, ses det, at langt de fleste af de øde bebyggelser er af meget ringe størrelse, helt overvejende med -torpnavne, og oftest med små boltal. Af 5 øde bebyggelser i Falsters Nørre herred er de fire ikke bolansat (et tegn på labil bebyggelse) og med små marktal (i to tilfælde med 1 mark - dette dog lidt usikkert i et tilfælde, i to andre med henholdsvis 15 øre og 5 ørtug). En femte øde bebyggelse virker med 1 bol og 3 mark mere stabil, men har altså et lille boltal. Af 14 øde bebyggelser i Falsters Sønder herred er 3 ikke bolansat (de sættes i Falsterlisten til henholdsvis $\frac{1}{2}$ mark, 1 ørtug og 2 øre). Blandt de øvrige 11 øde bebyggelser har 9 kun 1 bol (heraf 3 med kun 1 mark, 1 med 2 mark 2 øre, 1 med 3 mark, 2 med 4 mark, 2 med 16 ørtug og 2 ikke-markansatte). Endelig har 2 øde bebyggelser hver 4 bol (henholdsvis 4 og $5\frac{1}{2}$ mark).

Det kan således på Falster konstateres, at et relativt stort antal af de øde bebyggelser har været ganske små og iøvrigt ikke sjældent i deres helhed, totum, har tilhørt et enkelt godskompleks.

For Horns herreds vedkommende (se herom s. 136) må det antages, at 4 af 6 øde bebyggelser på Olden har været på kun 1 bol eller ikke meget derover, nemlig Ginnerup, Krogstrup, Lunderup (Kundestop) og Ulstrup. Ginnerup, Krogstrup og Lunderup (Kundestop) tilhørte »altsammen« Svanholm, for Krogstrups vedkommende bortset fra præste- og degnegård (1456), og Ulstrup skænkedes 1329 i sin helhed (integrum) til Roskildekirkens bygningsfond. De to større nedlagte landsbyer, Kunderslev og Klippestrup, som anslås til henholdsvis 9 og 4 bol, var delt mellem flere ejere. Hvad angår Ferslevlille og Vejlebytorp, som begge lå uden for den senere Olden, er ejerforholdene mere uklare, men de har næppe været meget større end 1 bol.

For de 3 små Svanholm-torpers vedkommende (Ginnerup, Krogstrup og Lunderup (Kundestop)) er det sandsynligt, at de i lighed med en række af de falsterske ødetorper har været ret labile satellitter til mere varige bebyggelser. Der kan i forbindelse med disse torper yderligere fremføres to interessante momenter:

1. Deres beliggenhed i terrænet og i forholdet til andre bebyggelser er gjort til genstand for undersøgelse af Bent Jørgensen, som har kalkuleret med følgende placering af dem:
 - a) Ginnerup er placeret ved Åsled (se s. 130) på sognevejen Venslev-Svanholm.
 - b) Krogstrup er placeret ved Krogstrup kirke.
 - c) Lunderup (Kundestop) er placeret lidt sydøst for den nuværende Kindholm-gård.
Herefter har Ginnerup, Krogstrup og Lunderup (Kundestop) alle ligget 1 km. eller mindre fra nærmeste landsby, nemlig Ginnerup 1,0 km. (fra Venslev), Krogstrup 0,5 km. (fra Ordrup) og Lunderup (Kundestop) 0,8 km. fra Kyndby. Alle tre torper ligger tillige nær selve Svanholm. Ulstrup har ligget 1,3 km fra nærmeste landsby (Røgerup), idet dette torp er placeret
d) nordøst for Røgerup i Røgerup Old ved vejknækket på linien Ferslev-Pilehavegård (ved transformatoren).
De større Kunderslev og Klippestrup har ligget henholdsvis 0,6 og 1,1 km. fra nærmeste landsby (henholdsvis Onsved og Skibby), Ferslevlille og Vejlebytorp formentlig begge ca. 1 km (fra Vellerup). Deres afstand til Ferslev og Vejleby er noget større. De to sidstnævnte øde torper er herved placeret således:
 - e) Ferslevlille ved Enghavegård (se herom s. 51 f.).
 - f) Vejlebytorp er identificeret med det senere marknavn Torpevrå og placeret ved Thorebogård (hvor Bækkerenden får kontakt med Vellerup sogn).
Der kan konkluderes, at byer nedlagt før 1500 har ligget gennemsnitlig 0,93 km. fra nærmeste nabo, de 1688 bestående byer derimod 1,4 km. og ved bebyggelsesstatus 1688 1,68 km. Hovedgårde er ikke medregnet.
2. Det andet moment, som skal fremhæves her, er den forekomst af gårdsæde-strukturer, som er påvist i naboskabet af de øde Svanholm-torper; en sådan gårdsædestruktur findes 1364 henlagt til Venslev, 1682 beskrevet i markbogen for Venslev og 1798 (1805) lokaliseret til nærheden af Åsled på Venslev-Svanholm-vejen. For Lunderup- (Kundestop)-områdets vedkommende kan der, omend dette torp ikke med sikkerhed kan placeres i terrænet, iagttages en lignende anomali, idet et område, som endnu 1682 henføres til Kyndby, men 1799 til Svanholm, findes dyrket af gårdsæder fra Venslev og Kyndby, hvilket kan være et indicium for, at der her har ligget en nedlagt bebyggelse.
Endelig skal det anføres, at der også i området mellem Ordrup by og skellet til Kyndby fandtes gårdsæde- eller husmandsjord 1682, bl.a. dyrket fra Dalby og Venslev. Tages der hensyn til rækkefølgen af de lokaliteter, som i låsebrevet 1456 25/10 tilkendes Svanholm, og som ganske vist mod slutningen virker temmelig heterogen (Venslev ▷ Ginnerup ▷ Kundestop (Lunderup) ▷ Kyndby-▷ Dalby ▷ Klippestrup), kan Ginnerup forsøgsvis identificeres med den gård-sædestruktur, som 1364 omtales som en del af Venslev, medens derimod gård-sædestrukturen ved Ordrup er placeret så periferisk i bymarken, at den næppe kan være et tegn på, at også dette torp på et vist tidspunkt har ligget øde (jfr. s. 264 f.).
En analyse af de omtalte gårdsædestrukturer er foretaget af Svend Gissel og Bent Jørgensen (jfr. s. 130 f.).

Om de øde bebyggelsers interne struktur haves kun meget begrænset viden.

Nogle af de nedlagte landsbyer vides at have bestået af flere ejendomme og at have tilhørt flere ejere. Dette gælder som anført først og fremmest Kunderslev og Klippestrup.

Det største ejendomskompleks i Kunderslev på 6 bol jord optræder 1482 som fordelt på flere - måske mange - gårde (»alle mine Gaarde eller Byggesteder i forskrevne Krommersloff (!) By«). De øvrige fra 1300- og 1400-tal kendte ejendomme, hvis størrelse meddeles, var på 2, 5 og 6 øre terra in censu (se s. 174), nemlig 5 og 6 i 1300-tallet og 2 i 1400-tallet, uden at denne fordeling dog bør betragtes som signifikant med hensyn til størrelsen af gårdene i byen.

For Klippestrups vedkommende omtales 1456 4 gårde som hørende til et gods-kompleks, 1568 8 øde gårde som hørende til et andet (s. 163). I dette tilfælde er tilliggendet ukendt, og dermed tillige gårdenes størrelse.

Hvad angår Ferslevlille, har denne by formentlig været delt i flere ejendomme (se s. 162). Byen tilhørte dog vistnok 1463 en enkelt ejer.

I Vejlebytorp anføres 1348 et ejerskifte omfattende en enkelt gård med navnet Persbybol. Det er derfor sandsynligst, at byen som helhed har været større, og - i alt fald temporært - har haft flere ejere (Om Ferslevlille og Vejlebytorp se nærmere s. 161 f. og 62, 130).

I sin oftere omtalte afhandling *Ændringerne i landsbyernes økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede* er C. A. Christensen nået til det resultat, at adskillige sjællandske storgårdes jord efter 1370 og inden nyere tid blev fordelt mellem bønderne, hvorimod der kun kendes få eksempler på den modsatte udvikling. Christensen konkluderer, at det er i tiden efter 1370, at det sjællandske bondesamfund skabes, som det kendes fra matriklen 1682: »Udviklingen har været karakteriseret af en bevægelse mod midten. Jord tages fra de store og største gårde, som i 1370 dyrker 3/5 af jorden, og gives til de mindre gårde og til de oprindelige arbejdere på storgårdene, gårdsæderne, af hvilke en betydelig del indrulleres i gårdmandsklassen.« I sin storgårdskasuistik omtaler C. A. Christensen² fra Horns herred de 1370 eksisterende Dråby med 2½ bol og 6 gårdsæder, Selsø med 3 bol og 12 gårdsæder, Skuldelev med 3 bol og 8 gårdsæder og Vestby med 2½ bol og 11 gårdsæder³. Af disse udstykkedes Dråby og Skuldelev, medens Vestby 1556 var reduceret, vel til fordel for Selsø, og senere udstykkedes og egaliseredes⁴.

Ejendomme af 1 bols størrelse (eller deromkring) var heller ikke noget særsyn i Horns herred i middelalderen. De findes omtalt som følger (Selsø gods er foreløbig udeladt):

- 1085 Onsved, Skuldelev
- o. 1300 Gerlev
- 1310 Lyngerup (26 ørtug terra in censu)
- 1311 Kyndby (måske Kundby, Tuse herred)
- 1327 Tørslev
- 1364 Venslev
- 1396 Dalby, Orebjerg (Orebjerg også 1397)

1. DHT XII, 1, s. 291.

2. Anf. afh. s. 290 f.

3. RJB, s. 70-72.

4. Svend Gissel i Bol og By 5, s. 28. Om storgårdene se iøvrigt afsnittet *Godsstruktur*.

Garanti for, at disse bol ikke har været fordelt på flere gårde, har man dog kun i visse tilfælde (Lyngerup, Kyndby, Tørslev, Venslev). Disse ejendomme blev alle udstykket inden middelalderens udgang. Deres forekomst muliggør, at de små torper på kun ca. 1 bol kan have bestået af en enkelt større gård.

Om bolenes relative selvstændighed i ældre tid vidner det forhold, at de kunne have særlige navne.⁵ Også i Horns herred findes der antydninger heraf. At den gård i Vejlebytorp, som kaldtes Persbybol, virkelig omfattede et bol jord, er dog ikke ganske sikkert. En særlig stilling indtog i Skuldelev det bol, der 1348 kaldtes Ornum, og som under navn af Ornebol er udførligt beskrevet i forarbejderne til matriklen 1688 (se herom nedenfor).

En anden omstændighed, som indicerer, at bolene kunne have en mere uafhængig stilling i landsbyen end hidtil antaget, er den stedvis forekommende inegalitet i landgilden (se herom s. 288 ff.). (Om boltal og bolskifte henvises til s. 253).

Også ejendomme af mindre størrelse end 1 bol (1 mark terra in censu) er kilde-mæssigt belagt i Horns herred før 1400. Ses der foreløbig bort fra Selsø gods, fordeler de sig som følger

o. 1300.	o. 1370	Kunderslev	3 fjerdinge
1319		Kyndby	7½ ørtug terra in censu
1364		Dalby	⅓ bol
		Kunderslev	5 øre terra in censu
		Lyngerup	16 ørtug terra in censu
1391		Dalby	½ bol
		Ferslev	½ bol
1396		Landerslev	6 ørtug terra in censu
		Over-Dråby	½ bol, 1 fjerding
		Vejleby	½ bol, 1 otting
1397		Orebjerg	1 otting

Efter 1400 omtales, når bortses fra hovedgårdene, kun ejendomme, der er mindre end 1 bol. Som en undtagelse kan anføres, at der så sent som 1651 omtales to ejendomme af bolstørrelse i Skibby (se s. 262).

Der ses således tydeligt at være sket en udvikling i den af C. A. Christensen angivne retning; men det er lige så klart, at denne udvikling er sket gennem en længere periode og med betydelige lokale afvigelser.

De bedste muligheder for et mere indgående studium af landsbystrukturen frembyder Selsø gods, på hvilket samtlige ejendomme findes omtalt ca. 1370 med kontinuitet til omtalen i 1500-tallets kilder.⁶ Selsø-godset omfattede ca. 1300 og senere hele Selsø sogn med hovedgården Selsø og landsbyerne Sønderby, Østby og Vestby, samt Manderup i Skibby sogn.

Hovedgården øgedes i perioden ca. 1300-1370 fra 2 til 3 bol. Dens jorder lå ca. 1370 i fællig med Sønderbys, men udskiftedes senest i 1500-tallet. Hovedbygningen lå allerede i middelalderen for sig selv i nærheden af kirken.

5. Se herom Kr. Hald i Kulturhistorisk leksikon II, sp. 64-67: Artiklen -bol.

6. Jfr. Svend Gissel, Bol og by på Selsø. Bol og By 5, 1964, s. 7-35.

Sønderby var ca. 1370 på 5 bol, nemlig 5 gårde på hver $\frac{1}{2}$ bol og 10 gårde på hver 1 fjerding; desuden var der en vindmølle. Østby på 6 bol bestod af 1 gård på 1 bol, 1 gård på 3 fjerding, 6 gårde på hver $\frac{1}{2}$ bol og 5 gårde på hver 1 fjerding.

Vestby var på 4 bol (mod ca. 1300 3 bol). Denne by var domineret af en hovedgård på $2\frac{1}{2}$ bol og havde desuden 3 brydegårde på hver $\frac{1}{2}$ bol.

Endelig havde Selsø godset i Manderup $2\frac{7}{8}$ bol (øget 1362 fra 2 bol), nemlig 1 gård på $\frac{1}{2}$ bol, 9 gårde på hver 1 fjerding og 1 gård på 1 otting.

Da dette gods var særlig velstillet (der er ikke tegn til nogen ødelægning), er det ikke sikkert, at landsbystrukturen her er symptomatisk for Horns herred som helhed. Det ses imidlertid, at der også her ved siden af hovedgårdene forekom gårde på 1 og $\frac{3}{4}$ bols størrelse (i Østby), ligesom der kan iagttages inegalitet i landgilden (se s. 290). Særlig interessant er det imidlertid, at bøndergodset er egal (eller egaliseret) m.h.t. ikke alene hartkornlandgilden, men også herlighedsydelsen svin, idet begge disse afgifter viser klar kongruens med boltallet (fra 1556 tillige får, smør og æg). Derimod er ydelsen af lam, gæs og høns uafhængig af brugenes størrelse og er vel derfor en afløsning af personlige tjenesteydelser. Bolafgifternes egale karakter er et indicium for, at en for hver landsby egal bolforfatning har været gennemført på dette gods for bøndergårdenes vedkommende. Hvorvidt bolenes andele i mark og skov har været egale i detaljer, er ikke påvist.

Et spørgsmål, der har været taget op til drøftelse af nærværende forfatter, er problemet om tidspunktet for indførelsen af trevangsbruget, som er herskende i nyere tid, når bortses fra Eskilsø, hvor der kun var to vange.

Signifikant til belysning af rotationsforholdene er formentlig plovens indførelse i 1200-tallet som objekt for skatter og afgifter ved siden af de ældre jordvurderingsenheder bol og mark terra in censu. »Ploven var nu praktisk som skatteobjekt, fordi der eksisterede flere jorddykningssystemer, side om side. Der måtte være forskel på beskatningen, alt efter som al agerjorden (som under alsædsbruget) eller måske kun halvdelen deraf (som under effektivt tovangsbrug) tilsåedes hvert år. Det er klart, at lignende principper måtte gøre sig gældende i godsøkonomien, og dette er baggrunden for gennemførelsen af princippet om nedsættelse af skylden proportionalt med en reduktion af det årlige tilliggende, et princip, som i Danmark først findes udtalt i 16. århundrede«. ⁷

Det konstruerede boltal for Horns herred o. 1300 er ca. 200, det i Kong Valdemars Jordebog overleverede plovtalet 249 (se s. 16). Der er derfor antagelig ikke tale om nogen meget stor forskel mellem samlet og årlig udsæd, hvilket indicerer en ret udbredt anvendelse af alsædsbrug endnu om ved 1250. ⁸ Den massive og egale reduktion til $\frac{2}{3}$ af hartkornlandgilden i Selsø-landsbyerne Sønderby og Østby mellem ca. 1370 og 1559 er af nærværende forfatter sat i forbindelse med trevangsbrugets indførelse i det pågældende tidsrum. ⁹ For det nedlagte Kunderslevs vedkommende er man i den enestående situation, at forekomsten af tre vange før byens ødelægning i tiden ca. 1370-1400 findes bevidnet 1632, ganske vist meget sent (se

7. Svend Gissel, Landgilde og udsæd på Sjælland, 1968, s. 295.

8. Det må ganske vist betones, at plovtalet i Kong Valdemars Jordebog endnu ikke har været gjort til genstand for særlig dybtgående studier.

9. Svend Gissel i Bol og By 5, s. 13, 15. - jfr. samme: Landgilde og udsæd på Sjælland, s. 286.

herom s. 174 f.). Fra de øvrige bebyggelser i herredet findes ingen oplysninger om inddelingen i vange før oplysningerne i Sjællands Stifts Landebog 1567 (udgaven, s. 160-163) og besigtigelser til mageskifter 1577 9/11, 1580 12/4 og 4/12. Det oplyses her, at der da var tre vange i Bybjerg, Ferslev, Lyngerup, Onsved, Skibby og Skuldelev, samt mere end een vang i Landerslev og Neder- eller Over-Dråby. Ligeledes findes der mere end een vang til to ejendomme, der sandsynligvis lå i Gerlev og på Selsø, men som ikke kan stedfæstes nøjere. Om rotationen i Dalby haves ingen oplysninger fra 1500-tallet.¹⁰

II

Agrarstrukturen i Horns herred i nyere tid er undersøgt for Ødegårdsprojektet af Viggo Hansen, Svend Gissel og Bent Jørgensen. Den følgende oversigt er tilvejebragt ved et samarbejde mellem Viggo Hansen og Svend Gissel. Hvor intet andet er meddelt, stammer oplysningerne fra Christian 5's matrikel.

Det meget tidkrævende arbejde med landskiftet er udført af Viggo Hansen, medens Svend Gissel har søgt tiendebolene koordineret med landgildebolene. Agerbolene angiver i det store og hele de maximale boltal¹¹, hvorimod tiendeprivilegeret gods er udeladt i tallene på tiendebol; også i tallene på landgildebol (mest komplette 1672) er der visse mangler.

Skuldelev by er på grundlag af præsteindberetningerne 1651 af Svend Aakjær sat til $6\frac{3}{4}$ bol.¹² Aakjær mener imidlertid selv - med sit kendskab til markbogen 1682, at dette må være for lidt, og det er da også nu gennem Ødegårdsprojektets undersøgelser klargjort, at der må have været 12-13 bol i byen. Dette resultat er nået dels gennem Viggo Hansens markbogsstudier, der giver et resultat på $12\frac{1}{2}$ eller snarere 13 bol, dels ved Svend Gissels fornyede gennemgang af præstedesignationerne, som viser, at de $6\frac{3}{4}$ bol alene var kronens ejendom 1651, medens det tiendepligtige Skuldelev som helhed kom på $12\frac{3}{8}$ bol; Gissels landgildestudier har givet samme resultat. De 12 bol i Skuldelev stemmer overens med navnet på agerskiftet Tolbol, som 1682 tildels bestod af fælles jord til landsbyen (Tyrejord). Blandt de ovennævnte afvigelser mellem tallene på agerbol og tiendebol skal iøvrigt fremhæves afvigelserne i Kyndby, som skyldes at hovedgårdsjorden (Kindholm) var tiendefri.

Alt i alt synes tallene på agerbol, tiendebol og landgildebol så nøje beslægtede, at det må anses for naturligt at betragte dem alle som henvisende til de samme enheder, bolene, men blot belysende forskellige aspekter af dem. Det må understreges, at bolene i samme by - først og fremmest agerbolene - meget vel kunne være inegale, samt at boltallet i samme by kunne forandres fra middelalder til nyere tid, således både i Manderup (fra 3 til $4\frac{1}{2}$ bol), Sønderby (fra 5 til $7\frac{1}{2}$ bol) og Vestby (fra 3 til 4 til $1\frac{7}{8}$ bol); af disse byer var dog i alt fald Manderup og Sønderby solskiftede.¹³

10. Svend Gissel, Landgilde og udsæd, s. 195, 367.

11. Der er visse usikkerhedsmomenter knyttet til beregningen af boltallene, og beregningsmetoden tillader ikke større eksakthed end til $\frac{1}{2}$ bol, og selv denne brøk er noget usikker. Usikkerheden overføres automatisk til de to talkolonner, der angiver antallet af tønder hartkorn og tønder land pr. bol.

12. Kong Valdermars Jordebog II, 1926-1943, s. 522.

13. Svend Gissel i Bol og By 5, s. 10 f.

Sogn	By	Gård- tal	Skif- te	Ager- bol	Tdr. htk. pr. bol	Tdr. land pr. bol	Tiende- bol 1651
Gerlev	Gerlev	15	bol-	6	32-0	132	5+2½ ott.
	Landers- lev	12	bol-	6	16-4	87	6
	Lyngerup	13	bol-	6	18-6	68	2⅞ ¹
	Tørslev	16	bol-	8	19-2	73	7¾
Dråby	Over- Dråby	15	bol-	6½	13-0	48	7⅞
	Neder- Dråby	18	sol-	8	14-7	57	7½
Skuldelev	Skuldelev	35	bol-	13	17-0	68	ca. 12½
	Onsved	12	bol-	4	21-0	121	4
	Torpe	1	-	-	-	-	1½
Selsø	Sønderby	18	bol-	7?	17-3?	75?	7½
	Østby	12	bol-	6	17-0	64	6
Skibby	Skibby	29	bol-	15½	17-0	56	14½
	Bonderup	2	-	-	-	-	1½
	Manderup	10	sol-	3?	22-7?	90?	4½
Krogstrup	Dalby	16	bol-	8	14-6	72	
	Ordrup	8	bol-	4	16-0	87	12¾ ²
	Orebjerg	1	-	-	35-4	138	
Kyndby	Kyndby	29	bol-	13	21-0	92	10
Ferslev	Ferslev	22	bol-	9½	20-0	84	
	Røgerup	5	sol-	2½?	21-4?	80?	
	Vejleby	17	bol- ure-	8	24-0	99	28½
	Venslev	25	gelm.	12½	22-6	96	
Vellerup	Vellerup	8	sol- ure-	4½	21-4	86	4
	Bybjerg	27	gelm. ure-	?	-	-	
Orø	Gamløse	6	gelm. ure-	?	-	-	28 ³
	Næsby	12	gelm. (evt. bol-)	?	-	-	

1. I Gerlev sogn. Dertil kom mindst 1 bol i Krogstrup sogn.

2. Boltallet gælder hele sognet og bør vist fordeles således:

Ordrup 2¾ bol, Dalby 8 bol, Onsved ca. ½ bol (resten i Skuldelev sogn), Orebjerg 1 bol og Lyngerup ½ bol. Hertil kommer 8 pund korn i Oldenomrâdet.

3. Boltallet gælder hele sognet og bør vist fordeles således: Næsby 8½ (evt. 8) bol, Bybjerg 14½ (evt. 16) bol og Gamløse 5 (evt. 4) bol.

Som det ses af omstående tabel, er der store variationer mellem de gennemsnitlige bolstørrelser i de forskellige byer, som angivet i tønder land (og tønder hartkorn). Nogle af forskellene synes at kunne forklares gennem udvidelse af bymarkerne med jord fra øde bebyggelser. Sådanne udvidelser er sket i Onsved og Ordrup, der kan opvise større bolarealer end henholdsvis Skuldelev og Dalby. Også Manderup, Ferslev og Venslev bymarker er sandsynligvis blevet udvidede. Meget gådefulde er derimod de meget store bol i Gerlev (se s. 261 f.). Når bolene i Over- og Neder-Dråby er relativt små, kan dette have sammenhæng dels med den antagne deling af Kirke-Dråby (se s. 65), dels eventuelt med en udvidelse af Abrahamstrup hovedgårdsmark. Da hartkornet 1688 i langt overvejende grad hviler på den dyrkede ager, i mindre grad derimod på høslettet og kreaturgræsningen på fælled, må størrelsen af det enkelte bol i Christian 5's matrikel bero på omfanget af den til rådighed stående hartkornsjord, samt på de udvidelsesmuligheder af ageren, som den enkelte by har draget nytte af gennem eget initiativ. Heri skal de store variationer i bolstørrelsen begrundes (jfr. ovenfor om udvidelsen med øde jord), og det bør derfor fastslås, at bolstørrelsen ikke var stabil, men undergivet dynamikken i datidens agrarsamfund.

Tabellen viser endvidere, at et bolskifte kan konstateres i 15 (16) af Horns herreds byer, medens et modificeret solskifte optræder i 4 byer og et uregelmæssigt skifte i 3 (4) byer. Denne konstatering af skiftesformen bygger på en analyse af markbøgerne 1682 foretaget af Viggo Hansen, som derved har kunnet konstatere rækkefølgen af agrene i de enkelte åse. Den følgende redegørelse hviler på en beretning fra Viggo Hansen om landskifteanalysens resultater:

Det har kunnet påvises, at grupper af gårde (oftest 2 eller 3) i det største antal byer (overalt i bymarken) er indbyrdes naboer og altid følger efter hinanden i samme orden, regnet fra øst eller syd, men at gruppens (bolets) naboer til de to sider veksler fra ås til ås. Betingelserne for et bolskifte er hermed opfyldt, selv om der nu og da optræder mindre afvigelser fra regelen (mindre uregelmæssigheder). Undtagelserne koncentrerer sig især om åse, der efter markbøgernes tekst angives at være indtaget til dyrkning »fornylig«. Det drejer sig oftest om lavtliggende arealer, der er »opløjet af engen«.

Solskifte er fundet i 4 tilfælde. Såvidt det kan konstateres, afspejler agrenes rækkefølge rækkefølgen af gårdene i landsbyerne (dette gælder dog måske ikke Sønderby), og sandsynlighedsbeviset herfor er, at rækkefølgen i bymarken svarer til tofteagrenes rækkefølge. Derimod optræder gårdene intetsteds i nummerorden, men f.eks. i Manderup således: 2-1-7-3-8-5-10-6-9-4.

Dette forhold kunne måske tydes i den retning, at der er tale om et oprindeligt bolskifte i Manderup med 3 bol bestående af numrene 2-1-7, 3-8-5, 10-9-4 (-6) på henholdsvis 21-5, 22-2 og 21-7 (24-7) tønder hartkorn i 1688. Det er iøvrigt af Svend Gissel¹⁴ sandsynliggjort, at bolinddelingen at dømme efter herlighedsafgifternes påligning allerede 1370 og også senere har spillet en mindre rolle i Manderup end i Sønderby og Østby. Hartkornsansættelsen i Manderups 9 gårde varierede 1688 mellem 7-1 og 7-6 tønder hartkorn med medianværdien 7-2 tønder hartkorn. Den tiende gård (nr. 6) var kun på 3-0 tønder. Medens de fleste af åsene i den bynære del af Manderups bymark indeholdt 10 agre, hvorved en regulering af åsene indiceres, var forholdet i Vellerup, der 1688 bestod af 7 halvgårde og en helgård (Vellerupgård), at der kun i den ene vang (Koestens Vang) synes at være sket en regulering af

åsene i 9 (10) agre, medens noget tilsvarende ikke synes gennemført i de øvrige to vange til Vellerup (Turehøjs Vang og Skjoldebjergs Vang), idet der var store variationer i agertallet fra ås til ås og rækken (oftest 8-5-7-3-2-1 eller 8-5-7-3-2-4-6-4) fortsatte i den følgende ås. Denne situation må opfattes som en regulering efter solskiftet uden en nyopdeling af åsene.

I Røgerup var der 1682 ligeledes etableret et solskifte, idet gårdenes rækkefølge i ager og by var 1-2-4-5-3; men i lighed med forholdene i Vellerup var der kun sket en nyregulering af åsene i Korshøj Vang, idet dennes 19 åse indeholdt hver 5 agre foruden tofteagerens 12. Ladhøj Vang bestod i modsætning hertil af kun 8 åse, hvis agertal varierede fra 5 til 24, ialt 106 agre. Den tredje vang i Røgerup, Indlycke Wang, var delt i 2 åse: Bandmands Ås på 40 agre og Oldenstycker Ås på 15 agre, hvortil sluttede sig endnu et »Indlycke, grænser op til Olden«. Det er således ikke utænkeligt, at Røgerup indtil ret sen tid har haft tovangsbrug som den eneste by i Horns herred. 1682 fandtes der overalt tre vange (når bortses fra Eskilsø).

Solskiftet i Vellerup kan tænkes at have forbindelse med, at Egholm blev enejer af denne by og derfor havde en vis interesse i en regulering af den, uden at det dog fandtes nødvendigt at fortage en komplet nyregulering af den. Egholms indflydelse har måske også gjort sig gældende i Røgerup, omend en del af denne by lå til Skibby kirke, medens Egholm havde resten. For Røgerups vedkommende er det en mulighed, at solskiftet er indført i denne by efter en ødelægningsperiode (se herom s. 134).

Det fjerde tilfælde af solskifte fandtes i Sønderby i Selsø sogn, hvor de 18 gårdes agre 1682 overalt i bymarken forekom i samme rækkefølge: 16-15-14-12-11-8-7-5-3-1-/-13-10-18-9-6-17-4-2.

Det er tydeligt, at man ved en nyrebning af åsene har tilstræbt en deling af disse i 18 agre. Hvor dette ikke har kunnet lade sig gøre, uden at agrene blev for smalle, har man løst problemet ved en rebning i 10 henholdsvis 8 agre, hvorefter fordelingen så skete som antydnet ved en skrånstreg i den ovenfor angivne række. Det viser sig yderligere, at gruppen på 8 gårde skilte sig ud fra gruppen på 10 gårde ved kun at have halv så stor rettighed til høslet; de 10 gårde var hver på $\frac{1}{2}$ bol og de 5 på 1 fjerding. Nyrebningen med påfølgende nyfordeling af bymarkens agre efter en slags solskifteprincip kan ud fra landgildeforholdene dateres til tiden mellem 1572 og 1588, og den er altså sket, medens Jacob Ulfeldt var herre på Selsø.¹⁵ Det har i dette tilfælde ikke været muligt at konstatere, hvorvidt den ovenfor anførte rækkefølge af agrene i marken svarer til gårdenes beliggenhed i byen, fordi tofteagrene er blevet nyrebbede ligesom resten af bymarken. Det er som antydnet sandsynligst, at 3 (Røgerup, Sønderby og formentlig også Vellerup) af de 4 byers »solskifte« er opstået i nyere tid ved nyrebning på grundlag af et tidligere bolskifte, uden at man har foretaget en total omlægning af åsene. For Manderups vedkommende kan solskiftet have ældre rødder; men det må her ligesom i de andre solskiftede byer antages, at godserne Egholm og Selsø har spillet en hovedrolle ved ændringen af skifteformen.

Uregelmæssigt skifte forekom 1682 som angivet i tabellen i 4 tilfælde: Venslev og de 3 byer på Orø. I Næsby var der svage spor efter et bolskifte, og Næsby var også den eneste af Orøs byer, hvor der forekom tydelige størrelsesenheder i hartkorn,

14. Bol og By 5, s. 27.

15. Svend Gissel i Bol og By 5, s. 22 f.

nemlig 6, 9 henholdsvis 12 tønder pr. gård. Noget sådant var ikke tilfældet i Bybjerg og Gamløse, der iøvrigt lå i fled med hinanden. Fled forekom ikke andetsteds i Horns herred.

Et lige så uregelmæssigt skifte fandtes i Venslev. Når det har været muligt her at angive et boltal, beror det på, at de 25 gårde i Venslev, der ejedes af Svanholm, ved matriklen 1664 (1672) fik tildelt hver 10 tønder hartkorn og 1682 gennemsnitlig havde et agertilliggende på 48 tønder land og godt 11 tønder hartkorn. Denne egalisering må være gennemført af Svanholm; reguleringen strakte sig ikke så vidt som til en omrebning af bymarken.

Ved de af Viggo Hansen foretagne generelle analyser af agrarstrukturerne i de forskellige byer er det blevet mulig gjort at udpege forskellige i nærværende forbindelse signifikante afvigelser fra skifteformerne.

Selv har Viggo Hansen påpeget, at gårdene nr. 2 og 3 i Skibby 1682 har haft et tilliggende på $1\frac{1}{2}$ bol jord, overvejende særjord. En særstilling i Skibbys agrarstruktur indtog ligeledes gårdene nr. 15 (præstegården) og 21. De øvrige gårde lå i normalt bolskifte. Det har hidtil ikke været muligt at forklare forekomsten af særjorderne (til nr. 2, 3 og 21), som bl.a. lå nordøst for byen (mod Skuldelev), men også nærmere Skibby. I et andet tilfælde har Viggo Hansen kunnet tolke en strukturel afvigelse i Ferslev bymark som et sandsynligt spor af den tidligere Ferslevlille bymark (se s. 51 ff.). I Onsved ses det, at kirkejorden oftest har ligget alene. Også andre afvigelser er imidlertid blevet påvist, undertiden således at forsvundne hovedgårde og gårdsædestrukturer derved har kunnet genfindes (jfr. s. 130 f.) som forsøgt af Svend Gissel og Bent Jørgensen. I Kyndby havde hovedgården Kindholm (nr. 40) 1682 jord over hele bymarken, nemlig i bolfællesskab med såvel nr. 1 som nr. 2. Tilsammen udgjorde disse tre ejendomme if. markbogen 2 bol. En anden tidligere hovedgård (se s. 208 f.) synes ligeledes at kunne spores, idet der i den sydligste vang, Knivbjergs Vang, tydeligt skelnes mellem Kindholms toft, »Frogaards Toft« og de øvrige toftagre, af hvilke nogle kaldes »Byens Tofttagere«. Den centrale del af Frogårds toft omfattes af nr. 12, 13 og 32, som lå i bol sammen, hvortil kommer nr. 16 (Præstegården), samt endnu et helt bol, nemlig nr. 9, 26 og (delvis) 15. Frogårds tofter lå sydligst i byen nærmest Venslev (Det skal bemærkes, at de enkelte tofter i Kyndby i markbogen findes usædvanlig udførligt beskrevet, medens man normalt er henvist til at søge gårdenes beliggenhed oplyst på de langt senere matrikelkort).

Som tidligere (s. 248) omtalt kan der iagttages tre forekomster af gårdsædestrukturer i området omkring Svanholm (ved Venslev, Kyndby og Ordrup). Kyndby nr. 31 og 33 var gårdsæder, som ikke havde andel i bol eller tofter i Kyndby, men derimod i de omtalte gårdsædestrukturer. På Orø har den 1682 delvis udstykkede hovedgårds jord ligget samlet mellem Bybjerg og Gamløse, og det er på grund af anvendelsen af en pengeafgift i skilling grot (lødemark) sandsynligt, at den kan dateres tilbage til 1400-tallet.

Med den store udbredelse, som bolstrukturen endnu 1682 har bevaret i Horns herred, er det af betydning at få oplyst, hvordan denne struktur har fungeret.

Det er i det foregående (s. 249) omtalt, at flere øde lokaliteter efter al sandsynlighed har været på omkring et bols størrelse, samt at en række ejendomme i bestående landsbyer i tiden før 1400 har været af tilsvarende størrelsesorden. Endnu 1682 findes der i Horns herred bevaret tre lokaliteter på 1 bol eller deromkring,

nemlig Orebjerg med 1 bol, Torpe med 1½ bol og Bonderup med 1½ bol. Det er bemærkelsesværdigt, at også disse ligger nær Oldenområdet, især Bonderup. Disse bevarede småbebyggelser er alle beliggende ret langt fra nærmeste nabo. For Torpes vedkommende kan der iagttages en tydelig strukturel sammenvævning med Skuldelev (se nedenfor under Ornebol); men Torpe er adskilt fra Skuldelev ved Skuldelev ås og har måske bl.a. derved bevaret sin selvstændighed. I resten af herredet findes der ikke sådanne små bebyggelser 1682. I de større landsbyer er ejendomme på 1 bol eller derover, når bortses fra hovedgårde og et par forekomster i Skibby, ikke påvist efter år 1400. Det kan således iagttages, at ejendomme af bolstørrelse - hvadenten de var selvstændige bebyggelser eller ej - for størstedelens vedkommende er bukket under omkring 1400. De allerfleste var heretter af mindre omfang, men bebyggelserne af større. Væbner- og brydekategorien forsvandt. Det er naturligt med C. A. Christensen¹⁶ at begrunde denne udvikling med mangel på arbejdskraft, eventuelt med kapitalmangel. I nærværende sammenhæng er det af interesse, at de isolerede bebyggelser af bolstørrelse ikke har været dårligere (eller måske bedre: væsentlig anderledes) stillet end ejendomme af samme omfang i større landsbyer.

Den omstændighed, at småbebyggelser af en bestemt størrelse har delt skæbne med tilsvarende store ejendomme i større bebyggelsesenheder kan indicere, at landsbyfællesskabet har været af løsere karakter, end tilfældet er i nyere tid, eller/ og at sammenvævning af de små torper med en moderbebyggelse har været udbredt i højmiddelalderen. På et mindre udviklet landsbyfællesskab tyder tillige den flere steder forekommende mangel på egalitet i hartkornlandgilden inden for samme bebyggelse, samt den godsbetonede beliggenhed af gårde og tofter i landsbyerne, som især på Falster er gjort til genstand for undersøgelse inden for projektets rammer, men som punktvis også er konstateret i Horns herred, især i Kyndby. Netop bolstrukturen giver mulighed for at trænge dybere ned i disse forhold.

Den nøjere gennemgang af bolstrukturen i Horns herred skal indledes med en redegørelse for Ornebolet i Skuldelev, som for Ødegårdsprojektet er studeret af Svend Gissel, Viggo Hansen og Bent Jørgensen (se tillige Henrik Larsen i Aarbøger 1918, s. 253 f., samt Thelma Jexlev ovenfor, s. 230 f.).

1348 oplod (se herom s. 200 f.) fru Christine af Lov til kronen hele byen Esbernetorp, 3 gårde i Skuldelev og 1 bol, som kaldtes Ornum, utvivlsomt svarende til det 1682 iagttagne Ornebol. Det er i denne forbindelse interessant, at Ornebolet foruden åse i Skuldelev 1682 tillige omfatter den centrale del af Torpegårds jordtilliggende, og Torpe (senere Torpegård) er - som af C. A. Christensen påpeget - sikkert identisk med Esbernetorp. Det ser således ud til, at en godsstruktur her som i flere andre tilfælde i Horns herred i senmiddelalderen kan have haft forbindelse med sammenvævning af to nabolandsbyers struktur, uden at årsag og virkning i dette forhold lader sig udrede; det er formentlig ikke noget tilfælde, at Esbernetorp omtales først af de nævnte lokaliteter. Skuldelev og Torpe var endda i hele deres indbyrdes skellinie separeret ved Skuldelev ås. Et andet eksempel på kombineret gods-fællesskab og landsbysammenvævning haves i forholdet mellem Kyndby og Venslev, hvor det fælles område dog ikke er egentlig landsbyjord, men særstillet gårdsædejord.

16. DHT XII, 1. s. 306 etc.

17. DHT XII, 1, s. 329 nr. 7.

Fordeles Egentlig og brug	Quar Sten Gru	Fordeles Stæfr	Agg. Sten	Aggernis Fredsots	Quar Sten	45
<p>5. Ornebolets stæf.</p> <p>Ornebolets Jord til og med aar, Skuden til væller. væller, Ligger Turellum Lille Landstamm aar, og med aar aar, i den rest af jorden Ligger, betæner Juni 21 Agg.</p>						
22	Monte	1-2	34.722	94	4778	
	2. st. H.		30.485	98	1079	
6	Jens Jansen	3	24.718	25	2708	
	2. st. H.		27.485	26	1003	
33	O. Larsen	4	18.774	17	2052	
	2. st. H.		19.485	16	848	

Afsnit om Ornebol i markbog nr. 111, s. 45 r.

Det ses af decisionsprotokollen (nr. 1838) til Christian 5's matrikel, at Ornebolsjord i Skuldelev var god bygjord, som fire mænd eller gårde havde forlods. Derfor var netop disse gårde (nr. 6, 22, 32, 33) vurderet temmelig højt i den nye matrikel i forhold til resten af byen, som havde fået et væsentligt afslag, p. gr. a. brugenes ringe størrelse. Disse oplysninger bekræftes af markbogen (nr. 111). Ornebolet omfattede herefter 774. 497 1/8 □ alen god bygjord, hvilket efter matriklens beregning (1 td. udsæd = 14.000 □ alen) svarede til 55,33 tønder eller godt 18 pund (nøjagtigt 184/9 pund) bygsæd (1 pund beregnet til 3 tønder i overensstemmelse med Ole Rømers reform 1683 1/4). 1682 var Ornebolet for så vidt sprængt, som de fire gårde, mellem hvilke det var delt, havde noget af deres jord liggende i andre åse; men nr. 6 havde dog 15 tønder 2 skæpper af sine ialt 26 tønder 2 skæpper god bygjord i Ornebolet, nr. 22 hele 19 tønder 3 skæpper af ialt 21 tønder 2 skæpper, nr. 32 10 tønder 6 skæpper af ialt 20 tønder 4 skæpper og nr. 33 10 tønder 2 skæpper af ialt 21 tønder 3 skæpper. Nr. 22, som 1682 tilhørte Svanholm, havde således forholdsmæssigt mest af Ornebolets gode bygjord og betegnedes 1651 som en treding. Et tilsvarende bol skulle da have 63 tønder 6 skæpper bygjord (= ca. 16 pund jord, når der - før 1683 -

regnes 4 tønder pr. pund). Summen af de til Ornebolet hørende åse i Lundevang, Høvvang (her havde Ornebolet mest jord) og Kirkevang (her havde Ornebolet mindst jord) kan vanskeligt sammenlignes med normal bolstørrelse i Skuldelev, hvor bolenes størrelse i marken var stærkt svingende (De 12 hele bol i Skuldelev havde gennemsnitlig 68/69 tønder land hver). Ornebolets åse bestod næsten udelukkende af god bygjord, altså den første og bedste sort jord, som matriklen regner med. Kun 8.217 7/8 □alen, hvis tilhørsforhold til Ornebolet er tvivlsom, besåedes med blandkorn og 1976 1/4 □alen med havre.

Oversigt over bolstørrelsen i Skuldelev			
Opgivelserne er i tønder og skæpper udsæd (1 td. = 8 skpr)			
	God bygjord	Hartkornjord ialt	Agerjord ialt
I (nr. 1, 28)	22-1	56-4	70-0
II (nr. 2, 21, 24)	23-1	52-7	71-1(?)
III (nr. 3, 11, 14)	19-5	52-5	69-0
IV (nr. 4, 5)	21-7	50-0	67-4
V (nr. 6, 7)	30-1	49-7	57-4
VI (nr. 8, 29, 30)	17-2	42-4	69-3
VII (nr. 12, 13)	20-5	45-2	59-3
VIII (nr. 16, 26, 27)	19-1	41-5	55-4
IX (nr. 17, 18, 19)	22-5	48-3	68-3
X (nr. 20, 25)	24-7	51-7	65-0
XI (nr. 23, 25)	18-4	47-5	62-3
XII (nr. 32, 33)	41-7	65-5	78-4
 Overskydende gårde:			
Nr. 9, 10	5-3	16-6	21-3
nr. 15	2-1	5-5	7-5
nr. 22	21-2	29-2	30-4
nr. 31 (Præstegård)	15-2	23-4	32-2

Af oversigten over de hele bol (nr. I-XII) og de overskydende gårde fremgår det klart, at de bol og gårde, som har andel i Ornebolet (V, 6. - XII, 32, 33-22) alle har mere god bygjord end de øvrige bol og gårde. Iøvrigt er det af opstillingen vanskeligt at se, om det er den gode bygsæd, hartkornsæden ialt eller den samlede udsæd, som har konstitueret agerbolets størrelse. Et svar på spørgsmålet kan derimod måske udlæses ved en sammenligning med udsæden 1606, der kendes for gårdene nr. 2, 3, 8, 11, 12, 23, 28, 32, 33 og 35. Den samlede hartkornudsæd er nemlig (idet modelbogens tønder udsæd i god og middel bygjord (1. og 2. sort) omregnes til pund (1 pund = 3 tønder)):

	1606	1682
Nr. 2	3 2/3 pund	4 1/8 pund
nr. 3	3 2/3 pund	4 7/8 pund
nr. 8	3 1/4 pund	3 5/8 pund
nr. 11	8 pund	8 pund
nr. 12	8 pund	8 3/8 pund
nr. 23	10 5/12 pund	10 3/4 pund
nr. 28	5 1/2 pund	7 pund
nr. 32	9 1/2 pund	10 3/4 pund
nr. 33	10 pund	11 1/4 pund
nr. 35	5 1/3 pund	5 5/8 pund
Ialt	67 1/3 pund	74 3/8 pund

Størrelsen af udsæden til de enkelte gårde viser tydelig affinitet mellem de selvangivne tal 1606 og de på opmålingen 1682 byggende tal.¹⁸

I to tilfælde kan hartkornudsæden følges endnu lidt længere tilbage i tiden:

	1580	1606	1682
Nr. 20	9 1/4 pund*	9 1/3 pund	ca. 9 pund
Nr. 26	5 1/4 pund*		5 1/6 pund

1580 og 1606 anvendtes kornmålene 1 pund = 4 tønder = 24 skæpper (Sjællandsmål) mod 1682 (☉: ca. 1684) 1 pund = 3 tønder = 24 skæpper (Åbomål). I Sjællandstønde var godt 136,2 potter og 1 Åbotønde godt 147,6 potter.

Havresæden udviser følgende mere svingende tal, regnet i tønder²⁰:

	1580	1606	1682
Nr. 2		3	3
Nr. 3		3	3
Nr. 8		7 1/2	3
Nr. 11		8	7
Nr. 12		8	6
Nr. 20	13 ²⁰	11	6
Nr. 23		14	9
Nr. 26	8 ²⁰		5
Nr. 28		3	5
Nr. 32		8 1/2	6
Nr. 33		9	6
Nr. 35		9	4

* Medregnes boghvede, bliver tallene for nr. 20 og 26 henholdsvis 10 og 5 3/8 pund.

18. C. A. Christensen har tidligere - DHT XII, 1, s. 262 nr. 2 stærkt fremhævet værdien af opmålingen 1682 på bekostning af udsædangivelsen, som hvilede på bøndernes egne opgivelser (selvangivelse). - Se hertil Svend Gissel, Landgilde og udsæd, s. 36-38.

19. Medregnes boghvede, bliver tallene for nr. 20 og 26 henholdsvis 10 og 5 3/8 pund.
20. Hvortil kommer mindre mængder af boghvede, hør og hamp.

Det turde herefter være sikkert, at svingningerne af hartkornudsæden i Skuldelev i de 100 år 1580-1682 har været stærkt begrænsede, men at der har været større bevægelighed i udsæden af havre. Hermed være imidlertid intet sagt om selve tilliggendet af dårligere agerjord til de enkelte gårde og bol - den kan meget vel have været uforandret, men blot udnyttet mindre konsekvent. Stabiliteten i hartkornudsæden og decisionsprotokollens begrundelse for den høje vurdering af jorden i Ornebolet er imidlertid indicier for, at det i nyere tid først og fremmest har været den gode hartkornjords omfang og kvalitet, som er lagt til grund, når bolet skulle vurderes. Landgildeansættelsen i Skuldelev (se s. 288 f.) peger i samme retning.

Gerlev by udmærker sig i markbogen 1682 ved, at de enkelte bol her har et særlig stort antal tønder land i sammenligning med de øvrige byer i herredet. Da landgil-

Oversigt over bolstørrelser i Gerlev
Opgivelserne er i tønder og skæpper udsæd

	God bygjord	Boghvede- jord	Rest af 2. sort	Agerjord ialt
I (nr. 1, 15)	0	47-0	44-5	126-0
II (nr. 2, 9, 13)	0	45-0	57-3	124-7
III (nr. 3, 7, 8)	0	47-2	61-2	132-0
IV (nr. 4, 10)	0	42-6	73-0	136-1
V (nr. 5, 12, 14)	0	48-4	67-0	138-0
VI (nr. 6, 11)	0	44-4	59-4	128-1

I Skibby findes følgende bolstørrelser:

	God bygjord	Anden hartkornjord	Agerjord ialt
I (nr. 1, 23)	39-0	11-5	57-1
II (nr. 4, 10)	43-1	8-5	56-3
III (nr. 5, 6, 7)	39-1	13-0	59-2
IV (nr. 8, 25)	39-6	13-5	60-6
V (nr. 9, 13)	37-5	11-4	59-4
VI (nr. 11, 14)	35-4	11-3	54-4
VII (nr. 12, 17)	44-0	8-7	56-7
VIII (nr. 16, 26)	37-2	11-1	55-2
IX (nr. 18, 22)	39-2	14-2	61-0
X (nr. 19, 27)	41-5	16-6	67-6
XI (nr. 20, 29)	37-0	12-6	55-4
XII (nr. 24, 28)	39-5	12-0	58-4

Desuden har følgende overvejende særjord:

nr. 2	} 1½ bol	46-2	10-2	56-4
nr. 3		25-3	2-2	27-6
nr. 15		41-4	8-1	54-5
nr. 21		38-1	3-1	44-4

den ikke har en tilsvarende højde (se s. 295), er det af betydning at få klarlagt baggrunden for dette forhold. Af modelbogen (nr. 1701) fremgår det imidlertid, at den jordbonitet, som ved første beregning gjaldt for 1. sort, ved decision af 1687 17/2 blev reduceret til 2. sort (og 4. sort halveret). Også i dette tilfælde ser det da ud til, at der har været lagt særlig vægt på den gode bygjord. Da denne ikke var til stede, måtte hartkornlandgilden reduceres.

For Skibbys vedkommende er det ligesom for Skuldelevs muligt at identificere en række ejendomme med hele og halve bol i præstedesignationerne 1651.

Som tidligere anført fandtes der i Skibby nogle få gårde med et helt bol jords tilliggende. Det drejer sig om nr. 2 (1651 tilhørende Hans Nikkelsen, borgmester i København), nr. 15 (præstegården) og nr. 21 (1651 tilhørende dr. Thomas Fincke i København). Disse udmærker sig ligesom nr. 3 (½ bol, 1651 tilhørende Hans Nikkelsen) alle ved overvejende at have særjord beliggende nordøst for Skibby. Da de pågældende jorder rækker ind i »Skøneby«-området (se s. 139), hvor også Manderup må have øget sit tilliggende i 1600-tallet (jfr. Svend Gissel i Bol og By 5, passim), skal det ikke helt udelukkes, at en nedlægning af en eller flere bebyggelser i området kan have dannet baggrunden for indflytning af nogle gårde til Skibby. En anden mulighed er, at den tidligere havbund i området (se s. 48) først relativt sent har kunnet udnyttes til agerjord. Om tilliggendet til nr. 15 (præstegården) og nr. 5, 11 og 14 (3 halve bol, der var mensalgårde) haves der oplysninger fra 1567. Der kan foretages følgende opstilling (beregnet i tønder land):

	Hartkornjord		Agerjord ialt	
	1567	1682	1567	1682
nr. 5	28-0	26-3	37-0	29-4
nr. 11	28-0	23-0	37-0	27-2
nr. 14	28-0	23-7	37-0	27-3
nr. 15	52-0	49-0	49-5	54-5

Som det vil bemærkes, er der ikke sket nogen udvidelser af dyrket areal til de pågældende gårde i perioden 1567-1682. Nr. 2, der ligesom nr. 15 (præstegården) havde særjord, kom 1561 20/4 til Helligtrekongers vikarie fra kronen, i hvis jordebog 1559 over Abrahamstrup len den står som nr. 1 og med en hartkornlandgilde, der klart udmærker den frem for kronens øvrige gårde i Skibby. Der er derfor næppe tvivl om, at nr. 2 (i markbogen 1682) er den gamle kongsgård i Skibby eller resten deraf, og det er da mindre sandsynligt, at der i dette tilfælde er sket en indflytning til Skibby fra en nedlagt bebyggelse. Det samme gælder nr. 15 (Skibby præstegård). Snarere kan særjorderne stå i forbindelse med det fremskudte markskel, som Skibby mænd 1475 20/4 ff. havde lagt mod Olden, hvilket gav Peder Bille til Svanholm anledning til en retssag. Lensmanden på Abrahamstrup havde 1475 20/4 ladet inddæmme en ny sø mellem Skibby mark og Olden og kan herved have skaffet de største ejendomme i Skibby, som jo tilhørte lenet, udvidelsesmuligheder i tidligere fugtigt terræn.²¹

21. Jfr. Tyge Brahes afvanding af den sydlige del af Ven i slutningen af 1500-tallet med oprettelsen af en tredje vang til følge.

I Kyndby findes følgende bolstørrelser:

	God bygjord	Anden hartkornjord	Agerjord ialt
I (nr. 1, 40)	28-8 ²²	43-2	-
II (nr. 2, 40)	23-6 ²²	29-1	-
III (nr. 3, 15, 39)	26-3	37-2	85-6
IV (nr. 4, 16)	31-4 (34-2)	32-7 (34-0)	90-3
V (nr. 5, 6)	26-2	38-1	91-1
VI (nr. 7, 28, 29)	32-0	36-6	94-5
VII (nr. 9, 15, 26)	27-3	35-1	85-4
VIII (nr. 11, 17, 19)	31-0	47-2	101-1
IX (nr. 12, 13, 32)	35-4	40-5	99-6
X (nr. 14, 21, 30, 38)	23-4	36-2	95-5
XI (nr. 20, 27)	31-6	38-4	90-1
XII (nr. 22, 23)	32-5	36-1	91-4

Nr. 15 og 40, der begge indgår i 2 bol, henholdsvis nr. III og VII og nr. I og II, anføres hvert sted med halvdelen af deres tilliggende. Som tidligere (s. 256) anført havde Kindholm (nr. 40) jord i I og II, medens Frogård var IX med tilknytning til IV (nr. 16 var præstegård) og VII.

Det kan såvel i Kyndby som i Skuldelev, Gerlev og Skibby iagttages, at der ikke har været de meget store afvigelser i bolens tilliggende i samme by, medmindre særlige omstændigheder gjorde sig gældende, som tilfældet var i Skuldelev og Skibby. Bortset fra Ornebolet i Skuldelev og særjorderne i Skibby, som i begge tilfælde synes at gå tilbage til middelalderen, er bolene også her ret lige af størrelse, et forhold, som vel da ligeledes er af ældre dato, hvilket også hartkornlandgildens relative ensartethed indicerer; dette forhold vil blive nærmere behandlet s. 295 etc. Kun i nogle byer, især Onsved der tilhørte Svanholm, og de byer, der i nyere tid i deres helhed lå til Selsø, er der gennemført en egalisering i nyere tid. De fleste byer, som grænsede til Olden, havde 1682 i alt fald tildels bevaret deres ældre struktur, hvilket selve bolskiftets eksistens iøvrigt sandsynliggør (dog altså ikke f.eks. i Onsveds tilfælde). Det bliver derfor muligt at udforske ødelægningens indflydelse på de bestående landsbystrukturer, et arbejde, som det vil være meget ønskeligt at få fortsat i kommende undersøgelser.

22. Herunder en lille mængde årlig udsæd.

Ekskurs: Ordrup

Af Svend Gissel

En af gåderne i Horns herreds bebyggelseshistorie er den tætte beliggenhed af de fire lokaliteter Kunderslev, Krogstrup, Ordrup og Dalby. Der var kun få hundrede meter fra by til by, og det har vakt undren, at de har kunnet bestå samtidigt. Afstanden mellem Onsved og Krogstrup og mellem Onsved og Kunderslev har ikke været meget større. Da Ordrup først omtales 1452, er den mulighed blevet fremført, at Ordrup kunne være opstået meget sent - efter at især Krogstrup var blevet øde; men denne tanke har ikke fundet tilslutning fra stednavneforskningen.

Et nøjere studium af de ældste kilder vedrørende Ordrup har imidlertid bragt visse nye omstændigheder for dagen, som i flere henseender er af interesse, ikke mindst med henblik på de landsbystrukturelle forhold. Der skal derfor her foretages en analyse på grundlag af de pågældende kilder.

Ordrups tilliggende 1682 er af Viggo Hansen beregnet til 4 agerbol; men det fremgår af markeskelforretningerne 1561 og 1632 klart, at bymarken i ældre tid må have været meget væsentligt mindre.

Skødet 1452 17/12 omfatter en tredjedel af Svanholm og torpet Ordrup, som da tilfaldt Torbern Bille. 1456 25/10 fik Torbern Bille låsebrev på Svanholm med bl.a. hele Ordrup og 4 pund skyld i Onsved.

1472 29/6 bortpantede hr. Torberns søn Peder Bille en gård i Onsved med en landgilde på 1 pund rug og 1 pund byg, foruden høns, gås og lam; men gården blev siden indløst igen. Det er bemærkelsesværdigt, at gården betegnes som liggende i Krogstrup sogn, medens Onsved ellers lå i Skuldelev sogn.

Fra december 1492 foreligger det store Bille-skifte, hvorved Peder Bille 6/12 af sine tre søstre fik bl.a. gårdsæderne i Ordrup, som gjorde arbejde til Svanholm, men ikke gav landgilde, og 8/12 Svanholm hovedgård med bl.a. følgende ejendomme i Onsved:

1. Jes Ordrup 2 pund korn, høns, gås, lam.
2. Nis Jonsen 17 skpr. rug, 20 skpr. byg.
3. Jes Hansen 15 skpr. rug, 18 skpr. byg.
4. Jes Hansen [1] pund korn, ½ rug, ½ byg, 2 høns, 1 gås, 1 lam.

Kornafgiften af ejendom nr. 4 bekræftes i skiftejordebogen 1549; ejendommen betegnes da som en øde jord.

Sammenligner man skiftet 1492 8/12 med de foregående kilder, må Jes Ordrup's gård være identisk med den 1472 29/6 bortpantede gård, som lå i Krogstrup sogn. Da 15 skpr. rug og 18 skpr. byg er 1½ pund, giver ejendommene nr. 2-4 1492 sammenlagt (godt og vel) 4 pund, hvilket svarer til Svanholms indtægter af Onsved 1456.

Der er da al grund til at antage, at ejendom nr. 1 har været hovedgården i Ordrup, der 1492 blev genforenet med sine gårdsæder, men som i mellemtiden har hørt til Onsved bylav.

Peder Bille fik ikke i første omgang glæde af disse besiddelser, idet flere bønder fra Ordrup og Onsved var rømt 1495 3/6.

Det nære forhold mellem Svanholm og Ordrup fremgår senere bl.a. af, at Mogens Bille 1537 15/7 testamenterede sin foged Søren Sivertsen sin gård i Ordrup. I løbet af 1600-tallet udvidedes bymarken væsentligt; 1672 omtales i Ordrup 2 gårde med hver 2 pund korn og 5 med hver 1 pund korn. En del af de øde byers jorder var nu lagt til Ordrup, og torpets gårdsæder havde fået jord. I 1400-tallet har Ordrup næppe været på mere end 1 bol ialt.

Den del af Onsved bymark, som i en senere tid tilhørte Krogstrup sogn, var Provstejorden syd for byen, som indgik i byens Lillevang, hvorimod Ordrup formentlig altid har ligget vest for Onsved.

Der var i 1600- og 1700-tallet ikke vangelag mellem Ordrup og Onsved. Men forholdet må have været et andet i 2. halvdel af 1400-tallet. Da hartkornlandgilden i begge byer allerede da var delt i en rug- og en bygafgift, og det derfor er sandsynligt, at deres jord har været dyrket i flervangsbrug må den nære forbindelse mellem dem formentlig forudsætte i hvert fald et vangelag, måske tillige, at Ordrup-gården i den pågældende periode har været flyttet ind til Onsved. Eventuelt har Ordrups nære forbindelse med Onsved kun omfattet de Svanholm tilhørende ejendomme i Onsved, og Svanholms indelukke, som er dokumenteret i 1600-tallet, kan da gå tilbage til låsebrevet 1456.

Under alle omstændigheder viser Ordrups ældre historie en bebyggelsens labilitet, som også er konstateret andetsteds gennem Ødegårdprojektets undersøgelser.

Handels- og kommunikationsforhold

(herunder herredsorganisation)

Af Svend Gissel

Der henvises indledningsvis til kildeafsnittene i sogneintroduktionerne.

Til udarbejdelsen af dette afsnit er benyttet to forarbejder af Leif Larsen, nemlig Arbejdspapir 1973-74 nr. 23 H og Arbejdspapir 1974-75 nr. 14 H, begge udført for Ødegårdsprojektet. Det havde været planen, at Leif Larsen også skulle foretage den endelige affattelse af dette afsnit; men da Leif Larsen måtte koncentrere sig om andet arbejde, traf han og Svend Gissel aftale om, at sidstnævnte overtog opgaven. Til udarbejdelsen er iøvrigt benyttet forarbejder og oplysninger ved Poul Enemark, Søren Frandsen, Viggo Hansen, Bente Holmberg, Thelma Jexlev, Bent Jørgensen, Ingrid Nielsen, Per Raslow og Bjørn Oluf Wendt.

Ansvar for de fremsatte synspunkter påhviler alene Svend Gissel.

Handels- og kommunikationsforholdene i middelalderen er for de danske landdistrikters vedkommende ikke meget oplyst. Man ved, at der herskede en mere eller mindre kraftig aktivitet på Skånemarkedet og i visse købstæder, samt at der på landet fandtes markeder og vel tillige andre merkantile centre. Således kan det antages, at hovedgårdene her har spillet en rolle. Imidlertid må det erkendes, at de handelsmæssige aktiviteters indvirken på landbefolkningens vilkår er meget vanskelig at vurdere - og da især for de enkelte egenes vedkommende. Materiale herom foreligger kun i meget begrænset omfang. Da prisudviklingen, som jo er stærkt afhængig af handel og transport, ofte har været anset for en nøgle til ødegårdsprocessen,¹ er det nødvendigt at søge alle muligheder udnyttet til belysning af den merkantile baggrund for prisdannelsen. For Horns herreds vedkommende er kildegrundlaget herfor ikke særlig godt, men heller ikke specielt dårligt.

Som bekendt omtaler Kong Valdemars Jordebog Skibby blandt landets købstæder, nemlig i den liste, som kaldes Købstadslisten, men rigtignok med listens allermindste beløb, 20 ørtug, medens iøvrigt ingen købstad er sat til under 1 mk. Skibby tilhørte, når bortses fra det ret betydelige lokale præstegods og måske en enkelt kapitelgård, i sin helhed kronen til efter Reformationen, og der var en større kongsgård i byen; men intet i bebyggelsens struktur peger specielt på, at den har været købstad (Se afsnittet om landsbystruktur, s. 261 f.). Der er heller ikke bevaret et eneste vidnesbyrd om, at byen har haft den for købstæder karakteristiske afsondring fra herredet med eget byting.

Der findes enkelte indicier, som kunne pege på, at Skibby har beholdt købstadmæssig status langt ind i senmiddelalderen, 1) 1424 2/4: »villanus in Skiiby«, 2) 1462 6/5: »køpstædh i hærædhet«, 3) 1526 4/9: Skibby pålignes fikseret landehjælp

1. Jfr. Svend Gissel, Om belejlighed og andre faktorer af betydning for jordvurdering i Danmark før 1600. Landbohistoriske Studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang, 1970, s. 36.

i lighed med købstæderne; men fortolkningen af de pågældende kildesteder er usikker i to tilfælde (1) »villanus« kan være flyttet til Skibby, (2) »køpstædh« er sandsynligvis Orø) og kan i et tredje (3) landehjælpen) være enten en reminiscens eller et karakteristikon for et kongeligt birk eller andet krongods.

Medens opfattelsen af Skibby som købstad ca. 1250 aldrig er blevet imødegået, kan det på den anden side fastslås, at denne opfattelse udelukkende bygger på omtalen i Købstadlisten. Sikre senere tegn i samme retning foreligger ikke, og det er heller ikke muligt at give noget belæg for, hvornår en overgang til landsbystatus kan have fundet sted. Her skal der blot peges på, at Skibby i senmiddelalderen mistede sin stilling som centrum for krongodset i herredet, dels ved bygningen af Abrahamstrup ca. 1300 (Abrahamstrup overtog efterhånden rollen som centrum for krongodset - se herom s. 201), dels ved den 1462 dokumenterede etablering af Orø som kongens frie birk og formentlig også som »köpstædh i hærædhet«. Det er derfor sandsynligst, at Skibbys antagne rolle som købstad i hvert fald er ophørt i 1300-tallet. Foruden Orø birk var der også andre handelsmuligheder for Horns herred, således som det skal vises i det følgende.

Ligesom en købstad og et kongeligt slot måtte være naturlige centre i et herred, gjaldt dette for herredets tingplads. Den første direkte omtale af tingstedets (tinghusets) placering foreligger med markeskelsforretningen 1632 19/4. Tinghuset var da beliggende på Ordrup mark (1682 Tinghus Vang) tæt ved skellet til Onsved. Der er for projektet foretaget en arkæologisk besigtigelse af stedet i 1973 og ved den lejlighed fundet talrige fragmenter af tagsten, hvorved tinghuset anses for lokaliseret (se s. 89). Til Ordrupdals bygninger syd for pladsen skal der være anvendt egetømmer fra tinghuset². Ligeledes 1632 omtales en Galgebakke (syd for Krogstrup kirke), hvor der 1973 er konstateret knoglefund fra mennesker³. Også på Stejlebakken (sydvest for Krogstrup kirke) skal der være fundet menneskeskeletter (se s. 90).

Ca. 1 km sydligere (nordvest for Bonderup) findes et andet naturnavn Galgebakken, hvilket 1929 gav anledning til den antagelse, at herredets rettersted på et vist tidspunkt var blevet flyttet⁴. Den sidstnævnte »Galgebakke« findes imidlertid tidligst benævnt således 1898, og navnet er næppe af ældre dato⁵. Anderledes forholder det sig derimod med det sydøst for Bonderup beliggende Hanghøj, der ud fra sproglige kriterier kan dateres til tiden før ca. 1400.⁶

Vor øvrige viden om herredstinget i middelalderen bygger først og fremmest på et utrykt arbejde (Arbejdsrapport 1972-73 nr. 50 H) af Per Raslow: De middelalderlige herredstingsvidner fra Horns herred. Raslow har iagttaget, at repræsentationen af dannemænd fra herredets sydlige sogne i herredstingsvidnerne er kraftigt dalende i perioden 1462-89 og i 1484/87 helt ophørt, hvorimod i samme periode repræsentationen af dannemænd fra sognene nord for Oldenområdet er i - dog ikke ubrudt - stigning. (se s. 45).

2. Optegnelse i Institut for Navneforskning: I 1927 Thinghus.

3. Jfr. omtale heraf i Nationalmuseets sognebeskrivelse.

4. Danmarks Stednavne 2: Frederiksborg Amts Stednavne, s. 150.

5. Bente Holmberg, Hanghøj og tinghus. Festskrift til Kristian Hald, 1974, s. 33, 38.

6. Bente Holmberg, anf. afh., s. 36.

Den første mulighed for tolkning af de ovennævnte data er den af Per Raslow (med forbehold) og Bente Holmberg fremførte, at tingstedet er blevet flyttet. En anden mulighed er, at de to tingsteder kan have eksisteret samtidigt, tinget nordøst for Skibby i så fald som birke- eller sogning.⁷ Orø betegnes 1462 6/5 som kongens fri birk, og da Skibbybønderne i perioden 1462-89 kun to gange var repræsenteret i herredstingsvidnerne (deraf den ene gang i et udvidet tingsvidne), er det tænkeligt, at også Skibby har haft birkeret på denne tid. Sogning omtales i perioden i to tilfælde, nemlig Ferslev (1482 24/11) og Skuldelev (1471 u.d.).

En omstændighed, som nok bør tages op til nøjere overvejelse, er, at bønder fra ikke repræsenterede ejerlav (eller bønder på bestemte godser), for så vidt som de ikke er udeblevet af tilfældige årsager, har været inhabile, og dette gælder ikke alene beboere i de byer, som direkte omtales i akterne. Sådanne bønder ville då være henvist til at udtale sig på et sogning, som det er sket i de to ovennævnte tilfælde. Da Oldenområdet netop i undersøgelsesperioden blev genstand for retsstridigheder, som bl.a. behandlede i de pågældende tingsvidner, er det ikke usandsynligt, at bønder fra de byer (eller godser), som havde andel i de øde bebyggelses marker (som striden stod om), - og de lå i de sydlige sogne - har været anset for parter i sagen og derfor ikke har kunnet medvirke i et herredstingsvidne. Disse forhold er vanskelige at trænge til bunds i, fordi sagerne om Oldenområdet ikke er topografisk helt veldefinerede (eventuelt kan der være sket en udvidelse af de omstridte områder), og fordi dannemændene kun undtagelsesvis lader sig identificere i andre kilder. De sidst anførte omstændigheder forhindrer for så vidt ikke, at tinget kan være blevet flyttet fra Skibby- til Krogstrupegnen. Selve striden om Oldenområdet kan have motiveret en flytning: Torbern Bille havde i længere tid forenet ejerskab af Svanholm med stillingen som lensmand på Abrahamstrup (Se herom s. 214 f.). Da hr. Torbern døde 1465, og Abrahamstrup ved hans enkes fratræden 1468 gik over på andre hænder, kom sønnen Peder Bille hurtigt i modsætningsforhold til såvel lensmanden som Roskildekirken angående rettighederne i Oldenområdet. Det nordlige tingsted var et centralt punkt til afgørelse af stridighederne og tillige et centralt mødested for parterne. Det kan ligeledes anføres, at Hanghøj på Bonderups mark lå nær Oldenområdets omstridte sydskel, hvorimod det nordlige tingsted lå i et øde område, altså formentlig på neutral grund, som ganske vist senere tilhørte Svanholm (Ordrup bymark).

Det skal afsluttende bemærkes, at en tingplads i det sydlige område ikke synes på bindende måde at være indiceret i marknavnestoffet. Medens selve ordet »ting« indgår i flere navne fra Ordrup bymark (ligesom tinghuset som anført udtrykkeligt findes placeret 1632), er dette ikke tilfældet for de fra Bonderup og Skibby marker stammende betegnelser. Ordet Hanghøj, som efter lovsproget at dømme må antages at indicere en nærliggende tingplads, behøver vel ikke nødvendigvis at have haft en så prægnant betydning som antaget, og netop dette marknavn er afgørende i sammenhængen. Egnen ved Krogstrup kirke vil til alle tider være centralt beliggende i Horns herred, men har tillige før ødelægningen været herredets tættest bebyggede og for så vidt også før 1400 velegnet til at være hjemsted for tinget. Omvendt ville selvsagt en placering nær kongsgården i Skibby være lige så sandsynlig.

7. Om landbirketing se Poul Meyer i Kulturhistorisk leksikon, bd. 1, 1956, sp. 660 f.

Der kan, som det ses, ikke her tages stilling til det meget væsentlige spørgsmål om tingets flytning. Der foreligger ikke for nærværende beviser for eller imod. Sagen må, indtil nyt materiale foreligger, afsluttes med et *Non liquet*.

Tæt forbundet med tingstedsproblemet er spørgsmålet om herredets merkantile centrum i senmiddelalderen. Antages det, at Skibby har været købstad i højmiddelalderen, er der svage tegn til, at centret senere kan være flyttet til en nordligere plads, nemlig ved Krogstrup kirke, og altså nær den i 1600-tallet dokumenterede tingplads. Ca. 1400 udvidedes kirken mod vest⁸, hvilket må forekomme paradoksalt, eftersom ødelægningen kulminerede ved den tid (bemærk især det nærliggende Kunderslev). Omend der næppe kan antages direkte forbindelse mellem kirkeudvidelser og økonomisk eller demografisk vækst,⁹ er en sådan antiklimaks dog overraskende. At det kriseramte Svanholm (se s. 213 f.) skulle have bekostet udvidelsen, må man vel stille sig noget tvivlende overfor. En anden mulighed er det, at kirken ved tingpladsens eventuelle flytning nu var blevet herredskirke (jfr. ovenfor). Endelig er den tanke blevet fremført, at der kan være afholdt markeder ved kirken, fordi det fremgår af fosfatanalyser foretaget for Ødegårdsprojektet, at jordens fosforsyreindhold omkring kirken er relativt stort ved den sydlige kirkegårdsmur, hvor Krogstrup by næppe har ligget (se s. 142, 168). Såfremt sådanne markeder har været en realitet, må de utvivlsomt ses i forbindelse med valfarter til en i denne kirke specielt dyrket helgen, nemlig Skt. Dionysius, hvis billede ifølge kongelig ordre af 1606 25/10 skulle fjernes fra kirken, for at der kunne gøres ende på den skik, at bønderne årlig på bestemte tider pyntede helgenbilledet som i den katolske tid. Figuren antages at være opstillet i kirkens sengotiske sakristi.

Skt. Dionysius (af Paris), den franske nationalhelgen (Saint Denis), var velkendt i Norden, dels som selvstændig helgen og dels som en af de 14 Nødhjælpere (han var med sin afhuggede isse en naturlig hjælper mod hovedværk - de øvrige Nødhjælpere havde andre specialer). Skt. Dionysius (med Rusticus og Eleutherius) vides i Norden at have været meget anset i bl.a. Skara og Roskilde stifter. En figur af ham fra ca. 1300 er bevaret i Slagelse Skt. Peders kirke¹⁰; i hovedet blev der i begyndelsen af 1800-tallet fundet en mønt fra Christiørn II's tid.

I stiftsbyen Roskilde var der en Skt. Dionysius Kirke, der findes omtalt i 1300-tallet og var nedrevet 1561, ligesom der i forbindelse med helgendagen 9. oktober blev afholdt Skt. Dionysius-markeder.¹¹ Også i Kolding holdtes i midten af 1400-tallet Skt. Dionysius-markeder¹². Helgendatoen 9. oktober er interessant, fordi det var ved denne tid, at græsøksnene kom på markedet,¹³ og Krogstrup fællede omtales 1472 som et græsningsområde for øksne.

8. Samlinger til Kirkeværket (Danmarks Kirker), Nationalmuseet.

9. Se bl.a. Svend Gissel, Landgilde og udsæd, 1968, s. 281 n. 302.

10. Se fotografi s. 284, samt Danmarks Kirker. Sorø Amt I. halvbind, 1936-38, s. 229 med fig. 8.

11. J. L. Wolf: Encomion Regni Daniæ, 1654, s. 476 f. Jacob Kornerup: Roskilde i gamle Dage, 1892, s. 51 f.

12. Orla Vestergaard i Kulturhist. leks. XI, 1966, sp. 447 - Om et bekendt sønderjysk eksempel på forening af valfart og marked se H. V. Gregersen: Messe og Marked. Fra det gamle Klipleve sogn og Søgård gods. 2. udg. 1974.

13. Se bl.a. Poul Enemark: Den økonomiske baggrund for de første oldenborgske kongers udenrigspolitik Jyske Samlinger 1957, s. 5 f.

Videnskabernes Selskabs kort over Horns herred, 1768.

Det må klart erkendes, at de formodede Skt. Dionysius-øksnemarker ved Krogstrup kirke ikke kan påvises med større sikkerhed end herredstingets eventuelle flytning, hvormod ovenfor. Derimod vides det, at der på Skt. Olai dag 29. juli har været afholdt markeder ved Skt. Olavs Kilde mellem Skuldelev og Selsø¹⁴.

Placeringen af såvel et eventuelt Skt. Dionysius-marked ved Krogstrup kirke som markedet ved Skt. Olavs Kilde falder naturligt ind i herredets vejsystem.

14. Se August F. Schmidt, *Danmarks Helligkilder*, 1925, s. 100, 113. - Om Skt. Dionysius se Bengt Ingmar Kilström i *Kulturhist. leks.* XII, 1967, sp. 463 ff. - Joseph Braun: *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, sp. 184-88. - Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelse i Danmark*, 1909. - Jeg takker dr. phil. Tue Gad og cand. theol. Merete Geert Andersen for oplysninger vedrørende Skt. Dionysius, jfr. ekskurs.

Det ældste kartografiske grundlag for en bedømmelse af vejforholdene i Horns herred er Videnskabernes Selskabs kort fra 1768. Det originale målekort hertil i målestokken 1:20.000 i Geodætisk Instituts arkiv er ganske vist temmelig medtaget, idet mange af trækkene er udviskede og nogle helt forsvundne; men det er trods alt muligt at danne sig et rimeligt indtryk af vejføringen, når det gælder de store linjer, hvorimod der må påregnes betydelig større usikkerhed for detaillernes vedkommende.

Medens det kan betragtes som givet, at de på originalkortet 1763 indtegnede veje virkelig har eksisteret, er det næsten lige så sikkert, at ikke alle veje er medtaget. En bekræftelse herpå leverer de i målestokken 1: ca. 120.000 trykte og udgivne kort med årstallet 1768. På disse er der nemlig tilføjet endnu nogle få vejstrækninger, hvorfor de må betragtes som korrektiver.

Yderligere må det vistnok anses for sikkert, at heller ikke de trykte kort har alle dengang eksisterende veje med, og det spørgsmål må derfor stilles, om korttegnerne har foretaget en prioritering af vejene og måske kun indtegnet de vigtigere af dem. Det kan også tænkes, at man blot har medtaget de veje, man har haft brug for under feltmålingen. Da den første mulighed er den sandsynligste, er der i det følgende regnet med denne, ligesom det ledsagende skitsekort bygger derpå.

Inddrages marknavnestoffet i undersøgelsen (navne på bro, stætte, spang, led, vej, sti), således som det foreligger i markbøgerne 1682 og i skelforretningerne 1561 og 1632, giver dette materiale et vigtigt supplement til Videnskabernes Selskabs kort, idet det bekræfter forløbet af en central sydgående vej fra Dråby med vejknudepunter ved Dalby, Onsved og Venslev. Det er af interesse, at den 1561 konstaterbare vej mellem Dalby og Kyndby ikke er indtegnet 1768. På dette punkt tillader de anførte kilder at slutte, at der i ældre tid har været vejforbindelse fra Abrahamstrup over Dalby til Kyndby, hvorfra ruten gik videre over Venslev og (formentlig Vellerup) til Egholm eller Nørre-Hyllinge i Voldborg herred. Forbindelsen fra Ferslev sogn over Kyndby (og Dalby) til Abrahamstrup er dokumenteret 1482 24/11. Et tilsvarende vejsystem gennem herredets vestlige del er antaget af Vilh. la Cour på grundlag af oldtidsmindesmærker.¹⁵

Vejknudepunktet ved Onsved, som har ligget tæt ved tingpladsen og Krogstrup kirke, fik i Skuldelev forbindelse med en østlig vej Gerlev-Skuldelev-Manderup-Skibby. Denne vej, hvis forløb er mindre velbelagt i ældre kilder, stod i middelalderen som senere i forbindelse med Selsø over Skt. Olavs Kilde samt med Sundby færge og sydligere færger.¹⁶ Fra Onsved-Krogstrup gik 1768 yderligere en vej sydpå til Skibby. Herredets vejforbindelse sydpå til Borrevejle og Gevninge (og videre til Roskilde og København) er omtalt eller sandsynliggjort 1536 (?), 1549 (?), 1559, 1563 (?), 1566 (?) og 1574.¹⁷

Endnu en detalje i Hornsherreds landværts kommunikation skal omtales, nemlig et forbud for alle herredets bønder mod at age anden vej end gennem Abraham-

15. Sjællands ældste Bygder, 1927, s. 138-143; jfr. bilagte kort.

16. Færgforbindelser over Roskildefjord er belagt 1540/41, 1543/44, 1554/55, 1585 og 1602 (Danske Magazin III, 6, s. 17, og ANO 1856, s. 323 f.).

17. Jfr. Alex Wittendorff: Alvej og kongevej. Studier i samfærdselsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede. Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns universitet, 1973, s. 83 f.

strup.¹⁸ Forbudet er antagelig indført, for at man kunne sikre inddrivelsen af de afgifter, som bønderne var skyldige, når de udnyttede Hornsved.

Kan som anført et vestligt vejstrøg i Hornsherred (med udløbere til færgestederne ved kysten) med nogenlunde sikkerhed anses for at være af middelalderlig oprindelse eller endnu ældre, hersker der større usikkerhed omkring herredets centrale vejsystem, især vejene gennem Oldenområdet, hvilket i nærværende forbindelse er specielt beklageligt. Det kunne her være naturligt at søge støtte i marknavne på -bro, som måske kan indicere vejanlæg af relativt permanent karakter;¹⁹ men netop i Oldenområdet forekommer der lidet af denne art. En anden mulighed er det at betragte vejforløbene i relation til lokaliserede øde bebyggelser. Såvel Krogstrup og Kunderslev som Klippestrup, altså de øde byer, som med størst sikkerhed har kunnet lokaliseres, falder udmærket ind i det senere vejsystem, og det samme gælder sandsynligvis småtorperne omkring Svanholm. Kun for Ulstrups vedkommende kan der anes en divergens, som der dog ikke kan tillægges særlig betydning, da lokaliseringen af denne by er noget tvivlsom.

Yderligere en kontraprøve kan foretages ved indplacering af møller fra middelalder og nyere tid i forhold til vejsystemet. Møllerne, som skal omtales mere udførligt nedenfor, står ligesom ødebyerne oftest i forbindelse med de kendte veje. To mulige undtagelser er Trællemølle, som tilsyneladende ikke som ventet havde vejforbindelse med Kyndby, men kun ved Venslev (på hvis jord den lå), og især Mariboholm mølle, som efter det foreliggende ikke har haft forbindelse med de kendte veje. I det sidstnævnte tilfælde er der muligvis tale om en vejnedlægning, som kan stå i forbindelse med landsbynedlæggingerne; Mariboholm mølle lå i Oldenområdets østlige udkant og omtales 1563 som beliggende ved Skuldelev sø.

Der kan på grundlag af ovenstående konkluderes, at det middelalderlige vejsystem i hovedtræk må være bevaret i det 1768 kendte, idet dog visse vejstrækninger kan være blevet opgivet. Derimod kan der naturligvis mellem middelalderen og 1768 meget vel være oprettet nye veje, som dog næppe kan have betydet væsentlige ændringer af kommunikationsforholdene.

Inden for Hornsherredsundersøgelsen er der lagt megen vægt på en undersøgelse af de enkelte møllers historie og placering, ejerforhold, kapacitet og benyttelse i ældre tid.

I Møllebogen i Christian 5's matrikel foreligger der en række oplysninger, som sammen med markbøgerne og ældre kilder giver et alsidigt, omend ikke udtømmende billede af herredets mølledækning. Det fremgår af mølleafgifterne og af møllebeskrivelser, at de alle har været små (vandmøllerne alle skvatmøller, og oftest græsmøller, som ikke måtte male om sommeren) med stærkt begrænset kapacitet. De var på matriklens tid mere eller mindre i forfald; men oplysningerne om forfaldet må dog tages med visse forbehold, da de stammer fra møllerne, som var interesserede i så lave afgifter som muligt.

Der fandtes på matriklens tid følgende møller i Horns herred (evt. blot spor af møller i marknavne):

18. 1523-33. Danske adelige Brevkister, s. 150 (Registrant over Valløbrevene).

19. Stenbro, jordbro, risbro - se herom især Helge Nielsen: Oldtids- og middelalderveje ved Stevns og Tryggevælde åer. Køge Museum Årbog 1970-73, s. 27-40.

	Møllens art	Ældste omtale	Ejes af	Benyttes af
<i>Gerlev sogn</i>				
Landerslev mølle	Ukendt	1518	Abrahamstrup	Ikke meddelt
Lyngerup mølle	Vindmølle	1310	Roskilde kapitel	Ikke meddelt
Tørslev mølle	Ukendt	1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt
<i>Dråby sogn</i>				
Abrahamstrup mølle	Vindmølle + hestemølle	(1415-58)	Abrahamstrup	Over Dråby Neder Dråby (Skovhuse) Gerlev Landerslev Tørslev
Over Dråby mølle	Vindmølle	1559	Abrahamstrup	Lyngerup
<i>Skuldelev sogn</i>				
Mariboholm mølle	Vandmølle + hestemølle	1563	Kronen	Ikke meddelt
Måske endnu en mølle ved samme vandløb		1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt
Mølle ved Skuldelev by	Ukendt	1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt
<i>Selsø sogn</i>				
Selsø (Mølle) (Bromølle)	Vandmølle + hestemølle	1682? 1682	Selsø Selsø	Sønderby Østby Selsø gd. Torpe gd. Manderup Bonderup
Sønderby mølle	Vindmølle	ca. 1370	Selsø	Ikke meddelt
Vente mølle	Vandmølle?	1559	Selsø	Ikke meddelt
<i>Skibby sogn</i>				
Manderup mølle	Vindmølle	1559	Selsø	Ikke meddelt
<i>Kyndby sogn</i>				
Trælle mølle	Se Ferslev sogn			Ikke meddelt
Anden mølle?				

Anm.: Ifølge indberetning v. K. B. Jensen 1921 i Institut for Navneforskning, København, forstås Trællemølle på egnen som »tredje mølle«, der har ligget tre møller fra Svanholm og ud til vandet, hvoraf denne var den tredje.

De tre omtalte møller må i givet fald have ligget ved Skarndal i Kyndby sogn. Tolkningen »tredje mølle« er dog ikke den eneste mulige.

Kyndby mølle	Ukendt	1350	Roskildebispen	Ikke meddelt
Kyndby mølle	Vindmølle	1496	Poul Laxmand	Ikke meddelt

Krogstrup sogn

Orebjerg mølle	Ukendt	1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt
Dalby mølle(r)	Ukendt	1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt
Ordrup mølle	Ukendt	1672	Ikke meddelt	Ikke meddelt
Onsved mølle	Ukendt	1783	Ikke meddelt	Ikke meddelt

Ferslev sogn

Trælle mølle				
v. Venslev	Vandmølle	1672	Svanholm	Kyndby
Anm.	+ hestemølle	1682	Svanholm	Svanholm
Blakke mølle	Vindmølle	1672	Svanholm	Kyndby
v. Venslev		(1364?)	Svanholm	Svanholm Orebjerg Ferslev Venslev
Vejleby mølle	Ukendt	1682	Ikke meddelt	Ikke meddelt

Vellerup sogn

Pine mølle	Ukendt	1803	Ikke meddelt	Ikke meddelt
------------	--------	------	--------------	--------------

Yderligere kan omtales Vejle mølle og Egholm vandmøller i Kirke-Hyllinge og Sæby sogne, Voldborg herred. Disse møller omtales 1682. Ulokaliseret er Bromølle, der omtales 1365 som tilhørende Niels Krummedige. Bromølle er 1682 en anden benævnelse på Selsø mølle, men må 1365 formentlig søges i herredets vestlige del, snarest ved Skarndal, da oplysningen fra dette år stammer fra et gadestævnevidne i Venslev. Sydligst i Kyndby lå hovedgården Frogård, hvis navn først findes overleveret 1682, da den var delt i flere bondegårde. Navnet Bromølle (1365) findes kun bevaret i en afskrift fra 1747. Eventuelt kan Bromølle være et andet navn for Vejle mølle (se nedenfor s. 276).

Omend der således dels i ældre kilder og dels i markbøgerne i bebyggelser og marknavne findes oplysninger om adskillige møller i Hornsherred, var det kun nogle få af dem, der havde virkelig betydning på matriklens tid. Måske er de øvrige helt nedlagt.

Dette synes at fremgå af meddelelser i markbøgerne for Horns herred om, hvilke møller de enkelte byer benyttede. Der kan henvises til følgende markbogscitater:

Gerlev sogn

Tørslev: »Lader Male udj Windrue wandmølle, och Jægerspriesis (☉: Abrahamstrups) weiermølle«

Gerlev: »Ladder Maalle vdj Jægers Priis Mølle«

Landerslev: »Lader Maale paa Jegers prises Veir mølle naar det bleser, og ellers Wdj Huemdredermøller, Ved Elle brodam«

Lyngstrup: »Lader Mahle i Huidre Møller, och Undertiden paa Draabye Weir Mølle«

Dråby sogn

Over Dråby: »Lader Mahle udj Møllen Som Liger ved Jegerspriise«

Neder Dråby: »Lader maalle udj Jegers priises Weyrmølle«

Jægerspris Skovhuse: »Lader Mahle udj Gaardsens Weyrmølle og Hestemølle«

Skuldelev sogn

Skuldelev: »Lader Mahle paa Windrue Møller«

Onsved: »Lader Maale udj Windrue Mølle og Blacke Mølle, Eller Hvo de først Kand faa Maallit«

Selsø sogn

Sønderby: »Lader Mahle udj Hvendredmølle og Vndertiden udj Selbøemølle«

Østby: »Lader Maahle i Seelbø Mølle«

Selsø Hgd.: »Lader Maahle på Selsøe Mølle...«

Torpegård: »Lader maahle udj Seelsøe mølle eller i Winterops Mølle naar dj Kand maahle«.

Skibby sogn

Skibby: »Lader Male paa Egholm Weyr Mølle, oc Stundom udj Hvindre Mølle«

Manderup: »Lader Male paa Sielsøes Møller og undertiden paa Vinders Mølle«

Bonderup: »Lader Mahle udj Selsøe Mølle«

Kyndby sogn

Kyndby: »Lader Maalle j Vindere Wand Møller, Blacke og Eegeholm Weyer Møller, og til Nød, naar dette er Wand fald udj Trælle Mølle«

Krogstrup sogn

Ordrup: »Lader Maahle winter og Sommer Vdj widere Mølle Naar de Kand foe Maahlet«

Dalby: »Lader Maale paa Wintræ Mølle«

Svanholm: »Lader Eilers mahle udj Blacke veirmølle og Vndertiden i Trælle Vandmølle«

Orebjerg: »Lader Maale udj Blache Mølle, og Wndertiden i Winderod Mølle«

Ferslev sogn

Ferslev: »Lader Maale udj Blache Veir Mølle, og Wndertiden udj Huemdrups Møller«

Venslev: »Lader Malle udj Blacke og Weille Mølle«

Vejleby: »Lader mahle I Hvendre Mølle Naar de kand faae Mahlet«

Røgerup: »Lader Maahle winter og Sommer Vdj Windrue Mølle Naar de kand Faa Mahlet eller Andre Steder huor De Kand Faa Maahlet«

Vellerup sogn

Vellerup: »Lader Mahle wintter og Sommer i Windre Mølle, Naar de Kand faae Mahlet«

Ovenstående liste viser formentlig, at en række møller, som er omtalt i det foregående, nok har levet videre i marknavnestoffet men ikke i de kamerale kilder, hvorfor de snarest har tilhørt historien. Dette gælder Landerslev, Lyngerup, Tørslev, Mari-boholm, Skuldelev, Sønderby, Vente, Kyndby, Orebjerg, Dalby, Ordrup, Onsved, Vejleby og Pine møller. Disse møller, som antagelig oftest har været vindmøller (dette er sluttet ud fra terrænforholdene), betjente ingen af herredets byer, i hvert fald kun på rent lokalt plan. Der bør dog tages det forbehold, at marknavnestoffet måske ikke i alle tilfælde har kunnet tolkes korrekt.

Af møllesteder fra middelalder og nyere tid er specielt Mariboholm mølle og Trælle mølle (begge vandmøller) lokaliseret i terrænet af Ødegårdsprojektet, henholdsvis 1970 og 1973 (6/7); Mariboholm møllested er senere sløjfet, og ved udretning og rensning af vandløbet er skaller m.v. fra bunden fyldt op på marken overfor.

Mariboholm mølle, som omtales første gang 1563, findes udførligt beskrevet i Modelbogen til Christian 5's Matrikel. Møllen, der i sine velmagtsdage havde malet for Skuldelev, Onsved og nogle få andre omliggende byer (således Modelbogen), har formentlig tilhørt Vor Frue Kloster i Roskilde, der i så fald 1402-19 bortmageskiftede den til provst Christiern i Roskilde.

Det mest interessante fænomen i forbindelse med mølledækningen af Horns herred i 1682 er så ubetinget den dominerende rolle, som Vintre møller i Kirke-Sonnerup sogn, Voldborg herred, har spillet (Windrue, Huemdred, Huidre, Hvendred, Winterop, Hvindre, Vinder, Vindere, Widere, Wintræ, Winderod, Huemdrup, Hvendre, Windre møller). Af 26 bebyggelser (incl. Skovhuse) fik de 17 helt eller delvis malet deres korn i Vintre møller. Undtagne er blot Dråby sogn (3 bebyggelser) og Gerlev by i nord, som benyttede Jægerspris mølle, Svanholm og Venslev i det centrale Hornsherred, som anvendte lokale møller (Blakke, Trælle og Vejle møller), samt endelig Selsø, Østby og Bonderup, som fik malet i Selsø Mølle. Desværre lader det sig ikke gøre på samme måde at belyse Vintre møllers rolle i selve Voldborg herred og andre tilgrænsede herreder, da markbøgerne mangler oplysninger herom. At betydningen af Vintre møller, specielt for Horns herred, har været stor, synes hævet over enhver tvivl.

Vintre møller tiltrak nogle af de mest kapitalstærke institutioner og magnater i dansk senmiddelalder. Såvel Roskilde Domkirke som de højadelige ejere af herregården Grubbe-Ordrup i samme sogn (Peder Grubbe - nævnt 1346-78, Anders Jacobsen Lunge, Aksel Pedersen Thott) havde andel deri. Gertrud Grubbe erhvervede 1374 Englerup, som senere med Strandkværnen tildømtes Sten Basse af Tybjerg (bekræftet 1443 20/10). Sten Basse solgte Strandkværnen (den nederste af

Vintre møller) til Torbern Bille, der ligeledes (1447 22/2) fik opladt Grubbe-Ordrup. Hr. Torbern havde således på forhånd strammet nettet om Horns herred, da han 1452-54 overtog Svanholm, dels ved sin stilling som lensmand på Abrahamstrup, som han besad allerede 1449, dels ved sin delvise indehavelse af møllecentret i Kirke-Sonnerup sogn. Om Strandkværnens betydning for slægten vidner, at den 1492 8/12 blev delt mellem Torben Billes sønner Bent Bille til Søholm, Peder Bille til Svanholm og Sten Bille til Allindemagle. Det er i det hele taget værd at bemærke, at de fire hovedgårde i Horns herred, som overlevede middelalderen, Abrahamstrup, Kindholm, Selsø og Svanholm, alle havde rådighed over en eller flere møller. Stærkest stod Abrahamstrup, Selsø og Svanholm. M.h.t. transportforholdene ses det, at indlandsbebyggelserne mest var henvist til de små lokale møller, hvorimod kystbyerne, når bortses fra de nordlige, som benyttede Abrahamstrup mølle, i stort omfang søgte Vintre møller. Dette geografiske forhold må formentlig have stillet de kornavlende byer i det centrale Horns herred ringere end byerne ude ved kysten, og det kan herved bemærkes, at der i 1350'erne er påvist omfattende kongelige mølleanlæg, hvilket 1356 foranledigede nedsættelse af en særlig møllekommission.²¹ Der henvises endvidere til s. 315.

I modsætning til kornavlens voldte kvægavlens ikke de store transportproblemer, idet kreaturer og specielt øksne transporterede sig selv, og smørret p.g.r.a. sin relativt høje værdi i forhold til vægt og fylde ikke blev særlig meget dyrere af transporten. I Horns herred var det - i hvert fald fra ca. 1470 - mest græsøksne og svin, kvægavlens koncentrerede sig om.

På den tid, da ødelægningen foregik i Horns herred, altså ca. 1400, var græsøksnene allerede ved at blive en eksportartikel i Jylland (se s. 315). Hvorledes forholdene i så henseende har udviklet sig på Øerne, er desværre langt mindre oplyst. Det vides således ikke, om Oldenområdet i Horns herred havde kontakt med øksnemarkedet (snarest markedet for slagtekød) tidligt i 1400-tallet (se s. 269 n. 13); men oprettelsen af en sådan kontakt kunne eventuelt stå i forbindelse med oprettelsen af vangelag i området.

En række vangelag findes dokumenteret i Indkomne betænkninger over spørgsmål til landvæsenets nytte og fremtarv 1757-60, og markbøgerne 1682 tillader en udvidet iagttagelse af fænomenet. Som det fremgår af omstående kort (s. 278 f.) over vangelag i Horns herred, var et dyrkningsfællesskab mellem vange tilhørende nabobyer meget udbredt, hvilket dels medførte en stor udvidelse af Oldenområdets græsningsareal, dels også gav god plads for kvægdrifter til og fra området. Desværre har egnene syd for Horns herred ikke kunnet gøres til genstand for lige så indgående studier, hvorfor målene for sydgående drifter endnu er uvisse.

Hvad angår dateringen af vangelagene, er det af Axel Steensberg²² blevet sandsynliggjort, at de omfattende vangelag omkring Antvorskov er blevet reguleret og systematiseret ved et kongeligt missive af 1623 1/9; men - som også anført af Steensberg - går vangelagenes historie på Sjælland tilbage til middelalderen.²³ På

21. Annales Danici, 1920 s. 180, 183.

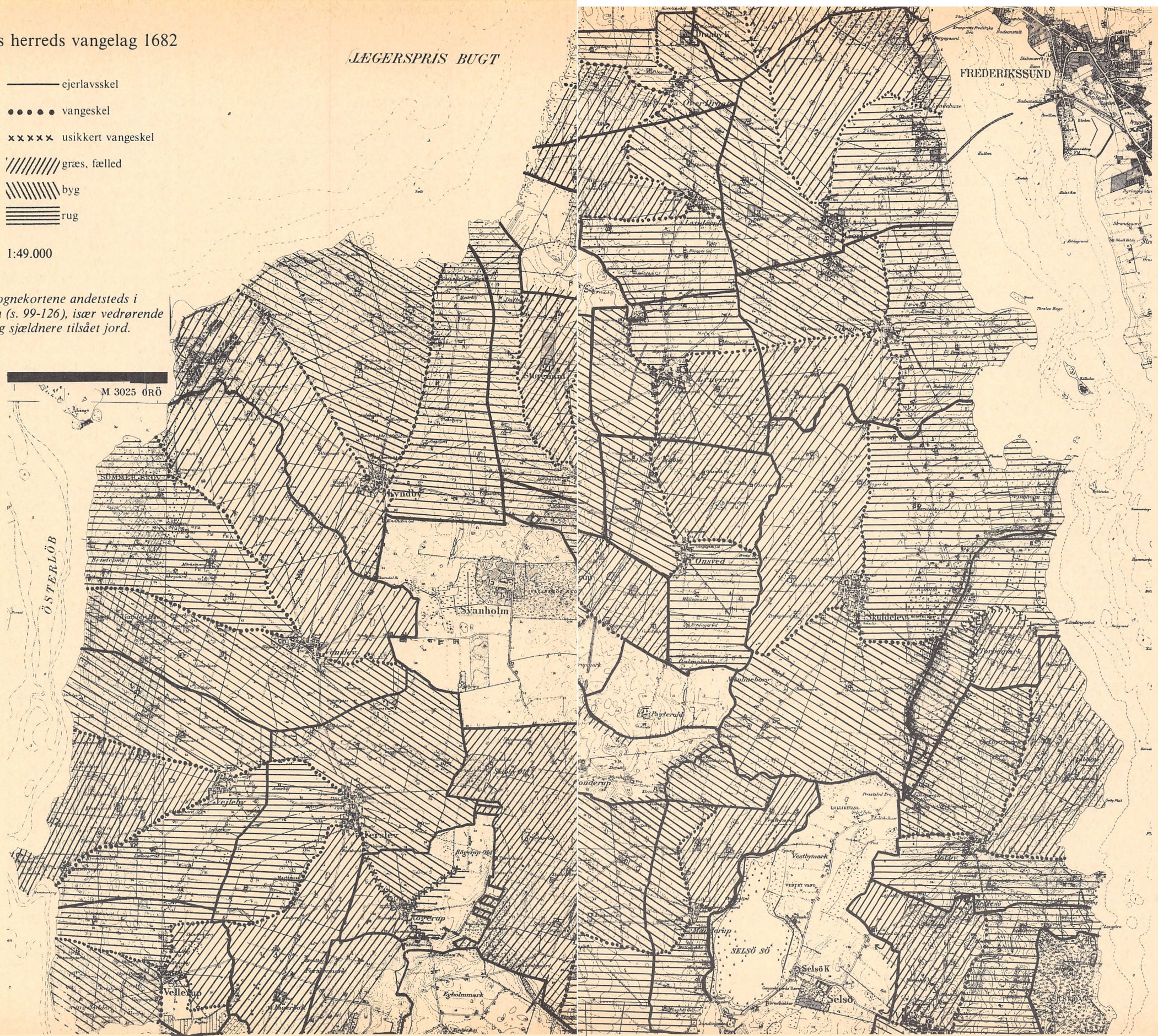
22. Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland I, 1974, s. 50 ff.

23. Jfr. Eriks sjællandske lov tekst 3, kapitel 20. - af C. A. Christensen, DHT XII, s. 344, dateret til ca. 1250.

- ejerlavsskel
- vangeskel
- xxxxx usikkert vangeskel
- ////// græs, fælle
- ////// byg
- ==== rug

1:49.000

Jfr. sognekortene andetsteds i bogen (s. 99-126), især vedrørende eng og sjældnere tilsæt jord.

Sjællands landsting faldt 1431 en dom, som forudsatte vangelag.²⁴ For Horns herreds vedkommende synes især et vangelag mellem Kyndby og Venslev at måtte være af senmiddelalderlig oprindelse, fordi den fællesdyrkede vang omsluttede en gammel gårdsædestruktur, formentlig et øde torp. Se iøvrigt afsnittet om landsbystruktur, s. 248. Hvilket omfang vangelagene har haft før ca. 1500, er dog uvist.

Ligesom Oldenområdet var også Hornsved af stor betydning for herredets kvægavl, idet bønderne i størstedelen af herredet sendte deres svin på olden i skoven og herfor erlagde oldengæld (Se herom Svend Gissel, *Bol og by på Selsø. Bol og By 5*, 1964, s. 31-34). Af hovedkilden til belysning af disse forhold, Abrahamstrup lens jordebog 1559, fremgår imidlertid, at også svin andre steder fra blev fedet i Hornsved, nemlig fra Voldborg herred (Vinderup, Nørre-Hyllinge, Kyndeløse, Kirke-Hyllinge, Vintre møller), fra Sømme herred (Herslev, Kattinge, Svogerslev, Kamstrup og Veddelev) og Roskilde, fra Tune herred (Greve), fra Nordsjælland (Oppesundby, Torup, Evetofte, Alsønderup, Vejby) og fra Ods herred (Nakke) og Nykøbing. Endvidere findes det 1498 22/7 bevidnet, at kvæg fra Atterup hovedgård, Grevinge sogn, Ods herred, var blevet drevet til henholdsvis Abrahamstrup og Falster, ligesom Almindeligt Hospital i København 1587 fik fri olden til 10 svin i Hornsved for dette år; der henvises til omstående kort.

Det ses således, at Horns herreds landværts kommunikation med andre dele af Sjælland i senmiddelalder og begyndelsen af nyere tid har haft et betydeligt omfang, suppleret af lokal søtransport. Også den fjernere søtrafik må imidlertid have spillet en væsentlig rolle allerede i middelalderen.

1462 6/5 udtalte et herredstingsvidne sig om herredets indbygges ret til at handle med indkomne skibe i Isefjorden. De fremmede skibe kunne af lensmanden på Abrahamstrup få ret til at »köppæ ok selghæ met« herredets beboere mod at betale told. Handelsfriheden var blevet bekræftet under Erik af Pommern, men bestridt fra Holbæks side, sikkert især i konkurrence med det kongelige birk og »køpstædh« Orø, der omtales i brevet. Tingsvidnet står i direkte modstrid med Christian I's privilegium (til Roskilde) af 1455 10/4, hvorved det blev forbudt alle, der kom sejlene ind i Isefjorden, at holde marked i fjorden, før de kom til Roskilde eller Holbæk.

Især synes der middelalderen igennem at have været en betydelig kommunikation mellem Norge og Isefjordsområdet. Medens et mæglingsmøde i 1293 mellem bl.a. kongerne af Danmark og Norge næppe er afholdt på Orø,²⁵ men snarere på Hallands Väderö (eller eventuelt på Varderö, hvor siden Varberg anlagdes²⁶, blev et fredsmøde mellem kongerne 1308 29/8 aftalt holdt »ved Isefjorden«, men senere forlagt til København.

Orø ses 1375 i to breve at høre til Holbæk len, 1375 23/12 pantsat til Henning Podebusk, ejeren af det nærliggende Egholm²⁷. Hans besiddelse af Holbæk len blev kortvarig, men er et af datidens vidnesbyrd om, at handelen på (Orø og) Holbæk

24. *Scriptores Rerum Danicarum* IV, s. 354. - Jfr. Poul Meyer, *Danske bylag*, 1949, s. 149.

25. Wartherø - således *Acta processus litium*, s. 181, 222, 229, 236, 282; *Annales Danici*, s. 209; SRD VI, s. 223, 322; Huitfeldt, s. 304.

26. Således Kr. Erslev i *Danmarks Riges Historie* II, s. 146.

27. C. A. Christensen i *DHT* XII, I. s. 652-656.

med det rige Merløse herred som bagland var efterstræbt af de fornemste slægter - i 1320'erne således af hertug Knud Porse gift med den norske kongedatter Ingeborg.

Om fortsat norsk interesse for Isefjord med Horns herred vidner et tingsvidne af 1489 4/6, hvori omtales, at såvel Holbækborgerne som Roskildebogrerne havde søgt at hindre den direkte handel mellem herredets indbyggere og de søfarende. (Om Roskildes interesse i Horns herred i middelalderen se s. 223 ff.). Således havde Roskildebogrerne nu taget og plyndret et norsk skib, der solgte tømmer til bønderne. Peder Bille havde tingmændene bag sig, når han herom udtalte, at »thet haffwer verith gammel sedvane oc erilds sedh, ath ther matte lende oc lighe skiip meth twmmer oc selghe almuen, som her vdi herediit bode, thennem tiil hielp oc skowen Hornswed tiil beskæde«. Det var åbenbart ikke noget tilfælde, at Jacob Ulfeldt, da han i 1570'erne byggede Selsø, indkøbte tømmer i Norge²⁸; han fulgte her en ældre og i store dele af landet udbredt tradition, som ikke mindst gjorde sig gældende på de kongelige slotte.²⁹

I denne forbindelse kan omtales de fem skibe, som i tiden mellem ca. 1000 og 1050 sænkede i Peberrenden ved Skuldelev, 20 km. nord for Roskilde, og som blev hævet i årene 1957-59. I første omgang blev tre gamle skibe sænket på tværs af sejløbet og dænget til med sten. Kort tid efter blev spærringen forstærket ved sænkning af yderligere to skibe på stedet. Blandt de fem skibe antages et lille handelsskib og et lille krigsskib, begge af egetræ, at være af lokal oprindelse, snarest fra selve Roskildefjordområdet. Handelsskibet, som er velbevaret, har betydelig interesse for studiet af Horns herreds kommunikationsforhold; det har været velegnet til sejlads i indre farvande og har kunnet trækkes over land. Også et tredje skib, et langskib, er bygget af egetræ. Derimod er det fjerde og femte, henholdsvis et oceangående fragtskib, en knar, og en storbåd, begge af fyrretræ, og i alt fald knarren må anses for at være bygget i Norge.³⁰

Om forbindelser til Norge vidner formentlig også den hyppige forekomst af kirker og kilder i Isefjords området viet til Skt. Olav, i Skuldelev sogn således Skt. Olavs Kilde, hvor der holdtes sommermarkeder (se ovenfor) og Skt. Olavs skår, på stranden ved Oppe Sundby Skt. Olavs Kilde. Disse forbindelser øvede også deres påvirkning på herredets navneskik. If. en undersøgelse af Thelma Jexlev³¹ var navnet Oluf blandt de 6 hyppigste på Sjælland som helhed, men i Horns herred stod det lige med Jens og Niels i 1559-jordebogen, i Sømme herred derimod svagt. Det kan være af stor interesse at få oplyst, fra hvilke egne i Norge varerne til Horns herred kom, og herom oplyser regnskabet 1559. Det fremgår heraf, at Horns herred da havde handelssamkvem med tre adskilte områder i Norge og Halland, samt Nord-Skåne (Se kortet). Det drejer sig om nogle steder ved Oslofjorden, om Hune-hals-Kungsbacka-egnen og om Halmstad-Laholm-Ängelholm-området. Til alle disse punkter udførtes der korn fra Horns herred. Der svarede told af en samlet kornudførsel på 7 læster, mest byg, og til anskueliggørelse af størrelssforholdet kan

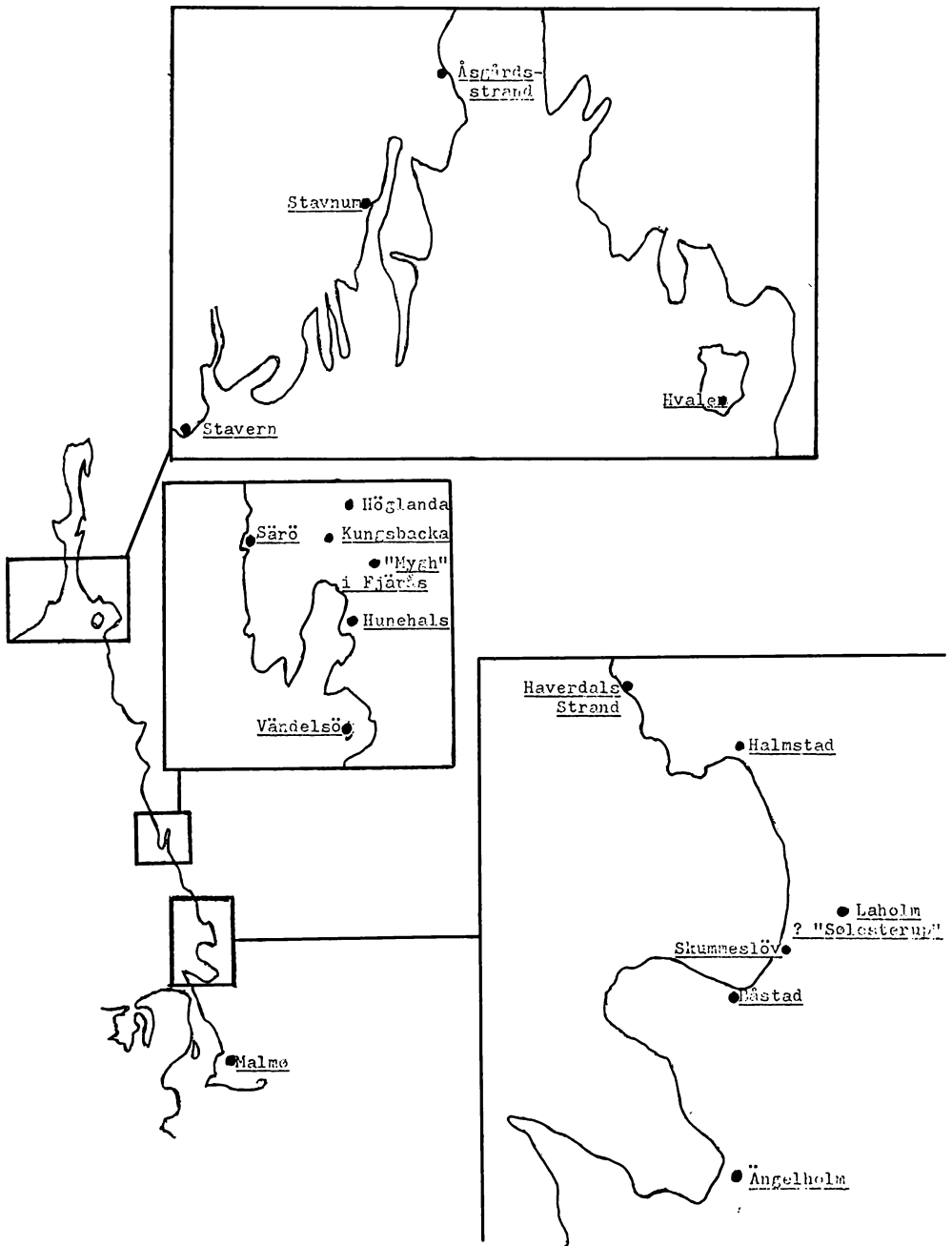
28. Rigens forf. 1572-82, p. 7 ov., RA.

29. Poul Enemark i Kulturhistorisk leksikon XVIII, 1974, sp. 589 ff.

30. Olaf Olsen og O. Crumlin Petersen: Fem vikingeskibe fra Roskilde fjord, 1969.

31. Sjællandske bønders navne i det 16. århundrede. En oversigt. Festskrift til Kristian Hald. Navneforskning. Dialektologi. Sproghistorie, 1974, s. 65.

Søværts forbindelser med Syd Norge, Halland og Skåne ifølge lensregnskabet 1559

det omtales, at Abrahamstrups samlede indkomst af kornlandgilden var på lidt over 19 læster. Da en særlig toldsats gjaldt for udførsel af korn købt for penge, kan det af regnskabet ses, at med undtagelse af 4 pund byg er hele kornudførslen foregået som varebytte. Fra Oslofjordsområdet og Kungsbacka-egnen har tømmer utvivlsomt været bytteartiklen; men det vides ikke, hvad der er indført fra Sønderhalland. Om enkelte af de nævnte opkøbere fra Halmstad og Båstad kan det sluttes, at de har været købmænd, der kan have medbragt et varieret varesortiment, medens de øvrige må karakteriseres som handlende bønder. Det er tænkeligt, at de kan have medbragt ved, da området omkring Hallandsåsen i i hvert fald i 1600-tallet havde stor udførsel af ved over bondehavne til Sjælland.³²

I korthed kan det om den omtalte søhandel konkluderes, at der har været et kornoverskud, som kunne eksporteres, medens der har hersket knaphed på tømmer til bygningsbrug, måske også på ved til brændsel. Omend det næppe kan tages for fuldt pålydende, når det i 1462-tingsvidnet hedder, at en standsning af den direkte handel med skibene vil medføre, at »Krwnnenes gotz, klærkærys ok rydderskappens gotz bliffue therom ødhæ, om swa lengæ bliffuæ skall«, må denne handel efter alt foreliggende have haft væsentlig betydning for herredet.

Om optræden af hanseatiske og vesteuropæiske skibe ved Horns herred haves ingen direkte oplysninger; men det fremgår af det katolske kirkeinventar i flere sogne, at man direkte eller indirekte også har haft fjernere internationale handelsforbindelser. Den ovenfor omtalte Skt. Dionysius-figur i Krogstrup kirke har sikkert i lighed med den tilsvarende i Skt. Peders kirke i Slagelse været af fransk oprindelse³³, og også krucifikserne fra kirkerne i Vellerup og Skuldelev, begge fra tiden ca. 1150-1200, viser fransk stilindflydelse.³⁴ Det tør formentlig af de foretagne genopbygningsinvesteringer (se s. 199 f.) kunne sluttes, at prisdannelsen i herredet og udnyttelsen af dets ressourcer har kunnet bygge på gode kommunikationer udadtil - i alt fald i kystegnene - således at markedsforholdene må have været modtagelige for generelle prissvingninger. Endelig skal det som et ikke uinteressant kuriosum omtales, at søtrafikken omkring Horns herred gav sig et helt specielt udslag omkring 1380, idet to - i hvert fald efter lybsk opfattelse - notoriske sørøvere, Henrik Wardenberg og Paschedach, sad som slotsfogeder på Abrahamstrup 1381, medens den lige så berygtede Mikkell Rud ejede Skjoldenæsholm og rigens drøst Hénning Pødebusk, der optrådte som en vistnok ikke helt uvildig mægler - Eghölm. Dronning Margrete var iøvrigt ved visse lejligheder selv med til at dele kosterne. De plagede preussiske og engelske købmænd gik til modangreb på sørøverne i Sundet, og de vendiske stæder udrustede »fredsskibe«, hvis aktiviteter ikke i detaljer er kendt.³⁵ Yderligere en af dronning Margretes fogeder på Abrahamstrup må have været en søens mand, nemlig Torkil Nielsen (Bing) af Gladsaxe, der på samme tid oplod dronningen Simrishamn og Abrahamstrup³⁶;

32. Margareta Swensson, Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-talet. DHT XII, 4, 1-2, 1969, s. 55 ff.

33. Danmarks Kirker. Sorø Amt, I. 1. halvbind, 1936-38, s. 227 ff.

34. Ulla Haastrup i Kulturhistorisk leksikon IV, 1959, sp. 587 f.

35. Om de anførte forhold se Kr. Erslev, Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, 1882, s. 92 ff., samt Michael Linton, Drottning Margareta, fullmäktig fru og rätt husbonde, 1971, s. 73 f., 78 ff.

36. ÆDA I, s. 53.

han ejede bl.a. Skepparslöv i Gärd's härad. Betragtet under eet vidner Torkil Nielsens besiddelser om en veludviklet kommunikation mellem kysterne omkring Øresund ved år 1400.

Afsluttende skal det omtales, at større fund af senmiddelalderlige mønter i Horns herred ikke er tilgaaet Nationalmuseet, men kun løsfund. Dette er meddelt Ødegårdsprojektet af museumsinspektør Jørgen Steen Jensen, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, som venligst har undersøgt dette spørgsmål for projektet.

Reproduktion efter nr. 8163 i Nationalmuseets negativsamling: Slagelse Skt. Peders Kirke, figur, 91 cm høj, af Skt. Dionysius ca. 1300. Helgenen står med sin afhuggede isse, med påsat mitra, i hånden. Stav og venstre hånd med huen er moderne. (Se Danmarks Kirker, Sorø Amt, 1. halvbind, 1936-38, s. 227 ff.).

Ekskurs: Skt. Dionysius i danske middelalderkalendarier

Af Merete Geert Andersen

Skt. Dionysius eller (fr.) Saint Denis var Paris' første biskop (3. århundrede). Siden 9. årh. blev hans kult kraftigt propageret af det berømte Saint-Denis abbedi, lidt nord for Paris, og Dionysius opnåede hurtigt et udbredelsesområde, der klassificerer ham blandt de universelt fejrede helgener, dvs. de helgener der fejres overalt i den vesterlandske kirke (Til kult og legender, se *Vies des Saints et des Bienheureux*. Par les R. P. Bénédictins de Paris, bd. 1-13, Paris 1929-1959, bd. 10 til Dionysius, og *Bibliotheca Sanctorum* ed. Inst. Giovanni XXIII della Pontifica Università Lateranensa, bd. 1-12, Roma 1961-1970, bd. 4 til Dionysius).

Det underer derfor ikke, at denne franske helgen er indskrevet på sin festdag 9. oktober i alle de bevarede danske kalendarier, lige fra kalendariet i *Necrologium Lundense* fra 1123 til kalendariet i *Breviarium Arhusiense* trykt i 1519, med undtagelse af kalendariet i Kong Valdemars Jordebog c. 1300, hvor festen sikkert skulle have været indført af den grønne illuminator, der midt i det hele har stoppet sit arbejde. Det ældste vidnesbyrd om en liturgisk dyrkelse af Dionysius 9. okt. er imidlertid perikopelisten i Dalby-evangeliarieret fra 1050-1100.

Desværre er den geografiske fordeling af kalendariematerialet meget skæv, idet de bevarede kalendarier fra 1100-tallet repræsenterer Lund stift, og de fra 1200-tallet Roskilde stift. Først fra slutningen af 1400-tallet får vi et nogenlunde repræsentativt materiale med stiftskalendarierne i de trykte breviarier og missaler. I senmiddelalderen er Dionysius således blevet fejret liturgisk i flg. stifter: Lund, Roskilde med København, Odense, Slesvig og Århus. Han forekommer også i kalendariet i det såkaldte *Missale Viburgense* c. 1500, som ifølge den seneste forskning skal være trykt til brug i hele Jylland, og ikke blot i Viborg stift.

De fleste kalendarier indeholder tillige oplysninger om festgrader, der angiver med hvilken dignitet en fest skal fejres. Og her er festgraden for Dionysius i de senmiddelalderlige stiftskalendarier angivet som *novem lectionum*, eller *simplex* (Brev. Lund) eller *historia* (Brev. Roschild), der blot er andre betegnelser for samme dignitet. Det vil sige at Dionysius er blevet fejret med egne tekster i messe og tidesang; han nøjes ikke med *trium lectionum* eller den endnu lavere *collecta*.

Disse festgrader oplyser imidlertid intet om denne fests betydning for folket. Et af kalendarieforskningen omdiskuteret problem er, om de med rødt angivne helgenfester i kalendarierne er identiske med de såkaldte *festa fori*, borgerlige helligdage hvor folket havde fri fra arbejde for at de kunne deltage i messen (Se herom S. Kroon, *Festum Terre*. Ett omstridt kalendarisk problem, *Kyrkohistorisk Årsskrift* 47, Uppsala 1947, og S. Helanders art. *Festum chori* o. *festum fori* i *KLNM* IV 243 f). Dionysius er anført med rødt i kalendarierne fra Lund og Roskilde stifter, såvel de tidlige som de senmiddelalderlige, og i kalendariet i det trykte *Breviarium Ottoniense* fra c. 1510 (derimod ikke i det trykte *Brev. Otton.* fra 1497). Tidligste belæg for Roskilde stift er kalendariet i »Sunesønnernes Psalter« (British Library, Ms

Egerton 2652) fra begyndelsen af 1200-tallet og før 1226, hvor festen egentlig er skrevet med guld, idet kun farverne guld og sort anvendes.

Dionysius har middelalderen igennem været en af kirkens større helgener, som både gejstlige og lægfolk i Lund og Roskilde stifter fejrede med værdighed hvert år 9. oktober. I de andre stifter har gejstligheden helt afgjort fejret ham med samme værdighed, men hvorvidt lægfolket også har deltaget i messen på denne dag ved vi ikke, da vi ingen tidlige kilder har. Helgener er også modeprægede, deres popularitet skifter med tiden.

Men vore kilder taler også om festum terre, en fest som provindsalsynoden bekendtgjorde som landshellig. Udtrykket festum populi dækker samme begreb. S. Kroon giver i omtalte artikel flere belæg for festum terre med henvisning til både synodalstatutter og kalendarier. Hans liste kan suppleres med disse: Nystedmartyrologiet fra 1300-tallet, rubrikker i de trykte breviarier for Odense stift og et 1400-tals Roskildekalendarium i et medicinsk hdskr (Ny kgl. Saml. 2112,2°). Sidstnævnte er af særlig betydning for os, idet den lange serie af helgener med epitetet festum terre også omfatter Dionysius 9. okt. Skal Dionysius' stigning fra festum chori til festum fori i de to trykte kalendarier for Odense stift ses i dette lys?

Oplysninger om de hjælpeområder, der var tillagt Dionysius har jeg kun kunnet finde hos F. G. Holweck, *A Biographical Dictionary of the Saints*, 1924, reprint Detroit 1969. Dionysius er patron mod hovedpine (fordi han sige at have båret sit hoved fra Montmartre til Saint-Denis) og mod hundegalskab (rabies).

Kalendarierne i tide- og bønnebogsmaterialet er ikke inddraget, men det skulle ikke forandre billedet væsentligt.

Økonomiske forhold

Af Svend Gissel

1555 oplyste Roskilde-kantoren Niels Friis under en forhandling om ejerrettigheder i Oldenområdet, at Roskilde kapitel fra gammel tid havde 12 bol jord på Olden, »hulche booll haffue wer:t wdlauhte tiill oredreff ald Hornsh:t indbygger: tiill gaffn: oc gode tiill greess gang«. ¹

Det omtalte kildested dokumenterer, at kapitlet i 1555 mente at have haft udbytte af landsbynedlæggelserne, men naturligvis ikke, at disse er sket af forretningsmæssige årsager. Under alle omstændigheder står det klart, at der i Oldenområdet er sket en overgang fra agerbrug til kvægavl, og det er et af formålene med nærværende afsnit at belyse denne udvikling.

Hovedparten af det overleverede materiale vedrørende agerbrugets udvikling er, når man ser bort fra selve ødelægningen, indeholdt i oplysningerne om landgilde og tiende.

Den første behandling af landgildeudviklingen i Horns herred skyldes som bekendt C. A. Christensen og findes i dennes afhandling *Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede*². Desuden har nærværende forfatter leveret et par bidrag³ og senere taget emnet op inden for rammerne af *Ødegårdsprojektet*.

Horns herred frembyder gode muligheder for et studium af forandringerne i landgilden efter ca. 1300, omend det må understreges, at det overleverede middelalderlige materiale overvejende vedrører et enkelt godskompleks, idet det fortrinsvis forefindes i Roskildebispens *Jordebog* ca. 1370, samt Roskildebispens *dombog* ca. 1300, hvorimod det eftermiddelalderlige materiale giver et bredere indtryk af forholdene på såvel krongods som kapitelgods, klostergods og adelsgods. Der består derfor en mulighed for, at den i det følgende behandlede landgildeudvikling for middelalderens vedkommende giver et ensidigt billede; men de eksisterende landgildeoplysninger viser dog, at landgilden på bispegodset meget vel kunne variere fra landsby til landsby. I tiden efter 1500 har væsentlige svingninger fra gods til gods ikke fundet sted for hovedlandgildens (kornlandgildens) vedkommende. Når talen er om herlighedsydelse er divergenserne som ventet større.

I artiklen *Bol og by på Selsø*⁴ blev der lagt vægt på at vise størrelsen af de forskellige afgifter, som var pålignet det enkelte bol. Denne fremgangsmåde synes den eneste mulige ved en behandling af landgildeniveauet i Horns herred som helhed, dels p.gr.a. kildematerialets fragmentariske karakter, dels fordi bolet endnu i 1600-tallet var den overvejende skifteform (Se herom i landsbystrukturafsnittet, s. 253 f.). Det bliver ad denne vej muligt at sammenligne landgildehøjden i flere

1. Roskilde kapitels arkiv 1555 29/11, papir, RA. Se s. 185.

2. DHT XII, 1, 1964.

3. Svend Gissel, *Bol og by på Selsø, Bol og By 5*, 1964. - Samme, *Landgilde og udsæd på Sjælland. Retrospektive studier i landbo- og bebyggelsehistorie*, 1968.

4. *Bol og By 5*.

landsbyer. Metoden indebærer imidlertid, at man må regne med to fejlkilder, idet 1) undersøgelsen har vist, at landgilden i samme landsby kunne være fordelt ulige på bolene (kunne være inegal), 2) antallet af agerbol og tiendebol kunne afvige fra hinanden (som følge af tiendefri ejendomme). Fejlkilde 2) er søgt imødegået ved, at beregning af gennemsnitslandgilden (på grundlag af antal tiendebol) såvidt muligt er undgået, og der foreligger da også i en række tilfælde specialoplysninger endnu fra 1600-tallet, (f.eks. om hvor meget der svares af $\frac{1}{2}$ bol eller af en fjerding). M.h.t. 1) den ved landgildens inegalitet fremkaldte risiko kan denne, som det ses af det følgende, ikke afvises; men hartkornlandgildens generelle niveau ses på den anden side ikke at have været meget forskellig på det samme tidspunkt inden for samme landsby. Det skal præciseres, at for middelalderens vedkommende er risiko 1), for nyere tids risiko 2) størst. Hvad angår 1500- og 1600-tallet vil en nøjere justering måske blive mulig ved en finlæsning af kildematerialet i alle landsbyer, som ikke har kunnet foretages her.

Det mest udtalte eksempel på inegalitet i landgilden i Horns herred frembyder ornummebolet (Ornebolet) i Skuldelev (Se landsbystrukturafsnittet, s. 261), som var relativt højt skyldsats.

Til belysning heraf skal meddeles hovedlandgilden af en række gårde (af hvilke nr. 6, 32 og 33 tilhørte Ornebolet) i to forskellige godskomplekser til forskellige tider.

Den første opstilling omfatter det gods, som i 1600-tallet tilhørte Københavns universitet. Godset (måske tidligere i slægten Godov's besiddelse) bortmageskiftedes 1506 17/3 af Anders Henriksen (Dresselberg) i Lyngbylille til Æbelholt kloster, hvorfra det 1519 28/1 eller senere⁵, overgik til kronen, som 1563 14/2 afhændede det til universitetet. Hartkornlandgilden af dette gods er (idet gårdene nummereres efter Christian 5's matrikel):

	1506	1519	1563	1672
6.	4 pund	4 pund	4 pund	4 pund
7.	1 -	1 -	1 -	1 -
10.	1 -	1 -	1 -	1 -
14.	2 -	2 -	2 -	2 -
15.		2 -	1 -	1 -

Af yderligere to ejendomme svares 1506 og 1519 hver 2 sk. grot = 18 sk., måske husmænd, af hvilke der optræder 13 i matriklen 1688, heraf 1 uden jord til universitetet.

Nr. 6, 7, 10, 14 og 15 udgjorde henholdsvis $\frac{1}{2}$ bol, 1 otting, 1 otting, 1 fjerding og 1 otting. Skylden af disse ejendomme er altså egal - dog reduceres skylden af nr. 15 til det halve mellem 1519 og 1563.

Herefter skal præsenteres det større godskompleks, som ca. 1300 og 1370 tilhørte Roskildebispens, (fra) 1402 og 1568 Skt. Laurentii Kapel i Roskilde domkirke, fra

5. Mageskiftet 1519 blev efter meddelelse fra Erik Ulsig i hvert fald for Ods herreds vedkommende ikke effektueret.

1606 kronen og 1672 Selsø (nummereringen af gårdene er fortsat som i Christian 5's matrikel); den benyttede enhed er som ovenfor pund korn:

	1300	1370	1568	1606	1672
2.		} $1\frac{1}{2}$ -2*	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
3.			$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
8.			1	1	1
11.	} 24	} 18	3	3	3
12.			3	3	3
23.			$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$
28.			2	2	2
32.			4	4	4
33.			4	4	4
35.			3	3	2
			$22\frac{1}{2}$	$22\frac{1}{2}$	$21\frac{1}{2}$

* Landgilden er formentlig nedsat, da gården ligger til fogden på Selsø (jfr. nedenfor).

Desuden hørte i 1500- og 1600-tallet tillige nr. 31 (præstegården) til godset.

Nr. 2, 3, 8, 11, 12, 23, 28, 31, 32, 33 og 35 udgjorde henholdsvis 1 fjerding, 1 fjerding, 1 otting, $\frac{1}{2}$ bol, $\frac{1}{2}$ bol, $\frac{1}{2}$ bol, 1 fjerding, $\frac{1}{2}$ bol (heraf svarede 1672 3 pund korn), $\frac{1}{2}$ bol, $\frac{1}{2}$ bol, og 1 fjerding. Det ses af opstillingen, at nr. 8, 28, 32, 33 og 35 såvel år 1300 som i nyere tid svarede samme høje kornlandgilde som gårdene i det førnævnte gods, nemlig 8 pund pr. bol (nr. 35 gav 1568 og 1606 endnu mere), hvorimod de øvrige gårde i nyere tid gav mindre, oftest 6 pund pr. bol. Der er altså her klar inegalitet i kornlandgilden. Ca. 1300 og 1370 ser landgilden derimod ud til at være egal, nemlig henholdsvis 8 og 6 pund korn af hvert bol.

Der henvises iøvrigt til landsbystrukturafsnittet (s. 260), hvor udsæden til de samme gårde findes anført fra nyere tid, samt til den nedenfor meddelte sammenligning af forholdet mellem gårdenes hartkornudsæd og kornlandgilde:

	Kornlandgilde 1606/1672	Hartkornudsæd 1606	Hartkornudsæd 1682
2.	$1\frac{1}{2}$ pund	$3\frac{2}{3}$ pund	$4\frac{1}{8}$ pund
3.	$1\frac{1}{2}$	$3\frac{2}{3}$	$4\frac{7}{8}$
8.	1	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{5}{8}$
11.	3	8	8
12.	3	8	$8\frac{3}{8}$
23.	$3\frac{1}{2}$	$10\frac{5}{12}$	$10\frac{3}{4}$
28.	2	$5\frac{1}{2}$	7
32.	4	$9\frac{1}{2}$	$10\frac{3}{4}$
33.	4	10	$11\frac{1}{4}$
35:	3(2)	$5\frac{1}{3}$	$5\frac{5}{8}$
	$22(21)\frac{1}{2}$ pund	$67\frac{1}{3}$ pund	$74\frac{3}{8}$ pund

Udsædstallene meddeler hartkornsudsæden i alle tre vange, 1606 ved simpel addition af tallene for de enkelte vange, 1682 med benyttelse af Modelbogens omregning fra □ alen til tønder udsæd i god og middel bygjord (1. og 2. sort.). Tallene 1682 er omregnet til pund (som i Modelbogen efter Åbomål) med let afrunding af visse skæppetal. En sammenligning mellem de enkelte gårde viser tydelig affinitet mellem såvel udsædstallene 1606 og 1682 som mellem udsæd og landgilde.

I to tilfælde kan relationerne følges endnu lidt længere tilbage i tiden:

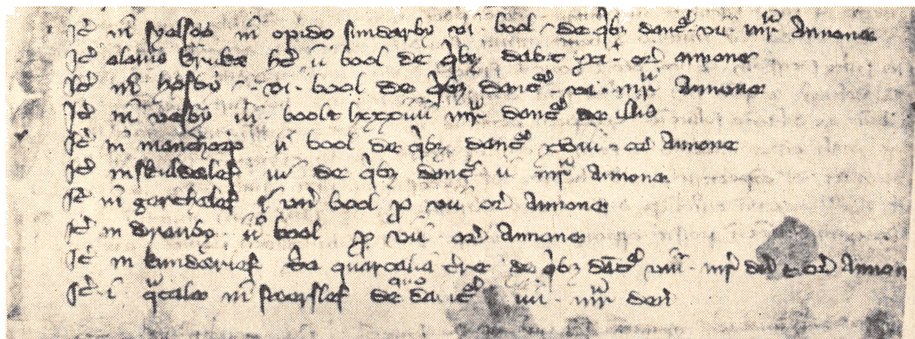
	Kornlandgilde 1580/1672	Hartkornudsæd 1580	Hartkornudsæd 1606	Hartkornudsæd 1682
20.	4 pund	9¼ pund*	9⅓ pund	ca. 9 pund
26.	2½ pund	5¼ pund*		5⅓ pund

* Medregnes boghvede, bliver tallene henholdsvis 10 og 5 ⅜ pund.

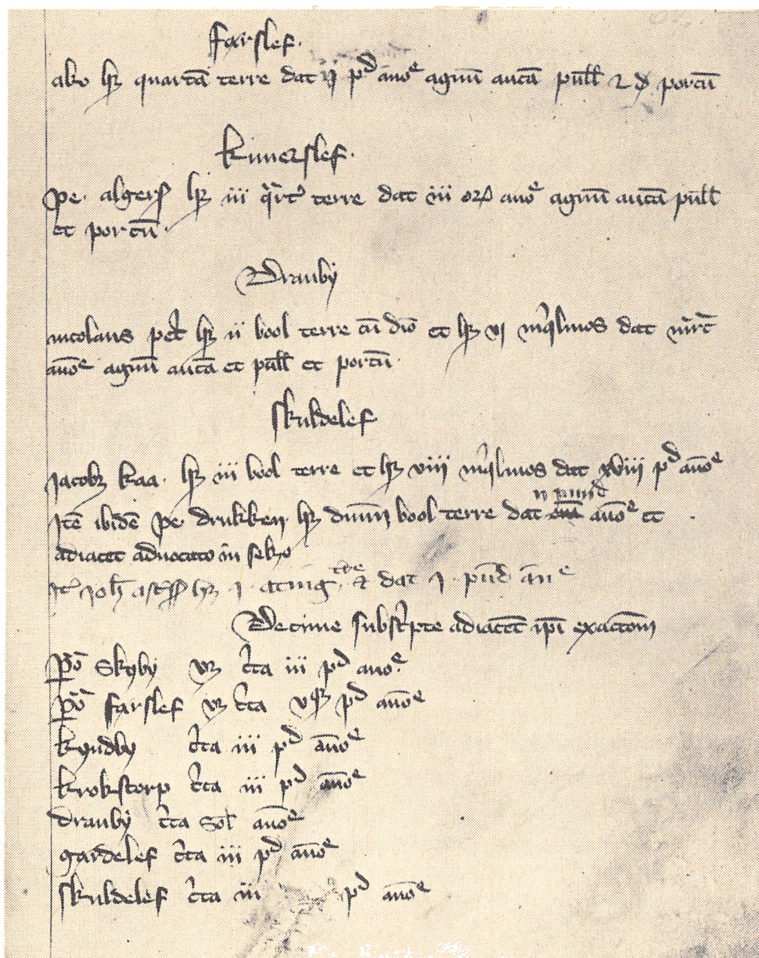
1580 og 1606 er anvendt kornmålene 1 pund = 4 tønder = 24 skæpper (Sjællandsmål), 1682 (⊃ : ca. 1684) 1 pund = 3 tønder = 24 skæpper (Åbomål). Om tøndens forskellige pottetal henvises til s. 260.

Havresæden er langt mere svingende end hartkorntallene.

1370 optræder en speciel uregelmæssighed i Skuldelev, idet der af en gård i Selsøfogedens besiddelse (senere nr. 2-3) kun svarede halv landgilde, 1½ pund, antagelig fordi han ydede tjeneste for resten af landgilden. Kort tid efter sattes fogedens landgilde op, formentlig i forbindelse med en mere udbredt landgildeforhøjelse i Skuldelev. Skuldelev var ikke den eneste landsby i Horns herred, hvor landgilden (i alt fald periodevis) ikke var egal. I Selsø sogn svarede ca. 1300 14 pund korn af hvert bol i Sønderby; men af hovedgården, der vistnok allerede på dette tidspunkt indtog en særstilling i forhold til byen, blev der kun givet 8¼ pund pr. bol. I Vestby var forholdene ca. 1370 ikke meget anderledes, idet kornskylden af hvert bol da var 12 pund korn, men af byens hovedgård kun 7⅓ pund. For Dråbys vedkommende bestod det gods, der omtales i Roskildebispens jordebog ca. 1370 af en hovedgård med gårdsæder, og da landgilden heraf var relativt lav (den laveste, som er konstateret i Horns herred i middelalderen), er det muligt, at denne hovedgård ligesom de to omtalte hovedgårde i Selsø sogn har været lavere skyldsats end de øvrige gårde på stedet; men landgilden af bondegodset pr. bol i Dråby sogn ses dog også i senere tid at være lavere end andetsteds i herredet. Det er derfor sandsynligt, at der her er tale om et lokalt fænomen. Det synes bemærkelsesværdigt, at landgilden i Dråby ca. 1300 var nøjagtigt halvt så høj som landgilden i Gerlev, dette så meget mere som landgildesatserne i de to lokaliteter ikke havde nogen normal størrelse (henholdsvis 5¼ og 10½ pund korn pr. bol). Det kan i denne forbindelse omtales, at medens det om de andre ca. 1300 nævnte landsbyer hedder, at der gives den og den ydelse af dem, anvendes om Gerlev og Dråby det ved pantsættelser almindelige ord »pro«: »Item in Gerthælef vnum bool *pro VII* oris annone. Item in Drauby II bool *pro VII* oris annone.« Det er tænkeligt, at den egentlige landgilde i disse to byer i virkeligheden har været højere, f.eks. henholdsvis 6 og 12 pund; men der lader sig ikke sige noget sikkert herom.

Øverst udsnit af Roskildebispens dombog, nederst f. 62 r. af Roskildebispens jordebog. Jfr. ovenfor, s. 66 f., 231.

Der lader sig altså som det ses af det ovenstående iagttagelse manglende egalitet i kornlandgilden i flere byer i Horns herred i middelalder og nyere tid. I alt fald på Selsø er det hovedgårdene, som ca. 1300 og ca. 1370 er lavere skyldsæt end bryde- og landbogårdene. Det er vel sandsynligst, at inegalitet i skyldsætningen må forklares ved en relativt løs landsbyorganisation (jfr. landsbystrukturafsnittet, s. 257).

Hovedlandgilden i Horns herred er i 1300-tallet oftest angivet i pund korn, men undertiden i mark penge, og det er derfor vigtigt at få undersøgt mulighederne for en konvertering af pengelandgilden til korn.

Da jordpriser og landgilde i danske kilder hyppigst opgives i mark penge før ca. 1330, men efter 1330 i mark sølv (eller pund korn), og da der netop ved 1330 antages et kraftigt prisfald på landejendomme, har konverteringsproblemet en meget væsentlig metodisk og real betydning. Johan Schreiner skriver allerede 1948⁶ herom: »Omlægningen⁷ innebar faktisk, at man efter 1330 gik over til ny myntfot: selve grundlaget for prisberegningen ble et andet. Spørgsmålet er om vi under disse forhold har noen mulighed for å jevnføre gamle og nye priser. Kommer en her noen vei ved helt enkelt å regne om den gangbare mynten til mark sølv? På det vis har danske historikere fått i stand en prisrekke forut for 1330, som de uten betenking sammenligner med opgaverne fra den følgende tid«.⁸

Schreiner finder, at faldet i gennemsnitsjordprisen ved år 1330 meget vel kan være blot tilsyneladende, idet det »ligger nær å anta at den pengemæssige endring i første rekke har gjort utslaget. Selve sammenstillingen må afvises som umetodisk, fordi vi har å gjøre med inkommensurable størrelser«.

Den førende danske forsker på området, C. A. Christensen, fortsatte imidlertid sine bestræbelser for at udnytte pengelandgilden og satte 1964 med anvendelse af taksten 1304 10/3 5/6 mk. penge lig med 1 pund korn i Horns herred ca. 1300.⁹ Svend Gissel, som 1964 opgav en konvertering,¹⁰ forsøgte sig 1968 med en takst 2 2/3 mk. penge lig med 1 mark korn, men kun for at konfrontere »en taxt, der er hñttet udefra, og som ikke har nogen støtte i kilden(☉: C. A. Christensens), og en beregning, der bygger på kilden, men som ikke støttes af nogen overleveret taxt« (☉: Gissels)¹¹, idet efter Gissels opfattelse gyldigheden af de middelalderlige pengetakster var så usikker, at de måtte lades helt ude af betragtning ved landgildeberegningen, medmindre særlige kontrolmuligheder forelå. Gissel hævdede¹² det princip, at der måtte stilles de samme sikkerhedskrav ved benyttelse af materiale fra middelalder og nyere tid.

Forsøger man at vurdere de anførte beregninger på grundlag af den inden for rammerne af Ødegårdsprojektet (ved Svend Gissel) videreførte forskning, må der lægges vægt på, at en af hovedforudsætningerne for Gissels konvertering (antagel-

6. Pest og prisfall i senmiddelalderen, s. 65 f.

7.☉: fra mark penge til mark sølv.

8. Schreiner henviser til følgende tidligere behandlinger: C. A. Christensen, DHT X, 1, 1930-31, s. 448 ff. og 457 ff.; Aksel E. Christensen, Nordisk Kultur II, 1938, s. 40; samme: Kongemagt og Aristokrati, 1945, s. 111; Svend Aakjær, Nordisk Kultur XXX, 1936, s. 243 f.

9. DHT XII, 1. s. 320 note 2.

10. Bol og by på Selsø, Bol og By 5, 1964, s. 11.

11. Se samme: Landgilde og udsæd, s. 260.

12. Anf. arb. s. 251 f., 260.

sen af landgildens egalitet) har vist sig i visse tilfælde ikke at holde stik (jfr. ovenfor). Endvidere er det i 1977 muligt at inddrage et større sammenligningsmateriale fra Horns herred end i 1964 og 1968. Endelig skal den iagttagelse fremhæves, at penge-landgilden i Vestby også uden konvertering kan ses at have været væsentlig højere end i Kunderslev og Ferslev, nemlig $7/4$, hvilket svarer til den indbyrdes højde af den overleverede kornlandgilde i de samme byer; dette moment måtte opmuntre til et nyt forsøg på en konvertering.

Kildestederne er DMR III, 3, s. 71 f., 309.

Gissels tidligere ligning ser herefter således ud:

8 mk. penge + $1\frac{1}{2}$ pund korn = 3×4 mk. penge.

$1\frac{1}{2}$ pund korn = 12 mk. penge ÷ 8 mk. penge.

$1\frac{1}{2}$ pund korn = 4 mk. penge

1 pund korn = $\frac{4 \times 2}{3} = \frac{8}{3}$ mk. penge

1 pund korn = $2\frac{2}{3}$ mk. penge (1 øre korn = 4 mk. penge).

Denne ligning forudsætter som anført, at landgilden var egal, hvilket som tidligere oplyst ikke var tilfældet overalt i Horns herred omkring 1370, således ikke i Vestby. Det må ligeledes bemærkes, at den gennem ligningen udfundne kornlandgilde forekommer lavere end sandsynligt i relation til kornlandgilden 1370. Benyttes i stedet ligningen 1 pund korn = 2 mk. penge (1 øre korn = 3 mk. penge), kommer landgildeudviklingen i Vestby meget tæt på udviklingen i Sønderby og landgildeudviklingen i Kunderslev og Ferslev meget tæt på udviklingen i Skuldelev; men hermed er man inde på ren spekulation, og *undersøgelsehs konklusion må derfor blive, at en beregning ikke med forsvarlighed lader sig foretage*, omend konverteringen næppe kan have afvejet meget fra de i det foregående gjorte forsøg. C. A. Christensens beregning af kornlandgilden i Vestby til 33,6 pund pr. bol må betragtes som ganske usandsynlig på baggrund af de øvrige oplysninger om kornlandgilden i Horns herred ved år 1300.

Undlades en konvertering af pengelandgilden, kan der ved år 1300 konstateres en landgilde på 8 pund korn af bolet i Skuldelev. I Gerlev og Dråby nord for Skuldelev var den tilsvarende kornlandgilde henholdsvis $10\frac{1}{2}$ og $5\frac{1}{4}$ pund (om indbyrdes forskel mellem Gerlev og Dråby se landsbystrukturafsnittet, s. 261 f.; se iøvrigt ovenfor, s. 290). På Selsø gods (Selsø og Skibby sogne) var landgilden relativt høj, nemlig i Sønderby 14 pund, hovedgården i Selsø dog $8\frac{1}{4}$ pund, i Østby 12 pund og i Manderup $13\frac{1}{2}$ pund. Den laveste kornlandgilde fandtes i Kunderslev, nemlig 6 pund.

Ca. 1370 var der sket en række forskydninger. I Dråby var landgilden dalet lidt, til 5 pund korn, i Skuldelev noget mere, nemlig til 6 pund. Landgilden var nu på 12 pund korn i såvel Sønderby som Østby. Samme landgilde forefandtes i Vestby - af hovedgården svarede dog kun $7\frac{1}{3}$ pund. I Kunderslev var landgilden uforandret 6 pund, hvorimod den i Ferslev var på kun 4 pund. Der var således ca. 1370 sket en moderat reduktion i forhold til status ca. 1300; i Manderup var landgilden dog reduceret kraftigt - til 6 pund korn. I flere tilfælde var landgilden af hovedgårde ca.

1300 (Sønderby) og 1370 (Vestby) lidt under $\frac{2}{3}$ af landgilden af andre ejendomme i landsbyen. Dette kan enten skyldes driftsmæssige forskelle eller mangel på arbejdskraft i større almindelighed.

Ca. 1390 var landgilden i Ferslev steget til 6 pund korn. Samme landgilde kendes nu i såvel Tørslev som Dalby.

Ca. 1400 haves nye oplysninger; bl.a. ses det, at landgilden i (dele af) Skuldelev nu igen var oppe på 8 pund korn, det samme som 100 år før. I Ferslev var landgilden igen forøget, nemlig til 8 pund; men dette skyldes eventuelt ødelægning af Ulstrup. Endelig er der grund til at antage, at landgilden af Bonderup kun var på omtrentlig 4 pund 1421.

1466 ses landgilden af Tørslev at være uforandret (fra 1387) 6 pund korn pr. bol. Landgilden af Venslev var 1492 og 1549 vistnok 6 pund korn.

1549 (og formentlig allerede 1492) var landgilden af Onsved 8 pund altså det samme som i (dele af) Skuldelev. Landgilden af Vejleby synes 1532 at have været på 6 pund korn.

1559 var landgilden af Dråby kommet ned på 4 pund korn pr. bol, hvorimod Torpe i Skuldelev sogn var på 8 pund, i lighed med Sønderby. Skibby, som nu optræder for første gang, indtog en mellemstilling med 6 pund korn - mod Bonderups (formentlig) 4 og Manderups ca. 6 pund. Landgilden af Orebjerg 1559 må ligeledes have været ca. 6 pund.

For Skuldelevs vedkommende haves udførlige oplysninger fra 1568, da landgilden var inegal med respektive 6 og 8 pund korn (Se herom ovenfor). 1567 var landgilden af Skibby fortsat 6 pund.

1588 var landgilden tilsyneladende gået uforandret gennem de foregående årtier, nemlig 8 pund korn i Onsved, 8 i Sønderby, 8 i Østby, 4 i Bonderup og ca. 6 i Manderup.

1672 var landgilden i Skuldelev, Sønderby, Østby, Bonderup og Orebjerg påny uændret, hvorimod der i Onsved var sket en reduktion til 6 pund, i Vestby til 7, i Skibby til $5\frac{3}{4}$, i Manderup til $5\frac{1}{4}$, i Vejleby til $4\frac{1}{2}$ og i Venslev til $4\frac{3}{4}$ pund. For Dalbys vedkommende var landgilden nu på 4 pund; men da sammenligningsgrundlaget ligger helt tilbage i 1387, er det umuligt at afgøre, hvornår nedgangen er sket. Foruden de allerede omtalte byer foreligger 1672 Røgerup med 6 og Kyndby med 6 pund.

I de to nordligste sogne var landgilden i Gerlev 6 pund ($10\frac{1}{2}$ ca. 1300!), i Landerlev 4 pund, i Lyngerup 6 pund, i Tørslev $5\frac{1}{2}$ pund, i Neder-Dråby 4 pund og i Over-Dråby 2 pund.

Vedrørende den særlige landgilde af Provsteholmen og Havreolden henvises til s. 177 ff.

SKEMATISK OVERSIGT OVER KORNLANDGILDEN I HORNS HERRED

Regneenheden er 1 pund korn pr. bol

1300 1335 1370 1387 1400 1466 1492 1549 1559 1568 1588 1672

Gerlev sogn

Gerlev	10½											6
Landerslev.....												ca. 4
Lyngstrup.....												ca. 6
Tørslev.....			6		6							ca. 5½

Dråby sogn

N.-Dråby.....	} 5¼	} 5				} 4						ca. 4
O.-Dråby.....												

+ vedægter. evt. 1 pd. pr. bol.

Skuldelev sogn

Skuldelev	8	6						6				6
{ Ornebol	8	6		8?				8				8
{ Ottinggårde				8				8				8
Onsved.....						8?	8					8 ca. 6
Torpe(Ornebol).....								8				8 H

Selsø sogn

Sønderby.....	14	12						8				8 8
H(Selsø).....	8¼	H						H				H H
† Vestby.....		12										7
† H.....		7½						-				-
Østby.....	12	12						8				8 8

Skibby sogn

Skibby.....								6	6*			5¼
Bonderup.....				(4)**				(4)		4		4
Manderup.....	13½	6						ca. 6		ca. 6		ca. 5
Røgerup.....												6

Kyndby sogn

Kyndby.....												ca. 6
-------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	-------

Krogstrup sogn

Dalby.....				6°								4
† Kunderslev.....	6	6										
Ordrup.....												ca. 4
Orebjerg.....								6?				6

Ferslev sogn

Ferslev.....		4	6°	8°°								ca. 4
Røgerup.....												6
Vejleby.....								6?***				ca. 4½
Venslev.....							6?	6?				ca. 4¾

Vellerup sogn

Vellerup.....												3¾
---------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	----

Orø sogn

Bybjerg
Gamløse
Næsby

H: Hovedgård.

* 1567

° 1391

** 1421

°° Tidsfæstelsen usikker, ændringen fra 4 i RJB skyldes evt. ødelægningen af Ulstrup.

*** 1532

I 1600-tallet blev (if. 1664 (1672)-matriklen) kornlandgilden i nogle af byerne realiter reduceret, i Kyndby således til ca. halvdelen, idet hele ruglandgilden blev eftergivet (i Kyndby 34 pund 16 skpr. rug), i Venslev med 14 pund af ialt 26 pund rug; disse nedsættelser var en realitet i jordebogen over Svanholm gods 1662. I Skuldelev forekom der allerede 1631 en partiel reduktion, her af byglandgilden. For Skuldelevs vedkommende oplyses det if. den såkaldte decisionsprotokol i en skrivelse fra ca. 1686, at den højeste landgilde, 8 pund korn, svarede af Ornebolet, hvis jord var særlig god. Det var i god overensstemmelse hermed, at der skete reduktioner i Kyndby og Venslev, hvis jord tildels var ufrugtbar grusjord. I Ordrup og Dråbyerne, som også svarede lav landgilde, var jordbundsforholdene ligeledes tildels dårlige. Jordens skiftende kvalitet er dog ikke tilstrækkelig til at forklare forskellene i landgildehøjden. Dels findes der anvendelige jordtyper, især morænesand, ikke alene i Selsø og i mindre grad Gerlev sogne, hvor landgilden - dette gælder især Selsø - var relativt høj, og hvor der ikke forekom ødelægning, men også i Oldenområdet. Dels forekom der som vist ændringer i landgildehøjden. Det må derfor sikkert påregnes, at såvel vejrlig som variationer i jordens behandling, bl.a. med gødning, måske også andre faktorer, må have spillet ind.

Betragter man hartkornlandgildens højde i forhold til udsæden, er det naturligt at tage sit udgangspunkt i Skuldelev, hvor særlig fyldige oplysninger dokumenterer et klart slægtskab mellem kornlandgilde og hartkornudsæd i 1600-tallet (se s. 289). Inddrages 1600-tallets hartkornberegning i sammenhængen (altså forholdet mellem tønder land og tønder hartkorn - se afsnittet Landbystruktur, s. 253), lader forholdene i andre byer sig til en vis grad også vurdere. Billedet bliver her noget mere uklart, men ikke nødvendigvis anderledes end i Skuldelev. I en by som Gerlev havde de enkelte bol 1682 et særlig stort antal tønder land i sammenligning med de øvrige byer i herredet. Hartkorn og landgilde var i forhold hertil lavere; men dette må skyldes, at der ligesom i Skuldelev har været lagt særlig vægt på god bygjord, som slet ikke fandtes i Gerlev (se s. 258, 261 f.). Relationen kornlandgilde-udsæd rækker i Skuldelev tilbage til slutningen af 1500-tallet (s. 290). Fra middelalderen foreligger der ingen udsædsoplysninger.

Foruden eksempler på kornlandgilden er der bevaret en række oplysninger om korntiende, som ligeledes kan tjene til belysning af kornavlens i Horns herred i middelalderen. Der foreligger således tal for korntiendens størrelse i Roskildebispens Jordebog ca. 1370 for 7 af Horns herreds 10 sogne.

Nærværende forfatter nåede i Landgilde og udsæd, 1968, s. 99 f., frem til, at tienden på Sjælland i 1500-tallet normalt pålignedes gårdene mekanisk efter bøndernes beskrivelse af deres jord, som indskrænkede sig til karakteristik af tilliggenet som fjerding, otting o.l., således som det endnu ses i præsteindberetningerne fra 1650'erne. Middeltienden blev formentlig beregnet helt summarisk med skønsmæssig fastsættelse af foldudbyttet. I flere tilfælde (Ringsted bymark, Sengeløse), kan det konstateres, at når landgilden var 1 pund byg, var den samlede tiende $\frac{1}{2}$ pund; dette var de omtalte steder normalydelse af 1 fjerding jord. På Næstved bymark ses 1488 16/6 at være svaret de samme afgifter af 16 jorder, nemlig af hver jord 1 pund byg, samt 4 skæpper byg i bispetiende, 4 skæpper byg i kirketiende og 4 skæpper byg i præstetiende, ialt altså $\frac{1}{2}$ pund byg i tiende. I Rødovre opgives bispetienden ca. 1370 til gennemsnitlig 1 tønde havre og 4 skæpper byg pr. bol af ialt

4 bol¹³. Allerede 1239 hedder det, at bispetienden i Roskilde stift var pålignet bolvis.¹⁴ I Sønderjylland sattes tienden 1278 til 1 ørtug rug pr. otting jord.¹⁵

På denne baggrund hidsættes følgende skema over hartkorntienden til bispem af Horns herred (Desuden svarede i nyere tid havretiende og boghvedetiende):

	1370 ff.	1566	1567	1568	1614	1672	1688
Gerlev sogn	3	[5½, 2 skpr.]	9	6	12	12	12
Dråby sogn	½	[2]	6			7	7
Skuldelev sogn	3	[7½, 7 skpr.]	8	8	12	12	12
Selsø sogn		6 ¹	8			6 ²	6
Skibby sogn	3	[4]	8	8	12	12	12
Kyndby sogn	3	[2⅛]	6			6 ³	6
Krogstrup sogn	3	4 ⁴	6			5	5
Ferslev sogn	5	[3½]	10			12	12
Vellerup sogn						1½	1½
Orø sogn		[2,9 skpr.]					11

De anførte tal angiver antal pund korn

Signatur: [] Kirketiende.

- 1) Kirketiende: 6½ pund 8 skæpper
- 2) Kirketiende: 8 pund.
- 3) Kirketiende: 5 pund.
- 4) Kirketiende: 3 pund.

Sætter man bispetienden 1370 ff.¹⁶ i relation til bispetienden i nyere tid¹⁷, ses det let, at størrelsesforholdet mellem sognene er ændret fra middelalder til nyere tid. Herved ses bort fra Dråby sogn, hvis lave ydelse 1300ff. er abnorm. I de øvrige sogne er tienden i det mindste fordoblet mellem 1370 og 1567,¹⁸ men desuden spores der tydelige indbyrdes forskydninger, som er opretholdt i 1600-tallet. I slutningen af 1600-tallet var hartkorntienden til bispem ca. ½ pund pr. bol, 1370 ⅓ heraf eller 4 skæpper (se ovenfor om Rødovre). Dette gælder i Horns herred Gerlev, Skuldelev og Kyndby sogne, hvor der ikke var varig ødelægning. Medens tienden her 1370 var ⅓ af tienden 1672, var forholdet ⅓ i Kyndby sogn, ⅓ i Krogstrup sogn og ⅓ i Ferslev sogn, hvilket indikerer en relativ nedgang af tienden i disse tre sogne, hvor der i alt fald i to tilfælde kan dokumenteres bebyggelsesnedgang, nemlig en mindre i Ferslev sogn og en betydelig i Krogstrup sogn. For Kyndby sogns vedkommende er bebyggelsesudviklingen mere tvivlsom.

Det er ligeledes et interessant, men desværre uafklaret spørgsmål, hvorledes den lave tiende 1370 skal fortolkes. En mulig forklaring er, at ydelsen har været sat ned

13. DMR III, 1. s. 95.

14. Bullarium Danicum, 1932, nr. 290.

15. Scriptores rerum Danicarum VIII, 1834, s. 132.

16. DMR III, 1. s. 72.

17. Se især 1567 og 1672/88.

18. Kirketienden 1566 synes bragt ud af balance, hvilket vel skyldes forbigående vanskelige forhold.

midlertidigt p.gr.a. krisetilstande, og i så fald har krisen i Horns herred på det angivne tidspunkt været mere generel, end det fremgår af ødelægningen i Oldenområdet; men det er omvendt også tænkeligt, at kravene fra kirkens side er blevet strammet i 1400-, 1500- og 1600-tallet og tiendeydelsen sat op. Endvidere er der en mulighed for, at indtægten 1370 har været delt mellem bispebord og len. Endelig søger C. A. Christensen i et brev af 10. november 1976 forklaringen i en hjælpeaktion til fordel for kirke og/eller præst i den foreliggende krisituation. Betragter man de oplysninger, som står til rådighed (se ovenfor) om tienden i 1500- og 1600-tallet, virker økonomisk betingede svingninger i realafgiften ikke usandsynlige; men problemet må søges løst i større sammenhæng, end det kan ske i denne forbindelse. Det skal her blot anføres, at den temporære ødelægning i områder med bedre kildedækning, især tyske, kan dokumenteres at have haft en betydelig udbredelse - omend væsentlig mindre end den permanente¹⁹ (her Oldenområdet), og at det af Thelma Jexlev (s. 228) er sandsynliggjort, at også Skuldelev kan have ligget helt eller delvis øde, hvilket givetvis må have medført en reduktion af sognets tiende. Et klart eksempel på temporær ødelægning var Gershøj lige syd for grænsen mellem Horns og Voldborg herreder, hvis genopbygning begyndte 1380²⁰ (jfr. s. 175).

Der eksisterer ingen data om middelalderlige varepriser i Horns herred; men ejendomspriser forekommer i nogle tilfælde.

Om prisudviklingen på ejendomme på Sjælland kan det blot anføres, at der synes at være sket et kraftigt prisfald omkring 1330; dette gjaldt selvsagt især gods, som blev øde²¹. I de følgende årtier holdt ejendomspriserne sig gennemgående på et meget lavt niveau (der skete ikke nogen yderligere reduktion omkring Den sorte Død 1348-50). Ca. 1380 steg ejendomspriserne noget og stabiliseredes fra ca. 1400 i store træk i det nye niveau.²² Ved udnyttelsen af prismaterialet støder man på to store vanskeligheder af metodisk art, nemlig dels omregningen fra mark penge til mark sølv og pund korn, dels forholdet mellem salgspris og pantepri.²³

For Horns herreds vedkommende er det bevarede ejendomsprismateriale sparsomt, men ikke uden interesse. Det drejer sig næsten overalt om pantesummer.

En speciel eksempel række giver et kærkomment supplement til de iøvrigt utilstrækkelige oplysninger om Dråby sogn, hvor landgilden (på bispegodset) gennem

19. Se Helmut Jäger, *Dauernde und temporäre Wüstungen in landeskundlicher Sicht. Wüstungen in Deutschland. Ein Sammelbericht* herausgegeben von Wilhelm Abel, 1967, s. 16-27.

20. Rep. I nr. 3281.

21. Svend Gissel, *Krise og kapital i dansk senmiddelalder. Från medeltid till välfärdssamhälle* (Nordiska Historikermötet i Uppsala 1974, 1976, s. 485).

22. Der kan henvises til følgende litteratur: C. A. Christensen, *Nedgangen i landgilden i det 14. aarhundrede*, DHT X, 1, 1931 - Aksel E. Christensen, *Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen*. Nordisk Kultur II, 1938, s. 40, - E. Ladewig Petersen, *Jordprisforhold i dansk senmiddelalder*. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 231 ff. - Svend Gissel, *Krise og kapital i dansk senmiddelalder. Från medeltid till välfärdssamhälle*, 1976, s. 470 f.

23. Se herom Johan Schreiner, *Pest og prisfall*, 1948, s. 65 f. - Senere især Erik Ulsig, *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968, s. 200 f., og Svend Gissel i følgende arbejder: *Landgilde og udsæd*, 1968, s. 250 ff.; *Om belejlighed og andre faktorer af betydning for jordvurdering i Danmark før 1600*, *Landbohistoriske Studier* tilegnede Fridlev Skrubbeltang, 1971, s. 46; *Forskningsrapport for Danmark, Nasjonale forskningsoversigter* (Det nordiske ødegårdsprojekt, Publikasjon nr. 1), 1972, s. 69 f.

hele perioden var lavere end andetsteds i herredet. Ved breve af 1393 19/2 og 13/4 bortpantede en enke og hendes sønner 18 ørtug skyldjord, som udgjorde alt deres gods i Dråby, til Niels Griis for 100 mark sølv i kølnsk vægt; men 1397 18/1 afkøbte dronning Margrete Niels Griis godset. 1400 6/2 (jfr. 18/3) indløste dronningen Østergård i Dråby for 10 lødige mark, Nørregård sammesteds for 9 lødige mark, begge fra Henrik Wardenberg, som selv havde den sidstnævnte gård i pant. Størrelsesforskellen på de pantessummer, som var bundet i de to transaktioner, er så iøjnefaldende, at den store pantessum på 100 mark »må skyldes særlige omstændigheder«²⁴. Dette kan nok fastslås, omend størrelsen af Østergård og Nørregård ikke er oplyst. Iøvrigt kan det omtales, at en gård i Øster Dråby 1335 15/3 blev pantsat for 10 mark sølv i kølnsk vægt, og det er tænkeligt, at denne gård, hvoraf der skulle svares en årlig landgilde på 1 mark korn, kan være identisk med den ovennævnte Østergård. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, forekommer summen 100 mark enorm i denne sammenhæng, og man kunne derfor nære mistanke om, at der kunne være indløbet en fejl; men dels er der tale om et originaldokument, og dels finder man et lignende eksempel fra Esbernetorp ved Skuldelev, som 1396 3/5 blev bortpantet for 130 mark sølv, omend landgilden af Esbernetorp langt fra kan have svaret til lånets størrelse; også her stammer oplysningerne fra et originaldokument. En af de mulige forklaringer på de to meget store pantessummer kunne være, at man her havde at gøre med bruttobeløb til dækning ikke alene af landgildekøb, men også af andre investeringer, som blev foretaget for at bringe godset på fode, og det må herved bemærkes, at ikke alene landgilden af bispegodset i Dråby såvel år 1300 som 1370 var ganske særlig lav, men at tienden 1370 ligeledes var det.²⁵ At også disse abnormt høje investeringer på en eller anden måde står i forbindelse med krisetilstandene og foretagsomme folks udnyttelse af dem, turde i hvert fald være sikkert. Mere stabilt end disse ekstreme betingelser virker forholdene i Landerslev, hvor en gård med 6 ørter jord 1396 u.d. og 1400 6/2 bortpantedes for 6 mark sølv, hvilket svarer til 24 mark sølv som pantessum for 1 mark skyldjord. Fra Vejleby foreligger gennem 1400-tallet en række salgs- og pantepriiser; men da de er vanskeligt sammenlignelige, skal de ikke behandles her; det samme gælder spredte oplysninger fra Gerlev, Tørslev og Lyngerup.

Tør det således efter det anførte antages, at i tillæg til ødelægningen af Oldenområdets byer økonomien har været rystet i både Skuldelev, Dråby og Esbernetorp, står det på den anden side klart, at der er gjort energiske forsøg på at rette stillingen op. Kapitalstærke kræfter satte ind flere steder i herredet. Roskildebispen tog sig selv af Selsø (med Bonderup, Manderup og Esbernetorp), men overlod kort efter 1400 Skuldelev til provst Christiern, der her som andetsteds kastede sig ud i genopbygningsarbejdet. Lige syd for herredsgrensen, i Gershøj, tog Henning Podebusk fat omkring 1380, og i det nordlige var det kronen, som i skiftende samarbejde og konkurrence med såvel lokale folk som den indvandrede Henrik Wardenberg søgte

24. Erik Ulsig, *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968, s. 201.

25. Svend Gissel, *Krise og kapital, Från medeltid till välfärdssamhälle*, s. 492.

26. Svend Gissel, *Krise og kapital, Från medeltid till välfärdssamhälle*, s. 491 f. - Se tillige om Selsø anf. afh., s. 490; om Bonderup 1421 28/2; om Manderup jfr. Selsø samt Svend Gissel i *Bol og By* 5, 1964; om Esbernetorp 1396 3/5, om Skuldelev ovf. s. 230 f., om Gershøj 1380 7/5 - en af de afgifter, der skulle svares af Gershøj, var if. Henning Podebusks kontrakt med Clara kloster 1380 iøvrigt sild; om Dråby ovenfor.

forholdene stabiliseret. Dette skete med indsats af betydelige midler, som i hvert fald tildels må have haft deres proveniens i Øresund og på Skånemarkedet²⁶.

Der er derfor heller ikke noget mærkeligt i, at også købstaden Roskilde bidrog til den markedsstyrede kredit, som under de bedre tider fra ca. 1380 (se ovenfor) tilflød Horns herred. Flere folk fra Roskilde havde tydelige interesser her²⁷, og en gård i Gerlev tilhørte i den lange periode 1442-1554 Skt. Knuds Gilde i Roskilde, senere Roskilde købstad. Over for et sådant kapitalopbud fra mange sider kunne lavadens væbnere ikke være med, og de bukkede derfor under (se s. 206 ff.).

Der mærkes i alle disse forhold et pust fra Nordeuropas hovedfærdselsåre, Øresund, ligesom der næppe er tvivl om, at Sundet også har virket i negativ retning ved at drage dele af den sjællandske landbefolkning bort fra hjemstavnen.²⁸

Det synes endvidere evident, at denne tidlige genopbygningsfase må have haft som hovedformål at øge kornproduktionen, hvilket da også stemmer vel overens med vor viden om betydningen af møllerne (vand-, vind og hestemøller) for denne region, dels i middelalderen, dels i nyere tid (se s. 272 ff.).

Men langt ind i Oldenområdet nåede genopdyrkningen ikke endnu. Det skete først i 1600-tallet, og dette er for så vidt mærkeligt, som både kirke og krone havde interesser her. På Svanholm gård og gods kæmpedes der en lang og fortvivlet kamp for at holde stillingen, som sled flere slægter op (Mandrup, Panter), indtil endelig Bille-slægten efter sin indtræden på scenen ved 1400-tallets midte tog fat på systematisk at udnytte de store græsningsmuligheder i Oldenområdet (Om Panter-slægtens økonomiske vanskeligheder se s. 213 f.).

Da Det nordiske Ødegårdsprojekt påbegyndte sine undersøgelser omkring nytår 1970, var forskningssituationen den, at C. A. Christensen i en række afhandlinger, sidst Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede, DHT XII, 1, 3, 1964, s. 257-348, havde behandlet den senmiddelalderlige agrarkrise i Danmark og herunder indledt et egentligt regionalstudium i Danmark på dette felt, især ved sin fortrinlige undersøgelse af »Danmarks største Wüstung, Oldenområdet i Horns Herred på Sjælland«.²⁹ Krisen var efter C. A. Christensens mening af katastrofal karakter i hele Danmark - blandt andet havde han meget tidligt fæstet sig ved »Nedgangen i landgilden i det 14. århundrede«.³⁰ Nærværende forfatter publicerede, ligeledes 1964, en afhandling i Bol og By 5, s. 7-35, betitlet Bol og by på Selsø. Mit kildemateriale til belysning af landgilden i Horns herred var stort set det samme som C. A. Christensens, nemlig 1300-tallets fortegninger over bispegodset i den østlige del af herredet; men jeg begrænsede mig til Selsø gods³¹ og udvidede på den anden side stoffet med et større sammenligningsmateriale i nyere tid. Jeg fandt i modsætning til Christensen stort set landgilden stabil på Selsø-godset, med een bestemt forudsætning, nemlig at den reduktion af

27. Ingrid Lysdahl, Bypatriciatet i Roskilde og Ribe og dets besiddelse af landgods indtil slutningen af det 15. århundrede. Utrykt specialeafhandling, Århus 1973.

28. Jfr. Svend Gissel, Landgilde og udsæd, 1968, s. 282 f.

29. Svend Gissel, Forskningsrapport for Danmark. Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1: Nasjonale forskningsoversikter, 1972, s. 8.

30. DHT X, 1.

31. Selsø sogn, samt Manderup.

kornlandgilden til 2/3, som jeg fandt var et gennemgående træk i de behandlede landsbyer, betød en driftsomlægning fra alsædsbrug til trevangsbrug.

Da jeg gik i gang med landgildeundersøgelserne for Ødegårdsprojektet, var der mulighed for at udvide den tidligere analyse til også at omfatte de sparsomme landgildeoplysninger om resten af herredet. Desuden kunne studiet i det allerede udforskede område uddybes, bl.a. ved en særskilt vurdering af landsbyernes fæstegods og af hovedgårdene (bl.a. landsbyhovedgårdene). Resultatet af denne gennemgang (hvorom ovenfor) er blevet, at jeg nu føler mig overbevist om, at krisetilstanden i Horns herred har haft væsentlig større udbredelse, end ødelægningen af det begrænsede Oldenområde indicerer, samt at udlægningen af dette til græsning »må være en følge af og ikke årsag til ødelægningen«. ³² På den anden side er det formentlig sikkert, at landgildenedgangen på Selsø og - såvidt den kan belyses - de fleste steder i herredet har været behersket, og jeg mener fortsat, at en driftsomlægning kan have været en medvirkende faktor. ³³

Som ovenfor vist fandt der på Roskildebispens gods i Horns herred en reduktion sted af hartkornlandgilden i senmiddelalderen. Samtidig pålignedes der i tiden efter år 1300 nogle af bispens ejendomme en række animalske afgifter, som for Selsøs vedkommende findes udførligt behandlet i Bol og By 5, 1964. ³⁴ Disse ydelser ses i nogle tilfælde at være pålignet byerne efter disses boltal og undertiden at stå i nøje forbindelse med deres bolstruktur.

I Østby og Manderup var persillen svin dog allerede 1370 egaliseret; Manderup havde 1682 solskifte. Desuden skal det omtales, at småredsøl 1370 pålignedes hver gård i Sønderby, Østby og Manderup med 1 lam, 1 gås og 1 høne og 1559 med 1 lam, 2 gæs og 4 høns. 1559 var der kommet nye bolafgifter til, nemlig får, smør og æg. - Desuden svarede 1559 (1572) gæsteri og fødenød.

Det er af interesse at få klarlagt udbredelsen af disse nye afgifter, og i det følgende skal der meddeles en oversigt derover: 1370 svarede der ingen animalske ydelser af hovedgårdene i Sønderby (Selsø) og Vestby. Dette er et fænomen, som var velkendt i 1500-tallet og senere, og det hænger formentlig sammen med, at hovedgårdene selv ejede hørlighederne, og derfor ikke skulle svare afgifter af dem. Bispens Dråbygods, en stor ejendom med 6 gårdsæder, hvoraf der foruden 1 mark korn måtte ydes 1 svin, har næppe haft selvstændig skovherlighed, men derimod oven i købet måttet svare småredsøl, der som regel var afløsning af en arbejdsafgift til godsejeren. En sådan oplysning må anses for væsentlig til karakteristik af ejendommen.

Af alt fæstegodset i Sønderby, Østby og Manderup, samt uden for Selsø i Ferslev og Kunderslev betales såvel småredsøl som afgift af svin. Medens småredsølen var stereotyp, en fast ydelse af hver fæster, var ydelsen svin mere differentieret i Sønderby, nemlig ½ svin af hver fjerding. I Østby svarede 1 svin af hver fæster uanset ejendommens størrelse og i Manderup ½ svin. For Ferslev og Kunderslevs (samt Dråbys) vedkommende lader beregningsmåden sig ikke gennemskue.

32. Nasjonale forskningsoversikter, 1972, s. 72 med n. 441.

33. M.h.t. dette sidste punkt skal jeg foreløbig henvise til min bog Landgilde og udsæd, 1968, s. 283-298, samt til min ovennævnte artikel i Bol og By 5, 1964. Jeg forbeholder mig at vende tilbage til problemet i kommende undersøgelser med udnyttelse af forskelligt materiale fra ind- og udland.

34. Svend Gissel, Bol og by på Selsø. Bol og By 5, 1964, s. 8-35, passim.

Der var to byer i Horns herred, af hvis bispegods der ikke blev givet herlighedsafgifter 1370, nemlig Vestby og Skuldelev. Vestby var if. markbogen 1682 lagt under Selsø, da den var alt for fattig på ressourcer til at kunne bruges til andet end kvæggræsning. Opmærksomheden kan iøvrigt henledes på, at der i 1500-tallet undertiden svaredes hartkornlandgilde af ejendomme, der betegnedes som øde, men derimod ikke herlighedsydelse.³⁵ Der består derfor en mulighed for, at godset i Vestby og Skuldelev 1370 har været anset for økonomisk svækket.

1559 tilhørte Skuldelev ikke længere det godskompleks, som før Reformationen havde været Roskildebispens (Se om Skuldelev nedenfor). Af Vestby blev der først 1588 svaret småredsel, sandsynligvis som afløsning af hoveri. I 1600-tallet blev der en overgang givet en sammelskat på 1 lam, men ellers ingen herlighedsydelse udover småredsel, og 1669 eller 1670 blev byen nedlagt (jfr. ovenfor). I Sønderby og Østby var der i 1500-tallet kongruens mellem gårdenes størrelse (og boltallet) og ydelserne af svin, får, smør og æg, hvorimod afgifterne i Manderup var stereotype. Småredsel var stort set ens for alle gårde.

For Skuldelevs vedkommende dukker herlighedsafgifterne op 1506 17/3 på gods tilhørende Anders Henriksen i Lille-Lyngby og fra nævnte dato Æbelholt kloster. Dette gods synes ikke at have været helt på fode og virker mærkeligt inegalt. Af de ialt 6 gårde var den første midlertidigt ubesat, af nr. 2 og 3 (1519 28/1: i begge huse) svaredes ikke hartkornlandgilde, men 2 skilling grot (den ene var Niels Møller), af nr. 4 og 5 ligesom af nr. 1 kornlandgilde, men ingen herlighedsydelse (- dog 1 skilling grot), og først af nr. 6 foruden 2 pund korn og 6 grot 1 lam, 1 gås, 4 høns (Småredsel). 1519 28/1 gav to af fæsterne småredsel, og nr. 1 var nu besat igen. Henholdsvis 1510 u.d. og 1512 21/12 ydedes småredsel (i det ene tilfælde også 1 skilling grot) af to gårde tilhørende slægten Bille (1510) og Thott - vel på Dronningholms vegne (1512). Endnu 1549 (Bille-slægten), 1559 (kronen) og 1563 (kronen og sognepræsteembedet ved Roskilde domkirke) optræder der en række gårde i Skuldelev uden animalske afgifter (1563 dog grotydelse). Først i Roskilde kapitels jordebog 1568 finder man nogenlunde konsekvente og egale herlighedsafgifter i Skuldelev, nu for et større antal ejendomme. Bolsvin svaredes stereotypt og ikke helt egalt af de større gårde, og de mindre gårde viser andre uregelmæssigheder; men af de store og mellemstore gårde på 4, 3 og 2 pund korn ydedes fast 1 lam, 1 gås, 1 skæppe havre, 4 høns og 1 skilling grot (= 9 skilling). Af gårde på 1½ pund korn var herlighedsydelsen enten 1 skilling grot og småredsel eller 2 skilling grot (hvilket indicerer en takst 1 skilling grot = småredsel, som omtrentlig kan ses at være benyttet i første halvdel af 1500-tallet). Efter dette tidspunkt anvendes de animalske ydelser ikke helt, men næsten regelmæssigt i Skuldelev; men det er tydeligt, at denne by, fordi den har været opsplittet mellem så mange godsejere, måske også af andre grunde, først sent har fået pålagt så ensartede (og omfattende) herlighedsydelse som byerne under Selsø, og det er nok karakteristisk, at det er domkapitlet, som er kommet først. I Onsved optræder en stor gård tilhørende Svanholm 1456 14/4 og 25/10 uden herlighedsydelse; men 1472 29/6 og 1492 8/12 fik Svanholm småredsel af denne by, og 1568 er det samme tilfældet med kapitelsgodset (dog med den forskel, at skilling grot for den gård, der tilhørte Klippestrup præbende ikke var

35. Se som eksempel herpå Onsved 1549.

blevet konverteret til småredsel - dette er dog ikke karakteristisk for Klippestrup-godset i almindelighed). Iøvrigt mærkes gennem hele 1500-tallet forskelle i påligningen af herlighedsafgifter (der er kun tale om småredsel) i Onsved, hvilket hænger sammen med forskelligt godstilhørsforhold. 1670/71 samlede Friedrich von Arenstorff til Svanholm hele byen og egaliserede den. I Torpe (Esbernetorp) lå 1556 to store gårde, hvis fæstere hver svarede $\frac{1}{2}$ løde mark og 1 får i herlighedsafgifter, og dette niveau holdt sig i den følgende tid, når bortses fra tilkomne havreafgifter, hvorom nedenfor.

Af megen interesse - også m.h.t. herlighedsafgifter - er naturligvis Krogstrup sogn, som rantes hårdest af ødelægningen.

Den eneste af ødebyerne, af hvilke der vides at være givet sådanne ydelser (småredsel), er Kunderslev (se ovenfor). I Dalby, hvor i det mindste een gård lå øde 1432 28/10 - iøvrigt den eneste middelalderlige »ødegård«, som kendes i Horns herred (de andre lå uspecificerede i ødebyerne) - optræder småredsel af kronens ejendomme (til Abrahamstrup) endnu ikke 1550 2/7, 1559 og 1563 11/3, men som afløsning for hoveri derimod 1559 en smørydelse på 1 fjerding; smørydelser i datidens kilder indicerede brug af græsningsarealer (her eventuelt Oldenområdet). 1568 svarede småredsel til kapitlet af alle dettes gårde.³⁶ 1672 var der endnu nogle af de 16 gårde som da lå til Svanholm, som ikke ydede småredsel; af en enkelt betaltes der uregelmæssigt (med 3 høns i st.f. 4). Af Ordrup mænd (om Ordrup se s. 264 f.) blev der 1672 givet småredsel (tidligere ydelse heraf ses ikke; det er interessant, at småredselen af Ordrup undtagelsesvis er differentieret, således at der af gårde på 2 pund i hartkornlandgilde svarede 2 lam, 4 høns, 2 gæs, af halvt så store gårde derimod 1 lam, 1 gås, 2 høns). Det er sjældent, at man finder en så stor småredsel som af de større gårde i Ordrup, og der er næppe tvivl om, at denne hoveriafløsning har fået en sådan betydning netop her, fordi Ordrup-bønderne 1492 6/12 karakteriseres som gårdsæder, der ikke gav landgilde, men arbejdede til Svanholm. Af Orebjerg ydedes 1559 og 1672 ikke småredsel.

I Kyndby optræder 1456 14/4 og 25/10 en ydelse til Billeslægten på 1 skilling grot (1492 8/12 5 grot, såvel som 1 skilling grot (for roning)), som vel er en forløber for småredsel, 1476 25/8 samme afgift til Kindholm. 1496 ydedes småredsel (bl.a. særlig stor ydelse af en større gård) til Poul Laxmand. 1549 synes arbejdsafløsningen opgivet på Bille-godset; men 1588 svarede normal småredsel til Selsø, ligeledes (dog med andet tal på høns) 1614 til Roskilde kapitel. Det samme gælder krongods 1630 28/8 og 1631 18/2. 1588, 1614 og 1630/31 ydedes tillige 1 skilling grot. 1664 blev der givet småredsel og undertiden pengeafgifter af de fleste gårde. Fra 1614 optræder ydelsen $\frac{1}{2}$ bolsvin (eller en side flæsk), hvilket ellers er ret sjældent i Horns herred uden for Selsø.

Som tidligere (s. 301) omtalt blev der allerede 1370 givet småredsel og $\frac{1}{2}$ svin af Ferslev til Selsø. 1391 28/4 forekommer et mindre adeligt gods kompleks, hvoraf der ikke svarede herlighedsafgifter. Derimod ses en pengeafgift 1463 21/9 og 1464 7/9. 1512 21/12 ydedes småredsel og grotafgift af Dronningholm gods, 1519 28/1 ligeledes til Æbelholt, 1559 erredspenge til Abrahamstrup. Fra 1568 (1563) forefindes småredsel (teje), især på kapitelgods (for Dalby præbendes vedkommende

36. Se også 1606 16/4 og 18/4 og den følgende tid.

specificeret), men uregelmæssigheder forekom også i den følgende tid, og det turde være sikkert, at opsplitningen af byen mellem en række ejere har været af betydning i denne forbindelse.

I Røgerup som periodevis har været øde (1566 27/3, 1568) kendes herlighedsforholdene først 1633 7/5, da der af 3-punds gårde svaredes såvel småredsel som $\frac{1}{2}$ bolsvin, 6 skilling penge, $\frac{1}{2}$ får og 20 æg til Egholm; desuden ydedes der relativt høje havreafgifter af Røgerup (se nedenfor). Hermed var buen imidlertid spændt for højt, og 1662 havde ydelsen af bolsvin og en del af havren måttet eftergives; disse afgifter optræder dog påny 1672 (1664). Som det ses, indtog Røgerup en særstilling blandt de øde byer derved, at denne temporære Wüstung fik pålagt særlig omfattende animalske præstationer, hvortil formentlig må have svaret økonomiske ressourcer af et vist omfang.

Det første sikre eksempel på herlighedsafgifter af Vejleby er fra 1496, da der på adelsgods (Poul Laxmand) svaredes 1 skilling grot af en 2-punds-gård (se også 1511). Ligeledes på adelsgods (Mette Bydelsbak) ydedes af en 3-punds-gård $\frac{1}{2}$ fedt svin, $\frac{1}{2}$ får, småredsel og 6 skilling, hvorimod der af en 6-punds-gård gik 6 skilling grot (Fru Eline Gøyes Jordebog). Også 1563 14/2 optræder der småredsel, formentlig pålagt nogen tid forinden. 1633 11/10 forekommer på adelsgods (Joachim Beck) endnu mere omfattende ydelser end tidligere i denne by, nemlig af 3-punds-gårde 6 skilling penge, $\frac{1}{2}$ bolgalt, $\frac{1}{2}$ får, småredsel, 20 æg foruden havren, hvorom nedenfor; af en af gårdene gives der dog kun småredsel og 2 skilling penge (Pengene betegnes her som landgildepeng og kan derfor være et tillæg til hartkornlandgilden). 1662 svaredes til Egholm reducerede animalske afgifter af tre ødegårde (småredsel og i et tilfælde æg), og 1672 (1664) var såvel bolafgift som får forsvundet fra samtlige ejendomme.

For Venslevs vedkommende haves allerede i det store Billeskifte 1492 8/12 oplysninger om herlighedsafgifter af alle bygte gårdsædejorder til Svanholm, nemlig såvel svin som småredsel. Den sidstnævnte var klassificeret i større og mindre ydelser efter gårdenes størrelse (jfr. ovenfor under Ordrup). Gårde med anden ejer (Poul Laxmand) gav i stedet 1 skilling grot (1496). 1549 genfindes præstationerne fra 1492 (disse bede var nu lagt for 2 mark 1 skilling). På Roskilde kapitels gods var ydelserne 1614 af lignende karakter og størrelse ($\frac{1}{2}$ bolsvin synes afløst af 20 skilling). 1650 12/4 svaredes af kapitelgods yderligere 2 skåle smør af en 3-punds-gård; af en anden ejendom var de animalske afgifter afløst af 1 rigsdaler. 1672 (1664) forefindes samtlige ovennævnte afgifter in natura, uden nedskæringer.

Vellerup by i det lille Vellerup sogn er gennemgående dårligt belyst i kilderne i ældre tid, og herlighedsydelseerne danner i denne henseende ingen undtagelse. Først 1662 ses der at være svaret småredsel til Egholm af nogle af gårdene, hvoraf iøvrigt de fleste var øde; af to gårde blev der også givet 20 æg, 1672 (1664) tillige 1 skilling grot.

Orø sogn indtager kildemæssigt næsten samme stilling som Vellerup. 1606 16/4 blev der svaret 26 sider flæsk af landboerne på hele øen, og i kapiteljordebogen 1614 forefindes småredsel. Oplysningerne om de enkelte byer begynder med Abrahamstrup-jordebogen 1559, hvor såvel småredsel som flæsk findes pålignet de enkelte gårde i Bybjerg, Gamløse og Næsby; af den gamle hovedgård svaredes 1 ko og 1 får. De omtalte præstationer kan videre følges 1606 16/4, 18/4, 20/4, 1614 og 1672 (1664).

Horns herreds to nordlige sogne Dråby og Gerlev kan karakteriseres således:

Første omtale af herlighedsafgifter i Gerlev by er fra 1507 23/7, da der svaredes smårdtsel af en af gårdene på Lunge-Bille-gods i byen (se også 1510); det samme gjaldt gods tilhørende Mette Bydelsbak (EGJb). Derimod fik Æbelholt 1519 28/1 ikke smårdtsel af sin gård, Roskilde købstad 1554 24/2 heller ikke (se dog 1568 13/9: med andre bede). 1563 forekommer 1 teje (smårdtsel) såvel på kapitelgods (27/2, se også 1614) som adelsgods (11/3, 15/4). 1672 (1664) er smårdtselen reduceret i Gerlev, idet afgiften af de enkelte gårde er formindsket.

Ifølge Bille-skiftet 1492 8/12 (jfr. 1510, 1549 og 1563 11/3) svaredes der ikke smårdtsel af Landerslev (se tillige Laxmand-godset 1496); men Anders Henriksen i Lille-Lyngby fik 1506 17/3 smårdtsel af sin gård i byen - jfr. også 1519 28/1 (Æbelholt kloster) og Eline Gøyes Jordebog (Mette Bydelsbak). Af kronens gods synes der til 1500-tallets midte ikke at være ydet animalske afgifter (1539 10/6, 1559); men 1560 1/7 modtog Herluf Trolle smårdtsel, og det samme gælder 1563 18/1 kapitelgods. 1672 (1664) svaredes smårdtsel af en række gårde i Landerslev, men ikke af alle.

I Lyngerup optræder herlighedsydelsen først sent, og dette gælder specielt de animalske afgifter og pengeydelseerne. Først 1561 20/4 svaredes af en 4-punds-gård tilhørende kronen den beskedne sum 1 skilling grot, 1563 15/4 på adelsgods (Else Skave) 1 mark pendinge og omsider 1568 smårdtsel, dog ikke indført konsekvent, på kapitelgods. Endnu 1606 16/4, 18/4 var der ikke gennemført egalisering på dette punkt (se også 1614), og det samme gjaldt Maribo kloster (på hvis Lyngerup-gods der 1623 30/11 ikke forekom herlighedsafgifter) og kronen (1624-25, 1630-31, 1671 8/12, 9/12); på adelsgods (Frants Rantzau) herskede der 1630 8/8 lignende forhold; se også 1641 2/1, 28/4, 18/10 (Jørgen Urne); det afsluttende indtryk, fra matriklen 1672 (1664), er det samme. Konklusionen bliver derfor, at Lyngerup må have været en af de landsbyer i Horns herred, som var i stand til at yde mindst, når det gælder de for nærværende behandlede ydelser.

Vender man sig til Tørslev, ses det imidlertid, at forholdene der ikke har været meget anderledes. Først 1559 møder man på krongods ydelsen 6 skilling erveds-penge, først 1568 på kapitelgods i nogle tilfælde smårdtsel (se også 1606 16/4, 18/4, 1614). Helt til 1672 (1664) ses der ikke at være sket nogen ændring af den i hele landsbyen meget usystematiske påligning af smårdtsel.

I Neder-Dråby fandtes der 1556 14/8 og 1559 smårdtsel på krongods, 1559 4/11, 1560 16/12 og 1577 28/7 ligeledes på adelsgods (Hans von Barby, Corfitz Ulfeldt, Karen Rønnov) og 1563 27/2 på kapitelgods; 1672 (1664) gav nogle af bønderne tillige 1 side flæsk.

I Over-Dråby optræder pengeafgift og smårdtsel relativt tidligt, nemlig 1458 19/7 og 24/8, på adelsgods (slægten Panter), smårdtsel tillige på krongods 1559. Gøres der status 1672 (1664), er smårdtsel gennemført i omtrent samme omfang som i Neder-Dråby.

Som denne gennemgang vil have vist, var der i Horns herred store lokale forskelle i påligningen af herlighedsydelse; jeg undtager foreløbig havreafgifter m.v., som skal behandles nedenfor. Herlighedsafgifterne synes at være indført i senmiddelalderen, undertiden dog først i 1500- eller 1600-tallet - om overhovedet nogensinde.

Beregningen af disse afgifter er derfor væsentlige til belysning af visse sider af bøndernes økonomiske formåen og af deres byrder. De almindeligste afgifter var småredsel (teje) eller skilling grot, som begge (i hvert fald i hovedsagen) afløste arbejdsydelser. Svagest står her Lyngerup og Tørslev i Gerlev sogn, samt Dalby og Orebjerg i Krogstrup sogn, stærkest de to gårdsædebyer Ordrup i Krogstrup sogn og Venslev i Ferslev sogn.

Nogle mere velstående byer ydede tillige andre afgifter. Medens der af nogle byer ved Oldenområdet, Bonderup³⁷, Ordrup, Dalby og Orebjerg, højest ydedes en eller anden afløsning af tidligere arbejdsforpligtelser i eftermiddelalderlig tid - det samme gjaldt Lyngerup og Tørslev i Gerlev sogn, blev der af de fleste øvrige byer givet bolsvin, undertiden tillige får, æg, smør m.v. Dette gælder først og fremmest Selsøområdet, men også byerne Røgerup og Vejleby. Det skal om alle disse ydelser afsluttende siges, at ikke-omtale af dem ikke med sikkerhed viser, at de ikke har været pålagt; især i tiden omkring 1500 (og forinden) meddeles de meget usystematisk, og der kendes eksempler på, at de har været udeladt. I det foregående har der af pladsmæssige grunde ikke kunnet tages hensyn hertil. Det kan imidlertid tilføjes, at forekomst resp. manglende forekomst af de animalske afgifter for Horns herreds vedkommende ingenlunde virker helt tilfældigt. Især i 1500-tallet ser det ud til, at manglende herlighedsafgifter ofte har været en realitet (bl.a. fordi de er blevet ydet af nogle gårde, ikke af andre, i samme by og på samme gods), og variationerne fra by til by kan derfor med visse forbehold benyttes til at supplere vor øvrige viden om lokale forskelle i herredets økonomiske vilkår.

To vigtige herlighedspersiller er endnu ikke blevet behandlet, nemlig gæsteri og fødenød (fodernød), samt staldokse.

Om gæsteriet henvises indledningsvis til min behandling deraf i Landgilde og udsæd, 1968, s. 52. Denne ydelse har sin oprindelse i fæsternes underhold af hovhestene, som i Fru Eline Gøyes Jordebog undertiden findes afløst af penge. På gods i Merløse herred beregnes det i følge den nævnte kilde³⁸ således, at 3 pund hartkorn korresponderede med 1 mark gæsteri, 2 pund hartkorn med 10 skilling 2 alb. (et sted 8 skilling) gæsteri, 1½ pund hartkorn med 8 skilling eller 10 skilling 2 alb. gæsteri, 1 pund hartkorn med 16 hvide (= 4 skilling), 2 skilling grot ligeledes med 16 hvide. Dette svarer på det nærmeste til størrelsen af havregæsteriet, hvis 1 skilling sættes lig med 1 skæppe havre, og der regnes 5 skæpper på havretønden. Helt eksakt var det hovedreglen på Sjælland, at 1 hests gæsteri afløstes med ½ tønne havre, idet bønderne for hvert pund hartkornlandgilde sædvanligvis gav 1 tønne havre (eventuelt 1 mark penge) i gæsteri.

Gæsteriet nævnes 1546 i sognene Skuldelev og Sæby, det sidste i Voldborg herred, hvor nogle af bønderne var tjenere til Skt. Laurentii Kapel i Roskilde. Foranlediget af en strid mellem bønderne og provsten Andreas von Barby, som var indehaver af kapellet, stadfæstede herredagen det nævnte år en dom fra kong Hans' tid, hvorefter alle kloster- og kapitteljenere af hvert pund skyld årlig skulle holde deres herskab en nats gæsteri med 2 heste (∴ 1 tønne havre) og karle som andre

37. Hvor der ydedes smør, vist som afløsning for hoveri - der svaredes ikke småredsel.

38. S. 295 ff.

kronens og stiftets tjenere. Efter bøndernes opfattelse var denne reglementerede gæsteriydelse for høj.

Undersøger man, hvad kilderne meddeler om gæsteriydelser af Skuldelev, ses det, at en kronbonde 1559 af $2\frac{1}{2}$ pund hartkorn gav 30 skilling gæsteri, af hvert pund altså 12 skilling; fire andre bønder gav 36 skilling gæsteri af 3 pund hartkorn, altså ligeledes 12 skilling pr. pund; endnu en bonde betalte 18 skilling pr. pund; man må antage, at havreydelsen da har fået større pengeværdi end efter de tidligere bestemmelser. Skt. Laurentii Kapels bønder og deres landgilde omtales 1568, men uden gæsteri.

Gæsteriet omtales generelt meget usystematisk i kilderne, således også i Horns herred. For Skuldelevs vedkommende omtales havregæsteri først 1580 $4/12$ og da med kun 2 tønder havre af 4 pund hartkorn eller $\frac{1}{2}$ tønne havre af 1 pund hartkorn; der svaredes imidlertid også en anden havreafgift, nemlig 1 fodernød, som på Selsø var på 2 tønder havre (se nedenfor); denne afgift og staldokse bredte sig stærkt efter recessen 1547 §20, som gav adelen ret til at købe, sælge og stalde de øksne, den kunne på sit eget og sine tjeneres foder³⁹, og den må visse steder betragtes i sammenhæng med gæsteriet. I Torpe, hvor 2 gårde hver var skyldsats med 6 pund hartkorn, svaredes 1559 6 tønder gæsterihavre og ikke noget fodernød, men 1588 4 tønder havre og 1 fodernød (= 2 tønder havre). 1606 $18/4$ ydedes 1 tønne havre af 1 pund korn uden fodernød. I Onsved ydedes 1580 $4/5$ af 3 pund korn 2 tønder gæsterihavre og 1 fodernød, 1587 $28/10$ af 2 pund korn 2 tønder havre og 1 fodernød, 1606 $16/4$, $18/4$ af 1 pund korn 1 tønne havre (med en enkelt undtagelse). På Selsø gods optræder gæsteriafløsningen i Manderup 1559 med 1 tønne havregæsteri af hvert pund skyld, hvortil kom en fast ydelse af hver bonde på 1 tønne havre i fodernød; 1572 var fodernød afskaffet, men 1588 svaredes af 2 pund skyld 1 tønne havre og $\frac{1}{2}$ fodernød (ialt 2 tønder havre). I Sønderby omtales gæsteri 1572 uspecificeret, 1588 $\frac{1}{2}$ fodernød af hver bonde, bort set fra en; 1588 anføres intet gæsteri, hvilket dog ikke behøver at betyde, at det ikke fortsat eksisterede. Også i Østby forefindes gæsteri 1572, atter her uspecificeret; 1588 $\frac{1}{2}$ fodernød, men intet gæsteri, ligesom i Sønderby. I Vestby endelig mangler gæsteriet helt.

Skibby mænd svarede 1559 i de fleste tilfælde 2 mark 4 skilling gæsteri (= 36 skilling) af 3 pund korn, altså af 1 pund 12 skilling ligesom i Skuldelev. 1614 gav de 1 mark gæsteri af hvert pund korn, samt $\frac{1}{2}$ tønne havre af 1 pund korn. Normen var 1650 2 tønder havre af 3 pund korn, men 1664 $15/10$ igen $\frac{1}{2}$ tønne havre af 1 pund korn. I Bonderup omtales ikke gæsteri.

Dalby kronbønder gav 1559 samme pengegæsteri som deres fæller i Skuldelev og Skibby, kapitelbønder 1606 $16/4$, $18/4$ 1 tønne gæsterihavre af hvert pund korn (se også 1614 og 1650 $12/4$). 1671 $9/12$ fulgtes samme takst på krongods.

Også i Orebjerg fulgte kronen 1559 den sædvanlige norm med 12 skilling gæsteri af hvert pund havre; 1672 svaredes af $1\frac{1}{2}$ pund korn 1 tønne havre, $1\frac{1}{2}$ mark fodernødspenge og 12 skilling gæsteri. I Ordrup forefindes 1672 ikke gæsteri, men 1 fodernød af en af fæsterne.

For Ferslevs vedkommende omtales så tidligt som 1512 $21/12$ 1 tønne havre af 2 pund korn, 1559 de sædvanlige 12 skilling af hvert pund korn på krongods, 1581 på

39. Se også recessen 1558 §32.

københavnsk præstegods 1 tønne havre af hvert pund korn, 1606 16/4, 18/4 det samme som 1581 på gods tilhørende Roskilde kapitel (se også 1614). Røgerup lå 1633 7/5 væsentligt højere med 6 tønner havre og 1 staldokse (= 4 tønner havre) af 3 pund korn; en midlertidig reduktion 1662 synes overvundet 1672 (1664). I Vejleby gav man 1633 11/10 5 tønner havre og 1 fodernød af 3 pund korn, altså også en stor afgift, som delvis var opretholdt 1672 (1664). I Venslev var gæsteri og fodernød 1650 12/4 også snarest over normen, men dog noget lavere. I Kyndby var havreafgiften af 2 pund korn 1588 1 fodernød hvert andet år, der svarede tillige små pengeafgifter, som eventuelt kan være gæsteri. 1614 var taksten på kapitelgods 1 tønne havre af hvert pund korn; det samme gælder 1631 18/2 på krongods.

I Vellerup var havreafgifterne 1662 uegale, idet der af 2 pund korn svarede enten 4 tønner havregæsteri (i 2 tilfælde tillige 1 fodernød) eller alene 1 fodernød. 1672 (1664) var situationen nogenlunde den samme; men nu optrådte tillige en gård på 3 pund korn med 6 tønner havregæsteri.

I Bybjerg på Orø gav kronbønderne 1559 ca. 12 skilling i gæsteri pr. pund korn ligesom andre steder i herredet, i Gamløse og Næsby ligeledes. 1606 16/4, 18/4 gav kronbønder og 1614 kapitelsbønder på Orø ca. 16 skilling i gæsteri pr. pund korn.

Om gæsteriet i Gerlev kan følgende oplyses:

På adelsgods i Gerlev (Mette Bydelsbak) ydedes ifølge Eline Gøyes Jordebog 1 tønne gæsterihavre af 1 pund korn og 1563 11/3 (Bille-slægten) 1 fodernøds hold pr. pund korn, men 1563 15/4 (Else Skave) intet gæsteri. 1641 svarede 1 tønne havre af hvert pund korn på kapitelgods. 1672 (1664) gav alle bønderne 1½ mark i fodernødspenge - uanset gårdens størrelse, undertiden tillige pengegæsteri.

I Landerslev betalte en bonde på adelsgods (Mette Bydelsbak) ifølge Eline Gøyes Jordebog ca. 1 tønne gæsteri havre pr. pund korn, 1559 to bønder de sædvanlige 12 skilling af hvert pund på krongods. 1560 1/7 omtales gæsteri uspecificeret på adelsgods (Herluf Trolle), 1563 11/3 hold af 1 fodernød af 3 pund korn på adelsgods (Bille-slægten). 1672 (1664) gav hver bonde 1½ mark i fodernødspenge og desuden ca. 1 mark gæsteri af hvert pund korn.

I Lyngerup forefindes 1560 1/7 uspecificeret gæsteri på adelsgods (Herluf Trolle). På kapitelgods var gæsteriberegningen 1606 16/4, 18/4 uegal, idet der af en bonde ydedes 1 tønne havre pr. pund korn (jfr. 1614), af en anden ses foruden 4 pund korn kun en uspecificeret pengeafgift på 12 skilling. I resten af 1600-tallet blev der undertiden givet 1 tønne havre af hvert pund korn (1641 2/1, 28/4, 18/10); men der var store svingninger i gæsteriberegningen.

I Tørslev gav en kronbonde 1559 den på krongods almindelige gæsteriydelse 12 skilling, 1568 en kapitelsbonde 1 tønne havre pr. pund korn, 1606 16/4, 18/4 syv kapitelsbønder ligeledes 1 tønne havre pr. pund korn (se også 1614). 1630 28/8 svarede en bonde på adelsgods (Frantz Rantzau) ½ mark penge af 1 pund korn og 1 fodernød; fodernød gav hver bonde uanset gårdens størrelse. På andet adelsgods (Joachim Beck) var ydelsen 1633 11/10 den samme. 1660 var gæsteriet 1 tønne havre af hvert pund korn, dog med forskellige udsving. 1665 19/10, 1667 30/8, 1670 28/7, 1670 30/7 samt 1672 (1664) var beregningen mere konsekvent gennemført.

I Neder-Dråby ser man 1559 tydeligt forskellen i gæsteri på krongods og Hans von Barbys gods, idet der af krongods som sædvanlig ydedes 12 skilling pr. pund

korn, hvorimod von Barby (1559 4/11) fik 8 tønder havregæsteri af 7 pund hartkorn; 1560 16/12 fik Corfits Ulfeld 1 tønde havregæsteri af 1 pund korn.

I Over-Dråby var 1559 gæsteriet på krongods beregnet som i Neder-Dråby.

1672 (1664) var gæsteriet i begge Dråbyer relativt lavt ånsat; til gengæld svarede fodernødspege.

Gennemgangen af havreafgifterne i herredet som helhed viser, at den på Sjælland normale ydelse 1 tønde havre pr. pund hartkorn også var den almindeligste her. Ofte synes Roskilde domkapitel at være kommet først med denne beregning. Pengeafgiften 12 skilling af hvert pund på krongods virker mere gammeldags. Af de tre byer nærmest Egholm: Røgerup, Vejleby og Vellerup blev der svaret særlig store havreydelser.

Med hensyn til bedømmelsen af herlighedsafgifterne kan det for det første fastslås, at de har haft en ret betydelig størrelse, nemlig visse steder op mod 50% af hartkornskylden⁴⁰. Det er dog næppe muligt for Horns herreds vedkommende heri at se en kompensation, bl.a. gennem større kvægproduktion, for agerbrugets tab, fordi netop byerne nærmest Oldenområdet klart har haft mindre indtægter af herlighedsydelse end de økonomisk mere veludviklede landsbyer i herrets sydøstlige del (Selsø) og til en vis grad også i dets sydvestlige del. Dette faktum må imidlertid suppleres med et andet, nemlig at de direkte indtægter af selve Oldenområdet ikke kendes.

Det synes ubestrideligt, at Horns herreds generelle tilbagegang i senmiddelalderen har været en realitet; men hvor stærk og varig den har været uden for Oldenområdet er meget tvivlsomt. Det kan formentlig ligeledes fastslås, at agerbruget 1300-tallet ud har været den ubestridt vigtigste næringsvej, som dønningerne fra Øresundstrafikken indvirkede på i både negativ og positiv retning. Hvornår græsningsøkonomien har fået overtaget i Oldenområdet er tvivlsomt. Det må være sket inden 1472, men kan være sket tidligere. Kilderne tillader os ikke at give et mere eksakt svar.

40. Se Svend Gissel, *Bol og By på Selsø*. Bol og By 5, 1964, s. 18 ff.; jfr. E. Ladewig Petersen: *Jordprisforhold i dansk senmiddelalder*. *Middelalderstudier* tilegnede Aksel E. Christensen, 1966, s. 229 f.

Afsluttende oversigt og konklusion

.Af Svend Gissel

I de foregående afsnit er bebyggelsesudviklingen i Horns herred i ældre tid blevet behandlet og belyst fra forskellige synsvinkler. Det står herefter tilbage på det foreliggende grundlag og med inddragelse af forskelligt supplerende materiale at foretage en koncentreret analyse, bl.a. en kausalanalyse, af ødegårdsproces og krisetilstande i Horns herred i senmiddelalderen.

Det har fra Ødegårdsprojektets begyndelse stået som projektets endelige mål at fastslå den eller de årsager, som har fremkaldt tilbagegangen, og dette mål er i de forløbne år ingensinde blevet tabt af syne. Det må imidlertid desværre - men ikke uventet - erkendes, at materialet til belysning af årsagssammenhængen er langt mere sparsomt end det deskriptive materiale. Dette forhold kan ikke afhjælpes ved nok så mange og lange spekulationer. Hertil kommer, at årsagssammenhængen efter al sandsynlighed har været af kompleks karakter, indeholdende såvel generelle som lokale elementer. Til yderligere gene for forskernes bedømmelse er det, at udviklingen i 1400-tallet er næsten ukendt, medens materialet fra 1300-tallet - uden på langt nær at tillade en udtømmende analyse - dog til en vis grad muliggør lokale og kronologiske differentieringer.

Der skal indledningsvis meddeles en oversigt over undersøgelsens statistiske resultater:

	1300	1682/1651
Bol	200	180
Landsbyer	35 (36)	27
Gårde	?	396

Der kalkuleres i herredet som helhed med en tilbagegang fra ca. 200 til ca. 180 bol i tiden ca. 1300-1651, d.v.s. ca. 10%. Disse beregninger bygger på et utilstrækkeligt kildemateriale, men støttes af marknavnestoffet, af talforholdene mellem bol og plove (sammenlignet med tallene fra Falster), samt af forholdene mellem bol og tiende, som tillader en bedømmelse af vægtfordelingen mellem en række sogne 1370 og senere (jfr. s. 16 og s. 296 ff.).

1. Marknavnestoffet 1682 viser i Horns herred ikke mange tegn på nedlagte bebyggelser trods den faktisk temmelig omfattende ødelægning. Af de mindst 8 bebyggelser, som blev totalt øde, er kun navnet på een, Kunderslev, bevaret i et marknavn. Det må imidlertid herved erindres, at netop udlægningen af de øde byers marker til hovedgårdsjord og til et stort græsningsområde, som først efter flere århundreders forløb blev genopdyrket, har virket destruerende på marknavnene. Uden for Oldenområdet, mest sikkert på Selsø gods, bevaredes bymarkerne

intakt, formentlig i stort omfang med bibeholdelse af gamle marknavne.¹ Trods dette haves i Horns herred som helhed kun få ødeindicerende marknavne, nemlig foruden Torpevrå som kan indicere det nedlagte Vejlebytorp, tillige Gamlerupsagre og Gamlerumper ved skellet mellem Landerup og Lyngerup, Gamletoffte ager aab øst for Dråby kirke og Bykærstykker og Bykærstøfter i Kyndby mark, i nærheden af skellet mod Dalby (se om disse marknavne nærmere s. 65). Medens Gamletoffte ager aab kan have forbindelse med det 1397 omtalte Kirke Dråby - senere delt i Over og Neder Dråby, og Bykærstykker og -tøfter med en af de små øde torper i området ved Svanholm, har Gamlerup ikke kunnet indpasses i den bebyggelsehistoriske sammenhæng, og det er da også tænkeligt, at navnet slet ikke er bebyggelsesindicerende (se herom Bent Jørgensen, s. 64 f.). Det er imidlertid heller ikke udelukket, at Gamlerup ligesom Torpevrå indicerer en satellitbebyggelse, evt. et bol, som senere er indflyttet til en af nabobyerne (Frits Hastrup, som viede Gammelby'erne megen interesse, nåede til det resultat, at denne navnetype på Falster, hvor den er meget hyppig, så godt som uden undtagelse var knyttet til landsbyer med regulerede bytomter.² På Falster er det i de sidste år flere steder iagttaget, at Gammelby'er ligger i udkanten af landsbymarkerne (jfr. Gamlerupper i Horns herred), undertiden i fugtigt terræn, som synes mindre hensigtsmæssigt til bebyggelse). Under alle omstændigheder kan der konkluderes, at Horns herreds marknavnestof ikke giver grundlag for at antage ødelægning af flere egentlige landsbyer end dem, der kendes fra middelalderligt materiale.

2. Som et - dog meget usikkert - indicium på, om rekonstruktionen af højmiddelalderbebyggelsen i Horns herred er fuldstændig eller ej, kan man eventuelt - med stærke forbehold - benytte forholdet mellem bol og plove. Ca. 1250 var der i Horns herred 249 plove, hvorimod antallet af bol 1651 var ca. 175, hvortil for tiden ca. 1300 må føjes ca. 20 bol, der blev øde i senmiddelalderen, og ca. 6 bol som tilliggende til hovedgårdene Abrahamstrup, Selsø og Svanholm (idet der også svaredes plovskat af gods, som iøvrigt var privilegeret). Herved bliver Horns herreds boltal i højmiddelalderen sammenlagt ca. 200 bol og forholdet mellem bol og plove samtidig 1-1,25. På Falster var der ca. 1250 henholdsvis 363 bol og 430 plove, hvilket giver et indbyrdes forhold på 1,-1,21. Det ses således, at det dokumenterede højmiddelaldermaximum på Falster forholdsmæssigt ikke afviger meget fra det rekonstruerede i Horns herred. Det må imidlertid kraftigt understreges, at en sikker anvendelse af en sådan prøve bl.a. forudsætter et større kendskab til plovtallenes opståen, end man i øjeblikket er i besiddelse af. Det er muligt, at man bl.a. gennem Torben J. Grunddals studier inden for en overskuelig tid vil kunne nå til større klarhed herom.
3. Større opmærksomhed påkalder tiendetallene ca. 1370, der sammenholdt med tallene ca. 1570 og ca. 1670 frembyder en kontrol med den ændrede vægtforde-

1. Se herom Det nordiske ødegårdsprojekt: Publikasjon nr. 1: Nasjonale forskningsoversikter, 1972, s. 21, samt Børge Bagger: Marknavnenes kontinuitet samt deres ødebyindicerende muligheder anvendt på et udvalgt sydsjællandsk undersøgelsesområde. Utrykt speciale i geografi. Geografisk Institut, Århus 1974.

2. Danske landsbytyper, 1964, s. 38 f.

ling mellem sognene i Horns herred. Idet der om tiendetallene iøvrigt henvises til s. 296 ff., skal der her rekapituleres, at der efter alt at dømme har været svaret en nogenlunde fast hartkorntiende pr. bol, nemlig i nyere tid ca. $\frac{1}{2}$ pd. korn, ca. 1370 betydeligt mindre. Det kan fastslås, at medens der var et fast forhold mellem tienden 1370 og 1670 i sognene Gerlev, Skuldelev og Skibby, nemlig 3/12, hvorved der indiceres en uændret vægtfordeling mellem disse sogne, er forholdet i Kyndby sogn 3/6, i Krogstrup sogn 3/5 og i Ferslev sogn 5/12. Tallene angiver således en forholdsmæssig forringelse af tienden i de tre sidste sogne. Tiendetallene indicerer da bebyggelsesnedgang i Kyndby, Krogstrup og Ferslev sogne, men stabilitet i de tre førstnævnte sogne. Det er imidlertid vigtigt her at skelne mellem permanent/total og temporær/partiel ødelægning. Den sidstnævnte er sandsynliggjort for Skuldelev ca. 1400 og kendes i Dalby 1432, i Venslev 1492 og i Røgerup 1568, men kan ikke have indvirket på de omtalte tiendetal (måske med undtagelse af ødelægningen af Røgerup). For Selsø foreligger der ikke oplysninger om tienden i middelalderen; men her kan der helt klart dokumenteres bebyggelsesstabilitet, idet samtlige ejendomme findes omtalt c. 1370 og igen fra midten af 1500-tallet. Eventuelle ødelæggelser i Selsø sogn må have været af forbigående karakter og er iøvrigt ikke meget sandsynlige.³

4. Et yderligere argument for de foretagne beregningers rigtighed er det, at de retsstridigheder (grænsestridigheder m.v.), der kendes fra Oldenområdets og fra andre egne med nedlagte bebyggelser, ikke forekommer i de øvrige dele af Horns herred.
5. Et indicium er endelig pladsforholdene i herredet.

Som ovenfor anført kan der i Horns herred som helhed konstateres en permanent nedgang fra ca. 200 til ca. 180 bol - eller ca. 10%. 1651 var der i Kyndby, Krogstrup og Ferslev sogne sammenlagt ca. 54 bol, og der er da i Oldenområdets sogne sket en nedgang fra ca. 74 til ca. 54 bol eller 37%; Krogstrup sogn alene har haft en endnu større nedgang. Til gengæld synes nedgangen i herredets øvrige sogne på længere sigt ubetydelig; i Selsø sogn er den helt udeblevet, ja, landsbyen Sønderby udvidede i perioden 1370-1559 sit boltal fra 5 til $7\frac{1}{2}$.⁴ Det må imidlertid betones, at den omtalte temporære og partielle ødelægning i perioden har givet krisen en mere omfattende karakter end Oldenområdets omfang i sig selv indicerer.

Det af Danmarks geologiske Undersøgelse udarbejdede jordbundskort viser for den vestlige del af Oldenområdet dominans af smeltevandssand, for den østlige del af moræneler, begge steder med ret betydelige arealer af smeltevandssand. Da smeltevandssandet også dominerer de dyrkede områder nord for Oldenområdet og moræneleret tillige Skibby og Selsø sogne, samt dele af Skuldelev bymark, kan jordbundsforholdene næppe have været afgørende for udviklingen i Horns herred i senmiddelalderen, næppe heller jordbunden kombineret med ændrede klimatiske forhold, da Oldenområdet absolut ikke er lavtliggende og i det hele taget ikke m.h.t. dyrkningsmæssige muligheder adskiller sig væsentligt fra omgivelserne, når bortses fra områder med ferskvandsaflejringer og marine aflejringer (se kortet s. 140 f.)

3. Svend Gissel, Bol og by på Selsø, Bol og By 5, 1964. Se iøvrigt nedenfor.

4. Svend Gissel, anf. arb. s. 10.

Eventuelt kan visse steder en uregelmæssig terrænprofil (f.eks. det bakkede terræn ved Kunderslev) have spillet ind.

I herredets nordligste del (Dråby sogn) var såvel landgilden som især tienden i 1300-tallet så usædvanlig lav (se herom s. 290, 297), at særlige omstændigheder må have gjort sig gældende. Hvorvidt disse har haft forbindelse med nedgangen i Oldenområdet, er tvivlsomt. Ejheller står det klart, om der er tale om noget forbigående eller om forhold af mere varig karakter. I en senere tid ansås givtighe-den af sognets jorder for ringe, og de lette sandjorder indbød til sandflugt, som bl.a. hærgede om ved år 1600⁵, men som forekom allerede i oldtiden.⁶ Antallet tønder land dyrket jord pr. tønder hartkorn var imidlertid 1682 ikke større i Dråby sogn end andetsteds i herredet. Tværtimod var jordens bonitet i Gerlev og flere andre steder slettere end i de to Dråbyer.

Det kan fastslås, at den permanente nedgang i Horns herred (når bortses fra de tvivlsomme forhold i Dråby sogn) uanset jordbundens art og kvalitet og næsten uanset godstilhørsforholdene kun ramte nogle få indlandssogne, medens alle kystsognene gik fri. Landsbyerne i det senere Oldenområde tilhørte såvel høj- og lavadel som Roskildekirken (biskop og kapitel). Krongodset, der fortrinsvis lå i Skibby og på Orø - mod slutningen af middelalderen tillige ved Abrahamstrup, undgik i hovedsagen agrarkrisens ødelægning. Det rigeste gods var dog formentlig bispegodset Selsø, med udmærkede forbindelser ad Roskilde fjord. Såvel Domkapitlet som det adelige Svanholm led alvorlige tab under krisen. Væbnergårdene forsvandt i hele herredet. Om forekomst af selvejerbønder findes intet bekendt.

To omstændigheder synes da at have været af betydning for de bebyggelser, som overlevede krisen: 1) Adgangen til søtransport og 2) tilhørsforholdet til de største og kapitalstærkeste gods komplekser, kronens og bispestolens. Medens ødebyernes lokale placering intet holdepunkt giver for naturgeografiske forklaringer på agrarkrisen, indicerer den således, at krisen var af økonomisk art.

Efter den lokale differentiering skal herefter foretages en kronologisk differentiering af krisen, for så vidt som kilderne tillader en sådan:

Et vægtigt indicium for dateringen af krisens højdepunkt i Horns herred turde være ødelægningen af den store, gamle landsby Kunderslev i tiden ca. 1375-1400. At et vendepunkt nåedes i disse årtier, indiceres af landgildeudviklingen i Ferslev og Skuldelev. Endelig vides Svanholm-godset omkring 1400 at have været i store økonomiske vanskeligheder, hvilket er dokumenteret ved et minutiøst studium af talrige pantsættelser o.a. transaktioner, som vidner om ejernes pengehød.

Turde det således være nogenlunde sikkert, hvornår krise og ødelægning især har hærget Horns herred (ødelægningen kan dog i de fleste tilfælde først fastslås efter 1400-tallets midte, og betegnelsen Olden »ollen« opræder først i kilderne ca. 1470) synes det spørgsmål vanskeligere at besvare, hvornår man først mærker spor af krisen i dette undersøgelsesområde.

Hvorvidt kirkeannekteringerne i 1300-tallet i almindelighed kan benyttes til at belyse ødegårdsprocessens kronologiske forløb, er højst tvivlsomt; men det må i

5. Claus Bjørn, Jægerspris' godshistorie. - Jægerspris slot og Kong Frederik den Syvendes Stiftelse, 1974, s. 201 f.

6. Ebbe Lønborg, En højgruppe ved Ballemosen, Jægerspris. Gravfund, hustomt og højryggede agre fra ældre bronzealder, Aarb Nord Oldk 1956, se bl.a. s. 152.

nærværende forbindelse noteres, at to Roskildepræbender med navn efter byer i Horns herred omkring 1340 fik kirker annekteret, nemlig Tørslev præbende, som 1334 10/11 fik Glostrup kirke, og Klippestrup præbende, som 1342 19/7 fik Strø kirke. Som begrundelse for annekteringerne anføres, at præbendernes indkomster var for ringe, og i andre samtidige annekteringsbreve vedrørende Roskilde stift (1335 13/3, 9/12, 1351 18/7) hedder det udtrykkeligt, at der er tale om ødelægning og nedgang.

Der er som bekendt på forhånd flere ting, der tyder på, at krisen i Danmark var en realitet om ved 1340. Allerede ca. 1330 kan der, omend pengeværdierne fortsat er omgivet med nogen usikkerhed (se s. 292 f.), konstateres et klart og kraftigt prisfald på danske landejendomme. I Jylland peger flere kilder⁷ på holstenertiden som en periode med ødelæggende virkninger, og i Roskildebispens brev af 1335 9/12 begrundes annekteringen af Kildebrønde kirke til Vasby præbende med, at dettes gods for en stor del var øde, p.gr.a. skatter og plyndringer. Virkningen af de ekstraordinære tilstande har således været mærkbar i 1330'erne, og det er naturligvis ikke uden betydning, at urotiderne varede i adskillige årtier.

Om man kan regne med tilbagegang meget før 1330, er usikkert. Det bør nok noteres, at nogle af de sjællandske klostre havde en ret skrøbelig økonomi allerede i begyndelsen af 1300-tallet, men fra Horns herred specielt findes ingen krisetegn før de tidligere omtalte, idet den tidligere antagne ødelægning af en stor landsby, Skøneby, i 1290'erne som (s. 137-138) omtalt beror på en misforståelse.

I Dråby sogn var såvel tiende som landgilde ca. 1300 exceptionelt lav (se s. 313); dette kan imidlertid skyldes rent lokale forhold.

Om Den sorte Døds virkninger i årene 1348-50 haves ikke mange oplysninger fra dansk område. At dømme efter antallet af indstiftede årtider i domkirkerne har Roskilde og Lund ikke været ramt nær så hårdt som Ribe⁸, men det må understreges, at det statistiske materiale er af ringe størrelse. Det vides ikke, om denne eller senere middelalderlige epidemier har haft særlig betydning i Horns herred.

I Danmark som helhed ses det ikke, at ejendomspriserne specielt er blevet reduceret efter Den sorte Død, ligesom indvirkning på landgilden heller ikke lader sig påvise. Materialet til belysning af disse forhold er imidlertid meget begrænset.

Heller ikke krigsbegivenheder kan for Horns herreds vedkommende dokumenteres i 1300- eller 1400-tallet (om holstenertiden i Danmark se ovenfor). At de i alt fald næppe har været af større betydning, synes tillige at fremgå af, at de mange og store skattefund, som f.eks. er gjort på Falster og Djursland, er ukendte i nærværende undersøgelsesområde.⁹ Også på dette punkt kan der dog kun tales om større eller mindre sandsynlighed.

Om både epidemier og krige gælder det, at deres virkninger *i sig selv* næppe kan have strakt sig over mere end nogle få årtier. I opgangsperioder, f.eks. 1500-tallet, er dette således konstateret efter Den nordiske syvårskrig.¹⁰ De meget langtrukne

7. SRD VI, s. 268, DD 1330 4/2.

8. Kulturhistorisk leksikon bind XIII, sp. 241 f.

9. Oplysninger om danske skattefund er velvilligt meddelt af museumsinspektør Jørgen Steen Jensen, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

10. Se især Eva Österberg, Gränsbygd under krig, 1971.

følger af 1300-tallets krise i Danmark må derfor være forårsaget af 1) en langvarigt virkende årsag, af 2) samme årsag gentaget flere gange eller af 3) flere samvirkende eller successive årsager.

Under 1) kan som mulige årsager fremføres en klimændring, en demografisk svækkelse eller en langvarig økonomisk depression, under 2) gentagne epidemier, krige eller økonomiske kriser, samt under 3) en kombination af flere under 1) og 2) omtalte årsager.

Da katastrofale virkninger af Den sorte Død er ubeviste og formentlig ubevislige og gentagne epidemier eller krige ligeledes ukendte, samler interessen sig om de økonomiske forhold, som naturligvis tillige kunne have vidtrækkende demografiske følger.

Til belysning af disse forhold er det af interesse, at der på de danske øer fra ca. 1380 kan iagttages adskillige forsøg på genopbygning efter ødelægningen i den foregående tid. Det er sandsynligt, at indsats af en betydelig kapitalmængde, der lod sig frigøre til formålet - bl.a. fra Skånemarkedet - nu fik udviklingen til at vende på Sjælland. Genopbygningen kom meget tæt på Horns herred, idet den i året 1380 påbegyndtes i Gershøj lige syd for herredsgrænsen og iøvrigt kan konstateres ikke alene i Voldborg herred, men også f.eks. på Stevns. I selve Horns herred er der antydninger af en tilsvarende udvikling, og denne falder godt i tråd med, at landgilden flere steder i herredet kan ses at være steget noget uden dog at nå højden fra før krisen. Landgilden holdt sig derefter nogenlunde konstant gennem hele 1400-tallet. I 1500-tallet forøgedes visse herlighedsafgifter, især havreafgifter, men ikke hartkornlandgilden, som i 1600-tallet reduceredes nogle steder (se herom s. 295). Forsøgene på hel eller delvis genoprettelse af dyrkningstilstandene før krisen fortsatte i 1400-tallets første tiår; i Horns herred genopdyrkedes Provsteholmen; andre genopdyrkningsforsøg fra denne tid er kendte fra Borup Ris ved Tystrup sø og Magleby på Stevns.

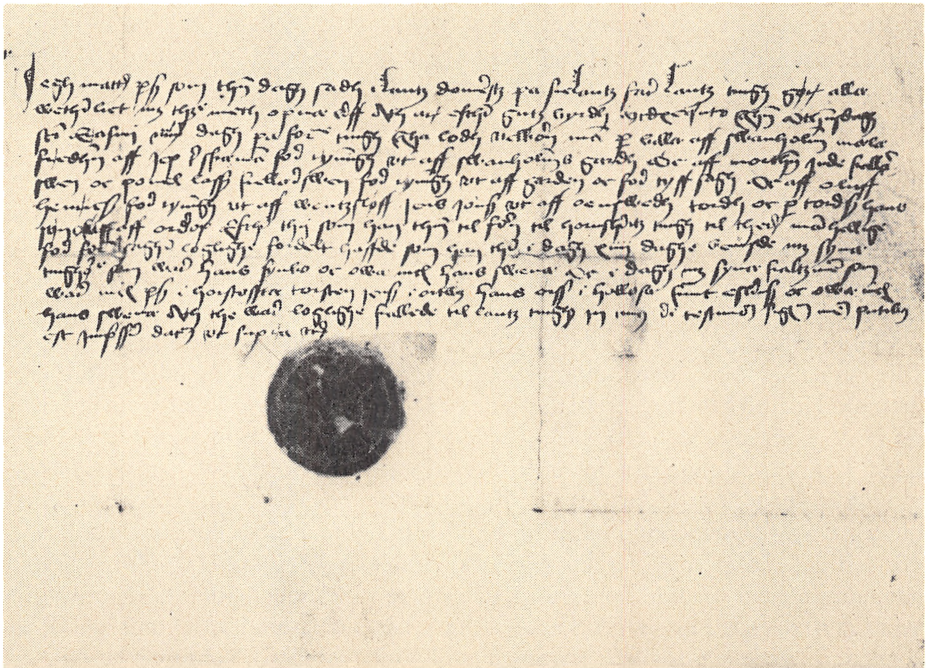
Hvorledes udviklingen derefter fortsatte, er uklart, idet tiden ca. 1400-1450 bebyggelsesmæssigt i Horns herred er *terra pæne incognita*. Landgildens konstans er meget væsentlig for vurderingen; men ligeså væsentlig er Oldenområdets eksistens ved nye kilders fremkomst efter 1450. Genopdyrkningsforsøgene må være standset, og endnu i slutningen af 1400-tallet var der fortsat øde ejendomme på Svanholm-godset.

Endnu omkring 1400 har det da kunnet antages, at genopdyrkning af agerland ville betale sig; men Oldenområdet stod tilbage. Det blev nemlig udlagt »tiill ore-dreff ald Hornsh:t indbygger: til gaffn oc gode tiil gress gang«. ¹¹ Det er nu fastslået (af H. V. Gregersen), at den jyske stuedrift går tilbage til de første årtier af 1400-tallet. I omtrent samme periode institutionaliseres Oldenområdet, hvis genopdyrking ikke for alvor tog fart før i 1600-tallet, da studeavlén var i tilbagegang. At omvendt agerbruget endnu omkring 1350 støttedes med store investeringer bevidnes ved det omfattende møllebyggeri på Valdemar Atterdags tid. Horns herred havde imidlertid for lidt vandkraft til de større vandmøller, som nu rejste sig, og synes iøvrigt - når bortses fra Selsø - at have været et kapitalfattigt område. Kyst-sognene klarede sig dog ved søtransport til Vintre møller i Voldborg herred.

11. Roskilde domkapitels arkiv 1555 29/11, papir, DRA. Se s. 185.

Meget tyder således på, at Horns herreds godsejere af rent økonomiske årsager formentlig p.gr.a. konjunkturernes skiften - i hvert fald fra midten af 1400-tallet gav kvægavlen en noget mere fremtrædende plads ved siden af agerbruget, hvilket igen indvirkede på kulturlandskabet, idet der oprettedes permanente græsningsarealer suppleret med de bestående større byers årlige fællede, der gennem vangelag flerdobledes i omfang. Det er paradoksalt, at Krogstrup kirke i et af ødelægning hårdt ramt sogn har kunnet udvides betydeligt, samtidigt med at Svanholm gods var i en kritisk situation. Det kneb med godsets økonomi, og det kneb at holde fæsterne ved gårdene, som det ses 1495 3/6, da der var rømt folk fra såvel Svanholm hovedgård som fra Venslev, Onsved og Ordrup; bl.a. det rige Selsø gods virkede lokkende. Det første kendte eksempel fra Horns herred på, at det lykkedes en bonde at frigøre sig, stammer fra 1427, da kong Erik gav Per Jensen i Ferslev frihed for Peder Oxes bøns skyld. Denne bortvandring må være forklaringen på, at den temporære og partielle ødelægning holdt sig til ind i nyere tid.

Der ses altså at være kraftige indicier for, at rent økonomiske faktorer har spillet en afgørende rolle for den gennem flere århundreder permanente ødelægning i Horns herred; men det må erkendes, at ødelægningens akutte fase og oprettelsen af Oldenområdet er belyst for lidet alsidigt til, at den generelle kronologi kan fastslås med sikkerhed. Denne omstændighed og kildematerialets svaghed i det hele nødvendiggør forbehold over for den her forsøgte forklaring.

1495-dokumentet om rømning fra Svanholm gods. Papir: Rep. 2. rk. nr. 7909. Orig. 21,7 × 12,2 cm.

Liste over Ødegårdsprojektets arbejdspapirer vedrørende Hornsherred

Ved Lisbeth Kliim

Arbejdspapirerne findes på Det kongelige Bibliotek (Håndskriftafdelingen) og Institut for Navneforskning, København, Universitetsbiblioteket, Odense, og Statsbiblioteket, Århus.

1970-71.

- H. 1. Notat om Skøneby. Af Svend Gissel. (2/4-70).
- H. 2. Anmærkning til dr. Gissels notat af 2/4-70 om »Skøneby« eller »de skønne byer«. Af C. A. Christensen. (9/4-70).
- H. 3. Orientering til ekskursion til Oldenområdet i Horns herred 18. april 1970. Af C. A. Christensen. (april 1970).
- H. 5. Notat om Manderup. Af Svend Gissel. (13/5-70).
- H. 6. Foreløbig rapport (I) over undersøgelser for Ødegårdsudvalget. Krogstrup, Skibby og Ferslev sogne, Horns herred, Frederiksborg amt. Af J. L. Østergaard Christensen. (1/6-70).
- H. 7. Foreløbig rapport II over undersøgelser for Ødegårdsudvalget. Krogstrup, Skibby og Ferslev sogne, Horns herred, Frederiksborg amt. Af J. L. Østergaard Christensen. (30/6-70).
- H. 10. Foreløbig rapport om ødeforekomster og ødeindicerende sprogelementer i matriklen 1688 og Original 1 - kortene for Krogstrup og Ferslev sogne. Af Viggo Hansen. (6/10-70).
- H. 11. Notat om 1. møde i studiegruppen for Horns herred. (27/10-70).
- H. 13. Notat om 2. møde i studiegruppen for Horns herred. (12/11-70).
- H. 14. Skematisk oversigt over de i middelalderen forsvundne landsbyer i Horns herred. Af Per Raslow. (15/11-70).
- H. 15. Foreløbig rapport III over undersøgelser for Ødegårdsudvalget. Krogstrup, Skibby, Ferslev og Dråby sogne, Horns herred, Frederiksborg amt. Af J. L. Østergaard Christensen. (18/11-70).
- H. 16. Notat om Dråby. Af Svend Gissel. (21/11-70).
- H. 17. Svanholm gods og oldenområdet. Af Thelma Jexlev. (23.-24/11-1970).
- H. 18. Skematiske landsbyoversigter. (Øsby, Neder-Dråby). Af Svend Gissel. (26/11-70).
- H. 21. Stednavne i Horns herred. Af Bent Jørgensen. (3/12-70).
- H. 22. Brev og skitser af fosfatundersøgelser ved Krogstrup og Ulstrup. Af Werner Christensen. (4/12-70).
- H. 24. Kunderslev, Kundestop og Lunderup. Notat. Af Svend Gissel. (13/12-70).
- H. 25. Notat om 3. møde i studiegruppen for Horns herred. (17/12-70).
- H. 26. Hornsherred. Geografisk beliggenhed af fundpladser. Af J. L. Østergaard Christensen. (December 1970).

- H. 27. Udskrift af betænkning vedrørende Selsø gods 1757. Med kortskitse. Ved Svend Gissel. (2/3-71).
- H. 31. Notat om 4. møde i studiegruppen for Horns herred. (22/3-71).
- H. 32. Dagerøds Agre og Rippinge Ås (Horns herred). Af Bent Jørgensen. (marts 1971).

1971-72.

- H. 7. Ekskursion til Horns herred - mandag den 27. maj 1971. (27/5-71).
- H. 9. Vedr. Krogstrup gadekær. Af Jens Stockmarr. (3/6-71).
- H. 10. Notat om 5. møde i studiegruppen for Horns herred (21/6-71).
- H. 12. Svanholm gods før 1456. Af Per Raslow. (16/7-71).
- H. 19. Resultater af fosfatbestemmelser i prøver udtaget på ekskursionen 27/5-1971. Af Werner Christensen. (11/8-71).
- H. 22. Foreløbig rapport IV over undersøgelser for Ødegårdsudvalget. Krogstrup, Skibby, Gerlev og Dråby sogne, Horns herred, Frederiksborg amt, Sommer og efterår 1971. Af J. L. Østergaard Christensen. (27/10-71).
- H. 23b. Notat om 6. møde i studiegruppen for Horns herred (16/11-71).
- H. 25. Notat om Kunderslev I. Af Svend Gissel. (9/12-71).
- H. 26. Notat om Tolbol og Ornebol. Af Bent Jørgensen. (12/12-71).
- H. 32. Notat om 7. møde i studiegruppen for Horns herred. (9/4-72).

1972-73.

- H. 1. Skibby Sø. Af Bent Jørgensen. (18/4-72).
- H. 4. Om ordet »old«. Af Bent Jørgensen. (juli 72).
- H. 7. Kommentarer til fosfatundersøgelser ved Kunderslev. Af Werner Christensen. (14/6-72).
- H. 8. Ødegårdsprojektets undersøgelser i Horns herred. Af Svend Gissel. (30/6-72).
- H. 9. Rapport nr. V over undersøgelser i Krogstrup og Skibby sogne, Horns herred. Af Bjørn Oluf Wendt og Søren Frandsen. (efteråret 71).
- H. 10. Rapport nr. VI over undersøgelser i Skibby sogn, Horns herred. Af Bjørn Oluf Wendt og Søren Frandsen. (Foråret 72).
- H. 11. Om lokaliteten Høfdelund. Af Bent Jørgensen. (12/7-72).
- H. 22. Notat om 8. møde i studiegruppen for Horns herred. (4/10-72).
- H. 26. Møllerne i Hornsherred. Af Per Raslow. (27/10-72).
- H. 29. Notat om 9. møde i studiegruppen for Horns herred. (6/12-72).
- H. 30. Stednavneleddet 'ore'. Af Bent Jørgensen. (8/12-72).
- H. 31. Marknavneoversigter nr. 4. (Selsø sogn). Af Bente Holmberg (januar 73).
- H. 32. Marknavneoversigter nr. 3. (Skuldelev sogn). Af Bente Holmberg. (januar 73).
- H. 33. Marknavneoversigter nr. 9. (Vellerup sogn). Af Bente Holmberg. (januar 73).
- H. 34. Marknavneoversigter nr. 8. (Ferslev sogn) Af Bente Holmberg. (januar 73).

- H. 41. Marknavneoversigter nr. 6. (Kyndby sogn). Af Bente Holmberg. (15/2-73).
- H. 43. Gennemgang af Svanholm godsarkiv, Vilhelmsborg. Af Svend Gissel. (5/3-73).
- H. 46. Et indlæg fra 1686 om de geografiske variable. Af Svend Gissel. (26/3-73).
- H. 48. Hornsherred, en geografisk beskrivelse. Af Viggo Hansen. (29/3-73).
- H. 49. Ældre veje i Hornsherred. En foreløbig oversigt. Af Viggo Hansen. (29/3-73).
- H. 50. De middelalderlige herredstingsvidner fra Horns herred. Af Per Raslow. (30/3-73).

1973-74.

- H. 6. Fosfatprøver udtaget ved Klippestrup den 28/10 og 31/10-72. Af Søren Frandsen. (25/4-73).
- H. 7. Notat om Mariboholm. Af Svend Gissel. (3/5-73).
- H. 9. Referat af 10. møde i Hornsherredgruppen. (18/5-73).
- H. 10. Rapperup. Af Bent Jørgensen. (18/5-73).
- H. 11. Roskildeborgeres jordegods i Horns herred indtil 1500. Af Ingrid Lysdahl. (16/5-73).
- H. 21. Fosfatprøver udtaget ved Klippestrup 17/4-73. Af Søren Frandsen og Werner Christensen. (19/6-73).
- H. 22. Mariboholm. Af Bent Jørgensen. (25/6-73).
- H. 23. Kommunikationsforhold etc. i Hornsherred, med særligt henblik på Skibby. Af Niels Leif Larsen. (5/10-73).
- H. 25. Vedr. Fosfatundersøgelser - Klippestrup. Af Werner Christensen. (24/7-73).
- H. 28. Den middelalderlige lavadel i Horns herred. Af Per Raslow. (4/8-73).
- H. 31. Landgildeudviklingen i Horns herred. Af Svend Gissel. (22/8-73).
- H. 34. Marknavneoversigter nr. 2. (Dråby sogn). Af Bente Holmberg. (22/8-73).
- H. 35. Svanholms grænse mod vest og nord i 1561. Af Bent Jørgensen. (25/9-73).
- H. 36. Kommentar til fosfatprøver udtaget ved Klippestrup 17/4-73 samt resultatet af prøvehuller gravet på samme lokalitet d. 22/6-73 og 10/9-73. Af Bjørn Oluf Wendt og Søren Frandsen. (27/9-73).
- H. 39. Ekskursion til Hornsherreds vestlige sogne, fredag den 6. juli 1973. (3/10-73).
- H. 40. Marknavneoversigter nr. 5. (Skibby sogn). Af Bente Holmberg. (26/10-73).
- H. 41. Marknavneoversigter nr. 1. (Gerlev sogn). Af Bente Holmberg. (31/10/73).
- H. 42. Marknavneoversigter nr. 7. (Krogstrup sogn). Af Bente Holmberg. (31/10-73).
- H. 44. Noter til Arbejdsrapport 1973/74 nr. 23 H. Af Thelma Jexlev. (6/11-73).
- H. 45. Indledende bemærkninger til Skibby og Orø. Af Thelma Jexlev. (nov. 73).

- H. 47. Landsbybebyggelse i Horns herred analyseret med hensyn til geografiske variable. Af Bent Jørgensen. (20/11-73).
- H. 50. Marknavneindicerede kommunikationslinier i Horns herred før VSK. Af Bent Jørgensen. (5/12-73).
- H. 51. Foreløbig rapport VII over undersøgelser, foretaget for Ødegårdsprojektet i Krogstrup, Skibby og Ferslev sogne, Horns herred, Frederiksborg amt. Af J. L. Østergaard Christensen. (10/12-73).
- H. 52. Pollenanalyser i Hornsherred. Af Jens Stockmarr. (13/12-73).
- H. 53. Referat af 11. møde i Hornsherredgruppen. (15/2-74).
- H. 61. Hornsherred i senmiddelalderen. Struktur og krise. Af Svend Gissel. (25/2-74).
- H. 64. Referat af 12. møde i Hornsherredgruppen. (13/3-74).
- H. 65. Notat om 13. møde i Hornsherredgruppen. (26/3-74).

1974-75.

- H. 1. Horns herred. Stednavne. a. Bebyggelsesnavne. Af Bent Jørgensen. (4/4-74).
- H. 2. Skøneby. Ved Svend Gissel, Bente Holmberg og Bent Jørgensen. (18/4-74).
- H. 4. Hornsherredgruppen. Lokaliseringsforsøg på arkæologisk basis. Ved J. L. Østergaard Christensen, Søren Frandsen og Bjørn Oluf Wendt. (6/4-74).
- H. 5. Horns herred. Ejendomshistorie og godsstruktur. Af Per Raslow. (16/4-74).
- H. 6. Notat om Lunderup. Af Svend Gissel. (24/4-74).
- H. 7. Hornsherred. En geografisk beskrivelse. Af Viggo Hansen. (25/4-74).
- H. 8. Foreløbig bebyggelsesstatistik indsat i Johs. Steenstrups skema. Af Bent Jørgensen. (24/4-74).
- H. 9. Horns herred. Fosfatundersøgelser. Af Werner Christensen. (26/4-74).
- H. 10. Horns herred. Stednavne. b. Naturnavne. Af Bente Holmberg og Bent Jørgensen. (26/4-74).
- H. 11. Landgildeudviklingen i Horns herred. Revideret og suppleret. Af Svend Gissel. (26/4-74).
- H. 12. Hornsherredundersøgelsen. Skriftlige kilder. Af Thelma Jexlev. (19/4-74).
- H. 13. Gejstligt gods i Hornsherred. Af Thelma Jexlev. (26/4-74).
- H. 14. Hornsherred: Markéds- og kommunikationsforhold. Af Leif Larsen. (2/5-74).
- H. 15. Fosfatbestemmelse ved hurtigmetoden. Af Søren Lundh. (6/5-74).
- H. 19. Referat af 14. møde i Hornsherredgruppen. (16/5-74).
- H. 20. Fosfatbestemmelser. Af Søren Frandsen, Søren Lundh, Bjørn O. Wendt. (21/5-74).
- H. 22. Møllerne i Horns herred. Markbøgernes vidnesbyrd. Ved Bente Holmberg. (27/5-74).
- H. 25. Den senmiddelalderlige krise i Hornsherred. Nogle kronologiske aspekter. Af Svend Gissel. (11/6-74).

- H. 32. Landsbynedlæggelser i Frederiksborg Amt før 1688. Af Per Raslow. (19/8-74).
- H. 37. Referat af 15. møde i Hornsherredgruppen. (13/9-74).
- H. 38. Referat af 16. møde i Hornsherredgruppen. (13/9-74).
- H. 43. Horns herred, Stednavne. a. Bebyggelsesnavne. Af Bent Jørgensen. (15/10-74).
- H. 44. Notat om Kunderslev 2. (Udejere i Horns herred 1). Af Svend Gissel. (24/10-74).
- H. 47. Notat om Kunderslev 3. Af Svend Gissel. (11/12-74).
- H. 53. Notat om Ravnstrup. Af Svend Gissel. (13/1-75).
- H. 57. Referat af 17. møde i Hornsherredgruppen. (16/1-75).
- H. 59. Referat af 18. møde i Hornsherredgruppen. (22/1-75).
- H. 60. Foreløbig rapport VIII over undersøgelser, foretaget for Ødegårdsprojektet i Krogstrup sogn, Horns herred, Frederiksborg amt. Efterår 1974. Af J. L. Østergaard Christensen. (15/1-75).
- H. 61. Fosfatbestemmelser og arkæologiske iagttagelser foretaget i september/oktober 1974. Ved Søren Frandsen, Søren Lundh og Bjørn O. Wendt. (22/1-75).
- H. 63. Notat om Krogstrup. Af Svend Gissel. (23/1-75).
- H. 64. Mere om Svanholms grænser. Af Bent Jørgensen. (27/1-75).
- H. 66. Introduktion til Krogstrup sogn. Af Bent Jørgensen. (24/2-75).
- H. 67. Notat om Klippestrup. Af Svend Gissel. (25/2-75).
- H. 69. Introduktion til Dråby sogn. Af Bent Jørgensen. (28/2-75).
- H. 70. Introduktion til Skibby sogn. Af Bent Jørgensen. (28/2-75).
- H. 70a. Som H 70, men med rettelse.
- H. 71. Introduktion til Kyndby sogn. Af Bent Jørgensen. (28/2-75).
- H. 72. Introduktion til Ferslev sogn. Af Bent Jørgensen. (28/2-75).
- H. 73. Introduktion til Vellerup sogn. Af Bent Jørgensen. (28/2-75).
- H. 74. Introduktion til Gerlev sogn. Af Bent Jørgensen. (3/3-75).
- H. 75. Introduktion til Selsø sogn. Af Bent Jørgensen. (3/3-75).
- H. 76. Fosfatbestemmelse ved hurtigmetoden. Af Søren Lundh. (3/3-75).
- H. 77. Introduktion til Skuldelev sogn. Af Bent Jørgensen. (5/3-75).
- H. 78. Notat om Ulstrup. Af Svend Gissel. (5/3-75).
- H. 79. Introduktion til Orø sogn. Af Bent Jørgensen. (6/3-75).
- H. 80. Referat af 19. møde i Hornsherredgruppen. (11/3-75).
- H. 81. Dråby sogn (92), Horns herred. Marknavneoversigt (supplement til Arbejdsrapport 1973-74 nr. 34 H) Af Bente Holmberg. (11/3-75).
- H. 82. Introduktion til Horns herred. Af Bent Jørgensen. (13/-75).
- H. 87. Referat af 20. møde i Hornsherredgruppen. (25/3-75).
- H. 88. Stednavnes anvendelse i ødegårdsforskningen. Metodiske overvejelser. Af Bente Holmberg og Bent Jørgensen. (25/3-75).

1975-76.

- H. 1. Notat om danske pengeværdier i tiden ca. 1300-1330 med særligt henblik på Sjælland (Horns herred). Af Svend Gissel. (1/4-75).
- H. 3. Notat om Oldenområdet. Af Svend Gissel. (8/4-75).

- H. 4. Statistiske oplysninger om Horns herred og dets enkelte sogne. Af Svend Gissel. (9/4-75).
- H. 5. Arkæologisk metode. Af J. L. Østergaard Christensen. (9/4-75).
- H. 6. Oversigt over arkæologisk fundmateriale. Af J. L. Østergaard Christensen. (9/4-75).
- H. 7. Ejendomshistorie og godsstruktur. Af Thelma Jexlev og Per Raslow. (28/4-75). (fortsættes i nyt nr.).
- H. 8. Landsbystruktur i Horns herred. Manuskriptudkast. Af Svend Gissel. (30/4-75).
- H. 11. Hornsherredundersøgelsen. Afsluttende oversigt og konklusion. Af Svend Gissel. (3/7-75, 22/11-75).
- H. 25. Notat om Ferslevlille. Af Svend Gissel. (18/3-76).

1976-77.

- H. 1. Notat om Ordrup. Af Svend Gissel. (20/4-76).
- H. 2. Handels- og kommunikationsforhold (herunder herredsorganisation.) Fuldført af Svend Gissel efter to forarbejder af Leif Larsen. (30/4-76).
- H. 10. Økonomiske forhold. Af Svend Gissel. (September 76).

1977-78.

- H. 13. Notat om en ekskursion til Hornsherred lørdag den 9. juli 1977. (14/7-77).

Fortegnelse over kort, billeder, diagrammer, stamtavler og skemaer

Ved Svend Gissel

	Side
Gundersløf Aas i markbog 1682. Facsimile	10
Fosfatkort, Ordrupvang	11
Fosfatskema, D.G.U.	29
Fosfatdiagram, hurtigmetoden	31
Kort over de danske undersøgelsesområder	36
Undersøgelsesområdernes arealer. Skema	37
Arealbenyttelsen i Hornsherred 1861. 2 skemaer	38
Undersøgelsesområdernes populationer 1688. Skema	39
Kort over Hornsherred 1914 (1929-30)	44
Dannemænd i 1400-tallet. Diagram	45
Hornsherred. Statistiske oplysninger. Skema	46
Hornsherred. Sognestatistik (Areal, vand, kystlinie). Skema	47
Hornsherred. Matriklen 1688. Statistisk oversigt	49
Oversigt over nogle agerskifter i Ferslev 1682. Skema	52
Lokalisering af Ferslevlille. Kort over Ferslev bymark 1682	53
Skovrydning på Sjælland. Kort	56
Hornsherred. Bebyggelser på - lev. Kort	57
Hornsherred. Bebyggelser på - lev og - by, samt på - lev, -by, -torp (+Onsved m.v.). 2 kort	58
- torp - intensiteten i 5 sjællandske herreder. Skema	60
Hornsherred. Bebyggelser som på kort s. 58, med angivelse af indirekte indikation og usikker lokalisering i nogle tilfælde. Kort	61
Lokalisering af Gamle ropper. Kortskitse	63
Lokalisering af Tauter. Kortskitse	64
Arkæologisk fundkort, Gerlev sogn	75
Arkæologisk fundkort, Dråby sogn	76
Fotografi af Klippestrup	78
Arkæologisk fundkort, Klippestrup	78
Arkæologisk fundkort, Kunderslev	81
Arkæologisk fundkort, Krogstrup	86
Arkæologisk fundkort, Svanholm-området	90
Arkæologisk fundkort, Ulstrup	93
Arkæologisk fundkort, Vellerup sogn	95
Sognekort, Gerlev, 1682 (omdrift og eng)	99
Gerlev sogn. Statistiske oplysninger. Skema	101f.
Sognekort, Dråby, 1682 (omdrift og eng)	103
Dråby sogn. Statistiske oplysninger. Skema	105
Sognekort, Skuldelev, 1682 (omdrift og eng)	106
Skuldelev sogn. Statistiske oplysninger. Skema	108
Sognekort, Selsø, 1682 (omdrift og eng)	109

Selsø sogn, Statistiske oplysninger. Skema	110
Sognekort, Skibby, 1682 (omdrift og eng)	111
Skibby sogn. Statistiske oplysninger. Skema	113
Sognekort, Kyndby, 1682 (omdrift og eng)	114
Kyndby sogn. Statistiske oplysninger. Skema	115
Sognekort, Krogstrup, 1682 (omdrift og eng)	116
Krogstrup sogn. Statistiske oplysninger. Skema	118
Landebog 1567, Krogstrup sogn. Facsimile	119
Præsteindberetning 1651, Krogstrup sogn. Facsimile	120
Sognekort, Ferslev, 1682 (omdrift og eng)	121
Ferslev sogn, Statistiske oplysninger. Skema	123
Sognekort, Vellerup, 1682 (omdrift og eng)	124
Vellerup sogn. Statistiske oplysninger. Skema	125
Sognekort, Orø, 1682 (omdrift og eng)	126
Orø sogn. Statistiske oplysninger. Skema	127
Oldenområdet. Kort	132f.
Skibby sø. Kort	135
Skibby sø. Fotografi	135
De øde landsbyers størrelse. Skema	136
»Skøneby«-noten i Roskildebispens jordebog	137
Jordbundskort over Oldenområdet	140f.
Prøvehuller, Klippestrup, 1	144
Fosfatkort, Klippestrup, 2	145
Jordprøver, Klippestrup. Skema	145ff.
Fosfatkort, Klippestrup, 3	148
Fosfatkort, Klippestrup, 4	149
Prøvehul ved punkt 47, Klippestrup. Skema	150
Fosfatkort, Ulstrup	152f.
Fosfatkort, Ulstrup. Udsnit i større målestok	154
Jordprøver, Ulstrup. Skema	155ff.
Lokalisering af Klippestrup. Kortskitse	165
Krogstrup kirke. Fotografi	167
Fosfatkort, Krogstrup, Kunderslev	170
Lokalisering af Kunderslev	172
Kunderslev i skriftlige kilder. Skema	174
Sagsreferat 1555, Krogstrup Old	185
»Ravnstrup« 1472. 2 facsimiler	190
Lokalisering af Ulstrup. Kortskitse	192
Krongods 1559 og 1600. Skema	203
Krongods 1559. Kort	204
Krongods 1600. Kort	205
Stamtavle, Svanholms ejere I (Mandrup, Panter)	212
Stamtavle, Svanholms ejere II (Bille)	216
Svanholm gods i 1540'erne	218
Roskilde bispestols gods o. 1370 og 1556	232

Roskilde kapitels gods o. 1400 og 1568	241
Middelalderlige ejendomme af bolstørrelse. Skema	249
Mindre middelalderlige ejendomme. Skema	250
Bolskifte og solskifte 1682 (1651). Skema	253
Ornebol i markbog 1682. Facsimile	258
Skuldelev bol 1682. Skema	259
Skuldelev gårde 1580, 1606 og 1682. 2 skemaer	260
Gerlev og Skibby bol 1682. 2 skemaer	261
Skibby gårde 1567 og 1682. Skema	262
Kyndby bol 1682. Skema	263
Onsved gårde 1492. Skema	264
Vejkort 1768. (Horns herred)	270
Møllerne i Hornsherred. Skema	273f.
Vangelagskort 1682	278f.
Søværts forbindelser med Sydnorge, Halland og Skåne. Kortskitser	282
Skt. Dionysius, Slagelse Skt. Peders Kirke. Fotografi	284
Hartkornlandgilde i Skuldelev. 4 skemaer	288ff.
Dombogsfragment ca. 1300. Facsimile	291
Roskildebispens jordebog. Ferslev m.v. Facsimile	291
Hartkornlandgilden i Hornsherred. Skema	295
Hartkorntienden i Hornsherred. Skema	297
Antal bol, landsbyer og gårde o. 1300 og 1682/1651. Skema	310
Rømning fra Svanholm gods 1495. Facsimile	316

Endvidere følgende plancher:

Dobbeltside med kort over Skibby 1779	Efter side 73
9 plancher med arkæologisk fundmateriale	Efter side 80

Plancherne har ikke sidetal.

Fra Geodætisk Institut er (med instituttets tilladelse A. 741/76, jfr. forord, s. 7) anvendt følgende korttyper. (Den angivne størrelse er kortenes originalstørrelse):

Topografisk kort 1:160.000, udsnit: Hornsherred: S. 44.

Til lokalisering af Ferslevlille (s. 53) og sognekort (s. 99-126), samt kort over Oldenområdet (s. 132 f.) 2 cm kort (1:50.000) nr. 1513 IV og 1514 III i udsnit.

Til arkæologiske fundkort (s. 75-95) kortmanuskripter (1:10.000) nr. 1513 IV og 1514 III i udsnit.

Til placering af Skibby sø (s. 135) samt vangelagskort (s. 278 f.) 4 cm kort (1:25.000) nr. 1513 IV i udsnit.

Fortegnelse over almindelige forkortelser

Ved Bent Jørgensen

Abr.	= Abrahamstrup (=Jægerspris)
Afh.	= afhandling
afskr.	= afskrift
anf.	= anført(e)
arb.	= arbejde
ark.	= arkiv
bd.	= bind
bes.	= besigtigelse
bl.a.	= blandt andet
br.	= bredde
c.	= cirka
ca.	= cirka
cm.	= centimeter
dec.	= december
DGU	= Danmarks geologiske Undersøgelse
d.v.s.	= det vil sige
Egh.	= Egholm
el.lign.	= eller lignende
etc.	= et cetera
evt.	= eventuel(t)
ex.	= eksempel
f.	= folio = blad
f.	= følgende
fasc.	= fasciculus = hæfte af dokumenter
f.eks.	= for eksempel
ff.	= flere følgende
fjk.	= fjerdingkar
flg.	= følgende
fol.	= folio = blad
fx.	= for eksempel
g.	= gram
g.	= gård
gd(e).	= gård(e)
gl.	= gammel
glda.	= gammeldansk
g.m.	= gift med
h.	= herred
H.	= hovedgård
ha.	= hektar
henh.	= henholdsvis
hgd.	= hovedgård

hrd.	= herred
htk.	= hartkorn
if.	= i følge
incl.	= inklusive
jb.	= jordebog
jfr.	= jævnfør
Kbh.	= København
kl.	= kloster
km.	= kilometer
l.	= længde
LA	= landsarkiv
LAS	= Landsarkivet for Sjælland m.m.
ld.	= land
LensR	= lensregnskab
lgd.	= landgilde
loco cit.	= nævnte sted
m.	= meter
m.a.	= med andre
magesk.	= mageskifte
matr.	= matrikel
m.fl.	= med flere
mg.	= milligram
M.h.t.	= med hensyn til
mk.	= mark
ml.	= mellem
m.m.	= med mere
ms.	= håndskrift
m.v.	= med videre
N.	= neder
n.	= nord, nørre
n.	= note
nnø.	= nordnordøst
no.	= nummer
nr.	= nummer
n.ø.	= nordøst
o.	= omkring
o.	= over
o.a.	= og andre
o.a.st.	= og andetsteds
o.l.	= og lignende
o.lg.	= og lignende
omkr.	= omkring
orig.	= original
ott.	= otting
ovfr.	= ovenfor
P.	= pagina = side

p.	= pund
pd.	= pund
perg.	= pergament
p.gr.a.	= på grund af
pk.	= pakke
P ₂ O ₅	= fosforsyreanhydrid
r.	= recto = højre
r.	= række
R	= ridder
reg.	= register
rk.	= række
Rtk.	= Rentekammeret
s.	= side
s.	= sogn
s.d.	= se denne, dette, disse
s.f.	= syd for
sk.	= skilling
skill.	= skilling
skp(r)	= skæppe(r)
skt.	= sankt
sp.	= spalte
sst.	= sammesteds
st.	= sankt
stk.	= stykke(r)
s.v.	= sydvest
s.ø.	= sydøst
td(r).	= tønd(e)r
tidl.	= tidligere
tykk.	= tykkelse
u.	= uden
UB	= universitetsbibliotek
u.d.	= uden dato
udat.	= udateret
udg.	= udgave
Univ.Bibl.	= Universitetsbiblioteket. Kbh.
uregelm.	= uregelmæssig
v.	= ved
v.	= verso = vendt, bagsiden af rectosiden, det vendte blad.
væs.	= væsentlig
årh.	= århundrede
∴	= det vil sige
†	= nedlagt, forsvundet, død
*	= (i stednavneregistret) tvivlsom
~	= gift med.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Ved Bent Jørgensen og Svend Gissel

- Wilhelm Abel, Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters. 2. udg. Stuttgart 1955. (3. udg. 1976).
- Sven Tito Achen, Danske adelsvåbener. Kbh. 1973.
- Acta PontDan = Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536 I-VII, udg. af L. Moltesen og Alfr. Krarup. Kbh. 1904-43.
- AdelBr = A. Thiset, Danske adelige Brevkister fra det 15.-17. Aarhundrede. Kbh. 1897.
- AM = Den Arnamagnæanske håndskriftsamling. Kbh.
- Annales Danici = AnnDan, s.d.
- AnnDan = Annales Danici medii ævi, udgivet af Ellen Jørgensen. Kbh. 1920.
- AnnNordOldk. = Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. Kbh. 1836 ff.
- ANO = AnnNordOldk., s.d.
- APhS = Acta philologica Scandinavica. Tidsskrift for nordisk Sprogforskning. I ff. Kbh. 1926 ff.
- J. O. Arnhung, Roskilde Domkapitels Historie I. Roskilde 1937.
- O. Arrhenius, Die Phosphatfrage i Zeitschrift für Pflanzennahrung. Düngung und Bodenkunde. Berlin 1929.
- O. Arrhenius, Fosfathalten i Skånska Jordar i Sveriges Geologiske Undersökning. Årsbok 28 nr. 3. Stockholm 1934.
- O. Arrhenius, Markanalysen i Arkeologiens Tjänst. Stockholm 1931.
- O. Arrhenius, Markundersökning och Arkeologi i Fornvännen. Häfte 2. 1935.
- A. R. H. Baker, Distance between farmstead and field in some nineteenth century French communes i Geography, Vol. 56, part A. London 1971.
- Thomas B. Bang, Kronens mageskifter under Frederik 2. i DHT. Kbh. 1918.
- Berichte zur deutschen Landeskunde. I ff. Bonn 1941 ff.
- Henrik Bertelsen, Dansk sproghistorisk Læsebog I. Kbh. 1905.
- BiblHersleb. = Bibliotheca Herslebiana. Auktionskatalog. Kbh. 1758.
- Bibliotheca Sanctorum. Bd. 1-12. Roma 1961-1970.
- Claus Bjørn, Jægerspris godshistorie i Jægerspris Slot og Kong Frederik den Syvendes Stiftelse. Jægerspris 1974.
- Bol og By = Bol og By. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. I ff. Kbh. 1956 ff.
- Joseph Braun, Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst. Stuttgart 1943.
- Johs. Brøndum Nielsen, Gammeldansk Grammatik III. Kbh. 1935.
- BullDan. = Bullarium Danicum. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316, udg. af Alfred Krarup. Kbh. 1932.
- M. Chisholm, Rural Settlement and Land Use. London 1962.
- Aksel E. Christensen, Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen, i Nordisk Kultur II, Oslo 1938.
- Aksel E. Christensen, Kongemagt og Aristokrati. Kbh. 1945.
- Aksel E. Christensen, Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste 1523 i Festskrift til Erik Arup. Kbh. 1946.
- C. A. Christensen, Estrids og dronning Margretes gaver til Roskilde kapitel, i DHT. Kbh. 1951.
- C. A. Christensen, Grev Jakob af Halland - Egholm - Henning Podebusk, i DHT. Kbh. 1966.
- C. A. Christensen, Nedgangen i landgilden i det 14. aarhundrede, i DHT. Kbh. 1931.
- C. A. Christensen, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede i DHT. Kbh. 1964.
- C. A. Christensen, Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen. Danmark, i Problemer i nordisk historieforskning. Oslo etc. 1964.
- Werner Christensen, Fosfatanalysen i Arkæologiens Tjeneste i Fortid og Nutid XIII. Kbh. 1941.
- Werner Christensen, Jordens Fosforsyreindhold som Indikator for tidligere Kultur og Bebyggelse i Danmarks geologiske Undersøgelse II rk. nr. 57. Kbh. 1935.
- CodEsr. = Codex Esromensis, s.d.

- Codex Esromensis = Esrom Klosters Brevbog, udg. af Oluf Nielsen. Kbh. 1880-81.
 DAA = Danmarks Adels Aarbog. Kbh. 1884 ff.
 Troels Dahlerup, Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder, i DHT Kbh. 1969.
 Da.Kanc. = Danske Kancelli. RA.
 DaMag = Danske Magazin (1.rk.), Nye Danske Magazin (2.rk.) og Danske Magasin (3.rk. ff.). Kbh. 1745 ff.
 Danmarks gamle Personnavne, udgivet af Gunnar Knudsen m.fl. Kbh. 1936-64.
 Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet. Kbh. 1933 ff.
 Danmarks Natur = Danmarks Natur 1-12, udg. af Arne Nørrevang og Torben J. Meyer. Kbh. 1967-72.
 Danske adelige Brevkister = AdelBr., s.d.
 Danske middelalderlige regnskaber = DMR, s.d.
 DD = Dipl. Dan., s.d.
 DHT = Hist. Tidsskr., s.d.
 Dipl.Dan. = Diplomatarium Danicum. Kbh. 1938 ff.
 DK = Da. Kanc., s.d.
 DMR = Danske middelalderlige regnskaber. 1. rk. I udgivet af Georg Galster. 3. rk. I udgivet af C. A. Christensen. Kbh. 1953-56.
 DS = Danmarks Stednavne I ff., udgivet af Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget). Kbh. 1922 ff.
 DSÅ: J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne I ff. Kbh. 1968 ff.
 EGJb = Fru Eline Gøyes Jordebog, udgivet af A. Thiset. Kbh. 1892.
 Robert C. Eidt, A rapid chemical field test for archaeological site surveying i American Antiquity Vol. 38:2, p. 206-10. Salt Lake City 1973.
 Poul Enemark, Den økonomiske baggrund for de første oldenborgske kongers udenrigspolitik, i Jyske Samlinger. Århus 1957.
 Kr. Erslev, Den senere Middelalder, bd. 2 i Danmarks Riges Historie, Kbh. 1896-1907.
 Kr. Erslev, Dronning Margrethe og Kalmariunionens grundlæggelse. Kbh. 1882.
 Erslev Test. = Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, udg. af Kr. Erslev. Kbh. 1901.
 V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, Danmarks Statistik, 1-5 + Suppl. bd. Kbh. 1885-91.
 Festskr.Hald = Festskrift til Kristian Hald, Kbh. 1974.
 Fortid og Nutid = Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie I ff., Kbh. 1914 ff.
 W. C. Found, Towards a general theory relating distance between farm and home to agricultural production. Geographical Analysis. Vol. 2. Columbus, Ohio 1973.
 Frederiksborg Amts Stednavne = DS II, s.d.
 FRIReg = Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udgivet af Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879.
 Svend Gissel, Bol og by på Selsø, i Bol og By. Kbh. 1964.
 Svend Gissel, Krise og kapital i dansk senmiddelalder. Från medeltid till välfärdssamhälle. Uppsala 1974.
 ✕ Svend Gissel, Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Kbh. 1968.
 ✓ Svend Gissel, Om belejlighed og andre faktorer af betydning for jordvurdering i Danmark før 1600, i Landbohistoriske Studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang. Kbh. 1970.
 GldaDipl. = Gammeldanske Diplomer, Gruppe A, Den middelalderlige Overlevering 1. rk. I - IV, 2. rk. I - IV. Kbh. 1959 ff.
 H. V. Gregersen, Messe og Marked. Fra det gamle Klipleve sogn og Søgård gods. 2. udg. Haderslev 1974.
 Göttinger geographische Abhandlungen. Göttingen 1948 ff.
 Kr. Hald, Personnavne i Danmark I Oldtiden. Kbh. 1971.
 Kr. Hald, Vore Stednavne² = Kr. Hald, Vore Stednavne, 2. udg. Kbh. 1965.
 H. P. Hansen, Krogstrup eller Sct. Olav Kirkes Historie. Frederikssund 1938.
 H. P. Hansen, Blade af Kyndby og Krogstrup Sognes Historiebog. Frederikssund 1941.
 Povl Hansen, Bidrag til det danske Landbrugs Historie: Jordfællesskabet og Landvæsenskommissionen af 1757. Kbh. 1889.

- Viggo Hansen, Historisk kulturgeografi. Eksempel på arbejdsmetode med arkivmateriale. Geografisk Orientering. 3. årg. nr. 1. Kbh. 1973.
- Frits Hastrup, Danske landsbytyper. Århus 1964.
- Heise, Rosenkrantz II = A. Heise, Familien Rosenkrantz's Historie II. Kbh. 1882.
- S. Helander, Festum chori o. festum fori i KLNIV. Kbh. 1959.
- Hist.Tidsskr. = (Dansk) Historisk Tidsskrift 1. rk. ff. Kbh. 1840 ff.
- Hist.Tidsskr. = (Norsk) Historisk tidsskrift. Kristiania 1871 ff.
- Bente Holmberg, Hanghøj og tinghus i Festskr.Hald. Kbh. 1974.
- F. G. Holweck, A Biographical Dictionary of the Saints, 1924. Detroit 1969.
- Huitfeldt = Arild Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønnicke. Kbh. 1595-1603, 4:to. Kbh. 1652, fol.
- Thelma Jexlev, Fra dansk senmiddelalder. Odense 1976.
- Thelma Jexlev, Sjællandske bønders navne i det 16. århundrede. En oversigt, i Festskr.Hald. Kbh. 1974.
- J. Ulfelds jb. = Jacob Ulfelds Jordebog på Ulfeldsholm, Selsø og Bavelse 1588, udg. af Svend Gissel. Kbh. 1964.
- Junge = J. Junge. Den nordsjællandske Landalmues Character, Skikke, Meninger og Sprog; med en nordsjællandsk Ordbog. 2.oplag. Kbh. 1844.
- Helmut Jäger, Dauernde und temporäre Wüstungen, i Wüstungen in Deutschland. Frankfurt a.M. 1967.
- Kanc.Br. = Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, udgivet af C. F. Bricka. Kbh. 1885 ff.
- Kanc.Brevbøger = KancBr., s.d.
- KancReg = Danske Kancelliregistranter 1535-50, udgivet af Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1881-82.
- Torsten Karlson, Roskilde domkapitel och Göinge. V. Göinge hembygdsför. skriftserie XIII. Hässleholm 1965.
- KbhDipl = Kjøbenhavns Diplomatarium I-VIII, udg. af Oluf Nielsen. Kbh. 1872-1887.
- Kirkehist.Saml. = Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. Bd. I ff. Kbh: 1842 ff.
- KLNIV = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid. I ff. Kbh. 1956 ff.
- Kolderup-Rosenvinge, Gl.da.Domme = J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting I-IV, Kbh. 1842-48.
- Kong Valdemars Jordebog = VJb, s.d.
- Kongeriget Danmark 1861. Statistisk Tabelværk. Ny Række. Kbh. 1850-64.
- Jacob Kornerup, Roskilde i gamle Dage. Kbh. 1892.
- KronSk. = Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden I ff. Kbh. 1892 ff.
- Kron.Skøder = KronSk., s.d.
- S. Kroon, Festum Terre i Kyrkohistorisk Årsskrift 47. Uppsala 1947.
- Kulturhistorisk leksikon = KLNIV, s.d.
- Kuml = Kuml. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus 1951 ff.
- Vilhelm la Cour, Om studiet af vore danske voldsteder, i DHT. Kbh. 1963.
- Vilhelm la Cour, Sjællands ældste Bygder. Kbh. 1927.
- E. Ladewig Petersen, Jordprisforhold i dansk senmiddelalder. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen. Kbh. 1966.
- LDipl. = Langebeks diplomatarium. RA.
- Michael Linton, Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde. Stockholm 1971.
- Lokalark. = Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver I. Ærkestiftet og Roskilde stift, udg. af Thelma Jexlev. Kbh. 1973.
- Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. af C. Weeke. Kbh. 1884-89.
- J. L. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen. Kbh. 1889.
- Ebbe Lønborg, En højgruppe ved Ballemosen, Jægerspris. Aarb. Nord. Oldk. Kbh. 1956.
- Therkel Mathiassen, Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse. Kbh. 1959.
- Therkel Mathiassen, Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Kbh. 1948.
- Matzen, Panteret = Henning Matzen, Den danske Panterets Historie indtil Chr. V's Lov. Kbh. 1869.

- Henning Matzen, *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I*. Kbh. 1879.
 MB = markbog fra 1680'erne. RA.
 Poul Meyer, *Danske bylag*. Kbh. 1949.
 MK = matrikelkort fra årtierne omkring 1800. LA og matrikelarkivet.
 Møllerup. *Bille-Ættens Hist(orie)* = W. Møllerup, *Bille-Ættens Historie I*. Kbh. 1888-93.
 Ms.phot. = *Manuscripta photographica*. Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling. Kbh.
 Museet for Holbæk og Omegn. *Årsberetning*. Holbæk 1925 ff.
 Helge Nielsen, *Oldtids- og middelalderveje ved Stevns og Tryggevej* år i Køge Museum. *Årbog*.
 Køge 1970-73.
 Nudansk Ordbog = *Nudansk Ordbog*, 8. udg., ved Erik Oxenvad. Kbh. 1974.
 NyeDaMag = *DaMag* 2. rk.
 Gunnar Olsen, *Hovedgård og bondegård. Studier i stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774*. Kbh. 1957.
 Olaf Olsen og O. Crumlin Petersen, *Fem vikingeskibe fra Roskilde fjord*. Roskilde 1969.
 Henrik Pedersen, *De danske Landbrug 1688*. Kbh. 1928, 1975.
 Knud Prange, *Bonde af Thy i Bol og By*. Kbh. 1964.
 RA = Rigsarkivet. Kbh.
 Per Raslow, *Ødegårde og landgilde i Ods herred i det 14. århundrede i DHT*. Kbh. 1975.
 RBJ = RJB, s.d.
 Rbp.jb. = RJB, s.d.
 Rep. = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis I-IV*, udgivet af Kr. Erslev. Kbh. 1894-1912.
 Rep¹ = Rep., s.d.
 Rep.II = Rep², s.d. og jfr. Rep.
 Rep² = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Series secunda I-IX*, udgivet af William Christensen. Kbh. 1928-39.
 Ricardo, D., *On the Principles of Political Economy and Taxation. The Works and Correspondence of David Ricardo*, Vol. 1, udg. af P. Saffra. Cambridge. 1951.
 RigForf. = *Rigens Forfølgingsbog*. RA
 RJB = *Roskildebispens jordebog*, udg. af C.A. Christensen i DMR 3. rk. I. Kbh. 1956.
 RKjb = *Roskilde Kapitels Jordebog 1568*, udg. af J.O. Arhnung. Kbh. 1965.
 Roskilde Kapitels Jordebog = RKjb., s.d.
 Andr. Nic. Ryge, *Peder Oxes til Gisselfeld, Danmarks Riges Raads og Hofmesters, Liv og Levnets Beskrivelse*. Kbh. 1765.
 H. F. Rørdam, *Kjøbenhavns Universitets Historie I*. Kbh. 1868-69.
 Jørn Sandnes, *Ødetid og gjenreisning*. Oslo 1971.
 Niels M. Saxtorph, *Jeg ser på kalkmalerier*. Kbh. 1970.
 August F. Schmidt, *Danmarks Helligkilder*. Kbh. 1926.
 Johan Schreiner, *Pest og prisfall i senmiddelalderen*. Oslo 1948.
Scriptores rerum Danicarum = SRD, s.d.
 Sjællands Stifts Landebog = SSL, s.d.
 SRD = *Scriptores rerum Danicarum medii ævi I - IX*, udgivet af J. Langebek m.fl. Kbh. 1772-1878.
 SSL = *Sjællands Stifts Landebog 1567*, udg. af Svend Gissel. Kbh. 1956.
 Sorø Gavebog = *Sorø Klosters Gavebog*; udg. i SRD IV 463-531.
Statistiske Meddelelser. Kbh. 1862 ff.
 Axel Steensberg, *Atlas over en del af middelalderlandsbyen Borups agre i Borup Ris skov ved Tystrup sø, Sjælland*. Tekstbind. Kbh. 1968.
 Axel Steensberg og J. L. Østergaard Christensen, *Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland*. I-III. Kbh. 1974.
 Suhm = P. Fr. Suhm, *Historie af Danmark, fra de ældste Tider til ... Aar 1400*. Bd. XIV. Kbh. 1828 (udg. af R. Nyerup).
 Suhm Saml II = *Samlinger til den danske Historie. Andet Bind. Første Hæfte*. Kbh. 1781. Andet Hæfte. Kbh. 1782.
 Margareta Swensson, *Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-talet*, i DHT. Kbh. 1969.
 Bent Søndergaard, *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*. Kbh. 1972.

A. Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog, se EGJb.

J. H. von Thünen, Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Samlet udgave. Berlin 1875-76.

Top.saml. = Topografisk samling. RA.

Trap (+ potenstal) = J. P. Trap, Danmark.

1. udg. Kbh. 1858-60.

2. udg. Kbh. 1872-79.

3. udg. Kbh. 1898-1906.

4. udg. Kbh. 1920-32.

5. udg. Kbh. 1953-72.

J. P. Trap, Hertugdømmet Slesvig. Kbh. 1864.

Erik Ulsig, Danske adelsgodser i middelalderen. Kbh. 1968.

VibSP = Viborg Landstings Skøde- og Pantebog 1624-37 og 1645-52. Kbh. 1966-73.

VJb = Kong Valdemars Jordebog udgivet af Svend Aakjær. Kbh. 1926-43.

VSS = Videnskabernes Selskabs Skrifter. Kbh. 1745 ff.

C. F. Wegener, Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid, i Ann NordOldk. Kbh. 1855.

Lis Weise, Efterstillet adjektiv i danske stednavne, Kbh. 1969.

Vies des Saints et des Bienheureux. Vol. 1-13, Paris 1929-1959.

Alex Wittendorff, Alvej og kongevej, Studier i samfærdselsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede. Kbh. 1973.

Jens Lauridsen Wolf, Encomion Regni Daniæ. Kbh. 1654.

ÆA = ÆDA, s.d.

ÆDA = De ældste danske Archivregistraturer I-V, udgivet af T. A. Becker m. fl. Kbh. 1854-1910.

Ødegaardsprojekt, Det nordiske. Publikasjon nr. 1. Nasjonale forskningsoversikter. Kbh. 1972.

Eva Österberg, Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget. Bibliotheca historica Lundensis 26. Lund 1971.

Svend Aakjær, Maal og Vægt. Nordisk Kultur XXX. Sthm. 1936.

Aarsber GehArk = Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv. 1 - 7. Kbh. 1852-1883.

Personnavneregister

Ved Bent Jørgensen

- Absalon, biskop 234
 Andersen Jepsen, borger 225
 von Arenstorff, Friedrich 178, 303
 Arine, fru 214
- von Barby, Anders (Andreas) 69, 180, 181, 230, 233, 237, 306
 von Barby, Hans 305, 308, 309
 Barritsen, Barvid Pedersen 206
 Barritsen, Jeppe Barvidsen 206
 Barritsen, Knud Barvidsen 206
 Basse, Sten 276
 Beck, Joachim 181, 304, 308
 Beck, Lage 240
 Bille, slægt 70, 211, 239, 246, 300, 302, 303, 308
 Bille, Anders 72
 Bille, Bent 215, 216, 218, 277
 Bille, Else 216
 Bille, Erik 72, 216, 219
 Bille, Esbern Nielsen 225
 Bille, Eske (Esge) 70, 72, 182, 216, 217, 219, 222
 Bille, Hans 216
 Bille, Hartvig 187, 216, 222
 Bille, Herluf Poulsen 206
 Bille, Inger 216
 Bille, Knud 216, 217
 Bille, Lars (?Bille) 206
 Bille, Mogens 70, 72, 216, 217, 219, 246
 Bille, Niels Esbernsen 225, 229
 Bille, Oluf 138, 187
 Bille, Ove 72, 216, 219
 Bille, Peder Esgesen 70, 216
 Bille, Peder (Torbernsen) 70, 175, 176, 188, 203, 211, 215-217, 219-222, 230, 264, 265, 277, 281
 Bille, Regitse 216
 Bille, Sten 215, 216, 217, 277
 Bille, Torben Bentsen (Sandholt) 70, 214, 216, 218, 219
 Bille, Torbe(r)n Bentsen (Allinde) 176, 201, 210, 211, 213-216, 221, 243, 264, 268, 277
 Bodil, g.m. Poul Jakobsen (Grubbe) 238
 Brok, Axel Lagesen 217, 222
 Brok, Pernille Axelsdatter 222
 Bydelsbak, Engelbrecht 221, 222
 Bydelsbak, Mette Albrechtsdatter 222, 304, 305, 308
- Cecilie, g.m. Mogens Lang (? = efterfølgende) 206
 Cecilie, g.m. Mogens Pedersen 226, 235
 Christian Holck, domprovst 181
 Christiern Hemmingsen, provst 174-177, 180, 229, 230, 236, 237, 276, 299
- Christine af Lov 200, 231, 257
 Christoffer af Bayern 243
 Christoffer Jensen, domprovst 181
 Claus Gyncelinsen, borger 224, 225
- Dorothea, dronning 243
 Dresselberg, Anders Henriksen 207, 288, 302, 305
- Elias Eisenberg, domprovst 181
 Elisabeth, g.m. Anders Pedersen Panter 212
 Erik (af Pommern) 316
 Erik Klipping 238
 Erik Menved 61
 Estrid, Svend Estridsens moder 227
- Folmer Klausen af Torup 211, 221, 222
 Frille, Eggert 243
- Galen, Niels Ågesen 201
 Gertrud, g.m. 5. Niels Mandrup 212
 Godov, slægt 239, 288
 Godov, Jens Esbernsen 207
 Godov, Jes Jensen 207
 Godov, Niels Esbernsen 207
 Godov, Niels Jensen 207
 Gotskalk Hemmingsen Degn 224
 Griis, Alexander Jensen 207
 Griis, Niels 299
 Grubbe, slægt 210, 238
 Grubbe, Gertrud 276
 Grubbe, Ingemar 209
 Grubbe, Margrete 208, 210, 238
 1. Grubbe, Peder 208, 276
 2. Grubbe, Peder Pedersen 208
 Grubbe, Bo Herlugsen (af Særslev) 209
 Gunhild, g.m. Niels Todde 209, 223
 Gyldenstjerne, Anna Knudsdatter 70
 Gyldenstjerne, Peder Nielsen 216
 Gynceke Clausen, borger 224
 Gøye, Mogens 222
 Gøye, Sofie Mogensdatter 70
- Hak, Eiler 246
 Hak, Mogens 174, 175, 183, 221
 Hans Clausen, domprovst 181
 Hans Gerekesen, provst 180, 230
 Hans Guldsmed, professor 134
 Hans Hennikesen, præst 239
 Hans Nikkelsen, borgmester i København 262
 Hans Rasmussen, bonde 179

- Hans Skovgaard, domprovst 181
 Hemming Svendsen, vikar 225
 Henneke Mule, borger 229
 Henrik, biskop 235
 Henrik, provst 180
 Herman Fleming, væbner 201
 Herman Gagge, domprovst 181
 Hvide, slægt 234
- Iis, Bo Jonsen 209
 Iis, Jon Jensen 209
 Ingeborg, dronning, g.m. Erik Menved 61
 Ingeborg, g.m. Knud Porse 281
 Inger Jensdatter, g.m. Offe Pedersen 207
 Ingerd, g.m. Herman Fleming 201
 Ingvar Hjort, biskop 173, 238
- Jakob Erlandsen, ærkebiskop 238
 Jakob Nielsen, greve 211, 220
 Jakob Poulsen, biskop 224, 238
 Jens Andersen, biskop 213, 215, 238
 Jens Grand, domprovst (og ærkebiskop) 173, 238, 242
 Jens Hemmingsen, bonde 134
 Jens Smed, bonde 179
 Jens Ulstrup, kannik 193
 Jernskæg, Anna Pedersdatter 222
 Jernskæg, Herlug Pedersen 206
 Jernskæg, Jens Pedersen, biskop 238
 Jernskæg, Mads Pedersen (?Jernskæg) 206
 Jernskæg, Peder Jensen 206, 210
 Jes Hansen, bonde 264
 Jes Ordrup, bonde 134, 264
 Jørgen Olsen, bonde 180
- Kaas, Niels 180
 Karine, datter af Peder Jepsen 225
 Karl Nilsen af Hørby 225
 Katrine Gudmandsdatter, g.m. Gynceke Clausen 224, 225
 Krabbe, Erik, domprovst 181
 Krabbe, Mogens 207, 217
 Krafse, Ejler 174
 Krag, slægt 174, 176
 Krag, Albre(ch)t Hemmingsen 176, 182, 208, 210
 Krag, Ellen 182
 Krag, Hemming Jensen 208
 Krag, Jens, biskop 238
 Krag, Jens Nielsen (?Krag) 208
 Krag, Sophie Albrechtsdatter 212
 Krummedige, Sofie Henriksdatter 70
- Laurids Olsen Skonning, bonde 179
 Laxmand, Poul 222, 246, 274, 303, 304
- Lille, Poul 207, 238, 242
 Lodehat, Peder Jensen, biskop 201, 228, 229, 238, 243
 Lunge, slægt 217, 239
 Lunge, Anders Jacobsen 276
 Lunge, Cecilie Ovesdatter 70, 202, 207, 215, 216, 218, 222
 Lunge, Ellen Ovesdatter 217
 Lunge, Elsebe Tygesdatter 217
- Mandrup, slægt 197, 209-213, 239, 300
 Mandrup, Jens Nielsen 212, 213
 Mandrup, Mette 176, 182, 222
 Mandrup, Knud Nielsen 211, 243
 1. Mandrup, Niels 211, 212, 220
 2. Mandrup, Niels 211, 212
 3. Mandrup, Niels 212
 4. Mandrup, Niels Knudsen 211, 212, 213, 221
 5. Mandrup, Niels 212
 Margrete, dronning 67, 200, 201, 235, 283, 299
 Margrete, g.m. Harald Hen 227
 Margrethe, g.m. Esbern Nielsen Bille 225
 Marine, g.m. Barvid Pedersen Barritsen 206
 Mette Svendsdatter, g.m. Peder Jepsen 225
 Mogens Pedersen Lang, væbner 206, 210, 226, 235
 Moltke, Cecilie Everts datter 212
 Morten Jensen af Havelse 246
 Morten Pedersen, præst 239
 Mule af Falkendal, slægt 162, 224, 225
- Niels, greve 166, 221
 Niels Friis, kontor 287
 Niels Hermansen, borger 193
 Niels Holst, bonde 179
 Niels Klausen Skade, biskop 221
 Niels Møller, bonde 302
 Niels Nielsen Kolding 180
 Niels Portman, borger 225
 Nis Jonsen, bonde 264
- Odde Hansen, domprovst 181
 Offe Pedersen, væbner 207, 209, 210, 221
 Oluf, biskop 207, 238, 242
 Oluf Daa, provst (og biskop) 180, 230
 Oluf Ibsen, bonde 179
 Oluf Krage, bonde 235
 Oluf Mortensen Baden, domprovst 181
 Oluf Pedersen af Nyrup, ridder 224
 Oxe, slægt 174, 221, 222
 Oxe, Johan til Nielstrup 217, 222
 Oxe, Johan til Torsjø 175, 183, 216, 218, 221, 222
 1. Oxe, Peder (Asserbo) 206, 207, 221, 316
 2. Oxe, Peder, rigshovmester 219, 222
 Oxe, Torbern 218, 222

- Panter, slægt 211, 213, 214, 239, 300, 305
 Panter, Anders Pedersen 212, 213, 214
 Panter, Bo Knudsen 212, 214
 Panter, Katrine Knudsdatter 212
 Panter, Knud Andersen 162, 206, 208, 210, 212,
 213, 214, 215, 221
 Panter, Mette Andersdatter 212, 214
 Panter, Niels Knudsen 212, 214
 Paschedach 201, 283
 Pax, Christoffer 182
 Pax, Mogens 181
 Peder Bang, biskop 238
 Peder Jepsen, borger 225
 Peder Mortensen, klosterforstander 230
 Peder Svendsen, vikar 225
 Peder Truelsen, væbner 206, 213, 221
 Per Hansen, bonde 179
 Per Jensen, bonde 316
 Podebusk, Henning 201, 280, 283, 299
 Porse, Knud, hertug 281
 Poul Jakobsen (Grubbe), foged 238
 Present, Anne Nielsdatter 221
 Present, Elsef 182
- Rantzau, Frants 181, 305, 308
 Rasmus Holst, bonde 179
 Ravensberg, slægt 174, 181
 Ravensberg, Albert Jepsen 181
 Ravensberg, Christoffer Jepsen 180
 Ravensberg, Erik Jepsen 208, 239
 Ravensberg, Jakob Jepsen 182, 239
 Ravensberg, Jep Jensen 182, 183, 188, 208, 210
 Ravensberg, Johan Jepsen, biskop 174, 175, 176,
 181, 182, 208, 222, 239
 Rosenkrantz, Birgitte Olufsdatter 70
 Rud, Mikkel Jensen 212, 222, 283
 Rønnov, Karen 305
- Saltensee, slægt 239
 Saltensee, Cecilie Nielsdatter 212
 Saltensee, Niels Eriksen 211
 Saxe Pedersen, væbner 207
 Skave, Else 305, 308
 Skytte, Henneke Andersen (? = Henrik Skytte
 ndf.) 206, 210, 235
- Skytte, Henrik (? = Henneke Skytte ovf.) 208,
 210, 238
 Skytte, Olaf Andersen 207
 Svend Brun, borger 225
 Svend Normand, biskop 163, 234, 241
 Søren Jensen, Hellestrup 178
 Søren Sivertsen, foged 265
- Tetz Tetzen Rosengaard, ærkedegn 136, 175,
 176, 188, 230, 240, 305, 308
 Thomas Fincke, borger 262
 Thott, Aksel Pedersen 276
 Thott, Iver Axelsen 202
 Thott, Jens Due 215, 221
 Thott, Truid Andersen 214
 Todde, slægt 223, 224, 238
 Todde, Lars 209
 1. Todde, Laurits 223, 224
 2. Todde, Laurits Nielsen 223
 Todde, Mogens 224, 238
 1. Todde, Niels 209, 223, 224, 238, 245
 2. Todde, Niels 224
 3. Todde, Niels Thyrgisen 223
 Torkil Nielsen Bing, foged 283, 284
 Trolle, Herluf 305, 308
- Uldsax, slægt 210
 Ulfeldt, slægt 70
 Ulfeldt, Corfitz 180, 233, 237, 305
 Ulfeldt, Jacob 233, 255, 281
 Ulfeldt, Mogens 70
 Ulfeldt, Niels Jakobsen, biskop 228, 235, 239,
 242
 Ulfstand, Gregers Ipsen 216
 Urne, Erik 181, 182
 Urne, Jørgen 305
- Valckendorff, slægt 176, 177, 183
 Valckendorff, Aksel 174, 176, 181, 182, 183, 208
 Valckendorff, Erik, domprovst 181, 183
 Valckendorff, Hemming 176, 182
 Valckendorff, Knud 183
 Valckendorff, Peder 176, 182, 222
 Valdemar Atterdag 67, 200, 201, 224, 235
 Wardenberg, Henrik 201, 208, 214, 283, 299

Stednavneregister

Ved Bent Jørgensen

Registret medtager alle navne med undtagelse af dem der forekommer i bilag og på illustrationer samt navnet Horns herred. Mindre lokaliteter i Horns herred lokaliseres til by eller (sjældnere) sogn, mens større lokaliteter i Horns herred ikke er nærmere lokaliseret. Lokaliteter uden for Horns herred men på Sjælland lokaliseres normalt til herred, mens lokaliteter uden for Sjælland normalt kun lokaliseres til landsdel.

- Abrahamstrup (se også Jægerspris) 16, 46, 61, 62, 67, 68, 136, 176, 198, 201, 202, 204, 214, 220, 231, 243, 254, 267, 268, 271, 277, 280, 283, 303, 311, 313. - mølle 273, 275, 276
- Allinde, hgd., Ringsted h. 215
- Alsønderup, Strø h. 280
- Atterup, hgd., Ods h. 280
- Antvorskov kloster 219, 221, 222, 246
- Bandmandsås, Røgerup 255
- Bavnehøj, Røgerup 131
- Bevtoft sogn, Jylland 37
- Bisserup, Falster 15, 16, 17, 19
- Biug Agerne, Ferslev 52
- Bjolderup sogn, Jylland 37
- Blakke mølle 118, 131, 274, 275, 276
- Bonderup 73, 111, 130, 131, 134, 136, 163, 165, 166, 175, 176, 237, 253, 257, 273, 275, 276, 294, 295, 299, 306. - Old 129
- Borrevejle, Voldborg h. 271
- Borup Ris, Øster Flakkebjerg h. 23, 315
- Bounagre, Store og Små, Skibby 134
- Bounerloder Aas, Ordrup 180
- Bromølle, Venslev? 121, 274
- Bromølle = Selsø mølle 274
- Bybjerg 17, 126f., 203, 252, 253, 256, 295, 304, 308
- Byagre, Ferslev 161
- Bykærstykker, Kyndby 65, 311
- Bykærstoffer, Kyndby 65, 311
- Bysæthorp, se Bisserup
- Børret, Orø 127
- Båstad, Skåne 283
- Dalby 115, 116, 117, 130, 131, 134, 138, 176, 177, 179, 180, 181, 203, 204, 208, 211, 213, 214, 219, 222, 224, 234, 237, 241, 242, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 264, 271, 275, 294, 295, 303, 306, 307, 312. - mølle 274, 276
- Dans Høys Vang, Ferslev 52
- Dompnæthorp, Falster 16
- Dråby (se også Neder Dråby og Over Dråby) 38, 46-49, 67, 68, 75, 76, 101, 103, 180, 181, 200, 203, 204, 220, 234, 237, 242, 243, 244, 249, 253, 271, 275, 276, 290, 293-299, 301, 305, 309, 313
- Dyss Agre, Skibby 134
- Egebjerg, Svanholm 130. - led 130
- Egebjergvang, Svanholm 187
- Egemosen, Ordrup 131, 175
- Ege Mose (Aas), Ordrup 180
- Egholm, Voldborg h. 46, 122, 131, 136, 161, 162, 174, 175, 197, 221, 255, 271, 283, 304. - mølle 274, 275
- Englerup, Voldborg h. 276
- Eremitagesletten, Sokkelund h. 27, 28
- Esbernetorp (se også Torpegård) 50, 200, 201, 257, 299
- Eskilø 109, 110, 234, 244, 245, 251, 255
- Esrom kloster, Holbo h. 245
- Evetofte, Strø h. 280
- Fagerholt, Ferslev 122, 162
- Falster 15, 16, 36, 37, 39, 247, 311
- Faurholm, Lyng-Frederiksborg h. 233
- Fauxhøjsvang, Ferslev 51, 52, 161
- Ferslev (by og sogn) 17, 38, 47, 48, 49, 53, 68, 92, 94, 121, 122, 123, 129, 130, 131, 161, 162, 171, 177, 192, 193, 202, 203, 204, 219, 220, 221, 222, 235, 237, 241, 242, 244, 248, 250, 252, 253, 254, 256, 268, 271, 274, 275, 293, 294, 295, 297, 301, 303, 307, 312, 313
- Ferslevlille 16, 50, 51, 53, 62, 63, 92, 122, 130, 161, 162, 213, 215, 221, 224, 225, 247, 248, 249, 256
- Flakkebjerg herred, Sjælland 67
- Frederiksborg amt 46
- Frogård, Kyndby 263, 274. -s Toft 256
- Færgelunden, Dråby 48
- Galgebakken, Bonderup 276

- Galgebakken, Ordrup 89, 131, 171, 186, 267
 Gamle Lø herred, Jylland 36, 37, 39
 Gamleropper, Lyngstrup 74, 100
 Gamlerupsagre, Landerslev 50, 65, 100, 311
 Gamle Søe, Skibby 134
 Gamletofte Ager Aas, Dråby 50, 65, 311
 Gamle Åbenrå amt, Jylland 36, 37, 39
 Gamløse 17, 55, 59, 126f., 203, 253, 256, 295, 304, 308
 Gerlev (by og sogn) 38, 46-49, 69, 74, 75, 99, 100, 101, 105, 173, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 213, 217-224, 226, 228, 234, 235, 237, 242, 244, 245, 249, 252, 253, 254, 261, 263, 271, 273, 275, 276, 290, 293-297, 299, 300, 305, 308, 312, 313
 Gershøj, Voldborg h. 175, 298, 299, 315
 Gevninge, Voldborg h. 271
 Ginnerup 16, 61, 62, 117, 122, 130, 136, 139, 163, 187, 213, 214, 237, 247, 248
 Gjorslev, hgd., Stevns h. 235
 Grafue Aas, Ordrup 180
 Greve, Tune h. 280
 Grubbe Ordrup, Voldborg h. 276, 277
 Grønolden 129, 130, 131, 134, 175, 179
 Gundel Bierg, Skibby 134
 Gundersløf Aas, Ordrup 16, 19, 20, 171, 186
 Gundsølille, Sømme h. 242
 Gundsømagle, Sømme h. 173
- Haddæthorp, Falster 15, 16
 Halland, Sverige 281
 Hallands Väderö, Skåne 280
 Hallandsås, Skåne og Halland 283
 Halmstad, Halland 281, 283
 Hanghøj, Bonderup 267, 268
 Hanghøjgård, Skibby 46, 112
 Hasle herred, Jylland 36, 37, 39
 Havre Old, Skibby 134
 Havreolden 129, 130, 131, 136, 175, 176, 179, 180, 294
 Helsingør, kbst. 223
 Herslev, Sømme h. 280
 Hersted, Smørum h. 226
 Hinderøvel, Ferslev 52
 Holbæk, kbst. 127, 223, 280. - old 139
 Holsten, Tyskland 17
 Hornsved (se også Nordskoven) 48, 55, 66, 200, 271, 280, 281
 Hovvang, Skuldelev 258
 Humblegaards Stk., Ferslev 52
 Huuss Lodder, Skibby 134
 Hyrehøjsvang, Ordrup 129, 169, 175, 176
 Hyrehøjsvang, Svanholm 187
 Hønepilsgrøften, Skibby 112
- Idestrup, Falster 166
 Indløkkevang, Røgerup 255
 Isefjord 45, 47, 55, 126, 280, 281
- Jonstrup, Voldborg h. 229
 Julianehøj skov, Svanholm 91
 Jægerspris (se også Abrahamstrup) 46, 48, 73, 100, 103, 105. - Bugt 47. - Skovhuse 275, 276
- Kamstrup, Sømme h. 243, 280
 Kattegat 47
 Kattinge, Sømme h. 280
 Kildebrønde, Tune h. 314
 Kindholm 60, 174, 175, 176, 180, 181, 182, 197, 208, 239, 252, 256, 263, 303
 Kindholmgård, Kyndby 248
 Kirke Dråby 254
 Kirke Hyllinge, Voldborg h. 280
 Kirkevang, Skuldelev 179, 258
 Klarekærs Old, Svanholm 130
 Klippestrup 16, 20, 25, 26, 61, 62, 76, 77, 80, 112, 117, 130, 131, 136, 138, 139, 142, 143, 163-166, 175, 188, 191, 192, 214, 234, 237, 241, 247, 248, 249, 272, 302, 303, 314
 Knardrup kloster, Ølstykke h. 67, 69, 203, 245
 Knivbjergsvang, Kyndby 256
 Kolding, kbst. Jylland 269
 Korshøj, Skibby 134
 Korshøjvang, Røgerup 255
 Kostensvang, Vellerup 254
 Krogstrup († by og sogn) 16, 24, 25, 26, 38, 46-49, 57, 62, 68, 80, 85, 86, 87, 116, 117, 118, 130, 131, 136, 137, 139, 142, 164, 166-169, 171, 172, 173, 177, 179, 188, 204, 213, 214, 221, 237, 247, 248, 253, 264, 268, 269, 271, 272, 275, 283, 295, 297, 312, 316. - Old 130, 139, 163, 166, 181, 182, 191, 242
 Kunderslev 16, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 57, 62, 63, 80, 81, 82, 117, 130, 131, 136, 138, 139, 142, 164-169, 171-183, 186, 188, 200, 201, 208, 211, 213, 214, 220, 221, 222, 235, 236, 237, 247-251, 264, 269, 272, 293, 295, 301, 303, 313
 Kundestop, se Lunderup
 Kundestrup, se Kunderslev
 Kungsbacka, Halland 281, 283
 Kyndby (by og sogn) 17, 38, 47, 48, 49, 114, 115, 131, 182, 187, 208, 209, 210, 214, 215, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 228, 237, 238, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 256, 257, 263, 271, 272, 274, 275, 276, 280, 294, 295, 296, 297, 303, 308, 312
 Kyndeløse, Voldborg h. 211, 280
 Kærgård, hgd., Fyn 217
 København 223

- Ladhøjvang, Røgerup 255
 Landerslev 75, 202, 203, 207, 208, 212, 215, 217, 218, 219, 222, 243, 244, 246, 250, 252, 253, 273, 275, 294, 295, 299, 305, 308. - mølle 273, 276
 Lille Heddinge, Stenvs h. 235
 Lille Sobjerg, Ordrup 130
 Lillevang, Bonderup 131, 134
 Lillevang, Onsved 178, 179, 265
 Lindebjerggård, Skibby 80
 Lund domkirke 227, 228
 Lundeled, Kyndby 130, 187
 Lundemark, Svanholm 187
 Lunderup 16, 62, 114, 117, 130, 136, 139, 186, 187, 213, 214, 237, 247, 248
 Lundevang, Skuldelev 179, 258
 Lundevang, Tørslev 179
 Lyng herred 67, 223
 Lyng-Frederiksborg herred 55, 60
 Lyngerup 56, 74, 75, 100, 101, 116, 118, 186, 187, 203, 204, 207, 211, 215, 219, 222, 225, 226, 242, 243, 244, 249, 250, 252, 253, 273, 275, 294, 295, 299, 305, 306, 308. - mølle 273, 276
 Løvkær, Svanholm og Ordrup 20, 131, 163. -s Old 130
- Maasbiørgs Stk. Aas, Ferslev 52
 Magleby, Stevns h. 315
 Maglemose, Ferslev 51, 161
 Maglemosevang, Svanholm 187
 Manderup 111, 206, 211, 226, 235, 250-255, 271, 273, 275, 293, 294, 295, 299, 301, 302, 307. - mølle 273
 Mariboholm mølle 131, 176, 180, 272, 273, 276
 Merløse herred 223, 281
- Nakke, Ods h. 280
 Neder Dråby (se også Dråby) 47, 51, 75, 76, 103, 203, 252, 253, 254, 273, 275, 294, 295, 299, 305, 308, 309
 Nord Agre, Skibby 134
 Nordskoven (se også Hornsved) 48, 55, 100, 104, 115
 Nord-Skåne 281
 Norge 281
 Nykøbing S., kbst. 223, 280
 Nyewang Stykker, Små og Store, Skibby 134
 Nyvang, Skibby 134
 Næsby 126f., 203, 253, 255, 295, 304, 308
 Nørregård, Dråby 299
 Nørre Hyllinge, Voldborg h. 271, 280
 Nørrevang, Kunderslev 168
- Oddense, Jylland 59
 Odense, Fyn 59
 Ods herred 55, 60, 127, 224
- Oens, Jylland 59
 Old Agre, Store og Små, Skibby 134
 Olden-området 48, 50, 129, 130, 131, 134, 137, 175, 180, 217, 220, 237, 245, 255, 257, 262, 263, 268, 272, 277, 280, 287, 296, 298, 300, 303, 306, 309, 310, 312, 313, 316
 Oldenstykker Ås, Røgerup 255
 Oldgården, Skibby 77, 147, 164
 Old Søe, Skibby 134
 Old ved Egholm, Voldborg h. 139
 Old ved Holbæk, se Holbæk Old
 Onsild, Jylland 59
 Onsved 17, 59, 70, 106, 107, 108, 116, 117, 118, 131, 134, 168, 173, 175, 176, 179, 180, 181, 200, 203, 204, 207, 214, 215, 217, 227, 228, 230, 237, 240, 242, 248, 249, 252, 253, 254, 256, 263, 264, 265, 271, 275, 276, 294, 295, 302, 307, 316. - mølle 274, 276
 Oppe Sundby, Lyng-Frederiksborg h. 280
 Ordrup 56, 115, 116, 130, 131, 134, 169, 175, 176, 177, 179, 180, 213, 214, 215, 217, 219, 237, 248, 253, 254, 256, 264, 265, 275, 295, 296, 303, 306, 307, 316. - mølle 274, 276
 Ordrupdal, Ordrup 89
 Ordrupholm, Ordrup 186
 Ordrupvang, Ordrup 82-85, 142, 171, 173
 Orebjerg 60, 116, 118, 200, 203, 208, 209, 224, 249, 250, 253, 257, 274, 275, 294, 295, 303, 306, 307. - mølle 274, 276
 Ormeslev, Slagelse h. 211
 Ornebol, Skuldelev 17, 230, 231, 250, 257, 258, 259, 263, 288, 295, 296
 Ornum, se Ornebol
 Ornumbol, se Ornebol
 Orø 17, 38, 45, 47, 48, 49, 67, 122, 126f., 128, 200, 201, 202, 204, 220, 253, 255, 256, 267, 268, 280, 295, 297, 304, 308, 313
 Oslofjord 281, 283
 Osted præbende, Voldborg h. 229, 230, 242
 Ottinggårde, Skuldelev 295
 208, 212, 214, 250, 252, 253, 254, 273, 275, 294, 295, 305, 309. - mølle 273, 275
 Oxlov, Skåne 63
- Pagterold 80-85, 116, 129, 131, 134, 136, 187
 Peberrenden, farvand i Roskilde Fjord 281
 Pederstrup, Falster 17
 Persbybol, Vejlebytorp 62, 249, 250
 Pine Mølle, Vellerup 274, 276
 Provstager Ås, Brede, Lille og Store, Onsved 176, 178
 Provsteholmen, -jorden, -vangen, -vænget, Onsved 107, 129, 131, 134, 136, 138, 174-179, 181, 230, 236, 243, 265, 294

- Provstrup, Voldborg h. 229
 Pryds Holm, Skibby 134
 Puggens Old, Egholm 139
- Rafnebechs Agre, Ferslev 188
 Ramsø herred 67, 206
 * Ravnstrup 92, 130, 136, 137, 139, 187, 188
 Ravnsø, Falster 177
 Ribe-området 36, 37, 39
 Ringsted, kbst. 296
 Roskilde, kbst. 46, 193, 223, 224, 226, 227, 240, 269, 280, 300. - Agnete kloster 224, 226, 229, 245. - Clara kloster 67, 208, 211, 220, 222, 224, 245, 299. - Fjord 45, 47, 48, 55, 100, 313. - Frue kloster 202, 203, 206, 221, 226, 230, 243, 245. - Sortebrødrekloster 221
 Rødovre, Sokkelund h. 296, 297
 Røgerup 73, 93, 94, 111, 112, 113, 122, 123, 131, 134, 138, 151, 192, 193, 237, 248, 253, 255, 276, 294, 295, 304, 306, 308, 309, 312. - Old 129, 131, 142
- Salte Søe, Skibby 134
 Saltø Skov, Skibby 151, 157, 193
 Sand Agerne, Ferslev 52
 Sankt Olavs Kilde, Skuldelev 107, 270, 271, 281
 Sankt Olavs Kilde, Lyng-Frederiksborg h. 281
 Sankt Olavs Skår, Skuldelev 107, 281
 Sarup, Falster 17
 Selsø (hgd. og sogn) 16, 17, 38, 45-49, 57, 59, 68, 69, 70, 100, 109, 110, 131, 136, 173, 175, 202, 215, 220, 233, 234, 235, 237, 243, 245, 249-253, 255, 263, 271, 273, 275, 276, 277, 281, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 297, 299-303, 307, 310, 311, 312, 313, 315. - mølle 273, 275
 Sencke Kiers Aas, Ordrup 180
 Sengeløse, Smørum h. 296
 Serridslev præbende 241
 Sigerslev, Stevns h. 235
 Simrishamn, Skåne 283
 Skarndal, Kyndby og Venslev 130, 274. -sgrøften 114, 115
 Skepparslöv, Skåne 283
 Skibby (by og sogn) 17, 38, 45-49, 66, 67, 68, 76, 80, 111, 112, 113, 121, 131, 134, 136, 147, 164, 165, 166, 200, 201, 202, 203, 220, 223, 228, 237, 244, 248, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 262, 263, 266, 267, 268, 269, 271, 275, 294, 295, 297, 307, 312, 313. - Old 20, 112, 129, 131. - Sø 20, 112, 163, 192
 Skippinge herred 67
 Skjoldbjergsvang, Vellerup 255
 Skjoldenæsholm, Ringsted h. 283
 Skriverholmen, Krogstrup s. 92, 131
- Skuldelev (by og sogn) 38, 47, 48, 49, 68, 69, 70, 100, 106, 107, 108, 134, 173-179, 200, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 217, 218, 220, 221, 227, 228, 230, 231, 234, 236, 237, 243, 244, 249, 250, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 261, 263, 268, 271, 273, 275, 276, 283, 290, 293-299, 302, 306, 307, 312, 313. - mølle 276. - Ås 107
 Skuldelevvang, Skibby 131
 * Skøneby 63, 76, 129, 130, 136-139, 237, 241, 262, 314
 Slagelse, kbst. 224
 Slagter Sties agre, Ferslev 52
 Slangerup, fhv. kbst. 223. - kloster 245
 Slogs herred, Jylland 36, 37, 39
 Smaae Dyss Agre, Skibby 134
 Smørum herred 224
 Småland, Sverige 17
 Sorø kloster 207, 210, 211, 219, 222, 225, 246
 Stavshøj, Kyndby 115
 Stejlebakken, Ordrup 90, 267
 Stevns herred 206
 Stokkerup, Sokkelund h. 27, 30
 Store Valby, Slagelse h. 24
 Strandkværnen, Voldborg h. 72, 276, 277
 Striur Høys Agre, Ferslev 52
 Strø herred 67
 Sundby Færge 100, 103, 271
 Sundbyvester, Amager 228
 Svanemosegård, Dalby 75, 76
 Svan Enge, Skibby 134
 Svanholm 16, 46, 50, 60, 70, 73, 80, 90, 91, 92, 114, 116, 117, 118, 122, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 147, 162, 163, 164, 168, 174, 175, 176, 180, 186, 187, 197, 203, 210-220, 222, 230, 237, 247, 248, 256, 263, 264, 265, 268, 269, 272, 274-277, 300, 302, 303, 311, 313, 315, 316
 Svogerslev, Sømme h. 280
 Sæby, Voldborg h. 228, 306
 Særløse, Voldborg h. 229
 Søe Lodder, Skibby 134
 Søe Spield, Skibby 134
 Søholm, hgd. Stevns h. 215
 Sømme herred 199, 280
 Sømmer Skov, Venslev 48
 Sønderby 59, 109, 234, 235, 245, 250-255, 273, 275, 290, 293, 294, 295, 301, 302, 307, 312. - mølle 273, 276
 Sønder Halland, Sverige 283
 Søndersted, Merløse h. 230
 Sønder Trykhøj, Svanholm 131
- Thorebogård, Ferslev 65, 94, 95, 248
 Tinghusvang, Ordrup 129, 169, 186, 267
 Tirstrup sogn, Jylland 36, 37, 39

- Tjæreby, Lyng-Frederiksborg h. 234
 Todemose, Ordrup 171, 186
 Toftekærgård, Dråby 75, 76
 Tokæthorp, Falster 15, 16
 Tolbol, Skuldelev 252
 Tollerup, Lyng-Frederiksborg h. 228
 Tornevang, Bonderup 131, 134
 Torpegård (se også Esbernetorp) 50, 106, 107, 108, 237, 253, 257, 273, 275, 294, 295, 303, 307
 Torpevrå, Ferslev og Vellerup 65, 92, 95, 248, 311
 Torup, Strø h. 173, 174, 175, 238, 280
 Trællemølle, Venslev 118, 272-276
 Tune herred 280
 Turehøjsvang, Vellerup 255
 Tuse herred 67, 126f.
 Tvedysse, Krogstrup s. 131
 Tyrehøj, Dråby 48
 Tørslev 171, 175, 177-181, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 212, 217, 221, 222, 226, 234, 241-245, 249, 250, 253, 273, 275, 294, 295, 299, 305, 306, 308, 314. - Hage 45, 100. - mølle 273, 276
- Ulstrup 16, 25, 26, 62, 69, 76, 92, 93, 94, 112, 122, 129, 130, 136, 138, 139, 142, 151, 165, 175, 188, 191-194, 237, 247, 248, 272, 294, 295
- Vasby præbende, Smørum h. 314
 Vejby, Holbo h. 280
 Veddelev, Sømme h. 280
 Vejleby 62, 121, 201, 208, 214, 221, 222, 246, 248, 250, 253, 276, 294, 295, 299, 304, 306, 308, 309. - mølle 274, 276
 Vejlebytorp 16, 50, 62, 65, 122, 125, 130, 194, 200, 201, 247-250, 311
 Vejle mølle, Voldborg h. 274, 275, 276
 Vellerup (by og sogn) 17, 38, 45, 47, 49, 62, 68, 94, 95, 124f., 221, 248, 253, 254, 255, 271, 283, 295, 297, 304, 308, 309. - Vig 45
- Venslev 17, 115, 117, 122, 130, 131, 134, 163, 177, 187, 211, 214, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 246, 248, 249, 250, 253-257, 271, 272, 274, 276, 280, 294, 295, 304, 306, 308, 312, 316
 Ventegård, Skibby 80
 Venteuse, Skibby 136, 137, 139
 Vente mølle, Skibby 273, 276
 Vesterkærgård, Skibby 77, 79, 164
 Vestre Grønold 130
 Vestby (og Vesby) 59, 109, 187, 234, 235, 249, 250, 251, 252, 290, 293, 294, 295, 301, 302, 307
 Westre Liungbjerg, Ferslev 52
 Veglæthorp, Falster 16
 Vinderup, Voldborg h. 280
 Vintre møller, Voldborg h. 275, 276, 277, 280, 315
 Vojens, Jylland 59
 Voldborg herred 45, 55, 60, 175, 177, 199, 213, 280
 Vonsbæk, Jylland 59
- Æbelholt kloster 202, 207, 209, 210, 223, 231, 234, 238, 245, 288
- Øde Jord, Skibby 134
 Ølstykke herred 55, 60
 Øm, Ramsø h. 228
 Ørnkullen, Svanholm 130
 Østby 59, 109, 234, 235, 250, 251, 253, 254, 273, 275, 276, 293, 294, 295, 301, 302, 307
 Øster Dråby, se Neder Dråby
 Østergård, Dråby 299
 Østerlev, Fyn 63
 Østerløb, farvand mellem Ferslev og Orø 47
 Østre Liungbjerg, Ferslev 52
 Østskoven, Selsø 48, 109
- Ålemosen, Svanholm 130
 Åsled, Svanholm og Venslev 130, 248